

THE STRUGGLE OF THE REPRESENTATIVES OF THE BAGRATIONI BRANCH OF THE
MUKHRANBATONS FOR THE RETURN OF THE KARTLI THRONE IN THE 1730s AND
1810s

მუხრანბატონების ბაგრატიონთა შტოს წარმომადგენელთა ბრძოლა ქართლის სამფო
ტახტის დაბრუნების მიზნით XVIII ს.30-იან-XIX ს. 10-იან წლებში

IOSEB ALIMBARASHVILI

Doctor of History, Associate Professor of Gori State University

ORCID: 0000-0002-0347-1815

sosoalimbarashvili@gmail.com

+995577151219

Abstract

World history remembers many bloody dramas of struggle between dynasties for the throne, and Georgia is no exception.

Although the principles of royal legitimacy were universally recognized and established (passing the throne from the father to the eldest son), this rule was often violated. Deviation from this norm was also considered "blasphemy" in Georgia, because Georgian kings have long been considered "Equal with God" [Antelava, 1991: 6]. However, the law did not always provide for the peaceful division of the throne between father and son or between brothers.

In the 30s and 40s of the 18th century, a fierce battle broke out between the Bagrationi dynasty of KartliMukhranbatons (descendants of Vakhtang VI and Jesse) and the KakhetianBagrationi dynasty (father and son Teimuraz II and Erekle II) to seize the royal throne of Kartli. The battle lasted until the 80s and ended with the victory of the Kakhetians.

Vakhtang VI and Bakar Batonishvili died in Russia and they could not return to their homeland. PaataBatonishvili (in 1765) and Alexander Bakari (in 1781-82) tried to return the seized throne, but in vain.

The descendants of Vakhtang VI's brother and the next king of Kartli - Jesse (1714-1716; 1724-1727) also left for Iran and Russia, continued to work there and some of them even made brilliant careers. One of them was the hero of the Battle of Borodino and Infantry General PetreBagrationi. He was the third generation of King Jesse. After Erekle's death and the establishment of Russian rule in Kartli-Kakheti, first Peter and then, after his death, his brother Alexander appealed to the rulers: Tormasov and asked for the return of the slaves, villages and property confiscated by Erekle, but again in vain.

Keywords: fight for the royal throne of Kartli, Vakhtang VI, Jesse, Erekle II, Teimuraz II, PaataBatonishvili, Alexander son of Bakari, Peter and Alexander Bagratians.

იოსებ ალიმბარაშვილი,
ისტორიის დოქტორი,
გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი
ORCID: 0000-0002-0347-1815
sosoalimbarashvili@gmail.com
+995577151219

აბსტრაქტი

მსოფლიოს ისტორიას სამეფო ტახტის დასაუფლებლად დინასტიებს შორის ბრძოლის არაერთი სისხლიანი დრამა ახსოვს და საქართველო გამონაკლისი არ არის.

მიუხედავად იმისა, რომ სამეფო ლეგიტიმიზმის პრინციპები საყოველთაოდ აღიარებული და დადგენილი იყო (ტახტის მამისაგან უფროს ძეზე გადასვლა), ეს წესი ხშირად ირღვეოდა. ამ ნორმიდან გადახვევა საქართველოშიც „ღვთის გამობად“ ითვლებოდა, რადგან ქართველი მეფეები ოდითგანვე „ღვთისწორებად“ ითვლებოდნენ [ანთელავა, 1991:6]. თუმცა, მამა-შვილსა თუ ძმებს შორის ტახტის მშვიდობიან გაყოფას კანონი ყოველთვის ვერ უზრუნველყოფდა.

XVIII ს-ის 30-40-იან წლებში, ქართლის სამეფო ტახტის დასაუფლებლად ქართლის მუხრანბატონთა ბაგრატიონების შტოს (ვახტანგ VI-ისა და იესეს შთამომავლებს) და კახელ ბაგრატიონებს (მამა-შვილს - თეიმურაზ II-სა და ერეკლე II-ს) შორის მძაფრი ბრძოლა დაიწყო, რომელმაც 80-იან წლებამდე გასტანა და კახელების გამარჯვებით დამთავრდა.

ვახტანგ VI და ბაქარ ბატონიშვილი რუსეთში ისე გარდაიცვალნენ, სამშობლოში დაბრუნება ვეღარ ეღირსნენ. პაატა ბატონიშვილმა 1765 წელს და ალექსანდრე ბაქარის ძემ 1781-82 წლებში სცადეს წართმეული ტახტის დაბრუნება, მაგრამ ამაოდ.

ირანსა და რუსეთში გადაიხვეწნენ ვახტანგ VI-ის ძმისა და ქართლის მომდევნო მეფის - იესეს (1714-1716; 1724-1727 წწ.) შთამომავლებიც, იქ გააგრძელეს მოღვაწეობა და ზოგიერთმა მათგანმა ბრწყინვალე კარიერაც შექმნა. ერთ-ერთი მათგანი იყო ბოროდინოს ბრძოლის გმირი და ინფანტერიის გენერალი პეტრე ბაგრატიონი. იგი იესე მეფის მესამე თაობას წარმოადგენდა. ერეკლეს გარდაცვალებისა და ქართლ-კახეთში რუსული ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, ჯერ პეტრემ, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ მომდევნო ძმამ ალექსანდრემ, მთავარმართებლებს: ტორმასოვსა და რტიშჩევს თხოვნით მიმართეს ერეკლეს მიერ ჩამორთმეული ყმების, სოფლებისა და ქონების დაბრუნების თაობაზე, მაგრამ ვერც რუსული ხელისუფლების პირობებში მიაღწიეს სამართლიანობის აღდგენას.

საძიებო სიტყვები: ბრძოლა ქართლის სამეფო ტახტისათვის, ვახტანგ VI, იესე, ერეკლე II, თეიმურაზ II, პაატა ბატონიშვილი, ალექსანდრე ბაქარის ძე, პეტრე და ალექსანდრე ბაგრატიონები.

შესავალი

როგორც ცნობილია, ვახტანგ VI-ის რუსეთში წასვლის (1724 წ.) შემდეგ (რომელსაც ბაქარი და სხვა ბატონიშვილები თან გაჰყვნენ), ოსმალებმა ქართლი დროებით მის ძმას, „პორტას“ მორჩილ იესეს ჩააბარეს და ქვეყანა მძიმედ დახარკეს.

1727 წელს, იესეს გარდაცვალების შემდეგ, ოსმალებმა ქართლის სამეფო ტახტი სულაც გააუქმეს და თბილისში თავიანთი მოხელე დასვეს.

„ბრწყინვალე პორტა“ არც კახეთის მეფეს, მერყევ და არასაიმედო კონსტანტინე მაჰმადყული-ხანს ენდობოდა, რაც კახეთის მეფის სიკვდილის შესაძლო მიზეზი გახდა, გავრცელებული მოსაზრებით 1731 წელს.

ამასობაში ირანში ნადირ-ხან ავშარი ძალებს იკრებდა. 1733 წელს ბაღდადთან ახლოს მან სულთნის არმია გაანადგურა და ოსმალთა მიერ სამხრეთ-აღმოსავლეთ კავკასიაში მიტაცებული ტერიტორიები, მათ შორის, ქართლისა და კახეთის სამეფოები კვლავ ირანის ხელში გადავიდა. სამხრეთ კავკასიურ პოლიტიკაში სრული ძალით ჩაერთო რუსეთიც. განჯის ტრაქტატით (1735 წ.) რუსეთმა ბაქო-დარუბანდი ისევ სპარსელებს დაუბრუნა და იქ მყოფ ქართველ ემიგრანტებს ვახტანგ VI-ის მეთაურობით „სამშობლოში დაბრუნების იმედის ნაპერწკალიც ჩაუქრო“ [მეგრელაძე, 1973:444].

მეთოდები:

კვლევა, ძირითადად, ეფუძნება ისტორიულ და პოლიტიკურ მეცნიერებებში აპრობირებულ კვლევის მეთოდებს: ემპირიული ანალიზი, შედარებით-ისტორიული მეთოდი, მიზეზობრივ-შედარებითი ანალიზი, სინთეზი, აბსტრაქცია, კონტენტ-ანალიზი, სისტემური ანალიზი.

შედეგები

სტატიაში შესწავლილია საკითხი, თუ რა შედეგები მოჰყვა ქართლის ბაგრატიონთა მუხრანბატონების შტოს (ვახტანგ VI და ბაქარ ბატონიშვილი) რუსეთში გადახვეწას და როგორ განვითარდა მოვლენები ქართლის სამეფო ტახტის დასაუფლებლად ქართლისა (ვახტანგისა და იესეს შთამომავლებს) და კახელ ბაგრატიონებს (თეიმურაზ II, ერეკლე II) შორის.

განალიზებულია ირან-ოსმალეთისა და რუსეთის მიზნები და ქმედებები ქართლის, როგორც ერთმანეთის წინააღმდეგ მოხერხებული პლაცდარმის შესაქმნელად. ასევე, ქართლელ და კახელ ბაგრატიონ პრეტენდენტთა ქართლის სამეფო ტახტზე ასასვლელად გაჩაღებულ ბრძოლაში, რეგიონში უპირატესობის მოპოვების თვალსაზრისით.

აღსანიშნავია, რომ ეს ბრძოლა XVIII ს. 80-იან წლებში არ დასრულებულა, როგორც გაზიარებულია ქართულ ისტორიოგრაფიაში. XIX ს. 10-იან წლებში, ერეკლე-თეიმურაზის მიერ წართმეული ყმების, სოფლებისა და ქონების დაბრუნების მიზნით, იესეს

შთამომავლებმა: პეტრე და ალექსანდრე ბაგრატიონებმა რუს მაღალჩინოსნებს მიმართეს, მაგრამ ხელისუფლებისგან მხოლოდ 10 კომლ ყმასა და 10 ათას მანეთს დასჯერდნენ.

დისკუსია

ირანის შაჰმა იცოდა, რომ აღმოსავლეთ კავკასიისა და კასპიისპირეთის დაპყრობის გარეშე, ქართლ-კახეთის სრული დაპყრობა შეუძლებელი იყო, ამიტომ შეეცადა ეს პრობლემა ისევ ქართველების ხელით მოეგვარებინა და ჯერ კიდევ 1734 წელს კახურ-სპარსული მხედრობა ჭარს შეუსია, მაგრამ მარცხი განიცადა [Петрушевский, 1934:15]. ირანის მბრძანებელი დამარცხებას არ შეეგუა, ერთი წლის შემდეგ (1735 წლის ნოემბერ-დეკემბერში) კვლავ ილაშქრა სურხაი-ხან ყაზიყუმუხელის წინააღმდეგ და შემახაც დაიკავა. ყაზიყუმუხელებს ნადირ-ხანთან საპატიო პირები მიუგზავნიათ სრული მორჩილების პირობით. მოახლოებული ზამთრის გამო, შაჰმა პირობები მიიღო და უკან გამობრუნდა [A.K., 1866:11-12].

სწორედ ამ ლაშქრობის დროს გაუწევია თეიმურაზ კახთა მეფეს ნადირ ხანისათვის ერთგული და დიდი სამსახური და შესაფერისი წყალობაც მიუღია, რასაც თვითონვე აღნიშნავს: „მერმე ნადირშა დადისტნიდამ მობრუნდა და კარგათ ვემსახურეთ და მივეგებენით და ქართველთ ბატონობა გვიბოძაო“ [AKAK, 1866:40].

ამ დროისათვის შაჰის მიერ ქართლის ნაიბად აბდულა ბეგ იესეს ძე იყო დანიშნული, მაგრამ, იგი ფაქტობრივად თბილისში მჯდომი ირანელი მოხელის მრჩეველის ფუნქციას ასრულებდა. ნადირ-ხანისათვის ქართლის ტახტზე მოღალატე იესეს¹ შთამომავლები მიუღებლები იყვნენ, ამიტომ აბდულა ბეგი 1737 წელს ირანში გაიწვია [AKAK, 1866:39] და არჩევანი პროირანული პოლიტიკის გამტარებელი კახელი თეიმურაზის (კონსტანტინე მაჰმადყული ხანის უმცროსი ძმის) სასარგებლოდ გააკეთა. თუმცა, თეიმურაზის ქართლში გამეფებას კიდევ ერთი კანდიდატი უშლიდა ხელს, ეს იყო ბატონიშვილი თეიმურაზ იესეს ძე. იგი ქართლის გავლენიანი თავადის გივი ამილახვრის ქალიშვილზე იყო დანიშნული და ქორწილსაც თითქოს ხელს აღარაფერი უშლიდა, მაგრამ მოხდა სრულიად მოულოდნელი ფაქტი: ამილახვრის მამულში, სოფ. ჭალაში შეყვარებულ თეიმურაზ ბატონიშვილს საცოლე თვალწინ წაართვეს და ნადირ-ხანის ბრძანებით ირანს გააგზავნეს. ბატონიშვილზე ამ ფაქტმა იმდენად მძიმედ იმოქმედა, რომ საერო ცხოვრებას სამუდამოდ ჩამოსცილდა და ბერად აღიკვეცა ანტონ I-ის სახელით [ავალიანი, 1987:14-15]. არ არის გამორიცხული, რომ ამ ყველაფერში თეიმურაზ II-ის ხელი ერია და მან გზიდან „ფრიად მოხერხებულად ჩამოიცილა

¹ ვახტანგ VI-ის ირანში გაწვევისა (1712 წ.) და მისი დატყვევების შემდეგ, ირანის შაჰმა ჰუსეინმა ქართლში მეფედ ვახტანგის ძმა, გამაჰმადიანებული იესე ალი-ყული ხანი დანიშნა (1714-1716 წწ.) და თბილისში გამოუშვა, მაგრამ, ოსმალთა გამოჩენისთანავე იესემ ყიზილბაშებსაც უღალატა და ოსმალთა სამსახურში ჩადგა, რის გამოც ქართლის მეფობა ოსმალებმაც უბოძეს და იესე-მუსტაფას სახელით გაამეფეს (1724-1727 წწ.). თუმცა, მისი მმართველობა ნომინალური იყო და ქვეყანა, ფაქტობრივად, სულთნის მიერ დანიშნულ მოხელეებს (რაჯაბ ფაშა, ისაყ-ფაშა) ემორჩილებოდა.

საკუთარი დისწული ² “ [ჯავახიშვილი, 2016:340]. ეჭვი ამ ფაქტისადმი მით უფრო საგულისხმოა, რამდენადაც, თეიმურაზისა და ანტონ კათალიკოსის ურთიერთობა მათი ცხოვრების ბოლომდე ვეღარ აეწყო.³

ნადირ-ხანის ფავორიტი თეიმურაზ კახთა მეფის ქართლში გაბატონებას ადგილობრივი დიდი თავადები: შანშე ქსნის ერისთავი, ბეჟან არაგვის ერისთავი, გივი ამილახვარი და სხვები არ შეეგუვნენ და აქტიური ბრძოლა წამოიწყეს თეიმურაზისა და მისი მფარველი ყიზილბაშების წინააღმდეგ. მით უფრო, რომ თეიმურაზის მდგომარეობაც მალევე დამძიმდა. 1738-1743 წლებში ნადირ-ხანი გაუთავებელ ლაშქრობებს აწყობდა ჭარ-ბელაქანსა და დაღესტანში, რამაც ქართლის მნიშვნელოვანი რესურსები შეიწირა. გარდა იმისა, რომ თეიმურაზი ადგილობრივი ჯარით იძულებული იყო ამ ლაშქრობებში მონაწილეობა მიეღო, შაჰის მიერ ქართლისათვის შეწერილმა უზარმაზარმა გადასახადებმა ქვეყანა ეკონომიკურადაც გამოფიტა [ალიმბარაშვილი, 2014:12-15] და ირანელების წინააღმდეგ კვლავ ძლიერი აჯანყება დაიწყო, ამჯერად, გივი ამილახვრის მეთაურობით. ქართლელმა თავადებმა მალევე ქვეყნის თითქმის ყველა სტრატეგიული ციხე-სიმაგრე დაიკავეს. დიმიტრი ამილახვარი - ახალდაბის ციხეში გამაგრდა, სარიდანი - კეხვში, რევაზი - წირქოლში, ბეჟან ერისთავი - არაგვზე, თვით გივი ამილახვარმა სურამის ციხე გაამაგრა და დამხმარედ ოსმალები მოიწვია [ბარათაშვილი, 1983:570]. თეიმურაზ II-მ და ერეკლე II-მ მოხერხებული ქმედებებით (ზოგს მკვლელი მიუგზავნეს, ზოგი მოისყიდეს, ზოგიც დაამარცხეს) ექვსი თვის განმავლობაში ყველა მოწინააღმდეგის განეიტრალება შეძლეს და გივი ამილახვარს მიადგნენ სურამში, მაგრამ ამილახვარი მედგრად იდგა და ალყა გაჭიანურდა. საქმეში ისევ თეიმურაზის მეუღლე და ვახტანგ VI-ის ასული, დედოფალი თამარი ჩაერია. იგი ამილახვარს ციხეში ეახლა და უვნებლობის ფიცი მისცა. უშიშროების გარანტიის მიღების შემდეგ: „გივმა შემოიხსნა ხმალი და დაჩოქილმა მიართვა დედოფალს, თამარმა გივი ოჯახით თბილისში ჩამოიყვანა და მეფე თეიმურაზმა მას სახლთუხუცესობა უბოძა“ [ბარათაშვილი, 1983:570]. მალე ამილახვარს კუთვნილი მიწები და ქონებაც დაუბრუნეს [Бутков, 1869:230], მაგრამ, შაჰის ბრძანებით ირანში გააგზავნეს.

იმავედროულად, თამარ დედოფალი ქართლის სხვა წარჩინებულ თავადებსაც შეუთანხმდა: „სანამ ჩემი ძმები რუსეთიდან დაბრუნდებიან, ქართლის სამეფოს მართვა-გამგეობას მე ვიკისრებო“ და გარანტია მისცა: „ჩემი ქმარ-შვილი მმართველობის საქმეებში არ ჩაერევიანო“. თვითონაც ისპაჰანში ნადირ-შაჰთანაც იმავე თხოვნით გაემგზავრა და შაჰისაგან ნებართვაც მიიღო [კიკნაძე, 1997:42-43].

მშვიდობა ქართლში მხოლოდ მცირე ხნის განმავლობაში, 1741-1742 წლებში გაგრძელდა [Бутков, 1869:230].

² თეიმურაზ იესეს ძის (ანტონ I კათალიკოსის) დედა - ელენე ბეგუმი, თეიმურაზ II-ის და იყო.

³ 1755 წელს ანტონ კათალიკოსს ერეტიკოსობაში დასწამეს ბრალი, მღვდელმსახურება აუკრძალეს, ფიცი დაადებინეს, რომ კათალიკოსობას აღარ დაუბრუნდებოდა და რუსეთში გადასახლეს. მან მხოლოდ თეიმურაზ II-ის გარდაცვალების შემდეგ მოახერხა სამშობლოში დაბრუნება და ერეკლე II-მ ძველი ხარისხი და წყალობა აღუდგინა. [ავალიანი, 1987:16-35].

ირანში გამგზავრებამდე, როგორც კი ამილახვრებმა და ერისთავებმა შეიტყვეს, რომ თამარ დედოფლის ქმარ-შვილს ქართლის სამეფო ტახტთან დაკავშირებით ფარული განზრახვები ამოდრავებდათ, აქტიურად ამოქმედდნენ და ქართლის ციხეები დაიკავეს. თამარის ხელში მხოლოდ თბილისის ციხეა დარჩა. გივი და დიმიტრი ამილახვრებმა მოციქულები გააგზავნეს რუსეთში ბატონიშვილებთან, ჩამოსულიყვნენ და კანონიერი ტახტი დაეკავებინათ. შანშე ქსნის ერისთავი რუსეთში გახიზნულ ვახტანგ VI-ს წერილს-წერილზე უგზავნიდა და სთხოვდა, თვითონ თუ არ ჩამოვიდოდა, ბაქარ ბატონიშვილი მაინც გამოეგზავნა ქართლში, რადგან „ამაზე უკეთესი დრო აღარ იქნება აქაო“ [Борце, 1861:205].

თეიმურაზ-ერეკლეს ერთ-ერთი ოპონენტის - ალექსანდრე ამილახვრის გადმოცემით: „მამაჩემსა და ბიძაჩემს (იგულისხმებიან დიმიტრი და გივი ამილახვრები - ი. ა.) მაშინ იმდენი ძალა შესწევდათ, რომ შეეძლოთ თავიანთი კანონიერი მეფე დაემკვიდრებინათ და მისთვის დაემორჩილებინათ მთელი ქართლი, რომელსაც მაშინ უკანონო მმართველები ჰფლობდნენ; მაგრამ არ ვიცი რა მიზეზის გამო, ჩვენმა უფლისწულებმა ვერ შეძლეს რუსეთიდან წამოსვლა, ჩვენებს (ამილახვრებს - ი. ა.) კი ბრძოლის დაწყება მოუხდათ სპარსეთის შაჰის წინააღმდეგ, რომელმაც თამარ დედოფლის ჩაგონებით, ჯარი შემოგვისია“ - წერს იგი თავის ნაშრომში [კიკნაძე, 1997:44].

საბოლოოდ, თამარ ბატონიშვილის აქტიურმა ქმედებებმა შედეგი გამოიღეს და 1745 წლის 1 ოქტომბერს ქვეყნის ისტორიაში უაღრესად მნიშვნელოვანი ფაქტი მოხდა. სვეტიცხოვლის ტაძარში თეიმურაზ II ქართლის მეფედ ქრისტიანული წესით ეკურთხა. 100 წელზე მეტი იყო გასული, რაც ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტზე ქრისტიანი მეფე აღარ მჯდარიყო.

ნადირ-შაჰისათვის არც კახელი ბაგრატიონები: თეიმურაზ II და მისი შვილი ერეკლე II იყვნენ ბოლომდე სასურველი კანდიდატები, მაგრამ მისი გადაწყვეტილება ჩრდილო-კავკასიაში რუსეთის გააქტიურებამ დააჩქარა. საქმე ისაა, რომ ნადირის ჩრდ. კავკასიაში დაღესტნელებთან მარცხი (1741 წ. ოქტომბერში) ნაწილობრივ რუსეთის ქმედებებმაც განაპირობეს.

შაჰის დაღესტანში ლაშქრობის წამოწყებისთანავე საიმპერატორო კარმა ყიზლარში 10 ათასი მანეთი გამოაგზავნა იმ დაღესტნელთა საჩუქრებისათვის, ვინც ნადირ შაჰის წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოვიდოდა. ყაზარდოში გამოიგზავნა კაზაკთა რაზმებით პოლკოვნიკი კნუტოვი და რუსეთის სამსახურში შესული, უკვე არტილერიის გენერალ-ლეიტენანტი ბაქარ ვახტანგის ძე [ლომსაძე, 1975:57].

ჩრდილო კავკასიაში ქართლის ტახტის კანონიერი მემკვიდრის ბაქარ ვახტანგის ძის მოყვანა შემთხვევითი არ იყო. შექმნილი მდგომარეობიდან გამომდინარე, რუსეთი, ფაქტობრივად უმეფო საქართველოში, მათთან თავშეფარებული ბაქარის ტახტზე დასმას უთუოდ ხელს შეუწყობდა საკუთარი მიზნების განსახორციელებლად.

მეორე მხრივ, ბუნებრივია, ნადირ შაჰს ქართლ-კახეთის ტახტზე, თუნდაც ქრისტიანი, მაგრამ სპარსული ორიენტაციის ერეკლე – თეიმურაზი ერჩივნა, ვიდრე ჯერ ოსმალთა სამსახურში მყოფი, ახლა „გარუსებული“ გენერალი ბაქარ ვახტანგის ძე, ამიტომ ზემოხსენებულ აქტს საჩქაროდ დასთანხმდა.

ბაქარ ბატონიშვილმა საქართველოში ჩამოსვლა ვერ მოახერხა, ამიტომ უმეტაწოდ დარჩენილმა ქართლელმა თავადებმა სამეფო კანდიდატად არჩევანი აბდულა ბეგ იესეს ძეზე შეაჩერეს. თავის მხრივ, ვნებათაღელვა რომ ჩაეცხროთ, თეიმურაზმა და ერეკლემ აბდულა-ბეგს საუფლისწულოდ ქვემო ქართლი და სომხეთი გადასცეს [Бутков, 1869:230, стр. 2].

მდგომარეობის გასამყარებლად აბდულა-ბეგმა კავშირი ყიზილბაშებთან განაახლა. როგორც ითქვა, იგი შაჰმა ჯერ კიდევ 1737 წელს დანიშნა ქართლის ნაიბად (გამგებლად), მაგრამ იმავე წელს უკანვე გაიწვიეს, როგორც კი ნადირ-ხანს თეიმურაზმა შვილები (ერეკლე და ქეთევანი) მძევლებად გაუგზავნა.

მდგომარეობის სათავისოდ გამოყენება სცადა აბდულა ბეგის უმცროსმა ძმამ - ისაყ-ბეგმაც. მან ყიზილბაშთაგან მხარდაჭერა და ქართლის ჯანიშინობა მიიღო, 1742 წელს ბეჟან არაგვის ძე ერისთავის მკვლელობითა და არაგვის საერისთავოში დაწყებული აჯანყებით ისარგებლა და იქ გაბატონება სცადა, მაგრამ, აბდულა ბეგის მხარდაჭერის გამო მალევე გადააყენეს. 1750 წელს ისაყ-ბეგი ქრისტიანად მოინათლა, ალექსანდრე უწოდეს და ქართლში საუფლისწულო მამულებიც უბოძეს, მაგრამ 1759 წლიდან სამუდამოდ რუსეთს გადასახლდა [ჯავახიშვილი, 2016:343-44].

აბდულა ბეგის კიდევ ერთი ძმა - ჰუსეინ ბეგი (ლევან ბატონიშვილი) ერეკლემ იმით შემოირიგა, რომ „სარჩოდ საბატონიშვილო სოფლები“ უბოძა და „ორმოცი თუმანი ჯამაგირი“ გაურთავა. [ცაგარეიშვილი, 1981:176].

თავის მხრივ, ნადირ შაჰის მიერ ქვეყნისათვის შეწერილმა უზარმაზარმა გადასახადმა თეიმურაზის ავტორიტეტიც ძალზე შელახა და მისი მდგომარეობა ქართლში კრიტიკული გახდა, რამაც შაჰისაგან მამა-შვილის (თეიმურაზისა და ერეკლეს) განდგომა განაპირობა. სანამ ისპაჰანში ერეკლესა და თეიმურაზის განდგომის ამბავი ჩაიტანეს, ყიზილბაშებს აზერბაიჯანშიც განუდგა, ამიტომ ირანის მბრძანებელმა დათმობა ამჯობინა, მაგრამ ერეკლე ბატონიშვილი კვლავ ირანში დაიბარა. თეიმურაზი ცბიერ შაჰს აღარ ენდო და შვილის მაგივრად ირანში თვითონ წავიდა. წასვლამდე ქართლი აბდულა ბეგს (იესეს ძეს) ჩააბარა, კახეთი – ერეკლეს და დაუბარა: „ერთმანეთის ნებით და შეკითხვით, ორივე ქვეყნები მტრისაგან კარგა გაამაგრეთო და ჩემდა მოსვლამდის მშვიდობიანად იყვნეთო“ [ცაგარეიშვილი, 1981:125].

ყაზვინს მიღწეულ თეიმურაზს ნადირ შაჰის სიკვდილი აცნობეს და იქვე დატოვეს, ირანის მბრძანებელი 6 თვით თეიმურაზის სიძე (ქეთევანის ქმარი) ადილ შაჰი გახდა.

ქართლში დარჩენილმა აბდულა ბეგმა თეიმურაზის დანაბარები არ შეასრულა, ლევთა ბელადები შემოირიგა, საბარათიანო შემოიფიცა: „შენს მეტი ბატონი არ გვინდოდესო“ და სამშვილდის გამაგრებას მიჰყო ხელი. ერეკლემ ჯერ მშვიდობიანი მოლაპარაკება სცადა, მაგრამ უარი მიიღო. აბდულა ბეგი განდგომის მიზეზს არც მალავდა: „მეფე არჩილობით ქართლი ჩემიაო და კახეთი შენიაო, შენ იმას დასჯერდი, მე ქართლი დამანებეო“ [ცაგარეიშვილი, 1981:130]. ერეკლესათვის ეს წინადადება მიუღებელი აღმოჩნდა, ჯარით სამშვილდეს შემოადგა და ეკონომიკური ბლოკადა მოუწყო: სამშვილდის გარშემო რაც ნათესები, ან ვენახები იყო, სულ გააკაფვინა, ტბისთან აბდულა ბეგის მომხრე ბარათაშვილებიც

დაამარცხა და თბილისს შემოიბრუნდა, თუმცა იმჯერად საქმე ომამდე არ მივიდა და მხარეები მორიგდნენ. ერეკლესა და აბდულა ბეგს შორის დაიდო დროებითი ზავი – თეიმურაზის საქართველოში დაბრუნებამდე [ალიმბარაშვილი, 2011:87].

მშვიდობა ერეკლე-აბდულაბეგს შორის არც ამჯერად გაგრძელებულა დიდხანს. ორივე მხარე ხელსაყრელ მომენტს ელოდა, რათა თავისი მდგომარეობა განემტკიცებინა.

ქვეყანა კვლავ ორ ნაწილად გაიყო: თავადების ნაწილი - ერეკლეს, ნაწილი კი აბდულა ბეგს უჭერდა მხარს. ქაიხოსრო ორბელიანი თეიმურაზს გაჰყვა ირანში, ეშიკადასბაში დიმიტრი, რევაზ სარდლის შვილი და იოანე ორბელიანები ცოლ-შვილით ერეკლეს ეახლენ თბილისში. ეს იწყინა აბდულა ბეგმა, ლეკის ჯარი და ბარათაშვილები ორბელიანთ მამულს გაუსია და მოაოხრა.

როგორც კი აბდულა ბეგის სისუსტე იგრძნეს, სამშვილდელმა გლეხებმა სათითაოდ ქალაქს (თბილისს) გაპარვა დაიწყეს. იესეს ძემ ვინც ხელთ მოიგდო, ერთიანად ლეკებს მიჰყიდა [დოლიძე, 1972: 594].

1748 წელს აბდულაბეგი აზერბაიჯანში გაძლიერებულ ამირასლან ხანს მიუდგა, რის სანაცვლოდ მისგან რვა ათასი თუმანი და ქართლისა და კახეთის ბატონობა მიიღო [იოსელიანი, 1980:88]. აბდულა ბეგი ყიზილბაშის ჯარით თბილისში შემოვიდა, სადაც საბარათიანოს ჯარით მისი ძმა – ჰუსეინ ბეგი და სულხან ორბელიანი შემოეყარნენ, შეერთებული ძალებით კოდას დადგნენ და ერეკლეს შეუთვალეს: „ქალაქი დაგვიცალო“ [იოსელიანი, 1980:88].

ერეკლემ ენერგიულად შეუტია ყიზილბაშებს, ჯარს რევაზ ორბელიანი და ქიზიყის მოურავი თამაზი უსარდლა და პირველივე მისვლაზე მოწინააღმდეგე გააქცია. ერეკლემ ცხრა ათასი კაცი აბდულა ბეგის რეზიდენციას – სამშვილდეს შეუსია და ააკლესინა. მალე ჰუსეინ ბეგმაც შეწყვიტა წინააღმდეგობა. აბდულა ბეგმა თბილისის ციხეში ახლა უფროსი ვაჟი – ალასი შეგზავნა 60 კაცით და სურსათით, მაგრამ ერეკლემ ციხის გარშემო ხუთასი ყარაული დაუყენა [იოსელიანი, 1980:88] და აბდულა ბეგს ეს გეგმაც ჩაუვარდა.

ამასობაში ირანიდან თეიმურაზიც დაბრუნდა და აბდულა ბეგის წინააღმდეგობამ აზრი დაკარგა.

დამარცხებული აბდულა ბეგი შვილებით ერეკლეს მოწინააღმდეგე აზატ-ხანს შეეხიზნა [ბერძენიშვილი, 1965:209], მაგრამ ერეკლემ ყირხბულახთან აზატ-ხანიც დაამარცხა და იესეს ვაჟს ქართლში გამეფების თეორიული შანსიც გაუქრა.

ქართლში განვითარებულ მოვლენებს დიდი ყურადღებით ადევნებდა თვალს რუსეთი საიმპერატორო კარი და შესაბამის ზომებსაც იღებდა: ქართლის მეფობის უფრო რეალური კანდიდატი - ბაქარი 1750 წლის 1 თებერვალს რუსეთში ისე გარდაიცვალა [ჯავახიშვილი, 2011:173], რომ საკუთარ მიწაზე ფეხის დადგმას ვეღარ ეღირსა, მაგრამ ამ დროისათვის ჯერ კიდევ რუსეთში იმყოფებოდა ვახტანგ VI-ს ნაბოლარა ვაჟი – მხევლისაგან უკანონოდ შობილი პაატა. ბაქართან და ალექსანდრე ბაქარის ძესთან შედარებით, მამის ტახტზე მას ნაკლები პრეტენზია უნდა ჰქონოდა, თუმცა, ეს ფარდობითობა კახელ ერეკლესთან არ გამოდგებოდა.

პაატამ რუსეთში საკმაოდ კარგი განათლება მიიღო, შეისწავლა საფორტიფიკაციო საქმე, არტილერია და ზარბაზნების ჩამოსხმაშიც დახელოვნდა. მამის გარდაცვალების (1737 წ.) შემდეგ, პაატას ფინანსური პრობლემები შეექმნა [ჯავახიშვილი, 2011:177-178] და იმპერატორს სთხოვდა დახმარებას. უარის მიღებისა და მცირე მოგზაურობის შემდეგ, იგი კონსტანტინოპოლის გავლით თბილისში ჩამოვიდა [ცაგარეიშვილი, 1981:191].

ერეკლე სამხედრო რეფორმის განხორციელებას აპირებდა და ბიძას (დედის ნახევარ-ძმას) საარტილერიო საქმე ჩააბარა. პაატამ გვერდით ბიძაშვილი – დავით აბდულა ბეგის ძე ამოიყენა [იოსელიანი, 1966:359].

მალე პაატას გარშემო თავმოყრა იწყეს ქართლის გავლენიანმა და ერეკლეს მოწინააღმდეგე თავადებმა: ამილახვრებმა, თავთაქიშვილებმა, ციციშვილებმა. შეთქმულთა თავშეყრის ადგილს მარკოზაშვილის სახლი წარმოადგენდა, სადაც იმჟამად პაატა ბატონიშვილი ცხოვრობდა [იოსელიანი, 1966:360].

შეთქმულება 1765 წლის 5 დეკემბრის წინაღმდეგ გამომჟღავნდა. სამშვილდელმა გლეხმა – დათუნა ფეიქარმა ეს ამბავი აღსარებაში გაანდო მღვდელ ქრისტესიას, ხოლო მან ერეკლესთან დაასმინა შეთქმულნი. ისინი მაშინვე შეიპყრეს და მეტეხის ციხეში გამოკეტეს. საქმის გამოძიება ათ დღეს გაგრძელდა. 15 დეკემბერს, ანჩისხატის პირდაპირ, რიყეზე დაპატიმრებულები გამოიყვანეს და სასამართლოს განაჩენის მიხედვით დასაჯეს. პაატა ბატონიშვილს თავი გიორგი ყულარადასმა⁴ მოჰკვეთა, დავით აბდულა ბეგის ძეს – ბარამ ნაზირმა გურგენიძემ, სახლთუხუცესი დემეტრე ამილახვარი შეურაცკყვეს და ქალაქში ვირზე შესმული ჩამოატარეს, ხოლო მის ვაჟს - 19 წლის ალექსანდრეს, ცხვირი მოჰკვეთეს და ფეხის ძარღვები გადაუჭრეს, დიასამიძეს ცალი თვალი აღმოხადეს და მარჯვენა ხელის ცერი მოაჭრეს, გლახა ციციშვილს ენა მოჰკვეთეს, ელიზბარ თავთაქიშვილი ცეცხლში დაწვეს [იოსელიანი, 1980:121].

ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, პაატას თავის მოკვეთა ბევრს შეენანა და ერეკლესათვის მისი პატიობა უთხოვიათ. თითქოს მეფესაც დასტური მიუცია და რიყეზე კაცი უფრენიათ – „პაატას ეპატიოსო“, მაგრამ საქმე უკვე აღსრულებული ყოფილა [ჭიჭინაძე, 1895:47].

სხვა დასჯილთა გვარები ცნობილი არ არის, მაგრამ ერეკლე მეფის მგოსნისა და საზანდარის, ასევე 1765 წლის შეთქმულებაში მონაწილეობის გამო შერისხულ – საიათნოვას ერთი ლექსის მიხედვით, უსამართლოდ დასჯილი მგოსნის „გარდა, ოცდაორს სხვას ამბობდნენ“ [იოსელიანი, 1966:361].

აჯანყება რომ წარმომადგენლობითი იყო და მასში მოსახლეობის სხვადასხვა ფენები (გლეხები, მოქალაქეები) მონაწილეობდნენ, სხვა წყაროებთან დასტურდება. ბაგრატი ბატონიშვილის გადმოცემით: „შემდგომთა (განაჩენის აღსრულების შემდეგ – ი. ა.) მათთა

⁴ გიორგი ყულარადასი 1777 წელს თვითონაც განუდგა ერეკლეს, რის გამოც ერეკლემ იგი დააპატიმრა, თბილისში ჩამოიყვანა და მამულების დიდი ნაწილი ჩამოართვა, ხოლო ქსნის საერისთავო 1790 წელს საბოლოოდ გააუქმა. [ხელნაწერთა, HD, 1818, 14759; ალიმბარაშვილი, 2011:121-122]

თავადთა, აზნაურთა და გლეხთა განუწყესეს რომელიმე განპატიჟება და რომელთამე ექსორიობა“ [ლომოური, 1941:52-53].

დაბალ სოციალურ ფენას ეკუთვნოდა შეთქმულების გამცემი დათუნა ფეიქარიც. თეკლა ბატონიშვილის ცნობითაც: „ზოგიერთს დიდის კაცებისა სხვაც ბევრი ყოფილა ამ საქმეშიო“ [იოსელიანი, 1966:362].

შეთქმულებაში მონაწილე თავად-აზნაურთა ნაწილისათვის (ავალიშვილები, თულაშვილები, საგინაშვილები, ფურცელაძეები, ჯავახიშვილები, ჯაფარიძეები) წოდებები ჩამოურთმევიათ და გარეკახეთში გადაუსახლებიათ [ჯავახიშვილი, 2011:188].

სასამართლოზე ერეკლე მომჩივარის როლში გამოსულა და შერისხული თავად-აზნაურების ქონება და მიწები ნასისხლად მიუღია [ბერძენიშვილი, 1973:398], მათი უმეტესობა ბეითალმანად გამოცხადდა და მოგვიანებით მეფემ ისინი ერთგულ პირებს მიჰყიდა, ან დაურიგა.

ამ გამარჯვებამ ერეკლეს პოზიციები მნიშვნელოვნად განამტკიცა, მაგრამ რუსეთში კვლავ იმყოფებოდა ვახტანგ VI-ის შთამომავალი და ქართლის მეფობის კიდევ ერთი პრეტენდენტი – ალექსანდრე ბაქარის ძე.

როგორც ითქვა, 1750 წლის 1 თებერვალს ბაქარ ბატონიშვილი გარდაიცვალა და მოსკოვის დონის მონასტერში დაკრძალეს. თვითონ ვერ აღასრულა რა ჩანაფიქრი (ქართლის მეფობა), სიკვდილამდე ფიცი დაუდვია, რომ შვილი – ალექსანდრე დაუბრუნებდა მის ოჯახს ქართლის ტახტს. ამ ფიცმა ალექსანდრეს ცხოვრებაში საბედისწერო როლი ითამაშა [Маркова, 1966:365].

საიმპერატორო კარის დამოკიდებულება ალექსანდრე ბაქარის ძის მისამართით მუდმივად იცვლებოდა იმის მიხედვით, თუ რა პოზიცია ეკავა რუსებისადმი ერეკლე II-ს.

1767 წელს ალექსანდრე გრუზინსკი⁵ შირაზში მივიდა და ემზადებოდა ქერიმ-ხანის მხედრობასთან შესაერთებლად. ამ ხმების გავრცელებით უნდა ყოფილიყო განპირობებული ის ფაქტი, რომ ერეკლემ პაატა ბატონიშვილის შეთქმულებაში მხილებული ამილახვარი ციხიდან გამოუშვა და საქართველოდან გააძევა [Маркова, 1966:371], მაგრამ ალექსანდრე ბატონიშვილის იმედები არ გამართლდა. მალე რუსეთ-თურქეთის ომი დაიწყო (1768-1774 წწ.) და ქერიმ-ხანმა ფრთხილი პოლიტიკა არჩია. მას თურქეთისადმი პრაქტიკული დახმარება არ გაუწევია, თუმცა, დაპირებებს პორტას უხვად აძლევდა.

რუსეთისათვის ამ ომში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა რა პოზიციას დაიკავებდა ერეკლე. საიმპერატორო კარმა იმერეთის მხარდაჭერის გარანტია ადრევე გაინაღდა, რაც შეეხება ქართლ-კახეთს, საიმპერატორო კარზე ეჭვის სერიოზული საბაზი ჰქონდათ, რომ

⁵ ბაქარ ბატონიშვილის ვაჟებმა – ალექსანდრე და ლევან ბატონიშვილებმა, ჯერ კიდევ მოსკოვის უნივერსიტეტის გიმნაზიაში სწავლის დროს მიიღეს რუსეთის თავადის ტიტული და გვარი „გრუზინსკი“, რომელიც მემკვიდრეობით გადავიდა მათ შთამომავლებზე.

ერეკლე თურქებთან ურთიერთობის დამაბზას თავს აარიდებდა, რადგან, ამ ეტაპზე ქართლ-კახეთის მეფის ძირითად პრობლემას „ლეკიანობის“ მოგვარება წარმოადგენდა.

მდგომარეობა დაამძიმეს ტოტლებენის ქმედებებმაც, რომელმაც ერეკლესთან ურთიერთობა ვერ ააწყო. როგორც კი „მარკოზაშვილის დარბაზელებმა“ მათ შორის კონფლიქტი იგრძნეს, დავით ქსნის ერისთავი, ზაალ ორბელიანი, მაჩაბლები, ამირეჯიბი და სხვები ისევ საეჭვოდ ამოქმედნენ [ბერძენიშვილი, 1973:426]. ერეკლეს იმერეთის მეფესთანაც დაეძაბა ურთიერთობა. სოლომონ I-ს არ მოსწონდა, რომ მესხეთის დაპყრობას ერეკლე საკუთრად აპირებდა, რადგან ამ ქვეყანას სოლომონიც თავისად თვლიდა.

XVIII საუკუნის 70-იანი წლების მეორე ნახევრის დასაწყისში, ირან-ოსმალეთს შორის ურთიერთობა დაიძაბა და ომის დაწყებას ბევრი აღარაფერი უკლდა, ამიტომ ერეკლეს ორივე მხრძანებელი დაუტკბა. ირანის ვეკილმა 1777 წლის 24 ივლისს დიდი საჩუქრები გამოუგზავნა და „წყალობა-სიყვარულის“ სიტყვა შემოუთვალა. ცოტა ხნით ადრე, იგივე წყალობა ერეკლეს ხონთქრისგანაც მოუვიდა [ბერძენიშვილი, 1973:438].

ერეკლემ არჩევანი ოსმალეთზე გააკეთა, რამაც ქერიმ-ხანი აღაშფოთა. ირანის მხრძანებელმა მხედრობა შეკრიბა და თავისთან მოუწოდა ალექსანდრე ბაქარის ძეს და დაღესტნელ მთიელებს ქართლ-კახეთზე სალაშქროდ, მაგრამ მისმა სიკვდილმა ეს გეგმები ჩაშალა [Маркова, 1966:373].

ქართველი მეფის თურქებთან კავშირი არც რუსებს მოუვიდათ თვალში, მით უფრო, რომ 70-იანი წლების მეორე ნახევრისათვის ერეკლე „ზომაზე“ მეტად გაძლიერდა. დაღესტნელ ფეოდალთაგან ზოგი გაიერთგულა, ზოგი შემოირიგა, ზოგიც დაამარცხა. „თვით ავარიის ხანიცა ომარხან შემოურთიგდავე მეფეს ერთურთ თვისითა“ [მიქიაშვილი, 1989:69].

რუსებს „მავედრებელი“ და მათი ხელის შემეყურე ერეკლე აწყობდათ და არა ძლიერი, რომელიც საკუთარი ძალებით ახერხებდა პრობლემების გადაჭრას, ამიტომ აქამდე ჩრდილში მყოფ ალექსანდრე ბაქარის ძეს მიუბრუნდნენ. მისი საქართველოში გამოშვება საეჭვოდ დაემთხვა ერეკლე II-ს დაახლოებას ოსმალეთის სულთანთან [ჯავახიშვილი, 2010:190]. როგორც ნიკო ბერძენიშვილი წერს: „ალექსანდრე ბაქარის ძის აქტიურობა წარმოადგენდა რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლების მიერ მიღებულ ერთ-ერთ კონტრზომას მეფე ერეკლე II-ის მცდელობაზე - შესულიყო ოსმალეთის სულთნის მფარველობაში [ბერძენიშვილი, 1967:169].

ბატონიშვილი მაშინვე ენერგიულად ამოქმედდა. იგი ჯერ ყაბარდოში ჩავიდა, შემდეგ – დაღესტანში. იქიდან იბრეიმ ხანის თანხლებით ტარკში გაემგზავრა შამხალ მურთუზლისთან და ერეკლეს წინააღმდეგ შემწეობა ითხოვა. ალექსანდრეს მხარეს აღმოჩნდნენ სოლომონ იმერთა მეფე, მთიელები და ჭარელები, ჯარის გამოყვანის შემთხვევაში, ქართლის ტახტის მამიებელი ბატონიშვილი მათ თითო კაცზე 50 მანეთს ჰპირდებოდა, ხოლო თბილისის დაკავების შემთხვევაში დამატებით კიდევ 50 მანეთს [ლორთქიფანიძე, 1940:29-30].

ალექსანდრე ბაქარის ძე მალე სოლომონ I-თან აღმოჩნდა იმერეთში. იმ დროისათვის სოლომონსა და ერეკლეს შორის ახალციხის გამო კვლავ „წყალი იყო ამღვრეული“ და

მეფეები ერთმანეთის მოწინააღმდეგე ბატონიშვილებს იფარავდნენ (თავის მხრივ, ერეკლესთან თავს აფარებდა მამასთან დაპირისპირებული ალექსანდრე სოლომონის ძე).

1779 წელს, როდესაც ერეკლემ ერევანზე ილაშქრა, ალექსანდრემ ქართლის თავად-აზნაურობას აჯანყებისაკენ მოუწოდა და ყმა-მამულის წყალობების სიგელები უხვად გასცა [იოსელიანი, 1980:144]. ერეკლემ სასწრაფოდ მიატოვა ერევანი და ქართლში დაბრუნდა.

როდესაც ქართლში ვერაფერი გააწყო, ტახტის მამიებელი ბატონიშვილი ისევ იმერეთს გადავიდა, მაგრამ სოლომონმა იმჯერად ბინა აღარ მისცა ერეკლესთან დაზავების გამო. ალექსანდრე ოსეთის გზით დიგორში გაემგზავრა რვა კაცით, გზა-გზა თავკაც ოსებს იერთგულებდა და წყალობის სიგელებს ურიგებდა, ხოლო აქედან ყაზარდოში, შამხალ ყაზბულათთან მივიდა [იოსელიანი, 1980:144].

ალექსანდრე ბაქარის ძემ შამხლისაგან საკმარისი დახმარება ვერ მიიღო, ამიტომ დერბენტში გადავიდა ფათალი-ხანთან. აქვე აღმოჩნდა პეტერბურგიდან გამოქცეული ალექსანდრე ამილახვარი.

ფათალი-ხანმა ორივე ალექსანდრე კარგად მიიღო და დიდ ჯარსაც შეჰპირდა. ხანისათვის ქართლის ტახტის მამიებელი ბატონიშვილი მეტად ძვირფასი სტუმარი იყო, რადგან ერეკლეს წინააღმდეგ ამაზე უკეთეს შემთხვევას ვერ იპოვიდა [ბერძენიშვილი, 1973:426] .

ერეკლე II ხვდებოდა, რომ ალექსანდრეს განდევნა დარუბანდსა და იმიერკავკასიიდან მხოლოდ რუსეთს შეეძლო, მაგრამ ამას ხვდებოდა ალექსანდრე ბაქარის ძეც და გარემოებას სწორედ ერეკლეზე ზეგავლენის მიზნით იყენებდა [ბერძენიშვილი, 1973:456] .

ქართლ-კახეთის მეფის წინაშე მთელი სიმწვავით დადგა ქართლის სამეფოს დაკარგვის საფრთხე, მით უფრო მას შემდეგ, რაც მდგომარეობის სტაბილიზების მიზნით გატარებულ ყველა ღონისძიებაში ხელი მოეცარა (ორი ელჩობა ევროპაში, ყაზარდოელების ქართლში გადმოსახლების საკითხი და სხვ.). დიდი მიხვედრა არ სჭირდებოდა იმას, რომ პრობლემის გასაღები პეტერბურგში იყო. მეფე დათანხმდა შესულიყო იმპერატორის მფარველობაში, იმ პირობით, რომ საიმპერატორო კარს ხელი უნდა აეღო ალექსანდრე ბაქარის ძის მხარდაჭერაზე. ერეკლე იმპერატრიცას მიმართავდა, ოფიციალურად გამოცხადებულიყო რუსეთის მფარველობა მისადმი ისე, რომ მის შვილებს და შთამომავლებს „პაპების სამკვიდრო და ამდენი გარჯით და ღვაწლის დადებით აშენებული ქვეყანა არ დაკარგვოდათ, რომ ალექსანდრე ბაქარის ძის მსგავს ბედის მამიებლებს უმეცარი ხალხი არ აპყლოდა“ [პაიჭაძე, 1973:689].

როგორც კი ერეკლესაგან მხარდაჭერის გარანტია მიიღეს, რუსებმა მაშინვე დააგზავნეს მიმართვები ყიზლარის კომენდანტთან, ასტრახანის გუბერნატორთან და სხვა დაღესტნელ მთიელ ბელადებთან, რომ არ აღმოეჩინათ დახმარება ალექსანდრე ბაქარის ძისათვის [Маркова, 1966:374]. თვით ალექსანდრეს შვილები: გიორგი და ალექსანდრეც სთხოვდნენ მამას, სასწრაფოდ რუსეთში დაბრუნებულიყო, რათა თავისი მოქმედებებით შვილებისათვის პრობლემები არ შეექმნა [Маркова, 1966:374]..

1783 წლის ნოემბერში (ამ დროისათვის უკვე გაფორმებული იყო გეორგიევსკის ხელშეკრულება) მაიორი კომარსკი დერბენტში ჩავიდა ფათალი ხანთან ბატონიშვილისა

და ამილახვრის გადასაცემად. რუსებს ორივე ალექსანდრეს „ყიდვა“ ფათალი ხანისგან სულ ერთი ოქროს სათუთუნე და 500 ოქროს „ჩერვონცი“ დაუჯდათ [კიკნაძე, 1997:121].

10 ნოემბერს კომარსკი და ორივე ალექსანდრე ასტრახანს გაემგზავრნენ. მალე ალექსანდრე ამილახვარი ვიბორგის ციხეში ჩასვეს, ხოლო ალექსანდრე ბაქარის მე პოლიციის მკაცრი ზედამხედველობის ქვეშ გააგზავნეს სმოლენსკში და ყოველწლიურ სარჩოდ 1200 მანეთი დაუნიშნეს.

უშედეგოდ ელოდა ალექსანდრე გრუზინსკი იმპერატორის შეწყალებას. პატიმრობაში მყოფი ბატონიშვილი იქვე გარდაიცვალა 1791 წელს [Маркова, 1966:376].

ალექსანდრე ბაქარის ძის ცხოვრება კლასიკური ნიმუშია რუსეთის რეალური პოლიტიკისა კავკასიაში. ბატონიშვილის ფაქტორი კარგად გამოიყენა საიმპერატორო კარმა ერეკლე II-ს წინააღმდეგ და ყველა მნიშვნელოვანი წამოწყება ჩაუშალა, სამაგიეროდ, მნიშვნელოვნად დააჩქარეს ქართლ-კახეთის რუსეთის „მფარველობაში“ შესვლა.

ქართლის მუხრანბატონთა ბაგრატიონების შტოს ბრძოლა ერეკლე-თეიმურაზისაგან ჩამორთმეული ყმების, სოფლებისა და ქონების დასაბრუნებლად, ერეკლე II-ს გარდაცვალების შემდეგაც გაგრძელდა.

როგორც ითქვა, იესეს გადარჩენილი შთამომავლები: ზემოთ ნახსენები ალექსანდრე იესეს ძე (ყოფილი ისაყ ბეგი), მისი ვაჟი - ივანე ალექსანდრეს ძე (ბოროდინოს ბრძოლის გმირის – პეტრე ბაგრატიონის მამა) და სხვები, იძულებულნი გახდნენ რუსეთში გაქცეულიყვნენ და იმპერატორის სამსახურში შესვლით გადაერჩინათ თავი. საქართველოში რუსული ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, ისინი კვლავ შეეცადნენ კუთვნილი ყმებისა და მიწების დაბრუნებას. კერძოდ, პეტრე ბაგრატიონმა საქართველოს მთავარსარდალ ალექსანდრე ტორმასოვს 1811 წლის 28 მაისს განცხადებით მიმართა, რათა სამართლიანობა აღედგინა და ერეკლე II-ს მიერ მისი წინაპრებისათვის ჩამორთმეული სოფლები დაებრუნებინა. საჩივარში მითითებული იყო სოფლები: ხიდისთავი, თელათგორი, გორიჯვარი და წედისი, რომლებიც ერეკლემ „ბეითალმანად“ გამოაცხადა, ნაწილი იულონ, ფარნაოზ და ალექსანდრე ბატონოშვილებს უბოძა საუფლისწულოდ, ნაწილიც ერთგულ აზნაურებს: მეღვინეთხუციშვილებსა და თარხანოვებს გადასცა [ალიმბარაშვილი, 2018:43].

მალე პეტრე ბაგრატიონი ბოროდინოსთან ბრძოლასთან მიღებული ჭრილობით გარდაიცვალა და დავა მისმა უმცროსმა ძმამ - ალექსანდრემ გააგრძელა. მან 1813 წლის 8 დეკემბერს გენერალ-მაიორ ნიკალაი რტიშჩევს მიმართა თხოვნით წართმეული ქონების დაბრუნების თაობაზე. წერილში დაწვრილებით არის აღწერილი ყმათა რაოდენობა, ვინაობა, სოფლები და მიწები, რომლებსაც ალექსანდრე და მისი წინაპრები ფლობდნენ ჩამორთმევაამდე.

რტიშჩევს გამოძიება აღმასრულებელი ექსპედიციისათვის დაუვალებია, რომლის მეთაურის - გენერალ-მაიორ სტალის საბოლოო დასკვნაში ნათქვამი იყო, რომ ალექსანდრე და პეტრე ბაგრატიონების უფლების დაკარგვა ხსენებულ ქონებაზე გამოწვეული იყო მათი ბავშობიდანვე რუსეთში გადახვეწით. ამჟამად ქონებას სხვა პირები ფლობენ და მათთვის ჩამორთმევის სამართლებრივი საფუძველი არ არსებობდა [ალიმბარაშვილი, 2018:44-45].

იმპერიის ტახტის წინაშე ერთგულებისა და დამსახურების მიუხედავად, მთელი ეს ხანგრძლივი პროცესი იმით დასრულდა, რომ 1823 წელს თავად ბაგრატიონების თხოვნა კუთვნილი მემკვიდრეობის დასაბრუნებლად რუსულმა ხელისუფლებამ არ დააკმაყოფილა, მათ მხოლოდ 10 კომლი გლეხი და 10 ათასი მანეთი გამოუყვეს ხაზინიდან [ალიმბარაშვილი, 2018:45].

საკითხავია, იყო კი, დაინტერესებული რუსეთის საიმპერატორო კარი ხიდისთავსა და მეზობელ სოფლებზე პეტრე და ალექსანდრე ბაგრატიონების საკუთრების აღდგენით? რა თქმა უნდა - არა. ასეთ შემთხვევაში, ხელისუფლება იძულებული გახდებოდა ქართლის საკმაოდ მდიდარი სოფლები, იქ მაცხოვრებელი მოსახლეობით და მიწებით, რომლებიც უკვე სახაზინო უწყებაში იყო გადასული, იესე მეფის შთამომავალ ბაგრატიონთა კანონიერ მფლობელობაში დაებრუნებინა, რაც მის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ინტერესებში არ შედიოდა.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

- avaliani, s. (1987), *anton pirveli, tb* (ავალიანი, ს. (1987) *ანტონ პირველი (ბაგრატიონი)* (ცხოვრება, მოღვაწეობა და ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა), თბ.).
- alimbarashvili i. (2011), *lekianoba agmosavleT saqarTveloshi, tb*, (ალიმბარაშვილი, ი. (2011). *ლექიანობა აღმოსავლეთ საქართველოში*, თბ.).
- alimbarashvili, i. (2014), *nadir-sahis dagestansi lasqrobis politikur-ekonomikuri sedegebi qartlisatvis, tb*. (ალიმბარაშვილი, ი. (2014). ალიმბარაშვილი იოსებ, ნადირ-შაჰის დადესტანში ლაშქრობათა პოლიტიკურ-ეკონომიკური შედეგები ქართლისათვის, *გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრის შრომათა კრებული # 7*, თბ.)
- alimbarashvili, i. (2018). *ras da ratom edaveboda petre bagrationi erekle II-s, tb*, (ალიმბარაშვილი, ი. (2018) რას და რატომ ედავებოდა პეტრე ბაგრატიონი ერეკლე II-ს, *ჟურნ. „ისტორიანი“*, №12(96)).
- antelava i, (1991), *davitisa da tamaris saxelmwifo, tb*. (ანთელავა, ი. (1991). *დავითისა და თამარის სახელმწიფო*. თბ.)
- baratashvili i. (1983), *cxovreba-anderdzi, tb*, (ბარათაშვილი, 1983) ცხოვრება-ანდერძი, *ქართული პროზა*, წიგნი VII, თბ., 1983.
- berdzenishvili n. (1965), *saqartvelos istoriis sakitxebi, II, tb*, (ბერძენიშვილი, 1965) *საქართველოს ისტორიის საკითხები*, ტ. II, თბ.)

- berdzenishvili n. (1967), *saqartvelos istoriis sakitxebi*, IV, tb, (ბერძენიშვილი, (1967). *საქართველოს ისტორიის საკითხები*, ტ. IV, თბ.).
- berdzenishvili n. (1973), *saqartvelos istoriis sakitxebi*, VI, tb, (ბერძენიშვილი, ნ. (1973). *საქართველოს ისტორიის საკითხები*, ტ. VI, თბ.).
- dolidze i. (1972), *qartuli samartlis dzegebi*, IV, tb., (დოლიძე, ი. (1972). *ქართული სამართლის ძეგლები*, ტ. IV, ის. დოლიძის რედ, თბ.).
- ioseliani a. (1966), *paata batonishvilis setqmulebashi saiatnovas damokidebulebis sakitxisatvis*, tb., (ოსელიანი, ა. (1966). *პაატა ბატონიშვილის შეთქმულებაში საიათნოვას დამოკიდებულების საკითხისათვის, კრებულში: „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“*; თბ.).
- ioseliani a. (1980), *saqartvelos istoriis qtonikebi XVII-XIX ss.*, tb., (ოსელიანი, ა. (1980). *საქართველოს ისტორიის ქრონიკები, XVII-XIX სს. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, შენიშვნები და განმარტებები დაურთო პროფ. ავთ. ოსელიანმა*, თბ.).
- kiknadze v. (1997). *amilaxvari aleqsandre, georgianuli istoria*, tb. (კიკნაძე, ვ. (1997). *ამილახვარი ალექსანდრე, გეორგიანული ისტორია*, გამოსაცემად მოამზადა, შენიშვნები და ბიოგრაფიული ნარკვევი დაურთო ვაჟა კიკნაძემ, თბ.).
- lomouri t. (1941), *bagrat batonishvili, axali motxroba*, tb., (ლომოური, (1941) - ბატონიშვილი ბაგრატ, ახალი მოთხრობა, თამარ ლომოურის გამოცემა, თბ.).
- lomsadze s. (1973), *samtskhe-djavaxethi* (XVIII-XIX ss.), tb., (ლომსაძე, შ. (1973). *სამცხე-ჯავახეთი* (XVIII საუკუნის შუა წლებიდან - XIX საუკუნის შუა წლებამდე), თბ.).
- lortkipanidze i. (1940), *masalebi saqartvelos istoriisatvis (me-18 s.)*, tb. (ლორთქიფანიძე, 1940). *მასალები საქართველოს ისტორიისათვის (მე-18 საუკ.), მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის (მსკი)*, თბ.).
- megreladze d. (1973), *brdzola iranel dampyrobtata winaagmdeg*, tb., (მეგრელაძე, დ. (1973) *ბრძოლა ირანელ დამპყრობთა წინააღმდეგ, წიგნში: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV*, თბ.).
- mikiashvili l. (1989), *oman xerxeulidze, mefoba irakli meorisa*, tb., (მიქიაშვილი, ი. (1989) - ხერხეულიძე ომან, *მეფობა ირაკლი მეორისა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო ლელა მიქიაშვილმა*, თბ.).
- cagareishvili e. (1981), *papuna orbeliani, ambavni qartlisani*, tb., (ცაგარეიშვილი, 1981) - ორბელიანი პაპუნა, ამბავნი ქართლისანი, *ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონები და საძიებლები დაურთო ელენე ცაგარეიშვილმა*, თბ.).
- paiwadze g. (1973), *qartil-kaxetisa da rusetis urtiertobata ganaxleba 80-iani wlebis dasawyissi 1783 w. xelsekruleba*, tb., (პაიჭაძე, გ. (1973). *ქართლ-კახეთისა და რუსეთის ურთიერთობათა განახლება 80-იანი წლების დასაწყისში 1783 წ. ხელშეკრულება, წიგნში: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV*, თბ.).

- chichinadze z. (1895), saqartvelos sesaxeb evropielta modzgvarta da mogzaurta cnobebi, tf., (ჭიჭინაძე, ზ. (1895). საქართველოს შესახებ ევროპელთა მოძღვართა და მოგზაურთა ცნობები, ვახტანგ მეფის წერილები საფრანგეთის მეფესთან და მეფის ერეკლეს მიწერ-მოწერა ინგლისის წარმომადგენელთან, ტფ.).
- xelnawerta erovnuli centri - ხელნაწერთა, HD-1818 - ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ფ. HD, საბ. 1818, 14759.
- djavakhishvili n. (2010), paata batonishvilis setqmuleba, tb., (ჯავახიშვილი, ნ. (2010). პაატა ბატონიშვილის შეთქმულება: ისტორიის უცნობი ფურცლები, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, ტ. XII, თბ.).
- djavakhishvili n. (2011), ufliswul paata vaxtangis dzis setqmulebasi cabmuli qartlel feodalta vinaobis sakitxisatvis, tb., (ჯავახიშვილი, ნ. (2011). უფლისწულ პაატა ვახტანგის ძის შეთქმულებაში ჩაბმულ ქართულ ფეოდალთა ვინაობის საკითხისათვის, გორის სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრის შრომათა კრებული № 1; თბ.).
- djavakhishvili n. (2016), iese mefis stamomavalta brdzola qartlis samefo taxtis dasabruneblad, tb., (ჯავახიშვილი, ნ. (2016). იესე მეფის შთამომავალთა ბრძოლა ქართლის სამეფო ტახტის დასაბრუნებლად (XVIII საუკუნის 30-40-იანი წლები), გორის სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრის შრომათა კრებული № 13; თბ.).
- А.К., 1866 - А.К. Материалы для истории Дагестана (Казикумухские и Кюринские ханы), в кн. *Сборник сведений о Кавказских горах, вып. II*, Тифл., 1866.
- АКАК, 1866 - *Акты Собранные Кавказскою Археографическою Коммисиею*, т. I. Тифл., 1866.
- Бутков, 1869 - Бутков П. Материалы для новой истории Кавказаа с 1722 по 1803 г. ч. I, СПб., 1869.
- Броссе, 1861 - Броссе М. Переписка на иностранных языках Грузинских царей с Российскими государями от 1659 г. по 1770 г. СПб., 1861.
- Маркова, 1966 - О. Маркова, Феодальная реакция на прогрессивную политику единодержавия Грузии (Выступление князя Александра Грузинского 1766-1783 гг.), *კრებულში: კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები, თბ., 1966.*
- Петрушевский, 1934 - Петрушевский И. П. Джаро-белаканские вольные общества в первой трети XIX столетия, Тифл., 1934.

SOME ASPECTS OF THE COLONIAL POLICY OF TSARISM IN BATUMI DISTRICT

ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა აჭარაში

OTAR GOGOLISHVILI

Professor

Department of history, archeology and ethnology

Batumi Shota Rustaveli State University

Batumi, Ninoshvili str. 32/35

ORCID: 0000-0002-5196-4155

otargogolishvili@gmail.com

593 61 78 95

Abstract

Tsarism was firmly pursuing a national-colonial policy in Adjara. The colonial policy of Tsarism has always sought to disconnect small nations from one another and assimilate these disjointed nations. Great-power policy was artificially creating a proper conditions for small nations to forget their past. First of all, it was trying to convince Adjarians that they did not have any connection with Georgians. Officials of the King's government were repeating over and over again that Georgian culture was foreign for residents of Adjara. Tsarism expelled the Georgian language from schools, court and administrative institutions. The government communicated to inhabitants through Ottoman language translators which the government had in these institutions. For the local Muslim population, The deprivation of the mother language was anti-national act: "Local Muslim population must know russian language well. We must do everything to make russian language as their unique and native language. As for mountaines, where the Ottoman remnants are still strong, here too, the Russian gradually must weaken and then expel it from useage",- denotes the Military Governor of Batumi District in the official letter of 1901 to the Vicehent of the Caucasus.

Key words: Tsarism, colonial policy, Muslim residents, newcomers, military governor, Russian officials, school of Tsarist Russia, military compulsory service.

ოთარ გოგოლიშვილი

ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის,
არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის
დეპარტამენტის პროფესორი
ORCID:0000-0002-5196-4155
otargogolishvili@gmail.com
593 61 78 95

აბსტრაქტი

სტატიაში საუბარია იმის შესახებ, რომ ცარიზმი უხეში ფორმებით ატარებდა -კოლონიურ პოლიტიკას აჭარაში. ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა მუდამ ცდილობდა გაეთიშა მცირე ერები ერთმანეთისაგან და ამ გათიშული ერების ასიმილაცია მოეხდინა. დიდმპყრობელური პოლიტიკა ხელოვნურად ქმნიდა ისეთ პირობებს, რომ პატარა ერებს დავიწყებოდა თავისი წარსული. უპირველეს ყოვლისა, იგი არწმუნებდა აჭარლებს, რომ მას არაფერი საერთო არ აქვს ქართველობასთან. მეფის მთავრობის მოხელეები ჩასჩინებდნენ მოსახლეობას, რომ ქართული კულტურა მისთვის უცხოა. ცარიზმმა განდევნა ქართული ენა სკოლებიდან, სასამართლოდან, ადმინისტრაციული დაწესებულებებიდან. ამ დაწესებულებაში ხელისუფლებას ჰყავდა ოსმალური ენის მცოდნე თარჯიმნები და ამ უკანასკნელთა საშუალებით ელაპარაკებოდნენ ხალხს. ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობისთვის მშობლიური ენის წართმევა ანტიეროვნული მოქმედება იყო: „ადგილობრივმა მაჰმადიანმა მოსახლეობამ კარგად უნდა იცოდეს რუსული ენა. ჩვენ ყველაფერი უნდა ვიღონოთ, რათა რუსული მათთვის გახდეს ერთადერთი და მშობლიური ენა. ხოლო მთებში, სადაც ჯერ კიდევ ძლიერია ოსმალური გადმონაშთები, აქაც უნდა ვეცადოთ, რომ რუსულმა თანდათან შეავიწროვოს და შემდეგ განდევნოს იგი ხმარებიდან“, - აღნიშნავს 1901 წლის ოფიციალურ წერილში კავკასიის მთავარმართებლის სახელზე ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორი.

საკვანძო სიტყვები: ცარიზმი, კოლონიური პოლიტიკა, მაჰმადიანი მოსახლეობა, მოახალშენეები, სამხედრო გუბერნატორი, რუსი ჩინოვნიკები, მეფის რუსეთის დროინდელი სკოლა, სამხედრო სავალდებულო სამსახური

შესავალი

მეფის რუსეთს აჭარის სტრატეგიული მნიშვნელობაც არ ავიწყებოდა და სწორედ ამიტომ აჭარ-ქობულეთში რუსეთისათვის საიმედო მოსახლეობის დამკვიდრებაზე ზრუნავდა. რუსი მემამულეები გაჩნდნენ ქობულეთში, მწვანე კონცხზე, ციხისძირში, ბუკნარში,მახინჯაურში და სხვაგან. ამის გარდა წარმოიშვა შიდა გუბერნიებიდან

გადმოყვანილ რუს გლეხთა დასახლებული სოფლები. აჭარაში თავისი სურვილითაც მოდიოდნენ დასახლებლად ფულის მქონე მდიდარი რუსები და ჩალის ფასად ყიდულობდნენ მიწის ნაკვეთებს. ხელისუფლება ყოველნაირად ხელს უწყობდა ამ აგრესიულ რუს მემამულეებს და ეს იმიტომ, რომ ისინი წარმოადგენდნენ ხელისუფლებისათვის საიმედო დასაყრდენს. ასეთ რუს მემამულე მოსახლეებზე ხელისუფლება დიდ იმედებს ამყარებდა. ერთის მხრივ, ეს მოსახლეობა ხელს უწყობდა გარუსების დანერგვის პოლიტიკას ადგილობრივ და მეორეს მხრივ, მეფის რეჟიმს, იგივე მოსახლეობა უზრუნველყოფდა სტრატეგიულ თავდაცვას, ამით კი საიმედო დასაყრდენი ბაზაც მტკიცდებოდა.

ასევე, მეფის მთავრობა ძირითადად რუსთა მოსახლეობისთვის და პრივილეგიური ფენებისათვის ხსნიდა სკოლებს, რადგანაც მეფის დროინდელი სკოლა მიზნად ისახავდა თვითმპყრობელური რეჟიმისადმი მონური სულისკვეთებით გაჟღენთილი თაობის აღზრდას. ცარიზმის ძველი სკოლა ემსახურებოდა რუსეთისადმი ერთგულების ჩანერგვას, იგი თესდა ეროვნებებს შორის შულს და მტრობას, უზმობდა ახალ თაობას ეროვნული თვითშეგნების განვითარებას, ამ სკოლებს უნდა გაეტარებინათ რუსიფიკატორული პოლიტიკა მოსახლეობაში.

მეთოდები

თემაზე მუშაობისას უპირველეს ყოვლისა გამოყენებულ იქნა ანალიზის მეთოდი. ეს მეთოდი მნიშვნელოვნად მიმაჩნია კონკრეტული საკითხის განხილვის დროს, რადგანაც ამ მეთოდის მეშვეობით, საკითხზე მსჯელობისას, ვაანალიზებთ იმ უარყოფით შედეგებს, რასაც ამ შემთხვევაში ჰქონდა ადგილი, კერძოდ რუსული კოლონიური პოლიტიკის დამკვიდრება ცხოვრების ყველა სფეროში, რომელსაც მოსახლეობაში ეროვნული ცნობიერების მოდუნება მოჰყვა შედეგად. ასევე ვიყენებთ ლოგიკური აზროვნების მეთოდს, ამ მეთოდზე მსჯელობისას აღვნიშნავთ ყველა იმ უარყოფით შედეგს, რაც რუსულმა კოლონიურმა პოლიტიკამ დანერგა აჭარაში და არა მარტო აჭარაში. საკითხისადმი ასეთი მიდგომა დღევანდელიობისთვისაც არის გამოსადეგი, რადგან დღესაც ჰგონიათ, რომ რუსეთი მფარველია, მაშინ როდესაც მან მოახდინა ჩვენი ქვეყნის ოკუპაცია და უმძიმეს მდგომარეობაში ჩააგდო იგი. სწორედ ლოგიკური აზროვნება ყველას შეახსენებს ისტორიის მწარე გაკვეთილებს. რუსეთი არ იცვლება, იცვლება მხოლოდ ადამიანები, ხოლო მათი შეგნება ისეთივეა, როგორც მეცხრამეტე საუკუნეში იყო.

შედეგები

საინტერესოდაა შესწავლილი რუსული კოლონიური პოლიტიკის არსი, აღნიშნულია ის ძირითადი მიმართულებები, რომლითაც ხასიათდებოდა რუსული შოვინისტური საქმიანობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. საყურადღებოდაა წარმოჩენილი რუსი მოახალშენეების დასახლებანი აჭარის შავიზღვისპირეთში. ამ მოახალშენეების მიზანი იყო აქ

გაემლიერებინა რუსული იმპერიალისტური მანქანა და ამას კიდევაც ახერხებდნენ. ასევე საუბარია რუსულ სკოლაზე, რომლის მიზანი იყო მონური სულისკვეთებით აღეზარდა ახალგაზრდობა. ბათუმში მოღვაწე ქართველი ეროვნული მოძრაობის ღირსეული წარმომადგენლები მთელი არსებით იბრძოდნენ ასეთი დამღუპველი მოქმედებების წინააღმდეგ და ამიტომაც ისინი ექცეოდნენ რეპრესიული მანქანის წნეხის ქვეშ. ნაშრომში შესწავლილია იმპერიალისტების სურვილი აჭარაში შემოეღოთ სამხედრო ვალდებულება. შოვინისტების გათვლით აჭარლები ვერ შეეგუებოდნენ ასეთ ვალდებულებას, მასიურად დატოვებდნენ თავიანთ სამკვიდრო ადგილებს და სხვაგან გადასახლდებოდნენ, მათგან გამოთავისუფლებულ ადგილებში კი რუსეთიდან ჩამოსახლებდნენ მოსახლეობას და კიდევ უფრო გაამძეობდნენ აქ ცარიზმის პოლიტიკას.

მსჯელობა

ცარიზმი მტკიცედ ატარებდა ნაციონალურ-კოლონიურ პოლიტიკას აჭარაში. ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა მუდამ ცდილობდა გაეთიშა მცირე ერები ერთმანეთისაგან და ამ გათიშული ერების ასიმილაცია მოეხდინა (კოჭლამაზიშვილი, 1975: 25).

დიდმპყრობელური პოლიტიკა ხელოვნურად ქმნიდა ისეთ პირობებს, რომ პატარა ერებს დავიწყებოდა თავისი წარსული. უპირველეს ყოვლისა, იგი არწმუნებდა აჭარლებს, რომ მას არაფერი საერთო არ აქვს ქართველობასთან. მეფის მთავრობის მოხელეები ჩასჩინებდნენ მოსახლეობას, რომ ქართული კულტურა მისთვის უცხოა. ცარიზმმა განდევნა ქართული ენა სკოლებიდან, სასამართლოდან, ადმინისტრაციული დაწესებულებებიდან. ამ დაწესებულებაში ხელისუფლებას ჰყავდა ოსმალური ენის მცოდნე თარჯიმნები და ამ უკანასკნელთა საშუალებით ელაპარაკებოდნენ ხალხს. ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობისთვის მშობლიური ენის წართმევა ანტიეროვნული მოქმედება იყო: „ადგილობრივმა მაჰმადიანმა მოსახლეობამ კარგად უნდა იცოდეს რუსული ენა. ჩვენ ყველაფერი უნდა ვიღონოთ, რათა რუსული მათთვის გახდეს ერთადერთი და მშობლიური ენა. ხოლო მთებში, სადაც ჯერ კიდევ ძლიერია ოსმალური გადმონაშთები, აქაც უნდა ვეცადოთ, რომ რუსულმა თანდათან შეავიწროვოს და შემდეგ განდევნოს იგი ხმარებიდან“,- აღნიშნავს 1901 წლის ოფიციალურ წერილში კავკასიის მთავარმართებლის სახელზე ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორი.

თვითმპყრობელობა არ კმაყოფილდება მარტო ადგილობრივ პრივილიგიურ ფენებზე დაყრდნობით და იგი ცდილობდა შეექმნა აჭარაში რუსული მოსახლეობის მტკიცე კერები. ამით ცარიზმს უნდოდა გაემლიერებინა სამეფო კარის დასაყრდენი საიმედო ელემენტები. მეფის რუსეთს აჭარის სტრატეგიული მნიშვნელობაც არ ავიწყებოდა და სწორედ ამიტომ აჭარ-ქობულეთში რუსეთისათვის საიმედო მოსახლეობის დამკვიდრებაზე ზრუნავდა. რუსი

მემამულეები გაჩნდნენ ქობულეთში, მწვანე კონცხზე, ციხისძირში, ბუკნარში, მახინჯაურში და სხვაგან. ამის გარდა წარმოიშვა შიდა გუბერნიებიდან გადმოყვანილ რუს გლეხთა დასახლებული სოფლები. ასეთი სოფლებიდან ყველაზე ადრე სმეკალოვკა შეიქმნა. მანამდე, 1883 წელს საფუძველი ჩაეყარა რუსულ სოფლებს ჭოროხის გაღმა (აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (შემოკლებით აცსა), ფ.1, აღწ. 1, საქ. 410, ფურც.20), გოროდოკში აძლიერებდნენ რუსეთის ჩამოსახლებას. არარუსს გოროდოკში უფლება არ ჰქონდა ეყიდა მიწა და სახლი აეშენებინა. მთავრობამ ფართოდ განიზრახა რუსული ახალშენის მოწყობა აჭარის ერთ-ერთ მდიდარ ნაწილში, მურღულის ხეობაში. ამ ხეობაში მკვირი მოსახლეობა შედარებით შეძლებულად ცხოვრობდა. მთავრობამ მოინდომა ამ ხეობის მკვიდრთა აყრა და აქ რუსული სოფლების მოწყობა. 1904 წელს ასეთი გეგმა შესასრულებლად მოსვლია ადგილობრივ მოხელეებს, მაგრამ შეშინებით ხალხისათვის ბრძანების გამოცხადება რადგან ეს გამოიწვევდა აჯანყებას. ბრძანების წაკითხვა დაავალეს ქართველ მოხელეს ალექსანდრე აბაზაძეს, რომელსაც ვერ გაუბედია დავალების შესრულება. დავით კლდიაშვილი იგონებს: „ერთი ფეხის გადადგმა გამოიწვევდა, ყოველ ეჭვის გარეშე, საშინელ სისხლის ღვრას, დაუსრულებელს, გაუთავებელს, იქნებოდა დიდი მსხვერპლი, შედეგი კი არაფერი. გადმოსახლებულები ამ მთლიან ადგილებში ვერ მოეწყობოდნენ და ამოიჟლიტებოდნენ გაბრაზებულ მკვიდრთა ხელით, როგორც იქნა ეს უცნაური განკარგულება გადაიდო“. იქაც კი, სადაც იძულებით დაასახლეს რუსის გლეხობა, ჩრდილოეთიდან ჩამოსულებმა ვერ იხიერეს. მაგალითად, ჭოროხის გაღმა, თხილვანში, ჩამოსახლებული რუსები ბუნებრივ გარემოს ვერ შეეგუენ. მათ არ იცოდნენ სიმინდის მოყვანა, პური კი არ მოდიოდა ნესტიან ადგილებში...

აჭარაში თავისი სურვილითაც მოდიოდნენ დასასახლებლად ფულის მქონე მდიდარი რუსები და ჩალის ფასად ყიდულობდნენ მიწის ნაკვეთებს... 1905 წლისთვის ქობულეთამდე გაჭიმულ რუს მემამულეთა შორის მხოლოდ ერთი ქართველი მიწის მფლობელი- სევასტი ჭელიძე ყოფილა, რომელსაც პატარა აგარაკი ჰქონია გაშენებული. რუსი მემამულეები შეეცადნენ ჭელიძის გაძევებას, მაგრამ იგი მეტად ჯიუტი კაცი ყოფილა, ამოტომ მისი გაძევება ვერ მოუხერხებიათ აგარაკიდან.

ხელისუფლება ყოველნაირად ხელს უწყობდა ამ აგრესიულ რუს მემამულეებს და ეს იმიტომ, რომ ისინი წარმოადგენდნენ ხელისუფლებისათვის საიმედო დასაყრდენს. ერთი ბათუმელი რუსი მემამულე წერდა: „როგორც სახელმწიფო, ისე ადგილობრივი რუსული კულტურისა და რუსული მოქალაქეობის დანერგვის ინტერესების შესაბამისად ერთი და ავგვრჩენია ვისურვოთ, რომ ბათუმის დანარჩენი ნაწილიც გადავიდეს რუსეთიდან გადმოსახლებულთა ხელში, რადგანაც ადგილობრივებმა მცხოვრებლებმა დაამტკიცეს თავისი სრული უუნარობა, მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში ჯეროვნად გამოეყენებინათ მათ განკარგულებაში მყოფი ოლქის სანაპირო ნაწილი“. ასეთ რუს მემამულე მოსახლეებზე ხელისუფლება დიდ იმედებს ამყარებდა. ერთის მხრივ, ეს მოსახლეობა ხელს უწყობდა გარუსების დანერგვის პოლიტიკას ადგილობრივ და მეორეს მხრივ, მეფის რეჟიმს, იგივე

მოსახლეობა უზრუნველყოფდა სტრატეგიულ თავდაცვას, ამით კი საიმედო დასაყრდენი ბაზაც მტკიცდებოდა.

თავდაცვით საკითხს ხელისუფლება განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა, ეს დასტურდება კავკასიის მთავარმართებლის მიმართვიდანაც ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორისადმი, რომელშიც მითითებულია: „როგორც უმაღლესი მთავრობა, ისე ადგილობრივი ადმინისტრაცია დღიდან რუსეთის ბატონობის დამკვიდრებისა კავკასიაში, მუდამ ზრუნავდა დაპყრობილი მხარის კოლონიზაციაზე და ამ ამოცანის განსახორციელებლად ხელს უწყობდა ამ მხარეში ნამსახურევი ჯარისკაცების დასახლებას, რომ ამით შექმნილიყო სტრატეგიული ადგილები. ხელისუფლება განაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს ბათუმის სამხრეთით ზღვის სანაპირო ზოლს, ოსმალთა საზღვრამდე... რუსეთიდან ამ მხარეში ჯარისკაცების დასახლების საკითხს აქვს არა მარტო კულტურული, არამედ პოლიტიკური მნიშვნელობა, რადგან იგი უშუალოდ ეხება ოსმალეთის იმპერიას. ადგილობრივი მოსახლეობა ამჟამად თავის ერთმორწმუნეთა გავლენაში იმყოფებიან, რაც სახელმწიფო ინტერესების მხრივ სრულიად არა სასურველია" (აცსა, ფ.1, აღწ. 1, საქ. 410, ფურც. 41)

აჭარის და საერთოდ კავკასიის შავიზღვისპირეთის კოლონიზაციის შესახებ შესანიშნავ მასალას გვაწვდის პეტერბურგელი პროფესორი ფ. პასტერნაცკი თავის წიგნში: „კავკასია-შავიზღვისპირეთის სანაპიროს ციებ ცხელების შესახებ“, რომელიც გამოვიდა 1900 წელს. მან ორჯერ (1898-1899) იმოგზაურა შავიზღვისპირეთში და იმპერიის მთავრობას წარუდგინა მოხსენებითი ბარათი კავკასიის შავიზღვისპირეთის კოლონიზაციაზე. ის წერდა: „როგორც ცნობილია, უკანასკნელ ხანს ამ სანაპიროზე მოხდა ისეთი მოვლენები, რომელმაც ძირფესვიანად შეცვალა დამოკიდებულება ამ მხარისადმი და მიიღო ახალი მიმართულება ამ მხარესთან დამოკიდებულებაში. ის ჩართული იქნა იმპერიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ჩვენ უნდა ვეცადოთ, რომ ამ მხარეში გადავასახლოთ რუსი ადამიანები, რომელთაც უნდა გამოეყოს მიწის დიდი ნაკვეთები, აგრეთვე ის მიწებიც, რომლებიც აქ დატოვეს ტუზუმცებმა“. შემდეგ ავტორი განაგრძობს: „შავი ზღვის სანაპიროებზე ჩვენ ათასი წლის წინათ მივიღეთ საჩუქრად ჩვენი სულიერი კულტურის ძვირფასი საგანძური. შავი ზღვის სანაპიროებისაკენ იყო მიმართული რუსული სახელმწიფოებრიობის მთელი ძალისხმევა. ამ ზღვის დაუფლებით, როგორც მას უწოდებს ბისმარკი - რუსული ტბა, ჩვენ გვეხსნება ხელ-ფეხი აღმოსავლეთისაკენ და ეს არის ჩვენი უდიდესი პოლიტიკური ამოცანის გადაჭრა. აღმოსავლეთის სანაპიროს დაპყრობა იმითაც არის საუკეთესო რუსული სახელმწიფოებრიობისათვის, რომ ეს არის საუკეთესო ეკონომიკური გზა აზიიდან ევროპისაკენ, სადაც მიმდინარეობს მსოფლიო საქონლის გაცვლა და სადაც უნდა მოხდეს სავაჭრო პოლიტიკური დაახლოვება ინდოეთთან და შორეულ აღმოსავლეთთან. შავი ზღვის სანაპიროებისაკენ უნდა იყოს მიმართული რუსეთის იმპერიის მთელი ძალისხმევა, რათა გადავაქციოთ ეს ზღვა რუსული ცხოვრების ქვაკუთხედად, მრაველობის განვითარების ძირითად ბაზად და რუსი ხალხის კეთილდღეობის წყაროდ“¹⁵. როგორც ვხედავთ,

ჩინებულად არის გადმოცემული ის მიზნები, რაც ამოდრავებდა ცარიზმს კავკასიის შავიზღვისპირეთის კოლონიზაციის საქმეში (აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ.412, ფურც. 13).

მეფის რუსეთის მიერ დაპყრობილი ქვეყნების რუსიფიკაციის ერთ-ერთ საშუალებას რუსული სკოლა წარმოადგენდა. თვითმყრობელობის კოლონიური პოლიტიკის გატარების მეთოდი აჭარა-ქობულეთში ისეთი უხეში იყო, რომ მოსახლეობამ უარყო რუსული სკოლა. ეს გარემოება აწუხებდა ხელისუფლებას და გამოსავალს ეძებდა. ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორი თავის 1903 წლის საანგარიშო მოხსენებაში წერდა: „ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობის ზნეობრივ მდგომარეობაში არავითარ საგრძნობ ცვლილებებს არა აქვს ადგილი. კულტურის გავლენა დანაშაულობათა შემცირებაზედ ჯერ მცირედ შესამჩნევია, რადგან ოლქის უმნიშვნელოვანესი გამტარებელი რუსული სკოლები მცირე რაოდენობისაა, ჯამეებთან არსებულ სკოლებს ე.წ. „მედრესეებს“, რომლის რაოდენობა უდრის 257 ერთეულს, ადგილობრივი მუსულმანური მოსახლეობის ცხოვრებაში აქვს რელიგიური ფანატიზმის დაცვის უნარი და ყველა კერძო, არა მუსულმანური კულტურის გავლენისაგან განკერძოვების ტენდენცია. ასეთ სკოლებში სწავლა მისაწვდენია თითოეული ბავშვისათვის, რადგანაც იგი იწვევს მეტად უმნიშვნელო ხარჯებს და ასეთი სკოლები ყველა სოფელშია. ამ სკოლების დამლუპველ გავლენასთან ბრძოლა აუცილებელია სამინისტროს დაქვემდებარებაში მყოფი დაწყებითი სკოლების გახსნის საშუალებით. ამ სკოლების გახსნა ხაზინის ხარჯზეა საჭირო. მაჰმადიანებს არა აქვს შეგნებული მათი მნიშვნელობა და მათი რელიგიის ზეგავლენით იგი უყურებს ამ საქმეს მტრულად. ამჟამად არსებულ რუსულ სასწავლებლებში მაჰმადიანთა შვილები ნაკლებად შემოდიან. სამინისტროს სკოლებში ამჟამად მყოფი აჭარელთა მოსწავლე-ახალგაზრდობა დაკომპლექტებულია უმთავრესად მცველთა და სხვა მოსამსახურეთა ბავშვებით“...

აღნიშნავს რა ასეთ მდგომარეობას, გუბერნატორი სახავს ღონისძიებებს თუ როგორი საშუალებით იქნება შესაძლებელი აჭარელი ბავშვების მოზიდვა რუსულ სკოლებში. იგი ფიქრობს, რომ ამისთვის ჯერ საჭიროა დაველოდოთ შესაფერი დროს, მანამდე კი აუცილებელია, რომ პირველ კურსდამთავრებულებს მიეცეს პრივილეგიები, ხელფასიანი ადგილები მამასახლისების, მწერლის და პოლიციის სამსახურში მცველების თანამდებობაზედ. გუბერნატორის აზრით, ეს გამოიწვევს შურს სხვებში, რადგანაც ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობა განსაკუთრებით მიისწრაფვის საპატიო ადგილებისაკენ, რაც დაკავშირებულია იარაღის ტარების უფლებასთან და მატერიალურ სარგებლობასთან. გუბერნატორის აზრით, მხოლოდ ამ გზით შეიძლება ადგილობრივი მუსულმანი ბავშვებით რუსული სკოლების შევსება (აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი № 283, გვ.179).

მეფის მთავრობა ძირითადად რუსთა მოსახლეობისთვის და პრივილეგიური ფენებისათვის ხსნიდა სკოლებს. მაგალითად, მთავრობამ გახსნა ორკლასიანი ნორმალური სკოლები ქობულეთში 1896 წელს, ხულოში - 1897 წელს, ქედაში - 1903 წელს, გახსნეს აგრეთვე ერთკლასიანი სკოლები კვირიკეში (1904 წელს), ორთა ბათუმში (1907 წელს),

მარადიდში (1909წ).

მეფის მთავრობამ რუსი ჩინოვნიკების შვილებისათვის საკმაო რაოდენობით გახსნა ბათუმში რუსული სკოლები. სამხედრო გუბერნატორი თავის მოხსენებაში შემდეგ წერდა: „სხვა მიმართულება ჩანს ქალაქის მოსახლეობაში, რომელიც წარმოადგენს ხალხთა დიდ სიჭრელეს. ქალაქის მოსახლეობის სკოლისადმი შეგნებული დამოკიდებულების საუკეთესო საზომს წარმოადგენს ის გარემოება, რომ რუსეთის 25 წლის ბატონობის განმავლობაში, ბათუმში 20 სასწავლებელი წარმოიშვა, რომელთა რიგში ვაჟთა კლასიკური გიმნაზია და აგრეთვე ქალთა გიმნაზიაა. მიუხედავად ამისა, ეს სასწავლებლები არაა საკმარისი და სწავლის მსურველთა უმეტესობა იძულებულია სხვა ქალაქების სასწავლებლებში შევიდნენ“. მართლაც, ქალაქის რუსულ სკოლათა შორის პირველი ადგილი ეკავა ვაჟთა კლასიკურ გიმნაზიას, რომლის შენობის აგება 1897 წელს დაიწყო ზღვის პირას. 1910 წელს აქ სწავლობდა სულ 409 მოსწავლე, ხოლო 1913 წელს 500 მოსწავლე. ეროვნული შემადგენლობის მხრივ რუს მოსწავლეთა რიცხვი 1910 წელს 133 იყო, ხოლო რუსული ორიენტაციის ქართველთა კი 125, აქედან მუსულმანთა რიცხვი 15 მოწაფით განისაზღვრებოდა, მაგრამ ოფიციალური დოკუმენტიდან არ ჩანს, თუ რამდენი იყო მათ შორის ქართველი მაჰმადიანი. ასევე აღსანიშნავია ქალთა გიმნაზია, სახელოსნო სასწავლებლები, გოგოლის სახელობის სკოლა, ბერძნული სკოლა, რკინიგზის ნორმალური სკოლა და ა.შ.

მეფის დროინდელი სკოლა მიზნად ისახავდა თვითმპყრობელური რეჟიმისადმი მონური სულისკვეთებით გაჟღენთილი თაობის აღზრდას. ცარიზმის ძველი სკოლა ემსახურებოდა რუსეთისადმი ერთგულების ჩანერგვას, იგი თესდა ეროვნებებს შორის შუღლს და მტრობას, უხშობდა ახალ თაობას ეროვნული თვითშეგნების განვითარებას, ამ სკოლებს უნდა გაეტარებინათ რუსიფიკატორული პოლიტიკა მოსახლეობაში.

დავით კლდიაშვილი იგონებდა: „ადგილობრივ მოსახლეობას რუსობას უნერგავდა გულმოდგინედ ოლქის მზრუნველი ზავადსკი, ცნობილი იანოვსკის ნაცვალი. ასეთ ინციდენტს ჰქონდა ადგილი ბათუმში მისი ერთ-ერთი ჩამოსვლის დროს. ბათუმის საქალაქო სასწავლებლის ერთ კლასში მან მოიხმო მოწაფე და შეეკითხა თუ ვინ იყო ის, როდესაც მოსწავლემ უთხრა მისი ვინაობა, ზავადსკი გაბრაზდა და აიძულა მოსწავლე გაემეორებინა მასთან ერთად, რომ ის იყო რუსი... ამ გზით „ამლიერებდნენ“ მეფის რუსეთს“ (აცსა, ფ.1, აღწ, 1, საქმე 426, ფურც. 11).

მეფის რუსეთი ცდილობდა ქართული ენა საფუძვლიანად ამოეძირკვა სკოლებიდანაც. განსაკუთრებით ის იმისთვის იბრძოდა, რომ მაჰმადიანი ქართველებისათვის ქართული ენა უცხო ყოფილიყო. მთელი მისი მცდელობა იქითკენ იყო მიმართული, რომ ადგილობრივი მოსახლეობისთვის რუსული ენა გამხდარიყო ერთადერთი სასაუბრო ენად.

ცარიზმი ავიწროვებდა აგრეთვე პროგრესულად მოაზროვნე ქართველ პედაგოგებს, რომლებიც ეროვნულ სულს აღვივებდნენ ადგილობრივ მოსახლეობაში. შოვინისტური ძალისხმევა მიმართული იყო სწორედ ასეთ ეროვნულ ნიადაგზე მდგარი მასწავლებლების

წინააღმდეგ. ცარიზმის ჩინოვნიკების შეფასებით ქართველი პედაგოგები „უბნელებდნენ მოსწავლეებს გონებას, არასწორი მიმართულებით მიჰყავდათ მათი აღზრდის საქმე, უნერგავდნენ ქართულ ნაციონალიზმს!“

აი, როგორი ხასიათის წერილი გაუგზავნა ბათუმის ოლქიდან კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს ადგილობრივმა გუბერნატორმა. წერილი ეხებოდა ქართველი პედაგოგების არდაშვებას სკოლებში: „მე იძულებული ვარ გთხოვოთ მიაქციოთ ყურადღება ბათუმის ოლქში სკოლების ისედაც შემცირებულ რაოდენობას... ადგილობრივი მოსახლეობა რელიგიური შეხედულებების გამო ირიბად უყურებს რუსულ სკოლებს და ასეთ სკოლებში მასწავლებლად ქართველების დანიშვნა და თანაც ისეთების, რომლებიც პოლიტიკურად არასაიმედოა, ნამდვილად არასასაიმეოვნოა. ამას ისიც ემატება, რომ ქართველი პედაგოგები ყოველ ღონეს ხმარობენ გაავრცელონ თავიანთი პოლიტიკური შეხედულებები მაჰმადიანებზე და მათში შეიტანონ ქართული წიგნიერება.“⁹ შემდეგ გუბერნატორი განაგრძობს, რომ „ქართველებს არა თუ შეუძლია სასკოლო ქსელის გაზრდა ოლქში, არამედ თავისი მოქმედებით მუსულმანების თვალში ამცირებენ სკოლის მნიშვნელობას და ამიტომ ქართველები არ უნდა იქნან დაშვებული სკოლებში პედაგოგებად, ეს სახიფათოა როგორც პოლიტიკურად, ასევე ზნეობრივად. უნდა ვეცადოდ პედაგოგებად იყოს მხოლოდ და მხოლოდ რუსები. იმისათვის, რომ მძლავრი ტემპით დაიწყოს ოლქის სკოლებში რუსიფიკაციის პროცესი“. ამისათვის კი აუცილებელია-როგორც ამას მიუთითებდა გუბერნატორი- რუსული სკოლების მასიური გახსნა. საჭიროა იმუშაონ პედაგოგებად რუსებმა, სომხებმა და თუგინდ მუსულმანებმაც, რომლებმაც კარგად იციან რუსული ენა. ამით ეს მხარე (ბათუმის ოლქი) კიდევ უფრო შეეზრდება რუსულ- ნაციონალურ კულტურას“ (კლდიაშვილი, 1984:34).

შავრაზმელები, რომლებიც მოკალათდნენ განათლების სფეროში, კარებს ურჩავდნენ პროგრესულ იდეებს, აბუჩად იგდებდნენ ხალხის ზნე-ჩვეულებებს, იძულების წესით ნერგავდნენ მათთვის უცხო ტრადიციებს (აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქმე 431, ფურც. 10).

საყურადღებოა ერთი გარემოება, რომელიც შესამჩნევი გახდა რუსეთის კოლონიზაციის დროიდან, კერძოდ იმპერიას თავი არ შეუწუხებია მედრესეების ან სხვა რომელიმე ოსმალური დაწესებულებების შესამცირებლად. პირიქით, როგორც საარქივო მასალებიდან ჩანს, რუსეთის მმართველობის დროს კიდევ უფრო გაიზარდა მედრესეების რიცხვი (აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქმე 431, ფურც. 18).

განსაკუთრებით გამწვავდა ვითარება 1910 წლისათვის, როდესაც დღის წესრიგში დადგა მოსახლეობის სამხედრო სავალდებულო სამსახურში გაწვევის საკითხი. ამ დროისათვის ბათუმის ოლქში ცხოვრობდა 57 637 კაცი, უმრავლესობა იყო მუსულმანი ქართველები, იყვნენ აგრეთვე ქურთები და ხემშილები. მთელი გასაწვევი მოსახლეობა შეადგენდა 35%-ს, აქედან გამომდინარე ყოველ წლიურად გაწვეული უნდა ყოფილიყო სულ 364 კაცი. ამდენი რაოდენობის კაცის გამოყვანა შეუძლებელი იყო, რადგან მაჰმადიანი მოსახლეობა ძნელად თუ შეეგუებოდა ჯარის პირობებს. საიმპერიო ხელისუფლებას სურდა მოეხდინა გაწვევა,

რადგან მათი შეფასებით მოსახლეობის ჯარში გაწვევა გამოიწვევდა ადგილობრივი მაჰმადიანების მასიურად აყრას თავისი მკვიდრი ადგილიდან და გაქცევას ოსმალეთში და აქ კი უნდა განხორციელებულიყო ცარიზმის გეგმა, კერძოდ, რუსული მოსახლეობის მასიურად ჩამოსახლება და იმპერიისათვის არასასურველი ელემენტების თავიდან მოშორება.

აი, რაში მდგომარეობდა სამხერო რეფორმის ძირითადი შინაარსი და მიზანი: „В связи с русским заселением этово района скорее осуществивится наша гоударственная задача во всем этом богатейшем районе. И для нас будет благоприятна последствие массового ухода инородцев из области" (აცსა, ფ.1, აღწ.1, საქ 431, ფურც.28).

„აჭარიდან ადგილობრივი მოსახლეობის მასობრივი წასვლა უნდა განხორციელდეს",- ასეთი იყო ამ ღონისძიების ძირითადი შინაარსი. მეფის მთავრობა თუ შეძლებდა ამ გეგმის განხორციელებას, დიდად კმაყოფილი დარჩებოდა, რადგან მას საშუალება ეძლეოდა აჭარის ნოყიერ მიწაზე რუსეთიდან ჩამოსულები დაესახლებინა, რაც ხელს შეუწყობდა ამ მხარის რუსიფიკაციას. იმპერიის მესვეურები ვარაუდობდნენ, რომ: „Ведение всеобщей повинности... вызовет бегство и мухаджирование большинства населения и вероятно всего мужского населения призывного возраста" (აცსა, ფ.1, აღწ.1, საქ 431, ფურც.34).

მიუხედავად ამ ვერაგული ჩანაფიქრისა, ცარიზმმა ვერ შეძლო სამხედრო რეფორმის ბოლომდე განხორციელება, რადგან ამ რეფორმას 1911 წლის თებერვალში მოჰყვა ხალხის მღელვარება და იმპერიის მესვეურები იძულებულნი გახდნენ ის შეეწყვიტათ.

ამრიგად, აშკარაა, რომ მეფის რუსეთი აჭარას ინკორპორაციისათვის იყენებდა რუსეთიდან მოახალშენეთა დიდი მასის ჩასახლებას- რუსული სოფლების შექმნას, სასკოლო პოლიტიკას და სამხედრო რეფორმასაც კი, რომ აჭარა მტკიცე ღვედებით დაეკავშირებინათ იმპერიის ცენტრალურ გუბერნიებთან და აქედან ამოეშანათათ ყოველი ქართული, ტრადიციული.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

adjaris centraluri saxelmzifo arqivi, f.1, agz.1 , sakmeebi № 410, 412, 42, 431 (აჭარის ცენტრალური

სახელმწიფო არქივი, ფ.1, აღწ. 1, საქმეები № 410, 412, 426, 431).

adjaris saxelmzifo muzeumis xelnawerta fondi № 283 (აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის

ხელნაწერთა ფონდი, № 283).

kldiashvili D, (1984). *chemi zxovrebis gzaze*, batumi, კლდიაშვილი დ, (1984) *ჩემი ცხოვრების გზაზე*, ბათუმი).

kochlamazashvili R, (1975). *sakartvelos glexur meurneobata socialur-ekonomikuri xasiati*, Tbilisi. (კოჭლამაზაშვილი რ, (1975). *საქართველოს გლეხურ მეურნეობათა სოციალურ-ეკონომიური ხასიათი*, თბილისი).

GEORGIANS IN MOGULS' DIPLOMATIC SERVICE
ქართველები მონღოლთა დიპლომატიურ სამსახურში

Eldar Mamistvalishvili

Professor of Gori State Teaching University

ORCID:0000-0002-5978-7624

eldarmamistvalishvili@rambler.ru

+995577251204

Abstract

It is known that the Second Ecclesiastical Council of Lyon, which discussed the issue of the struggle against the Sultanate of Egypt, was attended by the ambassadors of the Mongol Abagha-khan. Abagha wanted to establish an anti-Egyptian alliance with the Latins. The ecclesiastical assembly ended without any results.

A particular important event was the Mongol embassy in France and England in 1276-1277. The visit of the ambassadors to Philip III (1270-1285) is mentioned in the Chronicle of Saint-Denis. The chronicler mentions the ambassadors as Georgians, but does not tell us their names or how he knew they were Georgians.

The ambassadors then moved to England with Edward I Plantagenet (1272-1307). Sources known to date do not allow us to say exactly about the ethnicity of the ambassadors. In my opinion, they could have been Georgians as well as Greeks or Armenians.

Ilkhan Arghun-Khan (1284-1291) also tried to establish a military alliance with the Latins for a joint struggle against Mameluke state under the leadership of the Pope. Pontific sent the ambassadors of Arghun in 1289 with his letter to King Philip IV of France (1284-1315), stating that in case of victory over the Mamelukes, Arghun would have handed over the king of France to Jerusalem. In his army would have been two kings of Georgia with 20 thousand or more cavalry. It is established that two of the members of the embassy sent to the Pope by Arghun Khan were Georgians.

Keywords: Council, Abagha-khan, Egypt, Arghun-Khan, France, England.

ელდარ მამისტვალიშვილი
გორის სახელმწიფო სასწავლო
უნივერსიტეტის პროფესორი
ORCID:0000-0002-5978-7624
eldarmamistvalishvili@rambler.ru
+995577251204

აბსტრაქტი

ცნობილია, რომ ლიონის მეორე საეკლესიო კრებას, რომელზეც განიხილეს ეგვიპტის სულთნების წინააღმდეგ ბრძოლის საკითხი, მონღოლთა ყაენის, აბაღა-ხანის ელჩებიც ესწრებოდნენ. აბაღას სურდა ლათინებთან ერთად შეექმნა ანტიეგვიპტური ალიანსი. საეკლესიო კრება უშედეგოდ დასრულდა.

განსაკუთრებული მნიშვნელობის მოვლენა იყო მონღოლთა ელჩობა საფრანგეთსა და ინგლისში 1276-1277 წლებში. აბაღას ელჩები რომ ეწვივნენ საფრანგეთის მეფე ფილიპე III-ს (1270-1285), ამის შესახებ აღნიშნულია სენ-დენის ქრონიკაში. მემატთანე ელჩებს მოიხსენიებს ქართველებად, მაგრამ არ გვეუბნება მათ სახელებს, ან საიდან იცოდა, რომ ისინი ქართველები იყვნენ.

შემდეგ ელჩები გადავიდნენ ინგლისში ედუარდ I პლანტაგენეტთან (1272-1307).

ცნობილი წყაროები საშუალებას არ გვაძლევს ზუსტად ვთქვათ ელჩების ეთნიკურობის შესახებ. ისინი შეიძლება ყოფილიყვნენ როგორც ქართველები, ასევე ბერძნები ან სომხები. მაგრამ გვაქვს არაპირდაპირი მინიშნებანი, რომლითაც შეიძლება უპირატესობა მივანიჭოთ ელჩების ქართველობას.

ილხანმა არლუნ-ხანმა (1284-1291) ასევე სცადა ლათინებთან სამხედრო ალიანსის დამყარება პაპის მეთაურობით, მამელუქთა სახელმწიფოს წინააღმდეგ ერთად საბრძოლიველად. არლუნმა ელჩები გაგზავნა 1289 წელს საფრანგეთის მეფის ფილიპე IV- სთან (1284-1315) წერილით, რომელშიც აღნიშნული იყო, რომ მამელუქებზე გამარჯვების შემთხვევაში, არლუნი საფრანგეთის მეფეს გადასცემდა იერუსალიმს; მის ჯარში იქნებოდნენ საქართველოს ორი მეფე 20 ათასი ან მეტი მხედრით. დადგენილია, რომ არლუნ ხანის მიერ პაპთან გაგზავნილი ელჩობის ორი წევრი ქართველი იყო.

საძიებო სიტყვები: კრება. აბაღა-ხანი, ეგვიპტე, არლუნ-ხანი, საფრანგეთი, ინგლისი.

შესავალი

ირანის ილხანთა სახელმწიფო მთელი მონღოლებით ცდილობდა ახლო აღმოსავლეთის დაპყრობას, მაგრამ მის გადაულახავ დაბრკოლებას წარმოადგენდა ეგვიპტე-სირიის მამლუქთა სახელმწიფო, რომლის შემადგენლობაში შედიოდა წმინდა მიწა. წმინდა მიწის მუსლიმანთა ხელიდან დახსნაზე, აგრეთვე ეგვიპტეზე გავლენის მოპოვებაზე ოცნებობდა დასავლეთ ევროპის ლათინური სახელმწიფოები. ამგვარად, არსებობდა შეხების წერტილები ევროპის

სახელმწიფოებსა და ილხანთა სახელმწიფოს შორის დიპლომატიური და პოლიტიკური ალიანსის შესაქმნელად და ეგვიპტის სასულთნოს წინააღმდეგ ერთობლივად საბრძოლველად.

მონღოლები უკვე საკმაოდ დიდი ხანი იყო, რაც ევროპელების ინტერესს წარმოადგენდნენ ჯერ კიდევ XIII საუკუნის დეკლარაციიდან, როდესაც ევროპელი პოლიტიკოსები ცდილობდნენ ჯერ შეესწავლათ ვინ იყვნენ მონღოლები, რა იყო მათი რელიგია, როგორი ჰქონდათ დამოკიდებულება ისლამთან და რამდენად შეიძლებოდა მათი გამოყენება ახლო აღმოსავლეთში მუსლიმანების წინააღმდეგ მებრძოლი ევროპელი ქრისტიანების მიერ. აღნიშნული მიზნიდან გამომდინარე რომის პაპების ინიციატივით აღმოსავლეთში იგზავნებოდა მშვიდობიანი ექსპედიციები, რომელთა საშუალებით გროვდებოდა მნიშვნელოვანი ინფორმაცია მონღოლების შესახებ.

ილხანთა მონღოლური სახელმწიფოს ევროპის ქვეყნებთან კავშირის დამყარების მცდელობებში ქართველების მონაწილეობის შესწავლას ისახავს მიზნად წინამდებარე სტატია.

მეთოდები

წარმოდგენილი კვლევა ეფუძნება კვლევის შემდეგ მეთოდებს: ემპირიული ანალიზი, შედარებით-ისტორიული მეთოდი, მიზეზობრივ-შედარებითი ანალიზი, სინთეზი, აბსტრაქცია, კონტენტ-ანალიზი, სისტემური ანალიზი.

შედეგები

სტატიაში შესწავლილია ილხანთა ირან-დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოების (რომი, საფრანგეთი, ინგლისი) დიპლომატიური ურთიერთობა, კერძოდ ილხანთა ორი ელჩობა დასახელებულ სახელმწიფოებში 1276-1277 წლებსა და 1299 წელს, რომელთა შეადგენლობაში იმყოფებოდნენ ქართველები. ეს ორი ფაქტი გარკვეულ სიახლეს წარმოადგენს ქართული ისტორიისათვის და იმავე დროს გვიჩვენებს მონღოლთა მიერ დაპყრობილი ქართველების მნიშვნელოვან ადგილს იმპერიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

დისკუსია

ცნობილია, რომ 1274 წელს პაპმა გრიგორი X-მ მოიწვია ლიონის მეორე საეკლესიო კრება

ცნობილია, რომ 1274 წელს პაპმა გრიგორი X-მ მოიწვია ლიონის მეორე საეკლესიო კრება (07. 05 _ 17. 07. 1274), რომელსაც ესწრებოდნენ ჰულაგუანთა ყაენის, აბალა-ხანის (1265-1282) ელჩები, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ საეკლესიო კრება იხილავდა მონღოლებისათვის მნიშვნელოვან და მტკიცეულ, ეგვიპტის სასულთნოს წინააღმდეგ ბრძოლის საკითხს. აბალამ კრებაზე გაგზავნა დელეგაცია, რომელიც შესდგებოდა 13-16 მონღოლისაგან. ასეთი დელეგაციის ყოფნამ კათოლიკეთა კრებაზე, გამოიწვია სერიოზული აურზაური, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც აბალას წარგზავნილმა სამმა დესპანმა საჯაროდ აღიარა ქრისტიანობა და მოინათლა (Setton, 1984: 116)

ბუნებრივია კითხვა: რა უნდოდათ მონღოლებს ლიონის საეკლესიო კრებაზე?

უკვე დიდი ხნის განმავლობაში მონღოლები წარუმატებლად (ზოგიერთი ეპიზოდს თუ არ მივიღებთ მხედველობაში) ებრძოდნენ ეგვიპტელ მამლუქებს. ამიტომ ახლამ თავისი მმართველობის დიდი პერიოდი მოახმარა ანტიეგვიპტური კავშირის დამყარებას ეროპელ ლათინებთან და ერთობლივი ომის ორგანიზებას. ლათინებიც დაინტერესებული იყვნენ წმინდა მიწის მამლუქთა სახელმწიფოს ბატონობისაგან გამოსხნით. ასე, რომ ილხანთა და ლათინთა სახელმწიფოების ინტერესთა თანხვედრა იყო წმინდა მიწის გამოსხნისა და ეგვიპტის მამლუქთა სასულთნოს წინააღმდეგ ბრძოლის საკითხში.

ახლას ლათინმა მდივანმა რიკალდუსმა საეკლესიო კრებას წარუდგინა ანგარიში, რომელშიც გადმოცემული იყო კრების წინა პერიოდის ევროპელი ლათინებისა ილხანების ურთიერთობა ახლას მამის ჰულაგუს (1261-1265) დროს და დაადასტურა, რომ ის დასთანხმდა გაენთავისუფლებინა ლათინი ქრისტიანები გადასახადისა და ხარკისაგან, სანაცვლოდ იმისა, რომ ისინი ილოცებდნენ ხანისათვის; ჰულაგუმ აუკრძალა თავის მოხელეებს ძალადობა ფრანკების დაწესებულებებზე; ივალდებულა: როცა მამლუქებზე გაიმარჯვებდა და განდევნიდა მათ სირიიდან, იერუსალიმს დაუბრუნებდა ფრანკებს (*Richard, 1969, 422. დამოწმებულია: Franco-Mongol alliance*).

რიკალდუსი ცდილობდა დაერწუნებინა კრება, რომ ახლას თავისი მამის გარდაცვალების შემდეგაც გადაწყვეტილი ჰქონდა განედევნა მამლუქები სირიიდან (*Jackson, 2014: 167-168*).

საეკლესიო კრებაზე პაპმა გრიგორი X-მ გამოაცხადა ახალი ჯვაროსნული ლაშქრობის შესახებ, რომელიც მოეწყობოდა ლათინებისა და მონღოლების ერთობლივი შეიარაღებული ძალებით. მისი მოთხოვნით უნდა შემოღებულიყო ახალი გადასახადი სამი წლის ვადით; უნდა აკრძალულიყო ყოველგვარი ვაჭრობა მუსლიმანებთან; ეგვიპტეში ჯვაროსნების ჯარის გადასაყვანად გემების მომარაგება უნდა მოეგვარებინათ იტალიის საზღვაო რესპუბლიკებს; ლათინებს უნდა შეეკრათ კავშირი, როგორც ბიზანტიასთან, ისე ილხან ახლასთან (*Balard, 206: 210*).

არსებობს მოსაზრება, რომ კრების შემდეგ ახლამ გაგზავნა ელჩობა, რომელსაც სათავეში ედგნენ ქართველ ძმები ვასალები. მათ მოვალეობას შეადგენდა დასავლეთის ლიდერების ინფორმირება სამხედრო სამზადისთან დაკავშირებით. პაპმა გრიგორიმ დესპანებს უპასუხა, რომ მისი ლეგატები გაჰყვებოდნენ ჯვაროსნულ ლაშქრობას და პასუხისმგებელი იქნებოდნენ სამხედრო ოპერაციების ილხანთან კოორდინაციაზე (*Richard, 1969: 452-456*).

კრებას არ ესწრებოდნენ ევროპის მონარქები. მათ მხარი არ დაუჭირეს პაპის გეგმას. მხოლოდ ერთმა, ხანშიშესულმა ხაიმე I-მა არაგონელმა, რომელიც კრებას ესწრებოდა, გამოსთქვა სურვილი მცირე ძალით დაეჭირა მხარი კრების გადაწყვეტილების რეალიზაციისათვის. უნდა აღინიშნოს, რომ ლაშქრობის მოსაწყობად ფული შეიკრიბა, მაგრამ გეგმა ვერ განხორციელდა. პაპი გრიგორი X-ს სიკვდილის შემდეგ იგი შეჩერდა, შეკრებილი ფული, გადანაწილდა იტალიაში, იმათზე ვინც იგი გამოიღეს.

ახლა-ხანმა გააგრძელა თავისი მამის, ჰულაგუ-ხანის მიერ დაწყებული მიმოწერა რომის პაპთან. თავიდან, 1260 წელს პაპმა და იერუსალიმის სამეფოს ლეგატმა ჰულაგუსთან გააგზავნეს ელჩობა, რომელსაც მეთაურობდა ინგლისელი დომინიკანელი ბერი დევიდ ეშბი.

თავისი მისიის შესრულების შემდეგ დევიდ ეშბი დარჩა აბალას კარზე.¹ ლათინებს აინტერესებდათ, როგორი განზრახვა ჰქონდა სირიის სიღრმეში შეჭრილ ჰულაგუს. ამის შემდეგ ყაენმა გაგზავნა ელჩობა რომში, რომლის მხოლოდ ერთმა წევრმა გადასცა ჰულაგუს პაპ ურბან III-ს წერილი (George Lane, 2003: 47)

პაპ კლემენტი IV-სთან, როგორც ჯვაროსნული ლაშქრობის მოწყობის ორგანიზატორთან კავშირის დასამყარებლად 1267 და 1268 წლებში, აბალა-ხანის მიერ გაგზავნილ წერილებში იყო მოწოდება, ფრანკებს ბიზანტიის იმპერატორის მიხეილ VIII პალეოლოგის (1258--1282) ჯართან შეთანხმებულად ებრძოლათ საერთო მტრის, მამლუქების წინააღმდეგ. როდესაც ფრანკები შეუტევდნენ მამლუქებს, აბალას გეგმით, მონღოლების არმია, წამოვიდოდა აღმოსავლეთიდან და მამლუქები აღმოჩნდებოდნენ ორი მხრიდან დარტყმის საშიშროების წინაშე (Tisserant, 1946:547-556).

პაპი მიესალმა მონღოლთა ილხანის წინადადებას და მისწერა, რომ მიმდინარეობდა მზადება ჯვაროსნული ლაშქრობის მოსაწყობად. 1267 წელს პაპმა კლემენტ IV-მ და არაგონის მეფე ხაიმე I-მა დამპყრობელმა (1213-1276) აბალასთან ელჩად გააგზავნეს ხაიმე ალარიკ დე პერპირიანი.

1267 წელს პაპი ვიტერბოდან გაგზავნილ წერილში აბალას სწერდა: საფრანგეთის და ნავარის მეფეებმა გულთან ახლოს მიიტანეს წმინდა მიწაზე არსებული სიტუაცია და ემზადებიან თავს დაესხან ჯვრის მტრებს. თქვენ გვწერდითო, რომ გსურთ შეუერთდეთ სიმამრს (საბერძნეთის იმპერატორ მიხეილ VIII პალეოლოგს), რათა დაეხმაროთ ლათინებს. ამისათვის გადიდებთ, მაგრამ არ შეგვიძლია გითხრათ, რომელი გზით გეგმავენ წასვლას ევროპელი მბრძანებლები. პაპი შეპირდა აბალა-ხანს, რომ მოეთათბირებოდა მათ, გაცნობდა აბალას მიერ შეთავაზებულ რჩევებს და ამის შემდეგ აცნობებდა აბალა-ხანს საერთო მოქმედების გეგმის შესახებ (Grousset, 2006: 644)

ხაიმე ალარიკი ევროპაში დაბრუნდა 1269 წელს მონღოლ ელჩებთან ერთად.

როგორც ჩანს, აბალას ბიზანტიის იმპერატორი მიხეილ VIII პალეოლოგი ჯვაროსნული ლაშქრობის ერთ-ერთ ორგანიზატორად და მეთაურად ეგულებოდა. მის ამგვარ პოზიციას ძალას მატებდა ის, რომ აბალა იმპერატორის სიძე იყო, მას ცოლად ჰყავდა მიხეილის უკანონო ასული მარია, რომელიც ევროპაში ცნობილი იყო, როგორც დესპინა ხათუნი (არსებობს გადმოცემა, თითქოს ქორწილის წინ ის პრინციპულად მოითხოვდა აბალას მიერ ქრისტიანობის აღიარებას. (George Lane, 2003: 48). მარიას და აბალას ქორწილი შედგა 1265 წელს (George Lane, 2003: 61-63). საინტერესოა, რომ თავდაპირველად მარია უნდა შეერთო ჰულაგუ-

¹ დევიდ ეშბი ინგლისური წარმოშობის დომინიკანელი ბერი. 1260 წელს ის გაიგზავნა ქალაქ აკრიდან ჰულაგუ ხანთან. მან მონღოლებში დაჰყო დაახლოებით 15 წელი, 1275 წლამდე. 1274 წელს დევიდ ეშბი იყო აბალა-ხანის მიერ ლიონის მეორე საეკლესიო კრებაზე გაგზავნილი ელჩობის წევრი. ჟაკსონ, 2014: 452). დევიდ ეშბიმ დაწერა წიგნი („ფაქტები თათრების შესახებ“), რომელშიც აღწერა მონღოლების კულტურა, სამხედრო ორგანიზაცია და დისციპლინა. https://en.wikipedia.org/wiki/David_of_Ashby

ხანს, მაგრამ ვიდრე საპატარძლოს ჩაიყვანდნენ ირანში, მანამდე ჰულაგუ გარდაიცვალა, მარია აღარ დააბრუნეს უკან ბიზანტიაში და შერთეს აბაღას. მარია მონღოლებში პოპულარული რელიგიური ლიდერი გახდა (Runciman, 1952: 331-332)

ბიზანტიის იმპერატორი მიხეილ ესწრებოდა ლიონის მეორე საეკლესიო კრებას პაპ გრიგოლ X-ის სპეციალური მიწვევით და, ბენებრივია, ის, როგორც მამლუქების წინააღმდეგ ბრძოლით დაინტერესებული პირი, საქმის კურსში იქნებოდა კრებამდე და კრების შემდეგაც ჯვაროსნული ლაშქრობის მოწყობის გეგმისა და კრების მსვლელობის სხვა პერიპეტიების შესახებ. მას შეეძლო ეგვიპტის სასულთნოსთან ბრძოლის გეგმის დაწვრილებითი ინფორმაცია მიეწოდებინა აბაღა ხანისთვის, როგორც თავის ნათესავისა და მოკავშირესათვის. ასე, რომ სრულიად ნათელია, რომ ისინი საქმის კურსში იქნებოდნენ და აბაღას მიერ ლიონში გაგზავნილი ელჩობა შესაბამის მზადყოფნაში უნდა ყოფილიყო. ელჩებმა ლიონში ჩაიტანეს ყაენის 1274 წლის 13 მარტის წერილი. აბაღა წერდა, რომ ეგვიპტის სასულთნოს წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედების დაწყებამდე პაპს ეახლებოდნენ აბაღას წარმომადგენლები, რომლებიც სრულ პასუხს გასცემდნენ პაპისათვის საინტერესო ყველა კითხვაზე (Baldwin, 214: 278; ევანისელი, 2021).

ზემოაღნიშნულის გამო, მოსალოდნელი იყო, რომ აბაღა ხანს მიხეილის, თავის სიმამრის ერთგული ადამიანები, ბერძნები გამოეყენებინა ელჩებად საფრანგეთსა და ინგლისში 1276-1277 წლებში, მიუხედავად იმისა, რომ ცნობილი იყო ლათინებსა და ბერძნებს შორის არსებული დაპირისპირება პირველი სამი ჯვაროსნული ომის დროს, მეოთხე კი, 1204 წელს დასრულდა ბიზანტიის იმპერიის მოსპობით და ლათინთა იმპერიის დაარსებით.

აბაღას წერილის შინაარსზე ნაწილობრივ წარმოდგენას გვიქმნის პაპ გრიგოლ V-ის წერილი გაგზავნილი აბაღა ხანისათვის 1275 წელს. მონღოლთა ელჩების დაუგეგმავმა გამოჩენამ ლიონის კრებაზე დიდი აურზაური გამოიწვია, უფრო მეტიც ელჩობის სამი წევრი საჯაროდ მოინათლა ქრისტიანად. მათი ნათლია იყო ოსტის ეპისკოპოსი, მომავალი პაპი ინოკენტი V (21. I - 22. 6. 1276). როგორც აღინიშნა, მონღოლთა ელჩობის მეთაური დევიდ ემბი ჯერ კიდევ 1260 წელს გაგზავნეს აბაღას მამა ჰულაგუსთან და დარჩა მის სამსახურში.

აბაღას მდივანადაც ჰყავდა ლათინი რიკარდუსი, რომელიც ელჩობასთან ერთად ჩავიდა ლიონში. მან ლიონის კრებაზე გააკეთა მოხსენება და აღწერა დასავლეთის სახელმწიფოებისა და ილხანების ურთიერთობა ჰულაგუს და მისი შვილის, აბაღას დროს. რიკარდუსმა კრებას განუცხადა თავისი ბატონის, აბაღას მტკიცე გადაწყვეტილება გაამეფოს მამლუქები სირიიდან (Lane, 2003: 49), რის დიდი მოსურნეც იყვნენ ევროპელი ლათინები.

საეკლესიო კრებამ მუშაობა დაასრულა რეზოლუციით, ახალი ჯვაროსნული ლაშქრობის მოწყობისა და ერთობლივი სტრატეგიის შემუშავების განზრახვით (Jackson, 2014:167), მაგრამ, როგორც აღინიშნა გეგმის რეალიზება ვერ მოხერხდა.

კრების შემდეგ მის მონაწილეებში დარჩა სკეპტიციზმი არა მხოლოდ მონღოლების მიმართ, რომ ისინი როდისმე იბრძოლებდნენ ლათინებთან ერთად მამლუქების წინააღმდეგ. სკეპტიკოსები ვერ გაერკვნენ საეკლესიო კრებაზე წარგზავნილი აბაღას ელჩობის წევრების ეთნიურობაშიც.

მაგრამ ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა მონღოლების მეორე ელჩობა დასავლეთ ევროპაში, კერძოდ, საფრანგეთსა და ინგლისში 1276-1277 წლებში. 1276 წელს სპარსეთის ილხანმა აბალამ დასავლეთში გაგზავნა თავის გარემოცვიდან მისია, რომელსაც ხელმძღვანელობდნენ ქართველი ძმები ჟანი და ჟაკი ვასალები (Tomas Tanase, 2008: 337).

ფრიად საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის ქართველი დესპანების შესახებ „ჟანის და ჟაკის წერილი ინგლისის მეფე ედუარდ I-ს“, დაწერილი 1276 წლის 25 ნოემბერს და გაგზავნილი იტალიიდან, ქალაქ ვიტერბოდან. ამ დროს ვიტერბო იყო რომიდან გაძევებული პაპების სარეზიდენციო ქალაქი (1257-1282), ხოლო პაპი იყო იოანე XXI (1276. 8. IX – 1277. 20. V). აღნიშნული წერილის მიხედვით, ჟანი და ჟაკი იყვნენ აბალა-ხანის და სომხეთის მეფე ლეონ III-ის² მოციქულები საფრანგეთისა და ინგლისის მეფეებთან. ისინი თავდაპირველად, 1276 წელს ჩავიდნენ ნეაპოლში შარლ I ანჟუელთან, რომელიც როგორც მაშინდელი მასალებიდან ჩანს, აქტიურობდა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოების მონღოლებთან დასაკავშირებლად. შარლ I თავისი დროის ერთ-ერთი ამბიციური ხელისუფალი იყო.³ ჟანი და ჟაკი მას თავიანთ სინიორს უწოდებენ (Lettres, 1891: 56). ისინი ვიდრე საფრანგეთისა და ინგლისის გზას დაადგობდნენ, მანამდე ვიტერბოში გაემგზავრნენ (The Mongol, 2015: 58-49) პაპ იოანე XXI-სთან შესახვედრად. პაპთან ვიზიტი შედგა 1276 წლის ნოემბერში. მათ პაპს გადასცეს აბალა ყაენის სურვილი შეეკრა ქრისტიანებთან ალიანსი მამლუქთა სახელმწიფოს წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამასთანავე, მოციქულებმა წერილი გაუგზავნეს ევროპელ, ქრისტიან მთავრებს და იმედი გამოთქვეს, რომ მალე მათაც ეწვეოდნენ (Horace Kinder Mann, 1931: 40).

დასახელებული მისიის საფრანგეთის მეფე ფილიპე III-სთან (1270-1285) ვიზიტის შესახებ გვამცნო ფრანგმა ჟამთააღმწერელმა გიომ დე ნანჟისმა თავის სენ-დენის ქრონიკაში. გიომ დე ნანჟისი არის პირველი, რომელიც ელჩებს მოიხსენიებს ქართველებად, მაგრამ არ ჩანს რა ნიშნის მიხედვით. ის არ გვამცნობს მათ სახელებს მხოლოდ ამბობს, რომ მონღოლების მოციქულები მოვიდნენ სირიის შორეული საზღვრიდან და ეახლნენ საფრანგეთის მეფე ფილიპე მესამეს. ქრონიკტმა იმავე დროს გამოხატა უნდობლობა აბალას მოციქულების დანიშნულებისადმი და ისიც ვერ გაარკვია, ისინი მოციქულები იყვნენ თუ ჯაშუშები (Cronique Latine, 1843: 247-248). ამგვარი ეჭვი ჩვეულებრივ ჩნდებოდა შუა საუკუნეებში უცხოელი მოციქულების მიმღები ქვეყნის კარზე და კარისკაცები ცდილობდნენ გაერკვიათ სტუმრების ვინაობა და მიზანი. ხშირად ეს გარემოება იწვევდა დესპანის დიდხანს დაყოვნებას. ამ შემთხვევაში, როგორც ქრონიკტი აღნიშნავს, ეჭვს იწვევდა, უპირველეს ყოვლისა, აბალას მოციქულთა გარეგნობა და ყოფაქცევა. გიომ დე ნანჟისი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ისინი ქართველები – ქართული წესის ქრისტიანები უნდა ყოფილიყვნენ. სავარაუდოა, ეს მოსაზრება აბალას მოციქულების შესახებ ქრონიკტს ჩამოუყალიბდა სამეფო კანცელარიის საბუთების

² წერილის გამომქვეყნებლის მიხედვით, იგულისხმება კილიკიის მეფე ლეონ II (1270-1289).

³ შარლ I საფრანგეთის მეფის ლუი ვვჟ-ის ძე, გამოირჩეოდა აგრესი-ული პოლიტიკით და ცდილობდა შეექმნა იმპერია. მისი სამფლობელოების შემადგენლობაში შედიოდა სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა გზით მოპოვებული სამფლობელოები: თავიდან იყო ანჟუს, მენისა და პროვანსის გრაფი, მონაწილეობდა საფრანგეთის მეფე ლუი ზხ-ის ჯვაროსნულ ლაშქრობაში ტუნისში. ცდილობდა ჩრდილოეთი და ცენტრალური იტალიის, ბალკანეთის, შემდგომ ბიზანტიისა და ლევანტის დაპყრობას.

გაცნობის შემდეგ, ან ის სხვა დროს, ჯვაროსნული ლაშქრობის დროს, ან წმინდა მიწაზე პილიგრიმობის ურთიერთობა ჰქონდა ქართველებთან. გიომ დე ნანჟისი ისე უაღრესად ლაკონურად წერს, როგორც ზოგადად ქართველებზე, ისე აბაღას ქართველ ელჩებზე, მან ელჩების სახელებიც კი არ იცის.

შეიძლება გავიხსენოთ ჯვაროსნული ლაშქრობების პერიოდის ერთი ეპიზოდი. აკრაში მცხოვრები „მსახური ძმის“, ჟოზეფ დე კანსის წერილი ინგლისის მეფე ედუარდ პირველისათვის გაგზავნილი, რომელიც ჟოზეფს დაუწერია მეფის დავალებით, სავარაუდოდ 1282 წელს. წერილში ასახულია ჰიმსის ბრძოლის ეპიზოდები, რომელიც მოხდა 1281 წლის 30 ოქტომბერს. ეს ბრძოლა ითვლება აბაღას და სულთან მანსურ საიფ ად-დინ კალაუნის ჯარებს შორის მომხდარ ბრძოლებს შორის უდიდესად. კანსის მიხედვით, მონღოლთა ჯარში 1000 ქართველი იმყოფებოდა, დემეტრე II-ის (1270-1289) მეთაურობით (ტაბაღა, 1974: 166). ჰიმსის ბრძოლაში ქართველების მონაწილეობის შესახებ სხვა ცნობაც არსებობს, რომლის მიხედვით 25 ათას მონღოლთან ერთად ბრძოლის ველზე იმყოფებოდა 5 ათასი ქართველი. მონღოლებმა და ქართველებმა სასტიკი მარცხი განიცადეს. მეფე დემეტრე II ძლივს გადაურჩა სიკვდილს (ჯავახიშვილი, 1983: 104-105).

კანსის წერილის გარდა, ინგლისის სამეფო კარზე აღნიშნულ ბრძოლამდელი სხვა ცნობებიც ექნებოდათ, განსაკუთრებით XIII საუკუნიდან. გასახსენებელია გიორგი ლაშას წერილები და ელჩები დამიეტაში მყოფ რომის პაპის ლეგატთან, პელაგიუსთან; რუსუდან მეფის და მისი ამირსპასალარის წერილები რომის პაპთან, რომლებშიც გადმოცემულია მათი ინტერესი დაიხსნან წმინდა მიწა და ქრისტეს საფლავი „ურჯულოთა“ ტყვეობიდან. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა დომინიკანელთა მისიის დაარსებას თბილისში 1240 წელს (მამისტვალისვილი, 2019: 138-150); პლანო კარპინის, ფრანცისკანელებისა და დომინიკანელი მისიონერების მიერ რომსა და ლათინურ სახელმწიფოებში გაგზავნილი წერილები და სხვ. რომში თავმოყრილი ინფორმაცია აღმოსავლეთის ქვეყნების სამხედრო პოტენციის შესახებ, სააგიტაციო მიზნით მიჰქონდათ პაპის ემისრებს იმ ლათინ მეფეთა კარზე, რომელთა ჯვაროსნულ ლაშქრობაში ჩაბმას ფიქრობდა პაპი.

აბაღას წარმომადგენლების საფრანგეთის მეფის კარზე ყოფნის შესახებ თხრობას ქრონისტი გიომ დე ნანჟისი ამთავრებს, მაშინ, როდესაც გვამცნობს ელჩობის გამგზავრებას ინგლისში ედუარდ I პლანტაგენეტთან (1272-1307)⁴.

⁴ ლათინურენოვან ქრონიკაში 1276 წლის ქვეშ აბაღას ყანის ელჩობის შესახებ ვკითხულობთ: «*Venerunt ad regem Franciae Philippum nuntii Tartarorum ab extremis finibus Orientis, dicentes eidem quod si in partes Syriae, quia cruce signatus, contra Sarracenos transfretare proponeret, dominus ipsorum consilium gentis suae et juvamen totaliter et fideliter promittebat. Si vero veri nuntii aut exploratores fuerunt, Deus novit; non enim erant Tartari natione nec moribus, sed de secta Georgianorum christiani, quae natio Tartaris est totaliter obediens et subjecta. Ipsi autem in ecclesia beati Donysii in Fransia honorifice suscepti, ibidem solemnitatem Paschae peregerunt, et postea, ut dicebatur, causa consimili ad regem Angliae transiunt.*» (Guillaume de Nangis, 1843: 247-248).

ინგლისში გადასული აბაღას ელჩების შესახებ დამატებით ინფორმაციას ვნახულობთ წმინდა ბენეტის ბენედიქტელი ბერის, იოჰან დე ოქსენედეს ქრონიკაში. ელჩები აღდგომის დიდი დღესასწაულის დროს მივიდნენ ინგლისის მეფის კარზე. ისინი ექვსნი იყვნენ, მაგრამ ქრონიკაში მათ ვინაობასა და სახელებს არ გვამცნობს (*Chronica Johannis de Oxenedes*, 1850: 250). ამ ქრონიკის ცნობით, შეიძლება საეკვოდ მივიჩნიოთ იყვნენ თუ არა მათ შორის ჯონ და ჯეიმსის სახელების მატარებელი პიროვნებები. მით უმეტეს, რომ არ წერია, რომ აბაღას მიერ ევროპაში გაგზავნილი ელჩობას სათავეში ედგნენ ქართველი ძმები – ჯონ და ჯეიმს ვასალები. პ. ჯექსონი, იოანე ვილინგფორდის ქრონიკაზე (*Johannis de Wallingford*, XXVIII: 510-511) დაყრდნობით, ამბობს, რომ ჟაკი და ჯონი უნდა ყოფილიყვნენ ბერძნები (*Jackson*, 2014:168). დასახელებულ ქრონიკაში ბოლოს მართლაც, არის ელჩების სახელები იოანე და ჯეიმსი და მათი გვარი – „ვასალები“.

1891 წელს ფრანგმა მკვლევარებმა გამოაქვეყნეს მანამდე უცნობი რამდენიმე წერილი, რომლებიც მეფე ედუარდ I-ს და მის მემკვიდრეს, ედუარდ II-ს გაუგზავნეს სხვადასხვა ქვეყნებიდან სხვადასხვა დროს: 1272, 1273, 1276, 1281, 1307, 1308 წლებში.

იოანე და ჯეიმსი შეახსენებენ ინგლისის მეფეს იმ წერილების შესახებ, რომლებიც მას გაუგზავნეს თათართა ხანმა აბაღამ და კილიკიის სომხეთის მეფე ლევონ II-მ. ელჩები, კერძოდ, აღნიშნავენ, რომ მათ ჰქონდათ ედუარდის გაგზავნილი წერილები სომხეთის მეფესთან და იმედს გამოთქვამდნენ, რომ ინგლისის მეფე მალე მიიღებდა ლევონის წერილსაც. ელჩები ყურადღებას ამახვილებენ აბაღა ყენისათვის განსაკუთრებით საინტერესო საკითხზე, აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის სავაჭრო ურთიერთობის განვითარების მნიშვნელობაზე. მათი გამგზავრება საფრანგეთსა და ინგლისში შეფერხდა პაპ იონე XXI-ის გარდაცვალების გამო. ისინი იძულებული იყვნენ დალოდებოდნენ ახალი პაპის არჩევას. აპი გახდა ნიკოლოზ III (1277. 25. XI _ 1280. 22. VIII).

ამის შემდეგ აბაღას დესპანები გაეშურნენ საფრანგეთისა და ინგლისისაკენ (*Horace Kinder Mann*, 1931:40). მათ მოიარეს დასახელებული სახელმწიფოები, მაგრამ არ გაგვაჩნია რაიმე ინფორმაცია მეფეებთან მოლაპარაკების შედეგების შესახებ. მხოლოდ ისაა ცნობილი, რომ ისინი დაბრუნდნენ ნეაპოლში 1277 წელს. სავარაუდოა მათ დაწვრილებით მოახსენეს შარლ I ანჟუელს საფრანგეთისა და ინგლისის მეფეებთან ვიზიტის, აბაღას წერილებზე მეფეთა პასუხებისა და თავიანთი შთაბეჭდილებების შესახებ იმდენად შთამბეჭდავად, რომ მეფემ გადაწყვიტა თავისი დესპანები გაეგზავნა აბაღა ხანთან. მან 1277 წლის აგვისტოში დესპანთა ორი ჯგუფი გაგზავნა ცალ-ცალკე. პირველ ჯგუფს გაჰყვნენ ჟაკი და ჟანი. ამ ელჩობისა და 1279 წელს აბაღასთან გაგზავნილი სხვა ელჩობის შესახებ ცნობები არ მოიპოვება (*Jackson*, 2014: 168).

* * *

ჟანისა და ჟაკის ვინაობის დასადგენად, იმაზეც როგორ მოხვდნენ ისინი აბაღას კარზე, შემდეგ კი დასავლეთ ევროპაში, ყურადღება უნდა გამახვილდეს რამდენიმე გარემოებაზე:

1. თუ ისინი ნამდვილად ქართველები იყვნენ (ბუნებრივია, ამას მხარს დაუჭერ, მაგრამ მხედველობაშია მისაღები სხვაგვარი მოსაზრებებიც), მაშინ მათი სახელები უნდა ყოფილიყო გადმოქართულებული ბიბლიური სახელები – იაკობი და იოანე, რომლების ლათინიზირებული ფორმებია ევროპულ წყაროებსა და ლიტერატურაში. ვერ დავეთანხმები

ირანისტ ლ. ლოკჰარტს რომელსაც მიაჩნდა, რომ აღნიშნული სახელების (ჟაკი და ჟანი) მქონე ადამიანები უნდა ყოფილიყვნენ ბერძნები (Lockhart, 1968: 24). მხოლოდ ამ არგუმენტით აბალას დესპანების ბერძნებად გამოცხადება უცნაურია, რადგან სახელები, საერთოდ, ბიბლიურია და იქიდან გავრცელდა ქრისტიან (და არა მხოლოდ) ხალხებში.

2. შეიძლება გაირკვეს იაკობისა და იოანეს ბიოგრაფიის ერთი ეპიზოდი. ისინი მოიხსენებიან „ძმებად“, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ ისინი სასულიერო პირები, კერძოდ, ფრანცისკანელები იყვნენ. უპირატესად ამ სასულიერო ორდენის ბერები გამოდიოდნენ დასავლეთსა და მონღოლებს შორის ურთიერთობაში მთავარ აგენტებად. ეს მოსაზრება კიდევ უფრო მყარდება იმითაც, რომ ფრანცისკანელებს, ადრეულ პერიოდში, ევროპის წამყვან ქვეყნებში იცნობდნენ სხვადასხვა სახელებით: ინგლისში, როგორც „რუხ ძმებს“ მათი ჩაცმულობის ფერის მიხედვით; საფრანგეთში, როგორც კორდელიერებს, წელზე შემოკრული თოკის გამო; გერმანიაში როგორც „ფეხშიშველებს“, რადგან შიშველ ფეხებზე იცვამდნენ სანდლებს; იტალიაში კი, უბრალოდ „ძმებს“. ასე, რომ ჟანი და ჟაკი იტალიაში იმყოფებოდნენ ფრანცისკანელთა ორდენის არსებობის ადრეულ პერიოდში და ამ ქვეყანაში დაწერილ წერილში, ბუნებრივია ისინი საფრანგეთსა და ინგლისში წარსდგებოდნენ იტალიურად როგორც ფრანცისკანელი ძმებს.

3. შეიძლება ვივარაუდოთ როგორ მოხვდნენ იაკობი და იოანე აბალას კარზე.

XIII საუკუნის 30-იან წლებში საქართველოში მოვიდნენ ფრანცისკანელები, რომლებმაც თბილისში დაარსეს მონასტერი. ამის შემდეგ იწყება სხვადასხვა ორდენების მისიონერების ჩამოსვლა საქართველოში. ისინი აღნიშნული პერიოდიდან „საქართველოს ერის გასანათლებლად შრომობდნენ მინორიტეტის ანუ ფრანჩისკიანთ მონაზონებთან ერთად“ (თამარაშვილი, 1902: 18)

1245 წელს პაპმა ინოკენტი IV-მ (1243-1254) აღმოსავლეთში გაგზავნა ფრანცისკანელი ბერები – მინორიტეტის ორდენის მისიონერები, რომელთა ერთმა ნაწილმა იქადაგა სომხეთში და ჩრდილო კავკასიაში, ხოლო სხვანი მოვიდნენ საქართველოში (Soranzo¹⁹³⁰: 113-114). 1258 წელს პაპმა ალექსანდრე IV-მ (1254-1261) გამოგზავნა ფრანცისკანელთა და დომინიკანელ ბერები (თამარაშვილი, 1902: 18; ტაბაღუა, 1984: 89-90). 1278 წელს პაპმა ნიკოლოზ III-მ საქართველოში გამოგზავნა კიდევ რამდენიმე ფრანცისკანელი მონაზონი (Richard, 1998:55, 78; Jackson, 2012:257).

1245 წელს პაპმა ინოკენტი IV-მ ლიონის მთავარ ტაძარში მოიწვია ლიონის I კრება (რომაულ-კათოლიკური ტრადიციით XIII მსოფლიო კრება), სადაც გადაწყდა მონღოლებთან გაეგზავნათ საგანგებო ელჩები, რომელთაც დაევალებათ შეეგროვებინათ ყოველგვარი ცნობები მონღოლთა შესახებ და მოლაპარაკებებიც გაემართათ პოლიტიკური და რელიგიურ საკითხებზე. პაპმა ორი ელჩობა შეადგინა. ერთს ხელმძღვანელობდა ფრანცისკანელი ბერი ჯოვანი და პლან დელ კარპინი, რომელმაც მიაღწია ყარაყორუმს, შეხვდა ახლად არჩეულ დიდ ხანს, გუიუქს და რომში დაბრუნდა 1247 წელს.

მოგვიანებით პაპის კურიაში თბილისის მისიონის უფლება-მოვალეობანი გააფართოვა: 1254 წლის 25 თებერვალს პაპი ინოკენტი IV საქართველოში მოღვაწე კათოლიკე პრელატებს

სპეციალური ბულით ურჩევდა მხარი დაეჭირათ სამისიონერო მოღვაწეობის გაშლისათვის მონღოლებში (Vasary, 2007: 105-106).

ევროპელთათვის მონღოლების გაცნობის საქმეში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ფლამანდიელი ბერის, მეფე ლუი IX წმინდას ნდობით აღჭურვილ პირის, ფრანცისკანელი გულიომ რუბრიკუსის მოგზაურობას, რომელმაც მნიშვნელოვანი ცნობები დაგვიტოვა საქართველოს შესახებაც.

როგორც ზემოთ დამოწმებული სხვადასხვა დროის ცნობების მიხედვით შეიძლება ვიფიქროთ, XIII საუკუნის შუა ხანებში თბილისი გადაიქცა კათოლიკე მისიონერების სამოღვაწეო ასპარეზად და საშუამვლო ცენტრად ლათინური სამყაროს მონღოლებთან საურთიერთობოდ. საჭიროებამ მოითხოვა საქართველოს დედაქალაქში თავმოყრა როგორც აღმოსავლური, ისე დასავლური ენების მცოდნე ადამიანების. XIII საუკუნეში ეს სერიოზული პრობლემა იყო და მნიშვნელოვნად აფერხებდა ორი სამყაროს წარმომადგენლების ურთიერთობას. ახლა შორს წაგვიყვანს საუბარი იმაზე, როგორ ფიქრობდნენ და ცდილობდნენ ორივე მხარეს აღნიშნული ხარვეზის გასწორებას.

დასავლეთ ევროპაში აღმოსავლური ენების (არაბული, სპარსული, სომხური, ქართული, ლაპარაკიც კი ზედმეტი იყო მონღოლურზე) მცოდნე ადამიანების დიდ დეფიციტს განიცდიდნენ თბილისში და აღმოსავლეთის ქალაქებში დაბინავებული კათოლიკე მისიონერები.

რაც უფრო ინტენსიური ხდებოდა მონღოლების ურთიერთობა დასავლეთთან, მით უფრო მთარგმნელთა ფუნქციამ თანდათანობით შეიძინა ცენტრალური მნიშვნელობა მონღოლთა იმპერიის ადმინისტრაციაში. ენების ცოდნა ეხმარებოდა მოხელეებს წარმატებულ კარიერაში.

დავუბრუნდეთ ქართველ ფრანცისკანელ ძმებს. სავარაუდოა ისინი თბილისში დაუახლოვდნენ კათოლიკე მისიონერებს და კაპუცინთა ორგანიზაციის წევრები გახდნენ, რომელიც მისიას გაჰყვნენ ილხანთა სპარსეთში და აბაღას ყურადღება მიიქცევს, თავიანთი განათლებითა და დიპლომატიური ნიჭის გამო და ისინი მონღოლმა ხანმა თავის სამსახურში ჩაიყენა. ცხადია, ისინი არ იმყოფებოდნენ იმ დესპანებს შორის, რომლებიც ლიონის მეორე საეკლესიო კრებას ესწრებოდნენ. აბაღასა და მის დიპლომატიურ სამსახურს უნდა დაენახა, რომ ევროპაში გასაგზავნი დესპანების შერჩევის დროს უპირატესობა უნდა მიენიჭებინათ ქრისტიანებისათვის (ამაზე მიაწინებდა აბაღას წარმომადგენლების ქრისტიანობაზე მოქცევა ლიონის საეკლესიო კრებაზე). ასეთ მოთხოვნას აკმაყოფილებდნენ იაკობი და იოანე, რომლებსაც, ალბათ საქართველოშივე გადაუკეთეს სახელები ევროპულ ყაიდაზე. ქართველი ფრანცისკანელები იმითიც იყვნენ ილხან აბაღას კარისათვის მისაღები, რომ ისინი საილხანოს ვასალი ქვეყნის, აღმოსავლეთ საქართველოს შვილები იყვნენ, რომლის თანამომძმეებმა ყოველთვის დაამტკიცეს ილხანისადმი ერთგულება ბრძოლის ველზე.

4. იაკობმა და იოანემ, სავარაუდოა, ფრანცისკანელი ბერებისაგან თბილისში ისწავლეს იმ დროის (XI საუკუნიდან XIV საუკუნის დასაწყისამდე) ევროპაში საერთაშორისო ენად გადაქცეული ფრანგული ენა, რომელზეც ლაპარაკობდნენ ევროპის ყველა სამეფოს კარზე, მასზე იწერებოდა კანონები და სარგებლობდნენ დიპლომატები დიპლომატიური ურთიერთობების დროს. ფრანგული ენის ცოდნის გარეშე იაკობსა და იოანეს

გაუძნელდებოდათ ევროპის მეფე-მთავრებთან ურთიერთობა. როგორი დაბრკოლებები იქმნებოდა ამა თუ იმ ენის უცოდინრობის გამო დიპლომატიურ ურთიერთობაში, ამის საილუსტრაციოდ გავეცნოთ ერთ მაგალითს: აბაღამ პაპს გაუგზავნა მონღოლურ ენაზე დაწერილი წერილი, რომლის წაკითხვა ვერ შესძლეს პაპის კარზე და ამის შესახებ აბაღას აცნობეს კიდევ. მან მწუხარება გამოთქვა, რომ წერილის შედგენის დროს ლათინურ ენაზე მთარგმნელი ადგილზე არ იმყოფებოდა, რომელიც წერილს დაწერდა პაპისათვის გასაგებ ლათინურ ენაზე (Tomas Tanase, 2008: 337)

5. კვლევამ ნათელჰყო, რომ თანამედროვე ევროპელ ისტორიკოსებს „ძმები ჟაკი და ჟანი ვასალები“ („frères Jacques et Jean“) სისხლისმიერ ძმებად მიაჩნიათ, რაც ისტორიულ რეალობას არ შეესაბამება. უპირველეს ყოვლისა, ციტირებული წერილიდან, რომელიც ჟაკსა და ჟანის ეკუთვნით და, ბუნებრივია, ქრონისტთა ცნობებზე უფრო სანდოა, არ ჩანს, რომ ისინი ძმები იყვნენ ყოველივე ზემოაღნიშნულის გამო შეიძლება მხოლოდ ვარაუდების გამოთქმა: ისინი მხოლოდ სულიერი ძმები იყვნენ.

6. აუცილებლად უნდა ითქვას იაკობისა და იოანეს „გვარის“ – ვასალის შესახებ.

იოანეს და ჯეიმსის გვარი, რომ მართლა „ვასალი“ ყოფილიყო მაშინ მისი იდენტიფიცირება ან რომელიმე ქართული გვარისადმი მიმსგავსება შესაძლებელი იქნებოდა. შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ „ვასალი“ არ აღნიშნავს გვარს, ის არის დესპანების სოციალური მდგომარეობის გამომხატველი.

პირველ რიგში უნდა გავეცნოთ ამ არაქართული ტერმინის ეტიმოლოგიას. ვასალი (vassallo) იტალიურად ნიშნავს ადამიანს, რომელიც არის ლენურ დამოკიდებულებაში, ფეოდალურ არენდატორს; მალტურად – კურიერი, შიკრიკი. იოანეს და ჯეიმსის მიერ დაწერილი წერილის კონტექსტის მიხედვით, რომელსაც ქვემოთ გავეცნობით, უპირანი იქნება ისინი მოვიხსენიოთ შიკრიკებად ან მსახურებად. მათი ასეთი მდგომარეობა განსაკუთრებით კარგად ჩანს ინგლისის მეფე ედუარდ პირველისათვის ვიტერბოდან გაგზავნილი წერილის დასაწყისში, სადაც მოციქულები თავს წარუდგენენ ფრიად ღირსეულ გვირგვინოსანს, ედუარდს: „უმაღლეს უძლიერეს და საყვარელ სინიორს, ჩემს სინიორს ედუარდს, ღვთის წყალობით ძალიან ღირსეულ ინგლისის მეფეს, იოჰან ვასალი, თქვენი საკადრისი რაინდი, და ჟაკ ვასალი გამოგზავნილნი თათართა უძლიერესი მეფის აბაღას მიერ. იცით სენიორ, თქვენო უმაღლესობავ, რომ წერილები განკუთვნილი ჩვენი მამა პაპისა და ჩემი სინიორის მეფე ჯესილისათვის⁵ გამოგზავნილია თქვენი უმაღლესი ხელისუფლებისათვის, ჩვენი სინიორის, თათართა მეფე აბაღას მიერ, ასევე გვაქვს თქვენთვის განკუთვნილი ჰერმანის მეფის⁶ მიერ ხელმოწერილი წერილები“⁷.

⁵ შარლ I ანჟუელი.

⁶ კილიკიის სომხეთის მეფე ლევონ II (1269-1289).

⁷ *«Au tres haut et puissant et son cherissime signor, mon signor Ed[douart], par la grace de Dieu tresdigne roy coronés d'Engleterre, Johan Vassal, vostre redevable chevalier, et Jaques vassal, messages dou puissant Abaga, roy des Tatars, dehue reverence come a signor. Sache, mon signor, la vostre hautesse que nos somes mandes messages a nostre pere le papa et a mon signor le roy de Cesile⁷ et a vostre haute signorie de par nostre signor le roy des*

7. სხვა გარემოებასაც უნდა მიექცეს ყურადღება: ცხადია, რომ ჟანი და ჟაკი სხვადასხვა სოციალურ საფეხურზე იმყოფებოდნენ – ჟანი, ვასალია, მაგრამ არის რაინდი და აღჭურვილია მეტი უფლებამოსილებით; ის ჟანის უფროსია, რომელიც „ვასალია“ მხოლოდ.

8. როგორც ზემოთ ვნახეთ, აბაღას ელჩები იოანე და იაკობი, სხვადასხვა მკვლევრების აზრით, შეიძლება ყოფილიყვნენ ქართველები, ბერძნები, ან როგორც 1276 წლის 25 ნოემბრის წერილის მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ – სომხები. წერილიდან ჩანს, რომ ელჩები ცდილობენ აქცენტი გადაიტანონ კილიკიის სომხეთის მეფისა და მისი სამეფოს მნიშვნელობაზე მაშინდელ საერთაშორისო ურთიერთობაში; ჩანს, რომ სომხეთის მეფეს მიმოწერა აქვს ინგლისის მეფესთან; ელჩები არ ახსენებენ საქართველოს მეფეს. ამ დროს აღმოსავლეთ საქართველოში მეფობდა დემეტრე II (1270-1289), რომელიც ექვემდებარებოდა აბაღას და მონაწილეობდა მონღოლების ანტიეგვიპტურ სამხედრო აქციებში და აბაღას პოლიტიკის გამტარებელიც უნდა ყოფილიყო; ელჩები არ ახსენებენ იმ დროის საერთაშორისო პოლიტიკის აქტიურ მონაწილეს სამცხის ათაბაგ სარგის ჯაყელს, რომელიც დემეტრე II-სთან მოურიგებლობის გამო მონღოლთა ხანის მფარველობაში შევიდა და ქართველი მეფისგან სრულიად დამოუკიდებელი გახდა. რადგან აღმოსავლეთი საქართველო და მისი მეფე მონღოლთა საილხანოს მორჩილი და მოხარკე იყო, არ ჰქონდა დამოუკიდებელი საგარეო ურთიერთობების წარმოების უფლებას XIII საუკუნის მეორე ნახევარში, აქედან გამომდინარე მეფე დემეტრე ვერ იქნებოდა მონღოლების მიერ სხვადასხვა ქვეყნების მეთაურებთან მოლაპარაკებების მონაწილე.

9. შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ ერთადერთი წერილობითი წყარო, რომელიც აღნიშნავს აბაღას მოციქულების ეროვნებას, ეს არის ფრანგი ქრონისტის გიომ დე ნანჟისის ცნობა. სხვა არც ერთი წყარო ამგვარ ინფორმაციას არ შეიცავს. ამდენად, დასახელებული წყარო და მოშველიებული არგუმენტები გვაძლევს უფლებას ვთქვათ, რომ ფრანცისკანელი ძმები ჟაკი და ჟანი (იაკობი და იოანე) ქართველები იყვნენ.

ჟაკთან და ჟანთან დაკავშირებით გამოთქმული ეჭვებზე საბოლოო პასუხის გაცემა შეიძლება მხოლოდ დამატებითი ცნობების მოპოვების შემდეგ.

***

ჯვაროსნების ხანგრძლივი შეიარაღებული ბრძოლა მუსლიმებთან დასრულდა აკრის დაცემით (1291 წლის 18 მაისი). განცდილი მარცხის შემდეგ ევროპაში, ჯვაროსნული განწყობილების ხელახლა ფორმირებაზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა XIII-XIV საუკუნეთა კილიკიელი სომეხი პოლიტიკური მოღვაწისა და ისტორიკოსის ჰეტუმის ისტორიულმა თხზულებამ („აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიათა ყვავილი“), რომელიც პაპ კლემენტი V-ის ბრძანებით ნიკოლაი ფალკონ დე ტულ-მა პუატიემში ჩაიწერა ძველფრანგულ ენაზე, ლათინურად თარგმნა და პაპს მიართვა 1307 წლის აგვისტოში (Het’um, 2004: 7-55). ჰეტუმის ერთ-ერთი გადმოცემით, მონღოლთა ხანმა ჰულაგუმ კაცი გაგზავნა სომხეთის მეფესთან და

Tatars Abaga, et avons ausi propres lettres a vostre signorie de par vostre bien voillant le roy de Hermenie». Lettres inédites concernant les croisades (1275-1307), (Charles-Victor Langlois et Garles Kohle, 1891: 56).

აცნობა, რომ განწყობილი იყო წმინდა მიწის გათავისუფლებისა და ქრისტიანებისათვის გადაცემისათვის (Het'um, 2004: 40). ჰულაგუს ეს დაპირება ქრისტიანებს გაუმეორა მისმა შვილმა აბალამ (Het'um, 2004: 46) მაგრამ, როდესაც აბალას მმართველობის დასაწყისში მამლუქებმა თავიანთი ჯარები განალაგეს ჩრდილო სირიასა და კილიკიაში, ჰეტუმის თხოვნამ თათარ მბრძანებლებში გამოხმაურება ვერ ჰპოვა (Het'um, 2004: 44-45).

ეგვიპტესა და ირანის ილხანთა სახელმწიფოს შორის მიმდინარეობდა ბრძოლა სირია-პალესტინისათვის. ეგვიპტის ბატონობისაგან პალესტინის განთავისუფლება ევროპელი ლათინების ოცნებაც იყო. ამდენად, მონღოლების ეგვიპტის წინააღმდეგ ბრძოლა ეგვიპტეს დაასუსტებდა, რაც ლათინებისათვის სასარგებლო იქნებოდა. მონღოლებისა და კათოლიკეთა მიერ ეგვიპტის წინააღმდეგ ცალ-ცალკე შემუშავებულ გეგმებში გარკვეული ადგილი მინდობილი ჰქონდა საქართველოს. ორივესთვის ცნობილი იყო ქართველების დიდი ინტერესი პალესტინის სიწმინდეების გათავისუფლებისადმი. როგორც ირკვევა, მონღოლებმა იცოდნენ, რომ რომი დაინტერესებული იყო ქართველთა შეიარაღებული ძალის გამოყენებით იერუსალიმის გასათავისუფლებლად. რომში იცოდნენ, რომ საქართველოში მონღოლები ბატონობდნენ, მაგრამ მას მაინც შენარჩუნებული ჰქონდა დამოუკიდებლობის სიმბოლოები, უპირველესად კი, სამეფო ხელისუფლება; ქართველი მეფეები თავიანთი შეიარაღებული ძალებით მონაწილეობდნენ მონღოლთა დაპყრობით ომებში; პაპის კურიაში ისიც ეცოდინებოდათ, რომ ქართველ მეფეებს გარკვეული გავლენა ჰქონდათ ილხანთა კარზე; ითვალისწინებდნენ, აგრეთვე, ქართველთა დიდ ინტერესს პალესტინის სიწმინდეებისადმი. ამიტომ პაპმა ნიკოლოზ IV-მ (1288-1292) საქართველოს მეფეებს დავით VI ნარინსა და დემეტრე II-ს (უკვე დაღუპულს) 1291 წელს დახმარება სთხოვა წმინდა მიწის დასახსნელად. პაპი თავის წერილს ამთავრებს შემდეგი სიტყვებით: „...მუდამ მზრუნველნი ქრისტიანების საკეთილდღეოდ, დიდად ვნატრობთ და ვცდილობთ ღვთის შემწეობით, წმიდა ადგილების ხელმეორედ დახსნას... ამიტომ იესო ქრისტეს სახელით და მისი პატივისცემისათვის შევაგულიანებთ, ვთხოვთ და ვვედრებით თქვენს უმაღლეს ხელმწიფებას, ვითარცა ღვთის საყვარელ შვილსა, რათა თქვენც მიიღოთ მონაწილეობა ხსენებულ საქმეში, განემზადოთ მთელის თქვენის სამეფოთი და ქვეშევრდომებით და, ესრეთ თქვენის ცდით და ეგრეთვე სხვა კათოლიკე მეფეების დახმარებით, კეთილად და ბედნიერად დაბოლოვდეს ეს საქმე ღვთის სადიდებლად, ყველა ქრისტიანების სასიკადალოდ და თქვენ საუკუნო გასაბედნიერებლად...“ (თამარაშვილი, 1902: 21). რა თქმა უნდა, ადრესატები ვერ გამოეხმაურებოდნენ პაპის მოწოდებას. დემეტრე II 1289 წელს უკვე მოკლული იყო, ხოლო დავით ნარინს მონღოლებთან ცუდი ურთიერთობა ჰქონდა და ეგვიპტის სულთანთან მოკავშირეობას ცდილობდა. მაგრამ, ამჯერად, მიზანშეწონილად მიმაჩნია პაპის წერილისადმი ყურადღების მიქცევა სხვა კუთხით.

აბალა-ხანი გარდაიცვალა 1282 წელს. ტახტზე ავიდა მისი უმცროსი გამაჰმადიანებული ძმა – აჰმედ თოგუდანი, მაგრამ ორიოდე წლის შემდეგ აბალა-ხანის შვილმა არლუნ-ხანმა, მონღო-ლი წარჩინებულების მხარდაჭერით, დაამარცხა და სიკვდილით დასაჯა საკუთარი ბიძა. ჰულაგუანთა სახელმწიფოს ილხანი გახდა არლუნ-ხანი (1284-1291). ამ უკანასკნელმაც სცადა ლათინებთან დაემყარებინა სამხედრო კავშირი მამლუქთა სახელმწიფოსთან ერთობლივი

ბრძოლისათვის პაპის მეთაურობით, მაგრამ, როდესაც ნათელი შეიქმნა, რომ პონტიფიკს ძალა არ შესწევდა, მან საფრანგეთის მეფე ფილიპე IV ლამაზს (1284-1315) მიმართა 1289 წელს გაგზავნილი წერილით, რომელიც გაატანა ჯენოვეზე ბუსკარელო დე გიზოლფის. ამ წერილიდან ყურადღებას იპყრობს შემდეგი: არლუნი საფრანგეთის მეფეს პირდება, რომ გამარჯვების შემთხვევაში, საფრანგეთის მეფეს გადასცემს იერუსალიმს. ასე პირდება მისი წინამორბედი აბალა-ხანიც ევროპელებს. (Une letter, 2008, 336) არლუნი თავის განზრახვას ამაგრებდა იმით, რომ მის ჯარში იქნებოდა მისი ქვეშევრდომი (ვასალი) საქართველოს ორი მეფე თავიანთი შეიარაღებული 20 ათასი ან მეტი ცხენოსნით (*D' Ohson, 1835: 61; Denise Aigle, 2015: 186-187; კიკნაძე, 1997: 60-61*). ქართველ მეფეებში იგულისხმებიან ქართლის მეფე ვახტანგ II (1289-1292) და დასავლეთ საქართველოს მეფე დავით VI ნარინი.

არანაკლები მნიშვნელობის ცნობად უნდა ჩაითვალოს არლუნ-ხანის მიერ პაპთან გაგზავნილი ელჩების წევრებიდან ორი, რომ ქართველი იყო. ვ. კიკნაძის ვარაუდით, ისინი იყვნენ აბულეთისძეთა გვარიდან, რომლებსაც პაპის კარზე კათოლიკობა მიუღიათ და სახელებიც შეუცვლიათ: ძაგანი – ანდრე, ხოლო გიორგი – დომინიკე გამხდარა (კიკნაძე, 1997: 62), რამდენადაც ჩემთვის ცნობილია, ეს პირველი შემთხვევაა, როდესაც ქართველი პოლიტიკური მოღვაწენი რომში სარწმუნოებას იცვლიან, სავარაუდოა, პაპის მოთხოვნით, მაგრამ შეიძლება, პოლიტიკური მოსაზრებით, არლუნ-ხანთან შეთანხმებით. ის, რაც მონღოლმა ელჩებმა ლიონის მეორე კრებაზე ჩაიდინეს, როცა ელჩობის სამი წევრი საჯაროდ მოექცა ქრისტიანობაზე (კათოლიკობაზე), შეიძლება ვიფიქროთ, რომ რომში ჩასულ არლუნის ელჩებს იგივე მოქმედება ძალდაუტანებლად, ან წაქეზებით ჩაეიდინათ. ასეთ პრაქტიკას, რომ ეწეოდნენ პაპის კურიაში თუნდაც ქართველების მიმართ, შემდგომი პერიოდის გამოცდილება ცხადყოფს.

ამ შემთხვევაშიც საქმე გვაქვს ქრისტიანობისადმი მონღოლ მბრძანებლების ტრადიციულ დამოკიდებულებასთან. ასევე შემთხვევითი ან ერთჯერადი ღონისძიება არ იყო არლუნის მიერ პაპთან და ქრისტიანულ ევროპაში გაგზავნილ ელჩობაში დიპლომატიური გამოცდილების მქონე ქართველების ჩართვა. დიპლომატიურ მისიაში ქრისტიანების ჩართვას, თანაც აღმოსავლეთის ქრისტიანული ქვეყნიდან – საქართველოდან, ევროპაში მეტი ნდობით მოეკიდებოდნენ.

დავუბრუნდეთ პაპ ნიკოლოზ IV-ის მიერ ქართველი მეფეებისათვის გაგზავნილ წერილს. მასში განსაკუთრებით საინტერესოა ის, რომ სამხედრო დახმარების მოთხოვნილი პაპი ქართველებს კათოლიკობის აღიარებას და ეკლესიების შეერთებას არ სთხოვს. პაპს, ამჯერად სხვა აქტუალური სათხოვარი აქვს, კერძოდ, ქართველები დაეხმარონ ლათინებს მუსლიმანთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. რახან პაპი ასეთ თხოვნას (ეკლესიების შეერთებას) არ წარუდგენს ქართველებს, მ. თამარაშვილი, თავის შესანიშნავ წიგნში გამოქვეყნებული დოკუმენტების არსის საპირისპიროდ ამტკიცებდა, რომ „მეცამეტე საუკუნეში ისევ ყოფილა ერთობა ლათინთა და ქართველთა შორის“ (თამარაშვილი, 1902: 23) რაც სიმართლეს არ შეეფერება. ვფიქრობ, პაპებმა უკეთესად იცოდნენ არსებობდა თუ არა ერთობა ამ ორ ეკლესიას შორის. მათი ეპისტოლეები ხომ მიზნად ისახავდა ორ ეკლესიას შორის განხეთქილების აღმოფხვრას.

არღუნის წერილში არ არის ქართველი მეფეების სახელები, მაგრამ გასაგებია, რომ ის გულისხმობდა დასავლეთ საქართველოს მეფეს, დავით ნარინს და აღმოსავლეთ საქართველოს მეფეს, დემეტრე II თავდადებულს. დავით ნარინი დაუფარავად გამოდიოდა არღუნის წინააღმდეგ, მოკავშირეობდა ილხანთა მტერ ოქროს ურდოს ყაენს, ცდილობდა დიპლომატიური ურთიერთობა დაემყარებინა და ეგვიპტის სულთანთან და მისი მოკავშირე გამხდარიყო ახალს წინააღმდეგ, თავის სამეფოში თვშესაფარს აძლევდა და ეხმარებოდა ახალსგან გამდგარ მოჯანყეებს.

ის ჯვაროსნული ლაშქრობა, რომელში მონაწილეობას რომი ქართველ მეფეებს სთხოვდა, ვერ განხორციელდა. გარდა იმისა, რომ საფრანგეთის და ინგლისის მეფეებმა მხარი არ დაუჭირეს ახალი ჯვაროსნული ლაშქრობის იდეას, იმანაც ითამაშა გარკვეული როლი, რომ ამ იდეის მთავარი მომხრეები – არღუნ-ხანი და ჰაპი ნიკოლოზ IV ერთმანეთის მიყოლებით გარდაიცვალნენ (შესაბამისად – 1291 და 1292 წწ.)

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

- evaniseli g. (2021). Abagha Kaenis mier dasavletshi gagzavnili elchebis vinaobis sakitxisatvis // goris saxelmtsifo –sastsavlo universiteti. Istoriisa da arqeologiis centri, *shromata krebuli*, #20, bechdvashi. (ევანისელი გ. (2021). აბაღა ყაენის მიერ დასავლეთში გაგზავნილ ელჩების ვინაობის საკითხისათვის // გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი. ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრი, *შრომათა კრებული*, #20, ბექდავაში.
- tamarashvili m. (1902). *istoria katolikobisa kartvelta shoris*, tfilisi,. (თამარაშვილი მ. (1902). *ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის*, ტფილისი).
- mamistvalishvili e. (2019). dominikanelta tbilisis misionis roli agmosavlet-dasavletis urtiertobashi // *elder mamistvalishvili* _ 80. (მამისტვალიშვილი ე. (2019). დომინიკანელთა თბილისის მისიონის როლი აღმოსავლეთ-დასავლეთის ურთიერთობაში // *ელდარ მამისტვალისვილი* _ 80)
- tabaghua i. (1974). kartvelebis monatsileoba himsis brdzolashi (1281 tslis oktomberi). londonis arkivshi mopovebuli dokumentis mikhedvit // *evropis kveknebis iistoriis problemebi*, I. Tbilisi. (ტაბაღუა ი. (1974). ქართველების მონაწილეობა ჰიმსის ბრძოლაში (1281 წლის ოქტომბერი). ლონდონის არქივში მოპოვებული დოკუმენტის მიხედვით // *ევროპის ქვეყნების ისტორიის პრობლემები*, I. თბილისი).
- javakhishvili iv. (1983). *tkhuzulebani tormet tomad*, t.III, tbilisi, (ჯავახიშვილი ივ. (1983). *თხზულებანი თორმეტ ტომად*, ტ. III, თბილისი).
- Baldwin P. B. (2014). Pope Grigory X and the Crusades. A Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy in the School of History. Queen Mary University of London.

- Charles-Victor Langlois et Garles Kohler, (1891). Lettres inédites concernant les croisades (1275-1307), [article] Charles-Victor Langlois et Garles Kohler. *Bibliothèque de l' Ecole des chartes*, Année, 52.
- George Lane, (2003). *Early Mongol Rule in thirteenth-Century Iran: A Perssian Renaissance*. London and New York. Routledge, Curzon .
- Guillaume Adam. Guillaume Adam. De modo Sarracenos extirpandi', *RHCDA*, II, p. 534-535. დამოწმებულია: Peter Jackson. *The Mongols and The West, 1221 – 1410*.
- Guillaume de Nangis , (1843). Guillaume de Nangis. *Cronique Latine de Guillaume de Nangis da 1113 à 1300: avec les continuations de cette chronique de 1300 à 1368*, Paris J. Renouard, t. I.
- Het'um, (2004). *Het'um the Historian's. History of the Tartars*. [The Flower of Histories of the East]. Translated by Robert Bedrosian, New Jersey.
- Horace Kinder Mann, (1931). Horace Kinder Mann . *The Lives of the Popes in the Middle Ages*. Vol. XVII. London.
- Jackson, P. (2014). Jackson, P. *The Mongols and The West, 1221 – 1410*. Routledge. London and New York
- Jackson P. Jackson P. *Abaqa // Encyclopædia Iranica*, I/1.
- Johannis de Oxenedes, (1859). Johannis de Oxenedes. *Chronica Johannis de Oxenedes*, edidet by Sir Henri Ellis, K.H., F.R.S., S.A. // *Rerum Britanicarum Medii Aevi scriptores, or Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Midle Ages*, London.
- Iohannis de Wallingford. Iohannis de Wallingford. *Ex cronicis Iohannis de Wallingford*, MGHS, XXVIII.
- Lettres inédites concernant les croisades (1275-1307), (Charles-Victor Langlois et Garles Kohle, 1891: 56).
- The Mongol Empire*. (2015). *The Mongol Empire between Myth and Reality Studies in Anthropological History* By Denise Aigle. Iran Studies Editorial Board Ali Gheissari (University of San Diego, CA) Yann Richard (Sorbonne Nouvelle) Christoph Werner (University of Marburg), v. II, Leiden-Boston.

Tisserant, E.. (1946). Une lettre de l'Il-khan de Perse Abaga adressée en 1268 au Pape Clément IV // Le Muséon 59.

Une letter,(2008). «Une lettre en latin inédite de l'Ilkhan Abaqa au pape Nicolas III : croisade ou mission ?» dans Oriente Moderno // Les relations diplomatiques entre le monde musulman et l'Occident latin, XIIIe-XVIe siècle, éd. D. Aigle et P. Buresi), n°88/1, https://brill.com/view/journals/ormo/88/2/article-p333_8.xml?language=en

Хаутала Р. (2012). Коммуникативные аспекты дипломатических связей между государствами Западной Европы и Империей монголов в XIII веке / Р. Хаутала // Сходознавство. № 57-58.

FROM THE HISTORY OF SOCIAL RELATIONS IN THE NOBILITY OF THE
TUMANISHVILIS (PEASANTS)

სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან თუმანიშვილების სათავადოში
(გლახები)

REZO MARNADZE

PHD student of Sokhumi State University

ORCID: 0000-0002-3203-2328

rezomarnadze@gmail.com

+995557387897

Abstract

After the disintegration of a united Georgia in the second half of the 15th century, the kingdoms of Kartli, Kakheti, Imereti, and the Samtskhe-Saatabago principality emerged. From this time a system of nobility was created in Georgia, including the feudal system of the Tumanishvilis. In addition to the size of the land that determined the strength of this or that nobility, the number of serfs also played a great role. Although, in Georgian historiography in the direction of studying the categories of peasants there are numerous works of the researchers - Iv. Javakhishvili, N. Berdzenishvili, G. Jamburia, D. Gvritishvili, V. Guchua, E. Khoshtaria, G. Akopashvili, D. Gogoladze, etc. we still do not have a unified picture of the organizational structure of the Tumanishvilis' serfs and peasants.

Based on the documentary sources and scientific literature verified in the present paper, we have had an attempt to study the social and legal status of the peasants of the Tumanishvilis' nobility, the ways how they became the property of the Master. It is known that there were different categories of peasants in feudal Georgia. As a result of our research, the following structural units of serfs and peasants were identified in the nobility of the Tumanishvilis: bought, resident, Khizani (a landless peasant), Bogano (an uneducated, small-scale, economically disadvantaged peasant), Nebieri (a peasant who voluntarily enslaved the feudal lord on certain conditions) or serf of mercy, the defendant (free or self-sacrificing peasant), Natskalobevi (a peasant who was rewarded by the king or a great feudal lord for any service rendered to the feudal lord), Tarkhani or Azat (free peasant in medieval Georgia).

Keywords: Nobles Tumanishvilis, land, serf-peasant, purchased, resident, Khizani, Bogano, Nebieri, the defendant, Natskalobevi, Tarkhani.

რეზო მარნაძე

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ORCID: 0000-0002-3203-2328

rezomarnadze@gmail.com

+995557387897

აბსტრაქტი

XV საუკუნის II ნახევარში, ერთიანი საქართველოს დაშლის შემდეგ, წარმოიშვა ქართლის, კახეთის, იმერეთის სამეფოები და სამცხე-საათაბაგოს სამთავრო. ამ დროიდან საქართველოში იქმნება სათავადოთა სისტემა, მათ შორის თუმანიშვილების საფეოდალო. ამა თუ იმ სათავადოს სიძლიერის განმსაზღვრელი მამულის სიდიდესთან ერთად, ყმების სიმრავლეც იყო. მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში გლეხთა კატეგორიების შესწავლის კუთხით არსებობს ივ. ჯავახიშვილის, ნ. ბერძენიშვილის, გ. ჯამბურას, დ. გვრიტიშვილის, ვ. გუჩუას, ე. ხოშტარას, გ. აკოფაშვილის, დ. გოგოლაძის და სხვ. მკვლევართა ნაშრომები, დღემდე არ გვაქვს საკუთრივ თუმანიშვილების ყმა-გლეხთა სტრუქტურული აღნაგობის ერთიანი სურათი. წინამდებარე ნაშრომში დამოწმებული დოკუმენტური წყაროებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის საფუძველზე ვცადეთ შეგვესწავლა თუმანიშვილების სათავადოს გლეხთა სოციალური და უფლებრივი მდგომარეობა, მებატონის საკუთრებაში მათი მოქცევის გზები. ცნობილია, რომ ფეოდალური ხანის საქართველოში გლეხთა სხვადასხვა კატეგორია არსებობდა. ჩვენი კვლევის შედეგად თუმანიშვილების სათავადოში გამოიკვეთა ყმა-გლეხთა შემდეგი სტრუქტურული ერთეულები: ნასყიდი, მკვიდრი ხიზანი, ბოგანო, ნებიერი ანუ წყალობის ყმა, თავდახსნილი, ნაწყალობევი, თარხანი ანუ აზატი.

საკვანძო სიტყვები: თავადი თუმანიშვილები, მამული, ყმა-გლეხი, ნასყიდი, მკვიდრი, ხიზანი, ბოგანო, ნებიერი, თავდახსნილი, ნაწყალობევი, თარხანი

შესავალი

ფეოდალურ საქართველოში გლეხოზა ქვეყნის ძირითადი მწარმოებელი კლასი იყო. მას დაკარგული ჰქონდა ეკონომიკური და პირადი თავისუფლება და მუდმივად მიმაგრებული იყო მებატონის მიწაზე. ისინი განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან უფლებრივი და ქონებრივი მდგომარეობით. საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში დიდი ყურადღება ექცეოდა გლეხთა კატეგორიების შესწავლას, თავიანთ ნაშრომებში ცალკეული მკვლევარები (გვრიტიშვილი, 1979; აკოფაშვილი, 1962:67-83; გოგოლაძე, 1971; დ. მეგრელძე 1963:212-222; და სხვ.) გლეხთა სოციალ-ეკონომიკურ კატეგორიებს ზოგჯერ თუმანიშვილების ყმა-გლეხებთან დაკავშირებული საბუთების მეშვეობით იხილავდნენ. აღნიშნულის მიუხედავად, დღემდე თუმანიშვილების ყმა-გლეხთა სოციალური შემადგენლობა შესწავლილი არ არის. ჩვენი მიზანი დოკუმენტური მასალების საფუძველზე თუმანიშვილების სათავადოში გლეხოზის, მათი სოციალური მდგომარეობის შესწავლაა.

მეთოდები

კვლევა ეფუძნება კომპლექსური მეთოდოლოგიურ მიდგომას და გამოყენებულია აღწერითი, ისტორიულ-შედარებითი და ანალიტიკური მეთოდები.

შედეგები

ჩვენს მიერ მოძიებული მასალების საფუძველზე კვლევამ ცხადყო, რომ თუმანიშვილები:

- ფლობდნენ სხვადასხვა კატეგორიის ყმა-გლეხებს - მკვიდრი, ნასყიდი, ხიზანი, ბოგანო, ნებიერი ანუ წყალობის ყმა, ნაწყალობევი, თავდახსნილი, თარხანი ანუ აზატი.
- ყმა-მამულის გაყიდვის შემთხვევაში ძირითადად თავიანთი საგვარეულოს სახლის წევრებზე ყიდდნენ და ამგვარად ახერხებდნენ საერთო სათუმანიშვილო ყმა-მამულის ფონდის შენარჩუნებას.
- სხვადასხვა მეზატონეებისგან ყიდულობდნენ მკვიდრ ყმებსაც. მკვიდრი ყმა სათავადოში ინტენსიური მეურნეობის შემქმნელი იყო.
- ყმა-გლეხების რაოდენობას ზრდიდნენ სამეფო კარის მიერ ნაჩუქარი „ნაწყალობევი“ გლეხებით.
- თავიანთ ყმებს გარკვეული დამსახურების სანაცვლოდ ათავისუფლებდნენ საბატონო გადასახადისაგან, ასეთ გლეხს „თარხანი“ ეწოდებოდა, თუმცა გათარხნების შემთხვევები ძალიან ცოტაა.
- შეწუხებულები იყვნენ საკუთარ გლეხთა ხიზნობით (აყრა-გაქცევით), რაც დაკავშირებული იყო ოსმალთა-ყიზილბაშობასთან, ლეკიანობასთან და სხვ. მიზეზებთან. ყმების აყრა-გაქცევა, ხიზნობა, თავდახსნა, ჩივილი, ბოგანობა თუმანიშვილების სათავადოში კლასობრივი ბრძოლის გამოხატულება იყო. ზოგჯერ თუმანიშვილები გაქცეული ყმის პოვნის შემთხვევაში ამჯობინებდნენ მის გაყიდვას და თავდახსნილობის წიგნს აძლევდნენ, რადგან ასეთი გაქცეული გლეხი არ იყო სანდო, არსებობდა მისი ხელმეორედ გაქცევის და სამუდამოდ დაკარგვის რისკი.
- დახმარებას უწევდნენ თავის გამოხსნაში მათთან შეკედლებულ ყმებს სრული დაპატრონების მიზნით. ისტორიული დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ თუმანიშვილების მამულები იყო სხვადასხვა საფეოდალოდან გამოქცეულ ხიზან ყმათა თავშესაფარი.
- ფლობდნენ „ნებიერ“ ანუ წყალობის ყმებსაც. ასეთი გლეხი თავისი ნებით მიდიოდა ბატონთან და მას წასვლის უფლება ჰქონდა. ამ შეთანხმებას გლეხი ახალ ბატონთან დებდა წერილობით ან ზეპირად. თუმანიშვილები ცდილობდნენ ნებით მოსული გლეხისათვის კარგი პირობები შეექმნათ, რათა სხვასთან არ წასულიყვნენ.
- უმნიშვნელო რაოდენობით ფლობდნენ ბოგანო ყმებს, რომლებიც ეკონომიურად ყველაზე დაბალ საფეხურზე იდგნენ.

დისკუსია

ფეოდალური ხანის საქართველოში გლეხობა ქვეყნის ძირითადი მწარმოებელი კლასი იყო, რომელსაც დაკარგული ჰქონდა პირადი და ეკონომიკური თავისუფლება და მუდმივად მიმაგრებული იყო მეზატონის მიწაზე. ისინი განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან უფლებრივი და ქონებრივი მდგომარეობით.

„მკვიდრი“ გლეხები ფეოდალის ყმათა საერთო რაოდენობის ძირითად ფონდს ქმნიდნენ. მათი რაოდენობა განსაზღვრავდა ფეოდალის ეკონომიკურ სიძლიერეს. სათავადოში მკვიდრი ყმები დადგენილი ბეგარა-გადასახადების ძირითადი გადამხდელები იყვნენ და ინტენსიურ მეურნეობას ქმნიდნენ.

თუმანიშვილები ყიდულობდნენ „მკვიდრ“ ყმა-გლეხებს სხვადასხვა ფეოდალური სახლის წარმომადგენლებისაგან. 1717 წლის 12 დეკემბრის¹ ნასყიდობის წიგნის მიხედვით

¹ ნაშრომში თარიღები მოცემულია იულიუსის კალენდრით (ძველი სტილით)

ირკვევა, რომ გივი თუმანიშვილს როინ ჯავახიშვილმა მიჰყიდა მამულით თავისი მკვიდრი ყმა მარკოზაშვილი ბესია და ესტატე სოფ. წოდორეთში [დოკუმენტები..., 1940:175-176].

ფეოდალთა მიერ ყმების გაყიდვის ერთ-ერთი მიზეზი ეკონომიკური გაჭირვება იყო და ზოგჯერ, მკვიდრ ყმებს უმამულოდაც ყიდიდნენ. თუმანიშვილები, როგორც ჩანს ეკონომიკურად დაწინაურებულები ყოფილან, რადგან ინტენსიურად ყიდულობდნენ სხვადასხვა ფეოდალების მიერ უმამულოდ გაყიდულ მკვიდრ ყმა-გლეხებს. უმამულოდ გაყიდული გლეხი ნასყიდად იწოდებოდა. გ. აკოფაშვილის განმარტებით: „მკვიდრი ყმა-გლეხის უმამულოდ გაყიდვა მოცემულ ხანაში, მართალია ხდება, მაგრამ არსებული იურიდიული ნორმის დარღვევას წარმოადგენს. გლეხს ასეთ შემთხვევაში უფლება აქვს იჩივლოს, სამართალი ეძიოს” [აკოფაშვილი, 1962:69].

როგორც აღვნიშნეთ, თუმანიშვილები ყმა-გლეხების რიცხვს ავსებდნენ სხვადასხვა მებატონეებისაგან „ნასყიდი” გლეხებით. 1669 წლის 1 აპრილის ნასყიდობის წიგნის მიხედვით, მანუჩარ თუმანიშვილს მიჰყიდა თავისი ყმა ნავროზა ცოლით და ქალ-ვაჟით ოთია ლაშხიშვილმა, რომელიც თავადი ფალავანდიშვილის აზნაური უნდა იყოს. ამას გვაფიქრებინებს საბუთში აღნიშნული სიტყვები: „თუ ესა კაცი წაგივიდეს სადმე, ჯერ ვიყო ქართლის ჯელმწიფის შემცოდე და მერმე ჩემის ბატონის ფალავანდიშვილის ფეშანგისა, ზაზასი და დავითის მკულელი ვიყო” [დოკუმენტები..., 1940:46]. ამ ვარაუდს მხარს უჭერს 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატს თანდართული თავად-აზნაურთა ნუსხა, სადაც ფალავანდიშვილთა აზნაურად დასახელებულია გვარი - ლაშხი [გეორგიევსკის ტრაქტატი, 1983:63].

1687 წლის საბუთის თანახმად, თუმანიშვილები შალვა ფავლენიშვილისგან ყიდულობენ ყმას „ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და მოგეცით ჩვენ (ფავლენიშვილებმა- რ. მ.), თქვენ თუმანიშვილს ყალანდარს, ძმისწულსა შენსა მდივანს გივსა, ძმასა შენსა ლიპარიტს, შიოს, დავითს და მანუჩარს...ოდესაც დაგვეჭირა და მოგყიდეთ ჩვენი მკვიდრი ყმა მეტრეველი ოთია მისის ცოლით და შვილებითა...რითაც მოსახმარებლად გინდოდეს მცილე არავინ გყვანდეს” [დოკუმენტები..., 1940:77-78; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, 1993:360].

1704 წ. 18 აპრილის ყმის ნასყიდობის წიგნში, რომელიც მანუჩარ ციციშვილის მიერ არის მიცემული გივი თუმანიშვილისადმი აღნიშნულია: „ესე წიგნი მოგეცით ჩვენ, ქვემო ციციშვილმან მანუჩარ და ძმამან ჩემმან ყიამა თქვენ, თუმანიშვილს გივს მდივანსა - ასე და ამა პირსა ზედა ჩვენზედ მრავალს გაისარჯენით და მრავალი სიკეთეც ჰქენით. ახლა ამისდა ნუქვათ მოგეცით ჩვენი ყმა დადელი ხურო ოსია წატურასშვილი თავისის ცოლ-შვილითა. ცოტა რამ კიდევ ფასი გამოგართვით” [დოკუმენტები..., 1940:126]. საბუთში თუმანიშვილთა მიმართ, ციციშვილის მიერ ნახსენები სიტყვები - „გაისარჯენით”, „მრავალი სიკეთეც ჰქენით” მიუთითებს ციციშვილებისადმი გაწეულ რაიმე პატივისცემას თუ დახმარებას, სანაცვლოდ გივი თუმანიშვილმა ყმა იაფად იყიდა.

1719 წელს სოფ. წოდორეთში გივი თუმანიშვილმა როინ ჯავახიშვილის მკვიდრი ყმები უმამულოდ იყიდა „მოგეც მე, ჯავახიშვილმან როინ...თუმანიშვილს მდივან გივს, ასე რომე ჩემის ნება-წადილითა მოგყიდე ჩემი მემკვიდრე ყმის წოდორელი ბერიას ცოლშვილი. ავიღე ფასი სრული” [დოკუმენტები..., 1940:181].

1723-1724 წლების ნასყიდობის წიგნიდან ვიგებთ, რომ მდივან გივი თუმანიშვილის შვილებმა, ზურაბმა და დავითმა, ყმები იყიდეს თავადი, იესე ხერხეულიძისაგან [დოკუმენტები..., 1940:201].

თუმანიშვილები ყმებს იძენდნენ სხვადასხვა სოფლისა თუ ქალაქის მამასახლისებისგანაც. მძიმე სოციალური მდგომარეობიდან გამომდინარე, მებატონე იძულებული იყო ყმა გაეყიდა. მაგალითად, 1756 წლის 3 დეკემბერს გიორგი თუმანიშვილს ყმა მიჰყიდა ქვემო ბოლნისის მამასახლისმა ფირადაძე, რადგან შიმშილობა იყო და ყმის შენახვა ვერ შეძლო [დოკუმენტები..., 1953:52-53].

როგორც გ. ჯამბურია წერს: „ნასყიდი გლეხის კატეგორიის გაჩენა „ბატონყმური რიგის“ დარღვევის, მოშლის შედეგია. ფეოდალები, თავიანთი საჭიროების გამო, „კანონს“ არღვევდნენ და უმამულოდ ყიდდნენ გლეხებს” [ჯამბურია, 1973:196]. ყმა-გლეხებს როგორც, მამულთ ასევე უმამულოდ თუმანიშვილები ყიდულობდნენ არა მარტო მეზობელი ან სხვა რომელიმე სათავადო სახლის წარმომადგენლებისაგან, არამედ თავიანთი საგვარეულოს წევრებისგანაც. 1673 წლის 2 დეკემბერს ესტატე თუმანიშვილმა თავის განაყოფებს მიჰყიდა ყმა ოჯახით „ესე...წიგნი მოგეცით ჩვენ, თქვენმა განაყოფმა თუმანიშვილმა ესტატემ...თუმანიშვილს მდივანს მანუჭარს...მოგეც და მოგყიდე უმამულოთ, უწყლოთ, უმიწოთ, უვენახოთ და უარარაოთ ბუჩუკური გოგინა, მისი ცოლი, მისი შვილი ონანა, თამაზა და ავთანდილა და ორის ქალითა და ავიღეთ ფასი სრული” [დოკუმენტები..., 1940:49].

5 წლის შემდეგ, 1678 წელს ესტატე თუმანიშვილმა სოფ. ხელთუბანში მკვიდრი ყმა-მამულის ნასყიდობის წიგნი მისცა თავის განაყოფებს „ესე...ნასყიდობისა წიგნი...მოგეც მე, შენმა განაყოფმა ხოსიტაშვილმა ესტატემ...თქუნ, ჩემს განაყოფს ჯიმშიტაშვილს მდივანს ზურაბს..ოდეს დაგვეჭირა და ჩვენი მკვიდრ პაპთაგან ნასყიდი ალალი ყმა ელიოზიშვილი ზურაბა, ასლამაზა, მერაბა და პაპუა მათის ცოლშვილით მათის სამართლიანის მამულით, ზემო ვენახით ტერდავითას კერძითა, ქვემო ვენახი... შუა დიდის ქვევრითა და ნაოხრითა, სტეფანას ნაქონის სახლკართა, კალო-საბძლითა და დღეს რისაც მქონებული არის, მისის მამულის მიწითა, წყლითა, შესავლითა, გასავლითა...ყოვლის მისის გამოსაღებითა მოგყიდეთ” [დოკუმენტები..., 1940:57].

1749 წლის 30 აგვისტოს ნასყიდობის წიგნიდან ირკვევა, რომ პატარკაც თუმანიშვილმა საკუთარი ყმა-მამული სოფ. წოდორეთში მიჰყიდა თავის განაყოფს გორჯასპი თუმანიშვილს [დოკუმენტები..., 1940:344].

როგორც ვხედავთ, თუმანიშვილები, საერთო სათუმანიშვილო ყმა-მამულის ფონდს უფრო ხილდებოდნენ და საჭიროების შემთხვევაში ძირითადად თავიანთი ფეოდალური სახლის წარმომადგენლებზე ასხვისებდნენ. თუ არ ჩავთვლით პაპუა თუმანიშვილის მიერ ყმის გაყიდვის ცალკეულ შემთხვევას, რომელმაც სხვა გვარის წარმომადგენელს მიჰყიდა ერთ დროს ნასყიდი ყმები უმამულოდ. კერძოდ 1744 წელს შედგენილი ნასყიდობის წიგნით ვიგებთ, რომ პაპუა ელიზბარის ძე თუმანიშვილმა ვინმე ჩარჩიან ბეჟანისშვილ ქრისტესიას მიჰყიდა „ნასყიდი ყმის ცოლი და შვილი ბერბუკელი მარქარას ცოლი ხომია და ამისი შვილი ესტატე” [დოკუმენტები..., 1940:318-319]. ერთი თვის შემდეგ, პაპუა თუმანიშვილმა ერთი ნასყიდი ყმა ამჯერად, დოესის მამასახლისს მიჰყიდა [დოკუმენტები..., 1940:319-320].

აღსანიშნავია, რომ თუმანიშვილები თავიანთი ყმა-გლეხების რიცხვს ზრდიდნენ ნასყიდი ყმებით, რომელთაც გ. აკოფაშვილი „თავგაყიდულს” უწოდებს. მისი განმარტებით „თავგაყიდული”: „ისეთი გლეხია, რომელიც პირადად არის გაყიდული, თავისი მამულის გარეშე. ყმა-გლეხი ხშირად, რაიმე მძიმე გასაჭირის გამო, იძულებული იყო თავი მიეყიდა ბატონისათვის, „თავგაყიდული” გამხდარიყო. გამოუვალი მძიმე ვალეები, შიმშილობა, ტყვედ ჩავარდნის გამო სახსრის შოვნის საჭიროება, ჩადენილი ბოროტმოქმედების შედეგად დადებული მძიმე სასჯელი...აიძულებდა, ხოლმე ყმას თავისი პირადი თავისუფლების დაკარგვისა თუ ყმური დამოკიდებულების მძაფრი გაუარესების, დამძიმების საფასურად ფული ან ბატონისაგან და ამ გზით თავი დაეხსნა გასაჭირისაგან“ [აკოფაშვილი, 1962:80].

1696-1713 წწ. ნასყიდობის წიგნიდან ვიგებთ, რომ გივი თუმანიშვილს ვალისაგან გათავისუფლების მიზნით, ბერ ჭიჭაშვილმა ცოლ-შვილით თავი მიჰყიდა, გივიმ ნასყიდ ყმას სახლ-კარი უბოძა და ავლაბარში დაასახლა [დოკუმენტები..., 1940:100, 156].

1712 წ. თავნასყიდობის წიგნიდან პაპუნაშვილებისა გივი თუმანიშვილსადმი ნათელია, რომ ეს გლეხი უკიდურესად მძიმე სოციალური მდგომარეობიდან გამომდინარე

ვერ უბრუნებს მევალეს ვალს და იძულებულია თავისივე ნებით, გივი თუმანიშვილის ყმა გახდეს, რათა ვალისგან განთავისუფლდეს „აწყვერელმა პაპუნაშვილმა ზერმა, ჩემმა ძმამ ივანემ და შვილმა და მომავალმა სახლისა ჩვენისამან ყოველმანვე თქუენ, თუმანიშვილს მდივანს ბატონს გივის, შვილთა თქუენტა დავითს და ზურაბს. ასრე რომ ვალი გვემართა და მიცემის ღონე და ილაჯი არა გვექონდა. მოვედით და შემოგებვეწენით და ვალი გარდაგვიწყვიტეთ და მოვალისაგან გამოგუიხსენით. ახლა ჩვენც ეს ჩუენის თავის ნასყიდობის წიგნი მოგართვით და ჩუენი თავი ნასყიდათ მოგეცით... ერთგულად და კარგ გვართ გემსახურნეთ. თუ ვინმე ჩუენს თავს წამოგედაოს, პასუხიც ჩუენ მივცეთ“ [ქართული სამართლის ძეგლები, 1985:871-872].

ვალის გადახდის უუნარობის მიზეზით თუმანიშვილებისადმი თავის მიყიდვის მაგალითია 1728 წლის 20 დეკემბრის ნასყიდობის წიგნი, რომლის თანახმადაც ატენელმა დათუნა მეზვრიშვილმა საკუთარი თავი მიჰყიდა სულხან თუმანიშვილის: „ესე მტკიცე...სიგელი დაგიწერეთ და მოგეცით ჩვენ, ატენელმა მეზვრიშვილმა დათუნამა, ...მდივანს ბატონს სულხანს...ასე რომე ვალის პატრონი შევიქენ და მოვალეებმა დიად შემაწუხეს, ვერას საქმით ვერას გაუღონიერდი. ავდექ ჩემის ნება-წადილითა თქუენ შემოგებვეწე და ჩემი თავი ნასყიდობით მოგეც და ჩემი ვალი თქუენ გარდამიწყვიტეთ“ [დოკუმენტები..., 1940:226].

ეკონომიკურად მძიმე მდგომარეობაში მყოფი პირები ვალის გადახდის სანაცვლოდ, თუმანიშვილების გავლენის ქვეშ ექცეოდნენ და დროებით, სამსახურის ვალდებულებას იღებდნენ. 1670 წლის 24 სექტემბერს ვინმე პაპუნამ ვალიდან დახსნის სანაცვლოდ დროებით სამსახურის ვალდებულების პირობა მისცა მდივან ზურაბ თუმანიშვილს „ესე წიგნი მოგეცი მე პაპუნამ...მდივანს ზურაბს, ძმას თქუენს მდივანს სულხანს...ახალგორელთ, ხელთუბნელთ, ხარისელთ ვალი მემართა ორმოცი მარჩილი, შიმშილობაში დამიხსენ და მოვალეებას მამარჩინე. მანამდინ თქუენს ორმოცს მარჩილს მოგართმევდე, იმის სარგებელში მე გ(მ)ს(ა)ხურობდე, არც შენის თეთრის სარგებელი იყოს, არც ჩემი ჯამაგირი, მანამდინ თეთრი არა მოგართო, არც მე გაგეყარო“ [საქართველოს სიძველენი, 1910:563].

თუმანიშვილები ყმა-გლეხების რიცხვს ავსებდნენ სამეფო კარის მხრიდან „ნაწყალობევი“ ყმებით, რაც ერთგულების, გარკვეული დამსახურების სანაცვლოდ ხდებოდა.

დ. გვრიტიშვილის განმარტებით: „ნაწყალობევი“ ყმა სათანადო „წყალობის წიგნით“ ფორმდებოდა. აქვე იყო დადგენილი ამ შეწყალობებულის იურიდიული მხარე, ე. ი. ჩამოთვლილი იყო თუ რა პირობებში ეძლეოდა მწყალობელის მიერ შეწყალებულს ნაწყალობევი“ [გვრიტიშვილი, 1965:65].

ქართლის მეფე შაჰნავაზ V-მ (1658-1676) ერთგულების ნიშნად მანუჩარ თუმანიშვილს და მის ძმისწულებს - სულხან და ზურაბ ჯიმშიტაშვილებს უწყალობა სოფ. ტინისხიდში (გორის რ-ნი) მამუკა თავაქალაშვილის ობლები მათი მამულით [პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, 1993:350].

დ. გვრიტიშვილის თქმით, მეფის მიერ ფეოდალისადმი ყმა-მამულის წყალობის სიგელი ძალაში რჩებოდა მხოლოდ მისი მეფობის პერიოდში. მეფის შეცვლისთანავე სიგელიც უნდა განახლებულიყო. წყალობის სიმტკიცე დამოკიდებული იყო მეფისა და ფეოდალის ურთიერთობის სიმტკიცეზე [გვრიტიშვილი, 1965:65].

თუმანიშვილებთან გვხვდება უწინდელი მეფის წყალობის განახლების შემთხვევები. 1648 წლის 12 მაისს როსტომ მეფემ თაყა თუმანიშვილს განუახლა სიმონ ხანის მიერ ნაწყალობევი თბილისელი მკვიდრი ვაჭარი ყმა ხუდადა აშანმაშანაშვილი და მისი ძმისწულები პაპუნა და ყაზარა მამულით, სახლ-კარით და ქულბაქებთ [ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები, 1955:205-206].

1666 წლის 22 მარტს გიორგი ბატონიშვილმა მორდარ მანუჩარ თუმანიშვილს განუახლა სურამიდან გადმოსული და მანუჩართან შეკედლებული, ობოლი ყმების - ხეჩატურას, მასურასშვილი ნურალას, დათუას და სურამელას წყალობა. ამილახორს დავალებული ჰქონია სხვადასხვა ადგილებში შეხიზნული ყმების აყრა და უკან დაბრუნება, მაგრამ გიორგი ბატონიშვილმა ეს ყმები მანუჩარს დაუმტკიცა [დოკუმენტები..., 1940:44; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, 1993:350].

სამეფო კარი სახასო ყმა-მამულითაც ასაჩუქრებდა თუმანიშვილებს. მაგ. 1703-1709 წწ. დოკუმენტში მოხსენიებულია გივი მდივანი, რომელსაც ვახტანგ VI-მ ატენში სახასო გლეხი მამულით უბოძა. მართალია, საბუთში არ არის აღნიშნული გივი მდივნის გვარი, თუმცა, ვფიქრობთ, რომ თუმანიშვილი უნდა იყოს, რადგან ამ პერიოდში იგი მდივან-მწიგნობრის სახელოს ფლობდა. დოკუმენტში კი ვახტანგ VI აღნიშნავს: „ჩვენი ბძანება არის. ატენს ჩვენი სახასო გლეხი გიორგაშვილი თავისი მამულით მდივნის გივისათვის გვიბოძებია“ [დოკუმენტები..., 1940:122].

ნიშანდობლივია, რომ ეგნატე თუმანიშვილმა ყმების სიმცირის გამო, 1800 წლის 16 ივლისის არზით თვითონ სთხოვა გიორგი XII-ს უმემკვიდრეოდ გარდაცვლილი სახასო აზნაურის (მეფის აზნაურის) ორი კომლი ყმა-გლეხი საიფაშვილების (ერთი კომლი ეგნატესთან იყო შეკედლებული სოფ. ხელთუბანში, ხოლო მეორე თბილისში იმყოფებოდა) წყალობა. აღნიშნულ არზას ახლავს გიორგი XII-ის ოქმი, რომელშიც ვკითხულობთ მის გადაწყვეტილებას: „ჩვენი ბძანება არის მდივანო ეგნატე!...მოგიხსენებია და ეს კაცნი გითხოვნია და თუ ეს ასე არის და მოდავე არავინა ჰყავს...შენთვის გვიბოძებია“ [ქართული სამართლის ძეგლები, 1985:664].

თავადის ყმა-მამულის სამფლობელოს ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი იყო ნაჯილდოები ყმებიც. 1713 წლის 17 ნოემბერს ემიკალასბაშმა, ზურაბ ერისთავისშვილმა ერთულების ნიშნად გივი თუმანიშვილს მკვიდრი ყმა-გლეხი უბოძა: „ესე წიგნი მოგეცით ჩვენ, ემიკალასბაშმან ერისთავის-შვილმა ბატონმა ზურაბ თქვენ, თუმანიშვილს მდივანს ბატონს გივს...ვითარცა ერთმანერთისათვის კაის მდომი ვიყავით, ჩვენზე ბევრი გარჯა და სიკეთე მოგიძლოდა და რადგან ჩვენის სიკეთისა და შემატების მდომი ხართ, ბევრს გაისარჯე და კაი ფეშქაშები მოგვართი, ჩვენც ერთი ჩვენი მემკვიდრე ყმიშვილი მახარებლისშვილი დათუნა მოგეცით. ასრე, რომ ვერც ჩვენი სახლისკაცი და ვერა კაცი ვერ შემოგეცილოს [დოკუმენტები..., 1940:157].

თუმანიშვილთა სათავადოში გლეხთა სხვადასხვა კატეგორიას შორის გვხვდება თარხანი ანუ აზატი გლეხები. დ. გვრიტიშვილის თქმით, თარხანი ანუ აზატი საბატონო გამოსაღებისაგან მთლიანად ან ნაწილობრივ გათავისუფლებული გლეხი იყო, რომელსაც სითარხნის (აზატობის) წერილობითი საბუთი ჰქონდა, სადაც დაწვრილებით იყო მოთხრობლი თუ რისგან ათავისუფლებდა გლეხს ბატონი [გვრიტიშვილი, 1965:68].

როგორც აღინიშნა, ბატონი ყმას ნაწილობრივაც ათარხნებდა გამოსაღებისაგან. 1703 წელს შედგენილი საბუთიდან ვიგებთ, რომ გივი თუმანიშვილმა თავის ყმა რამინას სითარხნის წიგნი უბოძა, ღალისა და კულუხისგან გაათავისუფლა, მაგრამ შრომითი გადასახადი დააკისრა და მიწაც მისცა საკუთრებაში: „ესე წყალობისა და სითარხნის წიგნი გიბოძეთ ჩვენ, მდივანმა ბატონმა გივმან, ლიპარიტ, მანუჩარ და ქარიშმა თქვენ, ბერდიკელს ყმასა ჩვენსა რამინასა, შვილსა შენსა ღვინიასა, შვილთა და მომავალთა სახლისა თქვენისათა; მას ჟამსა ოდეს სითარხნის წყალობას დაგვეაჯენით. ასე გითარხნეთ, რომე არაფერი საჩვენო სათხოვარი და გამოსაღები არა გეთხოვებოდეს რა, არა ღალა, არა კულუხი, არა გეთხოვებოდეს რა. ერთ დღეს მამაცობით ვენახში უნდა გვიმუშაოთ. ერთი მიწა სარწყავისა სამწვერისის პირდაპირ ისიც თქვენთვის საკუთრებად გვიბოძებია. ამ მიწასთან შენს ძმებს ხელი არა ქონდეს“ [დოკუმენტები..., 1940:120].

სათუმანიშვილოში მკვიდრ ყმებს შორის გვხვდება ბოგანო ყმა-გლეხები. ისინი ეკონომიური შეძლების უმდაბლეს საფეხურზე იდგნენ.

ვახტანგ VI-ის სამართლის განმარტებით: „ბოგანო იმას ქვიან, რომე, ვენაჯი არა ჰქონდეს, თვითო სახლის დარჩომის ალაგი ექნების და მიწა ან ექნების და ან არა... ვენაჯის მქონეს გლესს ბოგანო არა ჰქვიან, რაგინდ სხვა მამული ნაკლებად ქონდეს” [სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, 1981:212]. აქედან გამომდინარე, ბოგანოს ზუსტი მნიშვნელობის განსაზღვრა ძნელია. ბოგანო გლესს, რომელსაც ვენახი არ გააჩნდა და მამულიც მცირე ჰქონდა არ შეეძლო ინტენსიური მეურნეობის წარმოება.

თუმანიშვილების სათავადოში ბოგანოთა რაოდენობა უმნიშვნელოა. 1656 წელს თუმანიშვილების გაყრისას მანუჩარ თუმანიშვილს წილად ხვდა სოფ. ხელთუბანში 2 ბოგანო გლეხი - დამელა და მგელია [პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, 1993:352].

1700-1719 წწ. გივი თუმანიშვილის ყმების ნუსხაში სულ 19 კომლი გლეხია ასახული მამულის მოცულობის მითითებით, მათგან მხოლოდ ორია ბოგანო:

„კურტანიძე ბოგანო, ერთი კვალი ჩვენი ნასყიდი ვენახი უჭირავს.

გ. ქ. მეგრელი ბოგანო, სამის დღის მიწა აქვს” [დოკუმენტები..., 1940:113].

მოტანილი ციტატიდან, ჩანს რომ ბატონი თავად წყვეტდა ყმა-ბოგანოს საკითხს, აძლევდა ვენახს, მიწას სხვადასხვა ოდენობით, რაც ვახტანგის სამართლით დაწესებული არ იყო.

თუმანიშვილთა სათავადოში გვხვდება „ნებიერი” ანუ წყალობის ყმა. გ. ჯამბურის განმატრებით ნებიერი: „ისეთი გლეხია, რომელიც თავისი ნებით არის მისული ბატონთან და წასვლის უფლება შენარჩუნებული აქვს... წყალობის ყმის ვალდებულებანი ბატონთან ყმის შეთანხმების შედეგად წესდებოდა...წყალობის ყმა ზეპირ, ან წერილობით ხელშეკრულებას დებდა ბატონთან, სადაც აღნიშნული იყო, რომ მას წასვლის უფლება ჰქონდა, თუ ეს საჭირო გახდებოდა. ამ უფლებას კანონიც იცავდა” [ჯამბურია, 1973:196].

1784 წლის 20 თებერვალს ბატონყმობის წიგნი მისცა თუმანიშვილებს გუმიშხნელმა იორდანეს შვილმა სვიმონმა: „მოველ ჩემის ნებაყოფლობითა ჩემი თავი თქვენ ყმათ მოგეცით. ცოტა რამ ვალიც მაქვს, ისიც თქვენ მიეცით და თუ შინ არ მიმსახურებ და სოფელში დამაყენებ მამულზედ იქიდან უნდა გემსახურო, როგორც ბატონყმობის რიგია...ამას წინათ რაც ვალი მქონდა ის სულ თქვენ მიეცით” [უჩანეიშვილი, 1967:83]. ამ დოკუმენტიდან ჩანს, რომ თუმანიშვილებისადმი ბატონყმობის წიგნის მიცემის მიზეზი ეკონომიური გაჭირვებაა. დ. გვრიტიშვილის მოსაზრებით, ძველი ბატონისაგან თავდახსნილ გლესს მძიმე ეკონომიური პირობები აიძულებდა რომელიმე ბატონისათვის შეეფარებინა თავი, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი ფიზიკურად დაუცველი იყო. თავის მხრივ „ნებით მოსულ” გლესს ახალი ბატონი სიამოვნებით იფარებდა და ყველაფერს აკეთებდა იმისათვის, რომ ამ „ნებიერთა” რიცხვი გაემრავლებინა, რადგან ბატონის სიძლიერე ყმათა სიმრავლეზე იყო დამოკიდებული [გვრიტიშვილი, 1965:66].

მაგალითად, 1787 წლის 11 ოქტომბერს გიორგი თუმანიშვილი ერეკლე მეფისადმი მირთმეულ არზაში დაწვილებით აღწერს თუ როგორ იზრუნა ნებით მოსული ყმის დაბინავებაზე: „მერე თქვენის სიმაღლისაგან ბძანება გამოვიდა, რომ რაც იმერელი, რაჭველი ქართლში გადმოსულიყოს და მისვლოდეს ვისმე ან მამულზედ არ იდგეს და ახალი მისული იყოს, იმის აყრა გებძანათ და რაჭის ერისთვის შვილისათვის ბოძება. ჩემო ჰელმწიფევ, თვრამეტი წელიწადი არის ერთი კაცი მყავს მოსული თავის რაზით, რომ თავისი ბატონისაგანაც დაგირავებული ყოფილა და თავი დაუხსნია...თავის ნებაყოფლობით წყალობის ყმათ მოვიდა და მეც რაც გლესს კაცს ეფერებოდა - მამული, ხარი, კამბეჩი, ვენახი და ნაფუზარი მივეც; ცოლი შეირთო და დავასახლე. როგორც ერთი სხვა გლეხი კაცი გახლავს ჩემი სარჩოთი თუ მამულით, ის კაციც იმგვარად გახლავს. ამას გარდა სულადიც მიმიცია იმისთვის სამოცი კოდი და სხვაც ბევრი წვრილად მაქვს იმაზედ დანახარჯი. წყალობას ვითხოვ, თქვენის ხელმწიფობის გასაძლიერებლად ჩემი ამდენი დანახარჯი და ამაგი არ გამიფუჭდეს და თვრამეტი წლის მოსული კაცი არ გამამერთვას.” ერეკლე II-მ თუმანიშვილის არზაზე ოქმი გამოიტანა: „თუ ეს მართლა ასე არის ამდენი ხნის

მოსული და მამულზე დასახლებული კაცი, ამას არ აეყრება და ნურც აუყრით.” [ქართული სამართლის ძეგლები, 1981:741].

ნებიერი ყმისადმი ზრუნვა ჩანს 1793 წლის 19 თებერვლის საბუთში, რომელშიც ზურაბ თუმანიშვილი ძველ ამბავს გადმოგვცემს: „ღმერთმან ბედნიერის მეფის ძის გიორგის ჭირი მოსცეს მათს მონას ზურაბ თუმანიშვილს. ჩემო მოწყალევე, ტყვეობიდან ათოა სახელობით კაცი გიახლათ და თავის ნებით ჩემი ყმობა მაინდომა და რაც შემძლებოდა მეც ხელი გაუმართე და სარჩოს გზაზე დავაყენე. ყმობის წიგნი დამიწერა და ბედნიერმა კელმწიფემ ალაპარაკა ის კაცი და წიგნიც დამიმტკიცა” [ქართული სამართლის ძეგლები, 1985:197].

თუმანიშვილთა სათავადოში ახლად მოსული ნებიერი გლეხის მიმართ მფარველობის და მწყალობლობის გამოხატულებად უნდა ჩავთვალოთ მისი გათარხნება, რასაც 1792 წლის 20 იანვარს შედგენილი სითარხნის წყალობის წიგნი მოწმობს. საბუთის თანახმად, ზურაბ თუმანიშვილმა ნებიერი გლეხი ნაწილობრივ გაათავისუფლა საბატონო ვალდებულებებისგან. საბუთში თავადი თუმანიშვილი წერს: „თუმანიშვილი ლიპარიტის ძე გიორგის შვილმა ზურაბმა...მოუშლელი წიგნი გიწყალობე შენ ჩემს ყმას საინაანთ არუთინას-შვილსა არუთინას- ასე რომ ტყუეობიდან მოხუედი და შენის ნებით ჩემი ყმობა მოინდომე და წერილიც მამეცი, მეც მამულზე დავაყენე. დღეის იქით ჩემგან...შენ და შენ ჩამომავლობას ეს წყალობაც გქონდესთ: არც საქურივო გეთხოვბოდესთ, არც მოახლე, არც ძიძა, არც მსახური...არც საქორწილო, არც სააღაპო. თუ ღმერთმან შეგამღებონოს, მამული იყიდოთ, თქვენი ნასყიდი მამულის გაყიდვის, გაზითვის და გაცემის უფლებაც გქონდესთ ჩვენგ შეუკითხავად...ამას გარდა რაც სხუა ბატონყმობის სამსახური არის, ისე მემსახურებოდე, როგორც ერთი ჩვენი მემკუიდრე ყმა” [დოკუმენტები..., 1953:165-166].

ნებიერ ყმა-გლეხს სრულიად განსხვავებული უფლება-მოვალეობა გააჩნდა. მას ჰქონდა საბუთით დადასტურებული უფლება ბატონისაგან თავისუფლად წასულიყო. დ. გვრიტიშვილის განმარტებით, თუ „ნებიერი” გლეხი თავის ახალ ბატონს მიატოვებდა და ძველ ბატონთან წავიდოდა, ახალ ბატონთან შეძენილი ქონების ნახევარი ახალი მებატონისთვის უნდა დაეტოვებინა. უკანონოდ კი ბატონს შეეძლო ნებით მოსული ყმისთვის წასვლის შემთხვევაში მთელი ქონება წაერთმია ან მთელი ქონებით გაესტუმრებინა. თავის მხრივ 30 წლის განმავლობაში ძველი ბატონიც ინარჩუნებდა უფლებას მოემენა თავისი ყმა და უკან დაებრუნებინა [გვრიტიშვილი, 1965:66,68].

თუმანიშვილები ცდილობდნენ ნებიერი ყმის სრულ დაპატრონებას, რაც მის გაყიდვას გულისხმობდა, თუმცა ეს კანონით აკრძალული იყო. ფეიქარი ოჰანეზა ბაღდასაროვი, რომელიც თბილისში მდივან გორჯასპი თუმანიშვილის ნებიერი ყმა იყო, 1808 წელს არზაში წერდა, რომ ბატონის (გორჯასპის) გარდაცვალების შემდეგ, მისმა შვილმა, სულხან მდივანმა, იგი თავის სახლიკაცს, ზურაბს, მიჰყიდა. ეს ყმა ოჰანეზამ გააპროტესტა მისთვის სულხან მდივანის მამის მიერ მიცემული ხელწერილით. სულხან მდივანი იძულებული იყო უკან დაეხია და ყმის გაყიდვაზე უარი ეთქვა [აკოფაშვილი, 1962:74-75].

როგორც გ. ჯამბურია აღნიშნავს, ნებიერი ანუ წყალობის ყმები ყოფილი თავდახსნილი ან ერთი სამეფოდან მეორეში გაქცეული ყმები არიან. გლეხის თავდახსნის შემთხვევები XVI-XVII სს. ხშირი არ იყო. ბატონყმური ურთიერთობისაგან განთავისუფლებული გლეხები წყაროებში ხშირად „თავდახსნილებად” იწოდებიან, ხოლო საბუთს, რომლითაც ეს ფაქტი ფორმდება, „თავდახსნის წიგნი” ანუ „თავდახსნისა და აზატულობის წიგნი” ეწოდება [ჯამბურია, 1973:197].

ყმა-გლეხთა თავდახსნილობა კლასობრივი ბრძოლის ერთ-ერთი ფორმა იყო, რომელიც თუმანიშვილების სათავადოშიც გვხვდება. თუმანიშვილები გაქცეული ყმის ძალით დაბრუნების ნაცვლად, არჩევდნენ მიეყიდათ იგი იმ მებატონეზე, ვისთანაც ყმა თავმეფარებული იყო, რადგან არსებობდა ასეთი ყმის უგზო-უკვლოდ დაკარგვის საფრთხე, ამასთანავე ასეთი დაუმორჩილებელი გლეხი არ იყო ინტენსიური მეურნეობის წარმომქმნელი.

1664 წლის დოკუმენტიდან ვიგებთ, რომ თუმანიშვილების ყმა პაატა რაზმამე კახეთში წავიდა, თუმანიშვილებმა მოძებნეს და თავის დახსნაზე უარი უთხრეს, მოგვიანებით კი დავით კოზმანიშვილმა დაიხსნა: „ესე ნასყიდობისა წიგნი და ფიცი მოგართვით მე რაზმამემ მჭედელმა პაატამ თქვენ, კოზმანიშვილს პატრონს დავითს... თუმანიშვილის გიორგისა და მისის ბიძების ყმად ვიყავ. კახეთს მოველ. მოვიდნენ და ისრევე მივყვანდი. და მე თავის დახსნას შევხვებე, იმათ, დიად, ბევრი მთხოვეს, ვეცადე და ვერას თავს აუველ და ვერცავინ დამიხსნა. მასუკან თქვენ შემოგეხვეწეთ და თქვენ ჩემში სრული ფასი მიეცით, რითაც იმათი გული შესჯერდებოდა და მიყიდეთ” [ქართული სამართლის ძეგლები, 1985:844; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, 1993:338]. როგორც ჩანს, კახეთში გადახვეწილი თუმანიშვილების ყმა წინასწარ შეუთანხმდა ფეოდალს, რომელსაც თავდახსნის შემდეგ ეყმო.

1664 წ. ახლოს შედგენილი საბუთიდან კი ვიგებთ, რომ გიორგი თუმანიშვილმა ყმა პაატა რაზმამეს ახატობის წიგნი მისცა: „ესე წიგნი მოგეცით ჩვენ, თუმანიშვილმა მდივანმა გიორგიმ და ზაქარიამ შენ რაზმამეს პაატას. ასე რომ ჩვენ წამოგვიხველ და კახეთს ჩამოხველ. მასუკან შემოგვეხვეწე და ჩვენ ჩვენად სადღეგრძელოდ და მამის ჩვენის შესანდობრად, რაც ჩვენი გემართა, ისიც გაპატივეთ და ახატიც ასრე გიყავით: ვისთანაც გინდა მიდი, ღმერთია თავდები, ჩვენ არას მოგედავებით და ახატიც გვიქნია. და ვინც მოგედაოს ჩვენთან მოდი” [ქართული სამართლის ძეგლები, 1985:844; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, 1993:338].

ერთის მხრივ, თუმანიშვილებიც ეხმარებოდნენ თავის გამოსხნაში მათთან შეკედლებულ ყმებს, რათა შემდეგ კანონიერად დაპატრონებოდნენ. ამგვარი ქმედების ერთგვარ მაგალითად უნდა ჩაითვალოს 1710 წელს, სვიმონ მაღალაშვილის მიერ მამუკა თუმანიშვილისადმი მიცემული ნასყიდობის წიგნი, რომელშიც წერია: „ჩემი (იგულისხმება სვიმონ მაღალაშვილი - რ.მ.) ნასყიდი ყმის შვილი ქიტესა შენს (მამუკა თუმანიშვილის -რ.მ) ყმას გერათ მოჰყოლოდა და შენის ყმისას გაზდილიყო. მოვედი და ჩემის ყმის შვილს თხოვნა დაგიწყე. მაგრამა, რადგან შენის ყმისას გაზდილიყო, აღარც იმან მოინდომა ჩემი თავი და თქვენც მოინდომეთ და ცოტარამა გამოგართვით, რითაც ჩვენი გული შეზჯერდებოდა” [დოკუმენტები..., 1940:145].

საინტერესოა, რომ თუმანიშვილები დახსნილ ყმებს მკაცრად ექცეოდნენ და ზოგჯერ სხვადასხვა პირთა ჩარევით იძულებულები იყვნენ, ნაწამები ყმებისათვის ახატულობის ანუ დახსნილობის წიგნი მიეცათ. 1756 წლის 16 დეკემბრის არზით, მარტყოფელი ყმა, სომხიშვილი მგელია, ერეკლე II-თან უჩიოდა პაპუა თუმანიშვილს, რომ როცა დაკარგული იყო ხელთუბნელმა პაპუა თუმანიშვილმა დაიხსნა, 12 წელი მას ემსახურა შემდეგ, უბრალო საქმეზე გაუწყრა, სცემა, ფიზიკურად მძიმე მდგომარეობაში მყოფი კი ბატონის მოძღვარმა ნახა და პაპუა თუმანიშვილს ყმის გააზატება მოსთხოვა. გააზატებიდან 5 წლის შემდეგ კი პაპუა თუმანიშვილმა ნააზატარი ყმა დაარბია და 2 კამეჩი წაართვა [ქართული სამართლის ძეგლები, 1981:34-35].

თუმანიშვილების სათავადოში გვხვდება გლეხთა ისეთი კატეგორია, როგორცაა „ხიზანი”. დ. გვრიტიშვილის მოსაზრებით: „ხიზანი” გლეხთა ისეთი კატეგორიაა, რომელსაც მოუხერხებია ძველი მებატონისაგან გაქცევა, ახალ ბატონთან თავი შეუფარებია და თუმცა იურიდიულად ის ძველი ბატონის ყმად ითვლება...ხიზნის მიერ დაკავებული მიწა ხიზნის სამუდამო მფლობელობაში არ გადადიოდა. ხიზანს ბატონი ადვილად მოიშორებდა თუკი ამას საჭიროდ ჩათვლიდა. ამავე დროს ხიზანსაც უფლება ჰქონდა მიეტოვებინა მებატონე და ახალ ადგილზე ეძებნა თავშესაფარი” [გვრიტიშვილი, 1965:74].

ყმა-გლეხთა აყრა-გაქცევა ხშირი იყო ქვეყნის მძიმე საგარეო პოლიტიკური ვითარების გამო, ოსმალთა-ყიზილბაშოების, ლეკიანობის დროს, როდესაც გლეხთა ცხოვრება აუტანელი იყო. მოუსავლიანი წლები, გადატაკება, მებატონეების მიერ ყმათა სასტიკი ექსპლოატაცია თუ სხვა მოვლენები იწვევდა ხიზანთა რაოდენობის ზრდას.

სათუმანიშვილოდან ყმათა აყრა-გაქცევის შემთხვევები XVII საუკუნის ბოლოდან იწყება. 1697 წ. 20 მარტის განჩინებაში წერია, რომ გივი თუმანიშვილის გორელმა ყმა წატურაშვილმა ბატონის დაუკითავად ქონება გაყიდა და ინდოეთში გაიპარა [ქართული სამართლის ძეგლები, 1972:173-175].

როგორც დოკუმენტებიდან ირკვევა, თუმანიშვილების ყმების აყრა-გაქცევა განსაკუთრებით გაძლიერდა ოსმალთა-ყიზილბაშობის დროიდან. თავადი თუმანიშვილები სახელმწიფო მესვეურების დახმარებით ცდილობდნენ, გაქცეული ყმების პოვნასა და სამკვიდრო მამულებზე დაბრუნებას. 1732-1735 წწ. ისაყ-ფაშამ გივი ამილახვარს უბრძანა, აყრილი ყმების დაბრუნებაში დახმარებოდა ბეჟან თუმანიშვილს „მერმე ამ ბეჟან თუმანიშვილის გლეხი სადაც იყოს აყრილი კაცი, თქვენი (იგულისხმება გივი ამილახვარი - რ.მ.) კაცი გაგზავნეთ მუბაშირად აუყარეთ და ისევ თავის მამულზედ მოაყვანიეთ. ნურა კაცი თავის მემკვიდრეს გლეხს ნუ დაუჭერენ, თვარემ პასუხს ვერ მოგვცემენ, ისევ თავის სამკვიდროს მამულში ჳნას და თესონ, სხვაგან რატომ ან ჳნავენ ან დგანან? ისჳ(ა)ყ“ [საქართველოს სიძველენი, 1910:419].

ერთ-ერთი პიროვნება, რომელსაც ბეჟან თუმანიშვილის აყრილი ყმა ჰყავდა შეკედლებული იყო ბერი როსტიაშვილი, ამას ვიგებთ 1732-1735 წწ. ამირინდო ამილახვრის ოქმიდან რომელშიც წერია: „ამირინდოს იმედო როსტიაშვილო ბერო, მერმე შენთან ბეჟან თუმანიშვილის კაცია, შენთან არის. ან ეს ამოვა ან მისი კაცი და თავისი ყმა მოეციო. რას წამს ეს წიგნი მოგივიდეს, თავისი ყმა მოეციო“ [დოკუმენტები..., 1940:235].

საინტერესოა, რომ 1742 წლის 12 ივნისს ბეჟან თუმანიშვილი არზით ატყობინებდა თეიმურაზ II-ს, რომ ყმა-გლეხები აყვარნენ, კახეთსა და სხვადასხვა მხარეს დაეფანტნენ. იგი სთხოვდა მეფეს, გლეხების დაბრუნებაში დახმარებოდა. თუმანიშვილის არზაზე მეფემ ბრძანა, რომ ვისაც კახეთში ბეჟან თუმანიშვილის ყმა ჰყავდა მისთვის უკან უნდა დაებრუნებინა [ქართული სამართლის ძეგლები, 1981:18-19]. როგორც ჩანს, ბეჟან თუმანიშვილმა დაკარგული ყმები ვერ დაიბრუნა, ამაზე მეტყველებს 1750 წლის 12 ივნისის დოკუმენტი, რომელშიც ბეჟან თუმანიშვილი, ამჯერად ერეკლე II-ს მიმართავდა დახმარების თხოვნით და წუხდა, გლეხების აყრის, კახეთსა და სხვადასხვა მხარეში დაკარვის გამო. იგი კვლავ ცდილობდა მათ პოვნას და მამულზე დაბრუნებას [ქართული სამართლის ძეგლები, 1981:27].

1781 წლის შიდა ქართლის მოსახლეობის აღწერის დავთრიდან ვიგებთ, რომ თუმანიშვილების ყმა სოფ. ძევერაში იყო ხიზნად: „ქ. აქავ ხიზანი თუმანიშვილი პაპუას ყმა ფეიქარი არუთინა კომლი ა, თავი ა“ [ქალაქ ცხინვალისა..., 2013:88].

საყურადღებოა, რომ თუმანიშვილები გარკვეულ ზომებს იღებდნენ იმ ყმა-გლეხების მიმართ რომლებიც აყრას აპირებდნენ. ამ მხრივ საინტერესოა, 1786 წლის 19 სექტემბრის არზა, რომელშიც აღნიშნულია, რომ გლეხი თუმანიშვილისადმი 20-წლიანი ყმობიდან თავის დახსნას ცდილობს და თავადი ამის აღსაკვეთად მეფეს მიმართავს დახმარებისთვის: „ღმერთმან ბედნიერის ჳელმწიფის ჳირი მოსცეს თუმანიშვილის გიორგის ობოლს ჳურაბს...მარლიშვილები გახლავან ჩვენი ყმანი და ამათგანე ერთი ძმა ტყვეთ დაკარგულიყო და ტყვეობიდან გიახლათ, ისევ თავი დამიკვრა და ჩვენი ყმობა აღიარა, რომ ამისი უარის თქმა არ შეუძლია... ეს ოცი წელიწადი არის რაც ტყვეობიდან გხლებია, ჩემს მამულზე დგომილა და ყმათ ყოფილა. ახლა თავი ავკაცობაზე დაუდვია...ცდილობს რომ ჩემის ყმობიდან თავი მოისხლიტოს...გვედრები, ჩემს სამკვიდრო, მამა-პაპის ნამსახურ ყმას ნუ მამიშლით...მე ღმერთსა და თქვენს სამართალს მიმიმართავს თავი და ის (ყმა მარლიშვილი - რ. მ.) თეთრის მძლავრობით ჩემს ყმობას ურყოფს, თქვენს თავს მაწყენს და მე უბრალოთ მალონებს ის რომ თავის ძმების შურით მაწუხებდეს, მე ამაში უბრალო არა ვარ?“ [ქართული სამართლის ძეგლები, 1981:695-696].

საინტერესოა რა შეწუხებას გულისხმობს ჳურაბ თუმანიშვილი, როცა არზაში აღნიშნავს „თავის ძმების შურით მაწუხებდეს“. 1786 წლის 6 აგვისტოს დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ

თუმანიშვილთა ყმებს ძმებ მარლიშვილებს გაყრისას წილებზე აქვთ უთანხმოება და საქმის მოგვარებას ზურაბ თუმანიშვილს სთხოვენ [ქართული სამართლის ძეგლები, 1981:690-691]. აქედან გამომდინარე ვფიქრობთ, რომ თუმანიშვილისგან თავის დახსნას ამ მარლიშვილთაგან ერთ-ერთი ძმა თავის განაყოფებთან უთანხმოების („ძმების შურით“) გამო ცდილობდა.

ერეკლე II-მ თუმანიშვილის არზაზე ბრძანება გასცა „ტყვე რომ მოვა, ერთი თვე და ანუ ორი თვე ვისთანაც მივა და ეყმობა, იმას ყმობიდა ვერ წაუვა. ეს მადენი წელიწადი ამ თავის მებატონესთან ყოფილა და ჰყმობია...თუ იმ კაცს (ყმა მარლიშვილი - რ. მ.) სიტყვა ჰქონდეს, ჩვენ მოგვახსენოს, მაგრამ თუ გამტყუნდა, დიად, ძალიან გადავახდევინებთ“ [ქართული სამართლის ძეგლები, 1981:695-696].

1799 წლის 28 ნოემბრის არხით ნიკოლოზ თუმანიშვილი თავის ყმას, რომელიც აყრას აპირებდა ფარნაოზ ბატონიშვილთან უჩიოდა: „ღმერთმან საქართველოს ჯელმწიფის ძის ფარნავაზის ჭირი თუმანიშვილს ნიკოლოზს მომცეს. რამდენიმე წელიწადია ჩემს მამულში რეკს იდგა კოშაძე. მერმე ჯელთუბანს მოვიყვანე, დავასახლე. ორმოც კოშადმინ სულადი მივე. მერმე ისევ რეკს მოინდომა დგომა. ისევ ჩემს მამულში დავაყენე. ახლა აყრას აპირებს... ან ჩემი მამცეს და რაც დაუხარჯავს, ან ფასი მომცეს. თუ სიტყვა ჰქონდეს რამე, სამართალში წამომყვეს...ნუ დამიგვიანებთ. ამ კაცმა არ გამასწროს კოშაძემ“ [ქართული სამართლის ძეგლები, 1985:587].

უნდა აღინიშნოს, რომ თავადის მხრიდან ყმისადმი უყურადღებობაც იწვევდა ამ უკანასკნელთა უკმაყოფილებას და სურვილს თავი დაეღწიათ თავადისაგან. მაგ. 1795 წლის 3 ივლისს მანუჩარ თუმანიშვილს სოფ. ურბნისში მკვიდრი ყმის ქვრივ-ობლები არხით სთოვდნენ მათთვის ყურადღება მიექცია: „თუმანიშვილის მანუჩარ მდივნის ჭირი თქვენის ყმის თევდორეს ქვრივსა და ობლებს მოგვეცეს...ურბნის გახლავარ, სამი ვაჟი მყავს და ორი ქალი და ხარჯში მრევენ. თუ არას მიპატრონებთ, შვილებსაც დაგიკარგავ და ჩემს თავსაცა... შეჭირვებიდამ დაგვიხსენ უმამულონი და დავთარში დაუწერელი გახლავართ, აქამდინ ჩემი ძმა მაძლებინებდა...თუ არას მიპატრონებ, წყალში მაინც შვილიან-თავიანად თავებს დავირჩობთ... ნუ უგულისხმა გვეყოფთ ჩვენო მოწყალე, შენი სამკვიდრო ყმანი გახლავართ“ [დოკუმენტები..., 1953:176].

თუმანიშვილები მძიმე ექსპლოატაციას უწევდნენ თავიანთ ყმა-გლეხებს, ეს გამოიხატებოდა როგორც ყმის პირადი ქონების ხელყოფით, ასევე მასზე განხორციელებული ფიზიკური ზეწოლით. მძიმე მდგომარეობაში მყოფი ყმა, ხშირად გაურბოდა პატრონს და სხვა მებატონეს აფარებდა თავს.

1789 წლის 29 აგვისტოს ლაშქარნივისი მანუჩარ თუმანიშვილი თავისი ბიძაშვილის ნიკოლოზ თუმანიშვილის ყმებისადმი ცუდი მოპყრობის შესახებ მოახსენებდა ერეკლე II-ს: „რაც თქვენი (იგულისხმება ერეკლე II - რ. მ.) წყალობა ორიოთ კომლი კაცი გახლავთ და ან მამული გვაქვს, ის ხომ თქვენს სიმაღლეს მოეხსენება, რომ ამას წინათ ხელთუბანი და ახალდაბა როგორ წახდა და დატყვევდა მტრისაგან და რანიც გადარჩნენ, იმათ ხომ ნიკოლოზისაგან მოსვენება არა აქვსთ, რომ მტერზე უარესათ ეპყრობა და სულ აქა-იქ დაგვიფანტა, რომ ზოგისა არც კი ვიცი სად წავიდნენ. საქონელი და იარაღი არავის შეარჩინა“ [საქართველოს სიძველენი, 1910:526-527].

ვ. გუჩუას აზრით, ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების შემდეგ, ბატონყმური ურთიერთობის ნორმები საქართველოში უცვლელი დარჩა და ხიზნობა, როგორც კლასობრივი ბრძოლის ფორმა კიდევ უფრო გაძლიერდა. რუსული ხელისუფლების გაძლიერებასთან ერთად უფრო ძნელი იყო გლეხებისათვის აყრა-გაქცევა, რადგან ხელისუფლების მოხელეები ადვილად აგნებდნენ გაქცეულ ყმებს და ისევ ძველ მებატონეებს უბრუნებდნენ [გუჩუა, 1963:147].

მიუხედავად ხელისუფლებისა და თუმანიშვილების მხრიდან ასეთი დიდი წინააღმდეგობისა, მათი ყმები მაინც ბედავდნენ და ახერხებდნენ აყრა-გაქცევას. 1825 წ.

თავადმა დავით თუმანიშვილმა გადაწყვიტა, მოახლე გოგო აეყვანა სოფ. ხელთუბანში მცხოვრები ყმების: თათულა, მარტირუზა და არაქელა გიგიას-შვილებისაგან. ყმები ბატონის განზრახვას წინ აღუდგნენ და მთავარმართებელსაც მიმართეს. იმავე 1825 წელს ერთ-ერთი ძმა თათულა ბატონ თუმანიშვილს თბილისში გაექცა. 1826 წელის კი ასევე მოიქცა მისი ორივე ძმა. ამიტომ, 1827 წ. დავითის ძმამ იესე თუმანიშვილმა თხოვნით მიმართა გენერალ-გუბერნატორს, თბილისში გაქცეული აღნიშნული ყმები გადმოესახლებინათ პირვანდელ საცხოვრებელზე, სოფ. ხელთუბანში და ურჩობისათვის დაესაჯათ [გოგოლაძე, 1971:409-410].

1832 წლის 29 აპრილს გორის უეზდის სუდის ზასედატელის პრაპორჩიკი, თავადი იესე ეგნატის ძე თუმანიშვილი, შინამოსამსახურე ყმის გაქცევის შესახებ განცხდებით მიმართავდა გორის უეზდის ისპრავნიკ პოპოვს და ყმის მოძებნაში დახმარებას სთხოვდა „ვევთუბნელი ჩემი მკვიდრი ყმის ივანეს შვილი სესია, რომელსაც ვიმსახურებდი შინამსახურად...ერთს ღამეს ჩემდა უცნობელად შინა სახლიდამ გამექცა, მის გაქცეულისა ჩემის ყმის შვილის სესიასი არის ნიშნები სხეულისა ტანათ საშუალო, მუცელ გარდმოგდებული, ესე იგი ღიპიანი, სახით პირდაკენკილი, ცხვირი მოკლე, უღვაშები ქერა, თვალეზდაჭყეტია, თავმოპარსული. ტანისამოსი აცვია, ჩოხა მოწითლო ოსური, სარტყელი თეთრი ტილოსი, შარვალი თეთრი შალისა... უმორჩილესად გთხოვთ...მოახდინოთ პუპლიკაცია, სადაცა ჯერ არს, რათა იგი მსახური ჩემი სესია არა იქმნას დაკარგული და სადაცა აღმოჩნდეს, მოყვანილ იქმნას ყარაულით ჩასაბარებლად ჩემდა“ [დოკუმენტები..., 1953:261].

დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ სხვადასხვა კუთხიდან აყრილ-გამოქცეული ყმები თუმანიშვილების სამფლობელოებს ხშირად ეხიზნებოდნენ. მაგალითად შიდა ქართლის მოსახლეობის შესახებ ერთი უთარილო სტატისტიკური ამონაკრების მიხედვით, რომელიც ივ. ჯავახიშვილმა XVIII საუკუნის შუა ხანებით დაათარილა [ჯავახიშვილი, 1930:40-41] თუმანიშვილების სამკვიდრო სოფლებში: ახალდაბაში 18 ხიზანი, ხელთუბანში 60 ხიზანი, დიდ გარეჯვარში 19 ხიზანია შეტანილი [ჯავახიშვილი, 1974:182].

XVIII ს. II ნახევრის მოწმობის წიგნში ხელთუბნელი თუმანიშვილები, გლეხები და სხვა პირები ემოწმებიან გიორგი თუმანიშვილს, რომ იმერელი ვინმე დათიკა მოჯამაგირედ ედგა რამდენიმე წელი და ხიზნად იყო მასთან [დოკუმენტები..., 1953:41].

ერეკლე II-მ 1767 წლის 13 დეკემბერს ლაშქარში გამოუცხადებლობისთვის დააჯარიმა თუმანიშვილების „მამულში მდგომი ხიზანი“ 50 კაცის რაოდენობით [ჯავახიშვილი, 1974:104].

ვ. გუჩუა ხიზანი გლეხების ერთ-ერთ კატეგორიას გამოჰყოფს, რომლებიც „მიბარებულებად“ იწოდებოდნენ და თავისი ბატონის მიერ მიბარებულნი იყვნენ სხვა მემამულეზე [გუჩუა, 1962:51]. ამ მხრივ საინტერესოა, რომ თუმანიშვილთა სათავადო სახლის წევრები, სხვადასხვა მებატონეთა ხიზან ყმებს შეთანხმებისამებრ დროებით მეთვალყურეობდნენ. 1768 წლის 6 ივნისის ყმის მიბარების წიგნში დავით სახლთუხუცესის მიერ გიორგი თუმანიშვილისადმი ვკითხულობთ: „დავით სახლთუხუცესის სიკვეთით სახსენებლო თუმანიშვილო გიორგი! მერე ეს ჩვენი ყმა სკრელი თამაზა მანდ ხელთუბანს ხიზნათ დგას. სანამ აყვრიდეთ და წავიყვანდეთ შენთვის მოგვიბარებია. უბრალოთ ნურავის ამსახურებ და ნურავის გააგლეჯინებ. ამასთან ან თქვენ რა საქმე გაქვთ, ან სხვასა რომ გასარჯოს ვინმემ. შენი მობარებულია და როგორც აქამდინ შენს ბიძაშვილს გიორგის ებარა, ახლა შენ თვალყური დაიჭერე ამაზე“ [ქართული სამართლის ძეგლები, 1985:904].

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

- 1783 *ts'lis georgievsk'is t'rakt'at'i*, (1983). t'ekst'i gamosatsemad moamzada, shesavali da shenishvnebi daurto g. p'aich'adzem, tb. (1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატი, (1983). ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო გ. პაიჭაძემ, თბ.)
- ak'opashvili, g. (1962). glekhta k'at'egoriebis sak'itkhisatvis XVII-XVIII ss. aghmosavlet sakartveloshi, *msk'í, nak'v.* 34, tb. (აკოფაშვილი, გ. (1962). გლეხთა კატეგორიების საკითხისათვის XVII-XVIII სს. აღმოსავლეთ საქართველოში, *მსკი*, ნაკვ. 34, თბ.)
- gvrit'ishvili, d. (1965). *nark'vevebi sakartvelos ist'oriidan* (XV-XVII ss.) tb. (გვრიტიშვილი, დ. (1965). *ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან* (XV-XVII სს.) თბ.)
- gvrit'ishvili, d. (1979). *masalebi kartveli glekhobis ist'oriisatvis* (XVIII s.), tb. (გვრიტიშვილი, დ. (1979). *მასალები ქართველი გლეხობის ისტორიისათვის* (XVIII ს.), თბ.)
- gogoladze, d. (1971). *sakartvelos sotsialur-ek'onomiuri ganvitareba gvianpeodalur khanashi* (saadgilmamulo urtiertoba) 1800-1864 ts'ts'. tb. (გოგოლაძე, დ. (1971). *საქართველოს სოციალურ-ეკონომიური განვითარება გვიანფეოდალურ ხანაში* (საადგილმამულო ურთიერთობა) 1800-1864 წწ. თბ.)
- guchua, v. (1962). khizan glekhta bunebisa da ts'armoshobis sak'itkhisatvis, *msk'í, nak'v.* 34 tb. (გუჩუა, ვ. (1962). ხიზან გლეხთა ბუნებისა და წარმოშობის საკითხისათვის, *მსკი*, ნაკვ. 34 თბ.)
- guchua, v. (1963). k'lasobrivi brdzola khiznebsa da memamuleebs shoris gvian peodalur sakartveloshi, *msk'í, nak'v.* 35 tb. (გუჩუა, ვ. (1963). კლასობრივი ბრძოლა ხიზნებსა და მემამულეებს შორის გვიან ფეოდალურ საქართველოში, *მსკი*, ნაკვ. 35 თბ.)
- dok'ument'ebi sakartvelos sotsialuri ist'oriidan, bat'onqmuri urtiertoba* (XV-XVIII ss.), (1940). n. berdzenishvilis redaktsiit, t'. I. tb. (*დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ბატონყმური ურთიერთობა* (XV-XVIII სს.), (1940). ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, ტ. I. თბ.)
- dok'ument'ebi sakartvelos sotsialuri ist'oriidan, bat'onqmuri urtiertoba* (XV-XIX ss.), (1953). n. berdzenishvilis redaktsiit, t'. II. tb. (*დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ბატონყმური ურთიერთობა* (XV-XIX სს.), (1953). ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, ტ. II. თბ.)
- kalak tskhinvalisa da misi mimdebare sopebis aghts'eris davtrebi* (XVIII sauk'unis II nakhevari), (2013). t'ekst'ebi shesavlit, gamok'vlevit, k'oment'arebita da paksimileebit gamosatsemad moamzada a. tabuashvilma, tb. (*ქალაქ ცხინვალისა და მისი მიმდებარე სოფლების აღწერის დავთრები* (XVIII საუკუნის II ნახევარი), (2013). ტექსტები შესავლით, გამოკვლევით, კომენტარებითა და ფაქსიმილებით გამოსაცემად მოამზადა ა. თაბუაშვილმა, თბ.)
- kartul-sp'arsuli ist'oriuli sabutebi*, (1955). t'ekst'i daadgna, targmani da shenishvnebi daurto v. puturidzem, tb. (*ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები*, (1955). ტექსტი დაადგნა, თარგმანი და შენიშვნები დაურთო ვ. ფუთურაძემ, თბ.)
- kartuli samartlis dzeglebi, (1972). *sasamartlo ganchinebani* (XVI-XVIII ss.) t'ekst'ebi gamostsa, shenishvnebi da sadzieblebi daurto p'rop. i dolidzem, t'. IV tb. (ქართული სამართლის ძეგლები, (1972). *სასამართლო განჩინებანი* (XVI-XVIII სს.) ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. IV თბ.)
- kartuli samartlis dzeglebi, (1981). *sasamartlo arza-okmebi*, t'ekst'ebi gamostsa, ts'inasit'qvaoba, shenishvnebi daurto p'rop. i dolidzem, t'. VII, tb. (ქართული სამართლის ძეგლები, (1981). *სასამართლო არზა-ოქმები*, ტექსტები გამოსცა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. VII, თბ.)

- kartuli samartlis dzeglebi, (1985). *sasamartlo arza-okmebi da k'erdzo-samartlebrivi akt'ebi*, t'ekst'ebi gamostsa, shenishvnebi da sadzieblebi daurto p'rop. i dolidzem, t'. VIII, tb. (ქართული სამართლის ძეგლები, (1985). *სასამართლო არზა-ოქმები და კერძო-სამართლებრივი აქტები*, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. VIII, თბ.)
- megrelidze, d. (1963). *glekhta k'at'egoriebis sak'itkhisatvis XVII-XVIII ss. aghmosavlet sakartveloshi, ssr metsnerebata ak'ademiis sazogadoebriv metsnierebata ganqopilebis moambe* №3, tb. (მეგრელიძე, დ. (1963). გლეხთა კატეგორიების საკითხისათვის XVII-XVIII სს. აღმოსავლეთ საქართველოში, *სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე* №3, თბ.)
- p'irta anot'irebuli leksik'oni, (1993). XI-XVII ss. *kartuli ist'oriuli sabutebis mikhedvit, gamosatsemad moamzdes* d. k'ldiashvilma, m. surguladzem, t'. II, tb. (პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, (1993). XI-XVII სს. *ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით*, გამოსაცემად მოამზდეს დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ტ. II, თბ.)
- sakartvelos sidzveleni*, (1910). ek.taqaishvilis redakt'orobit, t'. III., t'p. (*საქართველოს სიძველენი*, (1910). ექ.თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტ. III., ტფ.)
- samartali vakht'ang meekvsisa*, (1981). t'ekst'i daadgina, gamok'vleva da sadzieblebi daurto isidore dolidzem, tb. (*სამართალი ვახტანგ მეექვსისა*, (1981). ტექსტი დაადგინა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ.)
- uchaneishvili, d. (1967) *dok'ument'ebi sakartvelos ek'onomik'uri ist'oriistvis* (XVII-XIX s.s.) tb. (უჩანეიშვილი, დ. (1967) *დოკუმენტები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისთვის* (XVII-XIX ს.ს.) თბ.)
- jamburia, g. (1973). *sotsialuri urtiertoba da k'lasobrivi brdzola sakartveloshi XVI-XVII ss. sakartvelos ist'oriis nark'vevebi*, t'. IV, tb. (ჯამბურია, გ. (1973). სოციალური ურთიერთობა და კლასობრივი ბრძოლა საქართველოში XVI-XVII სს. *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. IV, თბ.)
- javakhishvili, iv. (1930). *sakartvelos ek'onomiuri ist'oria*, t'. I, t'p. (ჯავახიშვილი, ივ. (1930). *საქართველოს ეკონომიური ისტორია*, ტ. I, ტფ.)
- javakhishvili, iv. (1974). *sakartvelos ek'onomiuri ist'oriis dzeglebi* (XIII-XIX ss.), ts'. II, tb. (ჯავახიშვილი, ივ. (1974). *საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები* (XIII-XIX სს.), წ. II, თბ.)

FOR THE DATE OF ESTABLISHMENT OF AKHALTSIKHE SYNAGOGUE

ახალციხის სინაგოგის დაარსების თარიღისათვის

TSIRA MESKHISHVILI

Associate Professor of the Faculty of
Education, Humanities and Social Sciences

Rustaveli St. 113, Akhaltsikhe, Georgia

ORCID: 0000-0002-5196-4155

tsirameskh@gmail.com

+995599513622

Abstract

The article focuses on the so-called synagogues in the “Jewish Quarter” in Akhaltsikhe, especially the history of old synagogue, which, according to various sources, narratives and information preserved in the memory of the Jewish community, must be about 160 years old. In addition, there is another version about the much older date of construction of the synagogue and its subsequent history. Which date is more credible of these two? The article attempts of the solution of this issue.

The main part of the Jewish quarter in Akhaltsikhe was located close to the shrines, as the chapel was primarily a center of their religious-cultural and public life. There are currently two shrines in the middle of the Jewish quarter of Akhaltsikhe: one in operation, the other - abolished. Surviving inscription on the above part of the front door of one of the well-preserved old shrine informs us, that the shrine was built in 1862-63, the date is officially considered the date of construction of the synagogue by the Jewish community to this day, as only this variant of the synagogue date remains in their memory. In parallel, there is another, quite important version, which names a much earlier period of the construction of the shrine.

One of the most significant and reliable documents we have found are the materials described in the work of the famous European traveler and scientist Yehuda Halev Chorn about the history of the synagogue in Akhaltsikhe. Considering that the history of the Jewish settlement in Akhaltsikhe dates back to a much earlier period is logical and the discussion on the second version would not be groundless.

As mentioned above, the well-known version for today of the construction of the shrine in the Jewish community of Akhaltsikhe is based on the inscription on the wall of the shrine only and does not give us a different version. Quite significant information from the European traveler gives us a more and more detailed interpretation of the founding of the synagogue and even about its first religious servants. On the one hand, a more common version of the establishment and construction of the synagogue with the existing inscriptions and legends of the local population, and on the other hand, reconciling the records provided by a famous traveler and scholar allows us to take the history of Akhaltsikhe synagogue back one century. In turn, this means that the Akhaltsikhe Synagogue deserves the status of one of the oldest Jewish shrines in Europe.

Keywords: Akhaltsikhe; Jewish Quarter; Synagogue; Traveler; tombstones; status.

ცირა მესხიშვილი

სამცხე-ჯავახეთის სახელწიფო უნივერსიტეტის
 განათლების, ჰუმანიტარულ და სოციალურ მეცნიერებათა
 ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი
 საქართველო, ახალციხე, რუსთაველის ქ. 113
 ORCID: 0000-0002-5196-4155
 tsirameskh@gmail.com
 +995 599513622

აბსტრაქტი

სტატიაში გამახვილებულია ყურადღება ახალციხის ე.წ. „ებრაელთა უბანში“ არსებული სინაგოგების, განსაკუთრებით კი ძველი სინაგოგის ისტორიაზე. სხვადასხვა წყაროებით, ნარატივებით და ებრაული თემის მეხსიერებაში შემორჩენილი ზეპირი ინფორმაციით ცნობილია, რომ სალოცავის აშენება ახალციხეში დაახლოებით 150 წლის წინ დაწყებულა, მეორეს მხრივ, ებრაელთა ძველი სინაგოგის მშენებლობის უფრო ადრეული თარიღის სხვა ვერსიაც არსებობს, რომელსაც სალოცავის დაარსება 280 წლიან ისტორიას უკავშირდება. რომელი თარიღია ამ ორიდან უფრო სარწმუნო, წარმოდგენილ სტატიაში ამ საკითხზე მსჯელობის და უტყუარი არგუმენტების განხილვის მცდელობას წარმოვადგეთ.

ახალციხეში ებრაელთა უბნის ძირითადი ნაწილი სალოცავებთან ახლოს იყო განლაგებული და პირველ რიგში, მათ რელიგიურ-კულტურულ და საზოგადოებრივი ცხოვრების ცენტრს წარმოადგენდა. ახალციხის ებრაელთა უბანში ამჟამად ორი სალოცავია შემორჩენილი: ერთი მოქმედი, მეორე - გაუქმებული. შედარებით უფრო ძველი სალოცავის შესასვლელი კარის თავზე კარგად შემორჩენილი სამშენებლო წარწერა ებრაულ ენაზე გვამცნობს, რომ სალოცავი 1861-62წლებში აშენებულა, მეორე, გაუქმებული სალოცავი კი ასევე წარწერით დადასტურებული მშენებლობის თარიღით-1902 წელი. მოქმედი სინაგოგის დღემდე შემორჩენილ სამშენებლო წარწერის მიხედვით ახალციხელ ებრაელთა თემი მიიჩნევს სარწმუნოდ მშენებლობის ამ პერიოდს, რადგან მათ მეხსიერებას სინაგოგის აშენების თარიღის უფრო ადრეული ვერსია არ შემორჩა. ამის პარალელურად არსებობს მეორე, არანაკლებ საინტერესო მოსაზრება, რომელიც სალოცავის აგების ბევრად უფრო ადრეულ წლებზე მიგვანიშნებს.

ჩვენს მიერ მოძიებული წყაროებიდან ერთ ერთ საგულისხმო დოკუმენტად მიგვაჩნია ცნობილი ევროპელი მოგზაურისა და მეცნიერის იუდა ჰალევი ჩორნის დღიურებში აღწერილი მასალები ახალციხის სინაგოგის შესახებ. იგი 1869 წელს, ახალციხეს სტუმრობისას ხაზგასმით მიანიშნებს, რომ სალოცავი, რომელიც მას დახვდა უბანში ყოფნის დროს, დაახლოებით საუკუნე ნახევრის წინ აშენებულა და ამასთანავე უამრავი საინტერესო ინფორმაციას იშველიებს მისი დასაბუთების მიზნით. მეტიც, ევროპელი მოგზაურის მიერ მოწოდებული ინფორმაცია გვამღევეს უფრო დეტალურ ინტერპრეტაციას არა მარტო სინაგოგის დაარსების, არამედ მის პირველ რელიგიურ მსახურების, მის მიერ აწაკითხული უფრო ადრეული სამშენებლო წარწერის, სალოცავის რეგისტრაციის წიგნებისა და სხვა ფაქტების შესახებ, რაც მოგზაურის მხრიდან გადმოცემული ინფორმაციის სისწორეს ადასტურებს და ფაქტების დამახინჯების ალბათობას გამორიცხავს.

ი. ჩორნის მიერ მოწოდებული ინფორმაციების, ახალციხეში ებრაელთა დასახლების უფრო ადრეული პერიოდის ისტორიული წყაროების, სასაფლაოების, უძველესი ებრაული ეპიგრაფიკის დეტალურად შესწავლა და მისი ობიექტური ანალიზი საშუალებას გვაძლევს ახალციხის სინაგოგის არსებობა ერთი საუკუნით უკან გადავწიოთ. ეს თავის მხრივ, ნიშნავს იმასაც, რომ ახალციხის სინაგოგა ევროპაში ერთ ერთი უძველესი ებრაული სალოცავის სტატუსს დამსახურებულად მოიპოვებს.

საკვანძო სიტყვები: ახალციხე; ებრაელთა უბანი; სინაგოგა; მოგზაური; ებრაული წარწერა; საფლავის ქვები; სტატუსი; სალოცავი.

შესავალი

ებრაელთა განსახლების ერთ ერთ უმთავრეს და მათი ყოფისა და ცხოვრების აუცილებელ ატრიბუტს სალოცავი წარმოადგენდა. საქართველოში ებრაული კულტურული მემკვიდრეობის დღემდე შემორჩენილი ძეგლებიდან აღსანიშნავია ონის, ქუთაისის, ბანძის, კულაშის, თბილისის, ბათუმისა და სხვა დასახლებების სინაგოგები. თითოეული მათგანი შესანიშნავ არქიტექტურულ ნაგებობას და ებრაული კულტურის მნიშვნელოვან ცენტრს წარმოადგენს. ქართველი და ებრაელი მეცნიერების მიერ არაერთგზის შესწავლილია მათი აგების თარიღები, არიტექტურა. მათგან ყველაზე ადრეულად ონის სინაგოგა მიიჩნეოდა, რომლის 120 წლის იუბილე რამდენიმე წლის წინ, 2015 წელს აღინიშნა, იუბილეს საკმაოდ დიდი გამოხმაურება ჰქონდა ქართულ-ებრაულ საზოგადოებებში.

რაც შეეხება სამცხე-ჯავახეთს, აქ, ისევე, როგორც მთელს საქართველოში, ებრაელთა განსახლება მრავალ საუკუნეს ითვლის. ანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის არქეოლოგიურ მასალებში არა ერთი ინფორმაცია მოიძებნება ე.წ. “ჯიუტ მალასა“ და ზოგადად ებრაელთა უბნების შესახებ [ჭილაშვილი, 1968: 22; აფაქიძე, 1963:64], ხოლო შუა საუკუნეების ხანის ქალაქური ტიპის დასახლებებიდან კი ყველაზე ძველი და მრავალრიცხოვანი, სასაფლაოებისა და სალოცავების საუკეთესო არქიტექტურითა და სიძველით ახალციხის ებრაელთა უბანი გამოირჩეოდა. ქალაქის არსებობის მანძილზე იგი ერთ-ერთ მნიშვნელოვან და ხალხმრავალ უბნად მიიჩნეოდა და დიდ როლს ასრულებდა მის სოციალურ-ეკონომიკურ და ტრადიციულ ცხოვრებაში. ახალციხეში, შუა საუკუნეების ქალაქების ტრადიციების შესაბამისად ებრაელთა განსახლება სალოცავებთან ახლოს მდებარეობდა და განსახლების ასეთი სტილი დღემდე შემორჩენილია. უბნის შუაგულში ამჟამად ერთმანეთისაგან 15-20 მეტრის დაშორებული ორი სალოცავია შემორჩენილი. ერთი მოქმედი, მეორე - გაუქმებული. მოქმედი სალოცავი გარშემორტყმულია მაღალი გალავნით, მის შემადგენლობაში შედის სალოცავის მთავარი შენობა, რიტუალური განბანვის ოთახი აუზით (მიკვე), ფრინველისა და ცხოველის საკლავი სათავსოთი და სხვა დამხმარე ნაგებობებით [იხ. ფოტო 1, 2, 3, 4, 5.].

სალოცავის შესასვლელ კარის თავზე, ოვალური თაღის ფორმის ქვაზე, სხვადასხვა ფერის საღებავებით შესრულებული სამშენებლო წარწერა გვამცნობს: „სახელითა უფლისათა წარმატებით აიგო ახალციხის წმინდა მრევლის სალოცავის შენობა 5623 წელს“, გრიგორიანული კალენდრის თანახმად ეს თარიღი აღნიშნავს 1862-63 წლებს (იხ. ფოტო #12). მეორე სინაგოგა კი, რომელსაც ასევე შემორჩენილი აქვს საინტერესო სამშენებლო წარწერა „ღვთის სახლი“ და აშენების თარიღი 1902 წელი (იხ. ფოტო #7,8). გადმოცემის თანახმად, ასაკით ახალი სინაგოგა აწყურელ ებრაელებს აუგიათ. მისი სტილი და არქიტექტურა გამოირჩევა მაღალი გემოვნებითა და სილამაზით და დღესაც არ დაუკარგავს თავისი

დიდებულება. სწორედ მას უძღვნიდა ქების სიტყვებს ცნობილი ქართველი ებრაელი მეცნიერი და არქიტექტორი შოთა ბოსტანაშვილი და წერდა: „გადაჭარბებული არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ახალციხის ეს ძველი სინაგოგა არქიტექტურის ნამდვილი შედეგიაო“ [ბოსტანაშვილი, 1998:36]. ადგილობრივი მკვიდრის, სიმონ ლევიშვილის გადმოცემით, „უბანში ამ დროს ებრაელთა იმდენად დიდი რაოდენობა ყოფილა, რომ ერთი სალოცავი მლოცველებს ვეღარ იტევდა და სწორედ ამიტომ საჭირო გამხდარა მეორე სინაგოგის აგებაო“ [მესხიშვილი, 1993]. ახალციხის ორივე სალოცავის მოქმედება მე-20-ე საუკუნის 30-იან წლებში საბჭოთა რეჟიმის დროს შეუჩერებიათ. სტალინის გარდაცვალების შემდგომ კი ადგილობრივ ებრაელებს საჩივარი დაუწერიათ და მოსკოვში გაუგზავნიათ, რათა სალოცავები ებრაელებს დაბრუნებოდათ. ებრაულ თემს მხოლოდ ერთი, ძველი სალოცავი დაუბრუნეს, ხოლო 1902 წელს აშენებული ახალი შენობა დაიტოვეს. სალოცავის გარშემო არსებული ტერიტორია და თავად შენობა მოგვიანებით ახალციხის მაშინდელი აღმასკომის გადაწყვეტილებით სახელწოდების გადაეცა და ამ შენობაში ბიბლიოთეკა, კინო დარბაზი და ბოლოს კი სპორტული დარბაზი გაიხსნა კრივის სექციისათვის, მიშენებული იქნა დამხმარე ნაგებობები. სპორტდარბაზი 80-იან წლებამდე მოქმედებდა [მესხიშვილი, 1993]. 2011 წელს ადგილობრივი საზოგადოების, ებრაული თემის თხოვნით შენობა გამოცხადდა კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლად და ამჟამად იგი ახალციხის მერიის პარტონაჟის ქვეშ იმყოფება.

ახალციხის სინაგოგის უფრო ადრეული პერიოდის აშენების ვერსიას არა ერთი მხარდამჭერი გამოუჩნდა. მას გამოეხმაურა 2015-16 წლებში ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, ქართულ-ებრაული ურთიერთობების დიდი მოამაგე და მეცნიერი, საქართველოს ებრაელთა მუზეუმის დირექტორი, პროფესორი გივი ღამბაშიძე. მისი აზრი ასევე იზიარებს ვერსიას სალოცავის უფრო ადრეულ წარმოშობის შესახებ და მიიჩნევს, რომ ამისთვის საკმაოდ დასაბუთებული საფუძველი არსებობს ი. ჩორნის მოგზაურობის ჩანაწერებში. სწორედ მისი ინიციატივით, ებრაული და ქართული სამეცნიერო საზოგადოების ჩართულობითა და მხარდაჭერით 2016 წლის მაისში ახალციხეში ახალციხის სინაგოგის დაარსების 175 და განახლების 153 წლის იუბილე აღინიშნა. მისასალმებელია, რომ ქართულ-ებრაულმა სამეცნიერო საზოგადოებამ ჩვენს მიერ წარმოდგენილი ახლებური დათარიღების არგუმენტები ახალციხის სალოცავის შესახებ ოფიციალურად აღიარა.

რაც შეეხება ჩვენ საკვლევ მიზანს, სტატიაში მიმოხილული იქნება სინაგოგის აგების ისტორიისა და ზუსტი თარიღის დადგენის არგუმენტირებული მსჯელობა.

მეთოდები

თემაზე მუშაობისას, უპირველეს ყოვლისა, ჩვენ გამოვიყენეთ ისტორიულ და პოლიტიკურ მეცნიერებებში აპრობირებული ემპირიული, შედარებითი, მიზეზ-შედეგობრივი ანალიზის მეთოდები. გამოყენებულმა მეთოდებმა საშუალება მოგვცა კონკრეტულ საკითხებზე მსჯელობისას ახლებურად გაგვეანალიზებინა ჩვენს ხელთ არსებული სხვადასხვა კატეგორიის წყაროები, დოკუმენტები და მეტი სიცხადე შეგვეტანა წარმოდგენილ სტატიაში, სამსჯელო საკითხში. რაც შეეხება შედარების მეთოდს, იგი განსაკუთრებით დაგვეხმარა სალოცავის ასაკის დადგენის ახლებურ მიდგომასა და ისტორიული ნარატივების უფრო ობიექტური ანალიზისათვის.

შედეგები:

ისტორიული დოკუმენტების, საკითხის გარშემო არსებული სამეცნიერო და მემყარული ლიტერატურის, ახალციხელ ებრაელთა მესხიერებაში შემორჩენილი ზეპირი გადმოცემების

სკრუპულოზური ანალიზის შედეგად სტატიაში დადგენილია ახალციხის სინაგოგის აგების უფრო ადრეული თარიღი, რაც საშუალებას გვაძლევს იგი ევროპის მასშტაბით ერთ-ერთ უძველეს სინაგოგად მივიჩნიოთ.

მსჯელობა

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ახალციხის სინაგოგის მშენებლობის ერთ-ერთ უფრო ფართოდ გავრცელებულ ვერსიად მიიჩნევა 1861-62 წლები. ამას ადასტურებს სალოცავის კედელზე დღემდე შემორჩენილი შემდეგი შინაარსის წარწერა: სახელითა უფლისათა, წარმატებით აიგო ახალციხის წმინდა მრევლის სალოცავის შენობა“ მითითებულია თარიღი 5623-წელი (1862-63 წწ) [იხ.ფოტო #12]. აღნიშნული სალოცავის აშენების დღემდე გავრცელებული თარიღის უმთავრეს წყარო მხოლოდ ეს წარწერა უნდა იყოს და სხვა დამასაბუთებელი დოკუმენტი არ მოგვეპოვება, ამიტომ თუ, ყურადღებას მივაქცევთ მეორე, არანაკლებ მნიშვნელოვანი ვერსიას, ცნობილი ევროპელი მოგზაურისა და მეცნიერის იეჰუდა ჰალევი ჩორნის ჩანაწერების სახით, სინაგოგა ბევრად უფრო ძველი, დაახლოებით 280 წლის უნდა იყოს. ახალციხეში მოგზაურობის შესახებ მას ძალიან ღირებული ჩანაწერები, ეკუთვნის და ცნობილი მოგზაურის აღწერებს ვერც ერთმა ებრაული საკითხებით დაინტერესებულმა მეცნიერმა ვერ აუარა გვერდი. იგი იმდენად მნიშვნელოვან წყაროდ ითვლება, რომ გამოყენებულია ქართულ - ებრაული ურთიერთობებისა და ისტორიის კვლევით დაინტერესებულ მეცნიერის თითქმის ყველა ნაშრომში. მისი მოგზაურობა იმითაცაა საინტერესო, რომ მეცნიერი აღწერს არა მარტო სამცხე-ჯავახეთის, არამედ მთლიანად კავკასიის ებრაელების ყოფას, ტრადიციებს, სალოცავებსა და სასაფლაოებს.

უმნიშვნელოვანესი ინფორმაციები სამცხე-ჯავახეთში მცხოვრები ებრაელების ყოფისა და ცხოვრების შესახებ იმიტომაც არის საინტერესო, რომ მოგზაური არა გადმოცემით, არამედ საკუთარი თვალით ნანახს აღწერს, რითაც, მისი დაარსებისა და მშენებლობის თარიღის დადგენას გვიადვილებს. მოგზაურობის დროს მას, მოსახლეობასთან შეხვედრების გარდა, ადგილზე არსებული სალოცავები და საფლავის ქვები მოუნახულებია. ი. ჩორნი წერდა: „მთელს ჯამათს ჩემს ბინაზე მოვუყარე თავი, რომ მათი წარსულის შესახებ შემეგრიბა ცნობები. ისინი მომიყვანენ ამბავს, მხოლოდ რუსეთთან შეერთების შემდეგი პერიოდის შესახებ, უძველესი ამბები კი ე.ი რაც გადახდათ თურქეთის სულთნის ხელში ყოფნის დროს, ამის შესახებ ძალიან მცირე ცნობები მომაწოდესო“ [ჩორნი, 2014:605]. „მოხუცებს არც თავიანთი სალოცავის, სინაგოგის აშენების თარიღი ახსოვთო“ [ჩორნი, 2014:605], განაგრძობს ჩორნი. მოგზაურს სალოცავის მონახულების შემდგომ, მისი კედლის წარწერის გაშიფვრაც უცდია, ახალციხეში, ერთი ძველი ლოცვის შენობა ვნახე, რომლის აშენების თარიღი არავის ახსოვს, ლოცვის შენობის შიგნით, დასავლეთის კედელზე, ერთ დიდ ქვაზე, აშენების თარიღი აწერია. წარწერა ამოვშიფრე და შეიცავს შემდეგს: „ესე სინაგოგა აშენდა ქვეყნის დასაბამიდან (5)501 წელს (1740-41) რაბი ხახამ ფინხაზ ბენიამინის ძე მიზრაზის მიერ“ [ჩორნი, 2014:606]. მოგზაური აქვე მოიხსენებს სინაგოგაში მის მიერ ნანახ რაბი ფინხაზის დავთარს და დასძენს, რომ რაბი ფინხაზის დავთარში სხვა წლების ჩანაწერებსაც შევხვდით (5)502, (5)503, (5)504 წლებს (იგულისხმება 1942,1743,1744 წლები). „ამ სალოცავში თორის სასწავლებლად მოსულან მოწაფეები (თალმიდები), პირველი მამაჯან ისხაკის ძე, ელიაჟ რაბი ისრაელის ძე, დავიდი და იცხაკის ორი ვაჟი“ [ჩორნი, 2014:607]. აქედან ირკვევა, ასკვნის ჩორნი, რომ ეს სალოცავი 129 წლის წინ არის აშენებულიო“. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ი. ჩორნი ახალციხეს 1869 წელს

ესტუმრა, მაშინ ამ გამოთვლითაც დგინდება, რომ სალოცავი მისი სტუმრობიდან, სავარაუდოდ 129 წლით ადრე ე.ი. დაახლოებით 1740-41 წლებში აშენებულა. სხვათა შორის ი. ჩორნი ადგილობრივი ებრაელების გადმოცემით ერთ საინტერესო დეტალსაც ახსენებს, რომელიც სხვა წყაროებში ვერ დავადასტურეთ, მაგრამ რამდენად შეიძლება ამ დეტალზე ყურადღების გამახვილება, ეს კიდევ ახალი კვლევის საგანია. „წინაპრების შესახებ ახალციხელ ებრაელებს არაფერი ახსოვთ, გარდა იმისა, რომ წინათ უცხოვრიათ ახალციხის ჩრდილო დასავლეთ მხარეს, სადაც ახლა ქალაქის ახალი ნაწილია გაშენებული და ამჟამად ქართველები და სხვა ერები მოსახლეობენ, წინანდელ საცხოვრებელ ადგილას სალოცავიც ქონიათ და ახლა იმ ადგილას ქუჩებია გაყვანილიო [ჩორნი, 2014:606]. მე ბევრი ვეცადე, აგრძელებს მოგზაური „გამომერკვია, თუ რატომ გადმოსახლებულან ისინი წინანდელი საცხოვრებელი ადგილიდან, მაგრამ ამის გამორკვევა შეუძლებელი გახდა, რადგან აქაურებს აღარაფერი ახსოვთო“ [ჩორნი, 2014 :606]. აღნიშნულ ინფორმაციას, მეცნიერი ელდარ მამისტვალაშვილი ასე ხსნის: „ როდესაც რუსის ჯარის სარდლობამ 1830 იან წლებში გადაწყვიტა ქალაქი ახალციხის ფოცხოვის მარჯვენა სანაპიროზე გადატანა, დიუბუა დე მონპერეს თქმით, ძველი ქალაქის მოსახლეობა ამის წინააღმდეგი გამოსულა, რადგან მარცხენა ნაპირზე დარჩებოდა ეკლესიები და სინაგოგები, სასაფლაოები, ალბათ, დასკვნის მკვლევარი, ალბათ ეს გადასახლება ჰქონდა მხედველობაში ი. ჩორნის, როდესაც აღნიშნავდა ებრაელთა ქალაქის მეორე მხარეს ცხოვრების ფაქტსო“ [მამისტვალაშვილი, 1996:79]. სხვათა შორის ზაქარია ჭიჭინაძეც აღნიშნავდა, რომ ებრაელთა ცხოვრების კვალი ახალციხის მახლობლად სოფელ მარდაშიც ყოფილა და იქ სალოცავიც ჰქონდათო“ [ჭიჭინაძე, 1904:20]. განსხვავებულია კიდევ ერთი ცნობა ი. ჩორნის ჩანაწერებში, რომელიც მოგვინებით ითარგმნა [იცხაკ დავიდი, 1976:309] ამ ცნობაში მოცემულია ახალციხელი ებრაელის შიმონ აბრამაშვილის ნაამბობი, რომელიც აღნიშნავს, რომ „ადრე ებრაელები ახლანდელი სამოსახლოს ჩრდილოეთით ცხოვრობდნენ იმ ადგილას, რომელსაც მარდა ეწოდებოდა, სადაც ახლა სომხებმა თავიანთი სალოცავი ააშენეს და აქ ძველი ებრაული სასაფლაო და სალოცავი არსებულაო. მარდიდან ებრაელები გადმოსულან თავიანთ ახლანდელ ადგილებზე, რადგან მათ ლეზგები აწიოკებდნენო“ [ჩორნი, 2014:309]. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ქალაქი ახალციხე XIX საუკუნის 30 იან წლებამდე განსახლებული იყო ახალციხის ციხის გარშემო რაბათითა და ქალაქური უბნებით, ხოლო მდინარე ფოცხოვის მარჯვენა სანაპიროზე არსებული მიწები ბაღებით, სახნავ სათესები, სოფლები ზემო მარდა, ქვემო მარდა, მოღნისი, ნავანები, ლაშიხევი სასაფლაოებით, თავის დროზე მხარის მმართველთა, ჯაყელთა კუთვნილებას წარმოადგენდა, შესაძლებელია ამ პერიოდში მოსახლეობდა კიდევ ებრაელების ნაწილი ამ ტერიტორიებზე, მოგვიანებით კი ეს სოფლები და მიწები ახალციხის ფაშის მფლობელობაში გადასულა. „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ აღწერებში ებრაელების ოჯახების მოხსენიების კვალს ვერ მივაკვლიეთ [გურჯისტანის...,1941:48]. სავარაუდებელია, რომ ებრაელების ნაწილის ახლანდელი განსახლების ადგილას გადმოსვლა ბევრად ადრე მოხდა, ამიტომ ებრაელების ტრადიციული უბნის გარდა სხვა დასახლებებისა და უფრო ადრეული სალოცავების შესახებ ინფორმაციების არგუმენტირება რთულია უფრო სარწმუნო წყაროების არარსებობის გამო.

როდესაც ახალციხის სინაგოგის დათარიღების საკითხზე მასალებს ვაგროვებდით, რა თქმა უნდა პირველ რიგში გავითვალისწინეთ თვითონ ახალციხელი ებრაელების აზრიც ამასთან დაკავშირებით. როგორც გაირკვა, მათი უმეტესობა სინაგოგის აშენების თარიღად მიიჩნევს სწორედ დღემდე შემორჩენილ სამშენებლო წარწერას. თემის წევრების ნაწილი დარწმუნებულია, რომ სალოცავი სწორედ ამ წლებშია აშენებული და არა მანამდე. როგორც ერთ ერთი მთხრობელი სიმონ ლევიშვილი აღნიშნავს „ახალციხელებს 1861 წლამდე დიდი

სალოცავი არ ქონდათ და მხოლოდ ერთი პატარა ქოხში ლოცულობდნენ“ [მესხიშვილი, 1993]. ის ფაქტი, რომ ახალციხელი ებრაელი თემის მესხიერებას სინაგოგის აშენების უფრო გვიანდელი თარიღი შემორჩა აქვს დასაბუთებული საფუძველიც რა თქმა უნდა. მეორე მხრივ სამართლიანი იქნება, თუ განვიხილავთ ფაქტებსაც. კერძოდ: ყურადღება უნდა მივაქციოთ ახალციხის ებრაელთა სასაფლაოს დათარიღების კლასიფიკაციას, რომელიც ცნობილი მეცნიერების და მოგზაურების მარი ბროსეს, ი. ჩორნის, ნისან ბაბალიკაშვილის, შ. ბოსტანაშვილის აღწერებსა და ნაშრომებში კარგად ჩანს. ყველა მათგანი, ყველაზე ძველი საფლავის ქვას XVIII საუკუნის 50 იანი წლებით ათარიღებს. ებრაული საფლავების სიძველე და მაღალი არქიტექტურული სტილი, როგორც მეცნიერი შ. ბოსტანაშვილი აღწერდა, „ზიქურათებით აღმართული მრავალსაუკუნოვანი ეს ძეგლები განსაკუთრებული მოვლენა იყო საერთო ებრაულ კულტურაში და არა მარტო“ [ბოსტანაშვილი, 1992:35]. მიუთითებს იმ გარემოებებზეც, რომ ასეთი მაღალი დონის არქიტექტურის სასაფლაოების მქონე ხალხმრავალ ებრაელთა უბანს 1861 წლამდეც აუცილებლად ექნებოდა შესაბამისი ასევე მაღალი სტატუსის მქონე სალოცავი და არა მხოლოდ მცირე ზომის ე.წ. „პატარა ქოხი“ სალოცავად, როგორც ინფორმაციაც ჰქონდათ ადგილობრივ ებრაელთა თემის წევრებს დღემდე. ჩვენი აზრით, ახალციხელი ებრაელები, სხვადასხვა მიზეზით (ომები, ეპიდემიები და ა. შ.) საკმაოდ ხშირად იცვლიდნენ საცხოვრებელს და განუწყვეტელ მიგრაციას განიცდიდნენ. მაგ. 1826-69 წლებში ახალციხეში დასახლებულან ადიგენიდან და აწყურიდან გადმოსახლებული ებრაელობა, 8 წლის შემდეგ ნაწილი უკან გაბრუნებულა. მე-19-ე საუკუნის ბოლოს უკვე აწყურის ებრაელების დასახლება მთლიანად იცლება და ისინი სახლდებიან საბოლოოდ ახალციხეში (იცხაკ დავიდი ნაწერები). მათ მიაჩნდათ, რომ ამ ქალაქში უფრო უსაფრთხოდ იგრძნობდნენ თავს და დაიცავდნენ თავიანთ ოჯახებს მუსლიმი ბეგების მხრიდან შევიწროვებისგან. ებრაელთა ის კატეგორია, რომელიც ახალციხეში ბევრად ადრე იყო დასახლებული თანდათან მცირდებოდა, ნაწილი დიდ ქალაქებში თბილისში, ქუთაისში, ბათუმში გადადიოდა, ნაწილი კი საქართველოს ფარგლებს გარეთ. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ სალოცავის აშენების ზუსტი თარიღი შესაძლებელია თანდათან დავიწყებას მიეცა და ებრაელთა თემის უმეტესი ნაწილისათვის ეს გვიანდელი წარწერა გახდა რეალურად აღქმული და დამახსოვრებული. ფაქტიურად გაუქმებული მეორე სალოცავი კი ახალციხელ ებრაელთა ცხოვრებაში XX საუკუნის 30 იანი წლებიდან აღარავითარ როლს აღარ ასრულებდა. მათი ყოფა და რელიგიური რიტუალები უკავშირდებოდა უბანში მხოლოდ ერთად ერთ იმ მოქმედ სინაგოგას, რომლის დაარსების თარიღის დაზუსტებასაც ვცდილობთ წარმოდგენილ სტატიაში.

ზემოთ ჩამოთვლილი წყაროებისა და ინფორმაციების შეჯერების საფუძველზე ებრაელთა სალოცავის დათარიღების უფრო ძველი ვერსიის შესაძლებლობას გვამღევეს რამდენიმე ასპექტი:

- პირველ რიგში დოკუმენტური თუ მატერიალური არაერთი ძეგლი ადასტურებს, რომ სამცხე-ჯავახეთში ებრაელთა დასახლება ბევრად უფრო ადრეულ პერიოდს მოიცავს. ამას ადასტურებს როგორც დოკუმენტური წყაროები, ისე ახალციხეში არსებული უძველესი სასაფლაოების ეპიტაფიები;
- ახალციხელ ებრაელთა თემის წევრები არ უარყოფენ სალოცავის ადრე არსებულ ფაქტს და აღიარებენ, რომ 1862 წლამდე, ანუ ახალი სინაგოგის აშენებამდე, ახალციხელ ებრაელთა უბანში ყოფილა „პატარა ქოხის“ მსგავსი სალოცავი [მესხიშვილი, 1993];

- საყურადღებოა აგრეთვე ი. ჩორნის მიერ ჩამოთვლილი რაბინების სახელები, რომლების მოღვაწეობაც სალოცავს უკავშირდება და რომელთა დამსახურებითაც ჩორნის გადმოცემით, სინაგოგა აშენებულა
- გვერდს ვერ ავუვლით აგრეთვე მის მიერვე ნახსენებ სინაგოგის ჩანაწერების წიგნს. და გამოჩენილი რაბინების სახელებს, თუ სინაგოგა მაღალი სტატუსის არ იყო და მხოლოდ „პატარა ქოხს“ გულისხმობდა, მაშინ მის მიერ ჩამოთვლილი დამსახურებული და გამოჩენილი რაბინები სად მოღვაწეობდნენ?
- თუ დღიურებს უფრო დეტალურად განვიხილავთ და დავაკვირდებით, მოგზაური ძველ წარწერას, რომელიც საკუთარი თვალთ ნახა და ამოიკითხა, მიუთითებს სინაგოგის შიდა აღმოსავლეთის კედელზე და არა გარეთ, შესასვლელი კარის თავზე, რომელსაც, ადგილობრივი მოსახლეობა დღემდე მიანიშნებს, როგორც სალოცავის აშენების უტყუარ თარიღს.

ისმის კითხვა: რატომ დაამახინჯებდა მოგზაური და მკვლევარი მშენებლობის თარიღს, როცა იგი დეტალებში აღწერს სხვა მეორეხარისხოვან ფაქტებსაც მაგ. ახალციხის ჯამაათთან შეხვედრას, ტრადიციებს, ჩაცმულობასა და ქორწინებას მათი ლოცვის სტილს და ა.შ. ასეთ ინფორმაციებს მოგზაური ვერ გამოიგონებდა. დამახინჯებული ინტერპრეტაცია კი მოგზაურის მხრიდან ნამდვილად არალოგიკური იქნებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ ახალციხელი ებრაელთა თემის სოციალური ყოფის აღწერისას ზოგიერთ საკითხზე მისი ხედვა განსხვავებულიც კი იყო.

მოგზაურობის მიხედვით, ი. ჩორნი ახალციხეში 1869 წელს იმყოფებოდა და თუ სინაგოგა, 1862-63 წლებში იქნებოდა აშენებული, იგი აუცილებლად მოიხსენიებდა სალოცავს ახლად აშენებულად. მეტიც, ი. ჩორნი საერთოდ არაფერს ამბობს სინაგოგის გარე კედლის წარწერაზე, რაზეც აპელირებენ განსხვავებული დათარიღების მომხრენი. ეს სწორედ უტყუარი ნიშანია, იმისა, რომ ჩორნის მიერ ახალციხის მონახულების დროს, ანუ 1869 წელს, ეს წარწერა საერთოდ არ არსებობდა.

ვფიქრობთ, ისეთი დაკვირვებული და სკრუპულოზურად ყველა დეტალის აღმწერი მეცნიერი, ახალციხელ ებრაელთა ცხოვრების წესებში, ახლად აშენებული სალოცავს და მასთან დაკავშირებული ნიუანსებს გვერდს ვერ აუვლიდა

და ბოლოს, სოციალურად ისეთი ძლიერი თემისათვის, როგორიც ახალციხელი ებრაელობა იყო, სინაგოგის უფრო დიდი შენობის ადრე აშენება არ უნდა ყოფილიყო პრობლემა. მით უმეტეს, რომ ახალციხის სინაგოგას საუკუნეების მანძილზე საკმაოდ მაღალი სტატუსი ჰქონდა. სინაგოგის ავტორიტეტი და მაღალი სტატუსი ყოველთვის აღინიშნებოდა სხვადასხვა დოკუმენტებსა და წყაროებში. ახალციხის ებრაელთა სალოცავს ემსახურებოდნენ განათლებული და დიდი ავტორიტეტის მქონე რაბინები. ახალციხის სალოცავშია დაცული დღემდე საკმაოდ მნიშვნელოვანი და უნიკალური სეფერ თორები, როგორც ხელნაწერი, ისე ნაბეჭდი სახით. სინაგოგას იმდენად დიდი ავტორიტეტი ჰქონდა, რომ მიუხედავად თბილისში ჯერ კიდევ XX საუკუნის დასაწყისში ისევ ახალციხელების მიერ აშენებული სალოცავის არსებობისა, მთელი კავკასიის ებრაელობა, ვინც თბილისში ცხოვრობდა, მეტრიკაციის საკითხებზე ახალციხის სალოცავსა და იქაურ რაბინს მიმართავდნენ [Еврейская энциклопедия, 1896:118]. როგორ ჩანს ამ მაღალ იმიჯს სწორედ თვითონ სალოცავის მნიშვნელობა და აქ მოღვაწე რაბინების დიდი ავტორიტეტი განსაზღვრავდა.

დასკვნის სახით უნდა ითქვას, რომ ახალციხის სინაგოგის აგების შესახებ ზემოთ ნახსენებ ორივე ვერსიას აქვს არსებობის უფლება. თუმცა, ისტორიული დოკუმენტების და საკითხის გარშემო არსებული სამეცნიერო, თუ მოგზაურობათა ჩანაწერების და სამეცნიერო ლიტერატურის ანალიზი საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ გაცილებით დამაჯერებელი უნდა იყოს სინაგოგის მშენებლობის ის ვერსია, რომელიც მის ადრეულ პერიოდში არსებობას ამტკიცებს. რაც შეეხება სალოცავის გარე კედელზე დატანილ უფრო გვიანდელ თარიღს, ვფიქრობთ, ამის მიზეზი უნდა იყოს შემდგომ წლებში შენობის რესტავრაცია-გადაკეთება, რომელიც რამდენჯერმე მომხდარა და რისი კვალიც შენობას დღესაც აშკარად ამჩნევია. სავარაუდოა, რომ ყველაზე დიდი რეკონსტრუქცია - განახლება სინაგოგაში სწორედ იმ დროს მომხდარიყო, რომელსაც აშენების თარიღადაც მიიჩნევენ. (წარწერა ორ ფერშია შესრულებული - მოწითალო და შავი საღებავებით, საკმაოდ კარგად შემონახული მას აშკარად ეტყობა, რომ ყოველი რეკონსტრუქციის დროს მისი ხელახალი გადაღება ხდებოდა) (იხ. ფოტო #12) [მესხიშვილი, 2016]. ი. ჩორნის მიერ ნახსენები შენობის შიდა წარწერა კი, შესაძლებელია, ერთ-ერთი რეკონსტრუქცია-გადაკეთების დროს წაიშალა (გადაიღება ან გადაიღესა). სინაგოგას რემონტი შემდგომშიც რამდენჯერმე ჩაუტარდა, თუმცა მის საერთო არქიტექტურაში მნიშვნელოვანი ცვლილება არ მომხდარა.

რა თქმა უნდა, ქართულ-ებრაული ურთიერთობების მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის და ორი ხალხის ხანგძლივი და მეგობრული თანაცხოვრების ფონზე საკულტო ნაგებობების დათარიღება არსებითად არაფერს ცვლის, მაგრამ, ვფიქრობთ, რომ სტატიაში მოცემული კვლევა ისტორიული ჭეშმარიტების დადგენას ემსახურება. კვლევის შედეგები კი საშუალებას გვაძლევს ახალციხის სინაგოგა მივიჩნიოთ ევროპის მასშტაბით ერთ ერთ უძველეს ებრაულ სალოცავად, რომელიც 280 წელს ითვლის.

გამოყენებული ლიტერატურა

gurjist'anis vilaietis didi davtari, (1941). *turkuli t'ekst'ebi targmna da gamotsa s. jikiam*. t'. 2. tb. (გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, (1941). თურქული ტექსტები თარგმნა და გამოსცა ს. ჯიქიამ. ტ. 2. თბ.).

ch'ilashvili, I. (1968). *kalakebi peodalur sakartveloshi*. t' I, tb. (ჭილაშვილი, I. (1968). *ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში*. ტ I, თბ.).

apakidze, a. (1963). *kalakebi da sakalako tskhovreba dzvel sakartveloshi*. t' I, tb. (აფაქიძე, ა. (1963). *ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში*. ტ I, თბ.).

ch'ich'inadze, z. (1991). *kartveli ebraelebi sakartveloshi*“ (meore gamotsema), tb. (ჭიჭინაძე, ზ. (1991). *ქართველი ებრაელები საქართველოში*“ (მეორე გამოცემა), თბ.).

iuda halevi chorni, (2014). „mogzauroba imier da amerk'avk'asiashi“, *sakartvelos ebraelta ist'oriul-etnograpiuli muzeumis shromebi* (meore gamotsema). t'.III, tb. იუდა ჰალევი ჩორნი, (2014).

„მოგზაურობა იმიერ და ამერკავკასიაში“, *საქართველოს ებრაელთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის შრომები* (მეორე გამოცემა). ტ. III, თბ.

itskhak' davidi, (1976). *nats'erebi*. t'. II, tel-avivi. იცხაკ დავიდი, (1976). *ნაწერები*. ტ. II, თელავი.

babalik'ashvili, n. (1970). *ebrauli ep'igrapik'a akhaltsikheshi*. matsne, #6. tb. (ბაბალიკაშვილი, ნ. (1970). *ებრაული ეპიგრაფიკა ახალციხეში*. მაცნე, #6. თბ.).

babalik'ashvili, n. (1971). *ebrauli ep'igrapik'uli dzeglebi sakartveloshi*. tb. ბაბალიკაშვილი, ნ. (1971). *ებრაული ეპიგრაფიკული ძეგლები საქართველოში*. თბ.

bost'anashvili, sh. (1992). *ebrauli salotsavebisa da sasaplaeobis arkit'ekt'ura sakartveloshi*, zhurn. „*khelovneba*“, I-II, tb. (ბოსტანაშვილი, შ. (1992). *ებრაული სალოცავებისა და სასაფლაოების არქიტექტურა საქართველოში*, ჟურნ. „*ხელოვნება*“, I-II, თბ.).

mamistvalashvili, e. (1995). *kartvel ebraelta ist'oria*. tb. (მამისთვალაშვილი, ე. (1995). *ქართველ ებრაელთა ისტორია*. თბ.).

meskhishvili, ts. (1993-1994). *eksp'edotsiis savele dghiuri*. (მესხიშვილი, ც. (1993-1994). *ექსპედიციის საველე დღიური*).

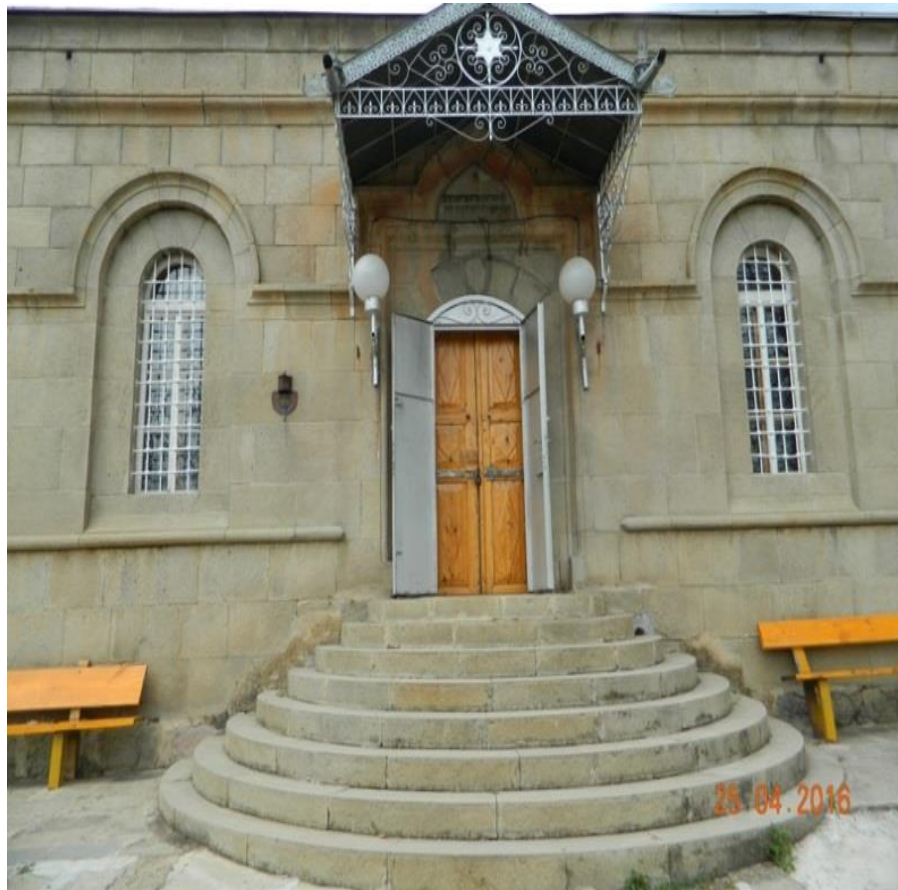
meskhishvili, ts. (1997). *akhaltsikhel ebraelta t'raditsiuli qopa da k'ult'ura. sak'andidat'o disert'atsia*. tb. (მესხიშვილი, ც. (1997). *ახალციხელ ებრაელთა ტრადიციული ყოფა და კულტურა*. საკანდიდატო დისერტაცია. თბ.).

Исхак Давид, (1999). „*История Евреев на Кавказе*“, Т. I. Тель-Авив.

Еврейская Энциклопедия, (1996). Т. I. Санкт Петербург.

ტაბულები და ფოტოები

სურ. 1

სურ. 2

ახალციხის მოქმედი სინაგოგა

სურ.3

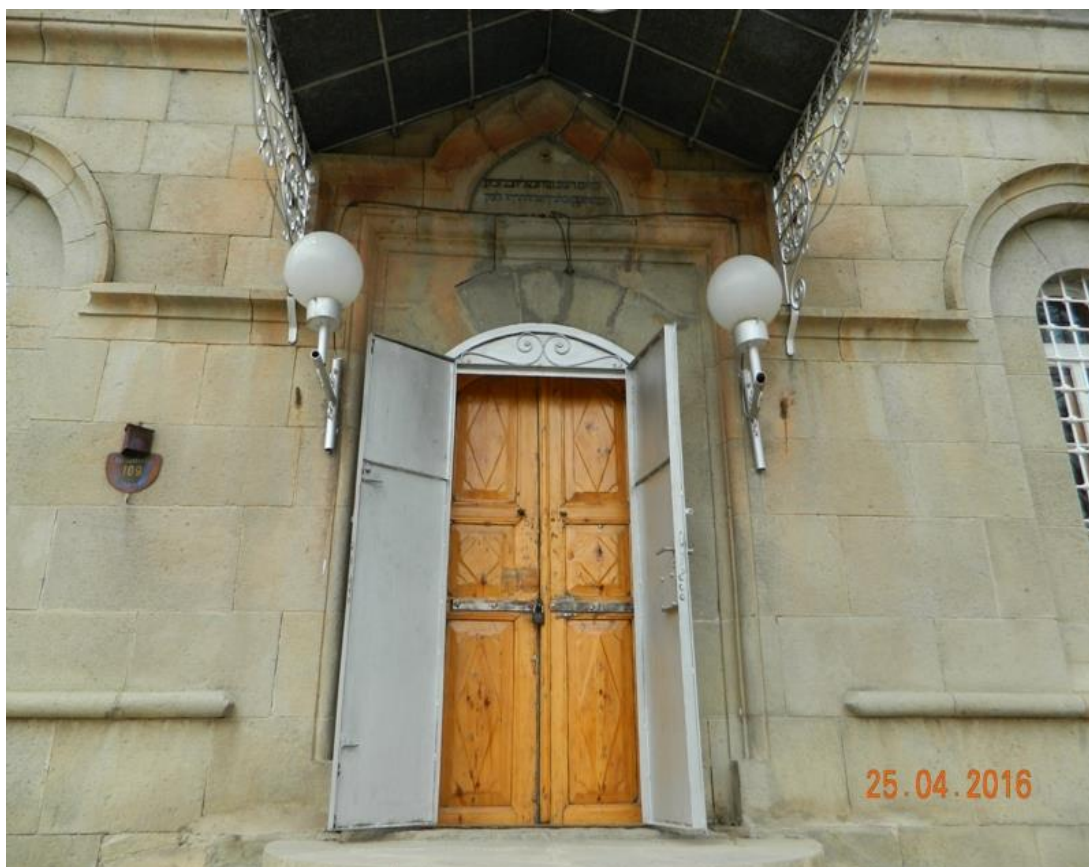

სურ.4

„სახელითა უფლისათა“ წარწერა შესასვლელ კარზე მოქმედი სინაგოგის წარწერა 1861-63 წწ ,
სინაგოგის შესასვლელი კარი წარწერით

სურ. 5

სურ. 7

სურ. 8

1902 წელს აშენებული მეორე, გაუქმებული სინაგოგის სამშენებლო წარწერა

სურ. 9

1902 წელს აგებული გაუქმებული სალოცავის ხედი

სურ.10

ნისან ბაბალიკაშვილის მიერ გადაღებული ახალციხის სინაგოგის წარწერის ფოტო 1971 წელი (ანალოგიური წარწერა)

ახალციხის მოქმედი სინაგოგის სამშენებლო წარწერა (გადაღებულია 2016 წელს ავტორის მიერ)

სურ. 12

SOCIAL AND POLITICAL INDICATORS OF THE GEORGIAN-OSSETIAN ETHNIC
CONFRONTATION ENCOURAGED
BY SOVIET RUSSIA (1918-1921)

საბჭოთა რუსეთის მიერ წახალისებული ქართულ-ოსური ეთნიკური დაპირისპირების
სოციალური და პოლიტიკური ორიენტირები (1918-1921)

Aleksandre Mgebrishvili

Doctor of Philological Sciences,
Professor and deputy rector at Gori State Teaching University,
Gori, Georgia

ORCID: 0000-0002-4275-2417

Aleqsandre.m@gmail.com

Abstract

During the long period of coexistence of Georgians and Ossetians residing in Georgia, it can be noted that there were no separatist intentions among Ossetians before Bolshevik Russia entered the arena. On the contrary, at the beginning of the XIX century, they stood faithfully alongside the Georgian nobles, gave support to them and fought against Russian Tsarism.

Later, from 1918, after the declaration of independence by Georgia, the main goal of the Russian Bolshevik government became the re-annexation of the territories separated from the Russian Empire. Georgia was part of this insidious plan. The Russian Bolshevik government, which was hostile to the Democratic Republic of Georgia, assisted the separatist forces opposed to the Georgian government with financial, weaponry and all other means. Due to this seditious policy, several armed forces of the Ossetians organized demonstrations against Georgia, in the Ossetian-populated area of Shida Kartli.

All this was accompanied by the intensive settlement of the Ossetian population in Tskhinvali and its surroundings from the first decades of the new century. In spite of the presented picture, although the so-called "Ossetia", in particular the separate administrative unit "South Ossetia" did not exist, in the common conversations and official documents, the historical territory of Shida Kartli inhabited by Ossetians had been gradually introduced as "South Ossetia". Naturally, Georgia may have an Ossetian-populated area, but to refer to this part of the country, as Ossetian, is unnatural and historically unacceptable.

Despite the fact that according to the agreement signed between Georgia and Russia on May 7, 1920, Russia recognized Georgia's independence and made a commitment to not interfere in its internal affairs, it still fought against the country's independence with various tricks, legal or illegal. Russia's main support in this battle was the separatist forces operated as according to the instructions of the Central Committee of the Russian Bolshevik Party.

Ossetian armed demonstrations had quite serious consequences. Insurgent armed forces massacred, looted, and troubled the population of Tskhinvali and its surroundings as well as the representatives of the administration and government. Many of the Georgian "National Guard" fighters were among the dead.

The main part of the insurgents' plans was to block the Surami tunnel and continue the march in the direction of Gori. If the Georgian government used to be loyal to the Ossetians in the past, now it was obliged to protect the country's sovereignty and territorial integrity.

Fortunately, this did not refer to the entire Ossetian community residing in Georgia. Ossetian separatist outbursts were once strongly criticized by progressive Ossetian citizens.

It is completely groundless to talk about the 1920 Ossetian genocide from individual Ossetian authors of different times. Punishment measures taken after the suppression of Ossetian armed demonstrations and the restoration of statehood were counter-balanced by the criminal acts committed by these armed groups against the civilian population, the sovereignty and security of the country, and not on ethnic grounds.

At various times, the Georgian authorities have used similarly strict measures against other criminal elements, including Georgian citizens.

ალექსანდრე მღებრიშვილი

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის

რექტორის მოადგილე, პროფესორი,

გორი, საქართველო

ORCID: 0000-0002-4275-2417

ელ. ფოსტა: aleqsandre.m@gmail.com

აბსტრაქტი

ქართველთა და საქართველოში მცხოვრებ ოსთა თანაცხოვრების ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე, შეიძლება ითქვას, ბოლშევიკური რუსეთის ასპარეზზე გამოსვლამდე ოსთა შორის არანაირი სეპარატისტული ზრახვები არ არსებობს. პირიქით, XIX საუკუნის დასაწყისში ისინი ერთგულად დგანან ქართველ ბატონიშვილთა გვერდით და მათ მხარდამხარ იბრძვიან რუსეთის ცარიზმის წინააღმდეგ.

მოგვიანებით, 1918 წლიდან, საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ რუსეთის ბოლშევიკური ხელისუფლების უმთავრეს მიზნად იქცა იმპერიისგან ჩამოშორებული ტერიტორიების კვლავ რუსეთის შემადგენლობაში მოქცევა. ამ მზაკვრული გეგმის ნაწილს საქართველო წარმოადგენდა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისადმი მტრულად განწყობილი რუსეთის ბოლშევიკური ხელისუფლება ფულადი სახსრებით, იარაღით და ყველა სხვა საშუალებით ეხმარებოდა ქართულ ხელისუფლებასთან დაპირისპირებულ სეპარატისტულ ძალებს. სწორედ ამ წამქეზებლური პოლიტიკის წყალობით შიდა ქართლის ოსებით დასახლებულ ტერიტორიაზე მოეწყო ოსთა რამდენიმე შეიარაღებული გამოსვლა საქართველოს წინააღმდეგ.

ყოველივე ამას ერთვოდა ახალი საუკუნის პირველი ათწლეულებიდან მოყოლებული ოსი ეროვნების მოსახლეობის ინტენსიური დამკვიდრება ცხინვალსა და მის შემოგარენში. მიუხედავად წარმოდგენილი სურათისა, მიუხედავად იმისა, რომ ამ პერიოდში ჯერ კიდევ არ არსებობს ე.წ. „ოსეთის“, კერძოდ „სამხრეთ ოსეთის“ ცალკე ადმინისტრაციული ერთეული, ჩვეულებრივ საუბრებსა და ოფიციალურ დოკუმენტებში ოსი ეროვნების მოსახლეობით დასახლებულ შიდა ქართლის ისტორიულ ტერიტორიას რატომღაც თანდათანობით დაუმკვიდრდა სახელწოდება - „სამხრეთ ოსეთი“. ბუნებრივია, საქართველოს შემადგენლობაში შეიძლება არსებობდეს ოსებით დასახლებული ტერიტორია, მაგრამ ქვეყნის ამ ნაწილის ოსეთად მოხსენიება არაბუნებრივი და ისტორიული თვალსაზრისით მიუღებელია.

მიუხედავად იმისა, რომ 1920 წლის 7 მაისს საქართველო-რუსეთს შორის გაფორმებული ხელშეკრულების მიხედვით, რუსეთი აღიარებდა საქართველოს დამოუკიდებლობას და იღებდა

ვალდებულებას მის საშინაო საქმეებში ჩაურევლობის შესახებ, მაინც ათასგვარი ხრიკით, ლეგალური თუ არალეგალური ფორმებით იბრძოდა ქვეყნის დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ. ამ ბრძოლაში რუსეთის მთავარ დასაყრდენს წარმოადგენენ რუსეთის ბოლშევიკური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ინსტრუქციებით მართული სეპარატისტულად განწყობილი ძალები.

ოსთა შეიარაღებულ გამოსვლებს საკმაოდ მძიმე შედეგები მოჰყვა. აჯანყებული შეიარაღებული რაზმები ხოცავდნენ, ძარცვავდნენ და აწიოკებდნენ ცხინვალსა და მისი შემოგარენის ადგილობრივ მოსახლეობას, ადმინისტრაციისა და მთავრობის წარმომადგენლებს. დაღუპულთა შორის მრავლად იყვნენ ეროვნული გვარდიის მებრძოლებიც.

აჯანყებულთა გეგმების უმთავრესი ნაწილი იყო სურამის გვირაბის გადაკეცვა და ლაშქრობის გაგრძელება გორის მიმართულებით. თუ საქართველოს მთავრობა მანამდე ოსთა მიმართ ლოიალური პოლიტიკით გამოირჩეოდა, ახლა ვალდებული იყო დაეცვა ქვეყნის სუვერენიტეტი და ტერიტორიული მთლიანობა.

საბედნიეროდ, ეს არ ეხებოდა საქართველოში მოსახლე მთლიან ოსურ თემს. ოსთა სეპარატისტულ გამოხტომებს თავის დროზე მკაცრად აკრიტიკებდნენ პროგრესულად მოაზროვნე ოსი მოქალაქეები.

სრულიად საფუძველს მოკლებულია, სხვადასხვა დროს, ცალკეულ ოს ავტორთაგან 1920 წლის ოსთა გენოციდზე საუბარი. ოსთა შეიარაღებული გამოსვლების აღკვეთის და სახელმწიფოებრივი წესრიგის აღდგენის შემდეგ გატარებული სადამსჯელო ღონისძიებები გაპირობებული იყო იმ დანაშაულებრივი ქმედებების საპირწონედ, რასაც ეს შეიარაღებული ბრბოები ჩადიდნენ მშვიდობიანი მოსახლეობის, ქვეყნის სუვერენიტეტის და უსაფრთხოების წინააღმდეგ და არა ეთნიკური ნიშნით.

სხვადასხვა დროს საქართველოს ხელისუფლებას მსგავსი ტიპის მკაცრი ზომები გამოუყენებია სხვა დამნაშავე ელემენტების, მათ შორის ქართველი მოქალაქეების მიმართაც.

საკვანძო სიტყვები:

ეთნიკონფლიქტი, ოკუპაცია, ტერიტორიული მთლიანობა, ქართულ-ოსური, საბჭოთა რუსეთი, ბოლშევიზმი, სუვერენიტეტი, სეპარატიზმი, დამოუკიდებლობა, ცარიზმი.

შესავალი

ოსთა ისედაც მძიმე მდგომარეობა კიდევ უფრო დამძიმდა XIX საუკუნის დამდეგს რუსეთის ცარიზმის მიერ საქართველოს ანექსიის შემდეგ. რუს მოხელეთა თვითნებობამ ხალხის ყოველგვარ მოლოდინს გადააჭარბა. ჩინოვნიკების თავგასულობა, უსამართლობა მძიმე ტვირთად დააწვა ადგილობრივებს და, განსაკუთრებით, საქართველოს სამხედრო გზისპირა მოსახლეობას. მათ, ყველა სხვა „სიკეთესთან“ ერთად, ემატებოდათ ამ გზის გაწმენდის, გაფართოების, რუსული ჯარის ნაწილების სურსათით და სხვა საშუალებებით უზრუნველყოფის ვალდებულებანიც.

რუსული კოლონიზატორული უღლისაგან XIX საუკუნის დასაწყისში იულონ, ფარნაოზ და ალექსანდრე ბატონიშვილების მიერ წამოწყებულ განმათავისუფლებელ მოძრაობაში აქტიურად ჩაება ოსი მოსახლეობაც. აჯანყებულ ოსთა რაზმები თავს ესხმოდნენ რუსულ სამხედრო შენაერთებს, საგუმაგოებს და მნიშვნელოვან ზიანს აყენებდნენ.

აღნიშნული მოვლენები სისტემატური განსჯის საგანი ხდება XIX საუკუნის რუსულ ისტორიოგრაფიაში.

ერთ-ერთი რუსი ავტორი ა. სოკოლოვი ჯერ ოსთა დასახასიათებლად იძლევა გარკვეულ განმარტებას: „Народ же кроме женщин, старый и малый, около нас толпился, оказывая ко всему удивление, как дикие, а мы должны были соблюдать величайшую осторожность, чтобы они нас не обокрали, по враждебной склонности, и особенно к тому искусству“ (Соколов, 1874:8). ხოლო შემდეგ დასძენს, რომ ისინი მოსყიდულნი არიან ბაგრატიონთა მიერ, რუსული ჯარის ნაწილების საქართველოში შემოსვლის ხელშესაშლელად: „Осетинцы, в горах живущие, по дороге из России в Грузию, были подкуплены Багратионами, с тем, чтобы они препятствовали проходу войск из России в Грузию“ (საუბარი ეხება 1802 წელს - ა. მ.) (Соколов, 1874:123).

XIX საუკუნის ცნობილი რუსი ავტორი ნ. დუბროვინი თავის საყურადღებო ნაშრომში „ამიერკავკასია“, ზემოთ ხსენებული მოვლენების შეფასებისას მიუთითებდა, რომ ბატონიშვილები: ალექსანდრე, იულონი და ფარნაოზი ნათლად ხედავდნენ, პირდაპირი გზითა და ძალით ისინი სასურველ მიზანს-რუსეთის ქვეშევრდომობისგან გათავისუფლებას ვერ მიაღწევდნენ, ამიტომ გადაწყვიტეს საიდუმლო შეთქმულებებითა და მოსახლეობის მღელვარების გზით რამენაირად დროებითი შედეგისათვის მაინც მიეღწიათ (Дубровин, 1866:357).

„Возстание горцев все более и более усиливалось и распространилось по рекам большой и малой Лиахве...“

Царевичи Александр, Иулон и Парнаоз принимали деятельное участие в поддержании этого возстания“ (Дубровин, 1866:361).

ბუნებრივია, ამ გამოსვლების დროს შექმნილი ქართველთა და ოსთა რაზმები რუსული რეგულარული ჯარების დამარცხებას ვერ უზრუნველყოფდა. აჯანყებულთა დამარცხების შემდეგ ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგ რუსთა მხრიდან არაერთი სადამსჯელო ოპერაცია განხორციელდა. იგივე დუბროვინი ზემოთ ხსენებულ ნაშრომში მიუთითებს ოსთა ე.წ. „დამშვიდებისა“ და ფარნაოზ ბატონიშვილის შეპყრობის შემდეგ შვიდ ათეულ ადამიანზე მეტის პასუხისგებაში მიცემის ფაქტზე (Дубровин, 1866:372).

1801 წლის შემოდგომაზე ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ ქართველ ბატონიშვილთა მიერ ქვეყანაში გაშლილმა ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ მარცხის მიუხედავად, გარკვეული შედეგი გამოიღო. ოსი მოსახლეობის უმრავლესობა მტკიცედ დადგა საქართველოს გვერდით და საკუთარი მხარდაჭერა და ერთგულება გამოხატა.

ქართველთა და ოსთა მხარდამხარ ბრძოლა ცარიზმის რუსეთის გავლენისაგან საქართველოს გასათავისუფლებლად განსაკუთრებულ ფაზაში შევიდა იმავე საუკუნის 10-იანი წლების ბოლოს.

1810 წლის ივნისის ბოლოს აჯანყდა ცხინვალის ჩრდილოეთით მცხოვრები მოსახლეობა, რომელსაც სოლომონ II მიერ ახალციხის საათაბაგოდან ჩამოყვანილი 24 წლის ლეონ (ლევან) იულონის ძე ბაგრატიონი ჩაუდგა სათავეში. ლეონი კარგად იცნობდა ამ მხარეს. იულონი ერეკლეს ძეს ციხე სიმაგრე და სამსართულიანი სასახლე ჰქონდა სოფელ ბელოთში, სადაც მისი ოჯახი 1795 წლიდან მუდმივად ცხოვრობდა. ქართლ-კახეთში რუსეთის მმართველობის დამყარებამდე ქსნისა და გვერდისძირის მამულები იულონის სამფლობელოს წარმოადგენდა, შესაბამისად ამ მხარის მცხოვრებნი იულონის ქვეშევრდომები იყვნენ. მათ შორის ოსური მოსახლეობაც იყო. 1803 წელს გორის კაპიტან-ისპრავნიკ ენოხინის მიერ ჩატარებული აღწერის მიხედვით, საქართველოს საზღვრებში ამ პერიოდში ოსები კომპაქტურად მოსახლეობენ ძირითადად მდინარეების: დიდი და პატარა ლიახვის, ქსნის, ფრონეს, ფცის და არაგვის ზემო წელის მთიან ზოლში, ასევე, ისტორიული დვალეთის ტერიტორიაზე. ერეკლე II და ბაგრატიონთა სხვა წარმომადგენლები

ოსების ეკონომიკური და კულტურული მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის მუდმივად ზრუნავდნენ. ოსებიც ერთგულებით პასუხობდნენ. ეს გამოვლინდა 1810 წელს დაწყებულ აჯანყებაშიც, რომელსაც მკვეთრად გამოხატული პოლიტიკური მიზნები ჰქონდა - ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების დამოუკიდებლობის და ბაგრატიონთა დინასტიის აღდგენა. საქართველოში მცხოვრები ოსები უყოყმანოდ ჩაებნენ აჯანყებაში, რითაც ბაგრატიონთა დინასტიისა და ქართული სამეფოს მხარდაჭერა და ერთგულება დაადასტურეს (<http://expertclub.ge>).

გენერალ-მაიორ პოტტოს რედაქციით თბილისში 1902 წელს დაბეჭდილი ერთ-ერთი რუსულენოვანი ნაშრომი საგულისხმო ცნობებს გვაწვდის ქართველთა და ოსთა ანტირუსული აჯანყების შესახებ.

კონკრეტული მოვლენების აღწერამდე, ოსთა დასახსიათებლად მოცემულია შემდეგი შტრიხები: „В центральной части главного Кавказского хребта, по обоим его склонам, в ущельях Арагвы, Ксанки, Лиахвы, верховий Терека и Ардона, с незапамятных времен ютились полудикия племена горских хищников, называвшихся общим именем осетин“ (Утверждение русского владычества на Кавказе, 1902:225).

მოცემული წყაროს მიხედვით, მღელვარება და პირველი თავდასხმა ოსთა მხრიდან დაიწყო საქართველოში რუსული ხელისუფლების დამყარებისთანავე: „Теперь, осетины считали уже нас виновниками тягостного своего положения и ненависть, которую раньше питали к грузинам, перенесли на русских. Волнения начались с самого открытия в Грузии нашего правительства. Осетины нападали на наши войска...“ (Утверждение русского владычества на Кавказе, 1902:226).

მოცემული პერიოდის სამხედრო მიწერ-მოწერასა და სხვა დოკუმენტებზე დაყრდნობით წარმოდგენილი ნაშრომი იუწყება, რომ 1810 წელს ირანის წაქეზებით საქართველოში ჩამოვიდა რუსთა მიერ დატყვევებული ბატონიშვილ იულონის მემკვიდრე ლევანი, რომელიც ბიძასთან, ბატონიშვილ ალექსანდრესთან ერთად იმყოფებოდა სპარსეთში.

გამორჩეოდა რა რუსების მიმართ აგრესიით, ლევანი 1810 წლის 26 ივლისს ეწვია სოფელ კეხვს, საიდანაც დაუკავშირდა ქართველ თავადაზნაურობას და საქართველოს განმათავისუფლებელ ბრძოლაში მხარდაჭერისკენ მოუწოდა.

ოსეთში ლევანს ნოყიერი ნიადაგი დახვდა ჩანაფიქრის განსახორციელებლად. ოსებმა მიიღეს იგი, მისცეს თავშესაფარი და აღუთქვეს ყოველგვარი დახმარება.

საქართველოს მმართველი გენერალ-მაიორი ახვერდოვი ყველა ზომას მიმართავდა ლევანის მომხრეთა დასაკავებლად და გასაწეიტრალებლად, ხოლო მთავარმმართველი ტორმასოვი დიდად აფასებდა გატარებულ ღონისძიებებს, ამასთან, ურჩევდა ახვერდოვს, რომ მეამბოხეები არ დაენდო და მეტი სიმკაცრისკენ მოუწოდებდა (Утверждение русского владычества на Кавказе, 1902:229).

ბატონიშვილ ლევანისადმი ოსთა განსაკუთრებულ ერთგულებაზე მიუთითებენ შემდეგი სტრიქონები: „Мятеж все более и более распространялся по Осетии. Число сторонников Левана увеличилось настолько, что не оставалось никакой надежды покончить с ним путем подкупа...“ (Утверждение русского владычества на Кавказе, 1902:230).

ან კიდევ, (ამონარიდი ტორმასოვის წერილიდან ახვერდოვისადმი) „Эти осетинцы, которые клялись вам быть ревностными исполнителями вашего приказания и непременно поймать Левана, сами теперь сделались главными мятежниками“ (Утверждение русского владычества на Кавказе, 1902:231).

ცხინვალის გარნიზონის გაძლიერების და კაპიტან ვრონსკის მიერ ცხინვალის მახლობლად ამბოხებულთა წინააღმდეგ განხორციელებული წარმატებული სამხედრო ოპერაციის შედეგად დაკავებულ იქნა ამბოხებულ მახაბელთა ზოგიერთი წარმომადგენელი, ლიკვიდირებულ იქნა აჯანყებულ ოსთა რვა ათეულ წევრზე მეტი. შეიძლება ითქვას, რომ ეს გახლდათ პირველი ფაზის დასასრული.

რუსული მხარის მომავალ მოქმედებათა გეგმა შემდეგი გახლდათ: „Дабы положить предел буйствам волнующихся осетинцев, наказать их строго и достать или истребить Левана, послать в Осетию, под начальством полковника Сталя, отряд из 6-ти рот пехоты, двух эскадронов драгун, части казаков и грузинской милиции. Отряд этот должен был двумя колоннами, по ломонасхевскому и джавскому ущельям, войти во внутрь жилищ хищных осетинцев и, силою оружия рассеяв мятежные их толпы, привести в должное устройство и совершенную покорность“ (Утверждение русского владычества на Кавказе, 1902:235).

მიუხედავად ოსთა მხრიდან შეუპოვარი თავდაცვისა, აჯანყებულები ვერ უძლებდნენ რუსთა რეგულარული შენაერთების შეტევებს და უკან იხევდნენ. აქვე განხორციელდა მეამბოხეთა ერთ-ერთი აქტიური მონაწილისა და მოთავის დურმიშხან თუსიშვილის ლიკვიდაციაც.

ასეთივე წარმატებული აღმოჩნდა რუსული მხარის მიერ მეორე მიმართულებით წარმოებული საომარი მოქმედებებიც.

„Столь же успешны были действия и другой нашей колонны, майора Потлога, которой пришлось в джавском ущелье встретиться более чем с двух-тысячным скопищем мятежников, находившихся здесь под личным предводительством самого Левана“ (Утверждение русского владычества на Кавказе, 1902:237).

მეამბოხეები დამარცხდნენ. ლევან ბატონიშვილმა მაღალ მთებს შეაფარა თავი.

ლევან ბატონიშვილმა ღირსეული ადგილი დაიმკვიდრა XIX საუკუნის დამდეგის ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ისტორიაში.

რუსულმა ხელისუფლებამ უმკაცრესი სადამსჯელო ღონისძიებები გაატარა ამბოხებულთა წინააღმდეგ. დაარბიეს, გადაწვეს და გაანადგურეს ორ ათეულზე მეტი სოფელი, უამრავი საგვარეულო კოშკი, ფიზიკურად უსწორდებოდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას და ა.შ.

რუსებმა დასაჯეს აჯანყებაში მონაწილე ქართველი თავადებიც. თეიმურაზ ბაგრატიონის ცნობით: „შეიპყრეს მახაბელი ლუარსაბ და ბაადურ ბორტიშვილი. მახაბელი ლუარსაბ წარგზავნეს პეროზილად რუსეთსა შინა და ბაადურ მოკუდა ციხესა ტფილისისასა პეროზილად, და შთამოართვეს თავიანთი კერძი ყმა და მამული და დადვეს სახელმწიფოდ, ვითარცა ჯავახიშვილს და თარხნიშვილებს, ძეთა დემეტრესათა“ (<http://expertclub.ge>).

კვლევის მეთოდები:

მოცემულ სტატიაში გამოყენებულია არა მხოლოდ ემპირიული, არამედ სუფთა თეორიული მეთოდოლოგიები, ისეთი, როგორიცაა: განზოგადება, ანალიზი, სინთეზი, აბსტრაქცია, შედარება, სისტემური მიდგომა. შედარებით-ისტორიული მეთოდი და მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების ანალიზი, რომელიც გამოყენებულია კვლევის პროცესში, საკუთარ თავში აერთიანებს ზემოთ ჩამოთვლილ ყველა სახის თეორიულ მეთოდოლოგიას.

განხილვა

ქართველთა და საქართველოში მცხოვრებ ოსთა თანაცხოვრების ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე, შეიძლება ითქვას, ბოლშევიკური რუსეთის ასპარეზზე გამოსვლამდე ოსთა შორის არანაირი სეპარატისტული ზრახვები არ არსებობს. პირიქით, XIX საუკუნის დასაწყისში ისინი ერთგულად დგანან ქართველ ბატონიშვილთა გვერდით და მათ მხარდამხარ იბრძვიან რუსეთის ცარიზმის წინააღმდეგ.

„Среди осетин начались (ავტორს მხედველობაში აქვს XIX საუკუნის პირველი მეოთხედი - ა. მ.) возмущения, выражавшиеся иногда дерзкими нападениями на самую войска, при следовании их по военно-грузинской дороге. Это вызвало ряд военных экспедиций в горы" (Андреев, 1895:80-81).

ოსთა შესახებ საგულისხმო ცნობები აქვს მოპოვებული დ. ლავროვს. მას შემდეგ, რაც ოსთა თავდაპირველი წარმოშობის წყაროდ ირანულ ტომებს ასახელებს, ლავროვი ვრცლად საუბრობს ოსთა ერთგულებაზე ქართველ ბატონიშვილთა მიმართ და მათ მიერ რუსეთის სამხედრო ნაწილებზე განხორციელებული თავდასხმების შესახებ.

„По тем или другим причинам, но грабежи и разбои, затихшие на некоторое время, стали повторяться теперь чаще и чаще. Хищники стали нападать уже не только на частных проезжих, но и на военные команды, военные транспорты и т. п." (Лавров, 1883).

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ აჯანყებულ ოსებთან გამართული მოლაპარაკებების ერთ-ერთ მთავარ ფიგურად ავტორის მიერ დასახელებულია აზნაური იალღუიძე, ხოლო მოვლენათა ცენტრად მოხსენიებულია ცხინვალი.

„В период этих смут не малую услугу русским властям по уговариванию и усмирению этих бунтовавших в Южной Осетии лиц оказал осетинский дворянин Ялгуйдзе. Главным центром как русских властей по управлению южными осетинами, так и вообще района событий Южной Осетии, было сел. Цхинвал, по среднему течению притока Куры – Лияхвы" (Лавров, 1883).

იმ უამრავ საგულისხმო ცნობათა შორის, რომლებიც XIX საუკუნის რუსულ წყაროებშია დაცული და ხსენებული მოვლენების ნათლად წარმოდგენას უწყობს ხელს, მაგალითისთვის დავასახელებთ ერთ-ერთს, რომელიც ცხინვალის მისადგომებთან ოსთა შეიარაღებული რაზმების რუსულ ნაწილებზე თავდასხმას ასახავს. ეს და სხვა მსგავსი ღონისძიებანი მიზნად ისახავდნენ საქართველოში რუსეთის დამპყრობლური პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლას და საქართველოს სამეფო სახლის კანონიერ უფლებებში აღდგენისთვის ხელშეწყობას.

„Дальнейший путь от сел. Роки к Цхинвалу не представлял уже особых затруднений, за исключением первых 5-7-ми верст, где Лиахва мчится в лесистой теснине. Отряд шел без всяких военных предосторожностей. Люди безпечно брели в рассыпную, ведя лошадей в поводу. Человек 40 отделились и шли впереди. Вдруг, в самом узком месте, бросились на них осетины. Передовые были отрезаны и взяты в плен. Застигнутые врасплох, казаки бились в одиночку среди густого леса и понесли полное поражение. Из полка в 7 офицеров и 442 человека было убито и пропало без вести 3 офицера и 158 казаков; из остальных - 1 офицер и 100 человек спаслись без лошадей, но с оружием, а 3 офицера и 184 казака и без лошадей и без оружия. Из числа 69-ти человек рекрутской партии спаслось только 38, а заведывавший ими офицер и 58 человек погибли. Пропали также все до одной казачьи лошади и весь вьючный обоз полка" (Утверждение русского владычества на Кавказе, 1901:173).

მაშასადამე, ქართლის შემოგარენში არსებული ოსური თემები საქართველოს განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდა, სამწუხაროდ, რუსეთის იმპერიის დამპყრობლური პოლიტიკის შედეგად 1801 წელს ეს ტერიტორია, აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად, დაექვემდებარა რუსეთს.

მოგვიანებით, 1918 წლიდან, საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ რუსეთის ბოლშევიკური ხელისუფლების უმთავრეს მიზნად იქცა იმპერიისგან ჩამოშორებული ტერიტორიების კვლავ რუსეთის შემადგენლობაში მოქცევა. ამ მზაკვრული გეგმის ნაწილს საქართველო წარმოადგენდა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისადმი მტრულად განწყობილი რუსეთის ბოლშევიკური ხელისუფლება ფულადი სახსრებით, იარაღით და ყველა სხვა საშუალებით ეხმარებოდა ქართულ ხელისუფლებასთან დაპირისპირებულ სეპარატისტულ ძალებს. სწორედ ამ წამქეზებლური პოლიტიკის წყალობით შიდა ქართლის ოსებით დასახლებულ ტერიტორიაზე მოეწყო ოსთა რამდენიმე შეიარაღებული გამოსვლა საქართველოს წინააღმდეგ.

ყოველივე ამას ერთვოდა ახალი საუკუნის პირველი ათწლეულებიდან მოყოლებული ოსი ეროვნების მოსახლეობის ინტენსიური დამკვიდრება ცხინვალსა და მის შემოგარენში. მიუხედავად წარმოდგენილი სურათისა, მიუხედავად იმისა, რომ ამ პერიოდში ჯერ კიდევ არ არსებობს ე.წ. „ოსეთის“, კერძოდ „სამხრეთ ოსეთის“ ცალკე ადმინისტრაციული ერთეული, ჩვეულებრივ საუბრებსა და ოფიციალურ დოკუმენტებში ოსი ეროვნების მოსახლეობით დასახლებულ შიდა ქართლის ისტორიულ ტერიტორიას რატომღაც თანდათანობით დაუმკვიდრდა სახელწოდება - „სამხრეთ ოსეთი“. ბუნებრივია, საქართველოს შემადგენლობაში შეიძლება არსებობდეს ოსებით დასახლებული ტერიტორია, მაგრამ ქვეყნის ამ ნაწილის ოსეთად მოხსენიება არაბუნებრივი და ისტორიული თვალსაზრისით მიუღებელია.

„საქართველოში დასახლებული ოსები საუკუნეების მანძილზე საერთო ქართული ცხოვრებით ცხოვრობდნენ. ემორჩილებოდნენ საქართველოში მოქმედ კანონებს, საქართველოს ლხინი თუ გასაჭირი, მათი ლხინი და გასაჭირიც იყო. ყოფითს საკითხებზე ყველა დროისა და ხალხისათვის დამახასიათებელ ცალკეულ უთანხმოებებს (უნდა ვიგულისხმოდით, ვერც ოსები და ქართველები ასცდებოდნენ), იშვიათად თუ მიუღიათ ეროვნული შეფერილობა...

ოსებს შესაძლებლობა ჰქონდათ საუკუნეების მანძილზე ზიარებოდნენ მდიდარ ქართულ კულტურას, განუწყვეტლივ ეზრუნათ მშობლიური ენის, კულტურის განვითარებისთვის, ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნებისთვის, არსად დედამიწის ზურგზე ოსებს მსგავსი შესაძლებლობანი არ ჰქონიათ. არც ის უნდა დაგვავიწყდეს, რომ მათ საკუთარი წვლილი შეჰქონდათ ქვეყნის საერთო განვითარებაში“ (თოიძე, 1991:8).

მიუხედავად იმისა, რომ 1920 წლის 7 მაისს საქართველო-რუსეთს შორის გაფორმებული ხელშეკრულების მიხედვით, რუსეთი აღიარებდა საქართველოს დამოუკიდებლობას და იღებდა ვალდებულებას მის საშინაო საქმეებში ჩაურევლობის შესახებ, მაინც ათასგვარი ხრიკით, ლეგალური თუ არალეგალური ფორმებით იბრძოდა ქვეყნის დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ. როგორც ვამბობდით, ამ ბრძოლაში რუსეთის მთავარ დასაყრდენს წარმოადგენენ რუსეთის ბოლშევიკური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ინსტრუქციებით მართული სეპარატისტულად განწყობილი ძალები.

საბედნიეროდ, ეს არ ეხებოდა საქართველოში მოსახლე მთლიან ოსურ თემს. ოსთა სეპარატისტულ გამოხტომებს თავის დროზე მკაცრად აკრიტიკებდნენ პროგრესულად მოაზროვნე ოსი მოქალაქეები. საილიუსტრაციოდ ვნახოთ ზოგიერთი მათგანის პოზიცია: „დღეს ბევრს ლაპარაკობენ ქართველ და ოსთა წრეებში იმის შესახებ, თუ რა გზას დაადგებიან ოსები და რა გზას უნდა დაადგენ. ამისთვის, მე, როგორც ქართველი დემოკრატიის კალთაში

გამოზრდილი ოსი მუშა, ნებას მივცემ ჩემს თავს ორიოდ სიტყვა ვთქვა ჩემი ძმა ოსების მხრიდან“ (ზიბილოვი, 1918:№131). ავტორი წუხილს გამოთქვამს, მისივე სიტყვით რომ ვთქვათ, იმ ერთი მუჭა ხალხის პოზიციის გამო, რომლებსაც ქართლში არსებული ოსებით დასახლებული ტერიტორიის საქართველოდან გამოყოფა განუზრახავს. მიუთითებს ბოლშევიკთა როლზე ამ ავაზაკურ იდეათამასებზე განფენაში და ერთ-ერთ მიზეზად გზააბნეულ ოსთა ქართულ კულტურასთან, ენასთან ზიარების დეფიციტს მიიჩნევს. მისი პათოსი ასეთია: „მე არ მინდა აქ ბევრი ლაპარაკი, მხოლოდ ერთი მინდა მოკლედ ვსთქვა: ჩვენ ოსის დემოკრატია, ქართველი დემოკრატის კალთაში გამოზრდილი, ქართველ დემოკრატისთან ერთად ყოველივე ეკლიან გზას გადავლახავთ და ნება არავის არ მივცემთ, რომ ჩვენში ტანჯული ხალხი ვინმემ დააყენოს დაღუპვის გზაზე. კავკასიის ქალაქებიდან იწმინდება დღეს ყოველივე ჭუჭყი და ტალახი, მშრომელი ხალხის მტრებს კი ეს ჭუჭყი და ტალახი გადააქვთ სოფლად, უმეტესად კი ოსეთში, მაგრამ კარგად ახსოვდეთ ამ ჭუჭყის და ტალახის მზიდავებს, რომ ისინი ჯერ თავიანთ ტუჩებს გასვრიან, მერე კი შიძლება ჩვენი ტანჯული უდანამაულო ხალხიც გასვარონ. რომ ვერც ნაციონალისტები და ვერც ახალი ვითომდა ბოლშევიკები ოსის ხალხის საქმის გამკეთებლები არ არიან, ამას ამ ბოლო დროს მომხდარი სიუბედობი ამტკიცებენ, რომლის შესახებაც მე აქ არაფერს ვიტყვი ჯერჯერობით.

საჭიროა ოსის შეგნებულმა მუშებმა სასტიკი ზომები მიიღონ ავანტიურისტების და ნაციონალისტების წინააღმდეგ, რომ ოსის გლეხობაში მშვიდობიანი ცხოვრება არ დაირღვეს. მშვიდობიანი გზის და კეთილ საქმეების გამონახვა კი მაშინ შეიძლება, თუ ქართველ დემოკრატისთან ერთად ხელიხელ ჩაკიდებული ვიქნებით და ვივლით“ (ზიბილოვი, 1918:№131).

ოს სეპარატისტთა და მათ წამქეზებელთა კრიტიკისას მკაცრი იყო ა. ფარნიევი.¹ საგაზეთო პუბლიკაციას იგი იწყებს მოკლე ისტორიული ექსკურსით, ხაზს უსვამს ოსთა საქართველოში დასახლების და ქართულ-ოსური ძმური თანაცხოვრების ქრონიკას, როლს, მნიშვნელობას. „ჩვენ დავსახლდით ქართველ დემოკრატისთან ახლოს, ბევრ ადგილებში განსხვავებასაც ვეღარ ამჩნევს კაცი. ოსების გალობა გაიგო ქართველმა გლეხობამ. მან გაიგო, რომ ოსებს შიანთ, მან არ დაუწყია კითხვა ვინ ხარ, საიდან ჩამოფრენილხარ, რა ენაზე გალობ და დღემდე ძმურად იცხოვრეს. არც ერთხელ არ უთქვამთ ერთმანეთისთვის, შენ ჩემი მტერი ხარ, მე მშინ, შენ მამლარი ხარ, მე ქართველი ვარ, შენ ოსი ხარ, მე ნასწავლი ვარ, შენ უსწავლელი“ (ფარნიევი, 1918:№119).

ფარნიევი საუბრობს გასული 1917 წლის 5 ივნისს, სოფ. ჯავაში გამართულ ოსთა წარმომადგენლების თავყრილობაზე სადაც ნ. ჯიოევმა პირველად, გაუბედავად აღძრა საკითხი ოსთა ცალკე გამოყოფის შესახებ და კრების წარმომადგენელთაგან საჯარო კოლექტიური უარი მიიღო. იმავე წლის 17 ივნისს ქალაქ კავკავში გამართულ ჩრდილოეთ კავკასიის ოსების წარმომადგენელთა შეხვედრაზე ჯიოევმა კვლავ წამოაყენა იგივე საკითხი და კვლავ უარი მიიღო. 28 მაისს, ამიერკავკასიის ოსთა წარმომადგენლობის მესამე შეხვედრაზე სოფ. ჯავაში ვინმე პ. თედევმა და ბ. კოჩიევმა აღძრეს საკითხი საქართველოს ოსთა გამოყოფის შესახებ.

ფარნიევი მეტი სიფრთხილისაკენ მოუწოდებს ის ხალხს და დასძენს: ქართველი დემოკრატია არასდროს არ უზღუდავდა უფლებებს ოსის დემოკრატის, ქართველ დემოკრატის არასდროს დაუტანებია ძალა ოსის დემოკრატისთვის სამშობლო ენაზე ხელი აიღეო. ქართულ და ოსის დემოკრატის დიდი ხანია შეუგნიათ ერთმანეთი და მიუხედავად იმისა, რომ მათ შორის არ სხედან უმაღლეს სასწავლებელ დამთავრებული მთარგმნელები, ისინი ერთმანეთს

¹ საქ. დემოკრატიული რესპუბლიკის მიწათმოქმედების სამინისტროსა და გლეხთა ცენტრის რწმუნებული.

ელაპარაკებიან, ერთმანეთს აგონებენ თავიანთ გულის ნადებს და წარმოიდგინეთ არც ქართველებს და არც ოსებს ხელი არ აუღიათ თავიანთ სამშობლო ენაზე. რა საჭიროა ცარიელი ლაპარაკი, თუ ვინმეს სურს ოსის ერისთვის გააკეთოს რამე, ვინ უშლით?...

მე ვფიქრობ ისინი, ვინც ოსების დამოუკიდებელ სახელმწიფოს შექმნაზე ოცნებობენ, მათ არაფერი გაეგებათ ქვეყნიერების ავ-კარგისა ანდა განგებ სურთშეატაკონ ქართველი და ოსის დემოკრატია და დაღუპონ ის, რაც მოიპოვა ხალხმა“ (ფარნიევი, 1918:№119).

ნაშრომის წინა ნაწილში, 1918-1921 წლების ქართული პრესის მასალებზე დაყრდნობით, ჩვენ ვწერდით, რომ 1918 წლის ოსთა შეიარაღებული გამოსვლებისას, ამბოხებულთა ერთ ნაწილს ხელმძღვანელობდა ინჟინერი რუთენ გაგლოევი. საინტერესოა, რომ იგივე გაგლოევი, იმავე 1918 წლის 26 მაისის გაზ. „Борна“-ს ფურცლებზე უარყოფს მის მონაწილეობას ანტიქართულ გამოსვლებში და თავისი საქმიანობის მთავარ ორიენტირად ცხინვალის მძარცველებისგან დაცვის სურვილს წარმოადგენს.

После печальных цхинвалских событий, вокруг моего имени создались всевозможные легенды. Обо мне многие говорили, как о начальнике штаба напавших на Цхинвали банд. Только теперь, приехавъвъ Тифлисъ изъ осетии, я прочель все газетные заметки и весьма удивленъ тому обстоятельству, что многие пишутъ только потому, чтобы писать, истиныже нетъ ни капли въ ихъ писанияхъ. (Гагლოев, 1918:№77).

მოხმობილ საგაზეთო მასალაში გაგლოევი ცდილობს განმარტებების გაკეთებას, არწმუნებს მკითხველს, რომ ის თანამოაზრებთან ერთადყველაფერს აკეთებდა ცხინვალში წესრიგის აღსადგენად. ცდილობდა წინააღმდეგობა გაეწია გააფთრებული ბრბოებისთვის, რომლებიც უკონტროლოდ დათარეშობდნენ ქალაქის ქუჩებში, არბევდნენ, მარცვავდნენ, წვავდნენ და არც მკვლელობებს ერიდებოდნენ სამწუხაროდ.

გაგლოევი კატეგორიულად გამორიცხავს შეიარაღებული დაპირისპირების მომზადებაში ოსი ინტელიგენციის მონაწილეობას, მიუთითებს, რომ ინტელიგენცია გულისტკივილით შეხვდა ცხინვალის ტრაგიკულ მოვლენებს და ყოველ ღონეს ხმარობს სამწუხარო კონფლიქტის მშვიდობიანად დასასრულებლად.

ავტორის მიერ მოხმობილია ფაქტები, რომლებიც ასახავს თავდამსხმელთა მიერ ილია მასურაძის და სხვა ცხინვალისმკვიდრთა სახლ-კარის გადაწვას. ცხინვალის მშვიდობიანი მოსახლეობის მარცვას, მკვლელობებსა და გააფთრებული ბრძოლების მიერ ჩადენილ სხვა დანაშაულებრივ ქმედებებს.

მოხმობილ ტექსტში უარყოფილია ცხინვალზე განხორციელებულ თავდასხმაში ოსთა ეროვნული საბჭოს მონაწილეობა. ქალაქში თავდასხმების შემდეგ განვითარებული ტრაგიკული მოვლენების შესახებ ვკითხულობთ: „Мы вышли на улицу съ револьверами върукахъ и стали высилать толпу изъ Цхинвали. Прогоняли одну группу, но въ другомъ конце местечка появлялась другая. Жители Цхинвали попрятались доединаго. Грабители творили свое дело везде и всюду. Мы орестовывали ихъ, даже били, отбирали награбленное. Вся ночь прошла для меня, Кулумбегова² и Василия Газаева въ токой работе. Трупы были нами собраиы въ больницу. Узнавъ въ одномъ трупе стараго товарища Сандро Кецховели, мы все прослезились и долго не могли больше продолжать свою работу. Съ него били сняты сапоги кемъ-то изъ грабителей. Трупъ Г. Мачабели оказался недалеко отъ самой больницы. Съ него было снято буквально все. Труп его былъ сбезображень“ (Гагლოев, 1918:№77).

² კულუმბეგოვი, ცხინვალში განვითარებული მოვლენებიდან მალევე, საქართველოს ხელისუფლების მიერ წესრიგის აღდგენის შემდეგ, დაპატიმრებულ იქნა ცხინვალში.

გიორგი მაჩაბელის, სანდრო კეცხოველის და მათ თანამოაზრეთა მკვლევლობას დიდი რეზონანსი ჰქონდა არა მარტო ცხინვალსა და გორის მაზრაში, არამედ მთელი ქვეყნის მასშტაბით. მას შემდეგ, რაც საქართველოში ქვეყნის სუვერენული უფლებები აღდგა, 1918 წლის გაზაფხულზე ოს სეპარატისტთა ავანაკური ზრახვების სისრულეში მოყვანის ეს პირველი მცდელობა გახლდათ. ხელისუფლების მხრიდან მალევე მოხერხდა წესრიგის აღდგენა. ისტორიულად კუთვნილ შიდა ქართლში საქართველოს ხელისუფლებამ კანონიერად განავრცო საკუთარი უფლებამოსილება.

რაც შეეხება ცხინვალში დაღუპულებს, მათი ხსოვნა კარგა ხანს არ განელებულა თანამედროვეთა ცნობიერებაში. მაგალითისთვის გაზ. „ერთობა“ ამ ტრაგიკული მოვლენებიდან ერთი წლის თავზე წერდა: „ერთი წელიწადი შესრულდა მას შემდეგ, რაც დ. ცხინვალში შეიარაღებულ ბრბოსთან შეტაკების დროს დაიღუპნენ ჩვენი საუკეთესო ამხანაგები: გიორგი მაჩაბელი, სანდრო კეცხოველი, კოსტა ყაზიევი და სხვ. მათი ხსოვნა მჭიდროდ არის დაკავშირებული იმ ხანასთან, როცა ჩვენ განახლებულ ცხოვრებას ყოველმხრივ მტერი აწვებოდა და ლამობდა თავისუფლების დასამარებას, ჩვენი ქვეყნის დაღუპვის კარამდე მიყვანას.

„გაბალშევიკებულის“ ბრბოები, ძველი წესწყობილების მესვეურნი, ყველა ბნელი ძალები დაძრწოდნენ სოფელ-სოფელ, რათა წყალი აემღვრიათ. შინაური ომი გაეჩაღებინათ და მით განეხორციელებინათ თავიანთი ბოროტი ზრახვანი.

გორის მაზრა ეს ყოველთვის კონტრრევოლუციონერთა ბუდე, რა თქმა უნდა, არ ასცდა კონტრრევოლუციონურ-ხულიგნურ გამოსვლებს, რომელმაც განსაკუთრებულის სიძლიერით ცხინვალ-ჯავის რაიონებში იჩინა თავი“ (ქარცივაძე, 1919:№74).³

ცხინვალში მოთარეშე შეიარაღებული სეპარატისტული ძალების თვითნებობას აკრიტიკებდა არაერთი საღად მოაზროვნე ქართველი და ოსი მოქალაქე პროგრესულად მოაზროვნე ოსი ეროვნების ადამიანების ცალკეული საჯარო გამოსვლების გარდა ცხინვალში განვითარებულ მოვლენებს, ადგილობრივების ძარცვას, ყაჩაღობას მოსახლეობაზე ძალადობის ყოველგვარ გამოვლინებას ოსი ეროვნების ადამიანები ემიჯნებოდნენ ცენტრალურ პრესაში გამოქვეყნებული კოლექტიური განცხადებებითაც.

ერთ-ერთ ასეთ განცხადებაში გორის მაზრის ოსი მოსახლეობა საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარეს სწერდა: „ჩვენ, ზემოაღნიშნული რაიონების მცხოვრებნი ვაცხადებთ, რომ არავითარი დამოკიდებულება არა გვაქვს და არც გვქონია მთის ოსეთის აჯანყებასთან, პირიქით, გადაჭრით ვკიცხავდით მათ და ამ აჯანყებას დამღუპველად ვსთვლიდით ოსებისთვის. ჩვენ, ოსები, იმდენად გავითქვიფეთ ქართველი ხალხის მასასთან, რომ ჩვენსა და ქართველებს შორის თითქმის არავითარი განსხვავება არ არის. სიმართლე უნდა ითქვას, რომ მათი გამოსვლის დროს ჩვენც გამოგვიგზავნეს აგიტატორები, რომლებიც ასაჯანყებლად მოგვიწოდებდნენ, მაგრამ მაშინ ჩვენი რაიონის ოსები არ გაყვნენ ბნელ ელემენტებს. და თომცა ბანდებმა თავისი მოქმედება ჩვენ რაიონში გადმოიტანეს, მაგრამ მშვიდობიანმა ოსმა მოსახლეობამ არა თუ მიიღო ამაში მონაწილეობა, არამედ - დაზარალდა მათგან და ეხლა სასურსათო კრიზისს განიცდის. ვაცნობთ რა ამის შესახებ მთავრობას ჩვენ იმედი გვაქვს, რომ შეძლებას მოგვცემენ განვარდნით მშვიდობიანი მუშაობა და ჩვენ ჩვენი მხრით გეფიცებით პატიოსნებასა და სინდისს, რომ

³ მოცემული საგაზეთო მასალის ავტორი - ვ. ქარცივაძე ამ პერიოდში მოღვაწეობდა გორის მაზრის კომისრის თანამდებობაზე.

მთავრობის ყველა მოთხოვნილებას სისწორით ავასრულებთ“ (ოსების განცხადება საქართველოს მთავრობისადმი, 1920:№150).

ანალოგიური განცხადება გამოაქვეყნა გაზეთმა „საქართველოს რესპუბლიკამ“ (საქართველოს რესპუბლიკა, 1920:№150).

მიუხედავად დაფიცებული პატიოსნებისა და სინდისისა, მიუხედავად საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის უამრავი დათმობისა სეპარატისტულად განწყობილ ოსთა ნაწილი კვლავ განაგრძობდა ბრძოლას ახალგაზრდა რესპუბლიკის დამოუკიდებლობისა და ტერიტორიული მთლიანობისთვის ძირის გამოთხრის მიზნით. უამრავი ფაქტის მოტანა შესაძლებელი ამ პერიოდში შეიარაღებულ ოსთა მხრიდან ეთნიკურ ქართველების შევიწროვების, ყაჩაღობის, ძარცვისა და მკვლელობის ფაქტებზე. მაგალითად: „ეს სოფელი⁴ უკანასკნელი ქართველების, ოსების მიჯნაზე. მუდამ მტრისაგან თავდასხმის შიშში ყოფილა უწინაც და ახლაც. ამიტომ აქ დიდი ციხეებია, საცა მდგარა მუდამ მორიგე ჯარი. დღეს კი არავინ არის, ამ გადატრიალების ხანაში, კვხველებს ტყეში და ...ოსები სცარცვამდნენ, ძველ ტანისამოსს ქალებსაც კი ჰხდიდნენ: დღეს, როცა ოსები აქეთ მხარეს აყრილნი არიან, უფრო ცუდი ამბები ხდება. 25 ენკენისთვის კვხველი დათა კახნაშვილი ტყეში მომუშავე, თოვით მოჰკლეს და რაც ზედ ეცვა, გააძვრეს. 26-ს უკვალოდ დაკარგულ ოსების ომში ფხვენელ მიხილ ამილახვრის ყვეარი ხარი და ორი მეხრე კვხვის ტყეში მოიტაცეს თორმეტმა შეიარაღებულმა ოსმა. მეხრეები ორი დღის სავალიდან გამოჰპარვოდნენ.

27-ს კვხველ ალაძე ზურას შვიდი სული საქონელი მოსტაცეს, 28-ს კიდევ კვხველებს 8 სული საქონელი მოსტაცეს. ასე გრძელდება საქმე ხალხი მეტად შეწუხებულია. არის ზომები მიღებული, თუმცაჯერ უშედეგოდ“ (საქართველო, 1920:№113).

არსებული მძიმე კრიმინალური ვითარებით შეწუხებული ოსი ავტორებიც არ მალავენ შემფოთებას. ზორეთის ხეობაში ერთ-ერთი ოსური თავყრილობის აღწერისას ან. ბიბილოვი წერს: „ხალხი დიდი დაკვირვებით გვესმენდა, როდესაც კერძოთ შევეკითხე ერთ ჭადარა ოსს, თუ რა შეხედულობისაა ის დღევანდელ მდგომარეობაზე მათში და ჩვენს დღევანდელ მთავრობაზე, მან შემდეგი მიპასუხა: რა ვქნათ შენი ჭირიმე, ახალგაზრდობა გაგიჟდა და ჩვენ კი არაფერს აღარ გვიჯერებენ. ყველა ლაწირაკმა იარაღი აიღო ხელში და ბოროტად ხმარობს, თუ რამეს ეტყვი, მაშინვე მოკვლით დაგემუქრება. მთავრობაც თუ მთელ ქართველებს მოსწონთ მაშინ ჩვენ ოსები რაღა ვართ“ (ბიბილოვი, 1918:#192).

ბიბილოვის დასახელებულ ტექსტში ერთ საგულისხმო დეტალზე გვსურს გავამახვილოთ ყურადღება. საუბარი ეხება ავღვეის თემში გამართულ ოსთა ერთ-ერთ თავყრილობას, რომლის მსვლელობისას სხვა სოციალური პრობლემების გვერდით დაისვა საკითხი ოსური ეროვნული საბჭოს მუშაობის შესახებ: თუ ოსურ ეროვნულმა საბჭომ მთავრობის დახმარებით მკაცრი ზომები არ მიიღო ნადირალების იარაღის ასაყრელად, მაშინ შეუძლებელია მშვიდობიან გზით მათი იარაღის აყრა“ (ბიბილოვი, 1918:№192).

ქვემოთ ვნახავთ თუ როგორ თანამშრომლობდა ოსთა ეროვნული საბჭო საქართველოს მთავრობასთან.

ოსეთის ეროვნული საბჭოს თვითნებობის საკითხი არაერთხელ მოექცა ქართული პერიოდული პრესის ყურადღების ცენტრში. ჟურნალ-გაზეთების ფურცლებიდან, არაერთგზის სიფრთხილისკენ მოუწოდებდნენ ხელისუფლებას და მოსახლეობას. იმართებოდა არაერთი თავყრილობა, სადაც მიმდინარეობდა მსჯელობა, კამათი და საღი აზრის ძიება შექმნილი რთული

⁴ იგულისხმება სოფ. კვხვი;

ვითარებიდან გამოსასვლელად. 1918 წელს, საქართველოს წინააღმდეგ განხორციელებული ოსთა შეიარაღებული გამოსვლების შემდეგ მალედადგა საკითხი კვლავ ოსთა ეროვნული საბჭოს უსაქციელობის შესახებ.

„სამხრეთ ოსეთის ეროვნული საბჭოს მთავრობის საწინააღმდეგო მოქმედებამ ამ ბოლო დროს ფართო ხასიათი მიიღო ეროვნულმა საბჭომ უკუაგდო რა ჩვენი რა ჩვენი მთავრობის განკარგულებები და ზოგიერთი უკვე ცხოვრებაში გატარებული კანონები, მონდომა ძალაუფლების ხელში ჩაგდება, რამაც ადგილობრივ ცხოვრებაში არეგ-დარევა შეიტანა და მით ფართო ნიადაგი მოუმზადა მარცვა-გლეჯას და ანარქიას. ამიტომ მთავრობა იძულებული გახდა სასწრაფო ზომები მიეღო და შესაფერი ნაბიჯიც გადაედგა ამ მხრივ“ (ერთობა, 1919:№122).

მიღებულ ზომებში იგულისხმებოდა, რომ 1919 წლის 14 მაისს მაზრის კომისრის განკარგულებით და მიერვე გაცემული ორდერით ჩატარდა სამხრეთ ოსეთის ეროვნული საბჭოს ბინის ჩხრეკა. გაირკვა, რომ საბჭოს პრეზიდიუმი ორი კვირით ადრე გაპარულიყო ჯავის მიმართულებით, ხოლო კანცელარიაში აღმოჩენილი მიწერ-მოწერა და სხვა დოკუმენტაცია კიდევ უფრო ამბავრებდა ეჭვს და თვალსაჩინოს ხდიდა ამ ორგანიზაციის ანტისახელმწიფოებრივ ქმედებებს. აღნიშნული დოკუმენტაცია მაზრის კომისარიატმა ამოიღო, ხოლო საბჭო დაკეტილად იქნა გამოცხადებული.

საგულისხმოა, რომ გაზეთ „ერთობის“ მიერ ხსენებული საბჭოს ცხინვალიდან გაქცეული თავმჯდომარე ნ. ბლიევი და ამავე საბჭოს წევრი მ. სანაკოევი მთაში სოფელ-სოფელ დადიოდნენ, მართავდნენ შეხვედრებს, ათასგვარი ცრუ და ცილისწამებლური ინფორმაციით ცდილობდნენ ხალხის გადმობირებას. მთის გაუნათლებელი ოსი მოსახლეობა უფრო ხშირად ეხვეოდა ავანტიურისტთა მიერ მოქსოვილ სიცრუის ბადეში. ბარის სოფლებში ყოველთვის ვერ აღწევდნენ საწადელ და ხშირად ასეთი პასუხიც მიუღიათ:

„ისინი არეგ-დარევენ საქმეს და შემდეგ მთებში მიიმალებიან, ყოველგვარი ვაი-ვაგლახი და მთავრობის რისხვა კი ჩვენ უნდა გადაგვხდეს თავს. და მერე რისთვის, ჩვენ ქართველებთან რა გვაქვს საჩხუბარი, მათთან ვცხოვრობდით ძმურად და კვლავაც ასე ვიცხოვრებთ“ (ერთობა, 1919:№122).

ოსი ხალხის გარკვეულ დიდ ნაწილში საღი აზრი ყოველთვის ...ეს ადამიანები ცდილობდნენ მათ როლსა და მნიშვნელობას საერთო ქართული სახელმწიფოს მშენებლობის საქმეში. ერთ-ერთი ასეთი შემთხვევა 1919 წლის 8 აპრილს დაფიქსირდა, როდესაც გორის მაზრის კომისარ ქარცივაძეს ცხინვალიდან ეწვია დელეგაცია ვინმე მასწავლებელი თბილოვის ხელმძღვანელობით. დელეგაციამ გამოხატა მზადყოფნა საქართველოს მთავრობის მოთხოვნათა დასაკმაყოფილებლად, გამოთქვა აზრი პროვოკატორთა წინააღმდეგ მკაცრი ზომების გატარების აუცილებლობის შესახებ და საჭიროდ ჩათვალა ოსთა ყრილობის მოწვევა, ანალოგიური მოსაზრებების გავრცელების მიზნით.

ყრილობა შედგა 18 მაისს. თავმჯდომარედ არჩეული იქნა თბილოვი. ქართული მხრიდან ყრილობის მუშაობაში მონაწილეობის მისაღებად მოწვეული იყვნენ გენერალი ყარალაშვილი⁵ და მთავრობის წარმომადგენელი, მაზრის კომისარი ქარცივაძე. ორივე სტუმარმა სიტყვით მიმართა შეკრებილ საზოგადოებას და მოუწოდა მათ მშვიდობიანობის დაცვისა და წესრიგისაკენ. ყრილობის მუშაობა გაგრძელდა მეორე დღესაც. სწორედ 19 მაისს ერთხმად იქნა მიღებული

⁵ **სოლომონ ყარალაშვილი** (1870-1924) - ქართული შეიარაღებული ძალების გენერალ-მაიორი. ცხინვალის ლაშქრის უფროსი, ფოთის პორტისა და სადგურის გენერალ-გუბერნატორი, ფოთში განლაგებული ჯარების და ჯავშნოსანი მატარებლის უფროსი. 1924 წლის აჯანყების დროს ეკავა დასავლეთ საქართველოს ჯარების სარდლის თანამდებობა. დახვრეტილ იქნა 1924 წლის აჯანყების დამარცხების შემდეგ.

შემდეგი რეზოლუცია: „მოისმინა რა მოხსენება მაზრის კომისარ ქარცივაძისა, სამხრეთ ოსეთის დელეგატთა მეშვიდე ყრილობა უარყოფითად ეპყრობა სამხრეთ ოსეთის მეოთხე ეროვნულ საბჭოს მოქმედებას, რომელიც მიმართული იყო წინააღმდეგ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის განკარგულებათა და ჯავის მეხუთე ყრილობის რეზოლუციისა“ (ერთობა, 1919:№122).

ამავე ყრილობის სხვა რეზოლუციით, სამხრეთ-ოსეთის დელეგატთა მეშვიდე ყრილობა ცნობს, რომ საკითხი სამხრეთ ოსეთის საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან დამოკიდებულების შესახებ სავსებით არის გარკვეული ჯავაში გამართულ მეხუთე ყრილობაზე გამოტანილ რეზოლუციაში. ეს რეზოლუცია სრულად გამოხატავს სამხრეთ ოსეთის მოსახლეობის ნება-სურვილს და ანდობს ეროვნულ საბჭოს, დამფუძნებელ კრებასთან სოლიდარობით განახორციელოს ეროვნული და ტერიტორიული თვითმართველობა სამხრეთ ოსეთისთვის (ერთობა, 1919:№122).

ყრილობამ აირჩია ახალი დროებითი საბჭო: პრეზიდენტის შემადგენლობაში არჩეულ იქნენ: ზ. ვანევი (თავმჯდომარე), გ. გაგლოევი (თავმჯდომარის მოადგილე), ა. თიბილოვი (თავმჯდომარის მოადგილე), ა. ზორაევი (მდივანი), ბ. კოჩიევი (მდივანი) და ა.შ.

ხსენებული თავყრილობის მიმდინარეობისას მასში მონაწილე ყველა გამომსვლელის მოხსენებაში ხასგასმით გახლდათ აღნიშნული, რომ ოსეთი საქართველოს განუყრელ ნაწილს წარმოადგენს.

ამ პერიოდში, ვგულისხმობთ 1919 წელს, შედარებით რთულად ჩანს საქმე ჯავის ხეობაში. მიხ. კიაზოშვილი⁶ შემფოთებით აუწყებს მკითხველს, რომ ამ ტერიტორიაზე თვალის ერთი გადავლებითაც იგრძნობა სხვა, უცხო ქვეყნის სუნი. კანონიერების, სამართლის, წესწყობილების, სწავლა-განათლების, „შინაურ თუ გარეული საქმეების ვითარება ჯავის ხეობაში სრულიად უკონტროლოა. უკეთ რომა ვსთქვატ, თავისებური ცალკე სახელმწიფოური. საქართველოსა და მისი მთავრობის არსებობაზე ლაპარაკი ხომ სულაც არა სურთ. იგი არცა ჰქონიატ არსებულად და სხვა და სხვა ჭორებით ასაზრდოვებენ გამოყრუებულსა და არაფრის მცოდნე ოსობას. ასე ხდებაიქ, სადაც განსაკუთრებით ოსები მოსახლეობენ.სადაც ყველაფერი საქართველოსია, მაგრამ ისინი საქართველოსთვის არა ხმარობენ, მაგრამ ოსების უპასუხისმგებლო სითამამე ჯავის ხეობაში არ იწურება და ისინი ცხინვალზედაც დიდ პრეტენზიებს აცხადებენ. არ არის თითქმის ერთი დაწესებულებაც კი, სადაც ოსებს თვალსაჩინო ადგილები არა ჰქონდეთ ხელში ჩაგდებული. ადმინისტრაციის, განათლების, ესობის, ფოსტის თუ სხვა საქმეების გამგენი უხვად სწყალობენ ოსებს და პირდაპირ ხელს უწყობენ მათ იდეალების განხორციელებას. ცხინვალში მილიციის შესამჩნევი ნაწილი ოსობისა, რომელიც სხვათაგან დვარძლით არის აღსავსე და რომლის გამოყენება ოსეთის მეთაურებს იარაღით საქართველოს წინააღმდეგ ყოველთვის შეუძლიათ ერობაშიც ოსებს საჭირო ადგილი უჭირავთ, და სწორედ ამ ადგილით სარგებლობენ ისეთ შემთხვევებში რაც მათთვის სარგებლობლოა, თორემ ერობისა და სოფლის საქმეები მათ არ აინტერესებთ“ (კიაზოშვილი, 1919:№193).

აქვე უნდა ითქვას, რომ ე.წ ოსთა ეროვნული საბჭოს ანტისახელმწიფოებრივი საქმიანობა, გაზ. „ერთობასთან ერთად, არც გაზ. „საქართველოს“ დარჩენია შეუმჩნეველი 1919 წლის მაისში იგი იუწყება გარკვეული დოკუმენტების აღმოჩენის შესახებ, რომლებიც კიდევ ერთხელ მიუთითებენ ამ წარმონაქმნის საქართველოს წინააღმდეგ მიმართულ მოქმედების შესახებ.

⁶ „მიხ. კიაზოშვილის“ ფსევდონიმით მოღვაწეობდა მიხეილ ხერხეულიძე.

„ოსების საკითხი ახალი არ არის და მათ შეურყეველობას საქართველოს სახელმწიფოებრიობასთან საკმაოდ ვრცელი ისტორია აქვს.

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენასთან ერთად დაიწყო ოსთა მოძრაობა და ფართო ეროვნული ხასიათი მიიღო.

საქართველოს შუაგულში დაიწყო ოსების ეროვნული დარაზმვა და მახვილით მოისურვეს მათ საქართველოს გაჩეხვა, თავისი ტერიტორიის შესაქმნელად.

საქართველოს ჯარების პირველი მახვილი აღმართული იქნა ოსების წინააღმდეგ ჯავის ხეობაში და საჩხერის მინდვრებში პირველად იჭექა ქართულმა იარღმა.

მაშინ ოსები შედრკნენ. უფრო მნიშვნელოვან ძალის წინაშე უკან დაიხიეს.

ჩვენ იმთავითვე შევეცადეთ გაგვერკვია ქართულისაზოგადოებრივი აზრისთვის ნამდვილი შინაარსი ოსთა აჯანყებისა, მაგრამ საქართველოს მთავრობამ ეს აჯანყება ანარქიულ მოძრაობად სცნო და დიდი მნიშვნელობის საკითხი დაწვრილმანდა“ (საქართველო, 1919:№105).

გაზ. „საქართველო“ ამ პრობლემას სხვა დროსაც შეხებია. ამ მიმართულებით ერთ-ერთი საინტერესო ინფორმაცია, რომელსაც იგი აწვდიდა მკითხველს, გახლდათ ქართული ლეგიონის ოფიცრის შტაბსკაპიტან ლ. ბარათაშვილის ინფორმაცია, რომელიც შეიარაღებული გამოსვლებისთვის ოსთა გამალებულ სამზადისზე მიუთითებს. მაშასადამე, 1918 წელს ცხინვალზე თავდასხმის შემდეგ, ერთი წლის თავზე კვლავ მზადდება პროვოკაციული ქმედებები საქართველოს წინააღმდეგ. ჯავის ხეობიდან დაბრუნებული ქართველი ოფიცერი ბარათაშვილი იუწყება: ოსები ამბობენ, რომ წელს ჩვენ უსათუოდ უნდა გავიმარჯვოთ, შარშან დაგვამარცხა საქართველოს მთავრობამ, მაგრამ ასე არ მოხდება წელს. სანდო პირების თქმით ოსებთან თავს იყრიან რუსი ოფიცრები. ოსების ერთი მეტაურთაგანი სენაყოევი ამჟამად ჯავაშია. ცხინვალის რაიონიდან ქართველი მკვიდრნი გამორბიან, ოსები არ მალავენ და ისინი ამკარად ამბობენ, რომ ჩვენ მალე ომი მოგვიხდებაო, მომზადებული ოსები საკმაოდ არიან, აქვთ ტყვიის მფრქვევლებიც“ (საქართველო, 1919:№113).

სამწუხაროდ ეს ქადილი სულაც არ აღმოჩნდება საფუძველს მოკლებული. თუ აღარ ჩავთვლით მცირე მასშტაბიან მრავლობით თავდასხმებს მშვიდობიან მოსახლეობაზე, უკვე 1920 წლის 8 მაისს, სოფელ როკში, სეპარატისტულად განწყობილმა ოსმა შეიარაღებულმა რაზმებმა, გამოაცხადეს საბჭოთა ხელისუფლება და საბჭოთა ოსეთი რუსეთის ფედერაციის ნაწილად ცნეს. ამბოხებულებს მხარს უმაგრებდნენ ჩრდილოეთ ოსეთიდან გადმოსული და აგრეთვე 1918-1919 წლებში ოსთა აჯანყებები დამარცხების შემდეგ, საქართველოს ხელისუფლების მიერ განდევნილი შეიარაღებული ბრბოები. იმავე წლის 7 ივნისს აიღეს ქალაქი ცხინვალი და გამოაცხადეს საბჭოთა ხელისუფლება ონიდან დუშეთამდე.

1920 წლის ოსთა შეიარაღებულ გამოსვლებს საკმაოდ მძიმე შედეგები მოჰყვა. აჯანყებული შეიარაღებული რაზმები ხოცავდნენ, მარცვავდნენ და აწიოკებდნენ ცხინვალსა და მისი შემოგარენის ადგილობრივ მოსახლეობას, ადმინისტრაციისა და მთავრობის წარმომადგენლებს. დალუპულთა შორის მრავლად იყვნენ ეროვნული გვარდიის მებრძოლებიც.

აჯანყებულთა გეგმების უმთავრესი ნაწილი იყო სურამის გვირაბის გადაკეტვა და ლაშქრობის გაგრძელება გორის მიმართულებით. თუ საქართველოს მთავრობა მანამდე ოსთა მიმართ ლოიალური პოლიტიკით გამოირჩეოდა, ახლა ვალდებული იყო დაეცვა ქვეყნის სუვერენიტეტი და ტერიტორიული მთლიანობა. პრობლემის მშვიდობიანად მოგვარების მრავლობითი მცდელობები უნაყოფო აღმოჩნდა. ქვეყნის დამოუკიდებლობას, ტერიტორიულ ურღვევობას გარდაუვალი საფრთხე დაემუქრა.

სახალხო გვარდიამ, რეგულარული ჯარის რამდენიმე შენაერთთან ერთად, ოპერატიულად შეძლო ქართული სახელმწიფოს იურისდიქციის აღდგენა. სახალხო გვარდიის მეთაური ვალიკო ჯუღელი შეუბრალელებელი იყო სახელმწიფოს მტრების მიმართ, თუმცა ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების სიმკაცრე იყო სასჯელი არა ეთნიკური ნიშნით, არამედ მათი ანტისახელმწიფოებრივი საქმიანობისა და დანაშაულებრივი ქმედებებისთვის. ჩვენს ნათქვამს მოწმობს ის გარემოებაც, რომ ოსი ეროვნების მოქალაქეები, რომლებიც თავის დროზე გაემიჯნენ ძალადობის პოლიტიკას, დარჩნენ განზე და არ მიიღეს მონაწილეობა ქვეყნის წინააღმდეგ ორგანიზებულ შეიარაღებულ გამოსვლებში, ქართულ დემოკრატიულ რესპუბლიკას არაფრით შეუზღუდავს და ქვეყნის სრულუფლებიან მოქალაქეებად აგრძელებდნენ ცხოვრებას სხვათა გვერდით.

სრულიად საფუძველს მოკლებულია, სხვადასხვა დროს, ცალკეულ ოს ავტორთაგან 1920 წლის ოსთა გენოციდზე საუბარი. კიდევ ერთხელ ვამბობთ, რომ ოსთა შეიარაღებული გამოსვლების აღკვეთის და სახელმწიფოებრივი წესრიგის აღდგენის შემდეგ გატარებული სადამსჯელო ღონისძიებები გაპირობებული იყო იმ დანაშაულებრივი ქმედებების საპირწონედ, რასაც ეს შეიარაღებული ბრბოები ჩადიოდნენ მშვიდობიანი მოსახლეობის, ქვეყნის სუვერენიტეტის და უსაფრთხოების წინააღმდეგ და არა ეთნიკური ნიშნით.

სხვადასხვა დროს საქართველოს ხელისუფლებას მსგავსი ტიპის მკაცრი ზომები გამოუყენებია სხვა დამნაშავე ელემენტების, მათ შორის ქართველი მოქალაქეების მიმართაც.

„მთავრობამ ასეთივე რეპრესიული ზომები მიიღო აგრეთვე აჯანყებული ქართველების წინააღმდეგ. რადგან უტყუარი ფაქტია, რომ ჩვენი რესპუბლიკის წინააღმდეგ მოლაღატური გამოსვლა მოახდინეს არა მარტო ოსებმა, არამედ ქართველებმაც: ლეჩხუმი და რაჭა, სამეგრელო და დუშეთი, თიანეთი და ბაღდად-უხუთიც ხომ ოსებით არ არის დასახლებული?“ (ერთობა, 1918:№164).

გარდა ამისა, 1920 წელს აჯანყებულ ოს ბოლშევიკთა ჩანაწერებში გვხვდება ცნობები იმის შესახებ, რომ მემბოხეთა დანაკარგი უმნიშვნელო იყო, შეშინებული მოსახლეობა თავიდანვე აიყარა და ჩრდილოეთ ოსეთს მიაშურა. რაც კიდევ უფრო საგულისხმოა, შიდა ქართლიდან ჩრდილოეთ ოსეთისკენ მიმავალ ოსთა ძარცვასა და აწიოკებაში ლომის წილი დაიდეს მათივე ჩრდილოელმა თანამომხმეებმა (Известия Юго-Осетинского научно-исследовательского института краеведения, 1935:59-127). ამბობებულ ოსთა ერთ-ერთი შეიარაღებული რაზმის მეთაურის მ. სანაკოევის სიტყვით რომ ვთქვათ: „Из Северной Осетии получали тревожные сведения: там контрреволюционно-бандитские элементы грабили стариков и женщин, убивали, похищали девиц, воровали скот у отступавших повстанцев“ (Известия Юго-Осетинского научно-исследовательского института краеведения, 1935:113).

საქართველოს ხელისუფლება ხშირად იჩენდა გულმომწყალებას. სჯიდა მხოლოდ ამბოხებულთა შეიარაღებული რაზმების მეთაურებს და ამჯობინებდა მხოლოდ მშვიდობიანი მეთოდების გამოყენებას.

1920 წლის მოვლენების შემდეგ ცხინვალში სავალალო მდგომარეობაა. როგორც გაზეთი „საქართველოს“ კორესპონდენტი (ფსევდონიმით „ვეფხვი“) გვაცნობებს: „ვინ არ იცის რამდენი ვაი ვაგლახი არ გადახდა ცხინვალს ამ რევოლუციის დროს. რამდენი დარბევა და ძარცვა - გლეჯა, უპატრონოს, განადგურებულს უბრალო სოფელსაც ვეღარ დაადარებთ. სამარისებული სიჩუმე, განათლებას მოკლებული, სანიტარულის მხრივ ხომ მეტია ლაპარაკი, გზები, გორზე თუ ქარელზე ღმერთმა შეინახოს - არ გაირჩევა სარწყავ არხიდან. სამკითხველო თავგების ბუდედ გადაქცეულა“ (საქართველო, 1920:№137).

ასეთი სურათის მიუხედავად, სოციალური პრობლემების განხილვამდე ავტორი ყურადღებას ამახვილებს იმ გარემოებაზე, რომ გახიზნული მოსახლეობა თანდათან უბრუნდება ჩვეული ცხოვრების რიტმს. განსაკუთრებით ოსი მოსახლეობის პრობლემაა წინა პლანზე. ოსები მასობრივად თხოულობენ იკან დაბრუნებას და უმრავლესობას ყოველდღიურად ეძლევა ნება დაუბრუნდეს მიტოვებულ სახლ - კარს. ცხინვალის ერობას სრული ავტონომია აქვს მინიჭებული.

ზოგადად ეროვნული უმცირესობების პრობლემებს უყურადღებოს არასოდეს ტოვებს საქართველოს დემოკრატიული ხელისუფლება. უამრავი დოკუმენტი არსებობს რომლებიც ნათლად მიუთითებს მთავრობის და სხვა ხელმძღვანელი პირების აქტიურ ჩართულობაზე ამ მიმართულებით არსებული ყველა მნიშვნელოვანი საკითხის უსწაფესად მოსაგვარებლად. ჯერ კიდევ 1918 წელს აცხადებდა გაზეთ „ერთობა“ საქართველოს მთავრობის პოზიციას. საქართველოს ტერიტორიაზე ადგილი არ უნდა ქონდეს სხვის უფლებათა შეზღუდვას და სხვის შევიწროვებას, მართალია ჩვენ დიდი ბრძოლა გვიხდება მრავალ უცხო ელემენტებთან, რომელნიც შოვინიზმით გაჟღენთილნი, თავის ფარულ განზრახვათა განსახორციელებლად ებრძვიან ჩვენ დემოკრაციას და მის თვითეულ ნაბიჯის გადადგმას აძნელებენ. მაგრამ ეს გარემოება ვერ გახდება საბუთად მათი პოლიტიკური უფლებების შეზღუდვისა.

ჩვენ ვქმნით დემოკრატიულ სახელმწიფოს და ამის მიხედვით ყველას უნდა მიეცეს უფლება ამ აღმშენებლობაში მონაწილეობის, დანურჩევლად იმისა, თუ რა შეხედულებებს, აზრებს და რწმენას იზიარებს ესა თუ ის ჯგუფი, წრე, ან პარტია. შოვინიზმს, სახელმწიფოს წინააღმდეგ გამოსვლებს ჩვენ შეგვიძლია ყოველი საშუალებით ვებრძოლოთ, მაგრამ პოლიტიკურ უფლებებს კი ვერავის შევუზღუდავთ. ამ მხრივ ჩვენ ვდგევართ დემოკრატიულ უფლებრივ ნიადაგზე. ეს ნიადაგი კი გვეუნება, რომ უფლება რესპუბლიკის ცხოვრებაში მონაწილეობისა ყველა მოქალაქეს უნდა მიეცეს“ (უმცირესობათა უფლებები, 1918:№192).

ეროვნულ უმცირესობათა უფლებების დაცვის მიმართ ცხოველი ინტერესები არ განელებულა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის მთელ მანძილზე. ბუნებრივია, აღნიშნული საკითხი დღის წესრიგში დადგა რესპუბლიკის კონსტიტუციის პროექტზე მუშაობის დაწყებისთანავე. საჯარო განხილვების ფორმატში პრესაში გამოქვეყნებულ კონსტიტუციის პროექტის მნიშვნელოვან დეტალებში ფართო ადგილი დაეთმო ამ პრობლემაზე მსჯელობას. „დამფუძნებელ კრებას საკონსტიტუციო კომისია ამჟამად იმუშავებს კონსტიტუციის პროექტის იმ ნაწილს, რომელიც შეეხება ეროვნული უმცირესობათა უფლებების უზრუნველყოფას“ (ნათამე, 1920:№84).

პირველყოვლისა, ეროვნული უმცირესობების კუთხით საკანონმდებლო ბაზის მოსაწესრიგებლად საკონსტიტუციო კომისიამ საჭიროდ ჩათვალა ამ სამუშაოებში ჩაერთო თავად ეროვნულ უმცირესობათა წარმომადგენლები. ამ მიზნით კომოსამ მოიწვია ყველა ეროვნული უმცირესობის წარმომადგენელი, მოისმინა მათი აზრი ნაციონალური პოლიტიკის დაგეგმვის მიმართულებით. გაეცნო იმგეგმებს, რომელიც ეროვნულ უმცირესობათა ორგანიზაციები ფიქრობენ საკუთარ ეროვნულ საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად. დროთა განმავლობაში საკონსტიტუციო კომისიას დაუგროვდა უამრავი მასალა, მათ შორის წერილობითი მოხსენებები, განცხადებები და ოქმები, რომლებიც გამოხატავენ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ შემდეგ ეროვნულ უმცირესობათა მოსაზრებებს:

1. რუსეთის ნაციონალური საბჭოსი;
2. სომეხთა ნაციონალური საბჭოსი;
3. მუსულმანთა ნაციონალური საბჭოსი;

4. ოსთა ნაციონალური საბჭოსი;
5. ბერძენთა ნაციონალური საბჭოსი;
6. ებრაელთა ნაციონალური საბჭოსი;
7. გერმანელთა ნაციონალური საბჭოსი და სხვ.

კომისიის წარმომადგენელთა მოსაზრებით ეს მასალა ძალზე საყურადღებო ცნობებს მოიცავს ეროვნულ უმცირესობათა პრობლემატიკის ძირეულად შესასწავლად. სხვათა გვერდით, ბუნებრივია, საუბარი ეხება ოსთა ნაციონალური საბჭოს მიერ წარმოდგენილ წინადადებებს. ჩვენც სწორედ ამ უკანასკნელზე გავამახვილებთ ყურადღებას. საინტერესოა ის გარემოება, რომ: „სწორედ ოსეთის ეროვნულმა საბჭომ დაუდო თავის პროექტს საფუძვლად ტერიტორიული პრინციპი, სხვებმა კი პერსონალური ნაციონალურ-კულტურული. სწორედ ოსებს უჭირავთ კარგად მოზრდილი ტერიტორია, რომელზედაც ცხოვრობ თითქმის მთელი საქართველოს ოსობა და რომლის გარეშე ოსები სულ უმნიშვნელო რაოდენობას წარმოადგენენ. სხვა ეროვნულ უმცირესობათა შორის არცერთი არ არის ისეთი, რომ საქართველოს საზღვრებში ერთი მთლიანი ტერიტორია ეჭიროს და ამ ტერიტორიის იქით არ ცხოვრობდეს. უმეტესობა ტერიტორიულად არეულია ერთმანეთში და ქართველებში და მათ ამოძრავებს ერთნაირი შიში, რომ მათი საკითხის გადაჭრა ტერიტორიის მიხედვით გამოიწვევს მათ ეროვნულად დაქუცმაცებას და დასუსტებას. ამით აიხსნება ის, რომ თითქმის ყველა ეროვნული უმცირესობანი გაურბიან ტერიტორიულ თვალსაზრისს“ (ნათაძე, 1920:№84).

სამხრეთ ოსეთის ეროვნული საბჭოს მიერ წარმოდგენილი კონსტიტუციის პროექტის პირველივე პუნქტში ნათქვამია, რო სამხრეთ ოსეთი წარმოადგენს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ავტონომიის ნაწილს. სამწუხაროდ, დარჩენილი ტექსტის გაცნობა გვარწმუნებს, რომ პირველი მუხლის მოხმობილი პოსტულატი სრულად ეწინააღმდეგება დანარჩენ ტექსტში განვითარებულ მოსაზრებებს. ფაქტობრივად, წარმოდგენილი პროექტი გულისხმობდა საქართველოში ცალკე სახელმწიფოს დაარსებას, რომელიც ძალზე სუსტად, ორიოდ ძაფით იქნებოდა დაკავშირებული საქართველოსთან.

ლევან ნათაძის⁷ მოსაზრებით, მრავალეროვნულ ქვეყნებში ეროვნული საკითხის ტერიტორიული გამოცალკეების გზით გადაჭრას ის უმთავრესი ნაკლი აქვს, რომ იგი საზოგადოდ ეროვნული საკითხის მოგვარების ნაცვლად მხოლოდ ერთი ერის მოწყობას ცდილობს. ამგვარი მეთოდი მხოლოდ იმ ადგილებისთვის გამოდგება, და იქ არ შეიქმნება უსამართლობის წყაროდ, სადაც ერთადერთი ერი ცხოვრობს და სხვა არავინ. ოსეთის ეროვნული საბჭოს პროექტში სრულებით არაფერია თქმული იმის შესახებ, თუ რომელი ტერიტორიის საზღვრებში ფიქრობს იგი მოაქციოს „სამხრეთ ოსეთის კანტონი“. მაგრამ ვისაც კი ერთი თვალის გადავლებით მაინც დაუხედაია იმათ ეთნოგრაფიულ კარტისათვის, დაინახავს, რომშეუძლებელია გამოკვეთა მისთანა ტერიტორიისა, სადაც მხოლოდ ოსები ცხოვრობენ, სწადაც არ დარჩება მოზრდილი რიცხვის ქართველ მცხოვრებთა და ებრაელებისა. „სამხრეთ ოსეთის კანტონის“ შექმნა ეროვნულ საკითხს, ამნაირად, ვერ მოაგვარებს“ (ნათაძე, 1920:№84).

ოსთა ეროვნული საბჭოს მიერ წარმოდგენილი კონსტიტუციის პროექტის საფუძვლად აღებული ტერიტორიული პრინციპის გარდა გაზეთ „ერთობის“ ფურცლებზე ვრცელი ადგილი ეთმობა მსჯელობას ექსტერიტორიალური ავტონომიის, პერსონალური პრინციპის, საჯარო უფლებრივი თუ თავისუფალი ეროვნული კავშირების, ასევე სომეხთა, ებრაელთა და სხვათა ეროვნული საბჭოების მიერ შემუშავებული თაზისების შესახებ. საკუთარ მასალაში ლევან ნათაძე

⁷ ლევან (ლეო) იასონის ძე ნათაძე (1880 -1922) - ქართველი ჟურნალისტი, პედაგოგი, საქართველოს დამფუძნებელი კრების წევრი.

იმოწმებს ოტო ბაუერის, ვიქტორ ადლერის, ელენ ბოგენის, ნოე ჟორდანას, პროფესორ გეორგ ელინეკის, პროფესორ შერშენევიჩის და სხვათა მოსაზრებებს (ნათაძე, 1920:№87).

ოსთა პრეტენზიები საქართველოს ხელისუფლების მიმართ ყოვლად უსაფუძვლო და არარეალური გახლდათ. მიუხედავად ამისა „დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლება ოსებს საქართველოს ფარგლებში ეროვნულ-კულტურულ ავტონომიას სთავაზობდა. თვითმმართველობის ეს ფორმა სრულად უზრუნველყოფდა ისტორიული სამშობლოს მიღმა ბინადარი ხალხის იდენტობას, მის სამოქალაქო და პოლიტიკურ უფლებებს, მაგრამ ოსები ამას არ სჯერდებოდნენ და უფრო მეტს მოითხოვდნენ“ (აბაშიძე, ბახტაძე, ჯანელიძე, 2013:574).

მიუხედავად იმისა, რომ პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის მცირე პერიოდში სეპარატისტულად განწყობილმა ოსთა ნაწილმა რამდენჯერმე მოასწრო შეიარაღებული გამოსვლა ქართული სახელმწიფოს წინააღმდეგ, 1920 წლის მიწურულს ქართველი ხალხი კვლავ იგივე პოზიციაზეა, კვლავ ინარჩუნებს საღ აზრს და მშვიდობიანი თანაცხოვრებისკენ მოუწოდებს მის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ყველა ხალხებს. ეს პოზიცია სრულად არის გაცხადებული დ. თურდოსპირელის შემდეგ სტრიქონებში: „ძნელად მოიპოვება ერი, რომელსაც ისეთი ცხოველი ბუნება ჰქონდეს ინტერნაციონალისტიკისა როგორც ქართველი ერია. მე მინდა თავისუფალი ვიყო, ბედნიერი დაე სხვამაც იბედნიეროს, განაცხადა საქართველომ დამოუკიდებლობის აქტით და მოუხმო ყველას შეეტკბოთ და შეეყვარებინათ თავისუფლების კვარცხლბეკი საქართველო. საქართველომ ისე შეისისხლხორცა ერთა თანამშრომლობის და სოლიდარობის საჭიროება, რომ უმეზობლოდ არსებობა ჯოჯოხეთურ ტანჯვად მიაჩნია“ (თურდოსპირელი, 1920:№169).

გამოყენებული ლიტერატურა:

- abashidze, z., bakht'adze, m., janelidze, o. (2013) *sakartvelo da kartvelebi*, tbilisi. (აბაშიძე, ზ., ბახტაძე, მ., ჯანელიძე, ო. (2013). *საქართველო და ქართველები*, თბილისი).
- bibilovi, a. (1918). mdgomareoba osebshi, *gazeti „ertoba“*, #192. (ბიბილოვი, ა. (1918). მდგომარეობა ოსებში, *გაზეთი „ერთობა“*, №192).
- bibilovi, a. (1918). tsot'a ram am. K'avk'asiis osebis shesakheb, *gazeti „ertoba“*, #131. (ბიბილოვი, ა. (1918). ცოტა რამ ამ კავკასიის ოსების შესახებ, *გაზეთი „ერთობა“*, №131).
- ertoba, (1918), *gazeti „ertoba“*, #164. (ერთობა, (1918), *გაზეთი „ერთობა“*, №164).
- ertoba, (1919). *gazeti „ertoba“*, #122. (ერთობა, (1919). *გაზეთი „ერთობა“*, №122).
- toidze, l. (1991). rogor sheikmna samkhret osetis avt'onomiuri olki, *„matsnes“ ist'oriis seria*, tbilisi. (თოიძე, ლ. (1991). როგორ შეიქმნა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი, *„მაცნეს“ ისტორიის სერია*, თბილისი).
- turdosp'ireli, d. (1920). Pikrebi javis kheobashi, *gazeti „ertoba“*, #169. (თურდოსპირელი, დ. (1920). ფიქრები ჯავის ხეობაში, *გაზეთი „ერთობა“*, №169).
- k'iazoshvili, m. (1919). ts'erili kartlidan, *gazeti „sakartvelo“*, #193. (კიაზოშვილი, მ. (1919). წერილი ქართლიდან, *გაზეთი „საქართველო“*, №193).
- natadze, l. (1920). erovnul umtsiresobata uplebebis uzrunvelq'opa (erovnul sabch'ota mier shemushavebuli p'roekt'ebi), *gazeti „ertoba“*, #84. (ნათაძე, ლ. (1920). ეროვნულ უმცირესობათა უფლებების უზრუნველყოფა (ეროვნულ საბჭოთა მიერ შემუშავებული პროექტები), *გაზეთი „ერთობა“*, №84).
- natadze, l. (1920). erovnul umtsiresobata uplebebis uzrunvelq'opa, *gazeti „ertoba“*, #87. (ნათაძე, ლ. (1920). ეროვნულ უმცირესობათა უფლებების უზრუნველყოფა, *გაზეთი „ერთობა“*, №87).

- osebis gantskhadeba sakartvelos mtavrobisadmi, (1920). *gazeti „ertoba“*, #150. (ოსების განცხადება საქართველოს მთავრობისადმი, (1920). *გაზეთი „ერთობა“*, №150).
- sakartvelo, (1919). *gazeti „sakartvelo“*, #105. (საქართველო, (1919). *გაზეთი „საქართველო“*, №105).
- sakartvelo, (1919). *gazeti „sakartvelo“*, #113. (საქართველო, (1919). *გაზეთი „საქართველო“*, №113).
- sakartvelo, (1920). *gazeti „sakartvelo“*, #113. (საქართველო, (1920), *გაზეთი „საქართველო“*, №113).
- sakartvelo, (1920). *gazeti „sakartvelo“*, #137. საქართველო, (1920). *გაზეთი „საქართველო“*, №137.
- sakartvelos iust'itsiis saminist'ros sakartvelos erovnuli arkivi, pondi #481, anats'. #1, sakme #1689. (საქართველოს იუსტიციის სამინისტროს საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი №481, ანაწ. №1, საქმე №1689).
- sakartvelos iust'itsiis saminist'ros sakartvelos erovnuli arkivi, pondi #481, anats'. #1, sakme #1555. (საქართველოს იუსტიციის სამინისტროს საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი №481, ანაწ. №1, საქმე №1555).
- sakartvelos resp'ublik'a, (1920). *gazeti „sakartvelos resp'ublik'a“*, #150. (საქართველოს რესპუბლიკა, (1920). *გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“*, №150).
- umtsiresobata uplebebi, (1918). *gazeti „ertoba“*, #192. (უმცირესობათა უფლებები, (1918). *გაზეთი „ერთობა“*, №192).
- parnievi, a. (1918). shesadzloa tu ara osebis damouk'idebloba sakartveloshi da vin moitkhovs mas? *gazeti „ertoba“*, #119. (ფარნიევი, ა. (1918). შესაძლოა თუ არა ოსების დამოუკიდებლობა საქართველოში და ვინ მოითხოვს მას? *გაზეთი „ერთობა“*, №119).
- kartsivadze, v. (1919). Akhlo ts'arsulidan (tskhinvalshi daghup'ul amkhanagebis khsovnas), #74. (ქარცივაძე, ვ. (1919). ახლო წარსულიდან (ცხინვალში დაღუპულ ამხანაგების ხსოვნას), №74).
- Андреев, А. П. (1895). *От Владикавказа до Тифлиса*, Тифлис.
- Гаглоев, Р. (1918). Кавказъ (Правда о Цхинвальскихъ событияхъ), *Газ. „Борба“*, №77.
- Дубровин, Н. (1866). *Закавказье (от 1803 – 1806 года)*, Санкт-Петербург.
- Известия Юго-Осетинского научно-исследовательского института краеведения, (1935). вип. II, Сталинир.
- Лавров, Д. (1883). *заметки об Осетии и осетинах*, Тифлис.
- Соколов, А. (1874). *Путешествие мое в имеретию с линии кавказской*, Москва.
- Утверждение русскаго владычества на Кавказе, Том I, (Под руководством начальника штаба Кавказскаго военного округа генерал-лейтенанта Н. Н. Бильявскаго; под редакціей генерал-маіора Потто), (1901). Тифлис.
- Утверждение русскаго владычества на Кавказе (под редакцией генерал – маіора Потто), (1902). Том II, Тифлис.
- <http://expertclub.ge>

LITERARY REPRESENTATION OF THE SOVIET REGIME IN GURAM RCHEULISHVILI'S
FICTION AND DOCUMENTARY PROSE

კომუნისტური რეჟიმის მხატვრული რეპრეზენტაცია გურამ რჩეულიშვილის
მხატვრულ-დოკუმენტურ ნაწერებში

Ketevan Khitarishvili

Senior Scientific Resercher at
Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts,
ORCID:0000-0003-2926-554X
k_khitarishvili@yahoo.com
+995 595 036 570

Esma Mania

Doctor of Philology,
Senior Scientific Resercher at
Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts,
ORCID:0000-0002-6168-5678
Esmamania@manuscript.ac.ge
+995 593 20 68 26

Eter Kavtaradze

Chief Scientific Resercher at
Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts,
ORCID:0000-0001-6613-6144
eter_kavtaradze@yahoo.com
+995 555 223 384

Maia Jangidze

Lecturer at Interbusiness Accademy
ORCID:0000-0003-4638-5551
maia.jangidze@yahoo.com
+995 598 682 214

Abstract

The research deals with an important aspect of Guram Rcheulishvili's works. He lived in the Soviet system, when conformism prevailed in the society as a result of long repressions, and even those, who could not get used to the totalitarian regime, could not express it directly. Their protest was disguised in the themes chosen for writing, in the characters, and the various means of artistic expression. The present study confirms that Guram Rcheulishvili's works reflect important features of the communist regime: ideological pressure, bloody terror, standardization of public taste, thinking and

behaviour, levelling of personal dignity, restriction of rights and isolation from the outside world, false equality, complacency, and intolerance of dissent etc.

The writer was well aware that a work that did not fit into this framework could never be published. Thus, he was forced to disguise what he had to say in such a way that he could sneak up on censorship or simply write it down and put it in a drawer in the hope that it would reach the reader someday.

Some modern studies have pointed out that after the collapse of the Soviet system, Georgia did not create regime-denouncing prose. The results of the present study clearly confirm that this conclusion should be reconsidered at least in relation to Guram Rcheulishvili. The inadmissibility of the regime is evident in his writings. A fictional word does not have the sharpness that a political or publicist text can have, but its impact and effect are far greater.

Keywords: communist regime, terror, conformism, censorship, propaganda, representation, fiction, documentary prose

ქეთევან ხითარიშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი,
კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის
უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი
ORCID:0000-0003-2926-554X
k_khitarishvili@yahoo.com
+995 595 036 570

ესმა მანია

ფილოლოგიის დოქტორი,
კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის
უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი
ORCID:0000-0002-6168-5678
Esmamania@manuscript.ac.ge
+995 593 20 68 26

ეთერ ქავთარაძე

ფილოლოგიის დოქტორი
კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის
მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი
ORCID:0000-0001-6613-6144
eter_kavtaradze@yahoo.com
+995 555 223 384

მაია ჯანგიძე

ფილოლოგიის დოქტორი
ლექტორი ინტერბიზნეს აკადემიაში
ORCID:0000-0003-4638-5551
maia.jangidze@yahoo.com
+995 598 682 214

აბსტრაქტი

კვლევა ეხება ორიგინალური აზროვნებით, გამომსახველობითი საშუალებებითა და ცხოვრების წესით გამორჩეული მწერლის – გურამ რჩეულიშვილის შემოქმედების მნიშვნელოვან ასპექტს. გურამ რჩეულიშვილს მოღვაწეობა მოუხდა საბჭოთა სისტემის პირობებში, როდესაც ხანგრძლივი რეპრესიების შედეგად საზოგადოებაში გაბატონებული იყო კონფორმიზმი და ისინიც კი, ვინც ვერ ეგუებოდა ტოტალიტარულ რეჟიმს, ამას პირდაპირ ვერ გამოხატავდნენ. მათი პროტესტი შეფარული იყო საწერად არჩეულ თემებში, პერსონაჟთა სახეებსა და სხვადასხვა სახის მხატვრულ გამომსახველობით საშუალებებში. წინამდებარე კვლევამ დაადასტურა, რომ გურამ რჩეულიშვილის შემოქმედებაში მრავალმხრივია არეკლილი კომუნისტური რეჟიმის არაერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებელი: იდეოლოგიური წნეხი, სისხლიანი ტერორი, საზოგადოების გემოვნების, აზროვნებისა და ქცევის სტანდარტიზაცია, პიროვნული ღირსებების ნიველირება, უფლებების შეზღუდვა და გარესამყაროსაგან იზოლაცია, ყალბი თანასწორობა, თვითკმაყოფილება, განსხვავებული აზრის შეუწყნარებლობა, და სხვ.

მწერალს კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული, რომ ნაწარმოებს, რომელიც ამ ჩარჩოებში არ მოეცეოდა, ვერასოდეს გამოაქვეყნებდა. ამიტომ იძულებული იყო, რომ თავისი სათქმელი ისე შეენიღბა, რომ ცენზურისთვის შეპარება შეძლებულიყო ან უბრალოდ, დაეწერა და უჯრამში ჩაედო იმ იმედით, რომ ოდესმე მაინც მიაღწევდა მკითხველამდე.

თანამედროვე კვლევებში არაერთგან აღუნიშნავთ, რომ საბჭოთა სისტემის ნგრევის შემდეგ, აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებისა და რუსეთისაგან განსხვავებით, საქართველოში არ შექმნილა რეჟიმის მამხილებელი პროზა. წინამდებარე კვლევის შედეგები ნათლად ადასტურებს, რომ ეს დასკვნა გადასახედია თუნდაც გურამ რჩეულიშვილთან მიმართებით. მის ნაწერებში აშკარად ჩანს რეჟიმის მიუღებლობა. მხატვრულ სიტყვას არა აქვს ისეთი მკვეთრი ელფერი, როგორც შეიძლება ჰქონდეს პოლიტიკურ თუ პუბლიცისტურ ტექსტს, მაგრამ მისი ზემოქმედება და ეფექტი ბევრად მეტია.

Introduction

After the annexation in 1921, Georgia, along with the other countries of the Soviet Union, was hit by fierce repression. The struggle for physical survival gradually pushed values to the background. Under the influence of strong ideological factors, global conformism engulfed people's thinking and behavior. This era created a reality that strayed from the natural, logical path of development and artificially shifted to a new routine. Soviet ideology affected not only the political, domestic, and public spheres, but also almost all scientific disciplines. These influences had particular impact on the humanities and the arts.

Genetic research was strictly banned in the country, and the principles of history and literary studies were fundamentally reevaluated in accordance with the requirements of the new ideology. For example, in 1945, Joseph Stalin personally ordered the authors of the textbook *History of Georgia* – famous Georgian historians Niko Berdzenishvili and Simon Janashia, to introduce a number of changes in their works. Many of the best thinkers emigrated for an indefinite period (Ekvtime Takaishvili, Grigol Robakidze...) (Khvedelidze, 2016: 10-18) some of those who stayed in the country were deported (Levan Gotua) (Khvedeliani, 2020: 778-781), some were shot (Titsian Tabidze, Sandro Akhmeteli, Evgeni Mikeladze, Mikheil Javakhishvili...) (Ratiani, 2019: 78-94), some had their family members shot (Lado Asatiani, Nodar Dumbadze...), while others committed suicide (Galaktion Tabidze (Merabishvili, 2011: 154-162), Paolo Iashvili) (Rayfield, 1990). For those who survived during the

repression, compromising was the only way to prolong their creative life. Part of them paid a kind of tribute, and part of them adapted to the situation and kept pace with the existing system.

Georgian philosopher Merab Mamardashvili, when evaluating the twentieth century, uses the term “anthropological catastrophe”. This term does not necessarily refer to events such as the collision of the earth and the asteroid, excessive population growth under the scarcity of natural resources, ecological or atomic tragedy. It also refers to the events under the influence of which “something important in human life can be fatally destroyed” (Mamardashvili, 2011: 269). The Soviet government first challenged the “vital” values with military force and then with an ideological machine. This path required the humanities to introduce the principles that justify this new path. Accordingly, the humanities, such as history, literature, art, were filled with propaganda tendencies. Since the 1930-s, the majority of Georgian writers, in addition to their personal line of creativity, took on dedicating odes and eulogies to Soviet leaders. A clear proof of this is the collection published in 1937, which included works about Stalin by Georgian poets: Alexander Abasheli, Shalva Apkhaidze, Valerian Gaprindashvili, Sandro Euli, Paolo Iashvili, Giorgi Leonidze, Galaktion Tabidze, Titsian Tabidze, Nikolo Mitsishvili and others (Заря Востока, 1937: 183). Guram Rcheulishvili (1934-1960) writes that Soviet art turned into a “shower of praise” of the state directives.

Writing about the present in prose was like walking on a pile rope bridge because the narrative had to be devoid of any, even slightly critical, thoughts. It was safer to write historical novels because talking about past epochs and even criticizing them could not overshadow the existing regime. The resolutions of the Congresses of the Communist Party of the Soviet Union directly reflected the instructions that should have guided our writers. “The socialist state assumes a stable image and even looks at any dissident naturally as not a well-wisher according to the following principle – whoever is not with us is our opponent. The government assumes the right to art, ... the state has started teaching it from the top echelon” (Rcheulishvili, 2007: 77) – wrote Guram Rcheulishvili.

Because the writer was not pampered by the goodwill of the Soviet authorities, certain circles of progressive Georgian readers used to become acquainted with the writer’s works mainly from manuscripts. In addition to the original intellectual products, the writer also drew attention with his extravagant nature and provoked the sympathy of the people in the strictly regulated Soviet society. It was annoying for some, but interesting as well.

Methods

We used two types of written legacy as research sources: fiction (stories, short stories, plays) and documentary (personal letters, diaries, records). It was important for us to contrast the data of these two genres for different purposes and based on that to decipher the contextual background. By using contextual analysis, we were able to separate the plot of the work and the elements of the socio-cultural environment and identify the data required for the study. We also used methods of historical-comparative and empirical analysis.

Discussion and results

Guram Rcheulishvili grew up in a family of the intelligentsia, surrounded by famous scientists and public figures. He studied at the Faculty of History in Tbilisi State University, but his behavior and creativity could not meet Soviet standards. This surprised many because he was able to successfully

follow the flow and take advantage of the “benefits” offered by the government to the intelligentsia. Although he was not an outspoken rebel or dissident against the government, he constantly expressed his mindset with his writings and his way of life. From the memories of many contemporaries, it is known that he fired a shot at the Lenin’s monument in Lenin Square in Tbilisi. The Security Service was so confused and intimidated by the fact that they did not draw up the deed of arresting the perpetrator timely and calmed themselves down by the thought that he fired a shot in another direction, towards the market the “Children’s World” and not towards the monument. Later, the writer explained his behavior in this way: “I was overwhelmed by despair and I thought, either I fire a shot at the monument to Lenin, or myself, and finally I chose the first one” (Rcheulishvili, 2007: 300-306). Guram Rcheulishvili properly felt and appreciated the fallaciousness of the soviet regime, but it can be said that he was still a creative rebel and not a political one.

The lifestyle and rhythm of Soviet people’s life were like a march during the parade, where everyone’s gaze was drawn to the leader-idols standing on the tribune. People, standing in order, looked like each other in attire, facial expressions and gestures. They all smiled, and expressed happiness. The ideological machine of the state was doing its best to make this situation the main cornerstone of its existence for decades.

Guram Rcheulishvili used “running in place” as a symbol of Soviet rule ten years before Vladimir Vysotsky (the latter’s famous song “Utreniaia Gimnastika” (Morning Gymnastics) was written only in 1968). Rcheulishvili writes: “Our running forward is like running in place in one rhythm, but sometimes you say “Hoop” and you think you’re leaping up or jumping over higher” (Rcheulishvili, 2007: 367). That is how elusive was the progress and development of the Soviet man.

The writer, under the age of 25, was well aware that the “main masses of the public are extremely fascinated by everything. This admiration is strange hemp for them, this unwillingness to sober up is manifested in the joy that burst into flames dreadfully quickly because of any reason, the government itself, its commander, its parishioners are in this state”, “unusual idiotic admiration is on everyone’s face – as much admiration as possible!” (Rcheulishvili, 2007: 419).

The Soviet authorities easily adjusted the illusory prosperity created by them to the psyche of the nations that were tired of repressive resistance to the soviet regime, because they had no other way to save themselves. Guram Rcheulishvili uses such an interesting allegory to express this reality: “People here remind us of a mass sitting in a theatre that seems to be under siege, the very first attempt to break should die by no means, so everyone is sitting and watching a strange play, where flags are unfurled all the time and “Hurray” is shouted out, people also shout out “Hurray” and those who do not, are killed as responsible for artificially messing up the common mood”. The victims of this violence are no less tragic than those who survive in such conditions. We read in the continuation of the quote: “In the end, there are only people who voluntarily shout out “Hurray”, people who have already forgotten how they have started screaming, who do not want any other situation” (Rcheulishvili, 2007: 419). Here the author draws attention to one of the most difficult psychological factors – how something that was initially thrust on a person, turns into his natural need.

Such a manipulative method of conveyor “production” of the “new man” (Lewis, 1943: 194) is one of the main tools that the communists used so successfully to build their system. Guram Rcheulishvili divides people living in the Soviet system into two groups, people “who shout” and “who do not shout”. The first category includes pathetic, marching people shouting out “Hurray, Hurray”, for whom, over time, this self-centered ideology becomes a natural state, this forced ideology becomes “their own value”, and the alien unmistakably merges with the own in the nature of such people. The

second category includes people in whom screaming, imaginary, and superficial activity is replaced by “self-reset” in their head, e. g. thinking. According to Guram Rcheulishvili, thinking is the most intolerable crime in the Soviet reality. Thinking brings contemplation, melancholy, the pursuit of self-discovery, and the discovery of the “surplus” that ideology has “attached” to it, which is deadly dangerous to the Soviet life. Totalitarianism was hysterically afraid of such manifestations of freedom. It insured itself that “A melancholy is a contagious bacillus!” So, according to Rcheulishvili, a melancholic, or a thinking person, in the Soviet Union was destined to die.

Guram Rcheulishvili often calls “a class” or “a layer” of people “excursionists”, who are guided by the tour guide in the perception and assessment of the historical and cultural achievements of the mankind. The guide quickly takes such people through all the halls of the museum, tells them about the sizes and weights of all originals or reproductions, but does not allow them to stand in front of the works, enjoy them and form their own opinion. The “excursion” has two benefits for the regime – the Soviet man, on the one hand, has an illusory feeling that he has experienced world culture and thus does not lag behind the “goddamn” capitalist countries, and, on the other hand, he, in fact, forms the idea that is dictated by the “tour guide” in connection with the seen in the museum.

On February 26 1957, Guram Rcheulishvili wrote three short stories focusing on paintings on display at the World Cultural Heritage Exhibition in Moscow. While repeatedly emphasizing the sophistication of the shapes and content of Raphael’s painting “The Sistine Madonna”, the writer shows the contrast between how superficially and with what degree of profanation the Soviet audience treats this type of heritage. In parallel with Madonna’s transcendental essence, he portrays the “thoroughbred Slavic female” as a symbol of utilized reality, a creature confined to the realm of the flesh. In this context, for this society, Giorgione’s “Sleeping Venus” is only a naked woman, maybe even lustful. It is difficult to find anyone in the audience who can make out a “Sleeping Angel” in this face. Attitudes of visitors to the exhibition hall are limited to a template and meaningless, ready-made epithets: “Good”, “Great”, “Beautiful”. Viewers say this bowing their heads, picking their noses and thinking about the “cocktail-hall”. Such assessments almost always become barriers and deprive the visitors of the opportunity for individual perception. Interestingly, the common title of these short stories – “Jungle” – metaphorically tells the reader what kind of society watches and estimates the best monuments of the world’s cultural heritage.

Exactly a year after writing these short stories, in February 1958, Guram Rcheulishvili addressed this topic, this time in a more generalized form, in a personal letter to Erlom Akhvlediani, a famous Georgian writer: “Today, after drinking vodka, I went to the Tretyakov Gallery, ... I went through the halls at least three times at a furious pace, then, in the same place, I noticed my footprints and fish scales, which I ate a week ago” (Rcheulishvili, 2007: 42). The writer takes on the situation which he used in the story a year ago. Mechanical entry into museums, as a duty, was perceived by him with a sharp self-irony. An even more sarcastic symbolic expression of this superficiality is the traces of “fish scales”.

In several of Guram Rcheulishvili’s short stories, fish “Seliotka” (herring), as a cheap product, is a kind of metaphor expressing the unhappy existence of the Soviet man. On the other hand, we can also compare these small and slender fish, placed in the barrel to the top to be salted and which all look similar, to the Soviet society. The main thing here is uniformity and not individuality, abundance, and not quality. The high level of the writer’s self-irony is that the “fish scales” here belong to him and not to any of the grotesque characters created by him. The author never shies away from such harsh passages about himself. On the contrary, he often points out that he is a part of it. To illustrate that the

Soviet system deliberately suppresses the ability to access knowledge and beauty, we encounter another generalization: “The excursionists represent a separate race, they fill theatres, cinemas, the Kremlin, mausoleums, buses; they have an amazing feature – if you do not show them, they will not see; the government has invented the excursion guides, translators, and arrows with inscriptions specially for them” (Rcheulishvili, 2007: 42).

Guram Rcheulishvili compared the process of conveyor production of the Homosovietikus to an excursion, where people are guided by an excursion guide who delivers everything in the context, time, and form that is regulated by the state. The excursion is very similar to a conveyor by two important features: fast mechanical production and standardized products. According to the writer, the Soviet government invented this way in order to put a person in a conveyor routine, to load him with strictly stereotyped knowledge, and not to leave any time or opportunity for self-development. In this way, people respond with statistically calculated and established accuracy to each of the provided novelty and do not pose a threat that anyone will break this orderly system with unplanned collapse. “Excursionist” is a member of the society who voluntarily gives himself to the government to be governed. Excursionists rush, push, jump on each other, fall with broken heads, as if they are striving with a great passion for what is offered. It would not even come to an excursionist’s mind to go anywhere independently.

It is noteworthy that if an individual ticket to visit the museum costs 3 roubles, the price of an excursion ticket, including the services of the head of the excursion, costs 10 roubles. This is an indication that individual choice with one’s own rights and responsibilities is not accepted in this society, therefore it is not valuable, here the priority is to be a member of the group, to think with others, and like others. If you pay three roubles here, you will have to think and evaluate everything yourself, but if you pay three times more, others will think for you, the slavery of the ideology proposed by someone else is three times more expensive because this path requires less reflection and responsibility. Here, Sistine Madonna and Picasso’s color or stroke possess definite content and purpose once and for all. That is why a Soviet citizen can run through the gallery halls three times in the shortest possible time. Excursion heads, guides, translators, and arrows with inscriptions play the role of orientation in this world. This is a comfortable position for the masses. Guram Rcheulishvili writes to his friend with a rather sharp sense of humor that it would be good to produce special money for the “excursionists “with donkey ears... with badger eyes and motorized legs – instead of Lenin’s portrait”.

In one of his personal letters, Rcheulishvili writes with humor to his friend and colleague Erlom Akhvlediani: “I have to start writing letters to the Society for the Promotion of Political Science, which will then be included in the 15th, or final, volume of the complete, revised edition of my writings” (Rcheulishvili, 2007: 41). At the time, some writers’ works were more like agitations of political science than works of art. The “revised edition” and the phrase: “Sometimes a man has to account for tradition” are also worth mentioning. According to the party’s directives, the “revision” of the writer’s sincere thought had already become a “tradition” at the time, and those who agreed to it did not hinder the publication of even 15 volumes of their writings. It was in this virtual volume that the subject of one of the most ironic articles to be published should have been: “Excursionists, as a class and as a race” (Rcheulishvili, 2007: 41).

On July 9 1958, Guram Rcheulishvili, who was in compulsory military service in Akhaltsikhe, wrote to Erlom Akhvlediani with humor: “You can’t imagine how satisfied I am with the army. It’s good that you don’t have to worry about having fun, someone else is leading you, I was happy to be at the sergeant’s orders yesterday” (Rcheulishvili, 2007: 75-76). These words could be interpreted as an

admiration with the situation in the army, if they were not followed by the phrase: something “silently suffocates” you in Tbilisi and Moscow, while here there is something that “I can refuse! I will not do it!” On July 4 1958, he writes in his diary how he was unable to go in one line with others during a regular military marching. “I don’t know, I’m confused, and suddenly a happy thought comes to my mind that I can’t go in one line with anyone at all” (Rcheulishvili, 2007: 231).

The introduction of the “Excursionist” into the system of thought as a metaphor for the Soviet man points to the deep vision of the reality of the Soviet writer, as well as to the objective analysis. As mentioned above, Guram Rcheulishvili does not present himself as separated from the society in which he has to live. He does not deny the carrying of this burden or mark that is carried by others around him, but the fact that he is doing such a profound analysis of all this, in itself, presents him as the bearer of completely different consciousness and other values.

On August 17 1960, six days before his death, in a situation where being a person was the equivalent of a death sentence, the author made the most poignant entry in his diary: “Oh, the epoch, the egoist, you don’t even consider a human being worthy of the crucifixion!” (Rcheulishvili, 2007: 438). This record was a protest against the era that turned society into a “mass of excursionists”. The Soviet era did not allow people to make personal sacrifices. The communist regime created a machine that left neither space nor, consequently, a desire for self-sacrifice, as it limited the main thing – the courage of the act of thinking. They shot people in groups and dumped them in a common pit or placed them in psychiatric hospitals forever.

It is believed that Guram Rcheulishvili’s literary career was initiated by the bloody punitive campaign on March 9 1956. This event has a very ambivalent shade in the history of Georgia in the twentieth century: the criticism of the cult of Stalin by Nikita Khrushchev at the twentieth congress of the Communist Party provoked a strong reaction and almost a hundred thousand people took part in the protest march in Georgia. The demonstration gradually acquired a national spark and ended in great casualties.

It was impossible for Guram Rcheulishvili’s personality not to be affected by this event, all the more, when he himself took part in this demonstration and survived only thanks to the fact that at the time of the attack on the demonstrators he was at his friend’s place, living nearby the epicenter of the event. He soon wrote three short stories on the subject, apparently in the heat of the moment. In one of them (“Children Rushing Out of The School”, he paints a picture of how students join the March 9 1956 demonstration. The author shows the ascending emotional charge and, consequently, the increase in people’s exaltation with a chanted phrase: “Lenin-Stalin!”, which follows the text like a refrain with an increased number of exclamation marks at the end of this phrase. The short story with the roaring rhythm, in the wake of the escalation of events, subtly manages to provoke the effect of attendance. The reader first feels the buzz, then the enhanced buzz... This surge-like passion lures children, housewives, and the elderly for completely different purposes. The problems that people experience in the short story have two forms: social (“How many years there has been no sugar”, women “don’t have stockings”, someone throws a torn hat...) and ideological (“My work was earlier rejected as Stalin was not mentioned, then I introduced it and now it is being rejected because Stalin is mentioned” (Rcheulishvili, 2002: 291).

People who came out to defend Stalin’s name suddenly lit up with the national charge. The author shows this change in the purpose of the demonstration in an artistic way. At the initial stage, the text mentions seven times that the protesters sang the song – “Fly, Black Swallow” (known to be Stalin’s favorite folk song), and then it was replaced by Ilia Chavchavadze’s “Hey Georgians, Take out

your Swords”. It is no coincidence that the second song is followed by a new slogan: “Long live to independent Georgia!”

It is difficult to argue that the course of this demonstration should have deliberately reached the national charge, nor can we say that the protest against the cult of personality would, in itself, have been the main mood of this demonstration. The main thing, however, was that it was a bold move to speak out against the government, which, of course, would not go unpunished. The roar of the demonstration reduces when the first victim covered in blood appears at the tribune and a delegate sent by the people to the Government House for negotiations is released all beaten. Exaltation further calms down when a tank in the street fires and the first casualty falls down.

This short story features two very interesting and drastically different artistic images: a child as a symbol of implicit sincerity and freedom of thought and an elderly person as an image of conformism. The first one breathes his last for painting a chalk swastika on a tank and thus comparing the communist regime with fascism, while the latter draws a big star next to the swastika with the same chalk to neutralize the anger caused by the image. The generation of parents and grandparents were well aware of the gravity of repressions. Thus, the old man tries to neutralize the danger caused by the painted “swastika” with a larger “Soviet star”. It is noteworthy that in the short story this old man does not confront the child, but sympathizes him (“tears came out of his eyes”). He is neither happy with his actions nor with saving himself, he just acts mechanically, irrationally. This is indicated by the phrases: “he obtusely burst out laughing”, “he began laughing loudly”, “the old man’s laughing was increasing” (Rcheulishvili, 2002: 291) and others. The most painful thing in this historical event, therefore, in the short story, is that despite such a great tragedy, everything remained unchanged, everything soon settled down. “B-B-Bum”, the tank pealed, people disappeared, and loud laughter ceased. The sounds of the Russian waltz could be heard, the gramophone was playing ditties somewhere” (Rcheulishvili, 2002: 292).

The second untitled short story, written in 1956 (“Children, - he began with a deep, rich voice (Rcheulishvili, 2002: 49)”, describes the Georgian language and literature lesson in the first grade of secondary school. In this short story and, in general, in Guram Rcheulishvili’s works, it is important to show not only the regime’s verbal condemnation but also the contradictions that should demonstrate the tragedy of the situation with the elements of grotesque. The writer often confronts mutually exclusive data: for example, a teacher talks with young pupils, who are not able even read properly, about topics, such as the the party leaders, the fight against cult of personality, the purpose of the world leaders’ traveling to India and England, and others. The author also emphasizes the inadequacy of these topics concerning children, pointing out that children make a great effort to read the surname of each of these leaders. It is also clear that in the state, which has declared itself to be fighting for social equality, there is a clear flatter towards the son of the secretary of the district committee in the eyes of the school teacher, and disgust towards the son of the cleaner (in another story – yard-sweeper).

The short story culminates when a first-grader girl mistakenly reads a surname from the title of an article in the Communist newspaper: “Belia” (Beria) and receives “a slap in the face with parental care” from the teacher. This led to the “three-fold cursing of the slip in speaking of the name of adventurous Beria, instead of the name of the beloved kind uncle of the people and small children, Bulganin.” By the date of writing this work (April 1956), it had already been three years as Lavrentiy Beria, a former interior minister of the Soviet Union, had been executed by shooting on charges of espionage (Jangidze, 2019: 1-4), and since the twentieth congress in February 1956, it was considered a serious crime to mention his name. As soon as the 7-year-old pupil reads the first letter “B” of the

surname “Bulganin”, the surname “Beria” comes out of the unconsciousness, which not so long ago was on everyone’s lips and causes awe. The pupil is being punished for it.

In this short story, the author emphasizes another Soviet trend: the confrontation between the icons of the enemy and “Uncle”. Beria is the enemy, while Bulganin is “the beloved kind uncle”, just as Stalin had been before. The need for the new generation to closely perceive the Soviet rulers was a way to emphasize the comfort of this ideology, its universality, in a word, its psychological legitimacy.

Another short story (Rcheulishvili, 2002: 47-48) is about a kindergarten named after Giorgi Malenkov (1953-1955), Chairman of the USSR Council of Ministers. It continues the pathos described in the abovementioned short story. Here, they solemnly declare to the children as young as 4 years old that “the kindergarten has undertaken to plant 251 trees and 311 bushes on the Tbilisi Sea in response to the genius, historic decisions of the twentieth congress of the Party.” This happens to children of that age who mechanically, unintentionally repeat their teacher’s ardent, fervent “Hurray! Hurray! Hurray!” with garbled exclamations “Ula, Ula, Ula!”. But adults know perfectly well that what has become habitual and mechanical is thought to be the result of their own choice.

There was a great tradition of manipulation of numbers in the Soviet Union. It is noteworthy that “251 trees and 311 bushes” are more than round number by one unit, which indicates that we are dealing not with formal, rounded amounts, but with the numbers given within the unit. Since loyalty towards the Soviet system was only a quantitative measure, the kindergarten teacher, in agreement with his children to be brought up (the agreement with four-year-old children is grotesque as well!), increased the numbers to 293 and 393 to prove his loyalty to the party. Attention is again drawn to the quantities within the units. A teacher who does not do this with an inner feeling and sincere intentions knows perfectly well the real meaning of this decision, knows that “it is so much better for business.”

The writer does not leave out the Soviet tradition of producing personal names. During this period, personal names derived from the first syllables of names or surnames of political leaders (Stalin + Beria = Stalber; Marx + Lenin = Marklen; Lenin + Stalin + Beria = Lestanber) were used in Georgia. According to the short story, in April 1956, a four-year-old child requested to change his “hateful name” ‘Stalber’, because Beria’s name was condemned, to Bukhrusha (Bulganin + Khrushchev). It is noteworthy that despite the change of the name, Bukhrusha remains an inferior character and “talks in a squeaky poor voice”, while Marklen, who remained faithful to his name, utters a slogan with a “rich baritone”: “The party is our helmsman!”

“Flag-bearers”, “detachments and squads”, “ranks”, “Octobrists and pioneers”, “pioneer leaders”, “pioneer salute”, “our party”, “new power”, “great homeland”, “proud collective farm”, “fertile breakfast”, “flags in hands”, “a trumpet shining in the first rays of the morning”, “a teacher caring for any child like a mother”, “special encouragement of violators of the order”, passionate voices of “Hurray, Hurray” are remarkable components of Guram Rcheulishvili’s one more short story and they serve the same purpose: to describe the “Soviet Paradise”. ‘Soviet Paradise’ follows the writer’s numerous stories as an ironic leitmotif, but where the hero’s age changes, so do the main features of “Paradise”. For example, Communist Zurab Mikatadze lives in a country where all public servants believe in the aim of the letter of the Communist Party’s leader: “We are approaching the radiant, spectacular peaks of communism” (Rcheulishvili, 2002: 55), where the remarkable youth, representatives of flourishing happy generation, who contemplate colourful future painted by the Soviet state, live; where the arm of each such young man in the fight against nature serves to revive the homeland; where the “great tower of the skyscraper of communism” shines through the clouds.

“Soviet Paradise”, naturally, extends within the Soviet geography. The author of the story makes the characters violate “this harmony” as soon as the narration goes beyond the mentioned geographical area. The Soviet Union and the United States are the most controversial figures in this regard. The inscription on the wall of the medical site in the above-mentioned short story is a perfect example of the bias of this contrast. It reports that in the Soviet Union: the number of hospitals increased by 250% compared to 1913, the number of children with typhus or smallpox decreased by 510%, and so on. Below the statistical data there are the figures for the United States, according to which the number of hospitals has increased by only 10% since 1913, and the number of prisons where millions of freedom-loving citizens are imprisoned has increased by 500%. Such agitation data does not mean that the happiness and comfort of the Soviet Union are disturbed by thinking about the fate of the rest of the world, but rather keep the Soviet population in lie and self-satisfaction, demonstrating that the citizenship of this country is a great happiness!

There was constant competition and controversy in the Soviet Union over capitalist countries. The latter was portrayed to be repulsive in everything and blameworthy, while the Soviet Union presented itself as flawless. Guram Rcheulishvili’s phrase echoes this grotesque reality: “One famous racist – a scientist, of course, a bourgeois, made a mistake, while we do not make a mistake” (Rcheulishvili, 2007: 43). The writer’s phrase refers to the closedness of the Soviet Union, the secession from the outside world, self-isolation, and illusory existence: “What is outside. You can’t go beyond the borders of this country, there is no more outside” (Rcheulishvili, 2007: 360).

Guram Rcheulishvili does not leave out the attitude of the communists towards criticism. The Soviet government is trying to convince the people that it is open and welcomes criticism from “below”. In one of the short stories “The Court is ready to sentence”, the writer describes the course of the session of the Communist Party. After the dean of the faculty calls upon the first-year students that “criticism from below” is needed, the secretary of the first year boldly exposes the lecturer of the political economy. Some in the audience consider this step to be heroic, while others, on the contrary, consider it as acted out. The main character of the story, after the meeting, accidentally becomes a witness of the conflict between the dean and the secretary of the first-year students; the latter receives a reprimand for the intolerable boldness, though encouraged by the dean. The main character, who inadvertently witnesses this conversation, feels awkward because he accidentally listens to this dialogue, but subconsciously he feels as if the dean was speaking to him in order to warn him. The writer emphasizes that almost everything is formal in the Soviet environment, everything has its own implication. Therefore, a person cannot trust another person here because any kind of activity is stipulated by nomenclature. Criticism from “below” is as phantom as caring for the welfare of the world. An even deeper thought is expressed in the following phrase about the attitude of the Soviet authorities towards free thought: “In our gendarmerie state... some do not even want to hear praise of the good side if it is covered slightly more deeply” (Rcheulishvili, 2007: 421).

The writer does not lose sight of another Soviet feature: the cult of physical labour and the use of the metamorphosed nature of labor to “create” the Soviet man. In this way, the communists put the benevolent qualities of labor even higher than biological data such as gender. For this system, female labor is fully equated with male labor. Under the conditions of universal industrialization, the Soviet system is trying to justify this approach by adhering to the principle of gender equality, but it is in the leveling of natural, biological data that Guram Rcheulishvili finds quite large grotesque knots and with skillful emotional nuances exposes, at first glance, well-packaged topics. One of his short stories, from the very beginning, disarms the attempt of the Soviet authorities to transfer the biological data of man

to the background in the conditions of the primacy of physical labor – sex. The title of the short story is: “A Woman in Fuel Oil in the Workshop and Passionate Desire” (Rcheulishvili, 2002: 38). “The Workshop” and “Fuel Oil” are inappropriate concepts for the nature of a woman. The Soviet system tries to show a woman in the context of equality with men, Guram Rcheulishvili raises this issue in the context of the loss of a woman’s face. He writes in his diary about the wife of one of the interlocutors whose hand he was going to kiss: “Much to my distress in one hand she was holding a small liqueur glass full of vodka, in the other, she was holding a fork with a head of herring and onion. So, this initiative ended in a complete crash. Oh, that kiss on a hand! I was holding the hand of the fat woman who was destroying caviar and while trying to kiss her wrist I saw a huge tattoo... Her words from her autobiography are still ringing in my ears: “I am a working person, I have been working since I was ten years old, now I am fiftyish, I am not avoiding work and I am not from mollycoddles, I was cleaning the latrines for 8 years if I had to” (Rcheulishvili, 2007: 55). Against the background of this situation, it is sarcastic that “the Russian women’s choir sings about peace, friendship, women’s freedom as a toast for March 8 on the radio” (Rcheulishvili, 2002: 87).

It should be noted that the traces of self-censorship in the sources and archival materials of the works are not always explicitly presented. In this regard, Guram Rcheulishvili’s play “Marina” (Rcheulishvili, 2005: 7-60) is a happy exception. Both its original version and the version edited for publication as well as the correspondence about the changes made by the author have been preserved. It would be totally unacceptable for Soviet censorship to portray a “beggar”, a “cripple” and “mentally ill” as positive characters, as well as the promise of the main judge of the Soviet justice system to the witness to change the verdict to persuade him to have sex with him (the fact remains completely unpunished in the play) and the execution of a person based on a biased testimony given by the witness, although this witness later denied his testimony.

One of Guram Rcheulishvili’s loyal readers, his father Mikheil Rcheulishvili drew the author’s attention to the problems with the Soviet censorship (Rcheulishvili, 2007: 145-147). He also advised Guram to change characters so that it would be acceptable for Soviet censorship (the beggar to be replaced by a greengrocer or a cigarette seller and the judge to be punished by the Soviet court) or to transfer the action to another country. Therefore, it is not surprising that in the text revised for the publishing house ‘*Druzhiba Narodov*’, the action takes place in Paris, in the settlement of Georgian emigrants, and the reality, which did not suit “healthy with soul and flesh” Soviet citizens, with one stroke became a part of the “rotten to the core” capitalist system, as it was called in the Soviet Union. To make the action in France natural, the writer added a preface to the text, a story of a Georgian woman who returned from emigration into the Soviet Union. Otherwise, it would have been impossible to understand what was going on behind the “Iron Curtain”. Besides, the text was supplemented with a story of the Georgian woman married to a French baron who lived in affluence in France, had a wonderful husband and children, but was still unhappy and therefore chose to return to Soviet Georgia. In addition, instead of a street confrontation, the protagonist’s assassination revealed political, multiparty roots. This, too, was considered as an event characteristic only of the capitalist world.

In the conditions of staging the all-round prosperity of the Soviet man, Guram Rcheulishvili’s many characters – beggars, pickpockets and night thieves, station whores, Rustaveli prostitutes, tipplers, tramps, in short, people without social guarantees – should have been unacceptable for Soviet censorship, because according to the officially declared Soviet ideology, such people did not exist in the soviet society.

In the short story “Away from the Skyscrapers” (Rcheulishvili, 2002: 129-130) (the metaphor – “Skyscraper of the Great Tower of Communism” can be found in the writer’s works as well), a beggar is raking through the trash and thus making ends meet away from the skyscrapers. That is away from a prosperous, happy life. That is why the writer would never have had the illusion of publishing this text. A man with a bag on his back full of papers and empty cans taken from the trash, with worn soles, and shuffling his feet could never become a hero of Soviet literature because he was not afraid of losing anything and therefore did not have to bow to anything. This damaged the “views of the Soviet paradise” and called into question its contents. Therefore, the replication of his image was completely unimaginable.

Guram Rcheulishvili also touches upon the topic of “unregistered in the apartment book”, “having no passport” people in one of his literary-critical essays: “during one of the conversations, an opinion was expressed in my presence that our society does not need works that include “people who are not registered in the apartment book, due to absence of their certain place” (Rcheulishvili, 2007: 290). This was completely unacceptable for the writer. In his opinion, “there are no unnecessary bad people for real art, or people who fell out of routine, people obsessed with other ideas rather than those required by the objective correctness, evildoers, perhaps due to certain reasons of non-justification, there are all kinds of people, but only real people from each side – with thousands of passions for the expression” (Rcheulishvili, 2007: 291). It is these unpredictable people who are the writer’s priority because there is a living charge in them, not everything is determined, as in any field branded by the Soviet machine. It only makes sense to work with such people, such characters, but, therefore, there is a danger.

There is another big problem here, Guram Rcheulishvili fully shares the characters and their interests. Guram Rcheulishvili cites the term “having no passport” as a metaphor for people without social guarantees. He often considers himself like them: “I am a citizen without a passport, and so are my characters” (Rcheulishvili, 2007: 291). However, here it is necessary to distinguish between two things: social ‘passportlessness’ and conscious ‘passportlessness’ when your identity and personality are not harmed by the Soviet red seal of your own free will.

The theme of Khevsureti (Khevsureti is a historical province in the mountains of Eastern Georgia) is also included in Guram Rcheulishvili’s work in terms of disobedience to the regime. The writer has repeatedly visited Khevsureti and had many friends there. Thus, he was well aware of their irreconcilability with the communist system. In 1922, the Khevsurians put up a strong-arm resistance to the army of Soviet occupiers, due to which many of them were subjected to repressions. It seemed that the Khevsurians were expecting the overthrow of the Soviet regime with the help of Germany as a result of the ongoing battles in the Caucasus in 1943 (Ninidze, 2019: 144). The short story “rumor” (Rcheulishvili, 2002: 55-57) is about this expectation and the frustration associated with it. The text ends with the words: “The cannons were firing near Dzaug. Jabushanuri’s dog did not stop howling that night. Khevisberi felt bad about the news. The Khevsurians sniffed the inconceivable”. Naturally, it is important to consider what the historical context is, what geographical location “Dzaug” represents, and what happened there in 1943. Dzaug is the former name of the city of Ordzhonikidze (now Vladikavkaz). In 1943, fierce battles took place near this city and its environs against the Germans and the 30300-strong battalion of Georgians, led by General Shalva Maghlakelidze. It was intended that the country’s independence would be declared upon their entry into Georgia. However, the Germans lost their campaign “Edelweiss”. In early 1943, they left the environs of Ordzhonikidze, retreated, and the illusion of Khevsureti, related to the overthrow of the Soviet regime, was shattered.

The short story clearly shows the Khevsurians' negative attitude towards the Soviet regime ("Rumors reached the mountains in the morning: - The Bolsheviks resigned... the Khevsurians went on the spree"), so that the writer could not really hope to publish the novel under the Soviet regime. This text, like many others, seems to have been created only for a narrow circle of relatives, friends and for history.

In 1951-1954, the short story "A Walk" (Rcheulishvili, 2002: 59-61) was written on the topic of forced settlement in Khevsureti valley. In particular, it reflects the fact that Khevsurians settled in the Samgori Valley. The short story mentions the suicide of Berdia Liqokeli. In 1935, a Khevsurian People's Healer, Mgelika Liqokeli, over a hundred years old, committed suicide. We can't say whether he or another person is meant in the short story, but the Liqokeli family was especially distinguished by their disobedience to the regime. Guram Rcheulishvili personally knew Chachaur Liqokeli, a participant in the 1921 Kojori battles, who accompanied his group during the Khevsureti expedition. Short story phrases, such as "an unruly strand of hair broke loose from the hat", "won't we have a gathering place any more?", "I wish there was war; what's the reason for exile, all in vain", "it's a war, what else", "It's a struggle, what the hell, thrown and dead" (Rcheulishvili, 2002: 59-61) indicate a negative attitude towards the deportation and its initiating regime, which they could not openly say for fear of repression.

It is noteworthy that none of the stories discussed above were published during Guram Rcheulishvili's lifetime. In the three magazines of the 1950s (*Shroma, Mnatobi, Tsiskari*), which set the tone for a literary life, only seven of his short stories were published during his lifetime. In addition to the content of his writings, the editors refrained from publishing them because of the writer's extraordinary behavior and eccentric nature, which did not meet the standards of a Soviet man.

Censorship in the stories published in the magazine *Tsiskari*, of course, did not dwell upon the correction of the author's style and punctuation, and quite boldly, often with vague criteria, interfered with the published texts. Censors used to remove the personified passages mentioned in the first person from Guram Rcheulishvili's stories. By removing such passages, Soviet censorship feared the reproduction of individualistic aspects that could bring to the fore the personal nature of a man, his senses, and, in general, such skills that could not be generalized broadly. The sentence (Tsiskari, 1957: 63) removed from the premised diary of the story "A Mousetrap" reads: "I have been reading Merezhkovsky's "Antichrist" all day". Naturally, Soviet censorship could not have left the name of the emigrant writer Dmitry Merezhkovsky in the published story without a response, especially the title of the religious nature of his work, although this short story is about Peter the Great. The lines from the poems of Sergei Yesenin and Galaktion Tabidze, used as epigraphs, have been removed from the publication of one of the short stories, although none of them have been repressed. Here, the logic of the decision of censorship may be understood as some kind of dangerous link between the epigraph and the main text. Traces of censorship can be seen in the introduction of the story "Tvirtvila" (Tsiskari, 1957: 58). Two of his pages have been removed for criticizing the Soviet court, while the phrase "Goods of the dubious structure of the cooperative" has been removed for criticizing the Soviet cooperative.

Guram Rcheulishvili constantly felt the pressure of censorship on his modern writing. "Here the structure is strangely interfering from the outside and internally, first gives artistically unnoticed push" (Rcheulishvili, 2007: 293) he writes, but he does not want to follow this push. That is why he looks at reality and says, "I can't stand the fact that every sincere word is doomed in my life and won't be able to see the light" (Rcheulishvili, 2007: 431), "The pen, like a weak, fettered hand, barely obeys me, when

I know in advance that these works, like everything else written by me, are doomed not to be published” (Rcheulishvili, 2007:421).

When examining Guram Rcheulishvili’s attitude towards the Soviet regime, it is necessary to consider the nature of the text and who it was intended for or accessible to. A very warm letter to ex-teacher Irine Mikeladze (Rcheulishvili, 2007: 8-9), who was deported to Central Asia in 1952, ends with a slogan-like phrase that no Georgian will bring shame on Georgia, “whose offspring today is leading all undertakings of the world peace and will undoubtedly bring them to an end.” Naturally, the Soviet security services paid special attention to the correspondence of the deportees, and these words are deliberately inserted at the end of the letter. We also do not see the writer’s sincerity in trying to convince Vakhtang Tchelidze (Rcheulishvili, 2007: 92-101), the editor of magazine *Tsiskari*, that those, heaping praise on the party, are sincere, that there was no time for “self-determination” and “personal feelings” during the war, and that his writings in terms of ideology should have been completely acceptable for the Soviet authorities.

Conclusions

The research revealed interpretations in Guram Rcheulishvili’s style regarding the state of his modern society living under the communist regime. The fictional texts of the writer reflect how the Soviet government easily adapted the illusory prosperity created by it to the psyche of the nations tired of repressive resistance; He draws attention to a very complex psychological factor - how it has become a natural human need, which has been imposed upon from the very beginning; How they inadvertently “assigned” the ideological path to the people by means of tour guides, escorts, translators, arrows with inscriptions, and because of this the whole system of human transformation became like a conveyor. The writer often and emphatically refers to such collocations and determinants as: young pioneer leader, pioneer salute, our party, new power, famous homeland, praiseworthy collective farm, nutritious breakfast, a banner in the hands etc. which make the illusiveness of the situation obvious; In general, in Guram Rcheulishvili’s works, it is important not to verbally condemn the regime, but to show such contradictions, which illustrate the tragedy of the situation with grotesque elements.

Analysing Guram Rcheulishvili’s documentary prose, it became possible to identify facts that determine a fundamentally important aspect of his creative process. These are the “dangerous” passages that his family members advised him to extract from the texts. In the article, we also tried to establish the logic of the censorship of seven short stories published in his lifetime.

Although Guram Rcheulishvili is more of an observer, he always feels part of this community. To emphasize this, he very often puts himself in the position of people who are both regime-led and indifferent to the regime, and therefore complete losers. Many of Guram Rcheulishvili’s characters - beggars, pickpockets, night thieves, station whores, Rustaveli Avenue prostitutes, drunkards, vagrants, in a word, people without social guarantees must have been unacceptable to Soviet censorship, because according to the officially declared Soviet ideology, such people did not exist in this society. Guram Rcheulishvili cites “passportlessness” as a metaphor for the lack of social guarantees. He often thinks of himself as such, but here it is necessary to distinguish between two things: social passportlessness and conscious passportlessness, when a person’s identity and personality does not bear the Soviet red seal in a voluntary manner. The character gallery in Guram Rcheulishvili’s works is divided into two such categories. However, the writer expresses equal sympathy for the characters in both categories. All this is represented in different texts by different artistic means and high creative mastery, which definitely deserved systematic study and requires further fundamental research.

This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia under grant [No. FR-18-5776 “New Textual Scholarship Researches and the Chronology of Guram Rcheulishvili's Life and Work (Bilingual Edition)“].

Bibliography

- gazeti *Zarja Vostoka*, (1937). *Gruzinskie stihy i pesni o Staline*. Tb. (газета *Заря Востока*, (1937). *Грузинские стихи и песни о Сталине*, Тб. Georgian Poems and Songs about Stalin. Tb).
- Jangidze, M. (2019). *The Importance of Dating Events for Biobibliography: According to Guram Rcheulishvili's Works and Archival Materials*. Journal of Advanced Research in Humanities and Social Science, Volume 6, Issue 2. ჯანგიძე, მ. (2019).
- Khvedelidze, I. (2016). *Standing on the Third Shore: Grigol Robakidze's Biography in Emigration* (Literature in Exile: Emigrants' Fiction 20th Century Experience, Cambridge Scholars Publishing).
- khvedeliani, t., alt'uni, s. (2020). *levan gotuas biograpia da mkhat'vruli lit'erat'ura*, zhurnali: sotsialur da humanit'arul metsnierebata k'vlevistvis. (Khvedeliani, T. Altun, S. (2020). *Levan Gotua's biography and fiction*. Journal of Social and Humanities Sciences Research. ხვედელიანი, თ., ალტუნი ს. (2020). *ლევან გოთუას ბიოგრაფია და მხატვრული ლიტერატურა*, ჟურნალი: სოციალურ და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა კვლევისთვის).
- luisi, k. (1943). *adamianis gadagvareba*, *Guli Gonieri*, N16. (Clive Staples Lewis, (1943) *The Abolition of Man*, *Guli Gonieri*, N16. ლუისი, კ. ს. (1943). *ადამიანის გადაგვარება*, გული გონიერი, N16).
- mamardashvili, m. (2011). *tsnobiereba da tsivilizatsia*, tsnobierebis t'op'ologia. tb. (Mamardashvili, M. (2011). *The Topology of Consciousness*, Tb. Georgian Biographical Centre. (მამარდაშვილი: 2011, 269 – მამარდაშვილი მერაბ, *ცნობიერება და ცივილიზაცია*, ცნობიერების ტოპოლოგია, თბ. ქართული ბიოგრაფიული ცენტრი.
- merabishvili, i. (2011). *galak't'ion t'abidzis iubile londonshi* (penomenologiuri zhurnali. “k'ult'ura da pilosopia, 2011). (Merabishvili, I. (2011). *Galaktion Tabidze's Anniversary in London* (Culture & Philosophy: A Journal for Phenomenological Inquiry). მერაბიშვილი, ი. (2011). *გალაკტიონ ტაბიძის იუბილე ლონდონში* (ფენომენოლოგიური ჟურნალი „კულტურა და ფილოსოფია“).
- ninidze, m., jangidze, m. (2019). *int'ert'ekst'ualoba guram rcheulishvilis tkhzulebebshi*, (Sjani, N20/2). (Ninidze, M., Jangidze, M. (2019). *Intertextuality in Guram Rcheulishvili's Fiction* (Sjani, N20/2). ნინიძე, მ., ჯანგიძე, მ. (2019), *ინტერტექსტუალობა გურამ რჩეულიშვილის თხზულებებში*, (სჯანი, N20/2).
- rat'iani, i. t'raik'ova, e. (2019) *p'olit'ik'uri p'rotsesebis urtiertk'avshiri da lit'erat'uruli disk'ursebi: sotsialist'uri kveqnebis gamotsdileba*, sjani. (Ratiani, I. Traykova, E. (2019). *Interconnection of Political Processes and Literary Discourses: Experience of Socialist Countries*, Sjani. რატიანი, ი.

- ტრაიკოვა, ე. (2019). *პოლიტიკური პროცესების ურთიერთკავშირი და ლიტერატურული დისკურსები: სოციალისტური ქვეყნების გამოცდილება*, სჯანი).
- Rayfield, D. (1990). DOI: 10.1080/03064229008534854. The killing of Paolo Iashvili.
- rcheulishvili, g. (2002). tkhzulebata sruli k'rebuli ekvs t'omad, t. 1, tb., gamomtsemloba „saari“.
(რჩეულიშვილი, გ. (2002). თხზულებათა სრული კრებული ექვს ტომად, ტ. 1, თბ., გამომცემლობა „საარი“).
- rcheulishvili, g. (2002). tkhzulebata sruli k'rebuli ekvs t'omad, t. 2, tb., gamomtsemloba „saari“.
(რჩეულიშვილი, გ. (2002). თხზულებათა სრული კრებული ექვს ტომად, ტ. 2, თბ., გამომცემლობა „საარი“).
- rcheulishvili, g. (2005). tkhzulebata sruli k'rebuli ekvs t'omad, t. 4, tb., gamomtsemloba „saari“.
(რჩეულიშვილი, გ. (2005). თხზულებათა სრული კრებული ექვს ტომად, ტ. 4, თბ., გამომცემლობა „საარი“).
- rcheulishvili, g. (2007). tkhzulebata sruli k'rebuli ekvs t'omad, t. 5, tb., gamomtsemloba „saari“.
(რჩეულიშვილი, გ. (2007). თხზულებათა სრული კრებული ექვს ტომად, ტ. 5, თბ., გამომცემლობა „საარი“).
- rcheulishvili, g. (2007). tkhzulebata sruli k'rebuli ekvs t'omad, t. 6, tb., gamomtsemloba „saari“.
(რჩეულიშვილი, გ. (2007). თხზულებათა სრული კრებული ექვს ტომად, ტ. 6, თბ., გამომცემლობა „საარი“).
- rcheulishvili, g. (1957). *sataguri. zhurnali Tsiskari*, N 1. რჩეულიშვილი, გ. (1957). *სათაგური. ჟურნალი ცისკარი*, N 1.
- rcheulishvili, g. (1957). *trtvila. zhurnali Tsiskari*, N 1. რჩეულიშვილი, გ. (1957). *თრთვილა. ჟურნალი ცისკარი*, N1.

INFECTIOUS DISEASES AND THEIR TREATMENT IN GEORGIAN SOURCES

ინფექციური დაავადებები და მათი მკურნალობა ქართულ წერილობით წყაროებში

LIANA SAMKURASHVILI

Doc. of Philology
Korneli Kekelidze Georgian National
Center of Manuscripts
Tbilisi, Aleksidze str. 1/3
ORCID: 0000-0002-0724-1320
liana.samkurashvili@yahoo.com
591 216829

IRINA GOGONAI

Doc. of Pedagogy
Korneli Kekelidze Georgian National
Center of Manuscripts
Tbilisi, Aleksidze str. 1/3
ORCID: 0000-0002-6540-2161
irinagogonaia@manuscript.ge
577 795454

TAMAR ABULADZE

Doc. of Philology
Korneli Kekelidze Georgian National
Center of Manuscripts
Tbilisi, Aleksidze str. 1/3
ORCID: 0000-0001-5666-0786
t.abuladze@manuscript.ge
555 930069

LELA SHATIRISHVILI

Doc. of Pedagogy
Korneli Kekelidze Georgian National
Center of Manuscripts
Tbilisi, Aleksidze str. 1/3
ORCID: 0000-0002-7846-2630
Helensha30@yahoo.com
551 006173

NATIA KHIZANISHVILI

PH.D. student

Korneli Kekelidze Georgian National

Center of Manuscripts

Tbilisi, Aleksidze str. 1/3

ORCID: [0000-0002-0612-8182](https://orcid.org/0000-0002-0612-8182)n.khizanishvili@gmail.com

514 997797

Abstract

The article reviews the manuscripts of medical content (fundamental works - Medical Book ("Thsigni Saakimoi"), "Yadigar Daud", "Incomparable Qarabadin" ("Ustoro Karabadini"), collections, separate works, qarabadins), the chronological framework of which includes the 10th-19th centuries, they reflect information about infectious diseases and their treatment; also, medical references in the memoirs with a focus on the public perceptions, causes, and management of these diseases.

The article presents the material in terms of belonging to the chronological, sectoral and cultural environment: the role of the authors or translators of the works in terms of knowledge about epidemiological diseases, the establishment of special terminology, the introduction of Eastern and European traditions.

The Georgian manuscripts reflect the diagnosis of some infectious diseases - plague, cholera, leprosy, smallpox, typhoid - the influence of regional and social characteristics of the infected on the spread and course of diseases, traditional, folk, and contemporary scientific methods of treatment, including vaccination, isolation/lockdown, and escaping tactics, other anti-epidemic measures.

These manuscripts contain references to Eastern, Muslim, and European, as well as Russian physicians and scientists (Galen, Jenner, and others); To some extent, it presents the details of society's approach to infectious diseases, in general, the general knowledge and picture of the development of medicine in a specific historical context.

Keywords: Infectious Diseases, Vaccination, Manuscript, Collections, Qarabadin, Sources

ლიანა სამყურაშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი

კორნელი კეკელიძის სახელობის

საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

თბილისი, ალექსიძის 1/3

ORCID: [0000-0002-0724-1320](https://orcid.org/0000-0002-0724-1320)

liana.samkurashvili@yahoo.com

591 216829

ირინა გოგონაია

პედაგოგიკის დოქტორი
კორნელი კეკელიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი
თბილისი, ალექსიძის 1/3
ORCID: 0000-0002-6540-2161
irinagogonaia@manuscript.ge
577 795454

თამარ აბულაძე

ფილოლოგიის დოქტორი
კორნელი კეკელიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი
თბილისი, ალექსიძის 1/3
ORCID: 000-0001-5666-0786
t.abuladze@manuscript.ge
555 930069

ლელა შათირიშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი
კორნელი კეკელიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი
თბილისი, ალექსიძის 1/3
ORCID: 0000-0002-7846-2630
Helensha30@yahoo.com
551 006173

ნათია ხიზანიშვილი

დოქტორანტი
კორნელი კეკელიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი
თბილისი, ალექსიძის 1/3
ORCID: 0000-0002-0612-8182
n.khizanishvili@gmail.com
514 997797

აბსტრაქტი

სტატიაში მიმოხილულია სამედიცინო შინაარსის ხელნაწერები (ფუნდამენტური ნაშრომები “წიგნი სააქიმო“, „იადიგარ დაუდი“, „უსწორო კარაბადინი“, კრებულები, ცალკეული თხზულებები, კარაბადინები), რომელთა ქრონოლოგიური ჩარჩო მოიცავს X-XIX სს-ებს; ისინი ასახავენ ცნობებს ინფექციური დაავადებებისა და მათი მკურნალობის შესახებ;

ასევე, სამედიცინო ცნობები მემუარულ ლიტერატურაში ფოკუსით, საზოგადოების მიერ აღნიშნული დაავადებების აღქმაზე, წარმოდგენებზე, გამომწვევ მიზეზებსა და მართვის ხერხებზე.

სტატიაში მასალა წარმოდგენილია ქრონოლოგიური, დარგობრივი და კულტურული გარემოსადმი კუთვნილების კუთხით: წარმოჩენილია თხზულებების ავტორთა თუ მთარგმნელ - გარდამთქმელთა როლი ეპიდემიოლოგიური დაავადებების შესახებ ცოდნის, სპეციალური ტერმინოლოგიის დამკვიდრების, აღმოსავლური და ევროპული ტრადიციის დანერგვის თავლსაზრისით.

ქართულ ხელნაწერ მემკვიდრეობაში ასახულია ზოგიერთი ინფექციური დაავადების - შავი ჭირის, ქოლერის, კეთრის, ყვავილის, ტიფის - დიაგნოსტიკა, დასნეულებულთა რეგიონული და სოციალური თავისებურებების გავლენა დაავადებათა გავრცელებასა და მიმდინარეობაზე, მკურნალობის ტრადიციული, ხალხური და თანადროული მეცნიერული მეთოდები, მათ შორის, ვაქცინაცია, განრიდება/იზოლაცია, სხვა ეპიდსაწინააღმდეგო ღონისძიებები.

აღნიშნული ხელნაწერები ინახავს ცნობებს აღმოსავლელი, მუსლიმი და ევროპელი, ასევე, რუსი მედიკოსებისა და მეცნიერების შესახებ (გალენი, ჯენარი და სხვები); გარკვეულწილად, წარმოგვიდგენს საზოგადოების მიერ ინფექციური დაავადებებისადმი მიდგომის დეტალებს, ზოგადად, საერთო ცოდნასა და მედიცინის განვითარების სურათს კონკრეტულ ისტორიულ კონტექსტში.

საკვანძო სტყევები: ინფექციური დაავადებები, ვაქცინაცია, ხელნაწერი, კოლექციები, კარაბადინი, წყაროები

შესავალი

საქართველოსა და უცხოეთის სიძველეთსაცავებში დაცული ხელნაწერები, რომლებიც შეიცავენ ცნობებს ინფექციური დაავადებების შესახებ, ქრონოლოგიურად X-XIX სს. მოიცავს.

ხელნაწერებში ინფექციური სნეულებების დახასიათებასთან, მართვასთან და პროფილაქტიკასთან დაკავშირებული ცნობები პირობითად შემდეგ ოთხ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს: 1. მკურნალობის ხერხები ძველ საქართველოში „უსწორო კარაბადინის“, „წიგნი სააქიმოს“ და სხვა სამკურნალო შინაარსის თხზულებათა მიხედვით; 2. ეპიდემიის გამო იზოლაციის/ჩაკეტვის და განრიდების ტაქტიკა, რომელიც განხილულია არამხოლოდ ძველ ქართულ სამკურნალო თხზულებებში, არამედ ძველი აღთქმის ტექსტებსა და სასულიერო ლიტერატურაში, მემუარული ხასიათის ნაშრომებში; 3. საკარანტონო ქსელები სახელმწიფო ღონისძიებების რიგში დოკუმენტური წყაროების მიხედვით, 4. ჰიგიენურ - სანიტარული ხასიათის მითითებანი სამკურნალო წიგნებსა და კარაბადინებში.

ცალკე ჯგუფად უნდა გამოიყოს XIX ს-ის ხელნაწერები, რომლებშიც წარმოდგენილია ბაქტერიოლოგიის ჩამოყალიბების წინა და პირველი პერიოდის (საუკუნის მეორე ნახევარი)

ცოდნა, დაავადებების მართვის სტრატეგია და მითითებები პროფილაქტიკური ღონისძიებების ჩასატარებლად.

მეთოდები

სტატიაში განხილული მასალის კვლევა განხორციელდა ინტერდისციპლინური მეთოდოლოგიით: თეორიული კვლევა, რომელიც სტატიაში წარმოდგენილ პირველწყაროებზეა ჩატარებული, დაემყარა შემდეგ კომპონენტებს: მასალის, როგორც არტეფაქტის, პირველწყაროს ტექსტის ანალიზს, შედარებით ანალიზს, მიმოხილული ხელნაწერების კულტურულ-ისტორიული გარემოს თავისებურებებიდან გამომდინარე და ინტერპრეტაციას უშუალოდ დარგის, მედიცინის ისტორიის შესაბამისი ეტაპების გათვალისწინებით. ამასთანავე, კვლევის საწყის და შემდგომ ეტაპებზეც ცალკეული ხელნაწერის გაღრმავებული შესწავლა განხორციელდა ხელნაწერთმცოდნეობის, კოდიკოლოგიისა და ტექსტოლოგიის პრინციპების საფუძველზე. მიღებული შედეგების განხილვა მოხდა დარგის ისტორიის კონკრეტული ეტაპებისა და მოთხოვნების გათვალისწინებით, რაშიც უშუალოდ მონაწილეობდნენ მედიკოსები. ინტერდისციპლინური კვლევის შეჯერებულმა შედეგებმა საშუალება მოგვცა წარმოგვეჩინა X-XIX სს-ების ქართულ ხელნაწერებში დაცული სამედიცინო ცოდნა ინფექციური დაავადებების ეტიოლოგიის, დიაგნოსტიკის, მართვისა და საკითხის შესწავლის ისტორიის კუთხით.

შედეგები

ქართული სამედიცინო შინაარსის ხელნაწერების შესწავლის შედეგად გამოიკვეთა რამდენიმე მნიშვნელოვანი გარემოება:

1. ქართული პირველწყაროები (X-XIXსს.) ასახავს ქართველი მწიგნობრების, მედიკოსების თანადროულ ცოდნას ეპიდემიოლოგიური დაავადებების, მათი ისტორიის, გავრცელების, დიაგნოსტიკის, მართვის შესახებ;
2. შესწავლილი მასალა ნათელყოფს კულტურათა გზაჯვარედინზე მყოფი ქვეყნის მიერ სათანადო ცოდნისა და ტრადიციის შეთვისებისა და ტრანსფორმაციის გზას აღმოსვლური, მუსლიმური და ევროპული/რუსული წყაროების თარგმნის, გადამუშავება-შევისებისა და ინტერპრეტირების გზით;
3. აღნიშნული კვალი და გავლენები აისახება ტექსტების ლექსიკაში, პერსონალიაში, რეცეპტურასა და ისტორიულ რეალიებში

მსჯელობა

ქართული მატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სფეროს სამედიცინო შინაარსის ხელნაწერები წარმოადგენს, რომლებიც გაბნეულია საქართველოსა თუ საზღვარგარეთის ქვეყნების სიმძველეთსაცავებში.

ამ ხელნაწერებში შემონახულია საუკუნეების განმავლობაში ქართველი მწიგნობრების მიერ დაგროვილი სამედიცინო ცოდნა და გამოცდილება. ეს ძეგლები შეიძლება იყოს, როგორც ორიგინალური და ნათარგმნი სასულიერო თხზულებები, ისე სპეციალური სამედიცინო შინაარსის ნაშრომები, რომლებშიც ასახულია ეროვნული ტრადიციის შედეგად დაგროვილი

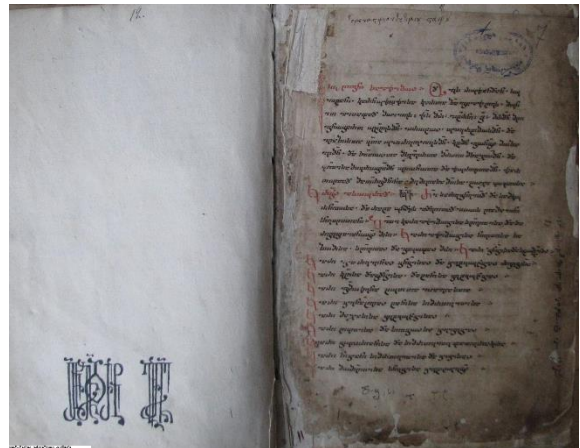
ხალხური ცოდნა, დასავლურ-ქრისტიანული და აღმოსავლურ-მუსლიმური კულტურების თანადროული მიღწევები, რომელიც ამ ქვეყნებთან მჭიდრო კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობების პერიოდში იქნა შეთვისებული.

XI საუკუნეზე ადრინდელი, ქანანელის „უსწორო კარაბადინამდელი“ ქართული სამედიცინო წიგნი დღეისათვის არ მოგვეპოვება. აგიოგრაფიული ნაწარმოებებიკი მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდიან V-XI საუკუნეების საქართველოში სამედიცინო ცოდნისა და სხვადასხვა დაავადებების შესახებ. ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის მნიშვნელობა მათი ეპოქის სამედიცინო შეხედულებების შესწავლის საქმეში აღნიშნული აქვთ ქართულიმედიცინის ისტორიის მკვლევარებს: ლ. კოტეტიშვილი, მ. სააკაშვილისა და ა. აგელაშვილის, მ. შენგელიას და სხვ. (შენგელია, 1980:72)

დაავადების თუ სხვადასხვა სამკურნალო საშუალებების შესახებ საინტერესო ცნობები მოიპოვება უძველეს ქართულ აგიოგრაფიულ თხზულებაში „შუმანიკის მარტვილობა.“ ტექსტში მოხსენიებულია ინფექციური დაავადება, კეთრი, რომელსაც ავტორი იაკობ ხუცესი „განბორების“ სახელით მოიხსენიებს: „იყო ვინმე დედაკაცი ერთი სპარსი მოგვ, რომელსა განბორებისა საღმობაჲ აქუნდა“ (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, 1963:23)

შუა საუკუნეების ფუნდამენტურ სამედიცინო თხზულებებში – „უსწორო კარაბადინი“, (X-XI სს.), „წიგნი სააქიმოა“ (XIII ს-ის დასაწყ.), „იადიგარ დაუდი“ (XVI ს.) – განხილულია რიგი ინფექციური დაავადებები; ზოგჯერ ცალკე თავი აქვს დათმობილი თითოეულ სნეულებას; აღწერილია მათი გამომწვევი მიზეზები და კლინიკური ნიშნები; მოცემულია სამკურნალო საშუალებათა დოზირებული ჩამონათვალი; აღწერილია სანიტარულ-ჰიგიენური და პროფილაქტიკური მეთოდები, რომლებსაც იყენებდნენ თხზულებათა თანადროული და ძველი მკურნალები ამ ინფექციებისგან თავის დასაცავად.

სამედიცინო თხზულებებში სნეულებათა სახელები ხშირად ორ (ქართულ და არაბულ) ენაზეა მოტანილი. ასეთებია მაგალითად, ავი ჟამი იგივე შავი ჭირი, არაბულად *ტლაალუნი* (*ṭāūn*), როგორც „უსწორო კარაბადინშია“ მოხსენიებული: „ავი ჟამი, რომე ტლაალუნიჰქვიან . . . ჟამისა ნიშანი ესე მჯდომი არის, ან გამოვა ყურის ძირს, ანუ ენისა ძირსა, ანუ ძუძუსა ძირსა, ან ღლიასა, ანუ საზარდულსა“. შემდეგ ჩამოთვლილია მისი სამკურნალო საშუალებები და ღონისძიებები – სისხლის გამოშვება, კოტომის მოკიდება და სხვ. („უსწორო კარაბადინი“ 1997: 520).

სურათი 1. S-1274 „წიგნი სააქიმო“, XV-XVI სს.

თარგმნილი ხოჯა ყოფილის მიერ. დაცულობის ადგილი ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

„წიგნი სააქიმოში“ ქოლერის გამომწვევ მიზეზად ცხელი ჰაერია დასახელებული: ტექსტში არაბული სახელწოდებით იხსენიება: *ვაბაჲ(wabāʿ)* // *ჰაიდაჲ(haidat)* „ვაბაისაცხროდ,

ჰაერისა სიხორშაესაგან იქნების, რომელ ტანისა გასარეველისა ბუნებაჲ სისწორისაგან შეცვალოს და ტანი დააუსუსუროს“. ქოლერის კლინიკურ ნიშნებად აღნიშნულია, რომ „სნეული დაბნდეს და მაჯასი ძლიერი იყოს და მიწყით ფეთქდეს, და წყურვილი დია იყოს“ ასევე, „ნერწყვი, რაისაცა ამოიღებდეს, მერალი იყოს . . .“. სამკურნალო საშუალებად ურჩევენ: „ხელის გახსნას“ (სისხლის გამოღებას); ამასთანავე „ჰამოჲ სურნელი და ყუავილი გრილი თავისა მიდამოსა დადვას ... დია ერგების“ (წიგნი სააქიმოჲ 1936: 289-290). ქოლერის გამომწვევ მეროე მიზეზად ზედმეტი ჰამა არის დასახელებული. „ჰაიტაჲ დაგარჯაჲ, რომელსა ჰქვან არაბულად *თუხმაჲ (tuḥma)* და ქართულად *ელდაჲ*ეს მანკი ზედმეტი ჰამისგან იქნების, როდესაც ტკბილი და ცხიმიანი „დია ექამოს და ვერ მოედნოს“ (წიგნი სააქიმოჲ, 1936: 173-174).

„უსწორო კარაბადინსა“ და „წიგნი სააქიმოჲში“ დაფიქსირებულია იმ დროისათვის ცნობილი კანის ინფექციურ სნეულებათა რამდენიმე სახეობა: კეთრი, მუნი, ქაშოვეთი // ქაშოეთი, *ჯუზამი (ḡudām)*, *ბარასი (baras)*.

ავტორი გვაფრთხილებს: „კეთრიანობაჲ // მუნი რომე სჭირდეს, ვისაცა ესე სენი სჭირდეს და მათთანა სჰამოს და სვემდეს, მას გარდაეხვევის“ (უსწორო კარაბადინი 1997: 72). „კეთრიანობაჲ, რომელსა ჰქვან არაბულად *ბარასი*, ... ესე მანკი გლუსუნისა ბალღმისაგან იქნების“; გარეგნული ნიშნებია: „*ბარასი*, ვითამცა კეთრი, შავიცა იქნების და თეთრიცა. და რაჲცა ნემსი შესცენ და სისხლი არ გამოვიდეს, არ იკურნების; და რაჲცა სისხლი გამოვიდეს ... კარგად იკურნების; და რაჲცა სინედლე გამოვიდეს, ძნელი იქნების“ (წიგნი სააქიმოჲ 1936: 262). „უსწორო კარაბადინში“ აღწერილია კეთრის გარეგნული ნიშნები, „ნიშანი *ჯუზამისა*, რომე ქაშოეთელსა ქუიან ... რაჲამს ფერი პირისა გაუწითლდეს და მერმე გაუშავდეს, და გაუმსხვილდეს ... წამწამი და წარბი გასცვივდეს ... თავსა და პირსა ნიადაგ ოფლი სდიოდეს ... *ჯუზამი* არის“. ავტორი სნეულისთვის ჰაერის გამოცვლას ურჩევს; დამოწმებულია გალენის (ჯალინოზის) მოსაზრება, რომ ეს სენი მემკვიდრეობითია, მამიდან შვილს გადაეცემა: (უსწორო კარაბადინი 1997: 494- 495).

ამავე წიგნში განხილულია სურდოს ორი ფორმა: *ზუქამი (zukām ან zakmat)* და *ნაზლაჲ (nazla)*, რომელთა გამომწვევ მიზეზებად დასახელებულია მავნე სიმბურვალე და მზე: „სურდოჲ, რომელსა ჰქვან *ზუქამი* და *ნაზლაჲ* იმკურვალისა მავნისაგან იქნების“; ძველ მკურნალთა დაკვირვებით, „რაჲცა წყალი ტუნით ცხურთაჲთ ჩამოვიდეს, მას *ზუქამი* ჰქვან და რაჲცა პირისაკე ჩამოვიდოდეს და მკერდსა ჩავიდოდეს, მას *ნაზლაჲ* ჰქვან (წიგნი სააქიმოჲ 1936: 132).

აღწერილია ინფექციური სნეულება – ჭლექი იგივე ტუბერკულოზი, რომელსაც „უსწორო კარაბადინსა“ და „წიგნი სააქიმოჲში“ ეწოდება ფირტუისა ტკივილი // ფირტუსა სიწყლულე, არაბულად – *სილი (sill)*. „*კარი სილისა*: ნიშანი ესე იყოს, მუდმად ახუელებდეს და მწოვედ აქმინებდეს“, სნეულებას თან ახლავს გამლიერებული წყურვილი, სიგამხდრე, „ხანჟამიერად სისხლსა ამოიღებდეს და პირის სახე წითელი იყოს და წყნარად აცხელებდეს, სადამოს ჰამას უკანით უფრო აცხელებდეს“; (უსწორო კარაბადინი 1997: 363). (წიგნი სააქიმოჲ 1936: 161).

ინფექციური დაავადების, ყვავილის (*ჯოდრი* – არაბ. *ǧudr*) შესახებ მოთხრობილია დაწვრილებით „წიგნი სააქიმოსა“ და დაუთხანის „იადიგარ დაუდიში“. „ყვავილი, რომელსა ჰქვან არაბულად *ჯოდრი*, ნიშანი ყვავილისა ვითარებისა, იგი არს, რომელ ძნელად აცხრობედეს, და ზურგი სტკივოდეს, და თუალნი წითლად იყვნენ“. სამკურნალო საშუალებად „ხელის გახსნას და სისხლის გამოღებას ურჩევს“. მაგრამ „თუ ვერ მოესწრას და გამოსრულ იყოს ყვავილი, ნუ გაქსნის, თუ არა ევენების“. იმ შემთხვევაში თუ სნეული ყმაწურილი იყოს, „ჭიქამოჰკიდონ და სისხლი დია გამოიღონ. (წიგნი სააქიმო 1936: 266).

„იადიგარ დაუდის“ ავტორი ინფექციური დაავადების, ყვავილის რამდენიმე სახეობას ასახელებს: „უწინდელი პილწი სისხლი ზოგი ყვავილად, ზოგი ქუნთრუშად, ზოგი მოლოქურად გამოვა და ზოგს პარტახტად გამოყრის ...“ და იქვე ურჩევს როგორ უმკურნალონ: „კაცს რა ყვავილი გამოაჩნდეს, მკლავი გაუხსნან საშუალის ძარღვიდადმან სისხლი ადინონ და კოტომი მოკიდონ; ასვან, რომე ასეთი აბები არწყევინოს; მაგრამ, წიგნი სააქიმოს მსგავსად, აქაც აკრძალულია: „რა ყვავილი გამოაჩნდეს, ნურც ხელს გაუხსნით და ნუღარც კოტომს მოჰკიდებთ“ (იადიგარ დაუდი 1992: 554). აღწერილია ინფექციის რამდენიმე ფორმა: „ყვავილისგან უკეთესი ის არის, პირველ გააცხელოს და მერმე გამოაყაროს“; გართულებულ ფორმად „შავი და წვრილი გამონაყარი“ ითვლება; ხოლო „თუ ერთმანეთზედა გათეთრებული ასხია, საფათერაკოა“, რომელიც „მჯდომის ნიშანია . . . მჯდომი ერთი, მოთეთრო რომე არის, მერმე წვრილი და შავი ... *პარტახტის* სახე არის (იადიგარ დაუდი 1992: 555-557).

„წიგნი სააქიმოში“ ცოფის კლინიკური ნიშნების მხოლოდ ნაწყვეტილად შემორჩენილი, ვინაიდან ხელნაწერის ბოლო ფურცლები დაკარგულია. „იადიგარ დაუდიში“ ცოფს ძალის სიბრაზიანე ეწოდება: „ძალის სიბრაზიანე ერთი სენი არის, ... რომე ვისაც უკბენს, იმასაც გარდაედებს. და ესე სენი ძალს მგელს, ტურას, მელას, კატას – ყველას შეექნების და გაბრაზიანდების“. ცოფის გამომწვევ მიზეზად დასახელებულია დამპალი მძორი, რითაც ეს გარეული მტაცებელები ხშირად იკვებებიან. ცოფის (ბრაზიანობის) ნიშნებია: დაწითლებული თვალები, დორბლიანობა, წყლის შიში. თუ ასეთმა ბრაზიანმა ძალმა კაცს უკბინა, შვიდი დღის შემდეგ „მალიხულიასავით შეიქნების, მარტო ყოფნა მოუნდების, სინათლეს დაერიდების, ბნელს სახლშიგა შევარდების“. თავის სახეს სარკეში ვერ იცნობს, „კაცის კბენა მოუნდების ...“. ცოფიანი ძალისგან დაკბენილი კაცის მკურნალობა შესაძლებელია, ვიდრე წყლის შიში გაუჩნდება აუცილებელია: ძალის ნაკბენი ორმოცი დღის განმავლობაში არ შეხორცდეს, ფიცხლავ კოტომი მოიკიდოს ...“ შემდეგ სხვა სამკურნალო საშუალებებია ჩამოთვლილი (იადიგარ დაუდი 1992: 606-608).

გადამდები სნეულებებისგან თავის დაცვის მეთოდებზე ყურადღებას ამახვილებს „უსწორო კარაბადინის“ ავტორი და გვაფრთხილებს, რომ მკურნალი და მომვლელი ასეთ ავადმყოფთან დიდხანს არ დარჩეს (უსწორო კარაბადინი 1997: 71). შემდეგ უფრო დეტალურად აღწერს: „რომელსაცა სახლშიგან ისი [სნეული] იწვეს, შენ ნუ დასდგები და ნურცა დასწვები; და რაცა მას ეჭამოს საჭმელი, მისსა ნაჭამსა თქუენ ნუ სჭამთ, თვარემ საშიშარი არის. ნურცა მათითა ჭურჭლითა წყალსა სვამთ, რომლითა სნეული სმიდეს“ (უსწორო კარაბადინი 1997: 72).

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ფონდებში დაცული XIX საუკუნის ორი ნუსხა A 1645 და 1646 ეხებაქოლერის ეპიდემიის მართვას. მის შესაჩერებლად ექვს ძირითად პირობას ასახელებს. 1) აიკრძალოს ადამიანებისა და პირუტყვის სიმრავლე; 2) ნესტიანი და დაბალი, მჭიდროდ დასახლებული ადგილებიდან მოსახლეობა გაიხიზნოს მაღალ, გრილ ადგილებში; 3) ზაფხულის ცხელ დღეებში 40 გრადუსი მუშებმა მხოლოდ დილის 4-დან დილის 8 საათამდე უნდა იმუშაონ; 4) ხანგრძლივი წვიმების დროს ცხელ და უქარო ამინდებში ... ადამიანებმა უნდა გამოიცვალონ ადგილი, ისეირნონ; 5. მჭიდროდ დასახლებული ქალაქებიდან საჭიროა დაუსაქმებელი ადამიანები ზაფხულობით გავიდნენ ქალაქებიდან; 6) მომზადდეს ინფრასტრუქტურა (ფანჩატურები, საწოლები, აუზი დასაბანად, სამრეცხაო . . .), მოიმარაგონ საკვები . . .

ყვავილი

საქართველოში საკმაოდ გავრცელებულ და საშიშ დაავადებებს ბავშვთა ინფექციური სნეულებები, ანუ „სახადები“ წარმოადგენდა. ამ დაავადებებს განეკუთვნებოდა: ხუნაგი, ანუ დიფტერია, ყვავილი//დიდი ბატონები, წითელა, ქუნთრუშა//ქუთეშა//ყელათმა, ჩუტყვავილა//წყლის ყვავილი//ქშუტი, წითურა, ყბაყურა, ყივანახველა//ხველა¹.

„ხუნაგი“//დიფტერია – დიდ ზიანს აყენებდა ბავშვებს და მას ხშირად სიკვდილიც მოსდევდა. სულხან-საბას მიხედვით, ხუნაგი - სასის გასივებაა (ორბელიანი: 1993). ძველ ქართულ სამედიცინო წიგნებში კი, ხუნაგი მძიმე გადამდებ დაავადებად იყო მიჩნეული. ადრეული შუა საუკუნისათვის ცნობილი იყო ამ დაავადების ისეთი ნიშნები, როგორებიცაა: ხახის ტკივილი, გასიება, ყლაპვის გაძნელება და სხვა. „ხუნაგი ამას ქუიან რომე ხახა სტკიოდეს და საჭმელს ვერა ჩანთქემდეს და ყელიცა გაუსივდეს. ესე ავი სენი არის“ (ქანანელი: 1997: 346). ხუნაგის დროს „კაცი იგრძნობს ტკივილს ყელში და კისერში. დიდი გაჭირვებით დაიწყებს სუნთქვას და ყლაპვას დაუშლის. ამასთან ნაზლა დაუწყებს პირიდან დენას, თვალები გაუწითლდება და თუ მალე არ უშველეს იქნება კიდევ დაარჩოს“ (საკაშვილი, გელაშვილი: 1956: 52-53).

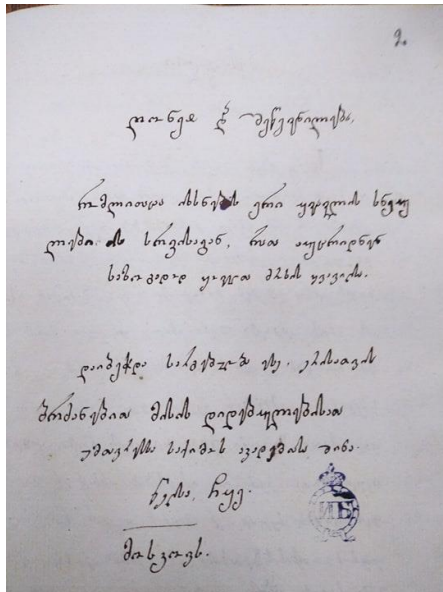
„წიგნი სააქიმოძს“ ერთ-ერთ რუგ (193) თავში ერთად აღწერილია ორი ინფექციური დაავადება: „ყუავილი, რომელსა ჰრქვიან არაბულად ჯოდრი ... და წითელი (=წითელა)“ „...მხურვალისა და ფიცხელისა სისხლისაგან იქმნების, რომელ ტანსა მოერივნენ“. ყვავილით დაინფიცირებულს აქვს ცხელება, რომელიც 3 დღეს გრძელდება, ავადმყოფს სტკივა ზურგი და აქვს ჩაწითლებული თვალები. „ნიშანი წითლისა მანკისა: იგი არს, რომელ პირი მშრალად ედგას და სნეული შფოთად ჩქარად იყოს, და თვალნი წითლად ედგნენ და ბუნებად ეშლებოდეს...“ (წიგნი სააქიმოძ: 1936: 266)

ყვავილის შესახებ ინფორმაცია გვხვდება ყველაზე ადრეულ სამედიცინო კრებულ „უსწორო კარაბადინში“. მის ერთ-ერთ კარში „...ყვავილისა და ავი ჟამისა“ განხილულია ყვავილის სიმპტომები და მისი მკურნალობის წესები. „ცხრო რომე ყუავილისაგან იქნების. მისი ნიშანი ესე არის: ერთობილი ტანი ცეცხლივითა იყოს და თუალნი გაუწითლდენ და თავი

¹სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით სახადები სნეულებებია: „წითელა - სენია, ყვავილი - სენია, ქუნთრუშა - სენია“ და ა.შ. (ორბელიანი: 1993).

ასტკვიდეს და ტანსა ქავილი დაუწყოს და წყურვილიცა დაუწყოს და ჭკუაცა შეცვალოს და გულშიცა შიში ჩავარდნოდეს“ (უსწორო კარაბადინი, 1997: 397), ან „ნიშანი მისი ეს არის, რომე გაცხელდეს და სამსა დღესა უკლებად მწოვედ ზურგი და წელი სტკიოდეს. ....მისი მიზეზი სისხლისა განედლებისაგან იქნების, რომე ტანშიცა მიემატების. ერთი ნიშანი ის არის, რომე პირი გაუწითლდების და თვალნი და თავი მძიმედ ჰქონდეს; რა ეს ნიშანი ნახო, იცოდი, რომე ყვავილი გამოესხმის“ (უსწორო კარაბადინი, 1997: 397-399). მკურნალობის საშუალებად მაჯის გახსნაა მითითებული. ასევე მოცემულია დარიგებები, რა მცენარეული საშუალებები უნდა გამოიყენონ, რომ ყვავილი თვალში არ გამოვიდეს, ან გამონაყარის კვალი არ დარჩეს ავადმყოფს. როგორც ვხედავთ, „უსწორო კარაბადინში“ მხოლოდ მკურნალობის წესებია და არ არის ნახსენები არც აცრა, არც ავადმყოფის იზოლაცია, როგორც ავადმყოფობისაგან თავდაცვის საშუალება, თუცა საქართველოში ეპიდემიისგან თავის დაცვის საშუალება რომ კარანტინი იყო, ამას სხვა წყაროები ადასტურებს. ვიდრე საქართველოში მეფის ინსტიტუტი არსებობდა, ერთადერთი, მაგრამ ძალიან ეფექტური ეპიდსაწინააღმდეგო ზომა ყოფილა სრული იზოლაცია იმ ქვეყანასთან, სადაც გაჩნდებოდა ეპიდემია. იკეტებოდა საზღვარი და წყდებოდა ყველა სახის მიმოსვლა, თუმცა ეს შეზღუდვები წესდებოდა შავი ჭირის ეპიდემიასთან დაკავშირებით ოსმალეთსა და სპარსეთთან, ყვავილის დროს ასეთი შეზღუდვების შესახებ ცნობებს ვერ წავაწყდით.

მეცხრამეტე საუკუნიდან შეინიშნება ტრადიციული ქართული ხალხური მედიცინისა და ევროპული მეცნიერული მედიცინის თანხვედრა იმდენად, რამდენადაც ქვეყანაში რუსული (ევროპული) სამედიცინო პრაქტიკა დაინერგა. სწორედ ევროპიდან რუსულში შემოვიდა და რუსულიდან ქართულად ითარგმნა სამედიცინო ნაშრომი: „ღონეი და შეწევნილობაი, რომლითაცა იხსნების ერი ყვავილის სნეულების სრვისაგან, რათა აუცრიდნენ საზოგადოდ ყოველთა ძროხის ყვავილსა“. წიგნი 1805 წელს დაიბეჭდა მოსკოვში საექიმო აკადემიის მიერ რუსულად და ამავე წელს ქართულად თარგმნა გოდერძი ფირალოვმა, თვითონვე გადაწერა და მიართვა იოანე ბატონიშვილს. როგორც მთარგმნელი და გადამწერი თავისი მინაწერით გვამცნობს, ნაშრომი აღიარებული ყოფილა მთელ ევროპაში და მთარგმნელს ამიტომაც შეუჩერებია ყურადღება მასზე. ხელნაწერი ამჟამად ინახება ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში, საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუზეუმის კოლექციაში. ნაშრომი 11 თავისაგან შედგება, რომლებშიც განხილულია ყვავილის აცრის შესწავლის ისტორია, მოხსენიებულები არიან ედუარდ დჟენარი (ჯენერი) და ევროპელი მოღვაწეები, წარმოდგენილია ყვავილის სნეულების თვისებები, სიმპტომები, შედარებულია აცრისათვის კაცისა და ძროხის ყვავილის ჩირქი, რომლითაც ხდებოდა აცრა, უპირატესობა ენიჭებოდა ძროხის ყვავილს, ერთ-ერთი თავი მასალის აღების სპეციფიკასაც ეძღვნება. ხელნაწერში კვითხულობთ: ბურცი არა უგვანეს 10 დღის გაჩენილი უნდა იყოს, უნდა უჩხვლიტო გვერდიდან, აილო ნივთი, ანუ მასალა „გამოთლილს ბროლსა შინა“, მერე უნდა შეკრა, ანუ დაგოზო სანთლით ან „რბილი ლაქით“, რომ არ იმოქმედოს პერმან (ქაფია თუ სინესტე). სჯობს გაახმონ მასალა და ისე შეინახონ ბროლში. ანუ სტერილურად უნდა შეინახო...გამოყენებისას უნდა გაიხსნას ან თბილ წყალში, ან სისხლში, ან ნერწყვში. შემდეგ ვერცხლის ნემსით უკეთებენ, რომელსაც აქვს ოქროს წვერი ხვრელით.

სურ. 2. H-2217. ყვავილის აცრის შესახებ. 1805 წ., რუსულიდან მთარგმნელი და გადამწერი: გოდერძი ფირალოვი; გადაწერის ადგილი: სანკტ-პეტერბურგი; მფლობელი: იოანე ბატონიშვილი. დაცულობის ადგილი: კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.

როგორც ირკვევა, აცრიდან რამდენიმე დღის შემდეგ გამოძვლავნდება რეაქცია, შეიძლება ამას „შეზრზინებაც“ (ცხელება) მოჰყვეს, სუსტი გამონაყარიც, ერთი სიტყვით, „შეუსწორდეს ბუნებითა ყვავილის მოხდასა“, მაგრამ ეს პროცესი ადამიანებს არ დაურღვევს ჯანმრთელობას, არც დაამახინჯებს, არც მოკლავს“, ემსახურება კაცობრიობის დაცვას ყვავილისაგან.

საქართველოში რომ ყვავილი იყო და ბევრჯერ ლეტალურადაც სრულდებოდა, ამას ჩვენს მხატვრულ ლიტერატურაშიც ვხვდებით. ყვავილი დაუნდობელი სენი იყო, თუმცა, როგორც მედიცინის ისტორიის მკვლევრები: მიხეილ სააკაშვილი, გელაშვილი, მიხეილ შენგელია გვაუწყებენ, საქართველოში ყვავილის დაავადება არ იწვევდა განსაკუთრებულ პანიკას, რადგან მას თურმე ებრძოდნენ ვარიოლაციის გზით. ეს მეთოდი გულისხმობდა შემდეგს: მასალას იღებდნენ გაზაფხულზე ან ზამთრის პირს მსუბუქად დაავადებული ადამიანისგან. აღებულ სითხეს ინახავდნენ სუფთა ჭურჭელში, თბილ ადგილას. საჭიროებისამებრ სითხე მიჰქონდათ ავადმყოფთან, მკლავზე ან ნებისმიერ სხვა ადგილას კაწრავდნენ კანს და დააწვეთებდნენ აღნიშნულ სითხეს. ამ ადგილს დააფარებდნენ კაკლის ნაჭულს და შეახვევდნენ რამდენიმე დღით. ავადმყოფს 25 დღე ენიშნებოდა დიეტა; არ ეჭმებოდა ხორცი და ა.შ. ავადმყოფს აცრიდან ერთ კვირაში ეწყებოდა დაავადების სრული სურათი, ოღონდ ძალზე იოლი ფორმით.

მე-18 საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში, 1771 წელს, რუსეთის იმპერიამ იოჰან ანტონ გულდენშტედტი მოავლინა პეტერბურგიდან საქართველოში. იგი 1772 წლის შემოდგომამდე დარჩა საქართველოში. საქართველოს სტუმარი აღწერს ყვავილის აცრის პროცესს: „15 მაისს

100_ზე მეტ ბავშვს გაუკეთეს აცრა“... „ბავშვებს ერთი კვირა ავადმყოფობამდე და ავადმყოფობის დროს არ აძლევენ ხორცს, თევზს, ბრინჯს. აძლევენ მხოლოდ ხორბლის პურის და და რძეს, ამასთან დედის, ცხენისა და ვირის რძე ითვლებოდა მხოლოდ ჯანმრთელად, ხოლო ძროხისა – ყველაზე უსარგებლოდ“ (გულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში: 1962:63). გულდენშტედტი, რომელიც ასევე ექიმი იყო, აღწერს, რომ ჭრილობა (განაკაწრი სიდიდით 1/2 დუიშანი) ბავშვებს უკეთდებოდათ ცერა და საჩვენებელ თითებს შორის, ხოლო ჭრილობაში (განაკაწრზე) ადებდნენ შრატს² და ახვევდნენ. ამის შემდგომ „ბავშვები, ჩვეულებისამებრ, ჰყავდათ სუფთა ჰაერზე და ისინი თავს ჯანმრთელად გრძნობდნენ და 19 მაისს გამოჯანმრთელდნენ. აცრის ადგილას გაჩნდა სამი ნაყვავილარი. 22 მაისს ისინი ამოიბურცნენ და გათეთრდნენ, 23 მაისს კი – გაერთიანდნენ; ბავშვები კი ავად არ იყვნენ“ (იქვე, 64)... იმ დღეს გულდენშტედტი გაემგზავრა და უკან 2 ივლისს დაბრუნდა. ბავშვები მას, რასაკვირველია, სრულიად ჯანმრთელი დახვდნენ. ყვავილის აცრა მეფისწულ იულონისთვისაც გაუკეთებიათ (იქვე, 65).

აღნიშნულ მეთოდს სამცხე-ჯავახეთშიც იცნობდნენ. XIX საუკუნის დასასრულისა და XX საუკუნის დასაწყისის ამსახველი ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით, ყვავილის საწინააღმდეგო აცრას ხარისჭირაშვილების გვარის წარმომადგენლებიც აკეთებდნენ. მათი წინაპრები ყოფილან ადუაშვილები ჯავახეთიდან, სოფელ ბარალეთიდან, ხოლო ხარისჭირაშვილის გვარი ხელობის აღმნიშვნელია და მათ იმის გამო მიუღიათ, რომ აკეთებდნენ „ხარის ჭირის“ წამალს – დაავადებული ხარის ან ძროხის გამონაყრიდან გამოიღებდნენ შიგთავსს დანით, იმავე დანით ბავშვს ცერსა და საჩვენებელ თითს შუა კანს ჯვრის ფორმით გაუსერავდნენ. აცრის ჩატარების შემთხვევაში ყვავილი არ უნდა შეხვედროდა, თუ შეხვდებოდა, მსუბუქად უნდა მოეხადა (ჩირგაძე 2010:41).

ტიფი/პარტახტიანი ტიფი

(ბერძნ. typhos გონების დაბინდვა) – რამდენიმე მწვავე ინფექციური დაავადების საერთო სახელწოდება (მუცლისტიფი, პარტახტიანიტიფი, შებრუნებითიტიფი, პარატიფი), რომელთა მიმდინარეობის დროს ცნობიერება იბინდება.

პარტახტიანი ტიფი (ქართულად „პარტახტი“ ნიშნავს ლაქას, გამონაყარს) – მწვავე ინფექციური (რიკეტსიოზული) დაავადებაა. მისთვის დამახასიათებელია ძლიერი ინტოქსიკაცია, არტერიების სპეციფიკური დაზიანება და გამონაყარი. გადატანაში ძირითადი როლი მიუძღვით ტილებს.

ადგილია ქვსაგრეთვე რიკეტსიები თვამოწვეულ ტიპურ დაზიანებას ვასკულიტს.

დაავადებაში ყვანილია განსაკუთრებით საშიში ინფექციების რიცხვში (გოგიჩაძე, 2011:442)..

მე-19 საუკუნეში, ბაქტერიოლოგიის განვითარების წინა პერიოდში, მიმდინარეობდა ეპიდემიოლოგიური დაავადებების ფართო კვლევა და სამედიცინო სტატისტიკის ფორმირება, რაც დიდწილად განაპირობებდა დაავადებათა პროფილაქტიკისათვის საჭირო მეცნიერული

² ავტორი შრატად იხსენიებს, ისე, სავარაუდოდ, ეს იყო ჩირქი (იქვე, 63)

ბაზის შექმნას მიკრობიოლოგიური და ბიოქიმიური მონაცემების სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანამდე.

საუკუნის მეორე ნახევარი და დასასრული აღინიშნება მიკრობიოლოგიისა და იმუნოლოგიის შექმნითა და მედიცინის ამ დარგების შემდგომი განვითარების წინაპირობების ჩამოყალიბებით; მიმდინარეობს ინფექციური დაავადებების დიფერენციაცია, მათი მექანიზმების კვლევა, გავრცელების თავისებურებების შესწავლა, პროფილაქტიკური ღონისძიებების დაგეგმვა (Краткий исторический очерк).

ამ პერიოდის ქართული ხელნაწერები, ძირითადად, ასახავს მედიცინის განვითარების ბაქტერიოლოგიამდელ პერიოდს, თუმცა უკვე ზოგიერთ მათგანში, მე-19 ს-ის მეორე ნახევრით დათარიღებულ ხელნაწერებში, წარმოდგენილია მეტნაკლებად სისტემატიზებული ცოდნა ინფექციური დაავადებების შესახებ. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა იოანე ბატონიშვილის მოღვაწეობა, მისი ქართული ხელნაწერების კოლექციის ზოგიერთი ნუსხა.

იოანე ბატონიშვილი, მრავალმხრივი, ენციკლოპედიური განათლების მქონე მეცნიერი და მოღვაწე, საგანგებო ყურადღებას უთმობდა სამედიცინო აზრის განვითარებას, ევროპული ცოდნის ქართულ ნიადაგზე დანერგვას, სპეციალური ტერმინოლოგიის შექმნას, მედიცინის პრაქტიკული გამოყენების ორგანიზებისათვის საჭირო ღონისძიებების ჩამოყალიბებას, მათ შორის, ინფექციური დაავადებების შესწავლისა და მკურნალობის მეთოდების აღწერასა და თავმოყრას.

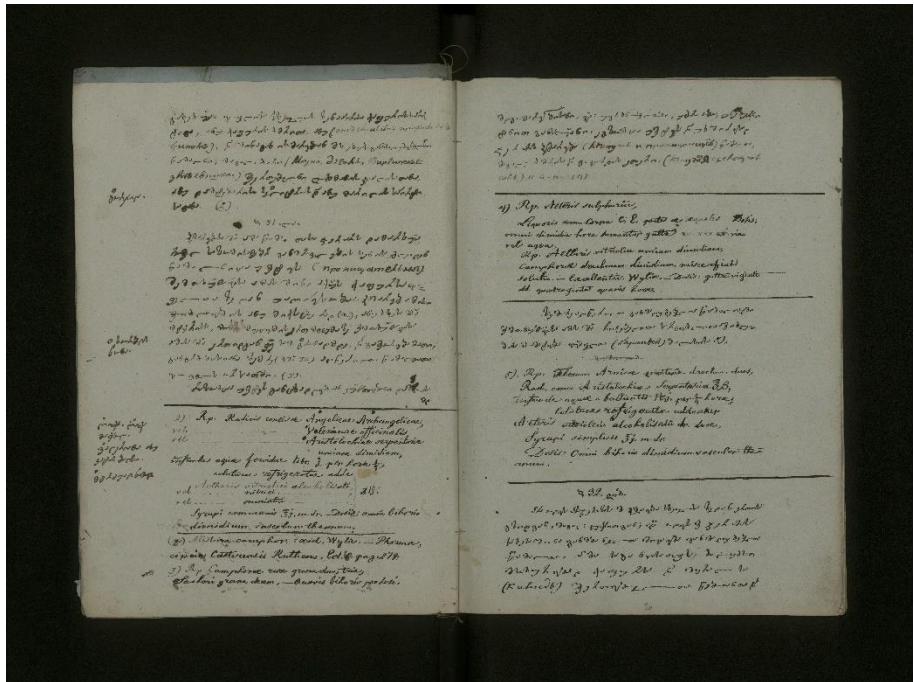
იოანე ბაგრატიონი, ისტორიული წყაროების მიხედვით, თავად სწავლული ექიმი იყო. მისივე თქმით, „სნეულთა თვითვე ვკურნებდი, ვინათგან ვისწავლე მკურნალობაც სხვადასხვა სწავლებისთანა...“ (ხელნაწერი S-254); (სააკაშვილი, გელაშვილი, 1958:231; შენგელია, 1980:264). ამასთანავე, იგი ჯერ კიდევ საქართველოში ყოფნისას დიდ ყურადღებას უთმობდა სამედიცინო ხასიათის რეფორმების გატარებას, რაც ასახულია მისი „ჯუღუღების“ 27-ე პარაგრაფში ექიმბაშის ინსტიტუტის, საექიმო და სააფთიაქო საქმის ორგანიზების შესახებ, „სასწავლო“ და სამშობიარო სახლების ფუნქციონირების თაობაზე და სხვ. (შენგელია, 1980:262-263).

იოანე დაავადებებს ყოფს შინგან და გარე სნეულებებად, მიმოიხილავს პროფილაქტიკური მედიცინის („დაცვისათვის სიმრთელისა“) - ეპიდემიოლოგიის, ჰიგიენის - ელემენტებს. თავის ცნობილ „კალმასობაში“ ავტორი წარმოადგენს საექიმო ხელოვნების დისციპლინებად დაყოფის სქემას, რომელიც მოიცავს 14 დისციპლინას, მათ შორის, ანატომიას, ფიზიოლოგიას, თერაპიას, პათოლოგიას, ფარმაკოლოგიას და სხვ. მოცემული სისტემა მხატვრული ფორმით, „ძველი“ და „ახალი“ მედიცინის წარმომადგენელთა დაპირისპირების, კამათის სახითაა მოცემული. (კუკავა, 1956:40-53; შენგელია, 1980:262-263)

რუსეთში გადასახლების შემდეგ იოანე ბაგრატიონი ეწევა ფართო მთარგმნელობით-სამეცნიერო საქმიანობას - ქმნის სპეციალურ ლექსიკონებს, რომლებშიც დაფიქსირებულია ლათინური, რუსული, აღმოსავლური ტერმინები; მთარგმნის სამეცნიერო შრომებს, მათ შორის, სამედიცინო ხასიათის თხზულებებს ევროპული და რუსული ენებიდან, ადგენს სამეცნიერო კრებულებს და სხვ.

რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლურ ხელნაწერთა ინსტიტუტის (ყოფილი აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, პეტერბურგი) და რუსეთის ეროვნული ბიბლიოთეკის (ყოფილი სალტიკოვ-შჩედრინის ბიბლიოთეკა) ფონდებში დაცულ „იოანე ბატონიშვილის კოლექციის“ ხელნაწერებში წარმოდგენილია მედიცინის ისტორიის, სამეცნიერო-კულტურული ურთიერთობების ტენდენციების შესწავლის თვალსაზრისით არაერთი საინტერესო ხელნაწერი, რომლებიც წამოგვიდგენს მათი ავტორის/ავტორების ღრმა ერუდიციას, განსწავლულობასა და პრაქტიკულ მიზანდასახულობას. უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი მათგანი არ არის ავტორიზებული, თუმცა სპეციალისტთა ვარაუდით, ისინი თავად იოანე ბატონიშვილს უნდა ეკუთვნოდეს.

ერთ-ერთი ასეთი ხელნაწერია ეროვნული ბიბლიოთეკის იოანეს კოლექციის ნუსხა №63. ხელნაწერში ჩადებულია ფურცელი, რომელზეც დატანილია თხზულების სათური - „ნერვების და დამპლის საოფლისათვის“. (კატალოგი, 2017:434-435). ეს უნდა იყოს ტიფისა (ტიქესტის მიხედვით, „ხალებიანი“, პარტახტიანი ტიფის) და მასთან დაკავშირებული გამოვლინებების დახასიათება, რომელიც ემყარება ევროპულ წყაროს. „წინაუწყებაში“ ავტორი აღნიშნავს: „სხუადასხუა და დახულანჯულ არს მეცნიერება ამის შესახებ“. იგი ცდილობს მასალა სისტემატიზებული და სტრუქტურულიზებული ფორმით მიაწოდოს მკითხველს.

სურ. 2. №63. კარაბადინი, XIX ს. იოანე ბატონიშვილის კოლექცია. დაცულობის ადგილი: რუსეთის ნაციონალური ბიბლიოთეკა

დასაწყისში შემდგენელი მკითხველს აწვდის სქემას, რომლის მიხედვითაცაა მასალა დალაგებული:

- წოდება სენისა - მოცემულია ლათინური დასახელებები, „საოფლის“ განმარტება - „დამამშვრალობისაგან ძალთა გამოსრულება, ანუ ნერვებისეხად, ანუ ღოშპიტლურებას, ანუ ხალებიან საოფლებად“

- დასაბამი სენისა
- განმრავლება სენისა
- დასასრული სენისა
- ბედნიერი დასასრული
- ჟამი კურნებისა

ყოველი ეტაპი ცალ-ცალკეა დახასიათებული; ხაზგასმულია, რომ ეს დაავადება ფსიქო-სომატურია; იგი დაკავშირებულია გარემო პირობებთან და ადამიანის ცხოვრების წესთან: ცუდ ჰაერთან, ცუდ წყალთან, ცუდ და დამპალ საზრდელთან, საერო უბედურებასთან, საზოგადო მწუხარებასთან, ნაღველთან, “ნამეტან ძალის ხარჯვასთან”, დაკარგულ სისხლთან...

პარტახტიანი ტიფის გავრცელებასა და მსგავს მიზეზებზემეცხრამეტე საუკუნეში უაღრესად საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის გაზეთი „წითელი არმიელი“ (№204, 1923 წ.). არმიელთათვის მეტად მნიშვნელოვანი იყო ამ დაავადების ეტიოლოგიის, გავრცელების მიზეზებისა და პროფილაქტიკის საშუალებების ცოდნა, რადგან, როგორც ცნობილია ისტორიული წყაროებით, სწორედ პარტახტიანი ტიფი იყო მებრძოლთა დიდი მტერი.

გაზეთის საინფორმაციო ხასიათის რუბრიკაში - „ცნობები სანიტარიიდან“- მოყვანილია ტიფის ამ სახეობის გაჩენის/გავრცელების რამდენიმე მიზეზი მე-19 საუკუნის ისტორიულ მაგალითებზე, საერთო ეკონომიკურ და სხვა ფაქტორებზე დაყრდნობით:

ომი - 1812 წ. ნაპოლეონის მოსკოვზე გალაშქრებისას დაიღუპა არმიის დიდი ნაწილი; 1853-1856 წწ-მ- ყირიმის ომის დროს ინგლისისა და საფრანგეთის ჯარებმა დაკარგა ოთხჯერ მეტი ტიფისგან, ვიდრე ბრძოლის დროს;

შიმშილი- როგორც ცნობილი იყო, დაავადების გავრცელებას ძლიერ უწყობს ხელს შიმშილი. მაგალითად, მოუსავლიანობის დროს, კრიზისის პირობებში, რუსეთში ამ დაავადებით დაიღუპა 1,5 მლნ ადამიანი. მეტი ადამიანი კვდებოდა ამ მიზეზით მარტში, როდესაც გლეხებს ელეოდათ პურის მარაგი, მათი დიდი ნაწილი შიმშილობდა;

სიღარიბე - განაპირობებს სიბინძურეს, ხალხი ცხოვრობს ნესტიან სახლებში, შრომის აუტანელი პირობები აქვთ, აკლიათ ძილი. ლონდონში აღნიშნული დაავადებით გარდაცვლილთა 97% ღარიბი მოსახლეობაა;

ჰავა- დაავადება ვრცელდება იმ რეგიონებში, რომლებშიც ზომიერი და ცივი ჰავაა;

გავრცელების დრო- იანვრიდან აპრილამდე, როდესაც ცივა. ადამიანები ნაკლებად ბანაობენ, ეს კი იწვევს ტიფის მიკრობების გამრავლებას;

ინფორმაციაში ხაზგასმულია *დაავადების გავრცელების* დიდი ალბათობა, მოყვანილია მაგალითები დაავადებულ ექიმებსა და სხვა სამედიცინო პერსონალზე ავადმყოფებთან კონტაქტის გამო. ავადმყოფი აუცილებლად უნდა განცალკევდეს; მისი გამონაყოფები, ჭურჭელი, ლოგინი გადამდებია. ბოლოს მითითებულია, რომ ავადმყოფობას დიდი სიკვდილიანობა ახასიათებს.

დავუბრუნდეთ იოანე ბატონიშვილის კოლექციის ხელნაწერს. ნუსხის მიხედვით, დაავადების მკურნალობა გულისხმობს: ავადმყოფისგან იზოლაციას - „განშორებას მიზეზთა ეპიდემიკურის საოფლისაგან - მკურნალობის უპირველესი საჭიროება,“ ასევე, სისუფთავს, „მწუხარებისაგან განშორებას“.

მოცემულია სხვა რჩევებიც: საკვები უნდა იყოს ჯანმრთელი, არაცხიმიანი; სასმელი აძლიერებს დაავადებას; საჭიროა ორგანიზმის გაწმენდა.

ხელნაწერში წარმოდგენილ სამკურნალწამლო საშუალებებიდან, ძირითადად, ბალახეული მცენარეებისგან დამზადებული მასალაა მოხმობილი; იყენებენ ქაფურსაც და ოპიუმსაც; აღწერილია აბაზანის მომზადებისა და მიღების წესები. ავტორის აზრით, ამ სნეულების დროს შინაგან ორგანოთა დაავადებები შეერთებულნი არიან „ნერვების საოფლესთან“. კარგია „ტკბილი კვერცხის წყლისა და მალნეზის „ხმარება“.

თხზულება წარმოადგენს მეცნიერული წიგნის ნიმუშს - მოხმობილია სხვადასხვაენოვანი ტერმინები ქართული შესატყვისებითა და განმარტებებით, მოტანილია სქოლიოები, დასახელებულია წყაროები და მათი წარმომავლობა; მასალა სტრუქტურირებულია და მიჰყვება დასაწყისში წარმოდგენილ სქემას.

ბოლოს, დასკვნის სახით, ავტორი წერს: „უუმჯობესია წელიწადთა შინა ძალუმს მიწვენად იმ ჭემმარტებისადმი სულიერისა სიამოვნისა, რომლითაც შემსუბუქდებიან ყოველნი შრომანი და დატკბების ყოველივე მსოფლიო მწუხარება“.

ამდენად, ადამიანის კურნებისთვის, მათ შორის, „ეპიდემიკურის საოფლისგან“, უპირველესი მისი სულიერი მდგომარეობის გაჯანსაღება და სიმრთელე, ფსიქოლოგიური წონასწორობა და ბუნებასთან ჰარმონიაა.

ქოლერა

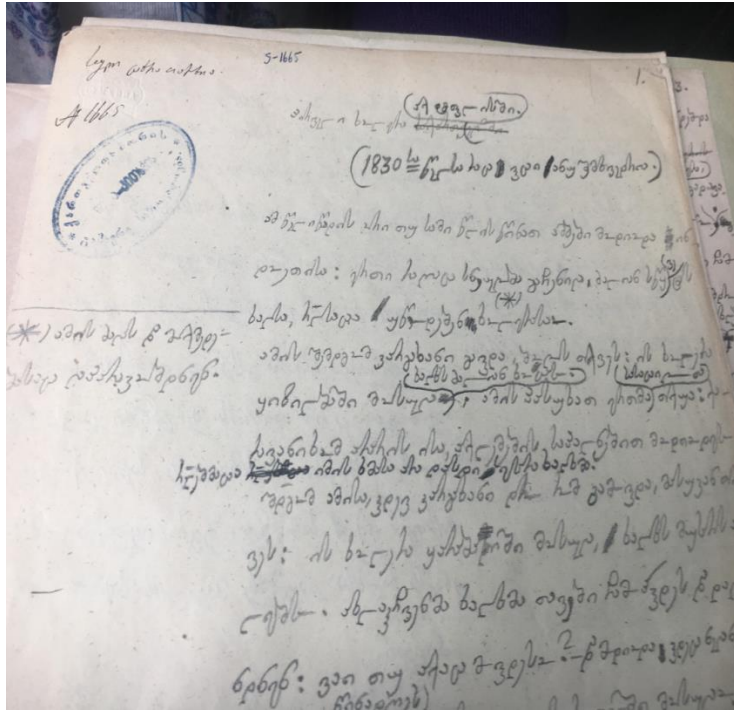
მემუარული ხასიათის ხელნაწერების შესწავლისას კვლევის ფოკუსი მივმართეთ არა იმდენად ისტორიული მოვლენის (ისტორიული ხდომილების) ასახვაზე, არამედ თანამედროვეთა მიერ ამ მოვლენის/მოვლენების აღქმაზე. ამგვარი მიდგომით განხილულია ცნობები ქოლერის შესახებ ქართველი პოეტისა და საზოგადო მოღვაწის, ქართველ რომანტიკოსთა უფროსი თაობის წარმომადგენლის, ალექსანდრე ორბელიანის მოგონებებში „პირველი ქოლერა აქ, ტფილისში (1830 წელსა რაც ვიცი ანუ შემხვედრია)“ (S 1665).

მართალია, ხელნაწერის ქვესათაურში მითითებულია კონკრეტული - 1830 წელი, მაგრამ თვითონ ხელნაწერი ავტორს 1869 წელს დაუსრულებია. ამრიგად, ტექსტი იძლევა ინფორმაციას 1830-იანი წლებიდან 1870 წლამდე პერიოდში (თითქმის 40 წლის განმავლობაში) საქართველოში გავრცელებული ინფექციური დაავადება ქოლერის შესახებ. თხზულება საინტერესოა XIX საუკუნის 60-იან წლებში საქართველოში ინფექციური დაავადებების, კერძოდ, ქოლერის შესახებ წარმოდგენების შესწავლის თვალსაზრისით.

ხელნაწერის შესახებ

ხელნაწერი დაცულია ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ქართული ხელნაწერების კოლექციის S ფონდში (ყოფილი წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების კოლექცია), შიფრით S 1665 (აღწერილობა, 1963). ხელნაწერი შედგება 17 ფურცლისგან, ფურცლის ზომაა 35,4x22 სმ. დაწერილია მხედრულით, ფანქრით, ცალ სვეტად. ხელმოწერილია და დათარიღებული. იგი ავტორს დაუმთავრებია „9-ს აპრილს, 1869-სა წელსა, ქ.ტიფლისს“, გარდაცვალებამდე 8 თვით ადრე.

სურ. 3. S 1665. ალექსანდრე ორბელიანი. „პირველი ქოლერა აქ, ტფილისში (1830 წელსა რაც ვიცი ანუ შემხვედრია)“. ავტოგრაფი. 1869 წ. ტფილისი. დაცულობის ადგილი: კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.

ვინ არის მოგონებათა ავტორი?

მოგონებების ავტორი, ალექსანდრე ვახტანგის ძე ორბელიანი ერეკლე მეორეს უმცროსი ასულის, თეკლე ბატონიშვილის ვაჟიშვილია. ალექსანდრეს მამა, თავადი ვახტანგ ორბელიანი მსახურობდა რუსეთის არმიაში და 1812 წელს კახეთის აჯანყების დროს დაიღუპა. ალექსანდრე ორბელიანის ცხოვრების ძირითადი ეტაპები იმ პერიოდის სხვა ცნობილ ქართველ მოღვაწეთა, დიდგვაროვან ოჯახთა წარმომადგენლების ბიოგრაფიების მსგავსია: სწავლობდა თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში, შემდეგ პეტერბურგში (სამხედრო სასწავლებელში), იყო თბილისის მაზრის თავადაზნაურობის წინამძღოლი, მონაწილეობდა სპარსეთისა და ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლებში, მსახურობდა მრჩევლის თანამდებობაზე გუნბერნიის სამმართველოში; როგორც 1832 წლის შეთქმულების ერთ-ერთი ხელმძღვანელი და ორგანიზატორი გადაასახლეს ორენბურგში, სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ ჩაება საზოგადოებრივ ცხოვრებაში - აქვეყნებდა თავის თხზულებებს ჟურნალ „ცისკარში“, ხელს უწყობდა თეატრის აღორძინებას, გაზეთების დაარსებას, სკოლების გახსნას (ქსე, 1984).

ხელნაწერი, როგორც ლიტერატურულ - ისტორიული ძეგლი

ხელნაწერში მოცემული ინფორმაცია შეიძლება შემდეგ რამდენიმე შრედ განვიხილოთ: პიროვნება, ოჯახი, ქალაქი, ქვეყანა და მსოფლიო ეპიდემიის დროს.

პიროვნება

რასაკვირველია, პირველ რიგში ეს მოგონებები ალექსანდრე ორბელიანის ცხოვრების გარკვეულ პერიოდს ასახავს, 1830 წელს ის 28 წლისაა. მოგონებების მიხედვით შესაძლებელია მისი ცხოვრების წესის, დღის წესრიგისა და სამსახურებრივი მოვალეობების დადგენაც კი. ამავე დროს, ეს არის მისი სულიერი სამყაროს ამსახველი მასალა, რომელშიც ჩანს მისი განცდები უჩვეულო ეპიდემიისა და საყოველთაო შიშინანობის დროს, ჩანს მისი ადამიანური თვისებები, ჰუმანურობა, რომელსაც სიტყვით, და რაც უფრო მნიშველოვანია, მოქმედებითაც გამოხატავს. საილუსტრაციოდ ერთი ეპიზოდი მოვიყვანოთ: ალექსანდრე ქალაქის გარეუბანში მისთვის უცნობ დედაკაცს, რომელიც „თმა ჩამოწეწილი მორბოდა გულსაკვდავის კვნესითა“, დედას, რომელსაც წინა დღეს „ქმარი და ერთი ვაჟკაცი შვილი“ ქოლერით მოუკვდა და მაშინვე პოლიციამ დაამარხვინა, დაავადებისგან გონებადაკარგული მეორე შვილის მოსულიერებაში და გადარჩენაში ეხმარება.

ოჯახი

ტექსტი საინტერესო ინფორმაციას იძლევა ბაგრატიონთა დინასტიის უკანასკნელ წარმომადგენელთა ქონებრივი მდგომარეობის, ყოველდღიური ოჯახური ყოფის და ამ ყოფის ატრიბუტების შესახებ - საოჯახო ჭურჭელი, კერძები, სატრანსპორტო საშუალებები. ტექსტიდან კარგად ჩანს საქართველოს უკანასკნელ მეფეთა მემკვიდრეების ცხოვრების და ურთიერთდამოკიდებულებების საინტერესო დეტალები. ქოლერის პირველი შიშის ქვეშ მყოფი ალექსანდრე ზაფხულის სიცხეში ოთახის კარებს და ფანჯრებს ხურავს, რასაც დედას, თეკლე ბატონიშვილს იმ დროს გავრცელებული წარმოდგენების საფუძველზე ასე უხსნის: „ვინც მიხურვილს ოთახში არის, იქ ხოლერა თურმე ვეღარ შევა“. საინტერესოა, რომ თეკლემ შვილს სიმხნევისკენ მოუწოდა - „რაო ალექსანდრე - აკი თქვეს, რომ ალექსანდრე ვაჟკაცი არისო. რაზე გეტყობა შენ ესა? - სიკვდილისა გეშინია, როგორ გეკადრება კაცსა?“ ამ სიტყვებით წაქეზებული ალექსანდრე ქალაქში გადის, ადგილზე აკვირდება მიმდინარე პროცესს, რის საფუძველზეც მოგონებებში აღწერს ქალაქის მცხოვრებთა შიშინანობას, ხალხის ქალაქიდან გახიზვნას, ეპიდემიის საწინააღმდეგოდ განხორციელებულ ღონისძიებებს.

ქალაქი

თბილისის მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს მოგონებებში. ხელნაწერში საკმაოდ დინამიურადაა აღწერილი ქალაქში ეპიდემიის შესახებ ცნობების გავრცელება და ამით გამოწვეული პანიკა მოსახლეობაში.

„სადილი რომ გავათავეთ, ...ჩემი ცოტა ძილი, ან ოცი მინუტი და ან ნახევარი საათი დავიძინე... ამ ჩემი ძილის შემდეგ რომ გამეღვიძა, სახლის ბალკონზედ გაველ და აქეთ იქით სიარული დავიწყე. დღე იყო მზიანი და კარგათაც ცხელოდა. ამ დროს ამ მეიდანზედ ქვემოთი ბაზრის მხრიდან ერთი დასტა ხალხი, ზოგი წინ, ზოგი უკან მორბოდნენ გაფანტულები და ერთმანეთს უძახოდნენ.

- „არიქა ჩქარა გასწით, თათრის მეიდანში შემოვიდა“.
- იმ მორბენალს ხალხსა დაუძახე მალლის ხმითა ბალკონიდგან.

- „რა ავბავია მითხარით კაცო?“
  - „რად რა ანბავია, ხოლერა თათრის მეიდანში შემოვიდა, კატები წაიქცნენ და იხოცებიან“ ... ამათ უკან კიდევ სხუანი მორბოდნენ და ისინიც ამას იძახოდნენ, თან ამასაც:
  - „უნდა მთელი ქალაქი აიყაროს, დავიფანტნეთ სოფლებში, მთებზე და ტყეებში“ და თან მიეშურებოდნენ. ბოლოს კიდევ სხვები მორბოდნენ და ისინიც ამას იძახოდნენ.
- სწორედ უნდა ვთქვა, პირველმა იმათმა ამისთანა შიშმა, მერე იმათმა ამისთანა სახემ მეც ასეთმა ზარმა ამიტანა, რომ შინ შამოველ, სულ ერთიან ოთახის კარები და ფანჯრები მივხურე იმ სიციხეში და დავიწყე სიარული აქეთ იქით ფიქრში. გამეგონა: დახურვილს ოთახში ხოლერა ვერ შემოვაო. ამიტომაც მეც დავხურე ის ოთახი“.

ეპიდემიის შედეგად დაცარიელებული ქალაქის სურათი სევდას ჰგვრის ავტორს და დაავადების გამოჩენამდე სიცოცხლით სავსე, ხმაურიან ქალაქს ახსენებს.

„სანთლის შუქი ფანჯარაში ძლივს ანათებდა, ასე გასინჯეთ ძაღლის ყეფაც არსაიდგან აღარ ისმოდა, ისე ყოველი ბუნების ხმა გაკმენდილი იყო, მაშინ როდესაც მხიარული ქალაქის ხალხი სიმღერ-ძახილითა აივლიდნენ, ჩაივლიდნენ, დაირა და ჭიანჭური თავის თარით, ვინდა დაუკრავდა... ყოველი ეს იმ დროს მკვდარი იყო, დახურვილი მწუხარების სიჩუმე იწვა ამ ჩუენს ტურფა ქალაქს ტფილისს“.

მოგონებები იძლევა გარკვეულ წარმოდგენებს ეპიდემიის პირობებში ქალაქის ცხოვრების ადმინისტრაციული ორგანიზების თაობაზე. ქალაქის სავაჭრო ობიექტები ძირითადად დაიხურა, ვინაიდან „დუქნების პატრონები სულ გაქცეულიყვნენ“. ამავე დროს, ქალაქში დარჩენილი მოსახლეობის კვების უზრუნველსაყოფად დადგენილ იქნა გარკვეული მორიგეობა - „პოლიციამ გვიბრძანა, რიგით უნდა ვიდგეთ ყასბები აქ, რომ ვინც რუსის ოფიცრები დარჩნენ აქა, ან კიდევ რიგიანი სახლობანი, იმათ ხორცი ვაძლიოთ“.

მოგონებებში მოცემულია სამედიცინო ისტორიის თვალსაზრისით საინტერესო ინფორმაცია:

1. პირველ რიგში აღსანიშნავია მოგონებების სხვადასხვა ეპიზოდებში მოცემული დაავადების კლინიკურისურათი: „თათრის მეიდანში გაველ, იქ აქა-იქ წაქცეული კაცები, ზოგს რკინისფერი ეღო სახეზე და იკვანჭებოდა, ზოგსა პირიდან ზაფრა ამოსდიოდა“, და სხვ.
2. წარმოდგენები „ქოლერის ქარზე“, როგორც დაავადების გამომწვევზე და ამ წარმოდგენების შესაბამისად მიღებული ზომების თაობაზე;
3. მოგონებებში საკმაოდ დრამატულ სიტუაციებში ავადმყოფების სამკურნალოდ გამოყენებული სამკურნალო საშუალებები და ხერხებია მოცემული, კერძოდ კი, აღწერილია „სისხლის გაღება“ და ავტორისეული მიგნება - კახური შავი ღვინოს გამოყენება.

მედიცინის ისტორიკოსი, პროფ. მიხეილ შენგელია ამ ხერხებს შემდეგ შეფასებას აძლევს (შენგელია, 1981). „სისხლის გაღებას“ მეტად უგნურ ხერხს უწოდებს, რომელიც დამღუპველად მოქმედებდა ქოლერიან ავადმყოფზე, ვინაიდან ქოლერით დაავადებულის ორგანიზმი სითხისგან იცლება და საჭიროა, პირიქით, რაც შეიძლება მეტი სითხის მიწოდება და არა გამოღება სისხლის სახით. ამგვარი მანიპულაცია აჩქარებდა და გამოჯანმრთელების ნაცვლად ორგანიზმის დაღუპვას უწყობდა ხელს. კახური შავი ღვინის, როგორც სამკურნალო

საშუალებების გამოყენებასთან დაკავშირებით კი მკვლევარი აღნიშნავს, რომ ქოლერის მსუბუქი ფორმით დაავადებულთათვის ეს ხერხი შეიძლებოდა ეფექტური ყოფილიყო, რადგან ავადმყოფი ღვინის სახით სითხეს ღებულობდა, ღვინო სუსტი, მაგრამ მაინც ერთგვარი სადეზინფექციო საშუალების ფუნქციასაც შეასრულებდა, გარდა ამისა, ტანინის შემცველობის გამო შავი ღვინო გამოიწვევდა კუჭ-ნაწლავის შეკვრას და ამით დაიცავდა ორგანიზმს სითხის დაკარგვისაგან.

ქვეყანა

საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული ცნობების მიხედვით, ქოლერა განსაკუთრებული სიმძლავრით მძვინვარებდა თბილისში, ასევე, თელავის, გორის, სიღნაღის, დუშეთის და სხვ. მაზრებში. აგვისტოს მეორე ნახევრიდან 1 სექტემბრამდე 2772 კაცი დაღუპულა (შენგელია, 1968). ალექსანდრე ორბელიანის მოგონებებში სტატისტიკური ცნობები მოყვანილი არ არის, ავტორს ლაკონურად უწერია: „დიდი დანაკლისი უყო საქართველოს ხალხსა ხოლერამაო“.

მოგონებების ბოლოს ავტორი ერთი წინადადებით გვიჩვენებს, თუ რამდენად ხშირი სტუმარი შეიქმნა ქოლერა საქართველოს მცხოვრებთათვის. „წარმოიდგინეთ მე იმისთანა საშინელს ხოლერას გადავუჩი (იგულისხმება, 1830 წლის ქოლერა - ი.გ.), მშვიდობით ვიყავ, 1847-სა წელსა ზაფხულის დროს კიდევ ხოლერა რომ გაჩნდა საქართველოში, სადაც კიდევ ხალხი ბევრი დაიხოცა, კიდევ მშვიდობით გადაურჩი, შემდგომ კიდევ იყო ორი თუ სამი ხოლერა საქართველოში იმათაც მშვიდობით გადაურჩი, მაგრამ 1865 წელსა, შემოდგომას რომ გაჩნდა ხოლერა, მაშინ მეც მამნახა იმან და თავისი ძალა ამოქმედა ჩემზედა... კიდევ კარგი აქ - ქ.ტფილისში შემეყარა ის ხოლერა, რომ აქიმები და სამკურნალო წამლები სულ საჩქაროთ მოხერხდა, თორემ თუ სოფელში ვყოფილიყავ და ის ხოლერა იქ შემეყოდა, უთუოდ ტყავსა გავჭიმავდი“. ამ ერთი წინადადებით შესაძლებელია XIX საუკუნის საქართველოში ქოლერის ისტორიის რეკონსტრუქცია.

მსოფლიო

ქოლერა საქართველოში მსოფლიო პანდემიის ნაწილია, ეს კარგად ესმის ალექსანდრე ორბელიანს, რომელიც თავის მოგონებებს ასე იწყებს: „ამ წელიწადის ორი თუ სამი წლის წინათ ამბები მოდიოდა: ინდოეთსა ერთი რაღაც სნეულება გაჩენილა, ძალიან სწყვეტს ხალხსა, რომელსაცა უწოდებენ ხოლერასა...“ სამ წელიწადში ინდოეთში დაწყებული დაავადება საქართველოს აღწევს, რუსეთის იმპერიის სხვა ნაწილებში ვრცელდება და ევროპაში გადადის. XIX საუკუნეში მსოფლიომ ქოლერის ხუთი პანდემია გადაიტანა.

აღსანიშნავია, რომ ქოლერის პანდემიის ყველაზე მძლავრ აფეთქებას 1850-იან წლებში ჰქონდა ადგილი. ვიქტორიანული ბრიტანეთი შეძრა 1854 წლის ეპიდემიამ, როდესაც ლონდონის ცენტრში, სოხოში რამდენიმე დღის განმავლობაში 616 ადამიანი გარდაიცვალა. ეს აფეთქება ისტორიაში შევიდა ბრიტანელი ექიმის ჯონ სნოუს წყალობით, რომელმაც მეთოდურად გამოიკვლია დაავადების ყველა შემთხვევა და ქოლერის გავრცელების მიზეზად „ქოლერის ქარი“ კი არა, დაბინძურებული წყალი დაასახელა. სნოუმ შეადგინა ქოლერის შემთხვევების რუკა, მასზე აღნიშნა წყლის შეგროვების ადგილები და სახლები, სადაც

დაფიქსირდა ქოლერისგან გარდაცვალების შემთხვევები. ექიმი სნოუ სტატისტიკურ მონაცემებზე დაყრდნობით ცდილობდა დაასაბუთებინა კავშირი სოხოს ბროდ-სტრიტზე წყლის მიწოდების წყაროსა და დაავადების შემთხვევებს შორის. ამ მონაცემებთან თითქოს წინააღმდეგობაში მოდიოდა ის ფაქტი, რომ ახლოს მდებარე მონასტერში ქოლერით არავინ დაავადებულა. ამ ანომალიის შესწავლამ აჩვენა, რომ ბერები სვამდნენ მხოლოდ მონასტერში მოხარშულ ლუდს, რამაც ჯონ სნოუს თეორია კიდევ უფრო გაამყარა. ექიმი სნოუს კვლევა განიხილება როგორც უმნიშვნელოვანესი მოვლენა საზოგადოებრივი ჯანდაცვის ისტორიაში, რომელმაც ბიძგი მისცა ეპიდემიოლოგიის (ბერძნ. *epidemos ხალხში გავრცელებული*, *logos მოძღვრება*; მედიცინის დარგი, რომელიც სწავლობს ეპიდემიათა წარმოშობას, განვითარებასა და მათთან ბრძოლის საშუალებებს (გოგიჩაძე, 2011)) ჩამოყალიბებას, წყალმომარაგებისა და კანალიზაციის სისტემების განვითარებას (Talantov, 2019).

1883 წელს რობერტ კოხის მიერ ქოლერის ვიბრიონის აღმოჩენამ საფუძველი დაუდო სამეცნიერო წარმოდგენების განვითარებას ქოლერის გამომწვევი მიზეზების შესახებ. სწორედ მეცნიერების მიღწევების შედეგად ეპიდემიები, ინფექციური დაავადებები შეუცნობელი და არაკონტროლირებადი მოვლენებიდან თანდათანობით გადაიქცა გამოწვევებად, რომელიც კონტროლს ექვემდებარება.

დასკვნები

საკმაოდ ვრცელი ქრონოლოგიური პერიოდის (X-XIX სს.) ქართულ სამედიცინო ხელნაწერებზე ჩატარებულმა კვლევამ გამოავლინა ინფექციური დაავადებების დიაგნოსტიკისა და მართვის პროცესის გარკვეული, კულტურული გარემოთი და ისტორიული კონტექსტით განპირობებული, ცოდნა. ქართულ სინამდვილეში აისახა ახლო აღმოსავლეთისა და ევროპის /რუსეთის სამედიცინო სფეროში არსებული თანადროული მიღწევები.

ქართველ მწიგნობართა მიერ შექმნილი ორიგინალური, თარგმნილი, კომპილაციური შრომები პრაქტიკული მიზანდასახულობითაა შექმნილი; ამგვარი „სახმარი წიგნები“ - ენციკლოპედიები, მოკლე ცნობარები, კარაბადინები, მეცნიერული წიგნის ნიმუშები, მემუარები – ასრულებდა სახლმძღვანელოს ფუნქციას მკურნალი ექიმებისთვის, გზამკვლევის როლს მოსახლეობისთვის.

კვლევამ კიდევ ერთხელ ნათელყო მდიდარი ქართული სამედიცინო ხელნაწერი მემკვიდრეობის ინტერდისციპლინური კვლევის საჭიროება და პერსპექტივები.

სტატია მომზადებულია ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის პროექტის "სამედიცინო და ვეტერინარული ხელნაწერები საქართველოსა და უცხოეთის სიძველეთსაცავებში" ფარგლებში, რომელიც დაფინანსებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ (გრანტი №HE17-54; 2017-2020 წწ.).

წყაროები და გამოყენებული ლიტერატურა:

- A k'olektsiis aghts'eriloba, 1955: sakartvelos sakhelmts'ipo muzeumis kartul khelnats'erta aghts'eriloba, qopili saek'lesio muzeumis khelnats'erebi (A k'olektsia), al. baramidzis redaktsiit, sheadgina lili kutateladzem, V t'., tbilisi. (აღწერილობა, 1955: საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერები (A კოლექცია), აღ. ბარამიძის რედაქციით, შეადგინა ლილი ქუთათელაძემ, V ტ., თბილისი). <https://drive.google.com/file/d/1rt3GUJx5fWBSD0h1XOcVEsQRWkBxGXyi/view?usp=sharing>
- S k'olektsiis aghts'eriloba, 1963: kartul khelnats'erta aghts'eriloba. qopili kartvelta shoris ts'era-k'itkhvis gamavrtselebeli sazogadoebis (S) k'olektsia. t'. III (elene met'revelis redaktsiit) - sakartvelos sss metsnierebata ak'ademiis gamomtsemloba. - tbilisi. (აღწერილობა, 1963: ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექცია. ტ. III (ელენე მეტრეველის რედაქციით) - საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. - თბილისი). <https://drive.google.com/file/d/1WbJFYXnlRhs9ey0MjQ9jw1Zn8E6sTBu/view?usp=sharing>
- chirgadze, 2010: CirgaZe nino, samcxე-javaxეTis tradiciuli samedicino kultura. ssp ivane javaxiSvilis istoriisa da eTnologiis Institute. -tbilisi, gamomcemloba „universalī“. (ჩირგაძე, 2010: ჩირგაძე ნინო, სამცხე-ჯავახეთის ტრადიციული სამედიცინო კულტურა. სსიპ ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, გამომცემლობა „უნივერსალი“).
- dzveli kartuli agiograpiuli dzeglebi, 1963: dzveli kartuli agiograpiuli dzeglebi, t'. 1, 1963, iak'ob khutsesi, „mart'viloba shushanik'isi“ (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, 1963: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, ტ. 1, 1963, იაკობ ხუცესი, „მარტილობა შუშანიკისი“).
- Iadigar daudi, 1992: iadigar daudi, gamosatsemad moamzades gamok'vleva da leksik'oni daurtes davit kurchishvilma da beniamen kurchishvilma, redakt'ori k'orneli danelia, tbilisi. (იადიგარ დაუდი, 1992: დავით ბაგრატიონი, იადიგარ დაუდი, გამოსაცემად მოამზადეს გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს იოსებ ქურჩიშვილმა და ბენიამენ ქურჩიშვილმა, რედაქტორი კორნელი დანელია, თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა).
- gogichadze, 2011: gogichadze giorgi, leksik'oni biologiuri da sameditsino t'erminebi da tsnebebi / g. gogichadze, g. k'andelak'i, t. gogichadze. - tb. : meridiani. (გოგიჩაძე, 2011: გოგიჩაძე გიორგი, ლექსიკონი ბიოლოგიური და სამედიცინო ტერმინები და ცნებები / გ. გოგიჩაძე, გ. კანდელაკი, თ. გოგიჩაძე. - თბ. : მერიდიანი).
- giuldensht'et'dis mogzauroba, 1962: giuldensht'et'dis mogzauroba sakartveloshi, t'. I, germanuli t'ekst'i kartuli targmaniturt gamostsa da gamok'vleva daurto g. gelashvilma.- tbilisi, sakartvelos

- ssr metsnierebata ak'ademiis gamomtsemloba. (გულდენშტედტის მოგზაურობა, 1962: გულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. I, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა.- თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებთა აკადემიის გამომცემლობა).
- kananeli, 1940: kananeli, usts'oro k'arabadini, t'ekst'i daamushava da ts'inasit'qvaoba daurto l.k'ot'et'ishvilma, sakmedgami, tbilisi. (ქანანელი, 1940: ქანანელი, უსწორო კარაბადინი, ტექსტი დაამუშავა და წინასიტყვაობა დაურთო ლ.კოტეტიშვილმა, საქმედგამი, თბილისი)
- k'at'alogi, 2017: kartul sameditsino khelnats'erta k'at'alogi, redakt'ori da k'vlevis avt'ori ramaz shengelia, shemdgenlebi: nani khelaia, nia mat'abeli, keti dzadzamia, neli bagrat'ioni, tbilisi. (კატალოგი, 2017: ქართულ სამედიცინო ხელნაწერთა კატალოგი, რედაქტორი და კვლევის ავტორი რამაზ შენგელია, შემდგენლები: ნანი ხელაია, ნია მატაბელი, ქეთი ძაძამია, ნელი ბაგრატიონი, თბილისი).
- orbekiani, 1993: orbekiani sulxhan-saba, leksik'oni kartuli, t'.II, tbilisi, gamomtsemloba „merani“. (ორბელიანი, 1993: ორბელიანი სულხან-საბა, ლექსიკონი ქართული, ტ.II, თბილისი, გამომცემლობა „მერანი“).
- kse, 1984: aleksandre orbekiani. kartuli sabch'ota entsik'lop'edia, t'. 7- tbilisi. (ქსე, 1984: ალექსანდრე ორბელიანი. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 7- თბილისი.)
- k'uk'ava, 1956: k'uk'ava t., nark'vevebi XIX sauk'unis p'irveli nakhevrts kartuli sazogadoebrivi da pilosopiuri azris ist'oriidan, tbilisi. (კუკავა, 1956: კუკავა თ., ნარკვევები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის ისტორიიდან, თბილისი).
- saak'ashvili, gelashvili: 1956: saak'ashvili m., gelashvili a., sakartvelos meditsinis ist'oria, t'. III, ts'igni I, sakhelgami, tbilisi. (სააკაშვილი, გელაშვილი: 1956:სააკაშვილი მ., გელაშვილი ა., საქართველოს მედიცინის ისტორია, ტ. III, წიგნი I, სახელგამი, თბილისი).
- shengelia, 1968: mikheil shengelia. gardamavali p'erioidis kartuli meditsina. tbilisi. (შენგელია, 1968: მიხეილ შენგელია. გარდამავალი პერიოდის ქართული მედიცინა. თბილისი.).
- shengelia, 1980: shengelia m., kartuli meditsinis ist'oria, tbilisi. (შენგელია, 1980: შენგელია მ., ქართული მედიცინის ისტორია, თბილისი.)
- shengelia, 1981: mikheil shengelia. dziebani kartuli meditsinis ist'oriidan. tbilisi. (შენგელია, 1981: მიხეილ შენგელია. ძიებანი ქართული მედიცინის ისტორიიდან. თბილისი.)
- s'igni saakimoi, 1936: ts'igni saakimoi, lado k'ot'et'ishvili, meditsina dzvel sakartveloshi, XIII s., sakhelmts'ipo gamomtsemloba, sametsniero sekt'ori, t'pilis. (წიგნი სააკიმოი, 1936: წიგნი სააკიმოი, ლადო კოტეტიშვილი, მედიცინა ძველ საქართველოში, XIII ს., სახელმწიფო გამომცემლობა, სამეცნიერო სექტორი, ტფილისი).

usts'oro k'arabadini, 1997: usts'oro k'arabadini, lado k'ot'et'ishviliseuli gamotsema, t'ekst'i gamosatsemad moamzada darejan k'ukhianidzem, gamomtsemloba „engadi. (უსწორო კარაბადინი, 1997: უსწორო კარაბადინი, ლადო კოტეტიშვილისეული გამოცემა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა დარეჯან კუხიანიძემ, გამომცემლობა „ენგადი“).

Talantov, 2019. Peter Talantov. "0.05 Evidence-based medicine from magic to the quest for immortality" – Corpus.

Краткий исторический очерк становления и развития микробиологии, иммунологии и вирусологии; <https://www.gamaleya.org/about/elektronnaya-biblioteka/istoriya-nauchnykh-dostizheniy/1363/>

RUSSIAN COLONIAL POLICY AND SAMACHABLO

რუსეთის კოლონიური პოლიტიკა და სამაჩაბლო

GIORGI SOSIASHVILI

Doctor of History,

Professor of Gori State University

ORCID:0000-0002-2406-8662

giorgisosiashvili@gmail.com

+995577240088

Abstract

The struggle of the representatives of the Georgian Royal House and the feudal aristocracy against the Russian government is closely connected with the political history of Samachablo (Great Liakhvi gorge), which has been active since 1802. Although several members of the Machabelis feudal family were in the service of the Russian government, their general attitude was sharply anti-Russian. The Machabelis took an active part in the protests against the Russian colonial policy and fought in support of the Royal House members of Kartl-Kakheti. [Sosiashvili, 2016: 18-33] The rebellious Georgian nobles tried to form a united front against the Russians, and in this common cause of the Caucasians they hoped for the help of the loyal Ossetians too. There is a lot of information in Georgian historical sources about the active relations of Georgian kings with Ossetians, living in the North Caucasus, who often fought in support of Georgians during the invasions by foreign enemies.

Ossetian support for Russian-occupied Georgia soon became apparent. Vakhtang Batonishvili, who rebelled in 1802, was actively helped by Ossetians from Tagauri. Because of this, Russian General Tuchkov imposed economic sanctions on the Ossetians, which meant that the Ossetians were banned from importing grain from valley, which was, of course, a big hit to the Ossetians living in the mountains. [Togoshvili, 1969: 73]

The Governor-general Tsitsianov also tried to block the road for the Ossetians from Tagauri in 1804, so that they would no longer be connected to Georgia [Togoshvili, 1969: 73], however, the Ossetians did not stop supporting the Machabelis and Batonishvilis. They were especially loyal to Luarsab Iulon Batonishvili, who fled the Russian violence and took refuge in the Liakhvi gorge. Despite intimidation, bribery or other attempts by the Russian authorities, they couldn't capture Luarsab Batonishvili, he was killed by robber Leks. The murderer Leks of Batonishvili, the fighter against the Russian government, were punished with death penalty ordered by the Pasha of Akhaltsikhe. Neither of the murderers families had a good day. The locals expelled them as families. Cases of joint struggle of Georgian, Ossetian, Chechen and other Caucasian peoples against Russia's colonial policy have taken place at other times too, however, certain ones in the Caucasus, which was already under Russian domination, were no longer sufficient.

Key words: Levan and Iulon Batonishvili, Machabeli, Ossetians, Leks, fight against Russian colonialism.

გიორგი სოსიაშვილი,
ისტორიის დოქტორი,
გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
პროფესორი,
ORCID:0000-0002-2406-8662
giorgisosiashvili@gmail.com
+995577240088

აბსტრაქტი

სამაჩაბლოს (დიდი ლიახვის ხეობის) პოლიტიკურ ისტორიასთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული საქართველოს სამეფო სახლის წარმომადგენლების და ფეოდალური არისტოკრატის ბრძოლა რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ, რამაც აქტიური ხასიათი 1802 წლიდანვე მიიღო. მიუხედავად იმისა, რომ მაჩაბელთა ფეოდალური საგვარეულოს რამდენიმე წევრი რუსული ხელისუფლების სამსახურში იდგა, მათი საერთო განწყობა მკვეთრად ანტირუსული იყო. მაჩაბლებმა აქტიური პოზიცია დაიკავეს რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის საწინააღმდეგო გამოსვლებში და ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის წევრთა მხარდამხარ იბრძოდნენ [სოსიაშვილი, 2016:18-33]. ამბოხებული ქართველი ბატონიშვილები რუსების წინააღმდეგ ერთიანი ფრონტის შექმნას ცდილობდნენ და კავკასიელთა საერთო საქმეში მათ სამეფო სახლის ერთგული ოსების დახმარების იმედიც ჰქონდათ. ქართულ საისტორიო წყაროებში საკმაოდ ბევრი ცნობაა შემონახული, ქართველი მეფეების აქტიურ ურთიერთობაზე ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრებ ოსებთან, რომლებიც საგარეო მტრების შემოსევების დროს ხშირად ქართველების მხარდამხარ იბრძოდნენ.

ოსების მხარდაჭერა რუსეთის მიერ დაპყრობილი საქართველოს მიმართ მალე გამოიკვეთა. 1802 წელს ამბოხებულ ვახტანგ ბატონიშვილს აქტიურად ეხმარებოდნენ თავაურელი ოსები. ამის გამო რუსმა გენერალმა ტუჩკოვმა ოსებს ეკონომიკური სანქცია დაუწესა, რაც იმას ნიშნავდა, რომ ოსებს ბარიდან მარცვლეულის შეტანა ეკრძალებოდათ, ეს, რა თქმა უნდა, მთაში მცხოვრები ოსებისათვის დიდ დარტყმად იყო [თოგოშვილი, 1969:73].

მთავარმართებელმა ციციანოვმა 1804 წელს თავაურელი ოსებისათვის გზის გადაკეტვაც სცადა, რათა ისინი საქართველოს აღარ დაკავშირებოდნენ, [თოგოშვილი, 1969:73], ამის მიუხედავად, ოსებს მაჩაბლებისა და ბატონიშვილებისადმი მხარდაჭერა არ შეუწყვეტიათ. მათ განსაკუთრებით უერთგულეს რუსების ძალადობას გაქცეულ და ლიახვის ხეობაში თავშეფარებულ ლუარსაბ იულონის ძე ბატონიშვილს. რუსული ხელისუფლების მხრიდან ადგილობრივი მოსახლეობის დაშინების, მოსყიდვისა თუ სხვა მცდელობების მიუხედავად, მათ ლუარსაბ იულონის ძის ხელში ჩაგდება ვერ მოახერხეს და დევნილი ბატონიშვილი მძარცველი ლეკების მიერ იქნა მოკლული, მაგრამ რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ მებრძოლი ლეკან იულონის ძის მკვლელი ლეკები ახალციხის ფაშამ „ძელზე გასვა“. არც

მკვლელთა ოჯახებს დაადგათ კარგი დღე. ადგილობრივმა მოსახლეობამ ისინი ოჯახებიანად გააძევა საკუთარი აულებიდან. რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ ქართველი, ოსი, ჩეჩენი და სხვა კავკასიელი ხალხების ერთობლივი ბრძოლის შემთხვევებს სხვა დროსაც ჰქონდა ადგილი, მაგრამ, ცალკეული შემთხვევები კავკასიაში უკვე მყარად ფეხმოკიდებული რუსთა ბატონობის წინააღმდეგ საკმარისი აღარ აღმოჩნდა.

საძიებო სიტყვები: ლევან და იულონ ბატონიშვილები, მაჩაბლები, ოსები, ლეკები, რუსული კოლონიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა.

შესავალი

რუსეთის საიმპერატორო კარმა კავკასიაში მცხოვრები მცირე ერები პოლიტიკური წნეხის ქვეშ მოაქცია. რუსების აგრესიას ვერც ოსები გადაურჩნენ. გერმანელი მოგზაური გიულდენშტედტი გადმოგვცემს ოსი მოსახლეობის დაპირისპირებაზე რუსულ რაზმებთან, რაც ოსთა მხრიდან ხშირად მსხვერპლით მთავრდებოდა [სოსიაშვილი, 2007 (2):68].

რუსეთი კავკასიაში მცხოვრები ხალხების საერთო მტრად იქცა, ამიტომაც ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის წარმომადგენლები ერთიანი ძალით შეეცადნენ იმპერიის კოლონიური რეჟიმის წინააღმდეგ გამოსვლას და ერთობლივი ბრძოლისაკენ მოუწოდეს ყოფილ ქვეშევრდომებს: მაჩაბლებს, ერისთავებს, ასევე მათ ერთგულ ოსებს, რომლებიც არანაკლებ იყვნენ შევიწროებულნი ახალი რეჟიმით.

მეთოდები

კვლევა, ძირითადად ეფუძნება ისტორიულ და პოლიტიკურ მეცნიერებებში აპრობირებულ კვლევის მეთოდებს: ემპირიული ანალიზი, შედარებით-ისტორიული მეთოდი, მიზეზობრივ-შედარებითი ანალიზი, სინთეზი, აბსტრაქცია, კონტენტ-ანალიზი, სისტემური ანალიზი.

შედეგები

რუსული ხელისუფლების მიერ განხორციელებული ღონისძიებების მავნე შედეგები მალევე თვალსაჩინო გახდა, როგორც საქართველოში მცხოვრები სხვადასხვა სოციალური ფენების (თავადაზნაურები, ამ შემთხვევაში მაჩაბლები, გლეხები, სასულიერო ფენა), ასევე კავკასიელი (ოსები, ჩეჩენები, ლეკები) ხალხებისათვის. მათ მალევე გააცნობიერეს ერთად დგომის აუცილებლობა და მხარში დაუდგნენ რუსული კოლონიალიზმის წინააღმდეგ მებრძოლ ბატონიშვილებს (იულონი, ფარნაოზი, ალექსანდრე, ლევან იულონის ძე), მაგრამ უკვე დაგვიანებული იყო. ხელისუფლებამ მოახერხა მოსყიდვის, დაშინებისა თუ სხვა გზებით, განხეთქილების შეტანა წინააღმდეგობის მოძრაობაში და თავადაზნაურთა ნაწილი უკვე რუსული დროშის ქვეშ იბრძოდა, ამიტომ ცალკეულ პიროვნებათა ერთგულება და თავგანწირვა ქვეყნის დაკარგული დამოუკიდებლობის აღსადგენად საკმარისი აღარ აღმოჩნდა.

დისკუსია

რუსული კოლონიალიზმის წინააღმდეგ მებრძოლი ქართველი უფლისწულები განსაკუთრებულ იმედებს ოსებზე ამყარებდნენ, რომლებიც მათი ისტორიული მოკავშირეები იყვნენ. ამას ადასტურებს ფარნაოზ ბატონიშვილის მიმართვა ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები ოსებისადმი. 1800 წლით დათარიღებულ წერილში ფარნაოზ ერეკლეს ძე „ქურთაულ ოსებს“, „თაგაურებთან“ ერთად, რუსებისათვის გზების შეკვრას სთხოვდა: „ქ. საქართველოს მეფის ფარნაოზის მიერ ძმური სიყვარულით სახსოვარნო ერთობით ქურთაულელნი. მერმეთ თქვენც კარგად იცით, რომ ძველთაგან ჩვენი მამაპაპანი და თქვენი ერთმანეთისანი ყოფილან და ძმური სიყვარულით და მამაშვილობის სახით ჰყვარებიათ. ახლა კიდე ჩვენ ერთმანეთისანი ვართ და ჩვენი ოჯახი თქვენი იქნება და რომელსაც ჯამაგირის წიგნი გაქვთ თქვენი მამაპაპისა იმასაც ერთი-ორად დაგიმტკიცებთ და ვისაც არა გაქვსთ წყალობა ყენისა მეტი იქნება და ჩვენ საუკუნოდ საკუთარნი ვიქნებით. ახლა თქვენ იცით როგორ ჯარად გამოხვალთ და თაგაურთ შემწენი იქნებით და მაგ გზებს შეკვრავთ, რომ რუსთა ველარ გაიარონ და ვერც შემოვიდნენ და ჩვენგან როგორც გინდოდეთ, იმ წყალობით გული შეისრულეთ. ღვთის წყალობით ჩვენ აქ სტეფანწმინდას მოვედით და ქალაქს ვაპირებთ წასვლას, რომ იქიდან ჩვენი ძმა ალექსანდრე მოვა ყიზილბაშის ჯარით და ახლა თქვენ იცით, რომ როგორც ამ საქმეს არ უსუსტებთ და მხნედ მოიქცევით და თქვენ ამბავსაც ჩვენ გვაცოდინებთ. სექტემბერს ი.ა. ქორონიკონს უყბ. საფარი ქალაქსა გვაქვს და ღვთის მოწყალებით იქაურ საქმეს რო მოვრჩებით აქავე მოვალთ და კახეთის თავადები ჩვენთან მოვიდნენ. საქართველოს ხალხი ყველა უკუდგა, ღვთით საქმე კარგად არის, ახლა თქვენ იცით“ [სოსიაშვილი, 2011:122-123].

გადმოსასვლელი, რომლის გადაკეტვას თაგაურელ და ქურთათელ ოსებს ბაგრატიონთა სამეფო სახლის წარმომადგენლები სთხოვდნენ, სავარაუდოდ, საქართველოს სამხედრო გზის დასაწყისი იყო. აღსანიშნავია, რომ XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში სამხედრო გზის ამ მონაკვეთს თაგაურელი ოსები ქართველებთან ერთად აკონტროლებდნენ. ამ ფაქტს ადასტურებს გერმანელი მოგზაურის იოჰან ანტონ გიულდენშტედტის ცნობაც, საიდანაც ჩანს, რომ ოსები მდ. თერგზე გადებულ ხიდებს ხევისურებთან ერთად დარაჯობდნენ [სოსიაშვილი, 2007(2):11.]

გიულდენშტედტის ცნობით, გზის ამ მონაკვეთის გავლა შესაძლებელი იყო ოსებისათვის გარკვეული გასამრჯელოს მიცემის შემდეგ [სოსიაშვილი, 2007(2):11]. როგორც გერმანელი მოგზაური გადმოგვცემს: „მათ (იგულისხმებიან ოსები – გ.ს.) ბევრი უსიამოვნება მიაყენეს რუსულ რაზმებს ხაზზე, თუმცა ისინი მათგან მოშორებით ცხოვრობენ, მაგრამ თავს ესხმოდნენ და ხოცავდნენ მგზავრებს, რომლებიც საქართველოდან მიდიოდნენ და საქართველოში მიემართებოდნენ, თავს ესხმოდნენ ზედ თერგის ხაზზე, როცა მათ დრო და დრო ჭკუას ასწავლიდნენ ხოლმე, ისინი აღიარებდნენ რუსულ უზენაესობას და მფარველობას და აძლევდნენ მძევლებს; ხოლო როცა ეს უკანასკნელნი გაიქცეოდნენ ან დაიხოცებოდნენ და, მამასადაძმე, აღარ ეშინოდათ უახლესი სასჯელისა, მაშინვე მტრობით იმსჯელებოდნენ“ [სოსიაშვილი, 2007(2):68-69].

ოსების ასეთი დამოკიდებულება რუსების მიმართ, შემთხვევითი არ იყო. რუსი ჯარისკაცები და კაპიტან--ისპრავნიკები მათ განსაკუთრებული სისატიკით ექცეოდნენ [სუხიტაშვილი, 2008:161]. ყოველივე ეს ოსებს რუსი მოძალადეების წინააღმდეგ საბრძოლველად განაწყობდა. ანტირუსული მოძრაობის დაწყებისთანავე, მაჩაბელთა ფეოდალური საგვარეულოს წარმომადგენლები მხარდაჭერას უცხადებდნენ იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილებს. მაჩაბლებთან ერთად, რუსების მომხრე დავით გიორგის ძეს ქართლის სხვა თავადებიც არ ემორჩილებოდნენ. ამის გამო, 1800 წლის 20 დეკემბერს, გიორგი XII-ის მემკვიდრემ დავით ბატონიშვილმა ქართლ-კახეთის ფეოდალურ არისტოკრატის წარმომადგენლებს საგანგებო წერილი გაუგზავნა და ისინი სამეფო კარზე დაიბარა. დავით ბატონიშვილის წერილი გაეგზავნათ მაჩაბლებსაც. დოკუმენტში აღნიშნულია:

„1) ოთარ ამილახვროვს, ყველა ამილახვროვებს, მაჩაბლებს, ავალოვებს, ფალავანდოვებს, ფავლენოვებს და ყველა სხვას - მასზედ, რომ მეფე გიორგიმ ჯერ კიდევ მაშინ, როდესაც ცოცხალი იყო, ის მეფედ დანიშნა და ამიტომ უბრძანებს ყველას აღნიშნულის მიღებისთანავე გამოცხადდნენ მასთან, და თუ რომელიმე მათგანი დააყოვნებს, დასჯილი იქნება საიმპერატორო ჯარების მიერ. 20 დეკემბერი 1800 წელი...“

6) ლუი (იგულისხმება ლუარსაბ მაჩაბელი-გ.ს.) მაჩაბელს-მილახვარს - დაუყოვნებლივ გამოცხადდეს - 20 დეკემბერი...“ [AKAK,1866:295,#354].

რუსულ ხელისუფლებასთან დაახლოვებულმა დავით ბატონიშვილმა, მოქიშპე იულონ ერეკლეს ძეს, შიდა ქართლსა და არაგვის ხეობაში არსებული მამულები ჩამოართვა და თავის მომხრე ელიზბარ მაჩაბელს გადასცა. მათ შორის: „15 კომლი გიუნოვების (იგულისხმება გიუნაშვილების გვარი, რომელიც სოფელ ფლავისმანში ცხოვრობს-გ.ს.) გვარიდან, ასევე 15 კომლი დიცელებისა“ [AKAK,1866:295,#354] დავით ბატონიშვილმა ერთგულებით გამორჩეულ ზაზა მაჩაბელსაც დაუფასა ამაგი და მას სოფელ კეხვში (დოკუმენტში კეხვი დედოფლის საკუთრებად არის მოხსენიებული. ცნობილია, რომ დარეჯან დედოფალს ეკუთვნოდა ცხინვალი, როგორც ჩანს, ერეკლე II მეუღლეს კეხვშიც ჰქონდა მამულები) ორი ოჯახი გადასცა. [AKAK,1866:303,#368] გორის მაზრის კაპიტან-ისპრავნიკის ენოხინის მიერ შედგენილი მონაცემების მიხედვით, 1803 წლის 2 აპრილის მდგომარეობით ზაზა მაჩაბელს სოფელ აჩაბეთში 1 კომლი, ხოლო კეხვში სახაზინო საკუთრებაში არსებული 3 კომლი გლეხი ეკუთვნოდა. 1803 წლით დათარიღებულ გორის მაზრის კაპიტან-ისპრავნიკ - ენოხინის მოხსენებით ბარათში წარმოდგენილია იულონ ერეკლეს ძისათვის ჩამორთმეული მამულების ჩამონათვალი. ამბოხებული ბატონიშვილის საკუთრებაში არსებული ქონებიდან, ზაზა მაჩაბელს, რომელიც დოკუმენტში კეხვის მოურავად იხსენიება, აჩაბეთში მცხოვრები 1 კომლი გადაეცა [AKAK,1868:74,#121].

მაჩაბელთა სათავადო სახლის წარმომადგენელთაგან რუსული ხელისუფლება თავდაპირველად ნდობით ეპყრობოდა დავით მაჩაბელსაც. ვიცე-პოლკოვნიკ სიმონოვიჩის მიერ გენერალ-მაიორ ლაზარევისადმი 1801 წლის 29 ივნისს შედგენილ პატაკში აღნიშნულია, რომ თურქეთის მხრიდან შემოსულ ლეკების რაზმთან რუსული შენაერთისა და ქართველი მეზრძოლების მიერ გამართულ შეტაკებაში დავით მაჩაბელმა განსაკუთრებული სიმამაცე გამოიჩინა [AKAK,1866:649,#908].

როგორც აღვნიშნეთ, მაჩაბლები ანტირუსულ მოძრაობაში პირველივე დღეებიდანვე ჩაებნენ. ჯერ კიდევ 1801 წლის 18 თებერვალს, შერმაზან და ელიზბარ ერისთავები წერილით ატყობინებდნენ გენერალ ლაზარევს, რომ ლუარსაბ და დათუა მაჩაბლებს კავშირი ჰქონდათ რუსთა წინააღმდეგ ამბოხებულ ფარნაოზ და იულონ ბატონიშვილებთან. [AKAK,1866:243] რუსეთის ხელისუფლება 1802 წელს ქართლის და კახეთის სხვა ამბოხებულ დიდგვაროვნებთან ერთად, მაჩაბლების დაპატიმრებასაც განიხილავდა. [AKAK,1868:3,#1] ქართველ ბატონიშვილებს განსაკუთრებით მხარში უდგნენ ლუარსაბ და დათუა მაჩაბლები. ლუარსაბი ოჯახთან ერთად იმყოფებოდა იმერეთში უფლისწულ იულონბატონიშვილთან, ხოლო დათუა ფარნაოზს ახლდა. ამბოხებულ უფლისწულებს იულონ, ალექსანდრე და ფარნაოზ ბატონიშვილებს თავად-აზნაურთა ფენის მრავალი წარმომადგენელი უჭერდა მხარს. [AKAK,1866:293,#229] იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილები, როგორც ჩანს, მაჩაბელთა ფეოდალურ სახლზე დიდი იმედებს ამყარებდნენ. ამას ადასტურებს მათ მიერ 1802 წლის 17 აგვისტოს დავით მაჩაბლისადმი გაგზავნილი წერილი: „ბრწყინვალე თავადო მაჩაბელო ნაზირო დავით! საქართველოს მეფის ძენი იულონ და ფარნავაზ სიყვარულით და პატივით მოგიკითხავთ; მემრეთ აქამდის ხომ რასაკვირველია რომ შენც შეიტყობდი მთელი კახეთი და ქიზიყი როგორისაც ფიცით შეკრულან ჩვენს ერთგულობაზედ უკანასკნელს სისხლის დაქვევამდის, ერთობით იმათი წერილი ასე მოგვივიდა ღმერთს ერწმუნე და მამის ჩვენის მზემა, რომ ასე მოგვივიდა წერილი და ღუთით ასეც არის, იქაური კაცნიც იყვნენ აქ ჩვენთან და გავისტუმრეთ აბა ახლა გაგიჩნდება ჩვენი სიყვარული და ერთგულება როგორც აღთქმული გაქვს ჩვენთან პირობით, ყოვლის ფრით ისე მოიქეც; ამას და გარდა, ვისაც ერთს შენს კაცს ენდობოდე, ახლაც აქ საჩქაროთ გამოგვიგზავნე, მანდაური ამბავიც შეგვატყობინე და შენი სრული აზრიც მამის ჩვენის მზემა და ამ საქმეში გვერწმუნე, რომ როგორც შენი აზრია, ღუთით ისე შეგისრულებთ და ახლა შენ იცი და მამის ჩვენის შენზედ ჭირნახულობამ, როგორც მოიქცევი ყოვლის ფრით აგვისტოს იზ, ქორონიკონს უჟ“ [AKAK,1866:250,#249].

მრავალი წინააღმდეგობის მიუხედავად, ბოლომდე უერთგულა ამბოხებულ ბატონიშვილებს ლუარსაბ მაჩაბელმა. ვიცე-პოლკოვნიკ სიმონოვიჩის მიერ გენერალ-მაიორ ლაზარევისადმი 1802 წლის 21 ივნისს გაგზავნილ წერილში ვკითხულობთ: „იმერეთიდან შევიტყვე, რომ მეფე სოლომონმა და თავად ქაიხოსრო წერეთელმა დადიანზე გაილაშქრეს და უფლისწულები იულონი და ფარნაოზი ფრად გასაჭირს განიცდიან, რადგან მეფე სოლომონის მიერ მათთვის დაპირებული და უწინ დანიშნული კმაყოფა სრულიად არ მიეცათ, მათთან ერთად იმერეთში გადასული ქართველებიც მიმოიფანტნენ, დარჩა მხოლოდ თავადი ლუარსაბ მაჩაბელი და რამდენიმე მსახური“ [AKAK,1866:246,#236].

ზემოთ ნახსენები ზაზა მაჩაბელი, რომელიც გიორგი XII-ის მეფობის დროს კეხვის და აჩაბეთის მოურავად იხსენიება (იგი მინზაშის-ასისტავის წოდებას ფლობდა), [AKAK,1866:195,#157] რუსეთის ხელისუფლებასთან თანამშრომლობდა. ამას ადასტურებს 1801 წლის 15 მარტით დათარიღებული გენერალ-მაიორ ლაზარევის მოხსენება კნორინგისადმი. დოკუმენტში ვკითხულობთ: „თავად მაჩაბელმა (იგულისხმება ზაზა მაჩაბელი- გ. ს.) ზეპირსიტყვიერად მომახსენა, რომ იმერეთში მყოფი უფლისწულები არა და არ იძლევიან თანხმობას რუსეთში გამგზავრების თაობაზე. აღნიშნულს ადასტურებს

იმერეთის მეფის მიერ მემკვიდრე უფლისწულისთვის გაგზავნილი წერილი, რომელიც მან მე გადმომცა და აღნიშნულ პატაკს თან ერთვის. მისი აღმატებულება წერს, რომ მიუხედავად მისი არაერთი მცდელობისა დაერწმუნებინა უფლისწულები რუსეთში გამგზავრების აუცილებლობაზე, ისინი არ თანხმდებიან და ამ საკითხში შეუვალნი არიან. თავად მაჩაბელის (იგულისხმება ზაზა მაჩაბელი-გ.ს.) განცხადებით უფლისწული ალექსანდრე ელოდება მის მიერ ბაბა-ხანთან გაგზავნილ აზნაურ ზაქარიას, რომელიც ჩვენს მიერ არის დაკავებული და დაცვის ქვეშ იმყოფება“ [AKAK,1866:244,#230].

ვიცე-პოლკოვნიკ სიმონოვიჩის 1802 წლის 18 აგვისტოთი დათარიღებულ წერილში, რომლის ადრესატია გენერალ-მაიორი ლაზარევი, აღნიშნულია, რომ ზაზა მაჩაბლის მიერ ქურთასთან დატყვევებულ იმერეთიდან გადმოსულ ჯაშუშებს: სიმონ გობაშვილს (დოკუმენტში დამახინჯებით იხსენიება გვარი, სავარაუდოდ, უნდა ეწეროს გაბაშვილი) და პავლე ბასეშვილს (სავარაუდოდ, უნდა ეწეროს ბასიშვილი), იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილების მიერ ზაზა, ელიზბარ, დავით და ლევან მაჩაბლებისადმი გადასაცემი წერილები მოჰქონდათ. ზაზა მაჩაბელმა ყოველივე ამის შესახებ ხელისუფლებას შეატყობინა. გენ. ლაზარევისადმი შედგენილ სიმონოვიჩის მოხსენებას თან ერთვოდა იმერეთში მყოფი ბატონიშვილების მიერ გამოგზავნილი წერილები და ჯაშუშების დაკითხვის მასალები [AKAK,1866:249,#244].

ამბოხებული უფლისწულები იმერეთიდან, კერძოდ, სოფელ ჭალიდან ქართლში აპირებდნენ გადმოსვლას. ისინი 100 კაცის თანხლებით სოფ. გომარეთში ჩავიდნენ, მაგრამ ქართლში გადმოსვლა გადაიფიქრეს. როგორც ჩანს, მათ თავიანთი მომხრეებისაგან რუსული ჯარის გადაადგილების შესახებ ინფორმაცია მიიღეს. ფარნაოზ და იულონ ბატონიშვილების იმერეთიდან გადმოსვლის მცდელობის შესახებ რუსეთის ხელისუფლებას ინფორმაცია ფალავანდიშვილებმა მიაწოდეს [AKAK,1866:249,#244]. ამბოხებული ბატონიშვილები ქართლში მყოფ თავადებს წერილებს უგზავნიდნენ და დახმარებას სთხოვდნენ. მათ მიერ დაგზავნილი ასეთი შეტყობინება (იულონ ბატონიშვილის და მისი მისკარბაშის მალხაზ ანდრონიკაშვილის მიერ გამოგზავნილი) მიხეილ ერისთავმა გენერალ-მაიორ ტუჩკოვს გადასცა. გენერალ ლაზარევის მიერ მთავარმართებელ კნორინგისადმი გაგზავნილი 1802 წლის 12 აგვისტოთი დათარიღებული მოხსენების მიხედვით, ასეთივე შინაარსის წერილები დაეგზავნათ ქართლის სხვა თავადებსაც. ბატონიშვილების წერილებს მალხაზ ანდრონიკაშვილი, ფირან ჩერქეზიშვილი და ლუარსაბ მაჩაბელი ავრცელებდნენ. მალხაზ ანდრონიკაშვილი და ლუარსაბ მაჩაბელი იმ დროისათვის დიდი ლიახვის ხეობის სოფელ სვერში იმყოფებოდნენ, ხოლო ფირან ჩერქეზიშვილი კი პატარა ლიახვის ხეობაში, კერძოდ, კულბითში. გენერალ-მაიორმა ტუჩკოვმა სამივე თავადის დაპატიმრების ბრძანება გასცა. პატარა ლიახვის ხეობის გამაგრების მიზნით სოფელ ბელოთის ციხე-სიმაგრეში რუსებმა დამატებით 50 გრენადერი გაგზავნეს [AKAK,1866:244,#249]. მაჩაბელთა ფეოდალური სახლიდან რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ განსაკუთრებით ლუარსაბ მაჩაბელი აქტიურობდა, რომელიც იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილებს ქართველ წარჩინებულებთან აკავშირებდა. 1802 წლის 25 დეკემბრით დათარიღებულ ვიცე-პოლკოვნიკ სიმონოვიჩის მიერ გენერალ-მაიორ ლაზარევის სახელზე გაგზავნილ წერილში აღნიშნულია:

„...ქართლში ამბოხისა და არეულობის გამოწვევის მიზნით უფლისწულები იულონი და ფარნაოზი ჯარით იმერეთიდან ქართლის საზღვრებში გადმოვიდნენ, წერილების და საგანგებო ელჩების - ლუარსაბ მაჩაბელისა და ფირან ჩერქეზოვის მეშვეობით ცდილობდნენ თავად-აზნაურობის გადაბირებას...“ სიმონოვიჩის პატაკში ჩამოთვლილია რუსი სამხედროების მიერ გატარებული ღონისძიებები, რომელთაც მხარს უჭერდა ქართლის თავად-აზნაურობის ერთი ნაწილი, მათ შორის მინბაში ზაზა მაჩაბელი [AKAK,1868:251,#247]. ზაზა მაჩაბელი იმერეთში მყოფ ფარნაოზ და იულონ ბატონიშვილებთან რუსი ჩინოვნიკების დავალებით მოლაპარაკებას აწარმოებდა. ამას ადასტურებს 1801 წლის 16 მარტით დათარიღებული გენერალ-მაიორ ლაზარევის წერილი მთავარმართებელ კნორინგისადმი: „...ჩემს მიერ მათთან (უფლისწულებთან) წერილებით წარგზავნილმა თავადმა მაჩაბელმა (იგულისხმება ზაზა მაჩაბელი) მომახსენა, რომ უფლისწულებს ის სოფელ ჭალაში, ქუთაისიდან ერთი დღის სავალზე, წნელით შემორტყმული ბანაკის მაგვარ სადგომში შეხვდა, სადაც დაახლოებით 300 ადამიანი იმყოფება. მათი შენახვისათვის იმერეთში დაწესებულია თითო კომლიდან 2 ფუთი ხორბალი და 8 თუნგი ღვინო“ [AKAK,1866:333,#426].

მთავარმართებელ კარლ კნორინგის მიერ რუსეთის იმპერატორის სახელზე წარდგენილ მოხსენებაში, რომელიც 1801 წლის 1 თებერვლით თარიღდება, მოცემულია იმ თავადების სია, რომლებმაც საქართველოს ტახტის მემკვიდრედ უფლისწული იულონ ერეკლეს ძე აღიარეს. მათ შორის მოხსენიებულია ლუარსაბ მაჩაბელი [AKAK,1866:323,#404]. როგორც ქსნის ერისთავების მიერ მთავარმართებელ კარლ კნორინგის სახელზე გაგზავნილ 1802 წლის 10 მაისით დათარიღებულ წერილიდან ირკვევა, ყარაღაჯთან გამართულ შეტაკებაში, რომელიც ამბოხებული უფლისწულების გამარჯვებით დასრულდა, ლუარსაბ მაჩაბელი დაიჭრა [AKAK,1866:501,#598].

რუსი მაღალჩინოსნები იმერეთში მყოფი ბატონიშვილების გადაადგილების შესახებ, ადგილობრივ მოსახლეობაში ჩანერგილი აგენტებისაგან ინფორმაციას პერიოდულად იღებდნენ. ამას ადასტურებს ვიცე-პოლკოვნიკ სიმონოვიჩის წერილი გენერალ-მაიორ ტუჩკოვისადმი. 1802 წლის 15 ივლისით დათარიღებული დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ დასავლეთ საქართველოში მყოფი ბატონიშვილები რაჭაში თავმოყრილი იმერლებისა და ლეკების ჯარით, რუსულ საჯარისო ნაწილებზე თავდასხმას გეგმავდნენ, რის შესახებაც რუს სამხედრო ჩინოვნიკებს სოფელ გუფთაში მცხოვრებმა ოსმა--კეჩო ჯიოშილმა აცნობა. სიმონოვიჩის წერილში აღნიშნულია, რომ რაჭაში ელიზბარ მაჩაბელს თავისი ქვეშევრდომები ჰყავდა. მასთან რუსმა ვიცე-პოლკოვნიკმა თავისი ნდობით აღჭურვილი ადამიანი გააგზავნა, ელიზბარ მაჩაბელთან წერილი გაატანა და შექმნილ ვითარებაში გარკვევა დაავალა. თავის მოხსენებაში სიმონოვიჩი გენერალ-მაიორ ტუჩკოვს აცნობებდა, რომ მაჩაბლები მაინცდამაინც სანდონი არ იყვნენ, რადგან რუს სამხედრო მოხელეს ინფორმაციას არ აწვდიდნენ. გარდა ამისა, რევაზ მაჩაბელი ამბოხებულ ბატონიშვილებთან დაახლოებულ ქართველ აზნაურებთან: ფირანა ჩერქეზიშვილთან, ავთანდილ ფურცელაძესთან და ესტატე გედევანიშვილთან კავშირში [AKAK,1866:571,#742] იყო შემჩნეული.

ხელისუფლება შიშობდა, რომ რუსული მმართველობის წინააღმდეგ მებრძოლ ფარნაოზ და იულონ ბატონიშვილებს სამაჩაბლოში მცხოვრები ოსებიც მიემხრობოდნენ.

XIX ს. პირველ წლებში დიდი ლიახვის ხეობაში მცხოვრები ოსები ანტირუსულ განწყობას გამოხატავდნენ. [მღებრიშვილი, 2019:263] ისინი ამბოხებულ ბატონიშვილებთან თანამშრომლობდნენ. 1804 წლის 31 მაისს, გორის მაზრის თავად-აზნაურთა წინამძღოლს შანშე ერისთავს მთავარმართებელმა პავლე ციციანოვმა საგანგებო დავალება მისცა: „...იმერეთში მყოფი უფლისწულისაგან გამოგზავნილმა წერილებმა, შესაძლოა, ქართლის ოსებში არეულობა გამოიწვიოს, რისი თავიდან აცილების მიზნით, გთავაზობთ გამოიჩინოთ განსაკუთრებული სიფრთხილე, მით უმეტეს რომ თქვენ ისედაც ვალდებული ხართ შეინარჩუნოთ სიწყნარე და სიმშვიდე თქვენთვის თავად-აზნაურობის საერთო გადაწყვეტილებით მინდობილ მაზრაში. ამ საქმეში წარმატების მიღწევის მიზნით, აღნიშნულის მიღებისთანავე (წერილზეა საუბარი-გ.ს) აჯობებს გაემგზავროთ დიდი ლიახვის ხეობაში და თან გაიყოლოთ თავადები რევაზ და ზაზა მაჩაბლები. მათ (მაჩაბლებს-გ.ს) ჩემგან მიღებული განაწესით ევალებათ მათზე (ოსებზე--გ.ს) ყურადღების მიქცევა.” [AKAK,1868:129,#215] პავლე ციციანოვმა ასეთივე შინაარსის წერილით მიმართა რევაზ მაჩაბელს: „თქვენ, ისევე, როგორც თავადი ზაზა მაჩაბელი საკმარისი გავლენით სარგებლობთ იქ (იგულისხმებამდელი ლიახვის ხეობის ზემო წელზე არსებული ოსებით დასახლებული ადგილები - გ. ს.) და კარგი იქნება თქვენი იქ ყოფნა. დარწმუნებული ვარ, რომ თქვენსა და თავად ერისთავებს შორის არსებული მეგობრობა მეტ წარმატებას მოუტანს საქმეს...თქვენს მიერ გაწეული საქმიანობის გამო შუამდგომლობას გაგიწევთ მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის წინაშე ჯილდოზე წარსადგენად” [AKAK,1868:553,#1076].

როგორც 1804 წლის 14 ივლისს, მთავარმართებელ ციციანოვის მიერ გრაფ კოჩუბეის სახელზე მიწერილი მოხსენებიდან ჩანს, რუსების წინააღმდეგ მებრძოლი იულონი და ფარნაოზი პატარა ლიახვის ხეობაში შეჭრას აპირებდნენ. ციციანოვმა ქსნის ერისთავებს და მაჩაბლებს ადგილობრივი მოსახლეობის მღელვარების თავიდან ასაცილებლად დავალებები მისცა და ბატონიშვილების შემოსვლის შემთხვევაში მათი დაპატიმრება უბრძანა [AKAK,1868:134,#220].

სულ მალე რუსეთის ხელისუფლებამ იულონი ბატონიშვილის მომხრე პირები დააკავა. მათი ჩვენებებიდან (სოლომონ ამირეჯიბი, თეოდოს ხირსელი, გიორგი პოპონიძე, გლახო ავალოვი, გიორგი სააკაძე, სომეხი ყარღანოვი და დაღესტნელი გალეზ გაინოვი) ირკვევა, რომ იულონი ერეკლეს ძესთან განსაკუთრებით ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ლუარსაბ მაჩაბელს. ბატონიშვილებს რუსთა სამსახურში მყოფი ზაზა მაჩაბლის გადაბირებაც უცდიათ. ზაზას ისინი დიდი ლიახვის ხეობის მთიან ნაწილში (სადაც ოსები ცხოვრობდნენ) უნდა გადაეყვანა. ერთ-ერთი ბატონიშვილი აქ დარჩებოდა, ხოლო მეორე კი არაგვის ხეობაში ჩავიდოდა. ქართლ-იმერეთის გასაყართან მყოფი ბატონიშვილები წინასწარ მიღებული შეტყობინების საფუძველზე ზაზა მაჩაბლისაგან დახმარებას ელოდნენ, მაგრამ რაკი იმედი გაუცრუვდათ, ქუთაისში გაბრუნდნენ [AKAK,1868:130-132,#217].

1804 წლის ივლისში რუსების მიერ დაპატიმრებული ამბოხებული ბატონიშვილების მომხრე სოლომონ ამირეჯიბის, აზნაურ ქარუმიძის და მოლოზანოვის ჩვენების მიხედვით, მაჩაბლებმა დასავლეთ საქართველოში მყოფი იულონის და ფარნაოზის დასახმარებლად ოსთა რაზმი გაგზავნეს, რომელთაც გზა გორის კომენტანტმა მაიორმა რეიხმა გადაუკეტა. 1804

წლის 24 ივნისს, შტაბს-კაპიტანმა ნოვაცკიმ იმერეთში ქართლის საზღვრიდან 40 კმ.-ის დაშორებით იულონ ბატონიშვილი დაატყვევა [AKAK,1868:134,#221].

1804 წლის 11 სექტემბერს ფარნაოზ ბატონიშვილმა წერილი გაუგზავნა მამაბლებს და ფალავანიშვილებს. როგორც ტექსტშია აღნიშნული, შეტყობინების მიმტანი ადრესატებს ფარნაოზ ერეკლეს ძის თხოვნას დაწვრილებით გააცნობდა. ქართლში მცხოვრებ წარჩინებულებთან ფარნაოზი და იულონი ინტენსიურ მოლაპარაკებას მალხაზ ანდრონიკაშვილის მეშვეობით აწარმოებდნენ. ანდრონიკაშვილის წარმომადგენელი სიმონ ანდრეევი აზნაურ შალვა ჟურულს შეხვდა, რომელსაც აჯანყებულებისთვის პატარა ლიახვის ხეობაში არსებული მდგომარეობა უნდა ეცნობებინა და ბატონიშვილები დიდი ლიახვის ხეობაში მცხოვრებ აჯანყებულ ოსებთან დაეკავშირებინა. სიმონ ანდრეევი ასევე უნდა შეხვედროდა იასე მამაბელს, ბეჟან ამილახვრის ვაჟს და ერასტი გედევანიშვილს, მაგრამ მან ეს ვეღარ მოასწრო. იგი ელიზბარ ერისთავმა დააპატიმრა [სოსიაშვილი, 2019:197-198; AKAK,1868:444,#878].

ხელისუფლებას მეამბოხე ბატონიშვილების მხარეზე მყოფ ლუარსაბ მამაბელთან მოლაპარაკების არაერთი მცდელობა ჰქონდა. როგორც ირკვევა, სახელმწიფო მრჩეველი ლიტვინოვი დასავლეთ საქართველოში აჯანყებულების მესვეურებთან შესახვედრად ჩავიდა. ლუარსაბ მამაბელი ქუთაისიდან მიიმალა. ციციანოვს ლიტვინოვისთვის ლუარსაბ მამაბელთან გადასაცემად სპეციალური უწყება (ბილეთი) გაუტანებია. სახელმწიფო მრჩეველმა ლუარსაბის ძმას თხოვნით მიმართა, რომ ძმის მოძებნაში დახმარებოდა, რაც მასვე წაადგებოდა სასიკეთოდ [AKAK,1868:385,#771].

ლიტვინოვის მოხსენებაში აღნიშნულია, რომ განიხილებოდა ლუარსაბ მამაბლის რუსეთში გადასახლების საკითხი. თუმცა, წერილის ავტორი ახსენებს # 17 დადგენილებას, რომლის მიხედვითაც, მისი გადასახლება იმ მომენტისთვის დაუშვებელი იყო. ის იმედს გამოთქვამდა, რომ შეხვედებოდა ლუარსაბ მამაბელს და ციციანოვის უწყებას გადასცემდა, ან მთავარმართებლის მიერ გაგზავნილ დოკუმენტს საბოლოოდ მის მეუღლეს დაუტოვდა. [AKAK,1868:386,#771] სახელმწიფო მრჩეველის ტარასოვისადმი მთავარმართებელ პავლე ციციანოვის მიერ გაგზავნილ 1805 წლის 23 თებერვლით დათარიღებულ წერილში აღნიშნულია, რომ 1804 წლის ამბოხების დამარცხების შემდეგ ლუარსაბ მამაბელი დაკითხვაზე თავისი ნებით გამოცხადდა [AKAK,1868:336,#675]. როგორც ჩანს, ლუარსაბი ბრძოლის გაგრძელებას მიზანშეწონილად აღარ თვლიდა.

მამაბელთა დროებითი განეიტრალების მიუხედავად, დიდი ლიახვის ხეობა რუსებისთვის კვლავ „ფეთქებად“ ადგილად რჩებოდა. რუს მოხელეებს განსაკუთრებულ წინააღმდეგობას სამამაბლოს მთიან ნაწილში მცხოვრები ოსები უწყევდნენ. ამის თაობაზე საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის მღვდელ ალექსი პეტრიევის (პეტრიაშვილის) წერილი მთავარმართებელ პავლე ციციანოვისადმი. დოკუმენტში, რომელიც 1804 წლის 10 სექტემბრით თარიღდება, აღნიშნულია, რომ როკიდან გამოსულ რუსულ ჯარს და თავად ბეგთაბეგოვის 70 ახალწვეულს ოსები(ოსების ერთი ნაწილი რუსეთის ხელისუფლების სამსახურში მყოფი მამაბლების მხარდამჭერები იყვნენ) თავს დაესხნენ. მათ დასახმარებლად მამაბლები და ბეგთაბეგოვები გაემურონენ. როგორც ირკვევა, ოსებმა რუსთა რაზმი ალყაში

მოაქციეს. წერილში აღნიშნულია, რომ თავადმა მაჩაბელმა (საუბარი უნდა იყოს ზაზა მაჩაბელზე) რაზმის ნაწილის დასახმარებლად ქვეშევრდომი ოსები შეკრიბა და ალყაში მყოფნი გადაარჩინა [AKAK,1868:553,#1078]. საბოლოოდ, ამბოხებულმა ოსებმა მღვდელ ალექსი პეტრიევის და თავად ბეგთაბეგოვის სახელზე 1804 წლის 29 აგვისტოს ხელწერილი დადეს: „1804 წლის 29 აგვისტოს ჩვენ ჯავის, მსხლების და გუფთის ცხოვრებნი და აგრეთვე ისინი ვინც მძევლებს მოიყვანს და აღნიშნულზე ხელს მოაწერს, ვდებთ ხელწერილს მასზედ, რომ პირობას ვაძლევთ მღვდელ ალექსი პეტრიევს და თავად ივანე ბეგთაბეგოვს: 1) ყოვლად მოწყალე ხელმწიფის სამსახურში ვიქნებით ერთგულნი, გზად არანაირ წინაღობას არავის არ შეუქმნით და მგზავრებს შეძლებისდაგვარად ადგილამდე მშვიდობიანად მივაცილებთ; 2) საქართველოს მოსახლეობას ქურდობითა და ყაჩაღობით არანაირ ზიანს არ მივაყენებთ; 3) შევეწინააღმდეგებით მათ, ვინც მძევლები არ ჩააბარა და თქვენთან ერთად დავსჯით; 4) თუ ის, ვინც ამ ხელშეკრულებაში მონაწილეობას არ იღებს, ჩაიდენს რაიმე დანაშაულს, ჩვენ წინ აღუდგებით მას და გაცნობებთ აღნიშნულის თაობაზე, ხოლო თუ ჩვენ დავარღვევთ მიცემულ დაპირებებს, მოდლატეებად გამოგვაცხადეთ და ჩვენი მძევლების დასჯით გვაზღვევინეთ. ჩვენი ხელწერილის თავდებ პირებად ზაზა და ბაადურ მაჩაბლებს ვაცხადებთ. ამავედროულად პასუხისმგებლობა მძევლებზე, თუ ისინი გაიქცვიან, მათ ეკისრებათ [AKAK,1868:554,#1080]. მსგავსი შინაარსის ხელწერილები დადეს მეომრობე: კოშკის, ხვწის, კროჟის, ჯირის და ზავდის ოსებმა [AKAK,1868:554,#1080].

მღვდელი ალექსი პეტრიევი (პეტრიაშვილი) 1804 წლის 17 ოქტომბერს თავად ვოლკონსკის სწერდა, რომ ხელისუფლებას ოსებმა ამბოხების შეწყვეტის ნიშნად მძევლები გადასცეს. ზაზა და ბაადურ მაჩაბლების კუთვნილ სოფლებიდან: კოშკებიდან-1, ჯავიდან-2, ღვარცევიდან-2, მსხლებიდან-2, გუბთიდან-1, რევაზ და ევსევი მაჩაბლების კუთვნილ სოფლებიდან: ხვწიდან-1, ზავდიდან-1, ჯირიდან-1, კროჟიდან -1. ამ ბოლო სოფლიდან მძევალი გაიქცა. მის ნაცვლად თავად რევაზ მაჩაბელმა, როგორც თავდებმა ცხინვალში თავისი შვილი გამოაგზავნა, რომელიც ამჟამად აზნაურ სიმონ კვანჭახაძესთან იმყოფება. 11 მძევალი ცხინვალში შტაბს კაპიტან ნოვიცკის ეგერთა მე-9 პოლკის ზედამხედველობის ქვეშ იყო [AKAK,1868:554,#1080]. ალექსი პეტრიევი ვოლკონსკის აცნობებდა: „ვალდებული ვარ თქვენს ბრწყინვალეობას მოვახსენო, რომ კოშკისა და ხვწის მძევლები, მათი სოფლების მიერ ხელწერილის პირობების შეუსრულებლობის გამო, დასჯას იმსახურებენ. კოშკელებმა, ოსებთან ერთად, დონის კაზაკთა რიშკინის პოლკს შეუტყეს, ხვწის მოსახლეობამ კი საკუთარ სოფელში ოსებს უფლება მისცა თავად ბეგთაბეგოვის ხალხი დაერბიათ, ხოლო თვით თავადმა საფრთხეს თავი გაქცევით დააღწია”[AKAK,1868:554,#1080].

ხელწერილის ჩამორთმევის და სამაჩაბლოს მთიან ნაწილში მცხოვრებ ოსებზე მეთვალყურეობის გამკაცრების მიუხედავად, რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ გამოსვლები კვლავ არ წყდებოდა. ბაგრატ ბატონიშვილის ცნობით, დიდი ლიახვის ხეობის ზემო წელზე მცხოვრები მეთამბოხე ოსების დასჯა პავლე ციციანოვმა გადაწყვიტა: „მაშინ წარემართა ციციანოვი სამაჩაბლოს ოვსთა ზედა, რამეთუ დროსა მას აღრეულობასა წამოუყვანა პოლკი სამი ყაზახისა კავკასიის ლინით ტფილისის ნაცვალსა, მიკირტუმა სულგუნოვს და ენება მუნით გარდამოყვანა ქართლისა შინა. ამისმა მხილველთა ოვსთა

იწყინეს გზისა მის გახსნა და შემოყვანება ჯარისა, მოკრბნენ ოვსნი და სრულიად შეიპყრნენ იგინი, მისრულმან მუნ ციციანოვმა გაათავისუფლა იგინი. გარნა ენება ოვსთაცა ვნება და პყრა, რომლისა გამო იწყო ოვსთა სიმაგრე. მხილველი ამისა ციციანოვი ვერარას მყოფელნი მუნ უკან იქცა და მოვიდა ტიფლისსა წელსა 1805” [ლომოური, 1941:95].

რუსეთის ხელისუფლება ოსების წაქეზებაში რევაზ მაჩაბელს ადანაშაულებდა. ამას ადასტურებს ციციანოვის მიერ ამ უკანასკნელისადმი 1805 წლის 4 მაისს გაგზავნილი წერილი: „თქვენთვის ცნობილია, ჩემი თქვენდამი დამოკიდებულების შესახებ და ვგონებ, რომ ყოველივეს დავიწყება შეუძლებელია. ამჟამად მე მაწვდიან ცნობებს, რომ თქვენდამი ქვეშევრდომი ოსები ხელახლა იწყებენ ქართლის მოსახლეობის შეწყობას. სოფელ შილდაში დაწვეს 7 საბძელი, სროლა აუტეხეს ადგილობრივ მოსახლეობას, რათა მათ ხმა არ მიეწვდინათ ცხინვალში მყოფ სამხედრო რაზმისათვის. თქვენ, როგორც მათი მეპატრონე და რუსეთის უდიდესი სახელმწიფოს ქვეშევრდომი, არ ისარგებლეთ მონიჭებული უფლებით და არათუ აჩერებთ ოსების გამოსვლებს, არამედ თქვენ თვითონ უწყობთ ხელს, მიდიხართ და ურთიერთობებს აგრძელებთ მათთან. გაცნობებთ რა ყოველივეს თაობაზე, მინდა წინასწარ გაუწყოთ, თუ თქვენ ვერ მოახერხებთ საზოგადოდ სასარგებლო ფარგლებში ოსების შეკავებას თქვენ, როგორც მათი მეთაური, ციმბირში გადასახლებული იქნებით” [AKAK, 1868:556, #1086].

რევაზ მაჩაბელი რომ მის კუთვნილ გლეხობას რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ აქეზებდა, ჩანს 1808 წლით დათარიღებული წერილიდან, რომელიც გრაფმა გუდოვიჩმა პოლკოვნიკ ახვერდოვს გაუგზავნა. წერილიდან ირკვევა, რომ დიდი ღიახვის ხეობაში, ხელისუფლების წინააღმდეგ მიმართული ამბოხება სამხედრო რაზმებმა ჩაახშეს. აჯანყების წამქეზებლები რევაზ მაჩაბელი და მისი ძმა დიმიტრი იყვნენ. ახვერდოვს მთავარმართებელი დავალებას აძლევდა, რომ მაჩაბლები ჯერ გორში, შემდეგ კი თბილისში ჩამოეყვანა. მას ევალებოდა ასევე ამბოხების მეთაურების, კვხვის და ქემერტის უხუცესების: ოთარ ღერკენაშვილის, თამაზ კასრამის, სესია ყაულაშვილის და გოგია მიტროვის (სავარაუდოდ, უნდა ეწეროს მეტრეველი) თბილისში ჩაყვანაც [AKAK, 1869:218, #393].

იულონ ბატონიშვილის დაპატიმრების შემდეგ ფარნაოზმა და ლევან იულონის ძემ სამაჩაბლოში სცადეს გამაგრება, თუმცა, რუსებთან შეკრული ოსების შიშით, ისინი დიდი ღიახვის ხეობაში დიდხანს ვერ გაჩერდნენ. ამის შესახებ ბაგრატ ბატონიშვილი გადმოგვცემს: „ხოლო ამის შემდგომად წარმოსულნი მეფის ძენი მოვიდნენ სურამის სიახლოვესა, ეგონათ მისვლა მუნ ქართველთ თავადთა და არავინ მივიდა მათ თანა, ამათ ინებეს მტკვარს გასვლა, მისვლა ფაბმაკს ფირყული-ხანთან და ვერ უძლეს, რამეთუ მტკვარი განდიდებულ იყო ფ~დ. კ~დ წარმოვიდნენ და აღვიდნენ ოსებში სამაჩაბლოსა და ვერცა მუნ დადგნენ შიშითა ოვსთასა, რამეთუ აქვნდათ პირი მტკვი-ცე მას ჟამსა შინა ოვსთა რუსთანა“ [ლომოური, 1941:92; AKAK, 1866:133, #218-219; სოსიაშვილი, 2002:4]. ფარნაოზ და ლევან იულონის ძე ბამბაკში ალექსანდრე ერეკლეს ძესთან გადავიდნენ. ალექსანდრე ბატონიშვილი წერილებს აგზავნიდა ქართლ-კახეთის მთიანეთში და ხალხს აჯანყებისკენ მოუწოდებდა [ორჯონიკიძე, 1999:13]. ასეთი წერილი ალექსანდრემ გაუგზავნა აგრეთვე ჯავის ხეობის მოსახლეობასაც [AKAK, 1874:126].

1810 წელს ცარიზმის წინააღმდეგ სამაჩაბლოში აჯანყებამ იფეთქა, რომელსაც ლევან იულონის ძე ხელმძღვანელობდა. ლევანი ბიძის, ალექსანდრე ბატონიშვილის ინიციატივით დიდი ღიახვის ხეობაში ახალციხე-იმერეთ-რაჭის გზით შევიდა. 1809 წლის 16 აგვისტოთი დათარიღებულ წერილში ალექსანდრე ბატონიშვილი ლევანის მისამართით წერდა: „ბიძათქვენი ალექსანდრე ღმერთსა ვთხოვ თქვენს ბედნიერად და მშვიდობით შეყრას. ეს არის ღვთის მოწყალებით ყოველი ჩვენი საწადელი საქმე ყიზილბაშის მხრიდან შესრულდა. სახელოვანი სარდალი უსეინ-ხანი დიდის ხაზინით და მთლად ერანში გამორჩეული ასიათასის კაცით აქ ახალქალაქს მობრძანდა. გუშინ ორშაბათს ერთად შევიყარენით... ამ სამს დღეზე დიდის ჯარით და ხაზინით თქვენ მხარეს მისტუმრებს და თვითონ წალკის მხარეს მობრძანდება... მე ხომ ეს არის, მომსვლელი ვარ და დიდად ჩვენთვის სამჯობინარო და სარდლისგან გულის დასაჯერებელი საქმე იქნება, რომ ერთი-ორი მართებული თავადიშვილი სარდალთან გამოისტუმროთ საჩქაროდ“ [ორჯონიკიძე, 1999:77].

როგორც გენერალ-მაიორ ახვერდოვის მიერ მთავარმართებელ ტორმასოვისადმი გაგზავნილ 1809 წლის 11 სექტემბრით დათარიღებული მოხსენებიდან ირკვევა, ალექსანდრე ბატონიშვილი ქართლში შეჭრას გეგმავდა, მის თანამოაზრეებად და დამხმარე ძალად მოიაზრებოდნენ ახალციხეში გადასული ლეკები, აწყურის ფაშა და შიდა ქართლის მთიანეთში მცხოვრები ოსები. ალექსანდრე ბატონიშვილს მხარს უჭერდნენ მაჩაბლებიც, თუმცა, როგორც რუსი სამხედრო პირის წერილშია აღნიშნული: „მაჩაბლებმა და ხერხეულიძემ ცხინვალში თავად დავით თარხანოვთან შეხვედრის შემდეგ, საკუთარი ზრახვების განხორციელება დროებით გადადეს“ [AKAK,1870:600,#914].

დიდი ღიახვის ხეობაში ჩასულმა ლევან ბატონიშვილმა ადგილობრივ თავადებს რუსთა წინააღმდეგ ბრძოლისაკენ მოუწოდა. სამაჩაბლოს მოსახლეობას იგი ალექსანდრე ბატონიშვილის დახმარებას ჰპირდებოდა. [AKAK,1874:78] ლევანმა მაჩაბლების გადმობირება მოახერხა, მას მხარს უჭერდნენ აგრეთვე ქსნის ერისთავების ძალმომრეობით შეწუხებული ოსები. როგორც ჩანს, ალექსანდრე ბატონიშვილს და ლევან იულონის ძეს საიდუმლო მიწერ-მოწერა ჰქონდათ მაჩაბლებთან. გენერალ-მაიორ ახვერდოვის მიერ მთავარმართებელ ტორმასოვისადმი გაგზავნილი წერილიდან ირკვევა, რომ იასე და ბაადურ მაჩაბლები ოსებით დასახლებულ დიდი ღიახვის ხეობის სოფლებში ციხე-სიმაგრეებს ამბოხებისთვის ამზადებდნენ. ამარაგებდნენ ღვინით და პურით. მათ დაქვემდებარებაში მყოფ ოსებს კი ალექსანდრე ბატონიშვილის დასახვედრად 30 მსხვილფეხა პირუტყვი შეუძენიათ. ახვერდოვმა მაჩაბლებთან თავისი წარმომადგენელი გაგზავნა და წერილობითი შეტყობინება გადასცა, რათა ამბოხებისათვის მხარი არ დაეჭირათ [AKAK,1870:126,#190].

ბაგრატ ბატონიშვილის ცნობით: „ხოლო წელსა 1810 მსმენელთა იმერთა მოსცეს პირი მტკიცე მეფესა სოლომონს, მყოფსა ახალციხესა და აწვიეს რათა ჩავიდეს იმერთს და დაიპყრას იმერეთივე. მსმენელი ამისი მეფე სოლომან წარემართა ახალციხით და შთავიდა იმერთს. მაშინ მოერთვენ იმერნი ყოველნივე, შეკრეს გზანი ქართლისანი და დადგნენ მყარად. მაშინ მეფის ძემან ალექსანდრემაცა წარავლინა ახალციხით ძმისწული თვისი ლეონ ოსეთსა სამაჩაბლოსა შინა, რათა მანცა შეკრულმა ოვსთამან ბრძოს რუსთა. მისრულ ლეონ შეიწყნარეს ოვსთა და შეკრიბნენ მისთანა“ [ლომოური, 1941:106].

ხელისუფლება ლევან ბატონიშვილთან მოლაპარაკებას, ასევე სამაჩაბლოში მცხოვრები ოსების გადაბირებას ცდილობდა. მთავარმართებელ ტორმასოვის მიერ გენერალ-მაიორ ახვერდოვისადმი გაგზავნილ წერილში, რომელიც 1810 წლის 18 სექტემბრით თარიღდება, აღნიშნულია, რომ ხელისუფლებას ლევან ბატონიშვილის შემორიგება უცდია. ამის პარალელურად, მაჩაბლების დაქვემდებარებაში მყოფ ოსებს ხან დასჯის მუქარით, ხანაც დაპირებებით, დიდი ღიახვის ხეობაში თავშეფარებული იულონის ძის ხელისუფლებისათვის გადაცემას სთხოვდა [AKAK,1870:136,#214].

რუსეთის ხელისუფლებას თავისი აგენტურისაგან ამზობებული ბატონიშვილის შესახებ საიდუმლო ინფორმაციები გააჩნდა. პირველი სერიოზული შეტაკება რუსულ ჯართან ცხინვალის მისადგომებთან მოხდა. ლევან ბატონიშვილმა 80 კაცი დაკარგა და ჯერ მსხლების ციხეს შეაფარა თავი, [ცოტიაშვილი, 1986:368; Тогошвили, 1962:251 (II)] ხოლო შემდეგ ჯავაში გადავიდა [AKAK,1874:112]. რუსებმა ლევანის მომხრე მაჩაბლები შეიპყრეს [AKAK,1874:468]. მათი მამული სახელმწიფოს გადაეცა. რუსებმა აჯანყებული ბატონიშვილის მომხრე ოსებით დასახლებული სოფლები გადაწვეს, [AKAK,1870:469,#652], რაც მთავარმართებელ ტორმასოვის მიერ 1810 წლის 16 დეკემბერს რუსეთის სამხედრო მინისტრისადმი გაგზავნილი წერილიდანაც დასტურდება [AKAK,1870:469,#652]. ხელისუფლებამ ლევან ბატონიშვილთან კვლავ მოლაპარაკება სცადა და მას თავისი აღმზრდელი დეკანოზი იოანე ქართველიშვილი მიუგზავნა,¹ თუმცა, უშედეგოდ. აჯანყებულთა დასასჯელად პოლკოვნიკმა სტალმა დიდი ღიახვის ხეობაში ჯარი შეიყვანა, მაგრამ ბატონიშვილის მომხრე ძალებმა რუსული შენაერთები სასტიკად დაამარცხეს. მცირე ხნის შემდეგ, პოლკოვნიკმა სტალმა გაძლიერებული ძალებით ილაშქრა სამაჩაბლოში. ლევან ბატონიშვილი იძულებული გახდა ნარში გადამალულიყო [AKAK,1874:123]. ხელისუფლებამ ორი ათასი მანეთი გამოყო, რათა ნარელი ოსები მოესყიდა და ლევან ბატონიშვილი ხელში ჩაეგდო. საბოლოოდ, ლევანის გაცემა ნარის ოსმა მამასახლისმა რაჯაბამ გადაწყვიტა. მძან ბატონიშვილი მოტყუებით მიიყვანა სოფ. მსხლებთან, თუმცა, ლევანმა თავს გაქცევით უშველა. ტორმასოვი ამის შესახებ შანშე ქსნის ერისთავს აცნობებდა: „ლევანმა, რომელიც რაჯაბამ მოიყვანა ნარის ხეობამდე, მოასწრო დამალვა. იგი ფეხით იყო, მასთან მყოფი ხალხი დააკავეს. ეს ყველაფერი ნარელი ოსების ბრალია, ამიტომ გიბრძანებთ დასაჯოთ ისინი...“ [AKAK,1874:924] ნარიდან წამოსული ლევანი ბორჯომის ხეობის გავლით ახალციხეში გადასვლას აპირებდა, რათა იქ ალექსანდრე ბატონიშვილს შეხვედროდა. თუმცა, გზად მიმავალი ლევან იულონის ძე გოგიას ციხესთან ლეკმა მძარცველებმა ნადავლის გამო მიინარე მოკლეს. დაღესტნელმა მარბიელებმა მისი

¹ ცნობილი ქართველი მწიგნობარი იოანე ქართველიშვილი წარმოშობით დიდი ღიახვის ხეობაში არსებულ სოფელ ფხვენისიდან იყო. მო-გვიანებით ის იულონ ბატონიშვილის აღმზრდელი და კარის მწიგნობარი გახდა და გარკვეული პერიოდი სოფელ ბელოთში (პატარა ღიახვის ხეობა) არსებულ იულონ ბატონიშვილის რეზიდენციაში იმყოფებოდა. სოფელი ბელოთი ქართული კულტურის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კერად ითვლებოდა. [სოსიაშვილი, 2007:63-69,(1); იოსელიანი, 1952:81; მენაბდე, 1992:53]

მოჭრილი თავი და იარაღ-საჭურველი ახალციხის ფაშას მიართვეს.[ბერძენიშვილი,1083(II):77]*²

რუსული ხელისუფლება აჯანყების მონაწილე მამაბლებს სასტიკად გაუსწორდა. დავით ბატონიშვილის ცნობით: „შემდგომად (აჯანყების შემდეგ, - გ. ს.) შეიპყრეს რუსთა მამაბელი ლუარსაბ და ბაადურ ბორტიშვილი. მამაბელი ლუარსაბ წარგზავნეს პეროპოლიად რუსეთსა შინა და ბაადურ მოკუდა ციხესა ტფილისისასა პეროპოლიად. და შთამართვეს თავიანთი კერძი ყმა და მამული და დადვეს სახელმწიფოდ ვითარცა ჯავახიშვილსა და თარხნიშვილსა“ [ლომოური, 1941:37]. 1811 წლის 12 ოქტომბრით დათარიღებულ მთავარმართებელ მარკიზ პაულუჩის განკარგულებაში აღნიშნულია, რომ სასამართლომ იმსჯელა ქართველი თავადების: ედიშერ ბაგრატიონის, იორამ თარხანოვის (თარხნიშვილი), ესტატე ჯავახოვის (ჯავახიშვილი), ლუარსაბ, ბარძიმ, თეიმურაზ, რევაზ, დიმიტრი და ზურაბ მამაბლების გასამართლების შესახებ. მათ შორის პირველი, სამ მოწინააღმდეგესთან ერთად, საზღვარგარეთ გაქცევის და სხვა დანაშაულის გამო გასამართლდა, ხოლო დანარჩენები, ღალატისა და უფლისწულ ლევანთან კავშირის გამო. ედიშერ ბაგრატიონი, იორამ თარხნიშვილი, ესტატე ჯავახიშვილი და ზურაბ მამაბელი სამხედრო სამსახურში განაწესეს. ისინი დროებით, სათანადო ზედამხედველობით ვლადიკავკაზში გადაიყვანეს, სადაც გენერალ-მაიორ დელპოცოს განკარგულებაში იქნებოდნენ. აქედან ლუარსაბ მამაბელი ქ. კოსტრომაში გადაასახლეს. ლუარსაბის ოჯახს ნება დართეს ეცხოვრა თბილისში „სახელმწიფო ზედამხედველობის და კეთილგანწყობილი ნათესავების მზრუნველობის ქვეშ.“ ღალატში ეჭვმიტანილი ბარძიმ, თეიმურაზ, რევაზ და დიმიტრი მამაბლები სახელმწიფოს მხრიდან მკაცრი ზედამხედველობის ქვეშ საცხოვრებლად თბილისში დატოვეს [AKAK,1873:39,#65].

აღსანიშნავია, რომ მამაბელთა საგვარეულოს ერთ-ერთი წარმომადგენელი(რომლის სახელიც დოკუმენტებში მითითებული არ არის), ლევან ბატონიშვილის ამბოხების დროს რუსული ხელისუფლებისადმი ერთგულებას იჩენდა. ამას ადასტურებს ტორმასოვის 1810 წლის 5 აგვისტოთი დათარიღებული წერილი გენერალ-მაიორ ახვერდოვისადმი. დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ მამაბელთა გვარის ყველა ოჯახი, ერთის გარდა, ამბოხებული უფლისწულის ლევანის მომხრე იყო. წერილში მითითებულია, რომ საჭირო იყო რუსული ხელისუფლების მიერ ერთგული მამაბლის ოჯახის უსაფრთხოებაზე ზრუნვა, აგრეთვე მისი წახალისება. ტორმასოვი ურჩი მამაბლების მამულების სახაზინო უწყებაზე გადაცემას ითხოვდა [AKAK,1870:463,#640].

ლევან ბატონიშვილის აჯანყების დამარცხების მიუხედავად, საქართველოს სამეფო სახლისა და წარჩინებულ საგვარეულოთა ბრძოლა რუსული კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ კვლავ გრძელდებოდა. სამეფო ტახტის დაბრუნებას გრიგოლ ბატონიშვილი

² *ახალციხის ფაშამ, რუსების წინააღმდეგ მებრძოლი ბატონიშვილის მკვლელი ლეკები ძელზე გასვა. დაღესტანში, ამ ამბის შეტყობის შემდეგ, ლევანის მკვლელთა ოჯახებს ადგილობრივებმა ბაგრატიონთა სამეფო სახლის „სისხლის დადება“ არ აპატიეს და „სრულიად მოსწყვიტეს“ [ლომოური, 1941:117-118].

ცდილობდა, რომელსაც ქართველ თავად-აზნაურთა დიდი ნაწილი მხარს უჭერდა. გრიგოლის თანამოაზრეთა ჯგუფში შედიოდა სიმონ მაჩაბელიც. იგი, 1813 წელს, გრიგოლ ბატონიშვილის მხარდასაჭერად მდ. მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე არსებული სოფლების ამბოხებას შეეცადა, თუმცა, გენერალ-მაიორმა სტალმა დააკავა [AKAK,1873:77,#97]. რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლაში ალექსანდრე ბატონიშვილი ერთიანი კავკასიური კოალიციის შექმნას გეგმავდა, რაშიც ერთგული ოსების მხარდაჭერის იმედი ჰქონდა. ამას ადასტურებს ალექსანდრე ერეკლეს ძის მიერ 1813 წელს ოსებისადმი გაგზავნილი წერილები. ერთ-ერთი წერილში, რომელიც 1813 წლის 30 მარტით თარიღდება, აღნიშნულია:

‘წერილი მეფის ძის ალექსანდრესი მირზაბეგ თულათისშვილთან და დუდავ მასურისშვილთან,

ქ. მეფის ძე ალექსანდრე ძმურის სიყვარულით მოგიკითხავთ თულათისშვილო მირზაბეგ და მასურისშვილო დუდავ. მერმე ვიცით, ჩვენს ვითარებას იკითხავთ. ღვთის მოწყალებით მშვიდობით ვიმყოფებით. ახლა თქვენც კარგად იცით, რომ რუსებმა ჩვენი ოჯახი როგორ დაამხეს და თუ ჩვენ ასე გვიყვეს, ჩვენზედ დაბალს ოჯახს რას უზამენ? თქვენ ჭკვიანი კაცი ბრძანდებით, კარგად უნდა იფიქროთ, მაგათის ამ ქვეყანაში დათესლებას ბოლოს რა მოსდევს ან თქვენთვის ან ჩვენთვის. ხოლო ახლა ჩვენც ღვთის მოწყალებით საქმესა და თადარიგებაში ვართ და თქვენც ჩვენი ოჯახისათვის და ჩვენი გულისათვის თავი უნდა დასდვათ და ოჯახიცა. თქვენ ჩიმითელთა ქურთაულელთ მზევალი უნდა მისცეთ და ერთმანეთში დაზავდეთ. ჩვენ ვაძლევთ თქვენს ზევალს იმათ და თქვენცა ჩვენის ოჯახისა და ჩვენი გულისათვის უნდა გამოიმეტოთ. აარც უარის თქმა იქნება და მერმე როგორც გინდოდესთ ისე მიძმეთ და ჩვენი ოჯახიც გაისაკუთრეთ საუკუნოდ. თქვენ და ეგენი ერთი უნდა შეიქმნათ და სადაც ან ჩვენი ოჯახის მტერი არის და ან თქვენ იმაზედ მიხვიდეთ ღვთით და ამ ჩვენ მტერს რო მოვრჩებით, მერე მშვიდობასა და განსვენებაში ვიქნებით, თქვენცა და ჩვენი ოჯახი თქვენი საკუთარი სახლი იქნება და ჩვენი კარი ყოველთვის თქვენთვის ღია იქნება. ახლა თქვენ იცით, როგორც ამ საქმეს შეჰფერობოდეს ისე მოიქცევით(თ) მარტს ლ. ქორონიკონს ფა” [სოსიაშვილი, 2011:126].

იმავე წლით თარიღდება ოსებისადმი გაგზავნილი ალექსანდრე ბატონიშვილის მერმე ბარათიც: ‘წერილი მეფის ძისა ალექსანდრესი, მიწერილი მასურისშვილის ქელეხსანისა და დუდარისადმი 1813 წელს, აპრილის 1:

ქ. მეფის ძე ალექსანდრე ძმური სიყვარულით მოგიკითხავ მასურისშვილო ქელეხსან და დუდარ. მერმეთ ამას წინათაც მოგწერეთ მზეველების საქმეზე წიგნი და ახლაც ეს არის რომ ჩვენი გულისათვის თქვენ ქურთაულეებსაც და ქისტებსაც მზეველები უნდა მისცეთ. თქვენ ამ საქმეზე ბეჯითად იყავით ღვთის მოწყალებით. მერმე ჩვენი ოჯახი თქვენი იქნება. რასაც ამ ჟამად თქვენ ჩვენთ-ვის გაირჯებით, ის საქმე თქვენთვის საშვილიშვილო იქნება. ახლა როგორც თქვენი იმედი გვაქვს, ისე ერთგულად და ბეჯითად მოიქეცით, რომ ერთმანეთს ზავი გქონდესთ და მისვლა-მოსვლა და ღვთით ჩვენი საქმეც და თქვენიც კარგად მოვა. სხვა ჩვენს სიტყვას თქვენი ძმა და ბიძაშვილი გიამბობსთ. ააპრილის ა. ქორონიკონს ფა” [სოსიაშვილი, 2011:77].

XIX საუკუნის 30-იანი წლების დასაწყისში მაჩაბლებმა აქტიურად გააგრძელეს ბრძოლა ქვეყნის სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის. ამის დასტურია მათი ჩართულობა 1832 წლის შეთქმულებაში [გრძელიძე, 1993:31-32; ბენდიანაშვილი, 1980:107]. ქართული ფეოდალური არისტოკრატის მიერ ორგანიზებულ ამ გრანდიოზულ ანტირუსულ აქტში მონაწილეობდნენ: დავით, სიმონ და ივანე მაჩაბლები.

დავით ბარძიმის ძე მაჩაბელი 1814 წელს დაიბადა თამარაშენში. მომავალი პოეტის მამა - ბარძიმ მაჩაბელი დიდი ლიახვის ხეობაში გავლენიანი თავადი იყო. დავითმა პირველდაწყებითი განათლება ოჯახში მიიღო, შემდეგ სწავლა თბილისის გიმნაზიაში გააგრძელა. გიმნაზიაში მომავალ პოეტთან მეგობრობდნენ ნიკოლოზ ბარათაშვილი და მიხეილ თუმანიშვილი. დავით მაჩაბლის შემოქმედებითი ნიჭიერება მალე გახდა ცნობილი საზოგადოებისათვის. [მახარაძე, 1982:153] იმ დროისათვის დიდი პოპულარობით სარგებლობდა დავით მაჩაბლის ერთ-ერთი ლექსი „თოვლი“, რომელსაც შეთქმულთა წრეშიც ეცნობოდნენ. სოლომონ დოდაშვილი თავის ჩვენებაში წერს: „წავიკითხე ქართულად დაწერილი ლექსები და სხვა თხზულებები მოწაფე მაჩაბლისა, ვთხოვე იმ თავადებს (იგულისხმება შეთქმულებაში მონაწილე თავადები - გ. ს.), ეგების, როგორმე იმდენი მოგვეგროვებინა, რომ უნივერსიტეტში გაგვეგზავნა. ყველა ისინი დამეთანხმნენ“ [გოზალიშვილი, 1935 (I):140].

დავით მაჩაბელს, როგორც შეთქმულების ერთ-ერთ მონაწილეს, იგონებს დიმიტრი ყიფიანიც: „დეკემბრის პირველ რიცხვებში, თუ ნოემბრის უკანასკნელ რიცხვებში, ერთი სიტყვით, დეკემბრის მარხვის პირველ კვირაში, ავთანდილაშვილი (იგულისხმება შეთქმულების ერთ-ერთი მონაწილე ზაალ ავთანდილაშვილი, - გ. ს.) მართავს ვახშამს, რომელზედაც მიწვეულნი იყვნენ ალექსანდრე და ვახტანგ ორბელიანები, გიორგი ერისთავი, მე, სიძე ავთანდილაშვილისა გამაზოვი და ვილაც გიმნაზიის მოწაფე თავადი დავით მაჩაბელი“ [ხუციშვილი, 1990:18]. სოლომონ დოდაშვილის მეორე ჩვენების მიხედვით, დავით მაჩაბლის თხზულებები წაუკითხავთ მის ბინაზე შეკრებილ შეთქმულებს. ამ შეკრებას ესწრებოდნენ ალექსანდრე და ვახტანგ ორბელიანები, იასე და ელიზბარ ერისთავები, გვარდიის პრაპორშჩიკი გიორგი ერისთავი, თავადი იასე ფალავანდიშვილი, ანტონ აფხაზი და სოლომონ დოდაშვილი. საგამოძიებო ჯგუფის შეკითხვაზე, გადმოეცა დავით მაჩაბლის თხზულებათა შინაარსი, სოლომონ დოდაშვილი პასუხობს: „თხზულებები შეიცავს ძველ დროთა ადათ-ზნე-ჩვეულებების შედარებას, მასში გადმოცემულია ქართული ლიტერატურის მოკლე ისტორია. შეიცავს აგრეთვე ლექსს, სახელწოდებით „თოვლი“, რაიმე გასაკიცხი მე მათში არა შემიმჩნევია“ [გოზალიშვილი, 1935 (I):474]. შეთქმულების დამარცხების შემდეგ დავით მაჩაბელი, როგორც მცირეწლოვანი, სასჯელს ასცდა. გიმნაზიელი პოეტი ერთხანს სამოქალაქო უწყებაში მსახურობდა, მოგვიანებით სამხედრო სამ-სახურს მოჰკიდა ხელი და პოდპორუჩიკის ჩინიც მიიღო. დაჯილდოვებული იყო წმ. სტანისლავის ორდენით. მამის--ბარძიმ მაჩაბლის გარდაცვალების შემდეგ იგი თბილისიდან მშობლიურ სოფელში--თამარაშენში დაბრუნდა და სამეურნეო საქმიანობას შეუდგა. 1839 წლიდან პოეტი თამარაშენში ცხოვრობდა [წვერავა, 2018:218].

მისი მეგობარი იოსებ ელიოზიშვილი, დავითს ასე ახასიათებდა: „ჰქონდა დიდკაცური მიმღეობა, გაცემ-გამოცემა, სიუხვე-სიმრავლე, იმისი ხელი არ დაცხრებოდა ქვრივ-ობოლთა, სამღვდელეობათა, საწყალთა, უქონელთა და გაჭირვებულთა ძლევითა, გაჭირვებულის შემწეობისათვის თვითონაც შეჭირვებოდა და ნუგეშიერის სიტყვითა და საჩუქრითა მწუხარებას განუქარვებდა. იყო ამასთანავე მშვიდი, წყნარი, ღვთის მოყვარე, დილასა და საღამოს გრძელ ხანს მლოცველი“ [ცისკარი, 1873 (9)]. დავითს ცოლად ჰყავდა იმერელი თავადის სვიმონ წერეთლის ასული ელისაბედი, რომელთანაც ვაჟი-აბესალომი შეეძინა. XIX საუკუნის 40-იან წლებში შედგენილ ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურთა ნუსხაში იხსენიებიან პოდპორუჩიკი დავით ბარძიმის ძე მაჩაბელი და მისი ოჯახის წევრები: მეუღლე ელისაბედი, ვაჟი აბესალომი, ასევე ბარძიმ მაჩაბლის მეუღლე, დავითის დედა მარინე [ჭუმბურიძე, 2005:247]. დავითის ვაჟი აბესალომი 1838 წლის 14 ოქტომბერს ჩიხის წმ. იოანე ოქროპირის სახელობის ტაძარში მოუნათლავთ. დავითის ცოლ-შვილი ქუთაისში ცხოვრობდა. ელისაბედ წერეთლის საკუთრებაში იყო ქუთაისში ბაღდათის ქუჩაზე არსებული ორსართულიანი საცხოვრებელი სახლი, რომელიც მას 5600 მანეთად სენაკის მაზრის სოფ. ბანძაში მცხოვრებ დუტუ ხახუს ძე ფაღავასთვის მიუგირავებია, [წვერავა, 2018:209] ხოლო მოგვიანებით ელისაბედ წერეთლის სახლი გრიგოლ ლევანის ძე დადიანმა შეიძინა [წვერავა, 2018:209].

1873 წელს, დავით მაჩაბელი თავის მშობლიურ სოფელში – თამარაშენში, საკუთარ სახლში ყაჩაღებმა მოკლეს. მძარცველებმა ცეცხლი წაუკიდეს დავითის სახლ-კარს [მახარაძე, 1982:257; ცისკარი, 1873 (9)]. მეზობლებმა კარ-ფანჯრები შეამტვრიეს და სახლში შევიდნენ. ხანჯლით დასახიჩრებულ პოეტის ცხედარს ცეცხლი ეკიდა. მის მოკვლას აბრალებდნენ დავითის ცოლს - ელისაბედს. თითქოს, მან დავითის მზარეული მოისყიდა და მეუღლე მოაკვლევინა. მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ ელისაბედი, თავის ვაჟთან აბესალომთან ერთად, თამარაშენში ჩავიდა და დავითის კერაზე დამკვიდრდა [ბერძნიშვილი, 1983 (II):95; წვერავა, 2018:209]. დავითის ვაჟი-აბესალომი ცნობილი პიროვნება იყო. მას ცოლად ჰყავდა გრიგოლ ერისთავის (მისი მეუღლის ბაბუა იყო სენატორი გიორგი ერისთავი) ასული დარიკო. აბესალომს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ქართული საზოგადოების ისეთ გამოჩენილ წარმომადგენლებთან, როგორები იყვნენ: ივანე კერესელიძე, აკაკი წერეთელი, ანტონ ფურცელაძე. აბესალომი წერდა ლექსებს და თანამშრომლობდა ჟურნალში „ცისკარი“. თამარაშენში დამკვიდრებამდე აბესალომს 1861 წელს მონაწილეობა მიუღია ქუთაისში, გიორგი ღოღობერიძის ინიციატივით დადგმულ სპექტაკლში „გაყრა“. აბესალომ მაჩაბელი ბარძიმის როლს ასრულებდა [წვერავა, 2018:209; ცისკარი, 1861 (3)].

1832 წლის შეთქმულების აქტიური წევრი იყო სვიმონ მაჩაბელი. [ჭელიძე, 1968:29] მას ახლო ურთიერთობა ჰქონდა: ალექსანდრე ორბელიანთან, ელიზბარ ერისთავთან, სოლომონ დოდაშვილთან, მამუკა ორბელიანთან და სხვ. სვიმონ მაჩაბელი ერთი პერიოდი რუსულ ჯარში მსახურობდა. ამის შესახებ, იგი საგამომიებო ჯგუფისადმი მიცემულ ჩვენებაში აღნიშნავს: „ათას რვაას ოცდათექვსმეტში ვიმსახურე ოსეთისა მილიციაში. ყოვლის ჩემის შესრულებით და რაცა სამსახური აღმოვაჩინე მაქვს მე ამაზედ ატესტატნი. ათში ვიმსახურე ღენერალ რეინკავთან ოსეთის ექსპედიციაში და რაოდენ ოსნი მე ავაზაკნი დავიჭირე და წარუდგინე მას“ [გოზალიშვილი, 1935(I):361]. „რეინკავის“ ექსპედიციაში სვიმონ მაჩაბელი

გულისხმობს 1830 წელს რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ ამბოხებული ოსების დასასჯელად დიდი ლიახვის ხეობის მთის სოფლებში გენერალ რენენკამფის მეთაურობით მოწყობილ სამხედრო ოპერაციას [საქართველოს, 1970 (V):183; Тогошвили, 1962, (II):387]. შეთქმულებაში მონაწილე სვიმონ მაჩაბელს რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ ოსთა ჯარის გამოყვანა ევალებოდა. თავდაპირველად სვიმონ მაჩაბელი შეთქმულებაში მონაწილეობას უარყოფდა, მაგრამ გამოძიებამ დაადგინა, რომ იგი შეთქმულების შესახებ საწყისი ეტაპიდანვე იყო ინფორმირებული [გოზალიშვილი, 1970(II):599]. სვიმონ მაჩაბლის აქტიური მონაწილეობა შეთქმულებაში დაადასტურა შეთქმულების გამცემმა იასე ფალავანდიშვილმა [გოზალიშვილი, 1976(III):103]. შეთქმულების დამარცხების შემდეგ სვიმონ მაჩაბელი გიორგი ერისთავთან, სოლომონ დოდაშვილთან და გრიგოლ ორ-ბელიანთან ერთად ავლაზრის ციხეში ჩასვეს [ლეონიძე, 1924:166]. როგორც ცნობილია, ხელისუფლებამ შეთქმულებაში მონაწილე პირები ათ კატეგორიად დაყო და თითოეულ მათგანს შესაბამისი სასჯელი შეუფარდა [უთურაშვილი, 1991:39]. სამხედრო მინისტრის, გრაფ ჩე-რნიშოვის მიერ მთავარმართებელ როზენისადმი გაგზავნილი მიმართვიდან ირკვევა, რომ სვიმონ მაჩაბელს სასჯელად სასტიკი მეთვალყურეობა აკმარეს [AKAK,1881:412,#282]. 1840 წელს შედგენილ ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურთა ნუსხაში სიმონ ფარსადანის ძე მაჩაბელი შეყვანილია თავის ოჯახის წევრებთან ერთად. ნუსხაში იხსენიებიან მისი ვაჟიშვილები: გიორგი, იასე და ალექსანდრე, გიორგის ცოლი ნატალია, მათი ვაჟიშვილი ვასილი [ჭუმბურიძე, 2005:247]. აქ მოხსენიებული გიორგი მაჩაბლის ვაჟი იყო ქართულ ენაზე შექსპირის უბადლო მთაგმნელი პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე ივანე მაჩაბელი, ხოლო ვასილ მაჩაბლის ვაჟი კი ცნობილი პოლიტიკოსი გიორგი მაჩაბელი, რომელმაც დამოუკიდებელი საქართველოს საბჭოთა ოკუპაციის შემდეგ მოღვაწეობა ამერიკის შეერთებულ შტატებში გააგრძელა [დაუშვილი, 2019:116].

შეთქმულებაში მონაწილეობდა ივანე მაჩაბელიც. ჩვენი აზრით, იგი ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურთა 1856 წლის ნუსხაში მოხსენიებული ივანე მიხეილის ძე მაჩაბელია, რომელსაც ჰყავდა ძმები: ნიკოლოზი, ილია, ვესტათი და კონსტანტინე. ამათგან, ილია მაჩაბელს პრაპორშჩიკის ჩინი ჰქონდა [ჭუმბურიძე, 2005:247]. ივანე მაჩაბელს რუსეთის ხელისუფლებამ მამულები ჩამოართვა, [გოზალიშვილი, 1935 (I):208-209] რაც, სავარაუდოდ, 1832 წლის შეთქმულებაში მისი მონაწილეობის მიზეზი გახდა. საგამომძიებლო კომისიის მიერ დაკითხულ ივანე მაჩაბლის ჩვენებაში ვკითხულობთ: „მარშანწინ, 1831 წელსა ზაფხულში ვიმყოფებოდი ტფილისს ჩემს საჭირო საქმეზედ და ერთხელ მივდიოდი ბაზრისკენ, შემომეყარნენ სასამართლოსთან მეფის ასულის თეკლეს დუქნების წინ თავადი ელიზბარ ერისთავი და პოდპორუჩიკი ალექსანდრე ვახტანგიჩი ორბელიანოვი. ჯერ მამკითხეს და მას უკან მითხრეს, რომ ვაპირებთ არეულობის მოხდენას და შენ რას იტყვი. მე არ ვუპასუხე, რომ ჩვენ როგორ შეგვიძლიან ეგ საქმე. მაშინ იმათგან ელიზბარი ჩავიდა გუბერნატორის კანცელარიაში და ორბელიანოვი სასამართლოში. მე მეგონა მცდიდნენ ისინი, ხუმრობით მითხრეს. მე ჩავედი ჩემს საქმეზედ მესაათესთან და ამის შემდეგ ამ საგანზე არც იმასთან და არც სხვასთან არაფერი ლაპარაკი არ მქონია.“ [გოზალიშვილი, 1935 (I):305] ჩვენებაში მითითებულ ფაქტებს საგამომძიებო ჯგუფთან საუბარში ადასტურებდა ელიზბარ ერისთავიც

[გოზალიშვილი, 1976 (III):100]. როგორც ჩანს, სასამართლო ივანე მაჩაბელი შეთქმულების პასიურ მონაწილედ მიიჩნია და იგი მხოლოდ მეთვალყურეობის ქვეშ დატოვა [გოზალიშვილი, 1976 (III):430; სოსიაშვილი, 2002:9].

მიუხედავად იმისა, რომ მაჩაბლები რუსული კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ თავდაუზოგავად იბრძოდნენ, ოდნავ მოგვიანებით, მათი საგვარეულოს რამდენიმე წარმომადგენელი იმ-პერიის სამხედრო სამსახურში ჩადგა. მათ შორის: გენერალ-მაიორი დავით მაჩაბელი, პოლკოვნიკი ალექსანდრე სიმონის ძე მაჩაბელი, ასევე შტაბს-კაპიტანი იოანე იაგორის ძე მაჩაბელი. შტაბს-კაპიტანი მაჩაბელი მონაწილეობდა შამილის მიერ რუსეთის ხელისუფლების მიერ წარმოებულ სამხედრო ოპერაციებში. 1846 წლით დათარიღებულ თავად ბეზუთოვის მიერ მიხეილ ვორონცოვისადმი გაგზავნილ საიდუმლო მოხსენებასა და იმავე წლით დათარიღებულ ჩერნიშოვის მიერ ვორონცოვისადმი მიწერილ წერილში აღწერილია შამილის წინააღმდეგ რუსების მიერ განხორციელებული სამხედრო ექსპედიციის ერთ-ერთი ეპიზოდი, რომელიც 15 ოქტომბერს სოფელ კუტიშის აღებას ასახავს. წერილებში აღნიშნულია, რომ სამხედრო ოპერაციის დროს, სხვა ოფიცრებთან ერთად, სიმამაცე გამოიჩინა და რუსეთის მეფის ტახტის ერთგულება დაამტკიცა შტაბს-კაპიტანმა მაჩაბელმა [АКАК, 1885:432, 438, #393, 398]. დოკუმენტებში მაჩაბლის სახელი მოხსენიებული არ არის. შესაძლოა, ის იყო 1840 წლის ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურთა ნუსხაში მოხსენიებული შტაბს-კაპიტანი დიმიტრი დავითის ძე, [ჭუმბურიძე, 2005:247] ან, ოფიცერი ანემპოდისტ ივანეს ძე მაჩაბელი, რომლებიც XIX საუკუნის I ნახევარში მოღვაწეობდნენ. [Джавахишвили, 2003:134] რუსეთის იმპერიის სამხედრო სამსახურში მყოფი მაჩაბლებიდან 1840 წლის ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურთა ნუსხაში იხსენიებიან: შტაბს-კაპიტანი დიმიტრი დავითის ძე, პრაპორშჩიკი გრიგოლ რევაზის ძე და პრაპორშჩიკი ზურაბ ჰექტორის ძე [ჭუმბურიძე, 2005:247].

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

- bendianashvili, al. (1980). *erovnuli sak'itkhi sakartveloshi*, tb. (ბენდიანაშვილი, ალ. (1980). *ეროვნული საკითხი საქართველოში*, თბ.).
- berdzenishvili, m.(1983). *masalebi XIX sauk'unis I nakhevriv kartuli sazogadoebriobis ist'oriisatvis*, t'. II, tb. (ბერძენიშვილი, მ.(1983). *მასალები XIX საუკუნის I ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის*, ტ. II, თბ.).
- gozalishvili, g. (1935). *1832 ts'lis shetkmuleba*, t'. I, tb. (გოზალიშვილი, გ. (1935). *1832 წლის შეთქმულება*, ტ. I, თბ.).
- gozalishvili, g. (1970). *1832 ts'lis shetkmuleba*, t'. II, tb. (გოზალიშვილი, გ. (1970). *1832 წლის შეთქმულება*, ტ. II, თბ.).
- gozalishvili, g. (1976). *1832 ts'lis shetkmuleba*, t'. III, tb. (გოზალიშვილი, გ. (1976). *1832 წლის შეთქმულება*, ტ. III, თბ.).

- grdzeldze, r. (1993) *1832 ts'lis shetkmuleba sakartveloshi*, tb. (გრძელიძე, რ. (1993) *1832 წლის შეთქმულება საქართველოში*, თბ.).
- togoshvili, g. (1969). *sakartvelo-osetis urtiertoba, XV-XVIII s.s.* tb. (თოგომვილი, გ. (1969). *საქართველო-ოსეთის ურთიერთობა, XV-XVIII ს.ს.* თბ.).
- ioseliani, avt. (1952). *ioane kartvelishvili, memuarebi*, ioselianis gamok'vlevit, redaktsiita da shenishvnebit, tb. (იოსელიანი, ავთ. (1952). *იოანე ქართველიშვილი, მემუარები*, იოსელიანის გამოკვლევით, რედაქციითა და შენიშვნებით, თბ.).
- leonidze, g. (1924). ivane machabeli, zhurn. „*mnatobi*“, #2. (ლეონიძე, გ. (1924). ივანე მაჩაბელი, ჟურნ. „*მნათობი*“, #2.).
- lomouri, t. (1941). *bagrat' bat'onishvili, akhali motkhroba, davit bat'onishvili, akhali ist'oria*, t. lomouris red. tb. (ლომოური, თ. (1941). *ბაგრატ ბატონიშვილი, ახალი მოთხრობა, დავით ბატონიშვილი, ახალი ისტორია*, თ. ლომოურის რედ. თბ.).
- makharadze, a. (1982). *kartuli romant'izmi*, tb. (მახარაძე, ა. (1982). *ქართული რომანტიზმი*, თბ.).
- menabde, l. (1992). *dzveli kartuli k'ult'uris k'erebi*, tb., gv. 53.). (მენაბდე, ლ. (1992). *ძველი ქართული კულტურის კერები*, თბ., გვ. 53.).
- mghebrishvili, a. (2019). *tskhinvali sakartvelos demok'rat'iuli resp'ublik'is p'eriodeshi (1918-1921)*, tb. (მღებრიშვილი, ა. (2019). *ცხინვალის საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში (1918-1921)*, თბ.).
- orjonik'idze, e. (1999). *aleksandre bat'onishvilis brdzola rusuli khelisuplebis ts'inaaghmdeg*, tb. (ორჯონიკიძე, ე. (1999). *ალექსანდრე ბატონიშვილის ბრძოლა რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ*, თბ.).
- sakartvelos... (1970). *sakartvelos ist'oriis nark'vevebi*, t'. V, tb. (საქართველოს... (1970). *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. V, თბ.).
- sosiashvili, g. (2019). *zhurulta sagvareulos ist'oriidan, saiubileo k'rebuli: eldar mamistvalishvili-80*, gori. (სოსიაშვილი, გ. (2019). *ჟურულთა საგვარეულოს ისტორიიდან, საიუბილეო კრებული: ელდარ მამისთვალიშვილი-80*, გორი).
- sosiashvili, g. (2016). *machablebis brdzola tsarizmis k'oloniuri p'olit'ik'is ts'inaaghmdeg, (XIX sauk'unis I nakhevari), goris sakhelmts'ipo sasts'avlouniversit'et'i, ist'oriisa da arkeologiis tsent'ri, shromata k'rebuli, # 12.* (სოსიაშვილი, გ. (2016). *მაჩაბლების ბრძოლა ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ, (XIX საუკუნის I ნახევარი), გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრი, შრომათა კრებული, # 12.*
- sosiashvili, g. (2011). *kartul-osuri k'oalitsiis shekmnis tsda rusetists'inaaghmdeg (XIX sauk'unis I meotkhedi), goris sakhelmts'ipo sasts'avlo universit'et'is ist'oriisa da arkeologiis tsent'ris shromata k'rebuli, # 1.* (სოსიაშვილი, გ. (2011). *ქართულ-ოსური კოალიციის შექმნის ცდა რუსეთისწინააღმდეგ (XIX საუკუნის I მეოთხედი), გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრის შრომათა კრებული, # 1.*

- sosiashvili, g. (2007) (1). *ioane kartvelishvilis moghvats'eoba da sopeli beloti*, „*dzieban*“, tb. (სოსიაშვილი, გ. (2007) (1). იოანე ქართველიშვილის მოღვაწეობა და სოფელი ბელოტი, „*ძიებანი*“, თბ.).
- sosiashvili, g. (2007) (2). *germaneli mogzaurebi osebis shesakheb*, tb. (სოსიაშვილი, გ. (2007) (2). *გერმანელი მოგზაურები ოსების შესახებ*, თბ.).
- sosiashvili, g. (2002). *iulon bat'onishvili da samachablo*, gaz. „*lit'erat'uruli tskhinvali*“, №7, gv. 4. (სოსიაშვილი, გ. (2002). იულონ ბატონიშვილი და სამაჩაბლო, გაზ. „*ლიტერატურული ცხინვალი*“, №7, გვ. 4).
- sosiashvili, g. (2002). *machablebi da 1832 ts'lis shetkmuleba*, gaz. „*lit'erat'uruli tskhinvali*“, #10. (სოსიაშვილი, გ. (2002). მაჩაბლები და 1832 წლის შეთქმულება, გაზ. „*ლიტერატურული ცხინვალი*“, #10).
- sukhit'ashvili, v. (2008). *osuri mosakhleobis sap'rot'est'o modzraoba rusuli khelisuplebis ts'inaagmdeg 1817-1821 ts'lebshi, goris sakhelmts'ipo universit'et'is p'irveli saertashoriso sametsniero k'onperentsia, masalebi*, gori. (სუხიტაშვილი, ვ. (2008). ოსური მოსახლეობის საპროტესტო მოძრაობა რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ 1817-1821 წლებში, გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პირველი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, მასალები, გორი).
- utarashvili, i. (1991). *tek'le bagrat'ioni*, tb. (უთარაშვილი, ი. (1991). *თეკლე ბაგრატიონი*, თბ.).
- tsisk'ari, 1861 (3) - *zhurn. „tsisk'ari*“, # 3, 1861. (ცისკარი, 1861 (3) - *ჟურნ. „ცისკარი*“, # 3, 1861).
- tsisk'ari, 1873 (9) - *zhurn. „tsisk'ari*“, # 9, 1873. (ცისკარი, 1873 (9) - *ჟურნ. „ცისკარი*“, # 9, 1873).
- tsot'niashvili, m. (1986). *Tskhinval isist'oria (tskhinvali peodalizmis khanashi)*, tskhinvali. (ცოტნიაშვილი, მ. (1986). *ცხინვალის ისტორია (ცხინვალი ფეოდალიზმის ხანაში)*, ცხინვალი).
- ts'verava, m. katamadze, t. (2018). *utsnobi dok'ument'i abesalom machablis mamulebze, „kartveluri memk'vidreoba*“, # 22. (წვერავა, მ. კათამაძე, თ. (2018). უცნობი დოკუმენტი აბესალომ მაჩაბლის მამულებზე, „*ქართველური მემკვიდრეობა*“, # 22).
- ch'elidze, v. (1968). *iv. machabeli*, tb. (ჭელიძე, ვ. (1968). *ივ. მაჩაბელი*, თბ.).
- ch'umburidze, z. (2005). *kartl-k'akhetis tavadebi da aznaurebi*, z. ch'umburidzis red. tb. (ჭუმბურიძე, ზ. (2005). *ქართლ-კახეთის თავადები და აზნაურები*, ზ. ჭუმბურიძის რედ. თბ.).
- khutsishvili, (1990). *d. qipiani, memuarebi*, s. khutsishvilis red. tb., 1990. ხუციშვილი, (1990). *დ. ყიფიანი, მემუარები*, ს. ხუციშვილის რედ. თბ., 1990.
- АКАК, 1866 - *Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией*. Под общ. ред. А. Д. Берже, т. I, Тиф., 1866.
- АКАК, 1868 - *Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией*, т. II, Тиф., 1868.
- АКАК, 1869 - *Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией*, т. III, Тиф., 1869.
- АКАК, 1870 - *Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией*, т. IV, Тиф., 1870.
- АКАК, 1873 - *Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией*, т. V, Тиф., 1873.
- АКАК, 1874 - *Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией*, т. VI, Тиф., 1874.
- АКАК, 1881 - *Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией*, т. VIII, Тиф., 1881.

АКАК, 1885 - *Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией*, т. X, Тиф., 1885.

Джавахишвили, 2003 - Н. Г. Джавахишвили., *Грузины под российским флагом*, Тб., 2003.

Тогошвили, (1962). (II) - *История Юго-Осетий в документах и материалах*, сост. Т. Д. Тогошвили
и Цховребов, т. II, ТБ., 1962.

TSETSKHLIJVROBA¹ AND SOME OPINIONS RELATED TO IT

„ცეცხლიჯვრობა“ და მასთან დაკავშირებული ზოგიერთი მოსაზრება

NINO GHAMBASHIDZE

PHD in History

ORCID: 0000-0001-9029-875X

nino_gambashidze1955@yahoo.com

+995 593 57 30 75

Abstract

Tsetskhlijvari is one of the most important shrines in Mtiuleti (mountain region of eastern Georgia). Basing on the available scanty materials, somehow we tried to reconstruct the holiday linked to the shrine and put forward some of our views on its name and essence.

After many years of research and observation based on historical, archival, and field materials collected by me, I concluded that the feast is connected with the Cross of Mtskheta. From the first century to the sixth century we would distinguish three stages in the Christianization of Georgia: first, when St. Andrew, together with other apostles, joyfully tells the Georgians the story of the redemption of mankind by God. Christian communities are emerging at this time. The second stage, when in the fourth century, as a result of St. Nino's sermons, the king of Kartli Mirian officially declared Christianity the state religion of Kartli Kingdom and institutionalized the church. The Assyrian Fathers who came to Georgia in the sixth century strengthened Dyophysitism and introduced coenobitic monasticism. The second period of the spread of Christianity in Georgia I call the "period of the cross" when similar to the erection of the main cross in Mtskheta, crosses were erected in the places of idols or the places of pagan deity worship, which was followed by the construction of churches or shrines on their sites throughout the country.

Therefore, we consider that the general name of East Georgian mountain shrines – jvar-khati (lit. cross-icon) should be related to the "period of the cross" and the Cross of Mtskheta, after which are named most of the main shrines in East Georgian mountains. The term khati (icon) should denote a local shrine, as the "icon", "replica" of the main, Mtskheta Cross. Hence we think that if Lomisa is the shrine dedicated to the miracle of the Cross of Mtskheta (the Wednesday after Pentecost), Lashari should be celebrated on the feast day of the Mtskheta Cross, initially celebrated on the third Sunday after Easter, Tsetskhlijvari was originally supposed to be the feast on May, 7 or erection of the crosses and, like other shrines, was later associated with St. George's Day or Epiphany and Sunday of Thomas. We think that common community shrines should have been established in the name of the Cross of Mtskheta. Those are the main shrines of the historical-ethnographic units of Kartli Kingdom and they should be related to the Cross of Mtskheta in the "period of the cross" (fourth – circa ninth centuries).

Key words: Religious festival, Ethnology, History.

---

¹ Literary means the feast cross of fire.

ნინო ღამბაშიძე

ისტორიის დოქტორი

ORCID: 0000-0001-9029-875X

nino_gambashidze1955@yahoo.com

+995 593 57 30 75

აბსტრაქტი

წინამდებარე სტატია მთიულეთის ერთ-ერთ საინტერესო სალოცავს, ცეცხლისჯვარს ეხება. ისტორიულ, საარქივო და ჩვენს მიერ ველზე მოპვებულ მასალაზე დაყრდნობით შევეცადეთ სტატიაში მოგვეწოდებინა სალოცავის და მასთან დაკავშირებული დღესასწაულის გარკვეული სახის რეკონსტრუქცია და გამოგვეთქვა ზოგიერთი ჩვენეული მოსაზრება მის სახელთან, არსსა და რაობასთან დაკავშირებით.

ჩვენ, I საუკუნიდან VI საუკუნის ჩათვლით, საქართველოს გაქრისტიანების სამ ეტაპს გამოვყოფდით: პირველი, როდესაც წმიდა ანდრია, სხვა მოციქულებთან ერთად, ახარებს ქართველებს ღმერთის მიერ კაცობრიობის გამოხსნის ამბავს. ამ დროს არსდება ქრისტიანულ თემები. მეორე ეტაპი, როდესაც IVს-ში წმ. ნინოს ქადაგების შედეგად, ქართლის იმდროინდელი მეფე, მირიანი, ოფიციალურად აცხადებს ქართლის სამეფოში ქრისტიანობას სახელმწიფო რელიგიად და ინსტიტუციურად არარსებს ეკლესიას. VIს-ში ჩვენში მოსული ასურელი მამები დიოფიზიტობას განამტკიცებენ და აარსებენ კინობიტურ სამონასტრო ცხოვრებას საქართველოში. ქრისტიანობის გავრცელების მეორე პერიოდს ჩვენ `ჯვრის პერიოდი` ვუწოდებთ, როდესაც მთავარი, მცხეთის ჯვრის აღმართვის დარად, სამეფოში კერპთა თაყვანისცემის თუ წარმართული ღვთაებების თაყვანისცემის ადგილას ჯვრები აღიმართა, რასაც შემდგომ, ამავე ადგილას ეკლესიების თუ სალოცავების მშენებლობა მოჰყვა. აქედან გამომდინარე, მიგვაჩნია, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის სალოცავების ზოგადი სახელი – ჯვარ-ხატები – ჯვრის პერიოდს და მცხეთის ჯვარს უნდა უკავშირდებოდეს, რომლის სახელობისაა აღ. საქართველოს მთიანეთის მთავარი სალოცავების უმრავლესობა. ტერმინი ხატი უნდა ნიშნავდეს ადგილობრივ სალოცავს, როგორც მთავარი ჯვრის, მცხეთის ჯვრის ხატს. აქედან გამომდინარე ვფიქრობთ, რომ თუ ლომისა მცხეთის ჯვრის სასწაულისადმი (სულთმოფენობის მომდევნო ოთხშაბათის) მიძღვნილი სალოცავია, ლაშარი მცხეთის ჯვრის, რომელიც თავდაპირველად ზატიკის ზატიკს ანუ ადღომის მესამე კვირას უნდა ედღესასწაულათ, ცეცხლისჯვარი თავდაპირველად 7 მაისის ანუ ჯვრების აღმართვის დღესასწაული უნდა ყოფილიყო და სხვა სალოცავების დარად შემდგომ უნდა დაკავშირებოდა გიორგობას თუ ნათლისღებას და კვირაცხოვლობას. ვფიქრობთ საერთო სათემო სალოცავები მცხეთის ჯვრის სახელზე უნდა დაარსებულიყო. ანუ ქართლის სამეფოში შემავალი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ერთეულების მთავარი სალოცავები `ჯვრის პერიოდში` (IV-დაახ. XIსს.) მცხეთის ჯვარს უნდა დაკავშირებოდნენ.

საძიებო სიტყვები: რელიგიური დღესასწაული, ეთნოლოგია, ისტორია.

Introduction

As it is known the second stage of Christianization of Georgia, which is connected with St. Nino's preaching (fourth century) resulted in the conversion of the kingdom, declaring Christianity as a state religion and institutionalizing the church. Georgian historical chronicle, "Conversion of Kartli," tells us that after erecting the Cross of Mtskheta, idols all over the Kartli Kingdom, fell and crosses, similar to the erected main cross in Mtskheta, were erected on that very places; the places of idols or the places of pagan deity worship, which was followed by the construction of churches or shrines on their sites throughout the country. Thus, the whole network of holy places connected with Christianity and the Cross was formed, obviously showing that the pagan kingdom converted into Christianity. Thus, the Kingdom of Kartli became the "holy land". This second period of spreading Christianity in Georgia I call the "period of the cross". According to my research, *Tsetskhlijvari* shrine should have been dedicated to the Cross of Mtskheta and thus, be one of the devoted parts of this holy network.

Methods

The paper is based on the interdisciplinary and comparative study of the issue. The study was carried out on the analyses of nowadays ethnographic, as well as archival materials and scientific literature in ethnology and history. The method of interviewing was used during the field works.

Results

The comparative study showed that this local, East Georgia mountain shrine initially should be connected with the Cross of Mtskheta. Mainly the name of Tsetskhlijvari (lit. fire cross) should be connected with the miracle of the Cross of Mtskheta and the feast day of its erecting, May, 7.

Discussion

Tsetskhlijvari is one of the most important shrines in Mtiuleti (mountain region of eastern Georgia). Basing on the available scanty materials, somehow we will try to reconstruct the holiday linked to the shrine and put forward some of our views on its name and essence.

According to Sergi Maklatia and Julieta Rukhadze this holiday is celebrated in the villages of Tsikhiani and Sharumiani in the Khada Gorge. *Tsetskhlijvari* (lit. the fire cross) also was in Tskhavati. It was the main shrine of this historical-ethnographic region. According to V. Bardavelidze, people say that this name was given to Tskhavati *Tsetskhlijvari* after a woman with periods stepped on this holy place.² Fire came down from heaven, burned the woman to ashes, leaving behind only a cross on a chain, which she had had on the breast. People said that since then this shrine had been called *Tsetskhlijvari* (Bardavelidze, 1947:27).

---

² Women in the shrines of the eastern Georgia are not allowed to come close to the sacred place, to step over a certain borderline.

The legend has it, that the *Tsetskhlisjvari* church was constructed in Tamar's epoch with the stones brought from the Chokhelis' Gorge 4.5 kilometers afar. The same legend tells that people stood along the entire road, passing the stones from hand to hand; and so was the church built. Water had been pumped out of the spring via gutters before the construction; according to archival materials, so many people worked here, that 7 liters of salt were needed daily for food (Bardavelidze, 1947a: 266-267; Kedeladze, 1947:2). Mikheil Kedeladze's materials tell that the church was built of mortared stone. It is located on top of a hard-to-reach mount above the village of Nadibaani, Tskhaoti community and overlooks the Aragvi River to the north. In 1947 Kedeladze found the church already ruined. The wooden door of the church had partially been burned by the lightning bolt.

People called *Tsetskhlisjvari* troublesome and *mebolove*, which meant that the icon would not punish the offender for a long time, but would eventually retaliate. People also said that the icon would revenge the offender by exterminating his cattle with the help of wild animals. But to the person who asked for forgiveness, it multiplied cattle and dairy products (Bardavelidze, 1947a: 259, 379; 2-3).

People say that in the Khada Gorge both *Tsetskhlisjvoba* and *Alaverdoba* are celebrated on Saturday (Rukhadze, 1946:162). Ruizan Kavtaradze- Dardzulidze, from the village of Nadibaani, says that they celebrated *Tsetskhlisjvoba* on St. George's Day in November.

Here is what she tells: "Our *Tsetskhlisjvari* is here. It is celebrated on 23 November.... There are ruins of a village near *Tsetskhlisjvari*. The church stands on top of the mountain. There used to be pastures on this territory. Clay pipes were laid in the ground. Water came to the village through one pipe and milk through the other. The name of the village was Zamtreuli. There was a stone wall around the village" (Ghambashidze, 2016). According to the 1947 materials, M. Kedeladze notes that since there was no flat place near the Tskhaoti *Tsetskhlisjvari*, the pilgrims gathered 100-125 meters away from the church. The place was referred to as *sajare* (place for getharing people). To the north, on a rocky hill there was the so-called *sabovrage* the niche to place the icon, to the north across the hill, there was a long square covered with trees. If the pilgrim to the church had given a promise to the shrine, he would spend the night here with his family and his guests. This was considered an accommodation place called *ghamissatevi* (place for vigil). If the cattle were slaughtered, then the guests were treated to meat, if not, only drinks and groceries were served. Next to *Tsetskhlisjvari* church there was the church of the *Mother of God*, where people prayed for children. In olden times, elders of the community would gather at *Tsetskhlisjvari* and perform rituals. Near the church Kedeladze also noticed *kvevris* (clay pots), which people called "breakfast pots". In the past, wine was poured into the pots, which was later replaced by vodka. 100-150 meters west of *sajare*, there stood a house with two parts, referred to as a community house. One part was for men, the other – for women. On the hill behind the house there were stone- box burial grounds, which the locals referred to as the tombs of monks. When, at the sunset, the celebration would end in the public square, worshipers entered the *sajare* (Kedeladze, 1947:2, 5, 6). People were afraid of *Tsetskhlisjvari*. As they said, the cross,³ the shrine walked fiery and sought for a cause. It was obligatory to spend two nights in the shrine and it was strictly forbidden to sleep. People believed that whoever fell asleep would be afflicted by the icon. *Tsetskhlisjvari* is the shrine fighting with fire.

According to Kedeladze's materials, half a kilometer away, near Tskhaoti *Tsetskhlisjvari* there lived three Kekishvili families. The history of their settlement here is as follows: three brothers Kekishvili fled from Pshavi for the fear of vendetta and settled in the village of Salajuri in Mtiuleti. The

³ In the eastern Georgian mountains shrines are called *jvari* (cross) and *khati* (icon).

eldest brother was a hunter and hunted in the woods near *Tsetskhlisjvari*. At the time the monks lived in the shrine and he was their frequent guest. When the monks heard his story they told him: our things are going bad, come and settle here, in our place, with your family. Indeed the monks handed everything over to eldest Kekishvili and his family, on the condition that every year he would pay *kulukhi* and taxes to *Tsetskhlisjvari*, from the lands which the monks had given him. *Kulukhi* included: wine, later vodka, slaughter (2 male sheep or 2 barren sheep), a quarter of a litre candle with wick, 2 *kadas* (ritual bread). In addition, the Kekishvilis would pay for hosting the pilgrims at the celebration (Kedeladze, 1947a:133-140). Thus, the pilgrims who came to the shrine offered their sacrifices and also enjoyed the *kulukhi* and taxes served by the Kekishvilis.

According to Makalatia, in the Khada Gorge the *dekanozes* (archpriests) of *Tsetskhlisjvari* would bring flags to the shrine on top of the Mount Sharumiani, the worshippers would also come here to spend a night with the icon and beg for the protection of their families and cattle from fire (Makalatia, 1930:179; Rukhadze, 1946:162). According to J. Rukhadze's materials, the pilgrims would bring *kada*, vodka, slaughter and provisions to the shrine. The archpriest (*dekanozi*) would bless the donation. A table would be laid at the shrine (Rukhadze, 1946:162). Those who prayed at the shrine would have holliday after the afternoon. They would bake special kind of *kada-Samtskalobno*. In the evening the family would sit at table, a man would light a candle, stick it to the pole and say: "Tsetskhljoro (fire cross), save us both people and cattle" (Rukhadze, 1946:162).

A very large *kada* was baked for the celebration of the Tskhavati *Tsetskhlisjvari*. For each family the archpriest (*dekanozi*) would weigh 1 kilo of melted butter, from which *kada* had to be baked. The *kada* was carried on the head to the shrine. Community slaughter, a sheep, was brought there too. The afflicted brought theirs separately. Pilgrims also brought money. Those, who had made a vow to the icon, mostly women, would put a few pebbles into their mouth and would walk barefooted to *Tsetskhlisjvari* church, and leave the pebbles at a certain spot (Kedeladze, 1947b:101-106). Kedeladze notes, that there were 2 roads leading to the Tskhaoti shrine, and women would throw the pebbles at the crossing of these roads (Kedeladze, 1947:1). Women would light candles, carry the sacrifice and cut them in the name of their children, so that *Tsetskhljvari* would grant them long life and health (Kedeladze, 1947b:101-106; Bardavelidze, 1947:264). Next to *Tsetskhljvari* Church (as told by the narrators from the villages of Manaseuli and Nadibaani) there was the Church of the Mother of God, where, for the celebration of *Tsetskhljvari* the pilgrims would light candles for their children's health and well-being, slash the ritual bread, they also used *kulukhi*⁴ of *Tsetskhljvari* brought from the mountain hay meadows and estates (Bardavelidze, 1947:260, 263; 274, 47).

To better understand what the Feast of the Cross of Fire was we will draw your attention to its four components: *date, distinguished sacrifice in the form of a large Kada pastry, connection to the fire, protection of women and children*. It should also be emphasized here, that the Cross of Fire in Tskhavati and the Khada Gorge were somewhat differently celebrated. In the Khada Gorge, the Cross of Fire is not the chief shrine of the area, and thus it acquires a slightly different context, which is the subject of a separate study. As it is known chief shrine of the Khada Gorge is *Khadijvari* (Topchishvili, 2017:150).

According to Mikheil Kedeladze's materials, the Cross of Fire was celebrated on Epiphany, Sunday of Thomas and St. George's Day (Kedeladze, 1947b:101-106). In Khada today, it is celebrated on the seventieth day from Easter,⁵ i.e. on the tenth Sunday after Easter, which is the third Sunday

⁴ Here taxes are meant.

⁵ For the information we are grateful to Gela Kistaouri.

after Pentecost and one of the Saturdays of the Apostles' Fast. According to our informant from Nadibaani, they celebrate this holiday on St. George's Day at Tsetskhlisjvari in the deserted village of Zamtreuli. We should assume that since in the Khada Gorge the date of the Cross of Fire is counted from Easter, it should have some kind of connection with Easter. Strange to us is that the seventieth day after Easter is usually the Apostles' Fast. The seventieth day after Easter can only be free from the Fast if Easter comes extremely late. For example, in 1961-2020 Easter coincided three times with May 1, four times with May 4, 5 and once with May 8 (Calendar of the Georgian Church, 1976:397). Hence, the seventieth day after Easter will coincide with the day free from Fast only if Easter comes at least on May 4. In the shrines of West Georgian highlands, as a rule, slaughtering is prohibited during Fast.

Julietta Rukhadze provides very interesting information regarding the date of *Tsetskhlivroba*: "It is noteworthy that a number of holidays were held in Georgia on 7 May. An example of this is *Tsetskhlisjvari* – common shrine of Tskhavati community in Mtiuleti, located on the hill above the village of Nadibaani" (Rukhadze, 2001:200). Roland Topchishvili notes that, *Tsetskhlisjvari* was the common shrine of the historical Tskhavati community and that Khada and Tskhavati were independent ethnographic units (Topchishvili, 2017:150). This fact is of certain significance for our discussion, which we will touch upon below. Thus, evidently, the Cross of Fire holiday (*Tsetskhlivroba*) – main shrine of Tskhavati was celebrated on May 7, which may even be the original date of the holiday.

As said above the sacrifice for the Cross of Fire was a large *kada*. In addition to *Tsetskhlivroba*, the tradition of baking a *kada* larger than traditional size is also known for 2 other holidays.

The second holiday is *Gergetoba* in Khevi. Traditionally *Gergetoba* was held three times a year: on the so-called *Sameboba* (Trinity Day), i.e. third day after Easter, *Peristsvaleba* (Transfiguration) and *Mariamoba* (Holy Virgin's Day) on 28 August. On *Mariamoba* night, the Sujashvilis and Khutsishvilis from Gergeti would bake a large *kada-Kobobi*. The *kada* would be baked with 10 pounds (Itonishvili, 2015:177, 203-204) of melted butter in the common oven of district. Because it was too big it was pulled out with a plow belt. It was cut and distributed to all families. From the filling of the sliced large *kada* they baked ordinary, traditional-sized *kadas* and made noodles from the crust. The rule for baking a large *kada* was called *didkadoba*. According to Valerian Itonishvili this rule was followed until 1850. Later only small *kadas* were baked. S. Makalatia notes that *dekanozes* -the archpriests- of Sameba Church celebrated *didkadoba* on the third day after Easter. A large *kada*, baked from 5 liters of melted butter, would be brought to the roof of the house, cut and distributed to all families (Makalatia, 1934:229). Obviously, *didkadoba* must have been related first to Easter period and to the Virgin Mary; later, it became fully connected with 28 August, Dormition of the Virgin.

On the second Thursday of Lent Tusheti celebrated *Erumsaletoba* – a commemoration day of the deceased. This was considered a great holiday in the East Georgian Mountains. In Tusheti on this day every family would bake a loaf of bread on a clay tile, roast grains, cook beans, light candles and put one liter of vodka on the table before sunrise. With vodka they would drink to the souls of the deceased. The bread of the day was referred to as *Erumsaletoba* bread. People believed it should be as big as possible. For it was to be rolled to Jerusalem and enter the gates of Jerusalem. On the one hand, it had to "get to the souls of the deceased". And on the other hand, the souls of the dead should be able to come and gather in their families. The dead would be able to "look into this world" and "come from Jerusalem" (Bochoridze, 1993:307). As a result of research on this issue we have concluded that *Erumsaletoba-Sultakrepa* is a syncretic folk holiday, in which pre-Christian views and beliefs of death and resurrection, fertility-abundance based on the cult of the deceased were linked to the Christian; were connected with one of the most important norms of ecclesiastical life – fasting. Moreover,

connected to Lent and the preparation period for “bestowing life on those in the tombs” is Easter, one of the most important days to commemorate the souls in the Orthodox liturgical practice. The related Tushetian narration touches upon the Gospel story and the greatest visible miracle of Christians about Jesus Christ who rolls the stone and rises from death. When, after the crucifixion, the Savior smashed the door to hell and freed the souls of the dead. Of what actually reminds us the miracle of the Divine fire that comes from the Savior’s tomb on Holy Sunday in Jerusalem. The folk collective unconscious connected the unusual bread of Erumsaletoba *with* Jesus Christ, the Savior’s tombstone. Practically, *Erumsaletoba-Sultakrepa* is a commemoration day of the deceased; celebration of resurrection of the dead and eternal life, at the same time (Ghambashidze, 2010:92-100).

The tradition of women bringing pebbles to *Tsetskhlijvari* for the sake of their children’s health and well-being in our opinion finds parallel with *Mamadavitoba* in Tbilisi and the ethnographic material we collected in Akhaltsikhe in 2017.

It is known that childless women and unmarried girls prayed to St. Davit of Gareja, as he was known to be the giver and protector of family life. Unmarried girls would try to pin pebbles in the wall of Father Davit’s Church. If the pebble was fixed and some noise was heard, it was the sign that the request was received and the praying person would soon get married (...ზ., 1846:25-26; 1854:2).

Regarding the church of Abi, which overlooks Akhaltsikhe, our attention was drawn to the black stone placed near the altar on the outside of the church. People believe that when they put a little stone against this stone and make a wish, if their stone gets fixed, their wish will come true. The wall of the church above the stone is blackened, which makes us think that candles were lit here. Alongside the Georgians, the Armenians also come here to this stone (Ghambashidze, 2017). Obviously, throwing pebbles at the holy place, so to say fixing a stone in the “Holy wall”, on a sacred stone was conducted for the purpose of marriage and childbearing.

Sergi Makalatia expresses an interesting opinion concerning *Tsetskhlijvroba*, the Cross of fire. He links the Cross of Fire Church of the Khada Gorge and Naghvarevi-Kharkheti to the “miraculous Cross of fire which showed itself to the newly converted Iberians on one of the hills in Mtskheta” (Makalatia, 1930:179). For illustration we will refer to the oldest known version of the “Conversion of Kartli”, discovered in the 1990s. According to this version, which is also confirmed by other versions, on 7 May from Friday evening to Saturday until dawn, everyone saw the Cross of Fire crown of stars above the Church, in which there were the crosses, carved on 1 May, to be erected outside Svetitskhoveli Cathedral. At dawn, two stars separated from the crown. One moved to the East, the other – to the West. The Cross of Fire itself with the crown hung above the hill on the other side of the Mtkvari River, where one of the crosses, lately called the Cross of Mtskheta, was erected (“Moktsevai Kartlisai”, 2007:57-58). On Wednesday after Pentecost, as is well known, a miracle happened at Mtskheta Cross. Above the cross erected on the Golgotha in Mtskheta there appeared a Cross of fire, seven times brighter than the sun, made of twelve stars. Angels were moving on the Cross of Fire, the hill was moving and fragrance was sprayed around (Chronicles, 1973:91). Thus according to the historical source, the Cross of fire is a spiritual, heavenly icon of the Cross of Mtskheta.

As it is known, when one of the crosses was erected on the Golgotha in Mtskheta, a historical source writes “...In the country of Kartli all idols that stood on the borders of Kartli immediately fell down, were smashed and their shrines were destroyed” (Klarjeti Polisepalon, 1991:351).

“High mountains of the Caucasus, still involuntarily provoking respect were the object of special reverence for the ancient pagans. Where altars to the gods had been erected in centuries-old oak forests, Christian preachers erected Holy Cross, constructed churches, to whom the inherited respect is still preserved among the ancient descendants of this region” – Platon Ioseliani writes (Ioseliani, 1846:40).

After many years of research and observation, we came to the conclusion that the aforementioned is also confirmed by ethnographic material. From the first century to the sixth century we would distinguish three stages in the Christianization of Georgia: first, when St. Andrew, together with other apostles, joyfully tells the Georgians the story of the redemption of mankind by the God. Christian communities are emerging at this time. Second stage, when in the fourth century, as a result of St. Nino's sermons, then the king of Kartli Mirian officially declared Christianity the state religion of Kartli Kingdom and institutionalized the church. The Assyrian fathers who came to Georgia in the sixth century strengthened Dyophysitism and introduced coenobitic monasticism (Ghambashidze, 2008: 456-458). The second period of the spread of Christianity in Georgia I call the “period of cross”, when similar to the erection of main cross in Mtskheta, crosses were erected in the places of idols or the places of pagan deity worship, which was followed by the construction of churches or shrines on their sites throughout the country. This is known to be typical and characteristic of spreading Christianity in the world, which began in the preaching period of the apostles. Therefore, we consider that general name of East Georgian Mountain shrines – *jvar-khati* (lit. cross-icon) should be related to the “period of cross” and the Cross of Mtskheta, after which are named most of main shrines in East Georgian Mountains (Ghambashidze, Alaverdashvili, 2018:246-251, 343, 356). The term *khati* (icon) should denote a local shrine, as the “icon”, “replica” of the main, Mtskheta Cross. Hence we think that if *Lomisa* is the shrine dedicated to the miracle of the Cross of Mtskheta (the Wednesday after Pentecost), *Lashari* should be celebrated on the feast day of the Mtskheta Cross, initially celebrated on the third Sunday after Easter, *Tsetskhlisjvari* was originally supposed to be the feast on 7 May or erection of the crosses and, like other shrines, was later associated with St. George's Day, Epiphany and Sunday of Thomas. We think that common community shrines should have been established in the name of the Cross of Mtskheta. That is main shrines of the historical-ethnographic units of Kartli Kingdom should be related to the Cross of Mtskheta in the “period of cross” (fourth – circa ninth centuries).

The consideration that the Cross of Fire, Tsetskhlisjvari, should be the feast of the Cross of Mtskheta is also supported by the fact that, like Mtskheta Cross, the Cross of Fire is also associated with the Mother of God. As we know 7 May was followed by a one-week (8-15 May) holiday of the Mother of God. Both the Cross of Mtskheta and the Mother of God grant and protect childbearing. Pernoctation and vigilance were necessary at Tsetskhlisjvari. Falling asleep was strictly forbidden. According to a historical source, the people of Mtskheta spent the night of 6 May, from Friday to Saturday 7 May, in prayer and again they saw Mtskheta Cross with the Cross of Fire and the crown of stars above it. Could that strange-size *kada*, which was carried on the head to the shrine, be the symbol of that very crown?

Could the ritual bread, which was a pre-Christian solar symbol, this time, represent the crown of stars, celestial bodies above the Cross of Fire? If the great ritual bread *Erumsaletoba* was associated with Christ and the tomb of the Savior, then, as if, in the folk psychology, the folk imagination, the great ritual bread was associated with the crown of the stars of the Mtskheta cross, which people carried to the Tskhavati fire cross.

Finally, we would like to point out, that the main shrine of Tskhavati community – *Tsetskhlijvari*, which should be dedicated to the 7 May celebration of the Mtskheta Cross, is located within the frames of St. Nino's active preaching.

References

- bardavidze, v. (1947). *mtiulet-gudamaqris eksp'editsia*. iv. javakhishvilis ist'oriisa da etnologiis inst'it'ut'is arkivi, F²209, rv. #V(ზარდაველიძე, ვ. (1947). *მთიულეთ-გუდამაყრის ექსპედიცია*. ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის არქივი, F²209, რვ. #V).
- bardavidze, v. (1947a). *mtiulet-gudamaqris eksp'editsia*. iv. javakhishvilis ist'oriisa da etnologiis inst'it'ut'is arkivi, v.b. 367 (ზარდაველიძე, ვ. (1947a). *მთიულეთ-გუდამაყრის ექსპედიცია*. ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის არქივი. ვ.ბ. 367).
- boch'oridze, b. (1993). *tusheti*. tbilisi: gamomtsemloba "metsniereba" (ბოჭორიძე, გ. (1993). *თუშეთი*. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“).
- ghambashidze, n. (2008). mtskhetis jvari da krist'ianobis gavrtselebis sami et'ap'i. *krist'ianul- arkeologiuri dziebani*. tbilisi: gamomtsemloba "tsodna". #1 (ღამბაშიძე, ნ. (2008). მცხეთის ჯვარი და ქრისტიანობის გავრცელების სამი ეტაპი. *ქრისტიანულ-არქეოლოგიური ძიებანი*. თბილისი: გამომცემლობა "ცოდნა". #1).
- ghambashidze, n. (2010). „erumsaletoba“-mitsvalebulta mosakhsenebeli dghe tushetshi. zhur. *religia*. #1 (ღამბაშიძე, ნ. (2010). „ერუმსალეთობა“-მიცვალებულთა მოსახსენებელი დღე თუშეთში. *ჟურ. რელიგია*. #1).
- ghambashidze, n. (2016). *etnograpiuli mivlineba mtiuletshi*. khelnats'eri, inakheba avtortan (ღამბაშიძე, ნ. (2016). ეთნოგრაფიული მივლინება მთიულეთში. ხელნაწერი, ინახება ავტორთან).
- ghambashidze, n. (2017). *meskhetis etnograpiuli ek'sp'editsia*. khelnats'eri (ღამბაშიძე, ნ. (2017). *მესხეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია*. ხელნაწერი. ინახება ავტორთან).
- ghambashidze, n. alavardashvili, k., (2018). *aghmosavlet sakartvelos mtianetis t'raditsiuli k'ult'ura (gudamaqris, khevis, tushetis salotsavebi)*. tbilisi: gamomtsemloba "meridiani" (ღამბაშიძე, ნ. ალავერდაშვილი, ქ., (2018). *აღმოსავლეთ საქართველოს მთანეთის ტრადიციული კულტურა (გუდამაყრის, ხევის, თუშეთის სალოცავები)*. თბილისი: გამომცემლობა "მერიდიან").

- itonishvili, v. (2015). *mokheveebis qopa-tskhovreba*. Tbilisi: gamotsemloba ar aris mititebuli (ითონიშვილი, ვ. (2015). *მოხვევების ყოფა-ცხოვრება*. თბილისი: გამოცემის ადგილი არ არის მითითებული).
- kartlis tskhovreba*. IV (1973). t'ekst'i dadgenili qvela dziritadi khelnats'eris mikhedvit simon qaukhchishvilis mier. tbilisi: gamomtsemloba „sabh'ota sakartvelo“ (*ქართლის ცხოვრება*. IV. (1973). ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“).
- k'edeladze, m. (1947). *Mtiuleti*. iv. javakhishvilis ist'oriisa da etnologiis inst'it'ut'is arkivi, m.k'. 1-29 (კედელაძე, მ. (1947). *მთიულეთი*. ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის არქივი. მ. კ. 29).
- k'edeladze, m. (1947a). iv. javakhishvilis ist'oriisa da etnologiis inst'it'ut'is arkivi, *khat'is mits'ebi tskhaot'is temshi*. m.k'. 1/11, M²104 (კედელაძე, მ. (1947a). ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის არქივი. *ხატის მიწები ცხატის თემში*. მ. კ. 1/11, M2104).
- k'edeladze, m. (1947b). *Mtiuleti*. iv. javakhishvilis ist'oriisa da etnologiis inst'it'ut'is arkivi, , M2, rv. #104b, nats'. III, (XXIX-XXXIV) (კედელაძე, მ. (1947b). *მთიულეთი*. ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის არქივი, M², რვ. #104^b, ნაწ. III, (XXIX-XXXIV).
- k'larjuli mravaltavi*. (1991). t'ekst'i gamosatsemad moamzada da gamok'vleva daurto tamila mgaloblishvili tbilisi: gamotsemloba „metsniereba“ (*კლარჯული მრავალთავი*. (1991). ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო თამილა მგალობლიშვილმა. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“).
- mak'alatia, s. (1930). *Mtiuleti*. t'pilis: gamomtsemloba “sakhelgami” (მაკალათია, ს. (1930). *მთიულეთი*. ტფილისი: გამომცემლობა `სახელგამი`).
- mak'alatia, s. (1934). *khevi*. t'pilis: sakhelmts'ipo gamomtsemloba (მაკალათია, ს. (1934). *ხევი*. ტფილისი: სახელმწიფო გამომცემლობა).
- „*moktsevai kartlisai*“. (2007). akhladaghmochenili sinuri redaktsiebi, gamostsa da ts'inasi't'qvaoba daurto zaza aleksidzem. tbilisi: gamotsemloba sakartvelos sap'at'riarko („მოქცევაY ქართლისაY“ ახლად აღმოჩენილი სინური რედაქციები. (2007). გამოსცა და წინასიტყვაობა დაურთო ზაზა ალექსიძემ. თბილისი: საქართველოს საპატრიარქოს გამომცემლობა).
- rukhadze, j. (1946). *mtiuletis etnograpiuli eksp'editsiis masalebi*. iv. javakhishvilis ist'oriisa da etnologiis inst'it'ut'is arkivi, M₁³, rv. #6 (რუხაძე, ჯ. (1946). *მთიულეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მასალები*. ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის არქივი, M₁³, რვ. #6).
- rukhadze, j. (2001). bunebis aghordzinebis veget'atsiuri dghesasts'auli da misi krist'ianuli t'ranspormatsia, *kartveluri memk'vidreoba*. V (რუხაძე, ჯ. (2001). ბუნების აღორძინების ვეგეტაციური დღესასწაული და მისი ქრისტიანული ტრანსფორმაცია. *ქართველური მემკვიდრეობა*. V).
- topchishvili, r. (2017). *sakartvelos ist'oriul-etnograpiuli mkhareebi*. tbilisi: gamomtsemloba “sachino” (თოფჩიშვილი, რ. (2017). *საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები*. თბილისი: გამომცემლობა საჩინო).

sakartvelos ek'lesiis k'alendari. (1976). tbilisi: sakartvelos sak'atolikosos gamotsema (საქართველოს ეკლესიის კალენდარი. (1976). თბილისი: საქართველოს საკათოლიკოსოს გამოცემა).

...ъ... *Монастырь св. Давида, Кавказ.* N7 (1846). N125 (1854).Тифлис.

Иоселиани, П. (1846). *Путевые заметки по Кахетии.* Тифлис: типография канцелярии наместника Кавказского.

ASPECTS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE AND ETHNIC IDENTITY
(On the Example of Georgia's Multi-Ethnic Society)

АСПЕКТЫ ВЗАИМОСВЯЗИ ЯЗЫКА И ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ
(на примере мультиэтнического общества Грузии)

ენისა და ეთნიკური იდენტობის ურთიერთკავშირის ასპექტები
(საქართველოს მულტიეთნიკური საზოგადოების მაგალითზე)

Melikishvili Liana

Doctor of historical sciences,
Corresponding member of the Georgian
National Academy of Sciences.
Tel: + 995 5 77 40 40 12
E-mail: lmelikishvili@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4396-6513

Jalabadze Natia

Doctor of history, Senior Researcher
Javakhishvili Institute of
History and Ethnology, TSU
Telephone: + 995 577 53 53 27
E-mail: natia_jalabadze@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-0026-8782

Abstract

In the current paper, the authors, on the example of a multi-ethnic community in Georgia, discuss aspects of the relationship between language and ethnic identity and define different ethnolinguistic groups in this regard.

Most ethnic minorities in Georgia attach special importance to the preservation of their native language and traditional culture, which is vital for cultural integrity. Many densely populated ethnic groups have retained their traditional culture, native language, and ethnic identity, however, some have lost their heritage language; there is also a group that has undergone an identity transformation for various reasons and even several times.

Based on the examples regarding the Georgian multiethnic society, the article shows the role of language in the formation of ethnic identity and identifies the factors contributing to its transformation, either to the identity preservation or its change. These are ethnic environment, language and religion, type of culture, political background, time factor, type of settlement.

Georgian reality is a good confirmation of the dynamism of ethnic identity, which changes over time depending on the goals of interaction and the situations in which individual groups find themselves.

Keywords: mother tongue, ethnic identity, ethnic minorities, identity transformation

Меликишвили Лиана

доктор исторических наук, член-корреспондент
Национальной Академии Наук Грузии.
Телефон: + 995 5 77 40 40 12
E-mail: lmelikishvili@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4396-6513

Джалабадзе Натия

Доктор истории, старший научный сотрудник Института
истории и этнологии им. И. Джавахишвили, ТГУ

Телефон: + 995 577 53 53 27
E-mail: natia_jalabadze@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-0026-8782

Аннотация: Большинство этнических меньшинств в Грузии придают особое значение сохранению своего родного языка и традиционной культуры как жизненно важное для культурной целостности. Многие компактно населенные этнические группы в Грузии сохранили свою традиционную культуру, родной язык и этническую идентичность, Однако некоторые утратили родной язык ;есть группа, которая по разным причинам и даже несколько раз претерпела трансформацию идентичности .

Основываясь на грузинских реалиях, в статье показана роль языка в формировании этнической идентичности и выявлены факторы, способствующие ее трансформации, которые вызывают либо сохранение, либо изменение этнической идентичности. Это этническая среда, язык и религия, тип культуры, политическая подоплека, фактор времени, тип поселения.

Грузинская действительность является хорошим подтверждением динамичности этнической идентичности, меняющейся со временем в зависимости от целей взаимодействия и ситуаций, в которых оказываются отдельные группы.

Ключевые слова: родной язык, этническая идентичность, этнические меньшинства, трансформация идентичности

Введение: Как известно, этническая идентичность - это осознание своей принадлежности к конкретной этнической общности. Она определяется культурным наследием, ценностями, традициями, а также языком. Мы неоднократно подчеркивали (Меликишвили, Джалабадзе 2015; 2016) возрастающий интерес к исследованию взаимосвязи языка и идентичности в общественных науках последнего времени. Часть исследователей рассматривают язык в связи с этнической идентичностью и считают использование этнического языка ключевым аспектом, признавая его решающую роль в самоидентификации этнической группы (Phinney et al. 2007). В то же время большинство ученых подчеркивают, что, хотя идентичность общества приводит к сильной эмоциональной привязанности к языку как к одному из ее маркеров, язык всё-таки не является ключевым аспектом идентичности этнической группы (Schmidt 2008:4). Поскольку грузинская реальность позволяет выявить некоторые аспекты взаимосвязи языка и идентичности В данной статье авторы попытались обсудить проблему сохранения или изменения этнического языка в контексте этнической идентичности.

Методы: Изучаемый вопрос рассмотрен на примере мультиэтнического общества Грузии. Работа основывается на этнографических, лингвистических и исторических данных. Этнографические материалы были собраны авторами в мультикультурных регионах Грузии. Полевые работы проводились комплексно-интенсивным методом Георгия Читаия. во время полевых работ был использован метод непосредственного наблюдения и интервьюирования. Проведен сравнительный анализ полевых материалов, письменных и исторических источников.

Рассуждения // результаты: Для большинства этнических меньшинств, проживающих в Грузии, родной/этнический язык и традиционная культура являются высокими ценностями и имеют особое значение в их жизни. По их мнению, оберегать родной язык жизненно важно для сохранения собственной культурной целостности. Это очевидно среди компактно живущих меньшинств, по сей день сохраняющих свою традиционную культуру, родной/семейный язык и этническую самобытность. Тем не менее, некоторые этнические группы в Грузии потеряли родной язык и по разным причинам изменили свою этническую идентичность, причем, даже несколько раз.

С этой точки зрения интересен пример грузинских евреев - одной из старейших еврейских общин в мире, история которой насчитывает 2600 лет проживания в Грузии. Разные потоки евреев появились в Грузии в VIII-VI-IV вв. до н. э. В античный период происходило их поселение в древней столице Грузии Мцхета и других крупных городах. С ранних времен евреи упоминаются как граждане Грузии, а иврит – как один из разговорных языков. Самым ранним археологическим свидетельством присутствия евреев в Грузии являются надгробные плиты, найденные недалеко от Мцхеты, которые предположительно датируются III-V веками. На них выгравированы надписи на арамейском и иврите. Еврейские эпитафии из Мцхеты подтверждают существование там большой колонии евреев (Апакидзе 1963: 240-244). В столице Мцхета находился квартал *Уриа* (груз. «еврей»), где у них была синагога (Житие Картли 1955: 17,18). Евреи в Картли распространяли свою веру, и многие язычники были обращены в иудаизм (Arbel, Magal 1992: 39). Грузия стала для евреев родиной. Они были в хороших отношениях с местным населением, знали грузинский язык, постепенно ставший и их родным языком. У грузинских евреев сформировался диалект - т. н. *киврули*, или иудео-грузинский, который включает в себя ряд еврейских слов (Kikvidze 2013). Грузинский до сих пор является семейным языком грузинских евреев, проживающих сегодня в Азербайджане, и среди эмигрировавших в Израиль грузинских евреев (Bekker 2014).

Очевидно, что грузинские евреи – это, с одной стороны, условно *закрытая этническая* группа, которая сохранила свою национальную и религиозную самобытность (религиозные традиции, обычаи и нормы поведения), а с другой стороны, - *открытая* из-за их интеграции в грузинском обществе (общий язык, образование на грузинском, включение в общественную систему и т.д.). Факторами, имевшими решающее значение для сохранения еврейской идентичности в Грузии, в первую очередь являются их самосознание, религия и традиции, а не язык.

Не менее интересен случай с цова-тушинами, или бацби, которые изначально жили в горном районе Восточной Грузии – в Тушети, а сегодня расселены в деревнях Кахети, конкретно – в с. Земо-Алвани Ахметского района. Цова-тушины имеют грузинскую этническую идентичность, но они двуязычны; их семейный язык цова-тушинский, или бацбийский, который генетически относится к нахской группе кавказских языков. На протяжении веков бацбийский внутри сообщества сохраняет статус живого языка. Грузинский язык – их письменный язык и основное средство общения с грузиноязычными группами. Грузинский этнограф С. Макалатия (1893–1974) отмечал: «Цова-тушинцы говорят

на цова-тушинском языке. Их язык ингушского происхождения и схож с кистинским. Но цовский язык богат грузинскими заимствованиями и ассимилированными словами. Эти люди любят свой язык и говорят на цовском дома и вне его. Каждый в семье знает цовский язык, а его незнание считается постыдным. Дети начинают говорить на цовском языке, а грузинский изучают после» (Макалатия 1983:109).

Существует два основных мнения относительно этнического происхождения этой группы. Согласно первому, бацбийцы имеют вайнахское происхождение. Они переселились в XVIII веке с Северного Кавказа, а именно из Ингушетии, и сохранили свой родной язык. Согласно второму соображению, они имеют чисто грузинские корни; цова-тушины переняли язык своих соседей-ингушей и стали двуязычными. Обсуждение исторического нарратива о цова-тушинах выходит за рамки данной статьи, но стоит отметить, что в исторических источниках они упоминаются как двуязычные с XVIII века, а их быт ничем не отличаются от быта тушин.

Сегодня среди цова-тушин уровень знания цова-тушинского языка неоднороден. Только старшее поколение (старше 50 лет) владеет языком полноценно; молодые люди все еще понимают и могут говорить, но обычно они не стремятся к этому, главным образом потому, что их словарный запас значительно сократился. Есть еще дети, которые понимают язык и пользуются им в разговоре, но, учитывая, что они получают школьное образование на грузинском, грузинский язык превратился в основное средство общения даже в семьях цова-тушин (Holisky, Gagua 1994:149). В любом случае, независимо от их происхождения, семейным языком цова-тушин является бацбийский, но от этого не зависит их выбор этнической идентичности.

С точки зрения взаимосвязи между этническими и языковыми процессами иная картина наблюдается среди так называемых турок-месхетинцев (месхетинских мусульман).

Во второй половине XVI века Месхети оказалась под властью Османской империи. Османская оккупация, продолжавшаяся три столетия, коренным образом изменила культурную и социальную инфраструктуру провинции. Правительство вынуждало местное население принять ислам, соблюдать исламские традиции и внедряло турецкий разговорный язык вместо грузинского. Христианские традиции были постепенно искоренены. Несмотря на сопротивление местного населения, в результате гибкой османской социально-экономической политики, превратившей исламизацию в средство физического выживания, христиане были обращены в ислам. Дворянам было разрешено владеть землями, а крестьянство только в случае принятия ислама освобождалось от уплаты непомерных налогов. Принудительно обращенному в ислам населению вначале удавалось тайно совершать христианские ритуалы и соблюдать правила. Они отмечали Новый год, проводили свадебные церемонии (православный священник ходил по домам с мешком, наполненным свининой, раздавая её жителям. Священники тайно совершали обряды венчания по христианскому обычаю в отдаленных домах. Зачастую одновременно проводилось от пяти до десяти свадеб). Пытаясь сохранить христианскую веру, семья выбирала одного брата для принятия ислама. Следовательно, в течение значительного времени частыми были случаи, когда члены одной семьи исповедовали разные религии: иногда в семье один брат был христианским священником, а другой - мусульманским муллой (Ломсадзе 2000). В семьях грузинских мусульман долгое время говорили на грузинском языке. Но со временем религиозная ориентация этих людей стала определяющим фактором их этнической идентичности, и они отделились от грузин.

Когда в начале XIX века регион оказался под российским правлением, русские воспрепятствовали воле части местного мусульманского населения вернуться к грузинской

культурной среде. Более того, они были выселены на территории, находившиеся под контролем Османской империи (Ломсадзе 2000:49–50)

Религиозная принадлежность т.н. турок-месхетинцев стала причиной их депортации из Грузии в Среднюю Азию в 1944 году наряду с семью разными этническими группами, проживавшими в Советском Союзе. После смерти И. Сталина депортированным народам было разрешено вернуться в места своего обитания, а крымские татары, поволжские немцы и турки-месхетинцы не были включены в список репатриантов. Крымские татары и поволжские немцы были реабилитированы только после распада Советского Союза; что касается турок-месхетинцев, то проблема их реабилитации и репатриации по сей день остается нерешенной.

При Османской империи, а затем и в советский период, живущие в Грузии месхетинцы мусульмане называли себя *Yerli* (местными, коренными) и таким образом отделяли себя от других мусульманских групп. Турки называли их *Gürcü oğlu* (дети грузин) или *Gürcü dölme* (потомок грузин). В Месхети христиане называли их татарами - это название широко использовалось в Грузии для обозначения приверженцев мусульманской религии. В турецком историко-политическом дискурсе мусульман месхетинцев называли ахиска-турками *Abiska Turk* (по названию областного центра Ахалцихе). В советских документах о депортации мусульман месхетинцев 1944 года они именуется просто «турками». Депортированных в Центральной Азии месхетинцев местные жители называли кавказцами, поскольку в графе национальности в их паспортах было написано «кавказец». Этот этноним отличал их от остальных тюркоязычных мусульманских групп и служил для идентификации выходцев из Кавказа.

Респондент, родившийся в Центральной Азии, вспоминает: «Узбеки называли нас кавказцами. Мы тоже называли себя кавказцами, и я думал, что существует такая нация, как кавказец» (Джалабадзе 2003). Название «*турки-месхетинцы*» вошло в обиход с конца 1980-х гг. после их эвакуации из-за погрома в Ферганской долине Узбекистана (Tomlinson 2005: 111). В Азербайджане, где многие месхетинцы-мусульмане стали жить после 1956 года, их в основном называли турками.

Турки-месхетинцы говорят на анатолийском диалекте турецкого языка. В нём много заимствований из языков разных народов (азербайджанский, грузинский, казахский, кыргызский, русский и узбекский), с которыми они общались во времена Российской империи и Советского Союза» (Aydingün 2006: 29). Сегодня в результате многократных перемещений турки-месхетинцы разбросаны по огромным территориям в России, Украине, Узбекистане, Казахстане, Кыргызстане, Азербайджане, Грузии, Турции и США. Часть из них считает себя этническими турками, часть - грузинами, а у остальных вообще нет определенной этнической ориентации. По словам нашего респондента из Грузии: «Я не знаю, кто мы. Некоторые грузины называют нас татарами, другие - турками. Нас называют по месту проживания – азербайджанские турки, узбекские турки, туркменские турки, а турками - из-за языка».

Усилиями грузинских диссидентов и интеллигенции в 1970-х годах одна группа мусульман-месхетинцев из Средней Азии вернулась в Грузию. Но тогда очень мало из репатриантов считало себя грузинами; по их словам, они только потом узнали от своих предков, что «раньше были грузинами»: «Когда мы жили в Узбекистане, я знала, что мы грузины; моя мама сказала мне об этом и попросила не говорить мужу. Я сказала ему, только когда мы вернулись в Грузию, и он очень сильно на нас разозлился, потому что мы скрыли это от него. Наши старшие в Центральной Азии обычно воздерживались от разговоров на эту тему из страха» (Джалабадзе 2003).

Некоторые из этой группы считали себя этническими турками, но изменили этническую идентичность после репатриации в Грузию: «До приезда в Грузию я был ярым турком, мой менталитет был турецким, и я очень хорошо знал историю Турции. Затем здесь я встретился с некоторыми историками, они дали мне книги, и я их прочитал; это изменило мое мнение. Только тогда я понял, что я грузин. Затем я спросил наших старейшин, почему они скрывали от нас, что мы грузины; они сказали, что боялись» (Джалабадзе 2003).

Переехавшие на родину из Средней Азии месхетинцы-мусульмане фактически не знали грузинского языка. Они выучили язык после возвращения в Грузию. Уровень знания грузинского языка различен у разных поколений. Старшее поколение (в основном женщины), за редким исключением, не знает грузинского. Мужчины и женщины среднего возраста лучше знают язык, поскольку имеют контакты с грузинским населением (женщины работают с грузинами на фермах, торгуют на рынке и т. д.). Молодое поколение, родившееся в Грузии, особенно мальчики, кроме турецкого прекрасно владеют грузинским языком (Джалабадзе 2003).

На самом деле, деэтнизация этой части месхетинского населения осуществлялась посредством целенаправленной политики принудительного внедрения ислама и турецкого языка. Грузины потеряли язык из-за османской ассимиляционной политики. Это способствовало трансформации этнической ориентации мусульман-грузин и формированию новой этнической и религиозной идентичности. Таким образом, т. н. турки-месхетинцы прошли сложный путь формирования и трансформации идентичности: грузины-христиане — грузины - мусульмане — турки — грузины-мусульмане. Во всех случаях язык играл решающую роль в процессах формирования этнической идентичности.

В контексте взаимоотношения родного/семейного языка и этнической идентичности интересными кажутся живущие в Грузии греки – т. н. урумы. В Грузию греки переселились из Турции в тридцатых годах XIX века. История гласит, что, «согласно Адрианопольскому мирному договору, положившему конец русско-турецкой войне 1828–1829 годов, Россия должна была вывести свои войска из Эрзурумского Вилайета, что оставило бы местных греков, сторонников России, незащищенными. По просьбе генерала Паскевича Николай I разрешил грекам поселиться в Грузии» (Комахия 2005: 150). К 1830 году на территории грузинской провинции Триалети в Цалкском уезде появилось около 18 греческих поселений. Часть переселившихся греков разговаривала на понтийском (диалект греческого языка), а большинство из них (урумы) - на турецком языке. Из-за разговорного языка урумы столкнулись с определенными заблуждениями в связи с их этнической идентичностью: их называли татарами (в контексте мусульманства) и турками; в переписях советского периода у них в графе национальности был указан даже „азербайджанец“, а „азербайджанский язык“, из-за фонетического сходства, - их родным языком. По некоторым данным, определенная часть урумов посещала азербайджанские школы (Аклаев 1988: 61). В любом случае, их связь с турецким языком или близость к азербайджанскому не повлияли на их этническую идентичность (Lewis 2012). Этнографические исследования позднесоветского периода (т. е. пока они жили в СССР) показали, что «36% из них считали греческий своим родным языком, несмотря на недостаточное знание этого языка, а 96% выразили желание изучать греческий» (Аклаев 1988: 63). Можно сказать, что урумы Грузии принадлежат к той группе меньшинств, чей язык не определяет этническую принадлежность социума: хотя разговорный язык урумов турецкий, у них греческая этническая идентичность.

Между тем, в Грузии живут двуязычные меньшинства, которые одинаково разговаривают на грузинском и на родных языках. Этому способствует их сильная интеграция в грузинское общество: они учатся в грузинских школах и в высших учебных заведениях. Но одновременно знание родного языка и его сохранение для них является

одной из важнейших проблем. Несколько лет тому назад в Панкисском ущелье началась кампания, требовавшая включить чеченский язык в школьную программу в средней школе села Дуиси. По утверждению кистинцев, жителей ущелья, обучение чеченскому языку было необходимо, чтобы не потерять родной язык и тем самым сохранить свою этническую самобытность, ибо: «если язык потерян, народ тоже умрет, и мы не допустим этого!» Для кистинцев знание чеченского языка отождествляется с сохранением своей этнической идентичности.

Почти аналогичные проблемы возникли в связи с некоторыми другими группами меньшинств, которые также сохранили свои языки. Такими являются ассирийцы, компактно живущие в деревне Канда, в Шида Картли; удины и аварцы, проживающие в Кахети. Для них стал весьма важен вопрос сохранения родного языка посредством обучения и публикации соответствующих учебников. Правительство предприняло шаги для содействия сохранению их этнической и языковой самобытности.

Выводы: Можно резюмировать, что в грузинской действительности, с одной стороны, представлены этнические группы, которые сохранили свою этническую идентичность утратив родной/этнический язык (евреи, урумы, цова-тушины), а с другой стороны, группа, которая из-за политических коллизий или соображений несколько раз изменила свою этническую ориентацию (так называемые турки-месхетинцы); есть ещё и третья группа, в которую мы объединили двуязычные этнические меньшинства, которые, хотя разговаривают на грузинском языке, сохраняют свои унаследованные языки как маркеры этнической идентичности. Исходя из грузинской реальности, мы попытались выявить факторы, способствующие сохранению или изменению этнической идентичности группы: этническая, лингвистическая и религиозная среда; компактный тип поселения; политические интересы; тип культуры; фактор времени.

И наконец, можно заключить, что грузинская реальность является хорошим подтверждением динамичности этнической идентичности, меняющейся со временем в зависимости от целей взаимодействия и ситуаций, в которых оказываются отдельные лица и группы.

Литература:

- Аклаев А.Р. (1983). Этноязыковая ситуация и особенности этнического самосознания грузинских греков (по материалам исследования в Цалкинском районе), *Советская этнография*. Москва, Наука, №5. стр. 60-70.
- Апакидзе А.М. (1963). *Города и городская жизнь в древней Грузии*, Тбилиси, Академия наук, Т. I (на груз. яз.)
- Житие Картли*. (1955). Редактор и издатель С. Каухчишвили. Тбилиси, Ганатлеба, Т. 1. (на груз. яз.)
- Ломсадзе Ш. (2000). *Месхетинцы и Месхетия*. Тбилиси, Самшобло, (на груз. яз.).
- Макалатия С.И. (1983). *Тушетия [Историко-этнографический очерк]*. Тбилиси, Накадули, второе издание (на груз. яз.).
- Arbel, R., & Magal, L. (1992). *In the Land of Golden Fleece: History of the Jews of Georgia and Their Culture*. Tel-Aviv: Beit Hatefutzot.
- Aydingün, Ayşegül; Harding, Çiğdem Balım; Hoover, Matthew; Kuznetsov, Igor; Swerdlow Steve. *Meskhethian Turks: An Introduction to their History, Culture, and Resettlement Experiences* (PDF), Cultural Orientation Resource (COR) Center. 2006.
- Bekker, Moisey. (2014). *Judaism in the Caucasus*. Доклад представлен на конференции: “Religions in the Caucasus”, London 3-4 March.

- Holisky, Dee Ann & Gagua, Rusudan. (1994). Tsova-Tush (Batsbi). In Smeets, Rieks (ed.), *The indigenous languages of the Caucasus. Volume 4: The North East Caucasian Languages*, Delmar, New York: Caravan Books. Pages 147-212.
- Kikvidze, Zaal. (2013). Judaeo-Georgian and its speakers within the matrix of the language situation in Georgia. Доклад прочитан на коференции: *Linguistic construction of social borders* в г.Франкфурт.
- Komakhia, Mamuka. (2005). The Greeks of Georgia: Migration and Socioeconomic Problems, in: *Central Asia and the Caucasus*, CA&CC Press(R) AB Publishing House, Sweden, 6(36).Pages 150-156.
- Lewis,W. Martin. (2012). *The Turkic-Speaking Greek Community of Georgia—and Its Demise*. From <http://geocurrents.info/cultural-geography/linguistic-geography/>, January 19.
- Melikishvili, Liana & Jalabadze, Natia (2015). Language and Ethnic Boundaries in Multiethnic Georgia, in: *Linguistic Construction of Ethnic Borders*, Frankfurt am Main ; New York : Peter Lang Edition, Pages 83-94.
- Melikishvili, Liana & Jalabadze, Natia (2016). The issue of ethnic identity and aspects of cross-cultural orientation of the Greeks in Georgia (the example of Ts'alk'a Greeks) STUF - Language Typology and Universals. Volume 69, Issue 2, Pages 193–211,
- Phinney, S. Jean & ONG, D. Anthony. Conceptualization and measurement of ethnic identity: Current status and future directions. *Journal of Counseling Psychology*, APA journals, 2007, 54(3). Pages 271-281.
- Tomlinson, Kathryn. (2005). Living Yesterday in Today and Tomorrow: Meskhetian Turks in Southern Russia, in: *Writing History, Constructing Religion*, Crossley, James G.; Karner, Christian (eds.), Ashgate Publishing, Pages 107-128
- Ulrike Schmidt Language Loss and the Ethnic Identity of Minorities ECMI Brief #18, 2008, pg.4. http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2009/2004/pdf/brief_18.pdf.

Источники:

Джалабадзе Н. Г. Полевой материал, регион Самтредиа, 2003 (рукопись, на груз. яз).

THE REGULATION OF OF MARRIAGE CUSTOMS IN SAMEGRELO

საქორწინო კავშირების რეგულირების ნორმები სამეგრელოში

David chitanava

Doctoral/PhD

Tbilisi State University,

Ivane Javaxishvili Institute of

History and Ethnology

Ivane Javakhishvili Institute

of History and Ethnology,

Laboratory of Anthropological Studies.

Senior Researcher

Tbilisi, Chavchavadze Avenue 1.

ORCID 0000-0002-2610-2094

davit.chitanava@tsu.ge

555-39-43-91.

Ketevan Tsimintia

PhD student, Ethnology Department,

Ivane javakhishvili Tbilisi State University

Faculty of Humanities

Tbilisi, Chavchavadze Avenue 1.

ORCID 0000-0003-1186-5731

ketitsimintia@gmail.com

591-01-52-51

Abstract

The article is dedicated to the banning or preventing circumstances and exogamy (between the members of a socium and clan) based on the new ethnographic material gained on the fieldwork in Samegrelo and archive documents. Nowadays, this is still proved not a remain but as a rule of a life.

A clan is an important element of studying an ethnos that provides valuable information for researching anthropologic and contemporary genetic (DNM) issues as a clan is found not only in a point of historic-ethnographic view but also an analogy of biologic and genetic marks. In this respect, a clan supplies the reliable information regarding genetic. The marriage circle determines the genetic and morphologic polymorphism of population, its inbreeding and panmixia.

Studying and fixing the rules of exogamy is very important in everyday life to avoid the cases of incest as the marriage between relatives lead to adverse consequences in a point of genetic and social view.

There are hundreds of clans in Samegrelo between them marriage has been banned. The main reasons for this prohibition are considered social, religious economic and other factors. One of the vital features is the clans' historic memory of the same origin. Particularly, the clans living in different

locations do not get married in accordance to the folk story about their origin of the same clan. In Samegrelo, exogamy is protected not only by blood ties but also relations by marriage.

The research revealed the following circumstances that ban and prevent the marriage: 1. The memory about the same origin. 2. “Ginochama” as a curse by the icon 3. to connect the particular clan with its branch “Gamnarki” (one genealogical group) in a prayer “Okhvameri”. 4. Sharing the same shrine 5. The social equality 6. Living within the same monogamic village or neighbourhood. 7. Christening relations witnessing 8. Various relations within a clan 9. Endogamy 10. Diseases.

Key words: Samegrelo, exogamy, endogamy, surname, marriage circle, ethnology, anthropology

დავით ჭითანავა

ისტორიის დოქტორი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის, ივ. ჯავახიშვილის
ისტორიისა და ეთნოლოგიის
ინსტიტუტის ანთროპოლოგიური
კვლევის ლაბორატორიის უფროსი
მეცნიერი-თანამშრომელი.
თბილისი, ჭავჭავაძის გამზ. #1.
ORCID 0000-0002-2610-2094
davit.chitanava@tsu.ge
555-39-43-91.

ქეთევან ციმინტია

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ეთნოლოგიის
დეპარტამენტის
ჰუმანიტარული ფაკულტეტის
დოქტორანტურის სტუდენტი
თბილისი, ჭავჭავაძის გამზ. #1.
ORCID 0003-1186-5731
ketitsimintia@gmail.com
591-01-52-51

აბსტრაქტი

სტატია ეძღვნება სამეგრელოში ავტორთა მიერ უშუალოდ ველზე მოპოვებული ახალი ეთნოგრაფიული და საარქივო მასალების საფუძველზე, საქორწინო კავშირების ამკრძალავ და დამაბრკოლებელ გარემოებებს და ევზოგამიის წესებს გვარსახელთა, თუ ცალკეული სოციუმის წევრთა შორის, რომელიც დღესაც დასტურდება არა როგორც გადმონაშთი, არამედ როგორც ცხოვრების წესი.

გვარსახელი, ეთნოსის შესწავლის მნიშვნელოვანი ელემენტია, რომელიც ანთროპოლოგიური და თანამედროვე გენეტიკური (დნმ კვლევები) კვლევების მიმართულებითაც მეტად მნიშვნელოვანი ინფორმაციის მატარებელია, რამდენადაც გვარსახელი განიხილება არა მარტო ისტორიულ-ეთნოლოგიური თვალსაზრისით, არამედ

როგორც ბიოლოგიური, ანუ გენეტიკური მარკერების ანალოგი. ამ მხრივ გვარსახელი უტყუარ გენეტიკური ინფორმაციის მატარებელია. ქორწინებათა წრე განსაზღვრავს მოსახლეობის გენეტიკურ და მორფოლოგიურ პოლიმორფიზმს, ინბრიდინგს, პანმიქსიას.

ეკზოგამიის წესების ფიქსირება და შესწავლა მნიშვნელოვანია ჩვეულებრივ ყოფაში სისხლის აღრევის შემთხვევების თავიდან ასაცილებლად, რამდენადაც ნათესავეებს შორის ქორწინება იძლევა მავნე შედეგებს, როგორც გენეტიკური, ისე სოციალური თვალსაზრისით.

სამეგრელოში რამდენიმე ასეული გვარია ისეთი, რომელთა შორის ქორწინება დღესაც აკრძალულია. ამის მიზეზები სხვადასხვაა (სოციალური, ეკონომიკური, ფეოდალური ურთიერთობები და სხვ.). ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანია გვარების ისტორიული მახსოვრობა ოდესღაც მათი თანამოგვარეობის შესახებ. კერძოდ, არსებობენ ისეთი გვარები, რომლებიც ტერიტორიულად ძალზე შორს ცხოვრობენ, მაგრამ ერთმანეთში არ ქორწინდებიან, რადგან მათ გადმოცემით ახსოვთ, რომ ისინი ოდესღაც ერთი გვარისანი იყვნენ. სამეგრელოში ეკზოგამია დაცულია, არა მარტო გვარის შიგნით, ე. ი. სისხლით, არამედ მოყვრობით და ხელოვნურ დანათესავებულებშიც. ამ და სხვა მიმართულებით გამოვლინდა ქორწინების გამომრიცხველი და დამაბრკოლებელი შემდეგი გარემოებები: 1. საერთო წარმომავლობის ხსოვნა; 2. „გინოჩამა“, ანუ ხატზე გადაცემა; 3. კონკრეტული გვარის კონკრეტულ „გამნარყთან“ (ერთ გენეალოგიურ ჯგუფთან) „ოხვამერთი“ ანუ ლოცვით დაკავშირება; 3. ერთი ხატის ყმობა; 4. სოციალური უთანასწორობა; 5. ერთი მონოგენური სოფლის, უბნის შიგნით ქორწინების აკრძალვა; 6. ნათელ-მირონობა და მეჯვარეობა; 7. ხელოვნური ნათესაობის სხვადასხვა ფორმები; 8. ენდოგამია 9. დაავადებები.

საკვანძო სიტყვები: სამეგრელო, ეკზოგამია, ენდოგამია, გვარსახელი, ქორწინებათა წრე, ეთნოლოგია, ანთროპოლოგია.

შესავალი

ადამიანის განვითარების გზაზე სოციალური და ეკონომიკური ურთიერთობების რეგულირება და პროგრესირებადი საზოგადოების ჩამოყალიბების წინაპირობები ათასწლეულების სიღრმეში იკარგება. განვითარების ამ გზაზე მნიშვნელოვანია ქორწინების და სქესთა შორის ურთიერთობების მარეგულირებელი იმ ნორმების შესწავლა, რომელიც ეთნოგრაფიული მასალით დღესაც დასტურდება არა როგორც გადმონაშთი, არამედ როგორც ცხოვრების წესი.

სექსუალურობის გაადამიანურება კაცობრიობის ჯერ კიდევ ღრმა წარსულში დაიწყო. სწორედ ამ გაადამიანურებაში ვლინდება პიროვნება როგორ სოციალური ინდივიდი (ბექია, 1980: 93). ადამიანების ნებისმიერმა საზოგადოებამ შეცვალა თავისი ფიზიკური არსებობის პირობები წესების ისეთი რთული კომპლექსებით, როგორებიცაა: ინცესტის აკრძალვა, ენდოგამია, ეკზოგამია, ქორწინების დაშვება ცალკეულ ნათესავეებს შორის, პოლიგამია ან მონოგამია, ან მორალური, სოციალური, ესტეტიკური და ეკონომიკური ნორმების მეტ-ნაკლებად სისტემატიური გამოყენება (Левин_Строс, 1985: 312). ამ რთული კომპლექსებიდან ყველაზე მნიშვნელოვანია ეკზოგამიის როლის ჩვენება ადამიანის, როგორც ბიოლოგიური, ისე სოციალური არსების ჩამოყალიბებაში. ამ წესმა შესძლო გაეერთიანებინა ერთი მეურნეობის, ერთი იდეის, ერთი მორალური ნორმების ადამიანები, დაარეგულირა ურთიერთობები მეზობელ თემებთან. ეკზოგამიის წესის შემომღებმა ხალხებმა, ჩვენი აზრით, შეძლეს პირველი ბიძგი მიეცათ ე. წ. „ნეოლითური რევოლუციისათვის“ (სხვა მნიშვნელოვანი ფაქტორების გათვალისწინებითაც). ეკზოგამიის წესის დამკვიდრება საზოგადოების და

საზოგადოებრივი წესრიგის ჩამოყალიბების, მისი შემდგომი რეგულირების პირველი დიდი მიღწევაა (ჭითანავა, 2016: 58-61). ეკზოგამიის წესი კრავს გვარს, სისხლით ნათესავეებს, რომელიც ეთნოგრაფიულად ჩვენთვის ხელმისაწვდომი პერიოდისათვის არა მარტო გვარის შიგნით, ე. ი. სისხლით ნათესავეებს შორის მოქმედებს, არამედ, ხელოვნური და მოყვრობითი ნათესაობის შიგნითაც.

სანამ ადამიანი თავის ქცევებში აგრძელებდა მორჩილებას იმ ორი ძირითადი ინსტინქტის მიმართ, როგორცაა სქესის და კვების ინსტინქტები, მანამდე ის ჯერ კიდევ არ იყო ადამიანი. ადამიანში ადამიანურის აღზევების უმთავრესი მომენტი იყო მისი სოციალური საწყისისადმი დამორჩილება, ქცევაში სოციალური ნორმების დამკვიდრება. სქესობრივი ინსტინქტების ალაგმვამ წარმოქმნა წარმოდგენები ნათესაობაზე (Зиотарев, 1964: 63). მორგანს სწორედ ტომის კულტურული ზრდა ჰქონდა ალბათ მხედველობაში და არა თავის ქალის რეალური ფიზიკური ცვლილება, როდესაც აღნიშნავდა, რომ `არამონათესავე პირებს შორის საქორწინო ურთიერთობებთან დაკავშირებული ახალი წესრიგის შემოღებას დადებითი იმპულსი უნდა მიეცა საზოგადოებრივი განვითარებისათვის. ასეთი ქორწინებები ფიზიკურად და გონებრივად უფრო ძლიერ შთამომავლობას იძლეოდა. ბარბაროსული ცხოვრების გარემოებებიდან გამომდინარე, როდესაც ორი პროგრესირებადი ტომი კარგი გონებრივი და ფიზიკური მონაცემებით ერთმანეთს ეჯახებოდა და ერწყმოდა, ახალი თაობის თავის ქალა და ტვინი უნდა გაფართოებულიყო და გაზრდილიყო ორივე ტომისათვის დამახასიათებელი პროპორციების შესაბამისად. ასეთი თაობა ყველა წინანდელზე უფრო მაღლა უნდა მდგარიყო, ამ უპირატესობას უნდა მოეტანა ინტელექტის მატება და რიცხოვნობის გაზრდა. ეს არ წარმოადგენს კაცობრიობისათვის ჩვეულებრივ თანმდევეს, არამედ წარმოადგენს განვითარების პროდუქტს, ყველა დანარჩენი სულიერი მიდრეკილებების და ძალის მიმართ` (Льюис Г. Морган, 1935: 272). კაცობრიობა, რომელიც ცდილობს თავიდან აირიდოს ნათესავეებს შორის ქორწინება-სწორ გზაზე დგას (Шурц, 1923: 121-122).

მართებულადაა შენიშნული, რომ ერთი `ბუნების`, ანუ ერთ სოციალურ ჯგუფს შორის ქორწინება მოიტანს ისეთივე შედეგს მსოფლიო წესრიგში, განწირულია ისეთივე საცოდავი უნაყოფობისათვის, როგორც ეს შეიძლება იყოს ერთი სქესის ინდივიდებს შორის ქორწინებისას. ეკზოგამიის კანონის დარღვევა წარმოადგენს არა მარტო იმ ორგანიზაციის დარღვევას, რომელსაც ეფუძნება ადამიანთა ერთობლივი ცხოვრება, არამედ ეს არის კიდევ ერთი ზუსტი ექვივალენტი ჰომოსექსუალიზმისა მისტიკურ ჭრილში (Капуа, 2003: 203-204).

ეკზოგამიის წარმოქმნის მიზეზის თეორია, რომელიც სისხლის აღრევის მავნე შედეგებზე იდგა, დიდი ხნის განმავლობაში მოძველებულად ითვლებოდა. თუმცა XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან მოყოლებული გენეტიკის განვითარებასთან ერთად უპირატესობა მიენიჭა იმ აზრს, რომ ახლონათესაურ ქორწინებას მივყავართ უფრო მეტად ლეტალური და სუბლეტალური გენების განმტკიცებასა და მოგროვებასთან, ვიდრე ხელსაყრელი გენებისა (დუბინინი, ლერნერი, მორტონი, აურბახი) (Файнберг, 1975: 57).

ეკზოგამიის წარმოშობის შესახებ მოსაზრებებს თუ გადავხედავთ, თითქოს ისე ჩანს, რომ საკითხთან დაკავშირებით საეჭვოა ოდესმე ერთ მიახლოებულ ჭეშმარიტებამდე მისვლა. რა თქმა უნდა წარმოშობის მიზეზების დადგენა მნიშვნელოვან და სკვანძო საკითხთა რიგშია ეთნოლოგიური მეცნიერებისთვის, მაგრამ დღევანდელი რეალობიდან გამომდინარე უფრო მნიშვნელოვნად გვეჩვენება საქორწინო-სქესობრივ ურთიერთობათა ნორმებზე ჩვენს მიერ ველზე მოპოვებული ახალი ეთნოგრაფიული მასალების კლასიფიცირებულად ჩვენება სამეგრელოს მაგალითზე, რომელიც ასახავს, როგორც დღევანდელი ცხოვრების წესს, რაც უმთავრეს შემთხვევაში არა მარტო უახლოეს პერიოდში გარკვეული სოციუმის წევრებს შორის

წარმოქმნილი ხელოვნური და მოყვრობითი ნათესაობის ფორმებით არის განპირობებული, არამედ ზოგადად მთელ რიგ გვარსახელთა შორის ისტორიული მახსოვრობითაც არის განმტკიცებული. ამდენად, ეგზოგამიის სოციალური და გენეტიკური როლის განსაზღვრის შანსი ამ მიმართულებით წარმოებულ კვლევაში მეტად დიდია. ჩვენ ამჯერად ვრცლად ვერ შევხებით საკითხთან დაკავშირებულ წმინდა გენეტიკურ და ანთროპოლოგიურ კვლევებს, რამდენადაც გენეტიკური მრავალფეროვნების შესწავლა ბიოლოგიური თვალსაზრისით ღრმა ინტერდისციპლინარულ მიდგომებს მოითხოვს. ამჯერად გვინდა ვაჩვენოთ სქესობრივ ურთიერთობათა რეგულირების ტრადიციულად არსებული ის მრავალფეროვანი ფორმები ჩვენს მიერ სამეგრელოში მოპოვებული ახალი სავლე-ეთნოგრაფიული მასალების საფუძველზე. ზოგადად კი აღვნიშნავთ, რომ წარმოდგენილი მასალა ანთროპოლოგიური და გენეტიკური (დნმ კვლევები) კვლევების მიმართულებით მეტად მნიშვნელოვანია (Yardumian A., Shengelia R., Chitanav D., Laliashvili Sh., Bitadze L., Laliashvili I., Villanea F., Sanders A., Azzam A., Groner V., Edleson K., Vilar M.V., Schurr T.V., 2017: 838-852; Schurr T.V., Yardumian A., Shengelia R., Bitadze L., Chitanava D., Laliashvili Sh., Laliashvili I., Sanders A., Azzam A., Groner V., Edleson K., Vilar M.V., 2015: 322; Yardumian A., Schurr, T. G., Shengelia R., Chitanava D., Laliashvili Sh., Bitadze L., Laliashvili I., 2017: 22-29; Shengelia R., Andriadze G., Bitadze L., Chitanava D., Chikovani N., Khmaladze E., Kekelidze M., Laliashvili Sh., 2017: 120-126). აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ეგზოგამიის მთავარი ობიექტი გვარსახელი, ეთნოსის შესწავლის მნიშვნელოვანი ელემენტია, რომელიც ძირითადად შეისწავლებოდა ეთნოსტორიულ ჭრილში, თუმცა XX საუკუნის 60-იანი წლებიდან დანერგილი კვლევის ახალი მიმართულებებით, გვარსახელი გამოიყენება, როგორც ბიოლოგიური, ანუ გენეტიკური მარკერების ანალოგი (Crow, Mange, 1965: 199-203). ამ მხრივ, გვარსახელი უტოლდება ერთი კოდომინანტური გენეტიკური სისტემით მიღებულ ინფორმაციას და Y-ქრომოსომის დნმ მარკერების მსგავსად გადაეცემა თაობებში მამის ხაზით. გარდა იმისა, რომ გვარსახელი უტყუარ გენეტიკური ინფორმაციის მატარებელია, იგი ასევე იძლევა ქორწინებითი უპირატესობების შესწავლის შესაძლებლობას. თავის მხრივ, ქორწინებათა წრე განსაზღვრავს მოსახლეობის გენეტიკურ და მორფოლოგიურ პოლიმორფიზმს,

ინბრიდინგს, პანმიქსიას (ჭითანავა, შური, ციმინტია, შენგელია, იარდუმიანი, ლალიშვილი, შენგელია, 2019: 301). აღსანიშნავია, რომ ქართულ სამეცნიერო სივრცეში სწორედ ამ მიმართულებითაც პირველად მოხდა საკითხის დასმა (Chitanava D., Schurr Th.G., Bitadze L., Khorava B., Tsimintia Q., Shengelia I., Yardumian A., Laliashvili, Sh., Shengelia R., 2019: 109-114; Witanova, T. Suri, I. bitaZe, b. xorava, q. cimintia, i. Sengelia, a. iardumiani, S. laliSvili, r. Sengelia, 2019: 301-322)

მეთოდი

ჩვენს მიერ სამეგრელოში მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალების შედეგად მოძიებულ იქნა სხვადასხვა გვარები, რომლებსაც ერთმანეთთან ნათესაობა არ აკავშირებთ, თუმცა ერთმანეთზე არ ქორწინდებიან. სავლე-ეთნოგრაფიული მასალის მოსაძიებლად გამოყენებულ იქნა სავლე ეთნოგრაფიის მეთოდი. ვერბალური ინფორმაციის მიღება მოხდა უშუალოდ ინტერვიუს პროცესში. ქორწინების აკრძალვის მიზეზების კვლევა მოხდა მეორეული და დოკუმენტების ანალიზის მეთოდის გამოყენებით.

შედეგები

გვარებს შორის ქორწინების აკრძალვის კვლევამ, ეთნოგრაფიული მახასიათებლების გამოვლენამ კვლევის პროცესში, ცხადჰყო, რომ თანამედროვე ვითარებაშიც შედარებით კონსერვატიულ საზოგადოებასთან გვაქვს საქმე, ანუ ისტორიულად არსებული ნორმები

სოციუმის მეხსიერებაში მკვეთრად არის დაცული. გამომდინარე იქიდან, რომ გლობალიზაციის ეპოქაში, ეთნოგრაფიული მახასიათებლები საკმაოდ მკვეთრად იცვლება, ამ მხრივ დღეს არსებული რეალობის დაფიქსირება სავალდებულოდ და საჩქაროდ მიგვაჩნია, რადგან რამდენიმე წელიწადში შეიძლება, ღირებულებების ცვალებადობასთან ერთად, სრულიად სხვაგვარი ვითარება დავაფიქსიროთ. ამ კვლევის წმინდა პრაქტიკული მნიშვნელობა ასევე ჩანს იმის ჩვენებაში, რომ ნათესავებს შორის ქორწინება იძლევა მავნე შედეგებს, როგორც გენეტიკური, ისე სოციალური თვალსაზრისით.

წმინდა თეორიული თვალსაზრისით, წინამდებარე კვლევის შედეგები დიდი ინფორმაციის შემცველია თანამედროვე ანთროპოლოგიური და გენეტიკური კვლევებისათვის რამდენადაც გვარსახელი გამოიყენება როგორც ბიოლოგიური და გენეტიკური მარკერების ანალოგი. ეს ქმნის საკითხის სამომავლოდ არა მარტო ისტორიულ-ეთნოლოგიური, არამედ ანთროპოლოგიური თვალსაზრისით შესწავლის აუცილებლობას.

მსჯელობა

თავის დროზე ს. მაკალათიამ შენიშნა, რომ სამეგრელოში, `მექორწინე ქალ-ვაჟს შორის შორეული ნათესაური კავშირიც არ უნდა ყოფილიყო, რაც სასტიკად აკრძალული იყო\_`ვაშინერს`. ერთი გვარის ქალ-ვაჟის შეუღლება არ შეიძლებოდა, არც დედის გვარის ქალის შერთვა შეიძლებოდა, არ ირთავდნენ აგრეთვე თავისი მოგვარე გათხოვილი ქალის შვილსაც, აკრძალული იყო (`ვაშინერს`, -ს. მ.) ძიძის-`ძიძისკუაშ` ნათესავისა და მისი გვარის შერთვა, და არც ძმად, დედად და დად თუ მამად მოგებული `ჩაფილის` ნათესავისა და მახლობლის შერთვა. არ ირთავდნენ აგრეთვე შვილობილის `სკუალაფირი` გვარისას და ნათესავს. ერთი სოფლისას, ხატის ქალ-ვაჟის შეუღლებას გაურბოდნენ და უფრო სასურველი და მიღებული იყო ქალი სხვა სოფელში გაეთხოვებინათ. ვინც ამ წესს დაარღვევდა, მას სასტიკად კიცხავდნენ და დევნიდნენ` (მაკალათია, 1941: 260).

ჩვენს მიერ ქორწინების გამომრიცხავ და დამაბრკოლებელ გარემოებებზე მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, სამეგრელოში რამდენიმე ასეული გვარია ისეთი, რომელთა შორის ქორწინება დღესაც აკრძალულია. ამის მიზეზები სხვადასხვაა (სოციალური, ეკონომიკური, ფეოდალური ურთიერთობები და სხვ.), მაგრამ მიზეზთა შორის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანია გვარების ისტორიული მახსოვრობა ოდესღაც მათი თანამოგვარეობის შესახებ. კერძოდ, არსებობენ ისეთი გვარები, რომლებიც ტერიტორიულად ძალზე შორს ცხოვრობენ, მაგრამ ერთმანეთში არ ქორწინდებიან, რადგან მათ გადმოცემით ახსოვთ, რომ ისინი ოდესღაც ერთი გვარისანი იყვნენ. ეკზოგამიის ამ წესის ფიქსირება და სათანადოდ აღწერვა, ძალზე მნიშვნელოვანი ინფორმაციის მატარებელია როგორც გენეტიკური კვლევების თვალსაზრისით, ისე მიგრაციული პროცესების თვალის სადევნებლად და ჩვეულებრივ ყოფაში სისხლის აღრევის შემთხვევების თავიდან ასაცილებლად (Читанова, 2019: 98).

სამეგრელოში ეკზოგამია დაცულია, არა მარტო გვარის შიგნით, ე. ი. სისხლით, არამედ მოყვრობითა და ხელოვნურ დანათესავებულებშიც (ნათელ_მირონით, დამძობილებით და სხვა). ამდენად, სამეგრელოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში გამოვლინდა ქორწინების გამომრიცხველი და დამაბრკოლებელი შემდეგი გარემოებები: 1. საერთო წარმომავლობის ხსოვნა; 2. „გინოჩამა“, ანუ ხატზე გადაცემა; 3. კონკრეტული გვარის კონკრეტულ „გამნარყთან“ (ერთ გენეალოგიურ ჯგუფთან) „ოხვამერით“ ანუ ლოცვით დაკავშირება; 3. ერთი ხატის ყმობა; 4. სოციალური უთანასწორობა; 5. ერთი მონოგენური სოფლის, უბნის შიგნით ქორწინების აკრძალვა; 6. ნათელ-მირონობა და მეჯვარეობა; 7. ხელოვნური ნათესაობის სხვადასხვა ფორმები; 8. ენდოგამია; 9. დაავადებები.

ჩვენს მიერ მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალის სრულად წარმოჩენა ყველა იმ გვარსახელზე სადაც ქორწინების სრული აკრძალვა და მის დამაბრკოლებელი გარემოებები დაფიქსირდა, ამ სტატის ფარგლებში შეუძლებელია, ამდენად, საილუსტრაციოდ ცალკეული მაგალითების წარმოდგენით შემოვიფარგლებით:

1.საერთო წარმომავლობა. ძალზედ მნიშვნელოვანია გვარსახელთა ისტორიული მახსოვრობა მათ საერთო წარმომავლობაზე, რომლის ძალითაც დღევანდელ რეალობაშიც სხვადასხვა გვარსახელთა შორის სქესობრივ-საქორწინო ურთიერთობათა აკრძალვა მოქმედებს.

მაგალითისათვის, სამელიები არ ქორწინდებიან მელიებზე. გადმოცემით, ისინი ლაზები არიან. მათი თავდაპირველი გვარი მელია ყოფილა, შემდეგ კი -სა წინსართი დაუმატებიათ და სამელიები გამხდარან. უბილავებს, ვიბლიანებს და უგულავებს, მინდილაიებს და ბენდელიანებს, მანტუებს და მატუებს შორისაც საერთო წარმომავლობის ხსოვნა ქორწინების გამომრიცხველ გარემოებად მიიჩნევა.

სამეგრელოში მცხოვრები შონიები გადმოცემით ადრე ჩარკვიანები ყოფილან. პირველი დამის უფლების გამო დადემქელიანებთან მოსვლიათ კონფლიქტი და მოუკლავთ მათი ერთ-ერთი წარმომადგენელი. გამოქცეულან სამეგრელოში და დასახლებულან სოფელ ბიასა (ხობის მუნიციპალიტეტი) და სოფელ ფახულანში (წალენჯიხის მუნიციპალიტეტი). ჩარკვიანების ცალკეულ შტოებს გვარი გადაუკეთებია შონიად, ჯორჯიკიად და დემურიად. მას შემდეგ ამ ოთხ (ჩარკვიანებს, შონიებს, ჯორჯიკიებს და დემურიებს) გვარსახელს შორის ქორწინება აკრძალულია. ოდინდელი თანამოგვარეობის მიზეზით ქორწინება აკრძალული იყო შენგელიას, ჯორჯიკიას და შონიას შორის, ისინი ერთ `გამნარყად` (ერთი წინაპრის შთამომავლები-იგივე დინო და თური) ითვლებოდნენ.

ოდესღაც არსებული თანამოგვარეობის ხსოვნით ქორწინება აკრძალული იყო სოფელ ჯადირაში (წალენჯიხის მუნიციპალიტეტი) მცხოვრებ ხარჩილავებს, მეზონიებს და ქეხურიებს შორის.

დედის მხრიდან ნათესაობის მიზეზით არ ქორწინდებოდნენ ერთმანეთში ტიბუები ჩუხუები (ჭაქვინჯის თემი-ზუგდიდის მუნიციპალიტეტი), რადგან ადრე ჩუხუას ტიბუას გვარის ქალი ჰყოლია ცოლად.

სოფელ შუა ხორგაში (ხობის მუნიციპალიტეტი) მცხოვრები ნასარაიების თავდაპირველი გვარი ყოფილა აფხაზეთიდან ლაკირბაია. შესაბამისად მათ ეკრძალებათ აფხაზეთში მცხოვრებ ლაკირბაიებთან ქორწინება.

ქორწინება აკრძალული იყო ზუგდიდის მუნიციპალიტეტის ყულიშკარის თემში მცხოვრებ მაქაცარიებისა და როგავების გვარს შორის, ე. ი. ორი მონოგენური უბანი (საროგა და სამაქაცარიო, კონკრეტულად როგავები და მაქაცარიები) ერთმანეთში არ ქორწინდებოდნენ. მთხრობელთა გადმოცემით, მაქაცარიებსა და როგავებს შორის ქორწინების აკრძალვის მიზეზი გახლდათ ის, რომ ისინი ერთმანეთის ნათესავებად ითვლებოდნენ. გადმოცემით, როდესაც ყულიშკარში ჩამოსულა როგავების სამი ძმა და ერთი და, მაშინ მათი და აქ დამხვდური მაქაცარიების გვარის კაცზე გათხოვილა, რომლის შთამომავლებადაც ითვლებიან აქ მცხოვრები მაქაცარიები; როგავები მათ თავიანთ `დის შვილებს` ეძახიან. ასევე, ასეთივე ნიშნით ქორწინება იკრძალებოდა ამავე სოფელში მცხოვრებ ქანთარიებისა და თირქიების გვარებს შორის.

2. „გინოჩამა“ (ხატზე გადაცემა). ხატზე გადაცემა – „გინოჩამა“ საუკუნეების მანძილზე შექმნილი და პრაქტიკაში დამკვიდრებული ხალხური სამართალია. „გინოჩამა“ საკმაოდ გავრცელებული იყო მეგრელთა შორის მართლმსაჯულების აღსასრულებლად. „გინოჩამათ“ გასამართლების ერთ-ერთი სასჯელი სწორედ ქორწინების აკრძალვა იყო. თუმცა ეს

უკანასკნელი არ ვრცელდება მთლიანად გვარზე და ტაბუ მხოლოდ მცირე სოციალურ შემოიფარგლება. არის მაგალითები, როდესაც აკრძალვის მიზეზმა ლეგენდის სახით მოაღწია დღევანდელიობამდე ან სულაც მხოლოდ სიტყვის „ვაშინერს“-აკრძალულის ძალით შემოინახა სოციალურმა.

ამ მიზეზით ქორწინების აკრძალვის მაგალითია ლუკავებსა და მიქავებს, ლუკავებსა და ღვინჯილებს, აბულაძეებსა და მოლაშხიებს, კვარაცხელიებს და ჩანგელიებს, არქანიებს, გოგოხიებსა და ბულიებს, კაკაჩიებსა და შენგელაიებს შორის არსებული ტაბუირებული ურთიერთობები.

ხატზე გადაცემა სხვადასხვა მიზეზით ხდებოდა, მაგალითად, ობუჯის თემში (წალენჯიხის მუნიციპალიტეტი) მცხოვრები კაკაჩიების სამი ძმა ჩამოსულან მერკულადან (აფხაზეთი, გალის რ-ნი), დაახლოებით 200 წლის წინ. მათ წინაპრებს იქ მოუპარავთ ქიაჩის ხატი, რისთვისაც შემდგომ შერგელაიებთან (იგივე შენგელაიები) ჰქონიათ კონფლიქტი. შერგელაიები სოფელ ობუჯის აზნაურები ყოფილან, რომელთაც კაკაჩიებისათვის გამოუყვიათ მდ. ხუფინის გასწვრივ სამოსახლო ადგილი. კაკაჩიების მიერ ჩამოტანილი ქიაჩის ხატს დიდი შემოსავალი მოჰქონდა მათთვის. შერგელაიებს მათთვის ჯერ ხატის შემოსავლიდან წილი მოუთხოვიათ, ხოლო შემდგომ კი სრულიად წართმევა განუზრახავთ და წაურთმევიათ კიდევ. ამის გამო კაკაჩიები ყოველ წელს ხატზე გადასცემდნენ ხოლმე შენგელაიებს და ხარს სწირავდნენ. მათ შორის ქორწინება აკრძალული იყო. ამ ბოლო დროს კი შენგელაიების თხოვნით კაკაჩიებმა ყულის სალოცავში `ახსნა` („ალობა“) მისცეს და ამით `ხატზე გადაცემის ცოდვა შეწყდა`.

სალიების ნაწილი ლესალედან საჩინოში გადასახლებულა. სალიების თავდაპირველი გვარი ყოფილა სარიშვილი. ნატანებში (გურია) მცხოვრები სალიები ლესალედან წასულან. ადრე, ყოველი წლის მარიაობას იხდიდნენ სალიობას. სალიასა და შელიას გვარს შორის ქორწინება აკრძალული იყო, რადგან ერთ-ერთ შელიას მოუკლავს სალია, სალიებს ის ხატზე გადაუციათ და ამის შემდეგ მათ შორის ქორწინება აკრძალა.

თოდუების ძირძველი საცხოვრისი იყო სოფელი ოცინდალე (თაიას თემი-ჩხოროწყუს მუნიციპალიტეტი). გადმოცემით, თოდუებს ოცინდალეს ეკლესიაში ბავშვი ჩაუშენებიათ, რომელიც ყოფილა გვარად ოთხოზორია. ოთხოზორიებს ისინი ამის გამო ხატზე გადაუციათ. ამის შემდეგ ამ ორ გვარს შორის ქორწინება აკრძალულია.

3. „ოხვამერი“-თ, ანუ ლოცვით დაკავშირება. ქორწინების გამომრიცხველი გარემოებაა კონკრეტული გვარის კონკრეტულ „გამნარყთან“. „გამნარყი“ (იგივე დინო-პატრონიმიული ერთეული) ერთი გენელოგიური წრეა. დიდი გვარის შემთხვევაში, ერთ გვარს რამდენიმე „გამნარყი“ ყავს და შემოიფარგლება დაახლოებით, 4-6 თაობის შთამომავლებით.

სოფელ მუჭავაში (წალენჯიხის მუნიციპალიტეტი) მცხოვრები ბებელია არქანიას „გამნარყს“ ქორწინება ეკრძალება კაკუბავებზე და ჯობავებზე. თქმულების მიხედვით, ტყვეთა სყიდვის დროს, სამურზაყანოდან გაუტაცნიათ ორი ძმა კაკუბავა და ერთი ჯობავა. ბებელია არქანიას, წმინდა გიორგის შემწეობით სამივე სამურზაყანოელი გადაურჩენია დაღუპვას. გადარჩენილი კაკუბავები და ჯობავები დაპირდნენ ჯვარის (იგულისხმება დაბა ჯვარი) წმინდა გიორგის სალოცავს, რომ მაღლიერების ნიშნად, ყოველ ხუთ წელიწადში ერთხელ მას შესწირავდნენ ხარს და მათ გადამრჩენელ ბებელია არქანიას „გამნარყთან“/შთამომავლებთან ერთად ამ დღეს იდღესასწაულებდნენ: საგანგებო „ხვამას“ - ლოცვას ჩაატარებდნენ. კაკუბავების და არქანიების გვარი დღემდე იხდის სამადლობელ დათქმულ-„დუნაპირ“ ლოცვას. კაკუბავების, ჯობავების და არქანიების ეს კონკრეტული გამნარყი დღესაც იცავენ დღეობის გადახდის და ეგზოგამიის წესს.

4. ერთი ხატის ყმობა. ქორწინების გამომრიცხველი გარემოება ასევე ერთი ხატის ყმობაა, რაც, როგორც ქრისტიანული, ისევე წინარექრისტიანული სალოცავების წესით დანათესავებას გულისხმობს.

მაგალითად, ობუჯის თემში (წალენჯიხის მუნიციპალიტეტი) მცხოვრები ფიფიები და მესხიები ერთმანეთზე არ ქორწინდებიან. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ადგილ „ნოჯიხურში“ ისინი ერთი ხატის მსახურნი ყოფილან და ერთმანეთისათვის ძმობა და დამძმობა შეუფიცნიათ. იგივე მაგალითი გვაქვს ჯიხაშკარის თემში (ზუგდიდის მუნიციპალიტეტი) სადაც აქ მცხოვრები შენგელიები და ზარანდიები ყოველ წელიწადს, აღდგომის მესამე დღეს აღნიშნავენ საგვარეულო ლოცვას– „ქეჯვარობას“ (ჯეგე-მისარონი). ამ ორ გვარს მკაცრად აქვს ეგზოგამია დაცული.

სოფელ სარაქონში (ჩხოროწყუს მუნიციპალიტეტი) მცხოვრები შულაიების და ჯალალონიების სალოცავია ქეჯვარობა, რომლის დროსაც კლავენ ღორს 7 წელიწადში ერთხელ. აქ დგას ერთი წმინდა ხე, სადაც ეს ორი გვარი ერთად ლოცულობს ანთებული ცეცხლით (ჯოხზე წამოაგმევენ საწვავში დასველებულ დიდ ბამბას და მასზე ცეცხლი უნდა ენთოს ლოცვის დროს). ამ ნიშნით, ჯალალონიებსა და შულაიებს შორის ქორწინება აკრძალულია.

სოფელ ხეთაში (ხობის მუნიციპალიტეტი) მცხოვრებ ლატარიებსა და ბუკიებს ჰქონდათ ერთი სალოცავი (მიხილ და გაბრიელ მთავარანგელოზის ეკლესია) და საერთო სასაფლაო. ამ მიზეზით, ამ ორ გვარს შორის ქორწინება იკრძალება.

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის ჯგალის თემის მაგალითზე ჩვენ ამ სახის რეალობასთან გვაქვს საქმე: ერთი ხატის ყმობის გამო ქორწინება აკრძალული იყო კვარაცხელიებისა და ბელქანიების გვარს შორის, მიქაეებსა და ბელქანიებს შორის, სოფელ კანთში მცხოვრებ კვარაცხელიებსა და ხუბულიებს შორის, ბელქანიებსა და ხუბულავეებს, ქარაიებსა და სალიებს შორის, სალიებსა და შელიებს შორის, მიქაეებსა და კვარაცხელიებს შორის.

სავარაუდოდო მსგავსი მიზეზებით ქორწინება არ შეიძლებოდა და დღესაც დაუშვებელია ყულიშკარის თემის შიგნით (ზუგდიდის მუნიციპალიტეტი) მცხოვრებ გვილიებსა და თირქიებს შორის. როგორც მთხრობელი აღნიშნავს, `თუ ეს ორი გვარი თუ ერთმანეთში იქორწინებდა, მათი შთამომავლობა საღი არ იქნებოდა, მათ სასაფლაოც საერთო აქვთ. ასევე ქორწინება ეკრძალება ფიფიებისა და ნანავეების გვარს, რომელთა წარმომადგენლების გარდა ერთმანეთის მიცვალებულის მესაფლავედ წასვლა სხვას არ შეუძლია.

5.სოციალური უთანასწორობა. სოციალური უთანასწორობა ქორწინების დამაბრკოლებელი, მაგრამ არა გამომრიცხველი გარემოება, რომელიც უფრო ფეოდალური ეპოქისათვის იყო დამახასიათებელი. ამის მაგალითი დავაფიქსირეთ სონგულიებისა და შენგელაიების შორის. მათ შორის ქორწინების აკრძალვის მიზეზი სავარაუდოდ, წარსულში წოდებრივი უთანასწორობაა. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, სონგულიები შენგელაიების „მოინალეები“, ანუ მსახურები ყოფილან.

ძველად კაცისა და მესხიას შორის ქორწინება აკრძალული იყო, რამდენადაც კაციები `დაბალი დონის` (იგულისხმება სოციალური მდგომარეობა-დ. ჭ.) გვარად ითვლებოდნენ.

ტიბუების გვარი მითაგვარიას გვარზე არ ქორწინდებოდა, რადგან მითაგვარია `დაბალი წოდების` გვარად ითვლებოდა.

ამგვარი უამრავი მაგალითის მოყვანა შეიძლება. ცხადია აქ არ იგულისხმება თავადების და აზნაურების გვარების გლეხებზე არდაქორწინება, რაც ისედაც ნათელია. საქმე იმაშია, რომ მსგავსი აკრძალვა მოქმედებდა მთელ რიგ გლეხთა გვარებს შორისაც.

6. *erTi monogenuri soflis, ubnis, „samoxios” da Temis SigniT qorwinebis akrZalva*. მეგრული სოფელი თავის დროზე ერთი გვარისაგან შემდგარი მონოგენური ერთეული იყო, მიუხედავად იმისა, რომ დროთა განმავლობაში ეს მონოგენურობა ირღვეოდა, ერთი სოფლის, მით უმეტეს ერთი უბნის და ისეთი პოლიგენური დასახლების ერთეულის ფარგლებშიც, როგორცაა „სამოხიო”, ქორწინება სხვადასხვა გვარებს შორის აკრძალული იყო (ჭითანავა, 2020: 104-105). ამ მოვლენის ახსნა უნდა ვეძებოთ იმ ეპოქაში, როდესაც მეგრული სოფელი ერთი გვარით დასახლებულ ერთეულს წარმოადგენდა და რომელსაც ადათით და თვითმყოფადი ცხოვრების წესით საუკუნეების განმავლობაში იცავდა.

ერთ სოფელში, ერთ `ქუჩაში` თუ ერთ უბანში მოსახლე გვართა შორის ქორწინების აკრძალვის წესები საქართველოს სხვა კუთხეებისთვისაც არის დამახასიათებელი და ამ ფაქტის გამომწვევ მიზეზად საკვებით სწორად არის მითითებული, რომ მას ძველი ტრადიცია, კერძოდ კი სოფელში თუ უბანში ძველად ერთი გვარის მოსახლეობის, ერთი გვარით დასახლების ტრადიცია განაპირობებდა (ითონიშვილი, 1960: 62-63; მელიქიშვილი, 1986: 7-9); ასევე, მართებულია ის მოსაზრებაც, რომ თემში მცხოვრები სხვადასხვა გვარების `ერთი ხატისადმი ყმობა` აპირობებდა მათ ეგზოგამიურობას (ჭყონია, 1955: 34).

7. *ნათელ-მირონობა და მეჯვარეობა*. ქორწინების გამომრიცხველი გარემოებები ზოგჯერ გვარებს არ ახსოვთ, მაგრამ ამ მიზეზების ახსნა ჩვენ შევძელით საარქივო მონაცემებზე დაყრდნობით. წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში მცხოვრები ეგები, არ ქორწინდებიან თვალთვაძეებზე, თუმცა ამის მიზეზი არ ახსოვთ, ამ ორ გვარს შორის ეგზოგამია დღესაც მკაცრად არის დაცული. ამ აკრძალვის აღდგენა ქრისტიანული რელიგიით დანათესავების მიზეზით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული, კერძოდ, საარქივო მონაცემებით, 1880 წლის 20 ივლისს დაქორწინდნენ აზნაური თეიმურაზ ივანეს ძე თვალთვაძე და აზნაური დულხან კვიციანიას ასული ეგია (საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 489, ანაწერი 6, საქმე #999;). თუმცა, მომდევნო წლებში ეგიებს თვალთვაძეები უკვე დაუნათესავდნენ ნათლობის გზით: „1891 წლის 29 ივლისს აზნაურ პავლე ვატაიას ძე ეგიას და ნატალია გაბრიელის ასულს შეემინათ გაბრიელი. მიმრქმელი: მაქსიმე ნიკოლოზის ძე თვალთვაძე” (საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 489, ანაწერი 6, საქმე #1478;). სწორედ ამ პერიოდიდან ნათელ-მირონობის გზით ჩანს ეს ორი გვარი ერთმანეთთან დანათესავებული. აქვე უნდა აღინიშნოს, ნათელ-მირონობის გზით ქორწინების აკრძალვა მთლიანად გვარზე არ გადადიოდა, თუმცა მოყვანილი მაგალითი ეგიების და თვალთვაძეებს შორის მთლიანად გვარზე გავრცელდა, რამდენადაც ეს ორი გვარი (ეგები-9 სული; თვალთვაძეები-191 სული) „ნამღევ” (მცირერიცხოვან) გვარსახელთა რიცხვშია, რომლთა წინაპრები, როგორც ამას ჩვენს მიერ საარქივო მასალებით აღდგენილი მათი გენეალოგიური ხე გვიჩვენებს, ყველა ერთი შტოს შთამომავლები არიან (Chitanava D. Schurr Th.G. Bitadze L. Khorava B. Tsimintia Q. Shengelia I. Yardumian A. Laliashvili, Sh. Shengelia R., 2019: 113; ჭითანავა დ. შური. თ. ბითაძე ლ. ხორავა ბ. ციმინტია ქ. შენგელია ი. იარდუმიანი ა. ლალიშვილი შ. შენგელია რ., 2019: 319-322).

ძვაბავები და ფურთუხიებს შორის, დღესაც მკაცრად იცავენ ეგზოგამიის წესს, თუმცა ამის მიზეზი არ იციან. ჩვენი კვლევით, ეგზოგამია ეს შემთხვევა ქრისტიანული გზით დანათესავების შედეგია. კერძოდ, საარქივო მონაცემებით 1871 წლის ჯგალის წმინდა გიორგის ეკლესიის მეტრიკულ ჩანაწერში დაფიქსირებულია, რომ 7 ოქტომბერს დაქორწინდნენ გლეხი უჩანა გვამის ძე ფურთუხია და მარიამ მახუს ასული. თავსდებნი: მახუ, პავლე და ტოტია ფურთუხიები, ასევე, ჯაბე ძვაბავა. 1871 წლის 7 ნოემბერს დაქორწინდნენ გლეხი თეიმურაზ შუკოს ძე ძვაბავა და როდა კოჩას ასული. თავსდებნი: პახუ ძვაბავა და პავლე ფურთუხია (საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 489, ანაწერი 6, საქმე #771;). ამ შემთხვევაში ნათესაობა

მეჯვარეობის გზით შემდგარა. სავარაუდოდ, მეჯვარეები შვილებსაც მოუნათლავდნენ დაქორწინებულ წყვილს და ნათესაობა ნათლობითაც განმტკიცდებოდა.

8.ხელოვნური ნათესაობის სხვადასხვა ფორმები. ქორწინების დამაბრკოლებელი, მაგრამ არა გამომრიცხველი გარემოება სამეგრელოში არის ხელოვნური ნათესაობა, რომლის უამრავი ფორმებია ცნობილი. მაგალითად ასეთებია: „დიდაშ მანგიორი“-დედის მაგიერი, „მუმაშ მანგიორი“-მამის მანგიორი, „ჯიმაშ მანგიორი“-ძმის მაგიერი, „დაშ მანგიორი“-დის მაგიერი. ეს გამოიხატება იმაში, რომ როდესაც ადამიანს გარდაეცვლებოდა დედა, მამა, და, ან ძმა ირჩევდა მის მაგიერ ადამიანს და მიცვალებულის დაკრძალვის შემდეგ მის თმას მოაჭრევინებდა-„თუმაშ მუკოჭკირუა“, ამის შემდეგ მათ შთამომავლებს შორის ქორწინება აკრძალული იყო.

სამეგრელოში ქორწინება აკრძალული იყო და არის როგორც დედის ისე მამის მხრიდან ნებისმიერ თაობაში დაშორებული ბებიის გვარის და მის შორეულ ნათესავზე, რომელთანაც არანაირი სისხლით ნათესაობა არ გააჩნდა. ზოგჯერ ასეთი აკრძალვა მთლიანად გვარზეც გავრცელებულა. ასე მაგალითად ლეგენდის მიხედვით, ქორწინება აკრძალული იყო გოგობიას, არქანასა და ბულიას შორის. სამ ძმებს (გვარი უცნობია) ნადირობიდან უცნაური რძე მოჰქონდა. მათ ცოლებად ჰყოლიათ გოგობიას, ბულიასა და არქანას ქალები. ისინი ცოლებს რძის საიდუმლოს არ უმხელდნენ, ამიტომ ქალები ერთხელაც უკან გაყვნენ ჩუმად და ნახეს, რომ ისინი ირემს წველიდნენ. ამის მერე ირემი არ მოსულა მოსაწველად. ამ მიზეზით ხატისთვის შეუთქვამთ, რომ ამიერიდან ბულია, არქანია და გოგობია ერთმანეთში არ დაქორწინებულიყო. ამ ლეგენდაში ჩვენი აზრით, ჩანს ერთი დედამამიშვილების ცოლების გვარებზე მომავალში მათი შთამომავლების ქორწინების აკრძალვა. ყოველ შემთხვევაში ეს დამაბრკოლებელ გარემოებად უნდა ჩაითვალოს.

ასეთი და სხვა ხასიათის მოყვრები სამეგრელოში აღინიშნება ტერმინით „კერძ-მოჯგირობა“ (კერძ-ნათესაობა) (ანთელავა, 2005: 9).

9.ენდოგამია. ენდოგამია ეთნოსის თუ მის შიგნით მოქმედი ეთნოგრაფიული ჯგუფების შენარჩუნების და სტაბილურობის ერთ-ერთი წინაპირობაა, ხოლო მისი მნიშვნელოვნად დარღვევა იწვევს გარკვეულ ასიმილაციას, რაც როგორც ანთროპოლოგიური ტიპის ცვალებადობაში, ასევე კულტურისა და ყოფის სხვადასხვა ელემენტების, შესაძლოა რელიგიური და ენობრივი ნორმების დარღვევაშიც აისახოს. ასევე შეიძლება დაირღვეს მემკვიდრეობითობის უფლებაც, რაც მას “უცხოვან” კულტურულად განასხვავებს და სწორედ ამით ცდილობს იყოს გამორჩეული მისგან. ეთნოსთან შეუღლებულ პოპულაციებს შორის ენდოგამიისათვის გადამწყვეტია ტერიტორიული ერთობები, მაშინ, როცა ქორწინება ხდება მხოლოდ გარკვეულ ტერიტორიულ ჯგუფებს, ცალკეულ რეგიონებსა და ეთნოგრაფიული კუთხეების შიგნით.

ამ მხრივ სამეგრელოში საქორწინო ურთიერთობების არა ამკრძალავი, მაგრამ დამაბრკოლებელი გარემოებაა კუთხურობა, არამეგრელთან, ანუ საქართველოს სხვა ეთნოგრაფიულ ჯგუფებთან და მით უმეტეს სხვა ეთნოსთან ქორწინება. ეს ასპექტი, ცალკე კვლევას მოითხოვს და ის უნდა იყოს შესწავლილი როგორც კროს-კულტურული, ისე ფიზიკური ანთროპოლოგიის მონაცემთა ურთიერთმეჯერებით.

10.დაავადებები. ქორწინების კიდევ ერთი დამაბრკოლებელი და არა ამკრძალავი გარემოება იყო დაავადებები. სამეგრელოში ხშირი იყო ისეთი დაავადებები, როგორიცაა მალარია, ტიფი, ხოლერა და სხვ. იმ ოჯახებთან, რომელთაც ეს დაავადებები შეეყარათ, საქორწინო ურთიერთობებს ყველა ერიდებოდა. ეს არიდება რამოდენიმე თაობაში გრძელდებოდა, მანამ სანამ ეს მათ მახსოვრობაში იყო. დღეს მსგავსი ფაქტები არ დასტურდება.

დასკვნები. წინამდებარე ნაშრომში წარმოდგენილ კვლევას, ჩვენი აზრით, აქვს როგორც წმინდა თეორიული, ისე პრაქტიკული მნიშვნელობა. თეორიული თვალსაზრისით, ზემოთ წარმოდგენილი ეთნოგრაფიული მასალები, განსაკუთრებით იმ ნაწილში, სადაც საქმე ეხება გვარებს შორის ქორწინების აკრძალვის ისეთ წესებს, რომელსაც ოდესღაც არსებული თანამოგვარეობის შესახებ მათი ისტორიული მახსოვრობა აპირობებდა, დიდი მნიშვნელობის მქონეა საქართველოს მოსახლეობის მომავალი გენეტიკური კვლევებისათვის. ეს იმდენად, რამდენადაც, ზოგადად და კონკრეტულად გვარსახელის შიგნით არსებული ქორწინებათა წრე (რომელიც განსაზღვრავს გენეტიკურ და მორფოლოგიურ პოლიმორფიზმს და სხვა.) თანამედროვე კვლევებში განიხილება როგორც ბიოლოგიური, ანუ გენეტიკური მარკერების ანალოგი. ამ მხრივ, ანუ ქორწინებათა წრის დაზუსტების შემთხვევაში გვარსახელი უტყუარ გენეტიკური ინფორმაციის მატარებელია.

წმინდა პრაქტიკული მნიშვნელობით, ზემოთ წარმოდგენილი ეკზოგამიის ზოგიერთი წესების დაცვა (რომელსაც კაცობრიობამ სავარაუდოდ ჯერ კიდევ გვაროვნულ საზოგადოების დროს მიაღწია), განსაკუთრებით მოგვარეებსა და სხვა სისხლით ნათესავებს შორის, თანამედროვე ყოფაში სისხლის აღრევის შემთხვევების თავიდან ასაცილებლად იძლევა დიდ ინფორმაციას, რამდენადაც ნათესავებს შორის ქორწინება როგორც გენეტიკური, ისე სოციალური თვალსაზრისით არ არის მიზანშეწონილი. ქორწინების ამკრძალავი თუ დამაბრკოლებელი გარემოებები, მიუხედავად იმისა, რომ ის თანამედროვე ყოფაში დღესაც მოქმედია და ბევრ შემთხვევაში მკაცრად არის დაცული, ახალგაზრდა თაობაში ხშირად ირღვევა. ამის მიზეზი კი მათი არაინფორმირებულობაა ამ წესის მიმართ.

ნაშრომი ქვეყნდება შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური ხელშეწყობით (SRNSF) [Grant # PHDF-18-653.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- AnTelava N. (2005). *Tradiciuli saqorwino wes-Cveulebani samegreloSi*. Tbilisi: gamomcemloba "Tbilisi". (ანთელავა ნ. (2005). *ტრადიციული საქორწინო წეს-ჩვეულებანი სამეგრელოში*. თბილისი: გამომცემლობა „თბილისი“).
- Beqiaia m. (1980). *Ojaxis ganviTarebis socialuri problemebi*. Tbilisi: gamomcemloba "mecniereba". (ბეჟაია მ. (1980). *ოჯახის განვითარების სოციალური პრობლემები*. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“).
- IToniSvili Val. (1960). *QarTvel mTielTa saojaxo urTierTobis istoriidan*, Tbilisi: gamomcemloba "mecniereba". (ითონიშვილი ვალ. (1960). *ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან*, თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“).
- MakalaTia S. (1941). *Samegrelos istoria da eTnografia*. Tbilisi: gamomcemloba: "komunisti". (მაკალათია ს. (1941). *სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია*. თბილისი: გამომცემლობა: „კომუნისტი“).
- MeliqiSvili L. (1986), *Tradiciuli saqorwino wes-Cveulebis struqturis analizi da inovacia, tradicia da Tanamedroveoba*. Tbilisi: gamomcemloba "mecniereba". (მელიქიშვილი ლ. (1986), *ტრადიციული საქორწინო წეს-ჩვეულების სტრუქტურის ანალიზი და ინოვაცია, ტრადიცია და თანამედროვეობა*, თბილისი. გამომცემლობა: „მეცნიერება“).

- SaqarTvelos erovnuli arqivi, centraluri saistorio arqivi*, fondi 489, anaweri 6, saqme # 999; (საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 489, ანაწერი 6, საქმე #999).
- SaqarTvelos erovnuli arqivi, centraluri saistorio arqivi*, fondi 489, anaweri 6, saqme # 1478; (საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 489, ანაწერი 6, საქმე #1478).
- SaqarTvelos erovnuli arqivi, centraluri saistorio arqivi*, fondi 489, anaweri 6, saqme # 771; (საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 489, ანაწერი 6, საქმე #771).
- WiTanava D. (2016). Ekzogamiis warmoSoba da misi roli sazogadoebis CamoyalibebaSi, *kavkasiis antropologia da eTnologia*; ჭითანავა დ. (2016). (ეკზოგამიის წარმოშობა და მისი როლი საზოგადოების ჩამოყალიბებაში, კავკასიის ანთროპოლოგია და ეთნოლოგია).
- WiTanava D. (2020). *Kolxuri gvarsaxelis genezisi mrude sarkeSi*. Tbilisi. gamomcemloba: “qolorgrupi”. (ჭითანავა დ. (2020). კოლხური გვარსახელის გენეზისი მრუდე სარკეში. თბილისი. გამომცემლობა: „ქოლორ გრუპი“).
- WiTanava D. Suri T. biTaZe L. xorava B. cimintia Q. Sengelia I. iardumiani A. laliaSvili SH. Sengelia R. (2019) “Namlevi” gvarsaxelevi samegreloSi da misi kvlevis ZiriTadi aspeqtibi, *“analebi”*, t. XV. (ჭითანავა დ. შური. თ. ბითაძე ლ. ხორავა ბ. ციმინტია ქ. შენგელია ი. იარდუმიანი ა. ლალიშვილი შ. შენგელია რ. (2019). „ნამლევი“ გვარსახელები სამეგრელოში და მისი კვლევის ძირითადი ასპექტები, „ანალები“, (ტ. XV)).
- Wyonia I. (1955). *Qorwinebis instituti mTiuleTSi*. Tbilisi. gamomcemloba: “saqarTvelo smecnierebaTa akademiis gamomcemloba”. (ჟყონია ი. (1955). კორწინების ინსტიტუტი მთიულეთში. თბილისი. გამომცემლობა: „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“).
- Золотарев А. М. (1964). *Родовой строй и первобытная мифология*, М.: изд. «Наука».
- Каиуа Р. (2003). *Миф и человек. Человек и сакральное*, М. изд. ОГИ. 2003.
- Леви-Строс К. (1985). *Структурная антропология*, М. изд. «Наука».
- Льюис Г. Морган. (1935). *Древнее общество*. Л. изд. «Советский печатник».
- Фаинберг Л. А. (1975). *Возникновение родого строя, Первобытное общество*. М.
- Читанова Д. Р. (2019). Историческая память фамилии и экзогамия в Самегрело, *XIII конгресс антропологов и этнологов России. Ассоциация антропологов и этнологов России, Правительство Республики Татарстан, Казанский (Приволжский) федеральный университет, Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН, Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ. Сборник материалов, 2 – 6 июля, 2019, Казань. «Москва-Казань».*
- Г. Шурц (1907). *История первобытной культуры*, СПб, «Просвещение».
- Crow J. F. Mange A. P. (1965). Measurement of inbreeding from the frequency of marriages between person of the same surname // *Eugen.Quart.* V. 12.
- Chitanava D. Schurr Th.G. Bitadze L. Khorava B. Tsimintia Q. Shengelia I. Yardumian A. Laliashvili, Sh. Shengelia R. An Interdisciplinary Analysis of Surname Extinction in Mingrelia (North-West Georgia). (2019). *BULLETIN OF THE GEORGIAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES*, vol. 13, no. 4.

- Schurr T. Yardumian A. Shengelia R. Bitadze L. Chitanava D. Laliashvili Sh. Laliashvili I. Sanders A. Azzam A. Groner V. Edleson K. Vilar M.V. (2015). Genetic Diversity and population History in Svaneti, Northwestern Georgia. *Caucasiologic Papers*. 7.
- Shengelia R. Andriadze G. Bitadze L. Chitanava D. Chikovani N. Khmaladze E. Kekelidze M. Laliashvili Sh. (2017). Comparative Genetics Study of East Georgia Population. *BULLETIN OF THE GEORGIAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES Moambe*, vol. 11, no 4.
- Yardumian A. Schurr T. G. Shengelia R. Chitanava D. Laliashvili Sh. Bitadze L. Laliashvili I. Reconstructing the Genetic History of Svaneti, Northwest Georgia. (2017) *ANCIENT LINEAGES*, Filadelfia.
- Yardumian A. Shengelia R. Chitanav D. Laliashvili Sh. Bitadze L. Laliashvili I. Villanea F. Sanders A. Azzam A. Groner V. Edleson K. Vilar M.V. Schurr T.V. (2017). Genetic Diversity in Svaneti and Its Implications for the Human Settlement of the Highland Caucasus. *American Journal of Physical Anthropology*, October 27.

LIFE'S PHILOSOPHY TRANSFERRED THROUGH THE EPITAPHS

ეპიტაფიებით გადმოცემული ცხოვრების საზრისი

DAVIT SHAVIANIDZE

Doctor of history, Ethnologist,
Associated professor of Akaki Tsereteli State University,
Associated professor of Kutaisi University
ORCID: 0000-0002-0568-1226
David.shavianidze@atsu.edu.ge
davit.shavianidze@unik.edu.ge
599-49-47-70

Abstract

We will discuss the self-consciousness of Georgians, the meaning of life based on the fountainhead epitaphs reflecting the economic, socio-cultural rules, professional characteristics of individuals, communities, societies, and ethnos in general.

The paper is presented in two parts: 1) the meaning of life of the deceased, expressed in the manner of burial of dead, the need for respect; 2) Do not call death the passing.

The annalistic-descriptive studies, mostly conducted on the epitaphs of second half of the 19th century and the 20th century, revealed: a. Knowledge of cultural and social rules, values, experienced and traditionally provided in the time of ethnos, understanding of the transient world is the identity of Georgian; B. The ethnic sign of Georgians was the orthodox belief/philanthropy of life, the service of the Good; C. Turning benevolent belief into profession, living ready to move to enter Heaven for eternal life, is a sign of national cultural-religiousness, it is a manifestation of consciousness and level of culture from Georgians; D. Ensuring a sustainable society through "faith and Christianity" was an individual's responsibility; T. The Georgian-national, religious-traditional nature is to recognize the "communist era" as a test of a person and not to punish him, to abandon him.

The common form and rule of burial in Georgia/the "arrangement" of the grave, the epitaphs of various contents, is also a confirmation of the socio-cultural development of the modern society, and the desire of the bereaved person. Rare cases of affirmation of the will of the bereaved person are also found in the pantheons; the graves, tomb inscriptions confirm the struggle for victory of life over death, the provision of eternity by a man.

Keywords: self-consciousness; life's philosophy; transient world; interrelation between the transient world and human being; economic, socio-cultural rule; fountainhead epitaphs; death; passing;

დავით შავიანიძე

ისტორიის დოქტორი, ეთნოლოგი,
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი,
ქუთაისის უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ORCID: 0000-0002-0568-1226
David.shavianidze@atsu.edu.ge
davit.shavianidze@unik.edu.ge
599-49-47-70

აბსტრაქტი

ქართველთა თვითშეგნების, ცხოვრებისეული საზრისის შესახებ ვიმსჯელებთ წუთისოფლისა და ადამიანის მიმართების, ინდივიდების, თემის, სოციუმის, ზოგადად ეთნოსის სამეურნეო, სოციალურ-კულტურული წესების, პროფესიული მახასიათებლების ამსახველი პირველწყარო ეპიტაფიებზე დაყრდნობით.

ნაშრომს წარმოვადგენთ ორი, პირობითი ნაწილით: მიცვალებულის, დაკრძალვის წესით გამოხატული ცხოვრების საზრისი, პატივისცემის აუცილებლობა; სიკვდილი მაინც არ დაარქვიათ გარდაცვალებას.

მემატიანე-აღმწერი, ძირითადად XIX საუკუნის მეორე ნახევრსა და XX საუკუნეში შესრულებული ეპიტაფიების კვლევით ირკვევა: **ა.** ეთნოსის დროში გამოცდილი და ტრადიციით მოწოდებული კულტურულ-სოციალური წესის, ფასეულობების ცოდნა, წუთისოფლის ცნობა ქართველის ვინაობა; **ბ.** ქართველის ეთნიკური ნიშანი ცხოვრების მართლმადიდებლური მრწამსი/კაცთმოყვარეობა, სიკეთის მსახურება-აღსრულება იყო; **გ.** „კეთილკაცური მრწამსის პროფესიად ქცევა“, ზეციურთა სამკვიდრო-მარადიულობაში გადასვლის მზაობით ცხოვრება, ეროვნული კულტურულ-რელიგიურობის ნიშანია, ქართველისგან ცნობიერ-კულტურულობის გამოვლენა; **დ.** „რწმენით და ქრისტიანობით“ საზოგადოების მდგრადად ყოფნის უზრუნველყოფა პიროვნების ვალდებულება იყო; **თ.** ქართულ-ეროვნული, რელიგიურ-

ტრადიციული ბუნებაა „კომუნისტური ჟამის“ ადამიანის გამოცდად და არა დასჯად, მისგან მიტოვებად აღიარება.

დაკრძალვის საქართველოში გავრცელებული ფორმა და წესი/საფლავის „მოწყობა“, ამა, თუ იმ შინაარსის ეპიტაფია გარდაცვლილის თანამედროვე საზოგადოების სოციალურ-კულტურული განვითარებულობის, ჭირისუფლის სურვილის დადასტურებაცაა. ჭირისუფლის ნების დადასტურების იშვიათ შემთვეებს შევხვდებით პანთეონებშიც; გარდაცვლილთა საფლავები, საფლავთა წარწერები გვიდასტურებენ სიცოცხლით სიკვდილზე გამარჯვების ჭიდილის, მარადიულობის ადამიანისგანვე უზრუნველყოფის შესახებ.

საკვანძო სიტყვები: თვითშეგნება; ცხოვრებისეული საზრისი; წუთისოფელი; წუთისოფლის და ადამიანის მიმართება; სამეურნეო, სოციალურ-კულტურული წესი; პირველწყარო ეპიტაფიები; სიკვდილი; გარდაცვალება; მემატიანე-აღმწერი ეპიტაფიები;

შესავალი

ქართველთა თვითშეგნების, ცხოვრებისეული საზრისის შესახებ ვიკვლიეთ ძირითადად XIX საუკუნის ბოლო მეოთხედსა და XX საუკუნეში შესრულებული, მემატიანე-აღმწერი ეპიტაფიებით.

ნაშრომზე მუშაობის პერიოდში ვისარგებლეთ წინა პერიოდის კვლევების დროს მიღებული გამოცდილებით, სხვადასხვა ლიტერატურით. მაგალითად: ამირან არაბული, ეთერ თათარაიძე, „შენდობით მომიხსენეთ“; ზ. მაისურაძე, „ისტორიის ქვის ფურცლები“; ე. ნადირაძე, „საქართველოს მემორიალური კულტურა“; საფლავის მოწყობის ტრადიციები ქრისტიან და მუსულმან ქართველებში (თანამედროვე მასალების მიხედვით) [თანამომხსენებელი ლ. ხაჭაპურიძე]; ქუთაისის არქიელის წმინდა გიორგის ეკლესიის მე-19 ს-ის საფლავები (თანამომხსენებელი ლ. ხაჭაპურიძე); „ეპიტაფიები გასულ საუკუნეში და დღეს“ (თანამომხსენებელი, ლ. ხაჭაპურიძე);

მეთოდები

საველე კვლევა-ძიების, აღწერილობითი და კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდის გამოყენებით წლების განმავლობაში ინდივიდუალური, თუ ჯგუფური ექსპედიციების დროს, საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ერთეულებში ვიძიებდით ეთნოსოციალურ (ნაცი ონალურ), ეთნოფსიქოლოგიურ და საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა სფეროს ამსახველ ტოპონიმებს.

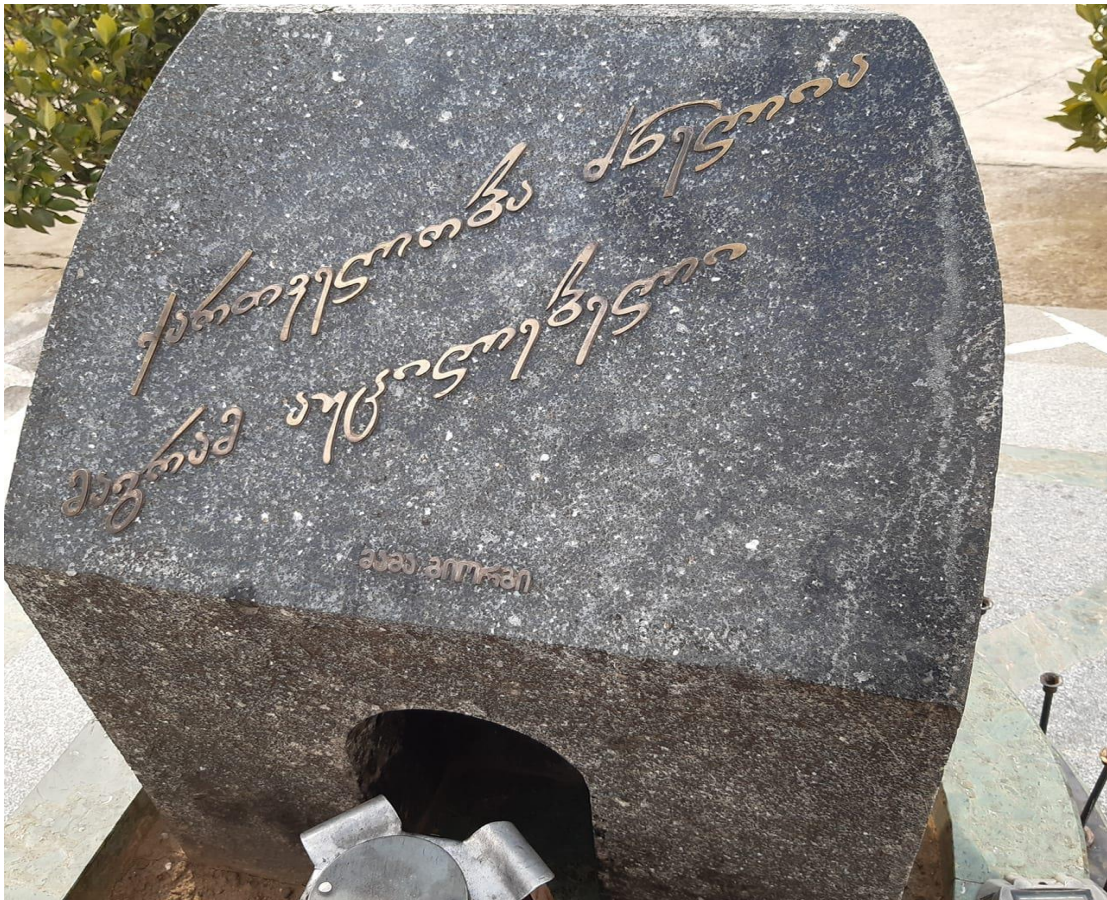
შედეგები

საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ერთეულებში მოძიებული ეპიტაფიები შესაბამის ეთნოფსიქოლოგიურ, სოციალურ-კულტურულ გარემოში შექმნილია, შესაბამისი დროის აზროვნება-შემეცნებითი სფეროს განვითარების ამსახველია და შინაარსით (მოწმდება მართლმადიდებლური, კეთილკაცური მრწამსით ცხოვრების, ანუ, სიკეთის მსახურება-აღსრულების, საკუთარი თავის, პროფესიის ქვეყნის სამსახურში „მადლიანად ჩაყენების“ აუცილებლობაზე; ზეციურთა სამკვიდრო-მარადიულობაში გადასვლისთვის მზაობის შესახებ) მსგავსია. იგივეს, ოღონდ მოკლედ გვიყვებიან პანთეონებშიც დავანებულითა საფლავის ქვების წარწერები, გამოსახულებები.

მსჯელობა

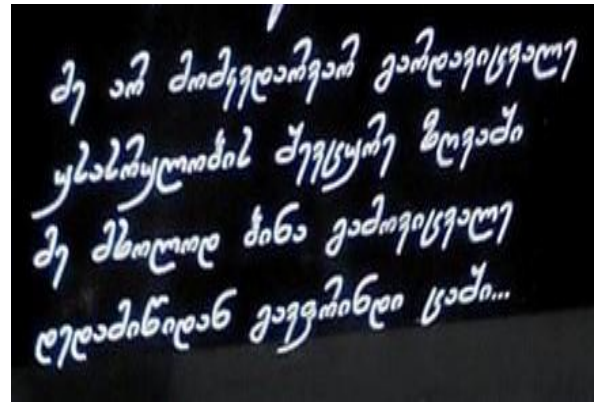
ეპიტაფიების კომპლექსური, საანალიზო კვლევები წარმოაჩენენ ქართველთა ცხოვრების საზრისთან დაკავშირებული ახალი მიმართულებებს, ხედვებს, რომ: **ა.** კულტურულ-სოციალური ფასეულობების მცოდნე ქართველისთვის ეროვნულ-რელიგიურობის გამოვლენა ეთნიკური ნიშანი და ვინაობაა; **ბ.** სიკვდილი და გარდაცვალება ორი განსხვავებული მდგომარეობაა. ქართველმა ისიც იცოდა, რომ ქვეყანა არც შენით იწყება და არც შენით მთავრდება (**შდრ.**, საქართველოს ყველა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ერთეულებში შეხვედრილი ეპიტაფია: „ეს ქვეყანა როგორც ჩვენ არ დაგვიწყია, არც ჩვენით არ დამთავრდება“); **გ.** ცხოვრების ღვთიური წესი, თავისუფლება და ვნების არდაახლოება ქართულბუნებითა იყო*.

ეპიტაფიები ასაზრდოებენ ნაციონალური ერთობას, გვახსენებენ ქართველობის სიძნელის, მისი შენარჩუნების აუცილებლობის შესახებ*.

მამა გიორგის (ბასილაძე) საფლავის ეპიტაფია. სოფელი ჭოგნარი.

ქრისტიანულ-მართლმადიდებლური მიდგომით „ხალხი ბრძენია, ერთი ოთახის ორ კარს შორის მოქცეულ კაცის ცხოვრებას წუთისოფელი დაარქვა. კარიდან კარამდე მანძილი ისე უნდა გაიარო, რომ უკან მოხედვა არ შეგეშინდეს“ (მიტროპოლიტი ნაომი, შავიანიძე). აღნიშნულის იდენტურია ხალხში არსებული ცოდნა. საქართველოში გეტყვიან: „სიკეთის მაღლიანი მსახურება, ზეციურთა სამკვიდრო, მარადიულში გადასახლება/გარდაცვალება, ფერისცვალება ცოცხალთა შორის დარჩენა“; „მაღლი, სული უნდა იყო და გარდაცვალების მიუხედავად ყველა თავის გვერდით გიგულვებს, შენს წასვლა სიკვდილი არ დაერქმევა“.

ეთნოგრაფიული ყოფაში დადასტურებული ქართველთა მრწამსი წუთისოფელთან დამოკიდებულების ეროვნულ-ტრადიციული მიდგომები, იმის ცოდნაა, რომ „მიწიერში მოსულმა სიყვარულმომარჯვებული იყო, რისხვიანი წუთისოფელი არ მოიწყო და არ იგრძნო, რომ მოკვდები, დაგივიწყებენ“ (მთხრობელი, გ. კირკიტაძე. მუხურა, 1997წ). **შდრ.:** ეპიტაფიები სამეგრელოდან და იმერეთიდან: „ყვავილები ჩემ სამარეს სულ არ აკლდეს მინდა, თავზე ზეცა დაგვცქეროდეს უმანკო და წმინდა“; „ობლობას და მარტობას, რომ არ გრძნობდეს გული. გული რისხვით დანასეტყვი და აქ დამარხული“; „ნუ დამივიწყებთ, გამიხსენეთ კაცი მართალი, რადგან სასწორი ამ ცხოვრების თურმე ეს არის“.

არქაული რწმენა-წარმოდგენების ჯერ კიდევ შემორჩენილი საფუძვლით საქართველოში მიცვალებულის სულეს როგორც ღმერთს ისე იხსენიებენ, ღვთის სადარ პატივს (მაგალითად, სვანეთში, ოკრიბაში - ხაზი ჩვენია) სცემენ“; სწამთ, რომ „მიწიერში“ დარჩენილთათვის მლოცველი სულები „ჯანმრთელობის უზრუნველმყოფელი, ცოცხალთა ცხოვრებაზე სასიკეთო გავლენის მომხდენი იყო. სანაცვლოდ კი ითხოვდნენ უღალატობას, არ დავიწყებას, შენდობას“.

არ მიღალატოთ ცოლ-შვილო!

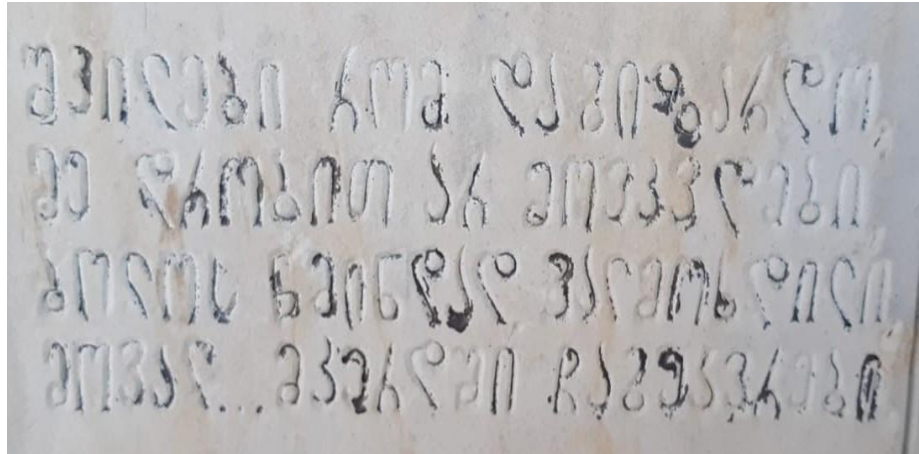
ეპიტაფია ოკრიბიდან. სოფელ სოფელ ორპირიდან

დალოცვილს გტოვებთ, გული ჩემი იყოს ალალი,

არ დაინანოთ შესვით შემე შესანდობარი...

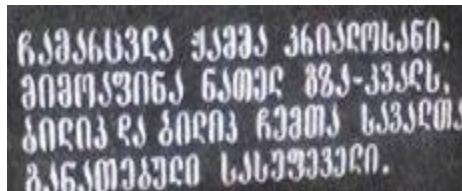
ეპიტაფია, სოფელ ჭოგნარიდან

ოკრიბაში მიკვლეული „მომამბე ქვებით“ ადამიანის ცხოვრების აზრი მარტოდ დარჩენილი მეუღლისგან პასუხისმგებლობის საკუთარ თავზე ადება, მეუღლეობის ვალდებულების შესრულებაა.

სოფელი ორპირი

ღვთის განგებულობა ადამიანს ნებისმიერობით ცხოვრების ფუფუნებას არ გაძლევდა, თუმცა „ცხოვრების ჯვარის“ ტარებისას სისუსტე არ უნდა მოგრეოდა და წუთისოფელი „წვალებად“ არ უნდა აღგეჟვა. „ადამიანური ცხოვრება ჯვარია მძიმე, მაგრამ აუცილებლად სატარებელი“ (მთხრობელი, რ. ფუტყარაძე. მართის ხეობა, პაპოშვილები. 2018).

ქვეყნის კულტურული განვითარებულობის ერთგვარ საზომ, საკრალურ პანთეონებშიც დავანებულთა საფლავის ქვების ეპიტაფია-გამოსახულებები მოკლედ, თუმცა სრულად მიგვანიშნებენ ადამიანისგან სოციალურ-კულტურულ ღირებულებებზე, მტერ-მოყვრისთვის სანთლად დგომაზე, ქმნით მარადიულობისთვის მომძნადებლობის, საზოგადო ღვაწლის პროფესიულობის ქვეყნის სამსახურში ჩაყენების შესახებ. **შდრ.:** „გარდაცვალება სინამდვილეში ხელახალი შობაა სხვა სამყაროში“ (სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი ილია II).

„მახათას მთა“. პანთეონი

მთაწმინდა

„უბრალო, მაგრამ მშრომელი, ქვეყნისთვის გამომდგარი, კვალ-ნაფეხურიან“ ადამიანთა ეპიტაფიები ხშირად მიცვალებულისთვის ქვის დამდებთა სახელსაც ტოვებდნენ. აღნიშნულით ადამიანთა დიდა და დადებით ბუნებრიანობა, მიდგომა მარადიულდებოდა.

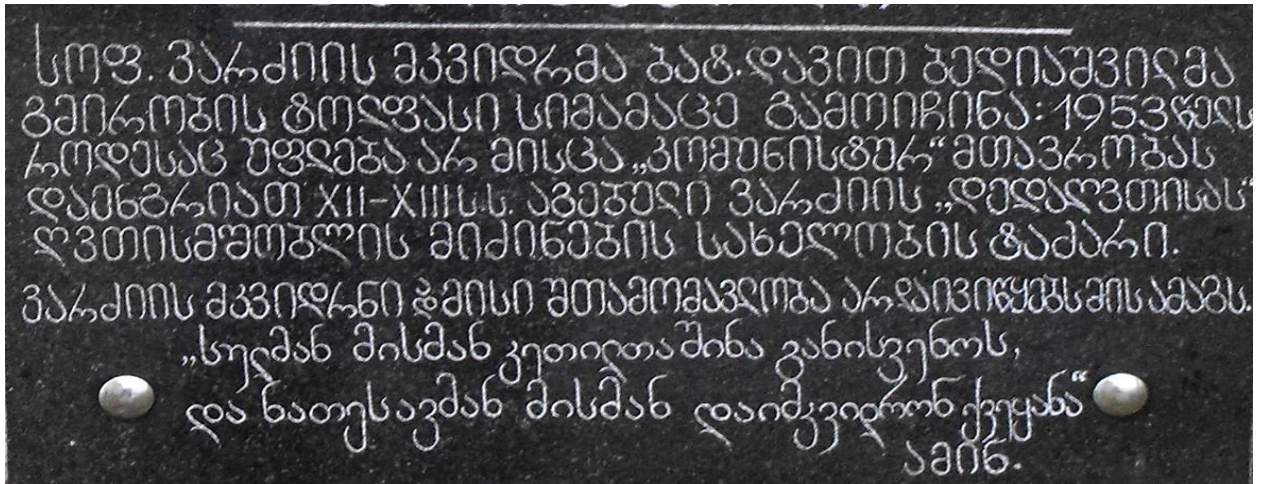

კაზრეთი

„სულის სამკვიდროდ მე მექცა გორი ... მე ნუ მიტირებთ შუბლშეჭმუხვნილი, ლოცვა-ქმედებით თქვენთვის ვიქნები“.

ჩვენც საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ერთეულ აჭარაში მიკვლეული საფლავის ქვის ამ ეპიტაფიაში მოხსენიებული „გორი“ კარგით გამორჩეულობითი ნიშის აღმნიშვნელადაც მიგვაჩნია. დარწმუნებით შეიძლება ვთქვათ, რომ „გორას“/„ცხოვრების მძიმე“ ჯვარწამოკიდებული აჭარელი თავსდატეხილმა უბედურებამ უფრო მეტად მოამზადა მთავარ მიზნად ჰქონოდა ქართველობის შენახვა-გადარჩენა“.

ეთნოგრაფიული მასალებით: „სახელიანობა ცხოვრებით მიღწეული განათებული სასუფეველის უზრუნველყოფაა. კაცობა სახელიანობაა და არა მხოლოდ ფიზიკურობა. აღნიშნულის დასტურად გამოგვადგება ცხოვრების „სასწორ-სამართლისთვის“ გამოცდად დადებული, „კომუნისტური ჟამის“ მკვიდრთა საფლავის ეპიტაფიები**.

ეპიტაფია ხარაგაულიდან. მასალა მოგვაწოდა სტუდენტმა იონა ოკრიბელაშვილმა

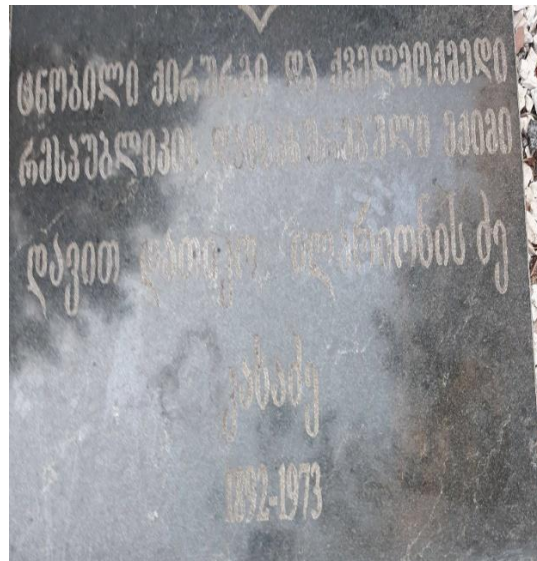
ისტორიის არც შორეულ, ტრადიციულის სახის შემცვლელ, ეთნიკურის დამკარგველ ბოლშევიკურ ეპოქაში ადამიანმა შეძლო და სახელი დაირქვა. „შიშით, მაგრამ მაინც მოახერხა რწმენის შენარჩუნება, ცხოვრებული ცხოვრების წესით ცხოვრება“.

ფოტო აღებულია პროფესორ სერგო ვარდოსანიძის გვერდიდან

„ყოფითობის წინ წამოწევის, მისი ლამაზად წარმოჩენის სსრ კავშირელობის ეპოქაშიც“ (მთქმელი, თ. წიკლაური-ადამაშვილი, ბოლნისი, 2019წ) ეპიტაფიების საფუძვლად უფლისადმი შენდობის თხოვნა, სასო, ქველმოქმედება და მსახურება (პროფესიულიც - ხაზი ჩვენია) გვევლინება; ეპიტაფიები და სიმბოლოები გვამცნობენ „ლენინის ღმერთად გამოცხადების დროშიც დაბადებულ-აღზრდილთა“ ღვთის განმგებლობის ცოდნაზე. მიგვანიშნებენ უფლის მიერ ბოძებულ ადამიანურ გონზე“ (მთხრობელი, აგრ. კირკიტაძე. ოკრიბა, ორპირი. 1995წ).

ქუთაისი. საფიჩხის სასაფლაო

ოკრიზა. სოფელი ორპირი

დასკვნის სახით: დაკრძალვის საქართველოში გავრცელებული ფორმა და წესი/საფლავის „მოწყობა“, ამა, თუ იმ შინაარსის ეპიტაფია გარდაცვლილის თანამედროვე საზოგადოების სოციალურ-კულტურული

განვითარებულობის, ჭირისუფლის სურვილის დადასტურებაცაა. გარდაცვლილთა საფლავები, საფლავთა წარწერები გვიდასტურებენ სიცოცხლით სიკვდილზე გამარჯვების ჭიდილის, მარადიულობის ადამიანისგანვე უზრუნველყოფის შესახებ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- arabuli A, Tataraidze E. (2007). *Shendobit momixsenet*. (არაბული ა, თათარაიძე ე., (2007). *შენდობით მომიხსენეთ*).
- nadiradze e (2011). *sakartvelos memorialuri k'ult'ura*. (ნადირაძე ე. (2011). *საქართველოს მემორიალური კულტურა*).
- shavianidze d, shachapuridze l. (2012). Qutaisi Arqielis wmindა Giorgis eklesiis me-19 saukunis saflavebi. (შავიანიძე დ. ხაჭაპურიძე ლ. (2012). ქუთაისის არქიელის წმინდა გიორგის ეკლესიის მე-19 ს-ის საფლავები. „ქართველური მემკვიდრეობა“ XVI. აწუსს სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა).
- shavianidze D, (2008) Metropolitan Naomi (shaviandize) Bishop of Georgian Apostolic church. Skhaltა Eparchy. ST. Tbel Abuseridze University. Conference dedicated to St. Tbel Abuseridze's day , Khulo. (შავიანიძე დ. (2008) ტბელ აბუსერისძის ხსენებისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია მიტროპოლიტი ნაომი (შავიანიძე) საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის მღვდელთმთავარი).
- სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი ილია II, http://sibrdzne.ge/index.php?swavleba_id=1-8845&fbclid=IwAR1kZ6-hPYOgy9kSiL_MwuLfbSNOJ5NXZ2DJMS7JocrCqybrTmP169mXQHl
- Ioane Oqropiris swavleba. (იოანე ოქროპირის სწავლება). <http://karibche.ambebi.ge/qristianuli-ckhovreba/interviu-modzghvarthan/2263-tsuthisofeli.html>
- maisuradze z. მაისურაძე ზ. *ისტორიის ქვის ფურცლები*, <http://saunje.ge/index.php?id=672&lang=ruhttp://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=16&t=1973>

მადლიერება: უდიდეს მადლიერებას ვადასტურებთ ჩვენი ყველა წინაპრის წინაშე, რომელთაც შექმნეს და მოგვიტანეს დღემდე ცხოვრების ქართველური საზრისი. მადლობას ვუხდით ყველა რესპონდენტს, ვინც საკუთარი გარდაცვლილის ქვაზე დატანილი ეპიტაფიის შესახებ გვესაუბრა. მადლიერი ვართ იმ მკვლევარებისა, რომელთაც გადამწყვეტი სიტყვა თქვეს ეპიტაფიებით ქართველთა სოციალურ, ყოფით-კულტურული ცხოვრების აღდგენაში.

შენიშვნა:

* იმერეთის სოფელ ჭოგნარის მღვდელ, მამა გიორგის (ბასილაძე) ჩვენთან საუბრისას არ ერთხელ უთქვამს, რომ მისი, არა მხოლოდ, როგორც სასულიერო პირის, არამედ ადამიანის ფუნქცია არის თანამედროვეობისთვის ქართველობის სიმწიფის, თუმცა მისი შენარჩუნების აუცილებლობის შეხსენება, რომ ქართველობა ქრისტიანული რწმენის, მართლმადიდებლური ჭეშმარიტების შენარჩუნებასაც ნიშნავდა.

** მიტროპოლიტი ნაუმი (ერისკაცობაში - ნაომ გრიგოლის ძე შავიანიძე) — საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მღვდელმთავარის ქადაგებიდან: „ხორციელზე ფიქრისას მათ (მეუფე ქადაგებისას გულისხმობდა მიწიერი სიამოვნებით მცხოვრებ თანამედროვეებზე - დ. შავიანიძე) ავიწყდებათ ზეციური. შეცვლა გვმართებს ყოველივე ჩვენთაგანს. გვახსოვდეს სულის სისპეტაკეზე, განკითხვის დღეზე, საუკუნო სიცოცხლეზე, რომელსაც ღმერთი გვპირდება“.

*** ეპისკოპოსი ილია მინიატისი ამბობს: „ცხოვნები ან წარწყმდები არა იმიტომ რომ ღმერთმა ეს წინასწარ განჭვრიტა, არამედ იმიტომ რომ შენი კეთილი საქმეებით ღვთის მადლთან თანაიმოქმედე. ამით უნდა გადარჩე და ღმერთი ჭვრეტს შენ სცხოვნებად. ან იმის გამო წარწყმდი რომ შენი ბოროტი საქმეებით ღვთის მადლს გაექეცი და ღმერთმა ესეც განჭვრიტა. იუდამ იმიტომ კი არ გასცა ქრისტე, რომ უფალმა ეს წინასწარ განჭვრიტა, არამედ პირიქით, ქრისტემ განჭვრიტა იუდას ღალატი, რადგან მას განზრახული ჰქონდა ქრისტეს გაცემა. ამიტომ თითოეული ადამიანი უნდა ცხოვრობდეს ღვთისთვის სათნოდ, ეკლესიის წმინდა საიდუმლოებებში...“

*** ბათუმის ციხეში მყოფმა, სიკვდილმისჯილმა, დათა მიქელაშვილმა (1890 წლის 20 აპრილი) საზიარებლად შესულ მამაოს თხოვა, დაერწმუნებია ქართველები, რომ ისინი ქვეყნად გაჩნდნენ იმისთვის რომ იყვნენ ქართველები და არა რუსის გენერლები (დეკანოზ სპირიდონ ცქიფურიშვილის „ფეისბუკ“ გვერდიდან <https://www.facebook.com/378911675552081/posts/2222960484480515/>).

ON THE ROLE OF BORDER REGIONS IN THE ADMINISTRATION SYSTEM OF THE HITTITES¹

სასაზღვრო ოლქების როლი ხეთების იმპერიული
მართვის სისტემაში

NIKOLOZ AKHALKATSI

Professor at the Samtskhe-Javakheti State University

Akhaltsikhe, Georgia

ORCID: 0000-0001-7814-2103

nikoaxal@gmail.com

+995577987729

Abstract

The represented work discusses the administration system of one of the state institutions of the Hittite Empire - namely, the system of governing of the border regions and the importance of the regions for the State itself. Along the whole border line of the Hittite Empire, there were established the so called “border regions;” there are no special terminology found in the Hittite texts denoting such regions. Such border regions or border settlements are denoted in the Hittite texts under their own names. The fact that the settlements belonged to the border regions is known from the old texts in which the settlements (towns) of the whole region are denoted according the names or the official status of their governors. Establishing border regions began from the period known as “Old Kingdom” but they are represented in all their fully developed forms in the period of the New Kingdom. The Hittite Kingdom (known also as Hatti Kingdom) took the image of the empire in the sense of its governing system. In the XIV-XIII centuries BC, the Hittite Kingdom became one of the strongest States in the world of those times. Unlike Egypt and Mesopotamia, where the main role in developing of the statehood belonged to the landownership, based on the irrigation systems, the main role in establishing the Hittite Kingdom was associated with the outer factors, due to which, the might of the state depended on the military success. The Hittite (Hatti) Empire, alongside with the expansionistic policies, often was impelled to struggle against their enemies. Their territories and especially the border regions were under the military threat from their neighbors. Due to such conditions, those territories were often attacked and destroyed by the foreign forces. In such circumstances defending the military borders were especially important, necessary and correspondingly, the special attention was paid to the defense of the borders. Each such region included the territories near the border lines which supposedly could coincide with the historically established administrative unit borders. In the border line regions, the basic duty of the governors of such regions, appointed by the King’s power - *BĒL MADGALTI* - along with their civil duties, were also to defend and strengthen the state borders. Their general duties can be compared with the markgraves of the middle centuries Europe and the Georgian noblemen called Eristavi, living at the border lines, in the period of the Georgian united monarchy, though the forms of the governing of the mentioned regions were radically different.

Key words: Assyriology, *BĒL MADGALTI*, border region, Hittite kingdom, markgraph, border, Noble Eristavi.

---

¹The work was delivered as a scientific paper at the first International Symposium of the Social Sciences of the Journal “The Black Sea” (2019-01-24)

ნიკოლოზ ახალკაცი

სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

პროფესორი, ახალციხე, საქართველო

ORCID: 0000-0001-7814-2103

nikoaxal@gmail.com

+995577987729

აბსტრაქტი

ნაშრომში განხილულია ხეთების იმპერიის ერთ-ერთი სახელმწიფო ინსტიტუტის - სასაზღვრო ოლქების მმართველობის სისტემა და ამ ოლქების მნიშვნელობა სახელმწიფოსათვის. ხეთების სამეფოს მთელი სასაზღვრო ზოლის გასწვრივ ჩამოყალიბებული იყო ე.წ. "სასაზღვრო ოლქები", რომლის აღსანიშნავად ხეთურ ტექსტებში რაიმე სპეციალური ტერმინი არ მოგვეპოვება. ყოველი სასაზღვრო ოლქი, ან სასაზღვრო ოლქის დასახლებები ხეთურ ტექსტებში მოხსენებულია თავისი საკუთარი სახელით. ის, რომ ეს დასახლებები განეკუთვნება სასაზღვრო ოლქებს ვგებულობთ იმ ხეთური ტექსტების მიხედვით, სადაც დასახლების (ქალაქების) ან მთელი მხარის სახელი მოხსენიებულია ამ ოლქში დანიშნული მმართველის თანამდებობის ან წოდების აღმნიშვნელ სახელთან ერთად. სასაზღვრო ოლქების ჩამოყალიბება იწყება "ძველი სამეფოს" პერიოდიდან, მაგრამ მმართველობის დახვეწილი ფორმებით ის გვევლინება ახალი სამეფოს პერიოდში, როდესაც ხეთების სამეფომ მმართველობის თვალსაზრისით იმპერიულ სახეს იღებს. ძვ. წ. XIV-XIII საუკუნეებში ხეთების სამეფო იქცა იმდროინდელი მსოფლიოს ერთ-ერთ უძლიერეს სახელმწიფოდ. ეგვიპტისა და შუამდინარეთისაგან განსხვავებით, სადაც სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბების საქმეში დიდი როლი ითამაშა საირიგაციო სისტემაზე დამყარებულმა მიწათმფლობელობამ, ხეთების სახელმწიფოს ჩამოყალიბების საქმეში გარკვეული როლი ითამაშა საგარეო ფაქტორმა, რომლის გამოც სახელმწიფოს სიძლიერე სამხედრო საქმეზე იყო დამოკიდებული. ხეთების სახელმწიფოს დაპყრობით საგარეო პოლიტიკის გატარებასთან ერთად, ხშირად უხდებოდა გარეშე მტრების მოგერიება. ამიტომ, ხეთების სახელმწიფოს ტერიტორიები და განსაკუთრებით, მისი სასაზღვრო რეგიონები შემოსეული მტრისაგან ხშირად განიცდიდა რბევას. ასეთ პირობებში ხეთების სამეფოს სამხედრო ძლიერება გამოიხატებოდა პირველ რიგში სახელმწიფო საზღვრის დაცვის ორგანიზაციაში. სასაზღვრო დაცვის საქმე ხეთების სამეფოში საკმაოდ მაღალ დონეზე იდგა. ხეთების სამეფოს თითოეული სასაზღვრო ოლქი მოიცავდა სასაზღვრო ზოლთან მიმდებარე ტერიტორიებს, რომელიც შესაძლოა ემთხვეოდა ისტორიულად ჩამოყალიბებული ადმინისტრაციული ერთეულის საზღვრებს. სასაზღვრო ოლქში სამეფო ხელისუფლების მიერ დანიშნული მმართველის - *BĒL MADGALTI* - ის ძირითადი მოვალეობა სამოქალაქო ფუნქციებთან ერთად სამეფოს საზღვრის გამაგრება და დაცვა იყო. *BĒL MADGALTI* ზოგადი ფუნქციებით შეიძლება შევადაროთ ევროპის შუა საუკუნეების მარკგრაფებს და საქართველოს ერთიანი მონარქიის პერიოდის მონაპირე ერისთავებს, თუმცა ამ ოლქების მმართველობის ფორმები რადიკალურად განსხვავებულია.

საძიებო სიტყვები: ასირიოლოგია, *BĒL MADGALTI*, სასაზღვრო ოლქი, ხეთების სამეფო, მარკგრაფი, მონაპირე ერისთავი.

Introduction

The Hittite Kingdom through the history of its existence, used to have several conquering battles but the defensive battles also were not rare for them. The Kingdom was surrounded by unfriendly neighbors. Consequently, the Hittites had organized quite high-level defensive structure and had the forces to defend their borders. Defense was one of the most important parts of their military organization. The border defense was not separated from the general military actions and the whole system of the governing, and was carried out under the joint command and control actions of the king's power and the governors assigned specially to the border lines. Our research work aims to analyze the peculiarities of governing actions in the border districts and to find out what were the roles of those districts in the whole system of imperial governing in the Hittite Kingdom.

We have used the data from the Hittitian texts as the sources for our investigations from the archives of Boghazkoi and Mashat-Hoyuk. From the material of Boghazkoi which is very rich we sorted out the data of so called instructions. The Hatti kings periodically adopted bylaws which represented the guiding documents for the operating personnel of the Royals, high officials or the aristocrats of the power and place. Such kinds of Royal documents are called instructions in historiography. (Schuler, 1956:223). When investigating the functions of the governors of the border districts and discussing the tasks of the border defence we generally rely on the instructions of the *BĒL MADGAL TI*. Those instructions deal with only one border region, which was situated at the eastern border of the state of Hittites (the Hatti State) and was owned by only one statesman – the governor of the given region. But according the data of Mashat-Hoyuk materials, and other Hittite sources, the functions of *BĒL MADGAL TI* pointed out in the instructions and other sources are identical to other regions government functions and obligations. By comparison of the mentioned sources it will be possible to generalize the issues related to the border regions of the state of Hittites such as the border guarding, the functions and obligations of the governor of the border region and other officials serving in the regions or the local government workers functioning at so called “king's houses” existing in the regions, settling of the deported people, giving working places to them within the local households, at the local law institutions, border guarding, keeping on the juridical activities at the borders and so on.

Along with the *BĒL MADGAL TI* instructions, as we have mentioned above, it was very important to our investigations, to work on the archive sources of Mashat-Hoyuk. The materials found during the archeological excavations in 1973-1979, done under name of Turkish Historical Society, by Professor T. Otsguk, namely, the Hittite texts. On 114 clay tablets which were excavated in the local ruins of the palace. Most of them are the letters (Alp, 1980), compiled by Hittite King in the capital town Khatusa and then were usually sent to the high rank persons in Mashat Hoyuk which at the Hittite times was called Tapika (=Tapigga) (Alp, 1980:58). Some letters were written by the official persons of the King's palace and were sent to Mashati *BĒL MADGAL TI*, to the writers. Minor part of the clay tablet letters were addressed by Mashati writers to the name of His majesty – the King of the Hittites.

Besides the sources we have mentioned above the most important sources we used in our work are the texts of the Hittite rules, Kings' Annals, the text by Telifinu, the texts by King of the Hittite Kingdom, so called “Immune certificates,” and the State contracts.

During the investigation of tsuch problems as the border defence and the border regions governments we relied mainly on the sources mentioned above: in the case of the governing system in

the border regions, the issues related to agricultural and other activities in the mentioned regions and so on. We have used the scientific literature existed on the sphere of our investigations in Russian and European languages; besides that, we relied also on our own published works (akhalkatsi, 2011).

The Methods

Our research work was carried out by means of combining several methods of historical researches. As the research work was founded directly on Hittite historical sources, within one historical-cultural society; to determine the reliability of the sources they were checked through comparative-historical and cause-effect relations analyses, which gave us possibility to determine the time-space measurements of the sources as well as to conduct analysis of their contents. Through generalizing and abstracting, we were able to restore the general picture of controlling the border regions of the Hittite Kingdom. When researching the separate issues (such as the interrelations between the central power and local government units in the border regions, special rights and duties of every separate organization and so on), we used the systemic analysis, especially the method of structural-functional analysis.

Discussion and Results

In the border regions of the Hittite Kingdom governing was carried out by the representatives of the central power (*BĒL MADGALT*) together with close co-operation of the local self-governing representatives (“citizens community”) *LÚMAŠKIM.URUKI* and rural community (*LÚ.MEŠŠU.GI*) (Менабде, 1965:135-137). The local self-governing was linked with the community (either citizens or rural one). The old rural communities as it is well known were growing due to the necessity of mutual help and cooperation between the village farms, in order to cultivate land together and to make common irrigation systems so in the countries where the common irrigation systems were used the communities used to unite into the larger communities or they even made up the whole state one state. On the ground of the several types of unifications several large communities or states were established (Струве, 1965:106). Due to the highland conditions of Anatolia the specific features of the origination and development of the Hittite tribes differed from the same processes in Mesopotamia and Egypt (Дьяконов, 1963:21-22).

In the Hittite Kingdom the smaller agricultural communities were concentrated around the large town-like communities called *halzi* (in word by word translation, *halzi* means “fortress” and by its inner meaning it denotes a province, district, region); according the Hittite texts, it can unite 5-20 settlements (Гиорградзе, 1991:24). For example, in the annals by Mursili II, we read: „The town of Syian with its surrounding settlements and the town of Ushtanu with its surroundings too...” (Менабде, 1965:134). Those were not only the administrative centres but also the centres of trading and craft activities (Янковская, 1963:48). The states have been usually developed out of such associations which is led usually by a single person. Resulting from the formation of the state, the function of the community as the owner of the land gradually dies but the community itself goes on

existing as a “civil organization” (Дъяконов, 1963:33). “The civil character: of the community is expressed in the fact that it becomes an organic part of the State, peculiar kind of a local government (Тюменев, 1956:137). The community which is formed and organized does not oppose the State but contravise, it logically fits in the social structure and represents its important cell. (Менабде,1965:135).

The process of “absorption” of the communities by the State and turning them into the local powers in the Hittite kingdom is clearly shown in many Hittite texts where the facts of delivering “stone houses” to the whole communities are mentioned many times (Менабде,1965:135). This fact is also confirmed by the information about appointing the governors by the King in many towns of the region. The whole tribes or communities were often given to the governors; for example, we read that King Khatusil I appointed his son Khutsia to govern the town of Tappasanda which was the type of the community association (Sommer, Falkenstein, 1938:8-9). But it must be said that appointing the governors by the king did not mean that local governments were cancelled. The kings always tried not to have conflicts with the local governments and tried to consider and follow the local traditions. Border regions represent a good example of the above said. The information about such regions is saved in the instructions of the functions of “*BĒL MADGAL TI*.”

BĒL MADGAL TI was obliged, when taking decisions on the local problems, to consider the position of the local government. According the instructions, the spheres of their cooperation were multiple: the local court cases, the sphere of religious cult and services, different agricultural and other activities. For example, the King in one of his instructions points out that local temple needed to be restored: “the temple which needs attention to be in order should be restored and duly arranged by the region governor and local supervisor” (KUB XIII 2 II 37–39; Schuler, 1957:46). The same can be said about the court which should judge about all the local cases (those cases were not the subject at the King’s court). The governor of the region was obliged to fulfill these activities: “(9) after that, the border region governor (auriyaš ÉN-aš), town supervisor (^{LÚ}MAŠKIM.URU^{KI}) and the elderly men should discuss (^{LÚ}.MEŠ ŠU.GI) the cases (10), make decisions and come to the decision which should be executed(11). As it was from the Old times, the court always came to strict decisions against the serious crimes (12); according the law in which towns the decisions were executed the same actions (13) will be done” (KUB XIII 2 II 9-13; Schuler, 1957:47).

It becomes clear from the citations that governing as a process was carried out according the instructions given by a king, by the representatives of his power and the local self-government and as for the elder people(^{LÚ}.MEŠ ŠU.GI), it is clear that they are representataives of the communities. In the instructions they are mentioned alongside with the servants of the temples: (26) “as for the settlements, to which the governor of the border region will go(27), in order to count up the the elder people (^{LÚ}.MEŠ ŠU.GI), priests (^{LÚ}.MEŠSANGA), those who anoint the oil (^{LÚ}.MEŠGUDU) and religious servant women (god mothers)(^{SAL}.MEŠ AMA.DINGIR) ” (KUB XIII 2 II 37-39; Schuler, 1957:46). As for the “supervisor (governor)” of the town, (^{LÚ}MAŠKIM.URU^{KI}), according the texts it becomes clear that they all are representatives of the civile power; by whom the city governor was appointed – by the king or the society, it is unknown but from other Hittite texts (Kbo VI 28; KUB XXVI 43 II 12), where we can find out information about freeing several large farms and religious temples from the taxes, we learn that a

town supervisor is mentioned alongside with the ruler of the country (EN KUR⁷⁷) and the ruler of the border region (EN MADGALTI). From these texts we have known that the ruler of the border region was appointed by the King. The ruler carried out all the tasks of the king's government. He carried out all the rules designed by the king's power within his region. In the text brought from the instructions we can see that when judging the local law cases the *BĒL MADGAL TI* the court based its judging on the town's supervisor (as a representative of a town's society) and on the elderly people's judgement (as representatives of the rural society). So, E. Menabde supposes that such "relations between the king's power and the city power representative makes us think that appointing of ^{LŪ}MAŠKIM.URU^{KI} meant a well known compromise: "Town governor" appointed by the king out of the elderly men of the local society" (Менабде, 1965:137). We suppose so due to the facts that the obligations (sakhan and luts) determined by the governing power at those times were prescribed to the peasantry were considered to be paid by a town supervisor as well; we can find some material about those responsibilities in the texts we mention here (Kbo VI 28; KUB 43 II). In the first text we can read: "(22) I freed Khequr Pirva from the daily sakhan and luts (ša-šh-ha-nilu-uz-zišA UD.KAM^{MI}),...(24), from the obligations to the governor of the country ([*EL-KI*]EN KUR⁷⁷), also from the obligations to the head of the border region (*ELKIMAŠKIM.URU^{KI}*)... Let nobody use that (word by word – take, possess) (Менабде, 1965:39). The second text is also of the same character (KUB XXVI 43 II). We see from the given text that a king frees people from several obligations. It is clear that the obligations were established by the king's power. If the town supervisor had been elected (or assigned) by the elderly people of the town, then the state obligations assigned to the supervisor (as it is seen from the text) could not be stated by the king's power. On the other side, the town supervisor was a defender of the local town (society) interests which can clearly be seen from the texts of the instructions. Thus, we think that suppositions offered by E. Menabde are very close to reality.

The central power always tried to use the local self-government for their own interests. The communities self-governing gradually became a part of the whole state governing mechanism. "Such close interactions with the community government from the side of the State government is not surprising taking into consideration that the first of the mentioned ones emerged not out of nothing, on the empty place but it gradually emerged from the other." (Менабде, 1965:137). Such mutual interests led to compromises at last, 1943:44), which revealed the same way: the community recognized the king's power and on its turn, the power was obliged to take local traditions and customs into consideration (Менабде, 1965:137). It becomes clear from the instructions of *BĒL MADGAL TI* that judging a crime committed in the border district in the place (if the crime was not of the general crime against the State), it was not subjected to the king's court then the local rules and traditions played the most important role and trial process did not go out of the local borders. (Менабде, 1965:137). According the *BĒL MADGAL TI*- instructions, the general functions of the local statesmen of the border regions and the governor assigned by the kingdom power were not clearly merged. Both of these sides, despite their different social state, in many spheres of the region governing, (in the judicial system, administration, religious, cult service systems) were always oriented to the state interests; for example, making decisions about the court cases, both sides acted according the general interests of the state – they acted so as to guarantee making decisions according the local traditions, keep justice, not allow the process to carry on in the interests of any side caused by any kinds of injustice, for example, bribery

(KUB XIII 2 III 26)). Despite such cautious actions from the both sides, their functions differed significantly. The local government (according the texts we represented from the instructions, they were “town governor” and “the elderly people” conducting the juridical cases, according the local traditions, they maintain the peculiarities of themselves as peculiar characteristics of the local government, at least for some spheres. As for *BĒL MADGAL TI*, their functions were quite different. As representatives of the central power, their important role in the judge meant, from one side, recognition of the king's power by the local government and from the other – by help of *BĒL MADGAL TI* the king's power had control over the local government. Besides that, in case if the crime was very serious and had state significance, all the functions fully transferred to *BĒL MADGAL TI* – to arrest the guilty persons and submit the case to the royal court. So, in many spheres, despite the mutual actions of the *BĒL MADGAL TI* and the local power, their functions.

In the sphere of religious cult *BĒL MADGAL TI* fulfils the role of supervisor. Every tribe had own deity representing the symbol of unity and independence. *BĒL MADGAL TI* was obliged to reckon with the local cult and local traditional rituals (Schuler, 1957:46). For this reason, he had certain contact not only with the local government (the elderly people) but with the religious servants (priests, female religious servants, anointing women...) (Schuler, 1957:26-27). *BĒL MADGAL TI*, first of all, was obliged to care about the temples existing in his region, to conducting the religious services in those religious temples. In the border region the temple servants fulfilled the existing religious rituals but it should have been carried out under the supervision of *BĒL MADGAL TI*, as it was his duty. To be attentive and careful to the local Gods was a part of the king's power policies. The power always tried to penetrate deep into the local community's life as the attention was mostly expressed through penetrating into religious cult servicing by representatives of the power, in our case, by *BĒL MADGAL TI*.

In the sphere of agriculture *BĒL MADGAL TI* carried on and controlled the activities of the local community. Despite the fact that a community, as a collective owner of the land, was losing its functions gradually, along with strengthening the state power, the parting of the land and its repartition processes were carried out within community by its local officials. The king, as a supreme ruler of the Hittite kingdom, could make own corrections to the process (Менабде, 1965:141). *BĒL MADGAL TI* as a representative of the king, in our opinion, could control the activities taking place in the communities. The local government represented supporting base for the governor of the border region. The direct information data about the relations between *BĒL MADGAL TI* and the local government, in the sphere of agricultural activities, were not discovered in the Hittite texts but we can conclude that in the border region *BĒL MADGAL TI* carried out the state obligations related with the control over the local agricultural activities, basing on the cooperation with the local society government.

In the border region the activities related to the mobilization of new local military detachments represented one of the main functions of the *BĒL MADGAL TI*. Completing new supporting military units and sending them to the localities were determined by the official State responsibilities Alp, 1980:40; <https://hittitertexts.com/en/tools/reader/text/10518/HKM14>). According the & 54 of the Hittite laws and the instructions of the *BĒL MADGAL TI* (Schuler, 1957:48; KUB XIII 2 III 33-35), These state obligations were not the individual obligations for each of the warriors but they were the

obligations for the different agricultural farms and communities to supply the state forces with the supporting units. For that reason, *BĒL MADGALTI* took support from the local community government in the process of the military forces mobilisation.

Suppressing the agricultural communities by the state did not take a little while, this process took a long period. It can be discussed as the process of the integration of the state and the communities which can explain the fact that the state was gradually formed by the same structure as its regional communities which can be seen from maintaining the community traditions and rules in the whole state, for example, existence of the collective responsibility for the crimes committed in the Hittite state (Koroshec, 1950:187-209), described in the 6 of the Hittite rules: “if a man is killed somewhere on the field, (other one’s field) and if he is a free man, then that man (on the field of whom) gives a field, and a part of not cultivated earth, also 1 mina 20 sicl silver. If it is a woman, then – 3 sicl of silver. If it is not a field or cultivated earth, which belongs to other man, then the place should be measured such way: 3 danna to one side and 5 danna another side and the heir of the killed man will take from this built up area. If there is not any built up area, then he cannot regain anything” (Иванов, 1963:78). It is clear that for the crime committed on the built up area (of community) the whole community was responsible for the crime, but even already in the “old kingdom” period, the principle of the collective responsibility was gradually restricted. From the times of Theliphinus, the principle of individual responsibility for the crime was settled in the legislation. The letter of mashat is interesting from this viewpoint 75/45:

1   *UM-MA* ^dUTU^{Šr}-*MA A-NA* ^mGa-aš-šu-ú
2   *QÍ-BÍ-MA*
3   ki-i-mu ku-it *ŠA* ^mMar-ru-ú-wa
4   LÚ ^{URU}Hi-im-mu-wa ḥa-li-ya-tar ḥa-at-ra-a-eš
5   pa-ra-a-wa-ra-an-kán ne-eḥ-ḥu-un
6   na-an-mu tup-pí-ya-az ḥa-at-ra-a-eš
7   pa-ra-a-wa-ra-an-kán ne-eḥ-ḥu-un
8   ki-nu-na-aš nam-ma *Ú-UL* ú-et
9   ki-nu-na-an *A-NA* ^{LÚ}SIG^s pé-ra-an
10   ḥu-i-nu-ut na-an *MA-ḤAR* ^dUTU^{Šr}
11   li-li-wa-aḥ-ḥu-u-an-zi'
12   ú-wa-te-ed-du

(Alp, 1980:38; <https://hittitertexts.com/en/tools/reader/text/10517/HKM13>).

The mentioned change in jurisdiction reflected the real situation. The community gradually became less isolated and became a part of the State (Менабде, 1965:141). The governor designed on the position by the king of the State controlled and led the activities in the community, had control over the religious cult serving, participated in the court proceedings and so on. Community as a unity of collective land owner joined the royal lands and often integrated in the joint royal (state) farm. (Янковская, 1963:35-55). Only in the process of joining the community to the royal agricultural farm, it remained its integrity as a civil and partially as agricultural unit (Менабде, 1965:141).

As we have seen, in the border regions *BĒL MADGAL TI* sometimes had obligation of control along with the local community self-government. From the system of the self governing we should first of all name the elder people of the communities. (^{LÚ}.MEŠŠU.GI). We can learn from the instructions of *BĒL MADGAL TI* as well as from the many Hittite historical sources (ДЪЯКОНОВ, 1952:292; Schuler, 1959:56) that the elderly people represented the local government and they retained administrative and court functions too. It is clearly seen not only from our discussions about the instructions but from §71 of Hittite jurisdiction: “if a person finds an ox, a horse, or a mule, he is obliged to take it to the king’s gate. If he finds them in the settlements and the the elder people let him take it to his house, he will take it until the owner finds the animal and he will not be counted as a thief but if he takes an animal to his house without permission he will be punished as a thief” (გორგაძე, 1990:218). Along with the elderly people, the town supervisor also represented the local government (^{LÚ}MAŠKIM.URUKI) (Goetze, 1957:102). In some spheres (court, administrative, religious, cult serving) *BĒL MADGAL TI* cooperated with local government and even shared part of his functions with them. How exactly the functions shared within the community local governing members, it is not known to us (in our case we mention the functions of elderly people and a town’s supervisor).

Besides the elderly people and a supervisor of a town, with whom *BĒL MADGAL TI* had contacts within the region under his control, we should also mention the representatives of the local religious cult services. Those were the local priests (^{LÚ}.MEŠŠANGA), anointing persons and God servant mothers (^{LÚ}.MEŠGUDU), (^{SAL}.MEŠ AMA.DINGIR) (KUB XIII 2 II 26-27, 32, 41,45; KUB XIII 2 III 19-21). The religious servants held very important roles and were respected very much in the Hittite kingdom as well as in the other Ancient East states. The priests represented social layer which was respected and came after the governing aristocracy (the aristocrate social layer, the high officials as well) by its importance (გიორგაძე, 1991:111). The information about the priests can be found in the old religious texts (ritual texts, prayers, so called “instructions for the temple servants” and others). According these texts, they participated in the cult service, managed the farms of the temples, had influence over society and were respectful and presigious and so on (Macqueen, 1986:109; Gurney, 1969:109). The priests represented solid support for the king’s power. So, it is clear why the issue of the religious cult services had their significant place in the life of the border regions. . The religious sphere was supervised by the *BĒL MADGAL TI*. As the representative of the king’s power, he controlled all the issues related to the religious service. But we meet no evidence in the Hittite sources about his immediate participation in the service.

We cannot say anything about the temple servants (priests, oil anointers, mothers of God) and their legal status in their sphere of service or about the rights and interdependence of the local region temple servants towards the so called state level temples servants who served in the temples of so called high deities (those temples also situated in the same border region): as the written sources available for us do not give any information about such interrelations, we cannot say anything about them.

In the border region controlled by him, the *BĒL MADGAL TI* took not only the local self government for his support but the bureaucracy of the local region also supported him. The bureaucracy worked in the different spheres, for example, in the agricultural sphere of the “King’s

house”, or of the so called “stone house” and others.); and the military forces supported him as well. They were the main supporters of the *BĒL MADGALTI* and this fact can be understood easily, as establishing the border region as an administrative unit was conditioned by the necessity of borders defence.

All the military forces which were accumulated in the border region were subordinated to the *BĒL MADGALTI*. Certain part of the military units permanently presented in the border region and their direct duty was to defend the borders. The defensive forces were called in the Hittite sources as “border fighters”. “border guards”, “fighters of the border posts” (aurija ERIN^{MEŠ} – “border posts units (fighters)” or ^{LÚ}aurijalla (^{LÚ}aurijatalla) (Kammenhuber, 1984:20). Besides the units mentioned here, the other military forces also were arranged in the region, on the several defensive objects (“reinforced towns and other settlements” and other military objects as well (KUB XXXI 86 II 7, 22, 25; KUB XIII 2 III 14); there also were dislocated a number of the units (infantry and warriors with wheel chariots) and they were dislocated from one place to another according to the military orders of the King. (Alp, 1980:40, 45-46). Any kinds of commanders (horsemen or infantry, commanders of fortresses and others), everybody were subordinated and united within the country’s military forces located in the border region and their commander *BĒL MADGALTI*. *BĒL MADGALTI* was a general commander of the border region’s military forces. It commanded over all the military operations which took place in the border district. For this reason, despite which border garnisons or which supporting forces were under the command (including those who were dislocated from other regions in accordance with the King’s order during the major situation), everybody were subordinated to the *BĒL MADGALTI*. The above mentioned military forces represented the main support for *BĒL MADGALTI* who carried out his major function – border defence by means of those forces though sometimes he used them for other administrative missions as well.

As we have seen the functions of the *BĒL MADGALTI* – also his rights and responsibilities, it becomes clear that he fulfilled all his duties and main functions in his region through his own control systems. But besides the letters of Mashati, where some state men (military or civil) are named as we can suppose to be directly working in the official apparatus of *BĒL MADGALTI* we do not have any documental evidence about existence of such apparatus or residential place of the *BĒL MADGALTI*. We can only suppose that the men whose names are indicated in Mashati, which are supposed by Sedat Alp to be the writers in the region governor’s office.

BĒL MADGALTI, due to his obligations, often travelled in his controlled region. It can be supposed that his official management apparatus was not restricted only to one administrative centre. The officials directly subordinated to the *BĒL MADGALTI*, can be supposed to function in all settlements of the border region. We can read what the responsibilities of the personnel were (in the cases pointed here by us those persons were the office writers and military men), this question is difficult to answer exactly. One thing is clear – the *BĒL MADGALTI* carried out all his functions directly through the work of the official system.

BĒL MADGALTI was a representative of the Hittite official service aristocracy and as such, he owned his property, his property position and without them he would not be able to have his own

place high circles of the Hittite aristocratic society. As an important official at the court he also could have some additional sources of wealth.. This was expressed by the fact that the state responsibilities prescribed to the officials in the king's power service, officially implied the benefits for the *BĒL MADGAL TI*-as well. The documents prescribing the mention condition are saved in the so called "Hittite immune confirming documents" where different kinds of state responsibilities are mentioned and responsibilities related to *BĒL MADGAL TI*-as well. One of such texts is composed Khatucsil III and Fudukhef. The texts tells us about freeing a cult service building from the state obligations (the text Kbo XI 28, back side); its content is as follows:

"(22) I liberated Khekur-Pirva (i.e. a cult building) from the everyday sakhan and luts for the following works: losening the field with special brush;

23) cultivating the field, free from bringing wool, wood pieces, from bringing wheet and wood

(24) for the houses of the people working for king's family, from bringing small cattle, obligations for the country ruler, the commander of the border guard, from obligations to the head of the town;

(25) from delivering horses for training and let nobody use (take, owe)....

(27)... I freed them (i.e. the people of Khequr purva) and let them be free.

(28) the word by Tabarna Khatucsil, great king and also, Fudukhepas, great queen of Khati kingdom...

(29) will not anybody deny thia and will not break this! And if anybody denies....

(30) the (obligations) of the Khekur pirva (obligations), and will sakhani (31) and lutc be fulfilled " (Гиоргадзе, 1991:39).

In the obligations of *BĒL MADGAL TI* parallel to other obligations, it is also said in the text compiled by the name of Khatucsil (Kbo VI 29 III 18-27), which is connected to the well known Urkhitesuph conflict and in which we read:

"(18) ..[and] a house (it means, a farm), [which belongs to the God of Ishtar, from the Samukha town (19)(20) from the sakhan and luts to the owner of the country and to border line commander, from delivering big and small cattle to them).

(21) . . . from delivering the wood material,

(22) wheat, grass, wood

(23) delivering the horses to be trained, from doing the kinds of constructing works

(24) providing the auxiliary detachments (from all this) are freed

(25) let it be with you and by will of the goddess Ishtar from Samukha city

(26) let no one come for sakhan and luts),

(27) not anyone come for it" (Гиоргадзе, 1991:39).

As we can see from the cited texts, in favor of the *BĒL MADGAL TI* some obligations are stated out of which we should firstly mention "everyday responsibilities" which were fulfilled in everyday manner, by immediate producers working in the certain farms). As it is seen from the text, such obligations were fulfilled in favor of the "owner of the country", the commander of the border defending forces (*BĒL MADGAL TI*), the governor of the city and the King himself. (Гиоргадзе,

1991:42). As for the other obligations, which had to be fulfilled in favor of king of the country, of the statesmen, also in favor of the God (i.e. of the temple), as it is understood, these implied “monthly” or “yearly” responsibilities or responsibilities in general (Гиоргадзе, 1991:42).

There is no information about what was exactly supposed in the obligations which were supportive for the *BĒL MADGAL TI*. There are no information in the texts about it. We can think that obligations of *BĒL MADGAL TI* could be different from the royal sakhan and luts, as we understand it because we know that royal responsibilities consider such works as fixing up the royal roads, building and repairing the fortresses and others. It is clear that such works were not supposed to be done by *BĒL MADGAL TI*.

We know that in the Hittite kingdom which included quite vast territories, (especially in the times of the “new Kingdom”), there were several border regions and consequently, several governors. There is no mentioning about any special governor of those historical times, neither about their obligations in the texts which we studied; so, the question is: the obligations assigned to the *BĒL MADGAL TI* could be spread all over the kingdom territories or were circled only by the region of the service of *BĒL MADGAL TI*.

We can think that *BĒL MADGAL TI* used to realize control over execution of the settings made by them, as obligations did not imply only payment in nature products but also fulfilling other kinds of work. In the regions where *BĒL MADGAL TI* had no concerns (such regions were the not-border regions), there was no need for such obligations. The content of the 14th paragraph of the text (KUB XXVI 43 II) hints to think so: “neither a commander of the border guard, nor a man of other obligations need to come up to the border gate”; this shows that *BĒL MADGAL TI* controlled execution of the obligations; thus we think that obligations set for benefit of the *BĒL MADGAL TI* (sakhan and luts) were carried out directly in border region under its control.

BĒL MADGAL TI can be compared to the marcgraves of the Medieval Europe or to the border defenders Eristavi of the Mediieval Georgia by their functions the forms of governing of the mentioned regions are quite different. Marcgraves were officials by their general functions in the Frankian state in the VII-X centuries. They were border-line districts governors having even more rights than other seniors, grafs, namely they have the rights of possessing the military forces, to distribute the incomes from their territories by their own regards and to widen their possessions with new territories (BCE. https://bigenc.ru/world_history/text/2186692). As for the institution of the Georgian noblemen Eristavi, living in the border districts, they were obliged to conduct all the necessary activities as it was established and confirmed for the border region noblemen as necessary to complete along with recognition activities as well. Existence of the institution of the border supervisors is confirmed in the XI century sources but at those times, this instution was denoted by the Persian term “marzipan” (Javakhishvili, 1982; 339-340). The fact of returning back the estate, Hereti, Zorakert-Tamir (North Armenia), Javakheti, Artaani, Shavsheti – Speri, Kari. In the XII-XIII centuries the governors of the mentioned regions were the defending feudals (abuladze, ..., 2017: <https://bit.ly/31lz3wE>).

Thus, *BĒL MADGAL TI*, having enough power over his governed region, fulfills his functions from one side relying on his own subordinate officials and on the military forces but on the other side – relying on the local self governing system. In both cases he was basing on the common interests of the State, By means of the military forces he carried on fulfilling one of his main duties –to defend his

State and the second – to defend the state border. His apparatus of the officials fulfilled the administrative functions and as for the local self-governing, here we see cooperation with the *BĒL MADGALTI* and sharing functions with them in some spheres. Conducting such policies with the community self-governing, the king's power strengthens in the corresponding locations and as for the community which gradually loses its functions of the collective governor, takes its place in the state system as the local “civil power”.

Bibliography

- abuladze, t. abuladze, ts. baindurashvili, kh. k'ek'elia, vl. k'ldiashvili, d. surguladze, m. tsagareishvili, e. (2017). *tsent'raluri da adgilobrivi samokheleo ts'qoba shua sauk'uneebis sakartveloshi (entsik'lop'ediuri leksik'oni)*. tbilisi: k'. k'ek'elidzis sakhelobis sakartvelos khelnats'erta erovnuli tsent'ri. (აბულაძე, თ. აბულაძე, ც. ბაინდურაშვილი, ხ. კეკელია, ვლ. კლდიაშვილი, დ. სურგულაძე, მ. ცაგარეიშვილი, ე. (2017). *ცენტრალური და ადგილობრივი სამოხელეო წყობა შუა საუკუნეების საქართველოში (ენციკლოპედიური ლექსიკონი)*. თბილისი: კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი). <https://bit.ly/31lz3wE>
- akhalk'atsi, n. (2011). *sasazghvro datsva da sasazghvro olkebis mmartveloba khetebis sameposhi*. akhaltsikhe: akhaltsikhis universit'et'i. (ახალკაცი, ნ. (2011). *სასაზღვრო დაცვა და სასაზღვრო ოლქების მმართველობა ხეთების სამეფოში*. ახალციხე: ახალციხის უნივერსიტეტი).
- Alp, S. (1980). *Die Hethitischen tontafelentdeckungen auf dem Masat Höyük*. 44, # 173, á. Ankara.
- Alp, S. (1990). Die Verpflichtungen ša}} und luzzi in einem Masat Brief. *Orientalia*, 5^a.
- Beal, R. (1992). *The Organisation of the Hittite Military*, THeth 20. Heidelberg.
- Bryce, T.R. (1998). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford.
- BCE. https://bigenc.ru/world_history/text/2186692
- giorgadze, e.g. (1990). *erti sak'ult'o obiekt'is shesakheb khetebis droindel mtsire aziashi*. tb. (გიორგაძე, ე.გ. (1990). *ერთი საკულტო ობიექტის შესახებ ხეთების დროინდელ მცირე აზიაში*. თბ.).
- Гиоргадзе, Г.Г. (1991). *Вопросы общественного строя Хеттов*. Тб.
- Goetze, A. (1957). *Kleinasien*. München.
- Дьяконов, И.М. (1963). *Община на Древнем Востоке в работах советских исследователей*. *ВДИ*, # 1.
- Иванов В.В. (1958). *Происхождение и история хеттского термина rapku - "собрание"*. *ВДИ*, # 1.

Keilschrifttexte aus Boghazköi (Kbo). Leipzig.

Keilschrifturkunden aus Boghazköi (KUB). Berlin.

Korošec, V. (1972). einige Beiträge zur gesellschaftlichen Struktur Nach hethitischen Rechtsquellen. "Gesellschaftsklassen im alten zweistromland und in den anderen Gebieten. XVIII. Rencontre *assyriologique internationale*", München.

Менабде, Э. (1965). *Хеттское общество*. Тб., сс. 136-137.

Macqueen I.G. (1986). *The Hittites and their contemporaries in Asia Minor*. London.

Friedrich, I. Kammenhuber, A. (1984). *Hethitisches Elementarbuch*. Lieferung 8, Heidelberg.

Струве, В. В. 1963, Община, Храм, дворец. *ВДИ*, #3.

Sommer, F. und Falkenstein, A. (1938). *Die hethitisch - akkadische Bilingue des Hattušili I.* (Labarna II). München,

Schuler, E.v. (1957). *Hethitische Dinstanweisungen für höhere Hof - und Ytaatsbeamte*. Afo, Graz.

Schuler, v o n E. (1959). Anweisungen. *Joural of Guneiform Studies*. XIII,2, New Haven.

Тюменев, А.И. (1957). Передный Восток и античность. *ВДИ*, # 6.

Янковская, Н.Б. (1963). Общинное самоуправление в Угарите. *ВДИ*, # 3.

javakhishvili, iv. (1982). sakhelmts'ipo samartali. *tkhzulebani tormet' t'omad*. t'. VI. tbilisi: metsniereba. (ჯავახიშვილი, ივ. (1982). სახელმწიფო სამართალი. *თხზულებანი თორმეტ ტომად*. ტ. VI. თბილისი: მეცნიერება).

<https://hittitetexts.com/en/tools/reader/text/10517/HKM13>

<https://hittitetexts.com/en/tools/reader/text/10518/HKM14>

THE HITTITE KINGS OF THE EMPIRE PERIOD AND IŠUWA

იმპერიის პერიოდის ხეთი მეფეები და ისუვა

NINO CHAREKISHVILI

Professor, Georgian Institute of Public Affairs (GIPA)

Gorgasali street #101, Tbilisi, Georgia

ORCID: 0000-0002-9568-2926

n.charekishvili@gipa.ge**Abstract**

In this article there is examined one of the political units of Asia Minor- Išuwa, which was considered as constant “enemies” of Hittites.

Išuwa appears in Hittite cuneiform Texts from the period when Kingdom of Hittites was very weakened as economically and politically. This became the reason for activation of Hittite “enemies” in the east of Euphrate river. Among them was “Išuwa enemy“.

On the basis of conducted historical analysis it appeared that Išuwa is connected to the rulers of Hittite Empire period, particularly to the names of Tudḫaliya I/II, Arnuwanda I, Tudḫaliya III and Šuppiluliuma I.

From written sources it seems that Išuwa should had been powerful and important political unit. Most probably Išuwa was ruled by Council of Elders, which after some period should had been replaced by King’s Institute. We can think that it was political unit/ union of city-state, which was very important for Hittites. This side was not only of strategic significance but also was a rich region. “Išuwa-enemy” constantly attacked Hittites, but in most cases military operations ended with victory of Hittites. Išuwa comes to political background especially in the period of weakening of Hittites and tries to contradict them, but without any result. Hittites were not easy to conquer. It was a certain bordering political unit which was located inbetween of Hittites and various powerful States. That’s why we mention activity of all kings who were somehow related to Išuwa. Hittite kings always tried to have Išuwa under their constant influence. Hittite cuneiform Texts are also confirmation of this, while they show very well how Hittites tried to obtain or restore influence over Išuwa. As a result they would have opened a way to other powerful States like Hurri-Mitanni. Išuwa is mentioned in relationships with several political units: Kalašma, Tegarama, Paḫḫuwa, Ḫayaša, and also Lalḫa mountain and Zuḫalpa. There are also separate less known political units which were neighboring Išuwa and are mentioned beside it: Timia, Zanzaliya, Lilima, Watarušna, Taḫisa, Taḫišna, Mararḫa, Urika, Ḫinzuta.

Concerning to Išuwa borders: This is wide space on the present Turkey territory and from north side is surrounded by river Arsanias (=Murat River), from west and south-west by river Euphrat. The east and south-east borders aren’t precisely determined. However, it can be assumed, that from this side Išuwa’s territory was spread out until Upper Mesopotamia’s low lands. The main settlements of Išuwa were located on fruitful and rich plains, on the north (present Elaziğ territory) and south (low land of Harput) sides of the Murat river. This was an important location in the political history of Near East, as Išuwa most probably was presenting connecting bridge between Mesopotamia and Central Anatolia.

Keywords: Assyriology, Hittite, Išuwa, Tudḫaliya I/II, Tudḫaliya III, Arnuwanda I, Šuppiluliuma I.

ნინო ჩარეკიშვილი

საქართველოს საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტი (GIPA) პროფესორი,
დოქტორი, მის.: გორგასალის ქუჩა #101, თბილისი, საქართველო

ORCID: 0000-0002-9568-2926

n.charekishvili@gipa.ge

აბსტრაქტი

სტატიაში განხილულია მცირე აზიის ერთ-ერთი პოლიტიკური ერთეული, ხეთებისთვის მუდმივ „მტრად“ მიჩნეული ისუვა.

ისუვა ხეთურ ლურსმულ წყაროებში ჩანს იმ პერიოდიდან, როცა ხეთების სამეფო, როგორც პოლიტიკურად, ასევე ეკონომიკურად ძალიან იყო დასუსტებული. სწორედ ეს გახდა იმის მიზეზი, რომ მდ. ევფრატის აღმოსავლეთით ხეთების „მტრები“ გააქტიურებულიყვნენ. მათ შორის იყო „ისუვა მტერი“.

ჩატარებული ისტორიული ანალიზის საფუძველზე აღმოჩნდა, რომ ისუვა დაკავშირებულია იმპერიის პერიოდის მმართველებთან, კერძოდ თუთხალია I/II-ის, არნუვანდა I-ის, თუთხალია III-ისა და სუფილულიუმა I-ის სახელებთან.

წერილობითი წყაროებიდან ჩანს, რომ ისუვა მძლავრი და მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ერთეული უნდა ყოფილიყო. სავარაუდოდ, ისუვას მართავდა უხუცესთა საბჭო, რომელიც მოგვიანებით მეფის ინსტიტუტს უნდა შეეცვალა. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ იგი იყო ქალაქ-სახელმწიფოს ტიპის პოლიტიკური ერთეული/გაერთიანება, რომელსაც ხეთებისთვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ეს მხარე მათთვის არამარტო სტრატეგიული მნიშვნელობის იყო, არამედ მდიდარ ოლქსაც წარმოადგენდა. „ისუვა-მტერი“ მუდამ ესხმოდა თავს ხეთებს, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში საომარი ოპერაციები ხეთების გამარჯვებებით სრულდებოდა. განსაკუთრებით ხეთების დასუსტების ხანაში გამოდის ისუვა პოლიტიკურ ასპარეზზე და ცდილობს ხეთებს წინააღმდეგობა გაუწიოს, მაგრამ უშედეგოდ. ხეთებს ისუვა იოლად ვერ ეთმობოდათ. იგი ერთგვარ სასაზღვრო პოლიტიკურ ერთეულს წარმოადგენდა, რომელიც ხეთებს მიჯნავდა სხვადასხვა მძლავრ სახელმწიფოებთან. ამიტომაც ვეხებით ყველა მეფის მოღვაწეობას, რომლებიც ისუვასთან იყვნენ გარკვეულ წილად კავშირში. ხეთი მეფეები ყოველთვის ცდილობდნენ, რომ ისუვა ყოფილიყო მუდმივად მათი გავლენის ქვეშ. ხეთური წერილობითი წყაროებიც ამის დასტურია, სადაც კარგად ჩანს, თუ როგორ ცდილობდნენ ხეთები ისუვაზე ზეგავლენის მოპოვებას ან აღდგენას. ამის შემდეგ უკვე მათ გახსნილი ჰქონდათ გზა სხვა ძლიერი სახელმწიფოებისაკენ, როგორც იყო თუნდაც ხური-მითანი. ისუვა მოხსენიებულია არაერთ პოლიტიკურ ერთეულთან კავშირში: ქალასმასთან, თეგარამასთან და ფახუვასთან, ხაიასასთან, ასევე ლალხას მთასთან და ცუხალფასთან. არსებობს კიდევ ცალკეული ნაკლებად ცნობილი პოლიტიკური ერთეულები, რომლებიც ისუვას ემეზობლებოდა და მის გვერდით იხსენიება: თიმია, ცანცალია, ლილიმა, ვათარუშნა, თახისა, თახიშნა, მარარხა, ურიქა, ხინცუთა. რაც შეეხება კონკრეტულად ისუვას ქვეყნის საზღვრებს: ეს არის ფართო სივრცე დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე და შემოსაზღვრულია ჩრდილოეთით მდინარე არსანიათი (= მურად ნეჰრი), დასავლეთით და სამხრეთით-დასავლეთით ევფრატით, სამხრეთ-აღმოსავლეთით საზღვარი ჯერჯერობით ზუსტად არაა ფიქსირებული, თუმცა შესაძლოა ისუვა აქ ზემო მესოპოტამიის დაბლობამდე აღწევდა და თითქმის ტიგროსის ზემო წელამდე განივრცობოდა. მოკლედ, ისუვას ძირითადი

დასახლებები განლაგებული იყო ნაყოფიერ ვაკეზე, მდ. მურად სუს სამხრეთით (ხარფუთის დაბლობზე) და მდ. მურად სუს ჩრდილოეთით (დღ. ელაზილის ტერიტორიაზე). ეს იყო ის ადგილი, რომლის გეოგრაფიული მდებარეობაც ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკის ისტორიაში მნიშვნელოვანი იყო, რადგან შესაძლოა ისუვა მესოპოტამიასა და ცენტრალურ ანატოლიას შორის დამაკავშირებელ ერთგვარ ხიდსაც წარმოადგენდა.

საძიებო სიტყვები: ასირიოლოგია, ხეთები, ისუვა, თუთხალია I/II, თუთხალია III არნუვანდა I, სუფილულიუმა I.

შესავალი: ძვ.წ. II ათასწლეულში ანატოლიის ცენტრალურ ნაწილში ჩამოყალიბდა ხეთების სამეფო, რომელიც უძლიერეს პოლიტიკურ ერთეულად იქცა არამარტო მცირე აზიაში, არამედ მთელს ახლო აღმოსავლეთში. ხეთები მუდმივად ცდილობდნენ ეკონტროლებინათ მეზობელი რეგიონები, მათ შორის აღმოსავლეთ პერიფერიაც. ხეთების სამეფოს აღმოსავლეთ პერიფერია ძალიან საყურადღებო რეგიონია, რომელიც ჩრდილოეთიდან-სამხრეთისაკენ საკმაოდ დიდ ტერიტორიაზე იყო გადაჭიმული – მდ. ევფრატის ზემო დინებიდან შუა დინების ჩათვლით. სწორედ ეს მდინარე წარმოადგენდა ხეთების აღმოსავლეთ საზღვარს, რაც „სუფილულიუმა-შათივაზას ხელშეკრულებაშიც“ აისახა: „მდ. ევფრატი [ჩემი საზღვარია?] ჩემს ზურგში მე დავადგინე ლებანონის მთა ჩემს საზღვრად.“ – ამბობს სუფილულიუმა (CTH 51.I. §1. 4-5; Weidner, 1923:3...). მდ. ევფრატის დასავლეთით არსებულ უმეტეს ოლქებზე ვრცელდებოდა ხეთების პოლიტიკური გავლენა, ხოლო აღმოსავლეთით არსებული ქვეყნები ხეთებს თავიანთ მტრებად მიაჩნდათ, რომლებსაც ტექსტებში პირდაპირ ასე აღნიშნავენ: „არავანა-მტერი“, „აცი-მტერი“, „არმათანა-მტერი“ (KBo 6.28 I 6-15) და ა.შ.

აღმოსავლეთ პერიფერიაზე არსებულ პოლიტიკურ ერთეულებს შორის ვხვდებით ისუვას, რომელსაც ქვემოთ შევეხებით.

მეთოდები: კვლევა ძირითადად ეფუძნება ისტორიულ და პოლიტიკურ მეცნიერებებში აპრობირებულ კვლევის მეთოდებს: აღწერა, შედარებითი - ისტორიული მეთოდი, მიზეზობრივ-შედარებითი ანალიზი, ემპირიული მასალის კრიტიკული გააზრება და განზოგადება.

შედეგები:

- წერილობითი წყაროებიდან გამომდინარე იკვეთება კონკრეტული მმართველები, კერძოდ იმპერიის პერიოდის მეფეები, რომლებთანაც არის ისუვა დაკავშირებული, ესენია: თუთხალია I/II, არნუვანდა I, თუთხალია III, სუფილულიუმა I.
- ხეთებსა და ისუვას შორის არსებობდა ინტენსიური ურთიერთობები, რომელიც ძირითადად სამხედრო ხასიათის იყო.
- ისუვას ხეთებისთვის სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. იგი სასაზღვრო პოლიტიკურ ერთეულს წარმოადგენდა, რომელიც ხეთებს მიჯნავდა სხვადასხვა მძლავრ სახელმწიფოებთან. ხეთები მუდმივად ცდილობდნენ ისუვაზე ზეგავლენის მოპოვებას ან აღდგენას. ამის შემდეგ უკვე მათ გახსნილი ჰქონდათ გზა სხვა ძლიერი სახელმწიფოებისაკენ.
-

მსჯელობა:

ისუვა ტექსტებში

მდ. ევფრატის აღმოსავლეთით მდებარე პოლიტიკური გაერთიანებებიდან, რომლებიც ხეთებისადმი მტრულად იყვნენ განწყობილნი, გამოირჩეოდა ისუვა. ისუვა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ერთეულს წარმოადგენდა, რომელიც ხეთურ ლურსმულ წყაროებში ხშირადაა მოხსენიებული, ეს ტექსტებია: ხელშეკრულებები: “ფახუვას ხელშეკრულება (ე.წ. მითას-ტექსტი)” (CTH 146: KUB 23.72), “შუნაშურას ხელშეკრულება” (CTH 41), “სუფილულიუმა-თეთეს ხელშეკრულება” (CTH 53), “სუფილულიუმა-შათივაზას ხელშეკრულება” (CTH 51.1), “ხელშეკრულება თარხუნთასელ ულმი-თემუფთან” (CTH 106.B-2: KBo 4.10); ანალები: “თუთხალია I/II-ის, ანალები” (CTH 142), “ანალების ფრაგმენტები” (CTH 211: 16.20; CTH 211.6: KUB 23.16), “არნუვანდა I-ის ანალები” (CTH 143: 143.1: KUB 23.21; 143.2: KUB 23.14); “წერილები მეფეს ან დედოფალს” (CTH 188: HKM 96); ინსტრუქციები: “არნუვანდა I-ის ინსტრუქცია პროვინციის მმართველისადმი” (CTH 261), “ხელშეკრულების ან ინსტრუქციის ფრაგმენტი” (CTH 212.1: KUB 31.103); “სასამართლო ჩანაწერები” (CTH 297.8: KUB 31.68; CTH 297: KBo 8.30); “ისტორიული ტექსტის ფრაგმენტები” (CTH 214: KBo 50.246; CTH 214.13: KBo 16.41 (asli CTH 214.3 KUB 60.61?), KBo 16.42; CTH 215: KBo 22.22); “ხათუსილი III-ის განკარგულება” (CTH 88: KBo 6.28); “სუფილულიუმას ტექსტი” (CTH 40); “მუვათალის ლოცვა” (CTH 381); “ღვთაებების გამოსახულების აღწერილობა” (CTH 521.7: KBo 12.140); “მეფის სიზმრები” (CTH 583: KUB 15.5), “დედოფლის სიზმრები” (CTH 584: KUB 15.1, KUB 15.3); “ხეთური წერილის ფრაგმენტები” (CTH 209: KUB 60.74; CTH 209.2: KUB 21.40; CTH 209.15: KUB 23.45; CTH 209.7: KBo 8.23; CTH 209: KUB 60.74), “წერილი მეფეს ან დედოფალს” (CTH 188: KBo 18.4), “ხანიგალბათელი მეფის წერილი” (CTH 179.1: IBoT 1.34), “წერილი ნიხრიას ბრძოლის შესახებ” (CTH 114: RS 34.165), “წერილი უცნობ პარტნიორთან” (CTH 123: KBo 4.14); “აქადური ისტორიული ტექსტის ფრაგმენტი” (CTH 216: KUB 3.125), “ისტორიული ტექსტების განუყოფელი ფრაგმენტები” (CTH 215: KBo 50.188), “აქადური წერილის ფრაგმენტი” (CTH 208: KUB 3.80).

ისუვა წერილობით წყაროებში შემდეგი სახით გვხვდება (CTH 628; Monte & Tischler, 1978:154-156):

] *I-šū-wa-aš* (KBo 6.28 Vs. 12);

KUR ^{URU} *I-šū-wa* (KBo 1.1 Vs. 10; KBo 1.4 I 14, 16; KBo 1.5 I 8, 10, 21; KBo 4.10 Rs. 29; KBo 8.30 Vs. 10; KBo 12.140 Vs. 4; KBo 8.30 Vs. 10; KBo 8.55, 16'; KBo 12.140 Vs. 4; KBo 16.41 I 4', 22'; KUB 6.45 II 65, 46 III 31'; KUB 15.1 III 48', 51'; KUB 15.5 II 55; KUB 16.16 Vs. 8'; KUB 23.11 III 29, 30, 33; KUB 23.14 II 8; KUB 23.72 Vs. 21, 30. Rs. 13; KUB 31.68, 41'; KUB 34.23 I 27', 35'; KUB 44.4 Vs. 26; KUB 3.1 Vs. 12');

KUR *I-šū-wa-aš* (KBo 1.4 I 16; KBo 12.140 I 5; KUB 3.125 Rs. 9; KUB 16.35, 9; KUB 21.40, 8'; KUB 38.10 III 12; ABoT 16, 2'; IBoT 1.32 Vs. 29; IBoT 2.129 Vs. 10, 11);

^{URU} *I-šū-wa* (KBo 8.23 Vs. 9', Rs. 13'; KBo 16.42 Vs. 4'; KBo 18.4 Vs. 1; KUB 23.72 Vs. 23. RS. 18; KUB 27.13 IV 18; KUB 34.23 I 12' = 40.8, 5'; IBoT 1.34 Vs. 9; IBoT 2.131 Vs. 12');

^{URU-LIM} *I-šū-wa* (KUB III 80 Vs. 12');

^{UJRU} *I-šū-wa-aš* (KBo 16.20; KBo 22.22, 3').

საინტერესოა ის, რომ ტექსტებში ვხვდებით სხვადასხვა პირებს, რომლებიც ისუვასთან არიან დაკავშირებული, ისუვადან არიან, რაც გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის ისუვას

ინსტიტუტებზე. მაგ.: “უხუცესები ისუვადან”,¹ მიუთითებს რომ ისუვაში არსებობდა კოლექტიური მართვის ფორმა, უხუცესთა ინსტიტუტი; “კაცი ისუვადან”,² შესაძლოა იგულისხმებოდეს, ისუველი დიდგვაროვანი, ან მმართველი/ლიდერი; “ისუვას მეფე” (სახელი არ ფიქსირდება),³ რაც მიუთითებს იმაზე, რომ ისუვას მმართველი მეფე უნდა ყოფილიყო. სავარაუდოდ სუფილულიუმა I-ის პერიოდიდან, ხეთების მიერ ისუვას დაპყრობის შემდეგ უნდა შეცვლილიყო მმართველობის ფორმა - უხუცესთა საბჭო უხენაესი მეფე-მმართველით, ვინაიდან ტექსტებში აღარ გვხვდება LÚ URU... ან LÚ.MEŠ URU... შესაბამისად, ადგილი უნდა ჰქონოდა ისუვასა და ხეთების სამეფო ოჯახს შორის დინასტიურ ქორწინებებსაც (Ross, 2007:62). მაგ.: ხეთი პრინცესა ქილუშხეფა (სავარაუდოდ ფუდუხეფას ქალიშვილი) ადგილობრვი ისუველი ელიტის წარმომადგენელზე იყო დაქორწინებული (Godawa-Chrzanowska, 2020:283). ეს აჩვენებს ხეთების პოლიტიკას, რომლის თანახმად, ხეთური ვასალის ერთგულება არა მხოლოდ ხელშეკრულებით იყო გარანტირებული, არამედ პიროვნული ურთიერთობების დამყარებითაც. ეს ახლო ურთიერთობები განაპირობებდა ასევე ტექსტების კორპუსის გაზრდას. ცნობილია სხვადასხვა შინაარსის ტექსტები: პოლიტიკური, ადმინისტრაციული, იურიდიული, რელიგიური, მაგრამ განსაკუთრებით წარმოდგენილია კორესპონდენციები, არა მხოლოდ ოფიციალური ადმინისტრაციული, არამედ კერძო, რომელიც ასახავს ხეთებისა და ისუვას ურთიერთობებს. ტექსტებში გვხვდება კონკრეტული პირების სახელები, რომლებიც უკავშირდებიან ისუვას და მონაწილეობდნენ მის პოლიტიკურ ცხოვრებაში (მაგ., ლუფაქი, შაუშგაციტი, ხალფაშულუფი, არი-შარუმა, ალი-შარუმა (?), ეხლი-შარუმა). მათი ზუსტი როლი ისუვას მმართველ დინასტიაში არ არის ცნობილი (Godawa-Chrzanowska, 2020:284). არის მოსაზრება, რომ არი-შარუმა, ალი შარუმა (?) ხათუსილი III-ის თანამედროვე ისუვას მმართველი/ებია, ხოლო ეხლი-შარუმა კი თუთხალია IV-ს თანამედროვე (Glocker, 2011; de Martino, 2010; Godawa-Chrzanowska, 2020:367).

ისუვა დიდ ძალებს შორის (ხათი, ხური-მითანი, ასურეთი) დაპირისპირებაში ხშირად მონაწილეობდა (Godawa-Chrzanowska, 2020:234). ეს იყო სატრანზიტო ქვეყანა ცენტრალურ ანატოლიასა და მესოპოტამიას შორის (Klengel, 1968:63). ხეთურ ლურსმნულ წყაროებში ჩანს იმ პერიოდიდან, როცა ხეთების სამეფო, როგორც პოლიტიკურად, ასევე ეკონომიკურად ძალიან იყო დასუსტებული. სწორედ ეს გახდა იმის მიზეზი, რომ მდ. ევფრატის აღმოსავლეთით ხეთების „მტრები“ გააქტიურებულიყვნენ. მათ შორის იყო „ისუვა მტერი“, რომელმაც ხეთების სამეფოს აოხრებამდე თეგარამა დაარბია. ეს უკანასკნელი ისუვას მეზობლად მდებარეობდა, მდ. ევფრატის დასავლეთით, ხოლო ისუვა - მდ. ევფრატის აღმოსავლეთით. ჩვენ ამ შემთხვევაში განვიხილავთ ისუვას ხეთ მეფეთა მიმართებაში.

ისუვა და იმპერიის პერიოდის მმართველები.

ჩატარებული ისტორიული ანალიზის საფუძველზე აღმოჩნდა, რომ ისუვა დაკავშირებულია იმპერიის პერიოდის⁴ მმართველებთან, კერძოდ თუთხალია I/II-სა და არნუვანდა I-ის, თუთხალია III-ისა და სუფილულიუმა I-ის სახელებთან. განვიხილოთ ამ

¹ CTH 146: KUB 23.72 Rs. 36 ff.

² CTH 146: KUB 23.72 Vs. 23; CTH 209: KUB 60.74 Vs. 8'

³ CTH 583: KUB 15.5++ II 55'; CTH 297.8: KUB 31.68 41'; CTH 209.2: KUB 21.40 III? 8'; CTH 209.7: KBo 8.23 Rs. 13'; CTH 188: KBo 18.4 1; CTH 521.7: KBo 12.140 lk. Rd. 1.

⁴ აქამდე სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებული იყო ხეთების სამეფოს დაყოფა სამ ნაწილად: ძველი, შუა და ახალი სამეფოების პერიოდი, რომელიც ბოლო კვლევების მიხედვით ახლებურად არის წარმოდგენილი, როგორც ძველი სამეფოს ხანა და იმპერიის ხანა (Burney, Ch., 2004).

მეფეთა მეფობის ხანა და ვნახოთ როგორი ურთიერთობა ჰქონდათ მათ აღნიშნულ პოლიტიკურ ერთეულთან. ჯერჯერობით წერილობით წყაროებში ისუვას შესახებ თუთხალია I/II-ის მეფობამდე არაფერია ნათქვამი. ამიტომაც ჩვენ აღმოსავლეთ პერიფერიის ამ პოლიტიკური ერთეულის შესახებ მიმოხილვას თუთხალია I/II-ის მეფობიდან დავიწყებთ.

თუთხალია I/II (დაახლ. ძვ.წ. 1402-1360წ.წ.). ხეთური ტრადიციით თუთხალია II-დ მოხსენიებულ მეფეს პირობითად თუთხალია I-ადაც აღნიშნავენ (Gurney, 1980:240; McMahan, 1989:64). დღესდღეობით არ არის ცნობილი ამავე სახელის მქონე სხვა მეფე, რომელიც კონკრეტულად თუთხალია I-ად ჩაითვლება და შესაძლოა მისი არსებობა მომავალში დადასტურდეს, ამიტომაც ჰ. კლენგელმა შემოგვთავაზა გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად თუთხალია (ჯერჯერობით პირველ თუთხალიათა შორის) I/II ან II/I-ად აღნიშვნა, ვინაიდან რიგითმა ნიშანმა შემდეგ რომ არ გადაიწიოს (Klengel, 1999:103-104).

თუთხალია I/II-ის წინამორბედი მეფე მუვათალი I სამეფო კარზე შეთქმულების მსხვერპლი გახდა და ტახტზე ავიდა თუთხალია I/II. ტახტზე ასვლიდან ძალიან მალე მან დასავლეთ ანატოლია დალაშქრა. ხეთების არც ერთ მეფეს არ შეუღწევია დასავლეთში ასე შორს. თუთხალია I/II-მ ორჯერ გაიმარჯვა არცაგაზე და შემდეგ ჩრდილო-დასავლეთით ქ. ასუვას შეუტია (KUB 23.22 III), რომელმაც მედგარი წინააღმდეგობა გაუწია ხეთ მეფეს. უკან მობრუნებულ მეფეს აუჯანყდნენ ქალაქები ქარქისა, ვილუსია, თარუსია, მაგრამ თუთხალია I/II-მ ისინი დაამარცხა და ნაალაფართ დაბრუნდა. მისი ხათუსაში ხანგრძლივად არ ყოფნის გამო დედაქალაქში და სასახლის კარზე შინააშლილობა დაიწყო. მეფეს წინ აღუდგა საკუთარი და - ციფლანთავია, მაგრამ ამას სამეფო გადატრიალება არ მოჰყოლია. იმ პერიოდში როცა თუთხალია I/II იბრძოდა დასავლეთ ანატოლიაში, აქტიურდებიან ქასქები და ხეთებს თავს ესხმიან, სასწრაფოდ უკან მობრუნებულმა ხეთმა მეფემ ქასქები დაამარცხა, რომელთაც ხური-მითანის სამეფო მფარველობდა. ამის შემდეგ თუთხალიამ გეზი აიღო მდ. ევფრატის ზემო დინებისაკენ - ისუვას ქვეყნისაკენ და დაამარცხა ის.*

29-34: *[მე, თუთხალია წავედი ისუვას ქვეყანაში. [...]. იგი მოვიდა და მე [...] ქვეყანა უკან, [...] დავტოვე, როდესაც [...] და მე [...] დიდი ქვეყანა. ისუვას ქვეყანა [...] სახელთან ერთად ...] გავანადგურე!* (CTH 142; KUB 23. 11 (12)).

თუთხალია I/II-ს ამის შემდეგ მიზნად ჰქონდა ქიციუვათნას და სირიის დაკავება. იგი ხელშეკრულებას აფორმებს ქიციუვათნას მეფესთან - შუნაშურასთან, რის შედეგადაც ხეთების გავლენა ქიციუვათნაზე გაძლიერდა, ამან კი ხელი შეუწყო მითანისაგან გათავისუფლებას და დამოუკიდებლობას. საინტერესოა ისუვასთან მიმართებაში თუთხალია I/II-ისა და შუნაშურა ქიციუვათნელს შორის დადებული ხელშეკრულება (CTH 41), სადაც აღწერილია ისუვას ამბოხების ამბავი ხეთების წინააღმდეგ:

გ3: *როდესაც ისუვას ქვეყნის ხალხმა, „მზის“ ქვეშევრდომმა, [დაიწყო] მტრობა „მზის“ წინააღმდეგ მე, „მზე“ გავემართე მათ წინააღმდეგ სბრძოლველად. დავამხე ისუვას ქვეყანა და [ისუველებმა თავს გაქცევით უშველეს. ისინი დაეშვნენ ხურის ქვეყანაში. მე, „მზემ“, ხურის*

* საერთოდ აღნიშნულ კონფლიქტში ძალიან უცნაურად ფიგურირებს ხურიტების მეფე და გაუგებარ როლს თამაშობს, ვინაიდან თხრობა ბოლოში ცუდად წყდება (Cat. 85.2).

მბრძანებელს მივმართე „დამიბრუნე ჩემი ქვეშევრდომები!“ მაგრამ ხურის მბრძანებელმა „მზეს“ ასე აცნობა: „არა!“

§4: „ამ ქალაქთა მცხოვრებნი (ისუველები) წინათ, პაპაჩემის დროს, მოვიდნენ ხურის ქვეყანაში და იქ დასახლდნენ, ისინი შემდგომ წავიდნენ ხათში, როგორც ლტოლვილნი [...] ახლა ისინი მივიდნენ ჩემს ქვეყანაში“.

§5: „ხურის მბრძანებელმა არ დაუბრუნა ჩემი ქვეშევრდომნი (ისუველები) „მზეს“, გამოავაზნა მხოლოდ მისი ქვეითი მეომრები და ეტლოსნები. „მზის“ არყოფნის დროს მათ გამარცხვეს ისუვას ქვეყანა, წაიყვანეს ხურის ქვეყანაში ნამრა (დეპორტირებულნი), მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონელი, რომლებიც კი ხელთ იგდეს, მიუხედავად იმისა, რომ მე, „მზე“, სხვაგან ვიყავი მტრის წინააღმდეგ [საბრძოლველად].“ (CTH 41; Beckman, 1996:13-15)

თუთხალია I/II აქტიურ სამხედრო მოღვაწეობას ეწეოდა და დიდი წარმატებებსაც აღწევდა. ამაზე მეტყველებს მის შესახებ არსებული ტექსტის შემდეგი ფრაგმენტი:

„ხათის მიწების ყველა მთა, სადაც მისი უდიდებულესობა, დიდებული მეფე ნადირობს, ზემო ქვეყნის ყველა მთა, სადაც მისი უდიდებულესობა ნადირობს, [...] (მდინარე) გურმალა (ეფვრატი), (მდინარე) მამარანდა, [...] (მდინარე) გურმალია, [...] ყველა მთა და ყველა მდინარე ხურის მიწების, სადაც მისი უდიდებულესობა ნადირობს, [...] არცავას ყველა (მთა) და ყველა მდინარე, სადაც მისი უდიდებულესობა ნადირობს, [...] მასას მთები და მდინარეები, სადაც მისი უდიდებულესობა ნადირობს, ქასქების მიწების მთები და მდინარეები სადაც მისი უდიდებულესობა ნადირობს.“ (CTH 682: KBo11.40; KUB 2.1; Houwink Ten Cate, 1970:75).

ამ მონაკვეთიდან კარგად ჩანს ხეთების სამეფოს საზღვრები თუთხალია I/II-ის დროს, მან შესაძლოა თავისი კარიერის მწვერვალზე განახორციელა უმაღლესი პროტექტორატი (სუვერენიტეტი) ფართო ტერიტორიაზე მცირე აზიის დასავლეთიდან ალექსანდრე და აღმოსავლეთით კი მალათიას, ისუვასა და სუხმას მთიან რეგიონამდე. ამ დროს ის მართავდა იმპერიას, რომელიც იდგა ძალაუფლების ზენიტში. თუთხალია I/II იყო ხეთების მეფეთა შორის გამორჩეული, ერთ-ერთი დიდი მეფე ხათუსილი III-ის, მურსილი I-ის, სუფილულიუმა I-სა და მურსილი II-ის გვერდით.

არნუვანდა I (დაახლ. ძვ.წ. 1402-1360 წ.წ.). არნუვანდა I-ის მეფობა იმპერიის ხანის დასაწყისი პერიოდია. იგი მეფობდა თუთხალია I/II-სა და ხათუსილი II-ს შორის. არნუვანდა I უნდა ყოფილიყო თუთხალია I/II-ის ვაჟი, რომელთან ერთადაც ხშირად მონაწილეობდა სამხედრო ოპერაციებში. არნუვანდა I-მა გამოსცა ინსტრუქციები, რომელიც წესრიგის დამყარებას ითვალისწინებდა. მისი მეფობის დროს ხეთების სამეფო ჩრდილოეთიდან მუდმივად განიცდიდა ქასქების თავდასხმებს, არნუვანდა ცდილობდა როგორმე მოეგვარებინა ეს პრობლემა, რადგან იგი გრძნობდა, რომ ქასქები ამ მომენტისათვის სერიოზულ ძალას წარმოადგენდნენ. არნუვანდა I გადადის შეტევაზე, თავდასხმებს იერიშებით პასუხობს, მაგრამ მან მაინც ვერ შესძლო ქასქების აგრესია საბოლოოდ აღეკვეთა. მთელი ისტორიის მანძილზე ქასქები ხეთების დაუმარცხებელ მტრებად ითვლებოდნენ. ჩრდილოეთიდან პრობლემას ემატებოდა პრობლემა სამხრეთიდანაც - არნუვანდა I ამარცხებს ქ. ადანას; დასავლეთით - თავის მოწინააღმდეგე მადუვათას წინააღმდეგ უწევს ბრძოლა; სამხრეთ-აღმოსავლეთით კი - ფახუვასა და ისუვას უტევს; ხელშეკრულებებს აფორმებს ისმირიქასთან და ფახუვასთან. ასე რომ, მთელი თავისი მეფობა არნუვანდა I-მა საბრძოლო

მოქმედებებში გაატარა. მას ყველა მიმართულებით უხდებოდა ბრძოლა და ცდილობდა ხეთების სახელმწიფოს გავლენა კვლავ აღედგინა გააქტიურებულ მეზობელ პოლიტიკურ ერთეულებზე. გვინდა ხაზი გავუსვათ მის ისუვასთან ურთიერთობას, რომელიც სავარაუდოდ კვლავ ამბოხებულა მისი მეფობის პირველ პერიოდში. არნუვანდა ცდილობდა ისუვაზე ისევ მოეპოვებინა გავლენა:

წინა მხარე II: (1-11) „და მან შაუშათარს ...] შებრუნდნენ და ისინი [...] თავის ქვეყანა ხურის [...] და მან [...]ში ფეხოსანი და ეტლოსანი ლაშქარი [...] ერთად აირივნენ [...] მამაჩემმა შეიტყო [...] და იგი ისუვას ქვეყანაში [...] ასუვას ქვეყანა კი [...] წამოიყვანა მან. ხა[თის ლაშქარი] ცალკე ლაშქარი ...].“

უკანა მხარე III: (2-10) [... -შე] მოვიდნენ? [...] მე, არ[ნუვანდას, წინ ღვთაებანი] მიმიძღოდნენ და ქვეყნის ლაშქარი [...] დავამარცხე. ქვეყნის ლაშქარი [... ველზე] მოვიდა [...] და ჩემი [...] მტერი კვლავ დავამარცხე. [...] პირი] იბრუნეს. [...] და [მე] დავამარცხე იგი [...] კვლავ“ (CTH 143: KUB 23.14; ლამბაშიძე, 2002:84).

თუთხალია I/II-ის დროს ხეთებს დაუმარცხებია ისუვა, რომელიც შემდგომ შესაძლოა ემორჩილებოდა კიდევ მას. არნუვანდა I-ის დროს კი ისუვა, როგორც ტექსტიდან ჩანს, ისევ გააქტიურდა, რითაც განპირობებული იყო არნუვანდა I-ის ლაშქრობა ისუვაში. იგი ამარცხებს ისუვას და ახშობს აღმოსავლეთ პერიფერიის ამ რეგიონში ამბოხებას.

თუთხალია III (ძვ.წ. 1360-1344წ.წ.). ხეთების ისტორიაში კიდევ ერთი თუთხალია III-ის არსებობას ადასტურებს წერილობითი წყაროები, კერძოდ მურსილი II-ის მიერ შედგენილი „სუფილულიუმას საქმენი“ (CTH 84), სუფილულიუმა I-ის საბეჭდავი და ასევე ვერცხლის სასმისი თუთხალიას ეეროგლიფური წარწერით (Güterbock & Kendall, 1995). საერთოდ თუთხალია III-ის შესახებ ცნობები ძალიან ცოტაა. ჩვენს ხელთ არსებული ინფორმაციით, მას უნდა ელაშქრა ჩრდილო-აღმოსავლეთ სირიაში, ნანის მიდამოებში (Klengel, 1999:132). შემდეგ უნდა ეწარმოებინა ბრძოლები ქასქების წინააღმდეგ, მაგრამ ხშირი ავადმყოფობის გამო ბრძოლებს მისი ვაჟი - სუფილულიუმა I წარმართავდა. ქასქებზე ლაშქრობის შემდეგ თუთხალია III ბრუნდება ხათუსაში. მან დანგრეული ქალაქი ისევ დაასახლა, აღადგინა და გაამაგრა. გამოჯანმრთელების შემდეგ მცირე აზიის დასავლეთით იბრძვის და აქ ბატონდება კიდევ. ქასქები კვლავ აქტიურდებიან. თუთხალია III-ს ისევ უწევს მათ წინააღმდეგ გალაშქრება და სასტიკად ამარცხებს. შემდეგ ხეთების მეფეს ხაიასასკენ ჰქონდა ლაშქრობა დაგეგმილი, მაგრამ უძლურების გამო ვერ მოახერხა და როგორც ჩანს შესაძლოა მალევე გარდაიცვალა, ვინაიდან “სუფილულიუმას საქმენიდან” არაფერია ცნობილი. უდავოდ აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ მურსილი II-ის ამ მონათხრობში აღნიშნულია თუთხალია III-ის ლაშქრობა ისუვაში, “რომელიც ხათის ქვეყანას ეკუთვნოდა.” შესაძლოა ისუვა მის მეფობაში ამბოხდა, როგორც მისი წინამორბედების დროს და თუთხალია III-მ ისევ განიზრახა ისუვას დამორჩილება, მაგრამ არ დასცალდა. ტექსტი დაზიანებულია და ზოგ ადგილას შინაარსის აღდგენა ძნელდება:

“... ლაშქარს [... ხალ]ხი ქ. ხუ[ლ] წა[ვი]და [...] უტევდა [...] რომე[ლი]დაც] მდიდარ ქა[ლაქში] (?) ხა[თის]ა მან ხელთ იგდო და [ ] მათი მამ(ები), დედ(ები) (და) მათი ძმები [...] თავის საკუთარ მამად დედად და [...], რომელიც [წავი]და] ზემოთ [...] (მან) წაასხა მოსახლეობა, მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონელი, [და] მიიყვანა [ისინი]. და ყველა აიყვანა [...]. მაგრამ

ქალაქ ისუვას ხალხი იყო [...] და მათ, (ნივთები, რომლებიც) წაიღეს, მათ [...]. მაგრამ ხელმა დეპორტირებული მოსახლეობა მათ [...] (მან) წაიღო. [...] (მან) დატოვა [...] (მან) მიიტანა. [...] (იგი) იყო. ხოლო მამაჩემმა [...] შური იძია [...] წინააღმდეგ [და] წავიდა ცუხაფას [ქვეყანაში] და [დაწვა] იგი: [რაც ქალაქის] შემოგარენში იყო, [იგი] დაწვა და ცუხაფას ქალაქის [ყველაფერი] გა[დაწვა] (აგრეთვე). ხოლო გამოძევებული მოსახლეობა წავიდა [...] (ქვეყანა!) ხაიასაში, [...] და მათ [...] ისინი მთა ლალხადან [...], რომელიც [...] ისუვას ქვეყანაში [...]; ისინი ეკუთვნოდნენ ხათის ქვეყანას. [...] რაღაც ვიღაცას [...] ზამთარშიც კი (იგი) წავიდა [და] შეუტია [...]–სნის [ქვეყანა]. ხოლო დეპორტირებული მოსახლეობა, [მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონელი და ბრინჯაოს ნივთები] მან იქიდან მოიტანა. [...] (იგი) მოვიდა და ისუვას ქვეყანა [...], რომელიც ისუვა[ში] (?) ...] ეტლები [...]" (CTH 40: KUB 34. 23; KBo 12. 27; KUB 40. 8).

თუთხალია III-ის ისუვასთან კავშირის შესახებ, საყურადღებოა ასევე „სუფილულიუმა-შათივაზას“ (CTH 51; CHT 52.) ხელშეკრულებაც, სადაც სწორედ თუთხალია III-ის დროს ისუვას ამბოხებების ამბავია მოთხრობილი და შემდგომ უკვე აღნიშნულია, რომ არა თუთხალია III-მ (როგორც ჩანს, იგი ამ დროს ან ძალიან ავად იყო ან უკვე გარდაცვლილი), არამედ სუფილულიუმა I-მა დალაშქრა და კვლავ დაიმორჩილა ამბოხებული ისუვა. ამას ქვემოთ შევხებით, სადაც მოთხრობილი იქნება სუფილულიუმა I-ის საქმიანობისა და ისუვასთან მისი ურთიერთობის შესახებ.

სუფილულიუმა I (ძვ.წ. 1344-1322წ.წ.). სუფილულიუმა I-მა საბრძოლო ნათლობა მიიღო თავისი მამისაგან თუთხალია III-ისაგან. იგი სულ ახლდა მას ბრძოლებში. გამეფებისთანავე გადაწყვიტა მითანისათვის ანგარიშის გასწორება. მისი პირველი შეტევა მოიგერია მითანის მეფე თუშრათამ, მაგრამ შემდეგი შეტევები ხეთების წარმატებით დამთავრდა, სუფილულიუმა I-მა მდ. ევფრატის გადალახა და ამბოხებული ისუვა დაამარცხა და კვლავ ხეთების ქვეყანას დაუბრუნა, შემდეგ აიღო მითანის დედაქალაქი ვაშუქანი და ტახტზე აიყვანა ხეთების ვასალი შათივაზა, რომელსაც თავისი ქალიშვილი მიათხოვა. შათივაზასთან მან ხელშეკრულებაც გააფორმა. ამის შემდეგ სუფილულიუმა დაეშვა ჩრ. სირიისაკენ, სადაც მათი ბატონობა კვლავ აღდგა, მხოლოდ ქარგამიში დარჩა დამოუკიდებელი. ქარგამიშის დასამორჩილებლად კვლავ გამოჩნდა სუფილულიუმა I ჩრ. სირიაში, დაიპყრო იგი და ერთ-ერთი მისი უფლისწული თელიფინუ ხალფას მეფედ დასვა, ხოლო მეორეს ფიასილის ქარგამიშის მეფობა მისცა. ამის შემდეგ ხალფა და ქარგამიში ხეთების ორიენტაციას დაადგინა. ეს გარემოება მოგვიანებით ეგვიპტე-მითანის ურთიერთობებს გაართულებს. მითანში და ჩრ. სირიაში მოპოვებულმა გამარჯვებებმა გამოიწვიეს ხეთების აღიარება მთელს წინა აზიაში, განსაკუთრებით ეგვიპტეში. ამ დროს განეკუთვნება ტუტანხამონის ქვრივის ანხესერენამუნის წერილი სუფილულიუმასადმი, რომელიც ქმრად ხეთების მეფეს შვილს სთხოვს. სუფილულიუმა უგზავნის უფლისწულ - ზანზანას, რომელიც გზაში იღუპება. სუფილულიუმამ ეს საბაზად გამოიყენა და ეგვიპტეს ჩრ. სირიაში შეუტია, ამ ლაშქრობისას მან დიდძალი ალაფი ჩაიგდო ხელში. აღმოსავლეთ ანატოლიაში სუფილულიუმა I-მა ხელშეკრულება დადო აცი-ხაიასას მეფე ხუკანასთან, რომელსაც თავისი და მიათხოვა ცოლად. თვითონ სირიაში დიდხანს ყოფნის დროს, შეირთო ბაბილონელი მეფის ასული, მემკვიდრეები კი ხეთი მეუღლისაგან - ხენთისაგან ჰყავდა. ასურეთი სუფილულიუმასათვის პრობლემას არ წარმოადგენდა, მხოლოდ ქასქების წინააღმდეგ ვერ გააწყო მან ვერაფერი. სუფილულიუმა I-მა დედაქალაქი ხათუსა გაამაგრა, „ქვემოთა ქალაქს“ გალავანი შემოარტყა, მასთან ხელშეკრულებებიც გააფორმა, მაგრამ მის ცდას, ეს იქნებოდა სამშვიდობო თუ

საბრძოლო, ქასქებთან მიმართებაში, არავითარი შედეგი არ მოჰყოლია. სუფილულიუმ I იმსხვერპლა შავმა ჭირმა, როგორც ვარაუდობენ ეს სენი ხათში ეგვიპტიდან და ჩრ. სირიიდან მისმა მეომრებმა შემოიტანეს.

სუფილულიუმ I-ის მეფობის დროის ისტორიული ტექსტების უმრავლესობა სახელმწიფო ხელშეკრულებებს, წერილებსა და განკარგულებებს წარმოადგენს. ჩვენთვის ორმაგად საყურადღებოა „სუფილულიუმ-შათივაზას“ ხელშეკრულება (CTH 51, CTH 52). ერთის მხრივ აქ ჩამოთვლილია ხეთების აღმოსავლეთ პერიფერიის პოლიტიკური ერთეულები და მეორეს მხრივ იგი საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის ისუვას შესახებ (Weidner, 1923:3-6.):

„როდესაც „მზემ“, სუფილულიუმამ, დიდმა მეფემ, გმირმა, ხათის ქვეყნის მეფემ, თეშუფის მოყვარულმა, (და) ართათამამ, ხურის ქვეყნის მეფემ, ურთიერთხელშეკრულება დადეს. იმ დროიდან თუშრათა, მითანის ქვეყნის, მეფე [დიდი] მეფის, ხათის ქვეყნის მეფის, გმირის, წინააღმდეგ აღსდგა, მე დიდმა მეფემ, გმირმა, ხათის ქვეყნის მეფემ, თუშრათა, მითანის ქვეყნის მეფე, დავაშინე: “მე მდინარის (ეფრატის) აქეთა (დასავლეთ) სანაპიროს ქვეყნები დავარბიე და ნიბლანის მთაც დავიკავე.” მეორეჯერ თუშრათა, მეფე, ჩემს წინააღმდეგ აღსდგა და შემეკითხა, “შენ რატომ არბევ ეფრატის (დასავლეთ) სანაპიროს?” გარდა ამისა, თუშრათა, მეფე (ამბობს): “თუ შენ ეფრატის იქეთა (დასავლეთ) სანაპიროს ქვეყნებს დაარბევ, მაშინ მეც დავარბევ ქვეყნებს, რომლებიც ეფრატის იქეთა (დასავლეთ) სანაპიროზეა.” თუშრათა, მეფე აცხადებს შემდეგს (?): “თუ შენ მათ დაარბევ, მაშინ მე რაღა ვუყო მათ? მაშინ მე გადმოვლახავ ეფრატს აქეთა (აღმოსავლეთ) სანაპიროდან, თუ კრავი ან ციკანი ჩემი ქვეყნისა დაზარალებდა” [...] მაგრამ დიდმა მეფემ, ხათის ქვეყნის მეფემ, მის წინაშე ქედი არ მოიხარა. ხათის ქვეყნის მეფის მამის დროს ისუვას ქვეყანა ამბოხდა. ხათის მეომრები ისუვას ქვეყნისაკენ გაემართნენ. გურთალისას მეომრები, არავანას მეომრები, ცაცისას ქვეყანა, ქალასმას ქვეყანა, თიმნას ქვეყანა, ხალივას მთა, ქარნას მთა, დურმითას მეომრები, ალხას ქვეყანა, ხურმას ქვეყანა, ხარანას მთა, თეგარამას ქვეყნის ნახევარი, თეფურციას მეომრები, ხაცგას მეომრები და არმათანას ქვეყნის მეომრები, მამაჩემის დროიდან ამბოხდნენ. მაგრამ “მზემ” სუფილულიუმამ, დიდმა მეფემ, გმირმა, ხათის ქვეყნის მეფემ, თეშუფის მოყვარულმა ისინი დაამარცხა. ახლა კი მეომრები, რომლებიც ჩემს ხელთ გაექცნენ, ამ მეომრებმა ისუვას ქვეყანაში გასწიეს, და ყველა ეს მეომარი და ეს ქვეყნები, რომლებიც მამაჩემის დროს ამბოხდნენ, ისუვას ქვეყნის საზღვართან ცხოვრობდნენ მტრებს შორის, მაგრამ მე, “მზე”, სუფილულიუმამ, დიდი მეფე, მეფე ხათისა, გმირი: თეშუფის მოყვარული, კვლავ გამოვედი (საბრძოლველად) თუშრათას, მეფის, ნების წინააღმდეგ ეფრატი გადავლახე და ისუვას ქვეყნისაკენ გავეწიე. მეორეჯერ ისუვას ქვეყნის ბატონი გავხდი. მეორეჯერ ისინი (ისუველები) ჩემს ქვეშევრდომებად ვაქციე. მეომრები და ქვეყნები, რომლებმაც მამაჩემის დროს ისუვას ქვეყანაში გასწიეს, გურთალისას მეომრები, არავანას მეომრები, ცაცისას ქვეყანა, თეგარამას ქვეყანა, თიმნას ქვეყანა, ხალივას მთა, ქარანას მთა, დურმითას მეომრები, ალხას ქვეყანა, ხურმას ქვეყანა, ხარანას მთა, თეგარამას ქვეყნის ნახევარი, თეფურციას მეომრები, ხაცგას მეომრები, არმათანას მეომრები - ეს მეომრები და ქვეყნები დავამხე და ისინი ხათის ქვეყანას დავუბრუნე. ქვეყნებს, რომლებიც დავიმორჩილე, თავისუფლება მივეცი. ისინი თავიანთ ადგილებზე საცხოვრებლად დარჩნენ. მაგრამ ყველა მეომარი, რომლებსაც მე თავისუფლება მივეცი, თავიანთ მეომრებს შეუერთდნენ და ხათის ქვეყანამ მათი ტერიტორიები მიიერთა.” (CTH 51.I §1,2 (აქად. ვერსია); გიორგაძე, 2002:134-137).

როგორც ხელშეკრულებიდან ირკვევა, მდ. ევფრატის დასავლეთით არსებული პოლიტიკური ერთეულები ხეობებს ეკუთვნოდათ, რომლის წინააღმდეგაც მითანის მეფე თუშრათა ვერ ბედავდა გალაშქრებას. ამ უკანასკნელის გავლენა მდ. ევფრატის აღმოსავლეთ რაიონებზე ვრცელდებოდა. ხეობის სამეფოდან ისუვაში წასული მეომრები სუფილულიუმას წარმატებული ლაშქრობის შემდეგ, უბრუნდებიან თავიანთ ტერიტორიებს და ისევ ხათს ემორჩილებიან. დოკუმენტში არაფერია ნათქვამი რატომ მოხდა მეომრების ამბოხება და ისუვაში მათი გადასვლა. ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, რომ ეს მეომრები ისუვას დასახმარებლად მიდიან, რომელიც ხათს აუჯანყდა, მაგრამ არც ისაა ცნობილი რა გახდა ისუვას ამბოხების მიზეზი. თუკი გავითვალისწინებთ იმას, რომ ტექსტში სუფილულიუმამ ლაპარაკობს “თავისუფლების ბოძებაზე,” რომელიც ამბოხებულ ქვეყნებს და მეომრებს მისცა მან და თუ გადავხედავთ ხეობის “საიმუნიტეტო სიგელებს”, სადაც “გათავისუფლება” ნიშნავდა სახელმწიფო ვალდებულებებისაგან (სახანისა და ლუცისაგან) გათავისუფლებას, მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამბოხებული მეომრები და ქვეყნები მძიმე ეკონომიკურ სიტუაციაში უნდა ყოფილიყვნენ. ამის შემდგომ სახელმწიფო ვალდებულებებისაგან გათავისუფლებულები უბრუნდებიან თავიანთ ადგილებს.

მაშასადამე, ისუვას ამბოხება დაწყებულია თუთხალია III-ის დროს, ამ ამბოხებას მოჰყვა ხეთი მეომრების წასვლა ისუვაში. ტექსტი ასახელებს ყველა ამ მეომარს საცხოვრებელი ადგილების მიხედვით. ევფრატის დასავლეთ რაიონებიდან ისუვასაკენ წასულ მეომრებს სუფილულიუმამ შეებრძოლა და დაამარცხა. გადარჩენილები ისუვას ქვეყანაში გადადიან და მის საზღვართან ახლოს სახლდებიან. სუფილულიუმამ გადალახა მდ. ევფრატი, მიუხედავად იმისა, რომ თუშრათა მას დიდ წინააღმდეგობას უწევდა, სუფილულიუმამ მაინც აიღო გეზი ისუვასაკენ, კვლავ დაამარცხა იგი და საბოლოოდ დაუმორჩილა ხეობის ქვეყანას. თუთხალია III-ის დროს ისუვაში გადასული მეომრები და ისუვას გავლენის ქვეშ არსებული “ქვეყნებიც” ხეთმა მეფემ დაამარცხა და ქვეყანას დაუბრუნა.

ისუვა და ასურეთის მეფეები. ასურეთის მეფეების თიგლათფილესერ I-ისა და სალმანასარ III-ის მიერ წარმოებული სამხედრო კამპანიის ამსახველ ტექსტებში საუბარია ისუაზეც (^{KUR}Isua), რომელშიც შესაძლოა იგულისხმებოდეს ისუვა.

თიგლათფილესერ I: (88-91) “...მე დავიპყარი ამბოხებული და მოუწესრიგებელი ქვეყნები ისუა და დარია. გავხადე ისინი ჩემი მეუფის ღვთაება აშურის ვასალები...” (A.O.87.1, p. 19 (88-91); Grayson, 2002a). (31-33) “...მე გავემართე ქალაქ მილიდიასკენ, დიდი ხათის ქვეყანაში. მივიღე ალღუმარუს ხარკი. დავიპყარი ისუვას ქვეყნის ქალაქი ენზათუ და ქვეყანა სუხმე. წამოვიყვანე დეპორტირებულები და მოვიყვანე (ისინი) ჩემს მიწაზე...” (A.O.87.4, p. 43 (31-33); Grayson, 2002a).

სალმანასარ III: (40b-44) “...მე წამოვიყვანე ეტლები და ჯარი და დავეშვი ენზითის მიწაზე, რომელიც ისუას მიწას მიეკუთვნება. მე დავიპყარი ენზითი, მიწასთან გავასწორე, დავანგრე და გადავწვი მათი ქალაქები, წამოვიღე მათგან შეუფასებელი ნადავლი, ქონება და საკუთრება” (A.O.102.2, pp. 19-20 (40b-44); Grayson, 2002b).

ისუვას ადგილმდებარეობა და ეთნიკური სურათი

ისუვა მოხსენიებულია არაერთ პოლიტიკურ ერთეულთან კავშირში: ქალასმასთან, თეგარამასთან და ფახუვასთან, ხაიასასთან, ასევე ლალხას მთასთან და ცუხალფასთან.

არსებობს კიდევ ცალკეული ნაკლებად ცნობილი პოლიტიკური ერთეულები, რომლებიც ისუვას ემეზობლებოდა და მის გვერდით იხსენიება: თიმია, ცანცალია, ლილიმა, ვათარუშნა, თახისა, თახიშნა, მარარხა, ურიქა, ხინცუთა.

წერილობითი წყაროებიდან გამომდინარე, ისუვას ადგილმდებარეობის შესახებ უკვე დიდი ხანია ცნობილია. ისუვას ქვეყნის საზღვრების შესახებ კლენგელი შემდეგს აღნიშნავს. *“ეს არის ფართო სივრცე დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე და შემოსაზღვრულია ჩრდილოეთით მდინარე არსანიასი (=მურად სუ/მურად ნეჰრი), დასავლეთით და სამხრეთ-დასავლეთით ევფრატით, სამხრეთ-აღმოსავლეთით საზღვარი ჯერჯერობით ზუსტად არაა ფიქსირებული, თუმცა შესაძლოა ისუვა აქ ზემო მესოპოტამიის დაბლობამდე აღწევს და თითქმის ტიგროსის ზემო წელამდე განივრცობა“.* (Klengel, 1968: 63). ისუვას ძირითადი დასახლებები განლაგებული იყო ნაყოფიერ ვაკეზე, როგორცაა Altinova, მდ. მურად სუს სამხრეთით (Hawkins, 1998: 281), კერძოდ ხარფუთის დაბლობზე, და მდ. მურად-სუს ჩრდილოეთით, ანუ დღ. ელაზილის ტერიტორიაზე. ეს იყო ის ადგილი, რომლის გეოგრაფიული მდებარეობაც ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკის ისტორიაში მნიშვნელოვანი იყო, რადგან შესაძლოა ისუვა მესოპოტამიასა და ცენტრალურ ანატოლიას შორის დამაკავშირებელ ერთგვარ ხიდსაც წარმოადგენდა.

რაც შეეხება ისუვას ეთნიკურ შემადგენლობას, დღემდე გაურკვეველია რომელია: ხათები, ხურიტები თუ ურარტელები. კლენგელი თვლის, რომ ისუვას ძირითადი მაცხოვრებლები იყვნენ ხურიტული წარმომავლობის (Klengel, 1968:71). კოსიანს მიაჩნია, რომ ხურიტული და ინდო-არიული ნაზავი უნდა ყოფილიყო (Kosyan, 2006). ჩვენ არ გამოვრიცხავთ ისუვას ტერიტორიაზე წინარექართველური ტომების არსებობას, ხურიტული ელემენტიც დასაშვებია.

შეჯამება. წერილობითი წყაროებიდან ჩანს, რომ ისუვა მძლავრი და მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ერთეული უნდა ყოფილიყო. სავარაუდოდ, ისუვას მართავდა უზუცესთა საბჭო, რომელიც მოგვიანებით მეფის ინსტიტუტს უნდა შეეცვალა. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ იგი იყო ქალაქ-სახელმწიფოს ტიპის პოლიტიკური ერთეული/გაერთიანება, რომელსაც ხეთებისთვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ეს მხარე მათთვის არამარტო სტრატეგიული მნიშვნელობის იყო, არამედ მდიდარ ოლქსაც წარმოადგენდა. “ისუვა-მტერი” მუდამ ესხმოდა თავს ხეთებს, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში საომარი ოპერაციები ხეთების გამარჯვებებით სრულდებოდა. განსაკუთრებით ხეთების შესუსტების ხანაში გამოდის ისუვა ასპარეზზე და ცდილობს ხეთებს წინააღმდეგობა გაუწიოს, მაგრამ უშედეგოდ. ხეთებს ისუვა იოლად ვერ ეთმობოდათ. იგი ერთგვარ სასაზღვრო პოლიტიკურ ერთეულს წარმოადგენდა, რომელიც ხეთებს მიჯნავდა სხვადასხვა მძლავრ სახელმწიფოებთან. ამიტომაც შევეხეთ ყველა მეფის მოღვაწეობას, რომლებიც ისუვასთან იყვნენ გარკვეულ წილად კავშირში. ხეთი მეფეები ყოველთვის ცდილობდნენ, რომ ისუვა ყოფილიყო მუდმივად მათი გავლენის ქვეშ. ხეთური წერილობითი წყაროებიც ამის დასტურია, სადაც კარგად ჩანს, თუ როგორ ცდილობდნენ ხეთები ისუვაზე ზეგავლენის მოპოვებას ან აღდგენას. ამის შემდეგ უკვე მათ გახსნილი ჰქონდათ გზა სხვა ძლიერი სახელმწიფოებისაკენ, როგორც იყო თუნდაც ხური-მითანი.

ასე რომ, ყველა აქამდე არსებული ტექსტები ისუვას შესასწავლად საყურადღებოა და მნიშვნელოვანი. ისინი ხეთებსა და ისუვას შორის არაერთ საბრძოლო მოქმედებებს აღწერენ და წარმოგვიდგენენ იმ პერიოდის პოლიტიკურ სურათს.

ბიბლიოგრაფია

- giorgadze gr. (2002). *udzvelesi aghmosavluri etnosebi da kartvelta ts'armomavloba*. tbilisi (გიორგაძე გრ., (2002). *უძველესი აღმოსავლური ეთნოსები და ქართველთა წარმომავლობა*. თბილისი).
- giorgaZe, g. (red.), (1990). *Zveli aRmosavleTis xalxTa istoriis qrestomaTia*. gamomcemloba „mecniereba“, Tbilisi. გიორგაძე, გრ. (რედ.), (1990). *ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია*. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- giorgadze, gr. (1959) khetebis samepos aghmosavleti p'eriperiis zogierti p'unkt'is lok'alizebisatvis. tbilisi. *sakartvelos metsnierebata ak'ademiis moambe*. t'. XXIII. #3 (გიორგაძე, გრ. (1959). ხეთების სამეფოს აღმოსავლეთი პერიფერიის ზოგიერთი პუნქტის ლოკალიზებისათვის. თბილისი. *საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე*. ტ. XXIII. #3).
- kavtaradze, g. (2009). *anat'olia - k'avk'asiis mijnis dzveli ist'oriis zogierti sak'itkhi*. tbilisi. (ქავთარაძე, გ. (2009). *ანატოლია - კავკასიის მიჯნის ძველი ისტორიის ზოგიერთი საკითხი*. თბილისი).
- gambaSiZe, m. (2006). *xeTuri analistika (samefo dRiurebi)*. *nawili I*. Tbilisi. ღამბაშიძე, მ. (2006). *ხეთური ანალისტიკა (სამეფო დღიურები)*. ნაწილი I. თბილისი.
- ghambashidze, m. (2002). ramdeni tutkhalia da arnuvanda mepobda khetis sameposhi da vis ek'utvnis analebi. *k'lio (ist'oriuli almanakhi)*, tbilisi, #6, gv. 3-23. ღამბაშიძე, მ. (2002). რამდენი თუთხალია და არნუვანდა მეფობდა ხეთის სამეფოში და ვის ეკუთვნის ანალები. *კლიო (ისტორიული ალმანახი)*, თბილისი, #6, გვ. 3-23.
- გიორგაძე, გ.გ. (1984). Хеттское Царство. *Источниковедение истории Древнего Востока*, Москва, стр. 153-155.
- გიორგაძე, გ.გ. (1964). Борьба Хеттов за северную Сирию в период Древнего Царства. *ВДИ* №1, стр. 3-22.
- გიორგაძე, გ.გ. (1956). Из истории племен проживавших к северу и северу-востоку от хеттского государства (Кашки). – *Автореферат диссертации*. Тбилиси.
- Beal, R.H. (1986). The history of Kizzuvatna and the date of the Šunaššura treaty. *Or.* 55, pp. 424-445.
- Beckman, G. (1996). *Hittite diplomatic texts*. Atlanta.
- Briyce, T.R. (2005). *The kingdom of the Hittites*. New Edition, Oxford.
- Burney, Ch. (2004). Historical Dictionary of the Hittites. *Historical Dictionaries of Ancient Civilizations and Historical Eras*, No 14, Lanham, Maryland-Toronto, Oxford.
- Cameron, G.G. (1950). The Annals of Shalmaneser III, King of Assyria; *A new text*. *Sumer*, VI/1, s. 6-26.
- Carruba, O. (1977). Beiträge zur mittelhethitischen Geschichte, I. Die Tutḫalijas und die Arnuwandas, II. Die sogenannten Protocoles de succession dynastique. *SMEA* 18, pp. 137-195.
- Cornelius, F. (1955). Hethitische Reisewege, *RHA* 13/57, 49-62.
- Cornelius, F. (1958a). Geographie des Hethiterreiches. *Orientalia*, vol. 27, #3, Roma.
- Cornelius, F. (1958b). Zur hethitischen Geographie: die Nachbarn des Hethiterreiches. *RHA* 16/62: 1-17.
- Cornelius, F. (1967). Neue Arbeiten zur hethitischen Geographie. *Anatolica* 1, 62-77.
- Cornelius, F. (1973). *Die Geschichte der Hethiter*. Darmstadt.
- Forlanini, M. (1985). Remarques géographiques sur les textes cappadociens. *Hethitica* 6, 45-67.

- Forlanini, M. & Marazzi, M. (1986). *Anatolia. Atlante Storico del Vicino Oriente Antico* 4.3, Roma.
- Forlanini, M. (2010). Deportati e mercenari dall'Anatolia occidentale all'alto Eufrate sotto l'impero hittita. *Orientalia* 79/2, s. 152-163.
- Forrer, E. (1929). Armatana. *RLA*, I, 2, 151.
- Forrer, E. (1931). Hājasa-Azzi. *Caucasica* 9, s. 1-24.
- Friedrich, J. (1952). *Hethitisches Wörterbuch*. Lf. 1, Heidelberg.
- Garstang, J. (1943). *Hittite Military Roads in Asia Mino*. *American Journal of Archaeology* 47, s. 35-62.
- Garstang, J. (1948). *The Location of Pakhuwa*. London.
- Garstandg, J., & Gurney, O. R., (1959). *The Geogrphy of the Hittite Empire*. London.
- Goetze, A. (1940). *Kizzuwatna and the problem of Hittite geography*. New Haven.
- Götze, A. (1933). *Die Annalen des Mursilis II*. (AM), MVAeG 38/6, Leipzig.
- Grayson, A.K. (2002a). *Assyrian Rulers of the Early First Millennium B. C. I* (1114-859 BC.), Volume 2, Reprinted, Toronto, University of Toronto Press.
- Grayson, A.K. (2002b). *Assyrian rulers of the early first millennium BC II* (858-745 BC), Volume 3, Reprinted, Toronto, University of Toronto Press. Toronto-Buffalo-London.
- Gurney, O.R.(1980). *Die Hethite*. Dresden.
- Gurney, O.R. (1992). *Hittite Geography: thirty years on*. Festschrift für S. Alp. Ankara.
- Gurney, O.R. (2003). *The Upper Land, mātum eġitum*. (Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. on the Occasion of His 65th Birthday-Ed. By G. Beckman, R.Beal, G. McMahon), Indiana, 119-127.
- Güterbock, H.G. (1952). *Neue Texte zur Geschichte Šuppiluliumas*. IF 60, zz. 199-211.
- Güterbock, H.G. & Kendall, T., (1995). *A Hittite Silver Vessel in the Form of a Fist*. in: *The Ages of Homer – A Tribute to Emily Townsend Vermeule*, Carter, J. B. / Morris, S. P. (éds.). University of Texas Press. Austin. 45-60.
- Haas, V. (1977). Zalpa, die Stadt am Swarzen Meer und das althethitische Königtum. *MDOG* 109, zz. 15-26.
- Hagenbuchner, A. (1989). Der Korrespondenz der Hethiter. *THeth* 16, Heidelberg.
- Hawkins, J. D. (1998a). The Land of Išuwa: the Hieroglyphic Evidence, 3. *ICH*, Ankara.
- Hawkins, J. D.,(1998b). Hittites and Assyrians at Melid (Malatya), *CRRAI* 34, 63-77.
- Houwink Ten Cate, P. H. J., (1970). *The records of The early Hittite empire* (c. 1450-1380 B.C.). Istanbul-Leiden.
- Kammenhuber, A. (1965). *Zur teztüberleitung der Annalen des hethiterkönigs Mursiliii*. Athenaeum XLVII, Pavia, zz. 68-72.
- Kempinski, A. (1993). *Suppiluliuma I. The Early Years of His career*. in: Rainey. A. F. Tel Aviv, pp. 81-91.
- Klengel, H. (1968). *Die Hethiter und Išuwa*. OA 7, Innsburk.
- Klengel, H. (1976). *Nochmals zu Išuwa*. OA 15, Innsburk.
- Klengel, H. (1999). *Geschichte des Hethitischen Reiches*. Leiden.
- Korošec, V. (1931). *Hethitische Staatsverträge. Ein Beitrag zu ihrer juristischen Wertung*, Leipzig.
- Kosyan, A. (2006b). An Aryan in Išuwa, Iran & *Caucasus* 10/1, Leiden, Brill.
- Kümmel, H.M. (1985). *Die Annalen Hattusilis I*. TUAT I/5, 1985, 455-563.
- Laroche, E. (1971). *Catalogue des textes Hittites*. Paris.
- Mcmahan, G.(1989). *The Histiry of the Hittites*. *Biblical Archaeologist*, Junel Sep, pp. 64.

- Monte, del G. & Tischler, J. (1978). a) Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte. *Répertoire géographique* 6 (heth.), Wiesbaden.
- Otten, H. (1958). Keilschrifttexte. *MDOG* 91, zz. 73-84.
- Ramsay, W. (1980). *The Historical Geography of Asia Minor*. London.
- Schuler, E. von, (1964). Staatsverträge und Dokumente hethitischen Rechts. *Neuere Hethiterforschung*, zz. 34-53.
- Sommer, F. (1947). *Hethiter und Hethitisch*. Stuttgart.
- Taracha, P. (1997). Zu Den Tuthalija II – Annalen CTH 142. *Die Welt Des Orients XXVIII*, s. 74-84.
- Tischler, j. (2011). *Hethitisches Wörterbuch. Insburck*.
- Ünal, A. (1974). *Hattusili III. bis zu seiner Thronbesteigerung*. Bd. I, II. Heidelberg. 224-225.
- Ünal, A. (1993-97). Mursili II. *RIA* 8, pp. 435-440.
- Ünal, A. (1999). *The Hittites and Anatolian Civilizations*. Ankara.
- Weidner, E. (1923). Politische Dokumente aus Kleinasien. Die Staatsverträge in akkadischer Sprache aus dem Archiv von Boghazköi, *Boghazköi- Studien* H.8,9, Leipzig.
- Wilhelm, G. (1983). *Zur ersten Zeite des Šunaššura-Vertrages*. Fs. Otten, zz. 359-370.

**HIGH AND LOW-RANKING BODYGUARDS OF HITTITES ACCORDING TO THE
„INSTRUCTION FOR THE ROYAL BODYGUARD (LÚ.MEŠ MEŠEDI)“**

**მაღალი და დაბალი რანგის მცველები ხეთებთან „მცველთა
ინსტრუქციის (LÚ.MEŠ MEŠEDI)“ მიხედვით**

CHAREKISHVILI NINO

Professor, Georgian Institute of Public Affairs (GIPA)

Gorgasali street #101, Tbilisi, Georgia

ORCID: 0000-0002-9568-2926

n.charekishvili@gipa.ge

Abstract

There were different positions in the Hittite kingdom. We find high and low-ranking officials in the documents. Most of the country officials had a fairly close relationship with the King and were directly accountable to him. Their relationship with the King was regulated by treaties or instructions reflecting their official duties and responsibilities. In this article we would like to point out bodyguards according to the "Instruction for the royal bodyguard" (LÚ.MEŠ MEŠEDI). They were in charge of the administration of the entire royal court, and they were responsible not only for royal protection, but also had other duties. The Chief of the bodyguards (GAL MEŠEDI), the Commander-of-Ten of the bodyguards (UGULA 10 MEŠEDI) and the ordinary bodyguards (LÚ MEŠEDI) played a significant role at the palace. Especially noteworthy is the rank of the Chief of the bodyguards (GAL MEŠEDI), which was considered an honor at the palace and appears to have existed since the early days of the Hittite state. We do not have a Hittite word corresponding to this term. It was one of the higher ranks after the King, Queen and Crown Prince. He had administrative, military, cult-ritual roles. This position was held mostly by the brothers or family members of the King. Prior to the enthronement, the great kings, such as Muwatalli I, Muršili II, Hattušili III, and Tudḫaliya IV, held the role of the Chief of the bodyguards.

We may conclude that the security organization was rather high with the Hittites, which is expressed in the protection of the King within or outside the palace, as well as in the regular protection of the inner and outer perimeter of the palace, etc. Bodyguards of high-rank had an important role in the king's administration, and their tasks, as is evident from other sources, were not only administrative, but also military and religious. Thus, the bodyguards were occupying a fairly significant position at the palace. The Chief of the bodyguards (GAL MEŠEDI) was more influential than any other high-ranking official and therefore probably had more privileges.

The article presents the hierarchy of guards according to the "Instruction for the royal bodyguard" (LÚ.MEŠ MEŠEDI), their rights and responsibilities, functions, rules and prohibitions established for them. We also present an approximate scheme. This is a reconstruction attempt where the approximate arrangement of high and low ranking persons in relation to the carriage (in front or behind the carriage, on the right or the left side of the carriage) is given.

Keywords: Assyriology, Hittite, Instruction, MEŠEDI, royal bodyguard.

ნინო ჩარეკიშვილი

საქართველოს საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტი (GIPA) პროფესორი,
დოქტორი, მის.: გორგასალის ქუჩა #101, თბილისი, საქართველო

ORCID: 0000-0002-9568-2926

n.charekishvili@gipa.ge

აბსტრაქტი

ხეთების სამეფოში სხვადასხვა თანამდებობები არსებობდა. ტექსტებში გვხვდება როგორც მაღალი, ასევე დაბალი რანგის თანამდებობის პირებიც. ქვეყნის მოხელეების უმრავლესობას მეფესთან განსაკუთრებით მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდათ და უშუალოდ ანგარიშვალდებულნი იყვნენ მის წინაშე. მათი ურთიერთობა მეფესთან ხელშეკრულებებით ან მითითებებით რეგულირდებოდა, რომლებიც მათ ოფიციალურ მოვალეობებსა და ვალდებულებებს ასახავდა. ამ სტატიაში „მცველთა ინსტრუქციის“ (^{LÚ.MEŠ}MEŠEDI) მიხედვით, სასახლის კარზე მომსახურე მრავალფეროვან მოხელეთა შორის, განსაკუთრებით ყურადღება გამახვილებულია მცველებზე. მთელი სამეფო კარის დაცვის ორგანიზება მათ ხელში იყო და არა მარტო სამეფო დაცვის, არამედ სხვა ფუნქციებსაც ითავსებდნენ. სასახლის კარზე მცველთა უფროსს (GAL MEŠEDI), მცველთა ათმეთაურს (UGULA 10 MEŠEDI) და რიგით მცველებს (^{LÚ}MEŠEDI) მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა. განსაკუთრებით გამორჩეულია მცველთა უფროსის (GAL MEŠEDI) თანამდებობა, რომელიც სასახლის კარზე საპატიოდ ითვლებოდა და როგორც ჩანს, უკვე ხეთური სახელმწიფოს ადრეული დროიდან არსებობდა. ამ ტერმინის შესაბამისი ხეთური სიტყვა არ გვაქვს. ის იყო ერთ-ერთი მაღალი თანამდებობა მეფის, დედოფლისა და მეფისნაცვლის შემდეგ. მას ჰქონდა ადმინისტრაციული, სამხედრო, საკულტო-სარიტუალო ფუნქციები. ამ თანამდებობას ძირითადად იკავებდნენ მეფის ძმები ან ოჯახის წევრები. მცველთა უფროსის თანამდებობა გამეფებამდე ეკავათ შემდგომში დიდ მეფეებს, მაგ.: მუვათალი I-ს, მურსილი II-ს, ხათუსილი III-ს, თუთხალია IV-ს.

შეგვიძლია ვთქვათ, რომ დაცვის ორგანიზაცია ხეთებთან საკმაოდ მაღალ დონეზე იდგა, რაც გამოიხატება სასახლის შიგნით თუ გარეთ მეფის დაცვაში, ასევე თავად სასახლის შიდა და გარე პერიმეტრის ყოველდღიურ დაცვაში და სხვ., შესაბამისად მცველთა მოვალეობებიც მრავალფეროვანია. მაღალი რანგის მცველები მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდნენ მეფის ადმინისტრაციაში და მათი საქმიანობა როგორც სხვა ტექსტებიდანაც ირკვევა არ იყო მხოლოდ ადმინისტრაციული, მათ სამხედრო და საკულტო მოვალეობებიც გააჩნდათ. ასე რომ, მცველებს სასახლის კარზე საკმაოდ მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავათ. მცველთა უფროსი (GAL MEŠEDI) კი სხვა მაღალი თანამდებობის პირებთან შედარებით უფრო გავლენიანი პირი იყო და აქედან გამომდინარე, ალბათ მეტი პრივილეგიებითაც სარგებლობდა.

სტატიაში წარმოდგენილია „მცველთა ინსტრუქციის“ (^{LÚ.MEŠ}MEŠEDI) მიხედვით მცველთა იერარქია, რანგის მიხედვით მათი უფლება-მოვალეობები, ფუნქციები, მათთვის დადგენილი წესები და აკრძალვები. ასევე წარმოდგინეთ სავარაუდო სქემა, ანუ ესაა რეკონსტრუქციის მცდელობა, სადაც მოცემულია მეფის საზეიმო მსვლელობისას მაღალი და დაბალი რანგის პირების სავარაუდო განლაგება ეტლთან მიმართებაში (ეტლის წინ და უკან, ეტლის მარჯვენა და მარცხენა გვერდზე).

საძიებო სიტყვები: ასირიოლოგია, ხეთები, ინსტრუქცია, მეშედი, მცველი.

Introduction: In the Hittite kingdom, in particular in the palace of the city of Hattusa, where the residences of the King and Queen ("King's House", "Queen's House") were situated, great officials of the King (according to the "Telipinus text" - the "First") used to gather together. During the Old Kingdom of the Hittites, the so-called the "First" consisted of Panku and Tuliya, who, along with the King and Queen, resolved political, administrative, judicial and other matters. While the roles of Panku and Tuliya have been reduced during the period of the Hittite Empire, the "First" still maintained the position of great officials and enjoyed great privileges. There were different positions in the Hittite kingdom. We find high and low-ranking officials in the documents. Most of the country officials had a fairly close relationship with the King and were directly accountable to the Monarch. They ranged from his top-ranking officials to ordinary military personnel. Their relationship with the King was regulated by treaties or instructions reflecting their official duties and responsibilities. Roughly 20 of these documents have survived (Bryce, 2002:16) and all documents are valuable because they provide information on their daily activities. High-ranking individuals are collectively referred to as the "Great Lords" (EN / *BĒLU GAL*) or the "Greats" (^{LÚ.MEŠ}GAL). They appear in different records as military commanders; as participants in ceremonies, rituals, festivals; as witnesses to important state documents; or as officials in charge of separate administrative institutions; (Bilgin, 2018:113). Most senior officials in the Hittite administration held the rank of GAL-"Great, Senior, Chief" (e.g. GAL *MEŠEDI*, GAL *GEŠTIN*, etc.).

Methods: The research is mainly based on research methods proven in historical and political sciences: description, empirical analysis, comparative-historical method, causal-comparative analysis, methods of critical and systematic analysis.

Results:

The Chief of the bodyguards GAL ^(LÚ.MEŠ) *MEŠEDI*:

- One of the privileged persons after the king at the palace;
- King's bodyguard's
- Religious function (praying in front of the patron deity of the spear);
- Sees the king off when he's travelling in a carriage and greets him upon arrival while, bows to him;
- Attends trials. Informs the king of the petitioner's case and finally notifies him of the completion of the trial;
- Resolves the issue of leaving the post by an ordinary bodyguard (e.g. when he's going to the restroom).

The Commander-of-10 of the bodyguards UGULA 10 ^{LÚ.MEŠ} *MEŠEDI*

- Accompanies the Chief of the bodyguards (e.g. at the altar of the spear protector deity);
- Informs the Chief of the bodyguards (e.g. when an ordinary bodyguard wants to go to the restroom);
- Has the right, in addition to the Chief of the bodyguards, to notify the king about the completion of the trial.

(Ordinary) bodyguard ^{LÚ} *MEŠEDI*:

- Protects and supervises the outer and inner perimeter of the palace. Stands at the gate daily; Opens and closes the main gate;
- Is the "guardian of the throne" - is responsible for putting and removing the throne / step-stool for the king in the royal carriage;
- Accompanies the King during the solemn procession;
- During and after the trial, is in charge of bringing in and taking out the petitioner, as well as presumably guarding the outer perimeter.
- Armed with a spear the bodyguards (not armed with staffs) follow the army;

- Acts as a messenger - when the king's carriage returns he gives a sign with a spear and announces the return of the king to the palace servants.

The King's Personal bodyguard ^{LÚ}*MEŠEDI karšuwaš*:

- Protects the king upon his departure;
- Holds the horses and balances the carriage;
- Greets the king on his return.

Scheme

- This is a reconstruction attempt where the approximate arrangement of high and low ranking persons in relation to the carriage (in front or behind the carriage, on the right or the left side of the carriage) is given.

Discussion: We would like to point out the bodyguards, particularly among the numerous officers who served at the palace. They were in charge of the administration of the entire royal court, and they were responsible not only for royal protection, but also other duties. The Chief of the bodyguards (*GAL MEŠEDI*), the Commander-of-Ten of the bodyguards (*UGULA 10 MEŠEDI*) and the ordinary bodyguards (^{LÚ}*MEŠEDI*) played a significant role at the palace. The bodyguards formed an elite guard, though their number was few. There may have been small detachments of bodyguards stationed in royal villas, in the various palaces, which were visited by the King periodically (Bryce, 2002:22).

Especially noteworthy is the rank of the Chief of the bodyguards (*GAL MEŠEDI*), which was considered an honor at the palace and appears to have existed since the early days of the Hittite state. The earliest *GAL MEŠEDI* can be found in the text of the didactic genre of the pre-imperial period - "Palace Chronicles" (CTH 8). We do not have a Hittite word corresponding to this term. It was one of the higher ranks after the King, Queen and Crown Prince (Bilgin, 2018:97).

It needs to pay attention that in addition to royal family and religious persons, high privileged persons had also been participated in the festivals and rituals frequently. According to this material it can be found out that Chief of Bodyguards (*GAL MEŠEDI*) had also the important cult responsibility.¹ According to the information given in the document, Chief of the Bodyguards (*GAL MEŠEDI*) also had an important cult responsibility,² he had participated in religious ceremonies also, he solemnly used to have. For example he appears as a mediator between the King and the "dog-men" and informs the king about the gift³ of "dog-men" (Haas, 1994:678-679,691). He also have been participated in Dining ritual.

Alp claims that the Chief of the Bodyguards, as he often happened on festivals and rituals, had no military or administrative duties, but only ceremonial duties, and translated his title as "Ceremonial Master" (Alp, 1940:5). His examples point out *GAL MEŠEDI* as a mediator between the King and other officials during ceremonies when he gave instructions to different servants, made announcements for the King, or continued ceremonies on behalf of the King after the King has left. (Alp, 1940:1-25; Bin-Nun, 1973:6 et seq.). We disagree with this view, the involvement in the cult services was one of the duties of the Chief of the bodyguards. He was far more accountable for the personal safety of the King than any other official. He had administrative, military, cult-ritual roles. Maybe at first his duties were not multifaceted and were limited only to the security of the King (Bilgin, 2018:113) and then his rights and responsibilities were eventually extended. This position was held mostly by the brothers⁴ or family members of the King. Prior

¹ CTH 606. KUB 25.16; CTH 612; CTH 613; CTH 626. KUB 41.44, KUB 11.34; CTH 627; CTH 634. KUB 20.76 Rs. III, KUB 25.9 Rs. IV, IBoT 2.14.

² CTH 606. KUB 25.16; CTH 612; CTH 613; CTH 626. KUB 41.44, KUB 11.34; CTH 627; CTH 634. KUB 20.76 Rs. III, KUB 25.9 Rs. IV, IBoT 2.14.

³ KBo 20.67 + KBo 17.88 + KBo 24.116 + KBo 34.151.

⁴ Bin-Nun (1973) considered that titlul, as a rule, belonged to the king's brother.

to the enthronement, the great kings, such as Muwatalli I, Muršili II, Hattušili III, and Tudḫaliya IV, held the role of the Chief of the bodyguards.

The work of Pecchioli is significant because it provides information on the Hittite officials and the list of persons holding the title of *GAL MEŠEDI* (Pecchioli, 1982: 548-55). In addition, in researching the Hittite military powers, Beal studied all the famous holders of this position in the history of the Hittites and examined the duties of the Chief of the bodyguards as well as his rank in the military hierarchy (Beal, 1992: 327-342). The role of *GAL MEŠEDI* can be found in various documents of different genres throughout the history of the Hittites. These documents inform us about the duties of the Chief of the bodyguards, as well as enable us to identify various holders of this same position over a period of time. (Bilgin, 2018:98).

The following table (Bilgin, 2018:113) lists the individuals who may have held the position of Chief of the bodyguards (*GAL MEŠEDI*)⁵. In total, there are fourteen such persons, and Bilgin examines each separately (Bilgin, 2018: 97-117).

GAL MEŠEDI	Reigning King	Other titles/relationship
Kizzuwa	Hattušili I?	
Zuru	Ammuna	father of Tahurwaili
Ḫaššuwaš-Inar	Telipinu	
Ḫaššuili	Alluwamna? and Ḫantili II	father of Zidanta II
Lariya	Ḫuzziya II	
Muwatalli (I)?	Ḫuzziya II?	future Great King
Muwa	Muwatalli I	
Kantuzzili	I/II (Muwatalli I? -Tudḫaliya I/II?)	UGULA KUŠ ₇ KÜ.GI, father of Tudhaliya I/II
Zita	Šuppiluliuma I	brother of Šuppiluliuma I
Muršili (II)?	Arnuwanda II	brother of Arnuwanda II, future Great King
Hattušili (III)	Muwatalli II	brother of Muwatalli II, future Great King
Tudḫaliya (IV)	Hattušili III	son of Hattušili III, brother of tuhkanti, future Great King
Ḫuzziya	Hattušili III? and Tudḫaliya IV	brother of Tudhaliya IV

Blasweiler names another person between Ḫaššuili and Lariya who held the role of *GAL* Lariya, Zidanta II, Ḫantili's brother (Blasweiler, 2012:14).

It should also be noted that there has been an interesting discovery in recent years. In particular, in Boghazkoy, archaeologists excavated a large house on the middle plateau of the town of Ḫattuša, southwest of Sarikale on the so-called middle plateau (Schachner, 2015). The house was possibly used between the 15th and 13th centuries BC. Nine new fragments of cuneiform plates have been discovered in and around one of the houses. The correspondence between high-ranking officials (CTH 190: Bo 2007/1 + Bo 2009/2,

⁵ Question marks indicate uncertainties, which still require additional evidence to confirm whether they actually held the position of Chief of the Bodyguards.

KBo 62.29), namely the Chief of the palace servants (GAL DUMU^{MEŠ}.É.GAL) sending a letter to the Chief of the bodyguards (GAL *MEŠEDI*) is of particular interest (Wilhelm, 2017:268). The letter does not specify the identities of high-ranking officials. It is because of this fragmentary letter that it is implied that GAL *MEŠEDI* may have been the main resident of the estate (Lebrun, 1994:41-77; Bilgin, 2018:115). This view is further supported by the size of the house itself (445 m²), the design and layout of the rooms in the building, as well as the exquisite utensils found there. All this indicates that it was used for both residential and community events (Schachner, 2015). If this identification is correct, this building could become the first known residence of a high-ranking Hittite official and demonstrate the high social status of such an official (Bilgin, 2018:115).

Photo №1: Aerial photo of GAL *MEŠEDI*'s house. (Photo is taken from: Schachner, 2015: 204, Abb.2)

The influence of the position of the head of the bodyguards is also supported by the text of Telipinus (1550-1520 BC), it seems that the participants in the usurpation were often noblemen (including maybe the Chief of the bodyguards) that led to the establishment of the rule of inheritance by Telipinus and to the restriction of the laws which provided for the punishment of the nobles or the rabble in the event of the sins committed. It was at this time that the roles of the Chief of the bodyguards were marginally weakened, even though they, along with other high-ranking officials, were still among the "First". During the period of the Hittite Empire, the rank of the Chief of the bodyguards became a tradition.

The importance of the institution of security with the Hittites and the position of the bodyguards in general is also confirmed by the existence of the text CTH 262-"Instructions for the royal bodyguard (LÚ.MEŠ*MEŠEDI*)", which clearly sets out their rights and duties, strict rules and protocols in specific circumstances. The instructions for the bodyguards must have belonged to the late period of the Hittite Empire (XIV-XIII BC). The text describes the so-called "first" and "second-ranked" officials. It gives us an idea of some of the activities of the King, the royal court etiquette, the staff of the palace. This instruction clearly demonstrates the hierarchy of the bodyguards, their function and place in the royal court, as well as the relationship with the various staff of the palace and other interesting matters. The text also applies to other palace staff, military personnel of different ranks, but we will only concentrate on the bodyguards. Before that below we present only a brief summary related to the bodyguards according to the paragraphs:

1. Bodyguards in the forecourt and their role. §1
2. The functions of 12 bodyguards in the courtyard and the matter of their presence. §2
3. The rules of standing for the bodyguard outside the palace, near the gate and its functions. §3
4. High and low-ranking bodyguards at the altar. §4
5. The rule regarding the use of staff after the bodyguards go out; the bodyguard executing the order of the king. §5
6. The bodyguards are forbidden to leave the place of service. Rules for going to the restrooms. §6, §7, §8.
7. Rules for entry of a bodyguard into the gatehouse. §9
8. The relationship between the bodyguard and the gatekeepers. §10
9. The gatehouse exit rules for the bodyguard, a privileged bodyguard bringing in the petitioner. §11
10. The rules of standing for the bodyguard in relation to the carriage and at the entrance. §12a, §12b.
11. Deployment and duties of the bodyguards during the ceremonial procession. From §13 to §28
12. The bodyguard, the Chief of bodyguards during the trial-case and their Duties. From §30 to §36, §40
13. The bodyguards in relation to military troops, rules of armament and standing. §37, 38.
14. The role of the bodyguard, the Chief of bodyguards, when the King's carriage is leaving and returning. §41, §42, §43, §47.
15. The duty of the bodyguard after the king enters the palace, the rules of standing in the courtyard. §50, §51, §52, §53.
16. The bodyguard dining rules. §54

Let's review each point to see the rights and responsibilities of the various bodyguard hierarchs according to the text.

§1-§3 applies to the rules of standing for the bodyguards on the inner and outer perimeter of the courtyard. At the beginning of the day, the bodyguards took their position at the gate of the courtyard. In the direction of the palace, 12 bodyguards armed with spears stood against the inner wall, but sometimes the number of them was fewer. This was because certain bodyguards were assigned to perform other duties, and/or others were allowed to go home (the reasons may have been various, maybe even a vacation). In such case, the bodyguard was not taking the weapon with him, it was presumably prohibited. The weapon therefore remained redundant, and it was supervised by the gatekeeper. It was also the responsibility of one of the bodyguards to stand by the outer wall of the palace, namely the gate with a gold-spear man, and to guard it throughout the day.

§4 In this paragraph there is given the religious side of the High Hierarchy bodyguards. It seems that they, the Chief of the bodyguards and Commander-of-10 of the bodyguards, prayed before the patron deity of the spear, and at that point they were accompanied by relatively low-ranking bodyguards. When praying, they should not have a weapon with them, since the weapon (staff) was taken from the Chief of the bodyguards by bodyguard of high rank and positioned near the altar, while the Commander-of-10 of the bodyguards handed it to the bodyguard, who held it. After leaving, they handed over their weapons to the gatekeeper.

§6-§8 applies to the restriction on the voluntary departure of the bodyguard post. As we mentioned, it was up to the bodyguards to safeguard inside or outside the palace. Apparently, this was so critical that the bodyguard did not have the right to leave the position of protection on a voluntary basis, even for physiological needs. This was expected to be agreed with the Chief of the bodyguards. In such case, there were clear rules to be followed by a bodyguard who needed to go to the restroom. He would have to walk behind of all the bodyguards, and inform the bodyguard standing in front of him that he needed to leave, who would tell to another bodyguard. That one would tell the third-rank official, who in turn would

tell the second-rank official, the second-rank official would inform the Commander-of-10 of the bodyguards, who then asked the Chief of the bodyguards. The latter would grant a consent order, and presumably this consent would be returned on the same basis, and only after that would the bodyguard leave the place of service and go to the restroom. The bodyguard should strictly abide by this law and should not be arbitrary, as he would possibly be punished accordingly. Therefore, this issue was quite settled in the palace, moreover, the king himself controlled it.

Interestingly, § 9 and § 10 indicate in which case the bodyguards were permitted to enter (or not) the gate and at what point. In such case, the relationship between the bodyguard and the gatekeeper is critical. In general, the bodyguard was not permitted to access the gate directly, "the gatekeeper will be furious with him" - the text says (§9 (49)). The gatekeeper regulates the entry of anyone into the gate. If the bodyguard passes the gate and has a weapon with him, he must leave it with the gatekeeper. If the bodyguard enters the gate with a weapon and the gatekeeper fails to notice it, the bodyguard shall have the right to sue him for negligence and hand him over to the court for trial. But if the gatekeeper would see the bodyguard entering the gate with the spear, then he would not hand him over to the court, but apprehend him on his fault and "unfasten his shoes" (§10 (54)). This seemingly insignificant fact is quite remarkable. It seems that such a punitive action was within the competence of the gatekeeper himself. This could make us think that it was more of a moral taunt, a kind of humiliation in response to a "sin/fault" committed. Consequently, the deal was not applied to the court. More probably, this should be seen as a shameful crime as a breach of personal dignity.

The rules for the use of the main gate are outlined in §11. While the bodyguards generally played an important role in the royal court, they still had no right to use the main gate, they entered the palace through the postern gate. However, in situations where the bodyguard was in a privileged position, when he was bringing in the petitioner, or was sent by the Chief of the messengers to conduct certain tasks, they had the right to enter through the main gate. These were exceptional cases.

If the King was going out, every palace servant would have his own function. In particular, the bodyguard, along with the doorman and the gold-spear man, formed the trio responsible for opening and closing the main gate of the gatehouse. When the king's carriage was turned or the grooms gave it the desired direction, the bodyguards had to stand to the right of the entrance. If it was impossible to stand to the right of a carriage in certain cities, they stood to the left (as a rule, their spot was always to the right though). One of the bodyguards was also responsible for holding the royal step-stool of the carriage, which was placed in the carriage for the king at the right time, that is, the bodyguard was the "holder" of the step-stool in a particular case, when the stool was no longer required, it was handed over to the step-stool man, and the bodyguard joined the solemn procession.

Columns II §13 to §28 and Column II-IV §41 to §50 describe the solemn procession of the King. One detail clearly shows that this was a solemn procession, in particular low or high-ranking officials who, during the procession, were all specially dressed, dressed in specific clothes and shoes, as in §13 (77), §24 (48-49), §25 (52-53), §26 (57-58). During the solemn procession, the king's entourage had their designated position in front of or behind the royal carriage, either to the right or to the left. At this time, the bodyguards also played a major role as King's security guards during the voyage. In two rows, they followed the carriage. Before the King left, the bodyguard would put a step-stool in the carriage. The King would sit in the carriage, and the Chief of the bodyguards would have to bow to the King right before his travel. He was in charge of the process and saw the King off. The Chief of the bodyguards also bowed to the King on his return. During the solemn procession, the King was guarded by ordinary bodyguards armed with spears.

The King's personal bodyguard, with the staff, was expected to be next to the King's carriage during the King's departure. He kept the horses by the bridle, and was probably balancing the carriage so that it would not turn. When the king returned home in a carriage, the bodyguards, armed with spears, handed their weapons to the groom, who then handed them over to the gatekeeper. That is, the weapon was a required feature for the bodyguards during the ceremonial solemn procession of the King (§41, §42).

When the King returned home, the bodyguard also acted as a messenger, that is, he was asked to keep the rest of the staff aware of the King's return. He would give the order: "To the side!" At that time, he demanded the proper preparation of all, particularly the palace servants. When the King's welcoming

ceremony was over, some of them entered the royal palace (some of them handed over the weapons at the palace courtyard). In the courtyard, bodyguards armed with spears took their positions. They were not permitted to lower their spears. Some of the bodyguards handed their weapons to the gatekeeper and went to dinner. It can be assumed that in this case the shift of guards would change, that is, the guards who guarded the courtyard of the palace would be replaced by others and they would go and receive their portion of food after the "work" was completed. Their ration consisted of: roasted thighs and sweet milk from the milk house. The bodyguards also enjoyed an advantage during the food intake, which is reflected in the fact that they first received the food and then the rest of the staff. After receiving of food, an order was issued to go to rest, to sleep.

The text depicting the King's solemn procession is cut in half and it further describes the mobilization of troops and the issues of standing and armament of the bodyguards (§37-39) as well as the trial, showing the duties of low- and high-ranking bodyguards (§30 to §36, §40).

If the King summoned the armies of any city, all the bodyguards armed with spears were obligated to follow them back. If there were not enough weapons, the spears would be taken from the spearmen. The bodyguards armed with staffs were not permitted to follow the armies. If the spears were no longer left, they would take the staffs and follow not the army, but the palace servants. It seems that the weapons play a major role here, that is, what the bodyguards would be armed with, was very significant, because it defined the way they would be standing in this particular situation. This rule of armaments must have been defended. One may assume that the bodyguards would take part in the battle, so that they followed the army, and therefore the arming with spears was of great significance, or they simply had the role of guarding (§37-38).

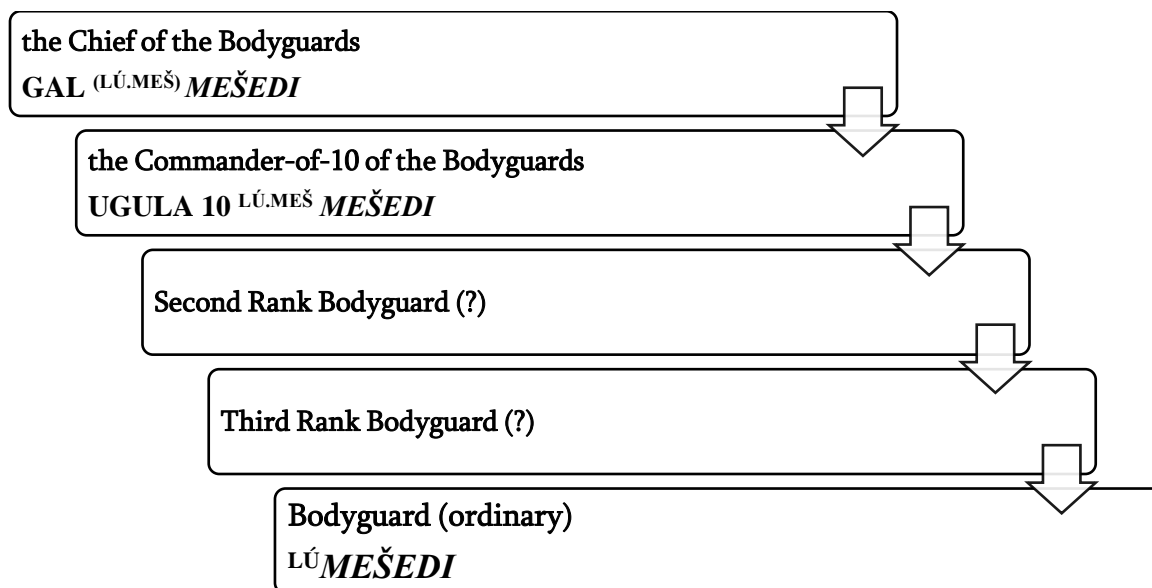
As for the trial: the ordinary bodyguard was responsible for bringing in the petitioner to trial. When the King started the proceedings, the ordinary bodyguard had to inform the Chief of the bodyguards about the case of a specific petitioner. The Chief of the bodyguards had to report back to the king. The Chief of the bodyguards then took the position reserved for him with the two Masters, either the Commander of the charioteers or the Commander-of-10, and a trial was held. The bodyguard who brought the petitioner in would then run back to stand outside with a gold-spear man. When the petitioner's case was over, the head of the bodyguard took his place. Those two Lord went back and joined the bodyguards. Then the outside guard brought in another petitioner. Next to the bodyguard again had to follow the two Lord who stood behind the chief of the bodyguards. As soon as the petitioner would come up to the bodyguards, the bodyguard who brought the petitioner in, would go stand behind him, but when standing outside, he would go to the right side of the petitioner.

The strict rule at that time was that when a palace servant was acting as a messenger or coming back from somewhere, he would turn the palace servants from the left side and go back the same direction, but pass in front of the bodyguards. In the same situation, the bodyguard went to the right, behind the bodyguards. They did the same on their way back, except this time they would not pass in front of the bodyguards, but rather the palace servants. At the conclusion of the appeal, the petitioner was taken away. The bodyguard who accompanied the petitioner, informed the Chief of the bodyguards, or the Chief of the palace servants, or the ordinary bodyguard inside of the case. Bodyguards of high rank - the Chief of the bodyguards or the Commander-of-10 of the bodyguards (or the Military Herald) informed the King that the case had been concluded and thus the trial was completed.

At the same time, it is noteworthy that, another high-ranking official could perform specific tasks in the absence of the Chief of the bodyguards, i.e. he did not accompany the King at a given time. His absence should be mainly related to military affairs, as other texts about the the Chief of the Bodyguards also reveal his military activities. (Beal, 1992: 338–40; Bilgin, 2018: 114).

As we have seen, the text applies to bodyguards from low to high-ranking bodyguards (*MEŠEDI GAL*). It is the high-ranking bodyguard (or palace servant, or gold-spear man) that the King would send to perform specific tasks §5 (29-32). Among the high-ranking bodyguards could be considered ^{LU}*MEŠEDI karšuwaš* - King's personal bodyguard §41 (56), §49 (24), who saw the King off and greeted him on his arrival. I assume that there may have been second-and third-ranked bodyguards §6 (37,38); §7; (39). Presumably, they would be in a lower hierarchy than the Commander-of-10 of the bodyguards.

The hierarchy of the defenders was probably the following:

According to the rank, the rights and responsibilities of the bodyguards can be presented as follows:

The Chief of the bodyguards GAL (LÚ.MEŠ) MEŠEDI:

- One of the privileged persons after the king at the palace;
- King's bodyguard's
- Religious function (praying in front of the patron deity of the spear);
- Sees the king off when he's travelling in a carriage and greets him upon arrival while, bows to him;
- Attends trials. Informs the king of the petitioner's case and finally notifies him of the completion of the trial;
- Resolves the issue of leaving the post by an ordinary bodyguard (e.g. when he's going to the restroom).

The Commander-of-10 of the bodyguards UGULA 10 LÚ.MEŠ MEŠEDI

- Accompanies the Chief of the bodyguards (e.g. at the altar of the spear protector deity);
- Informs the Chief of the bodyguards (e.g. when an ordinary bodyguard wants to go to the restroom);
- Has the right, in addition to the Chief of the bodyguards, to notify the king about the completion of the trial.

(Ordinary) bodyguard LÚ MEŠEDI:

- Protects and supervises the outer and inner perimeter of the palace. Stands at the gate daily; Opens and closes the main gate;
- Is the "guardian of the throne" - is responsible for putting and removing the throne / step-stool for the king in the royal carriage;
- Accompanies the King during the solemn procession;
- During and after the trial, is in charge of bringing in and taking out the petitioner, as well as presumably guarding the outer perimeter.

- Armed with a spear the bodyguards (not armed with staffs) follow the army;
- Acts as a messenger - when the king's carriage returns he gives a sign with a spear and announces the return of the king to the palace servants.

The King's Personal bodyguard ^{LÚ}*MEŠEDI karšuwaš*:

- Protects the king upon his departure;
- Holds the horses and balances the carriage;
- Greets the king on his return.

The bodyguards are armed either the spears or the staff. There were guidelines for carrying a weapon in some circumstances, and in certain instances they were either unarmed (e.g. at the altar of a spear-protecting deity) or left the weapon, handing it over (e.g. when at home, or before entering the postern gate to the gatekeeper). As it turned out, legal regulations and some restrictions were in effect for the bodyguards:

- Prohibition of leaving the place of protection without the consent of the Chief of the bodyguards (even in case of physiological urge).
- Prohibition of entering through the gatehouse and the main gate (allowed only in exceptional cases), usage of the postern gate.
- Strictly established rules for spear or staff armament in specific situations.
- Interaction with the gatekeeper in relation to weapons and rules of conduct.
- Rules for movement during trial process in specific situations.

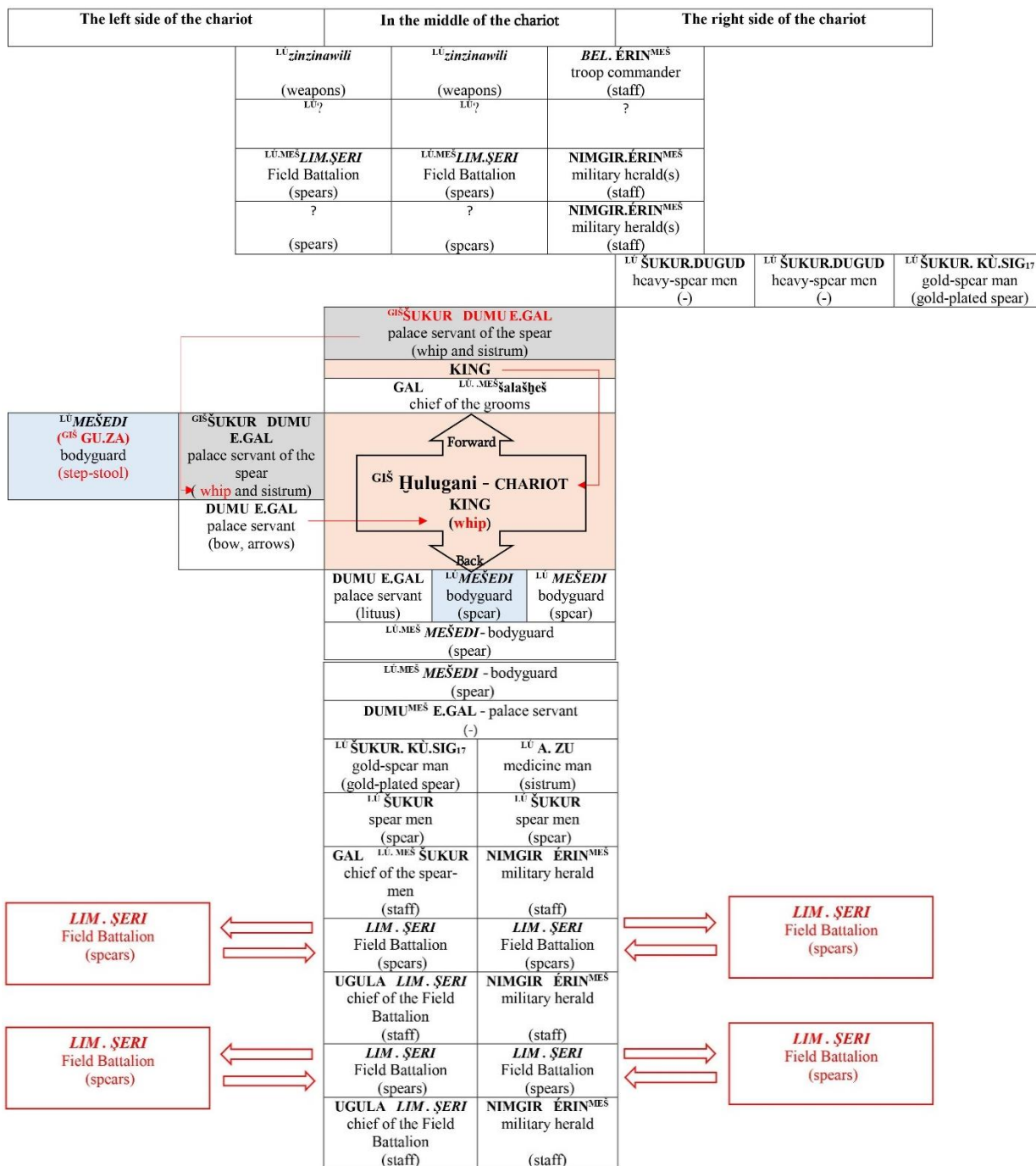
On the basis of the above, we may conclude that the security organization was rather high with the Hittites, which is expressed in the protection of the King within or outside the palace, as well as in the regular protection of the inner and outer perimeter of the palace, etc. Bodyguards of high-rank had an important role in the king's administration, and their tasks, as is evident from other sources, were not only administrative, but also military and religious. Thus, the bodyguards were occupying a fairly significant position at the palace. The Chief of the bodyguards (*GAL MEŠEDI*) was more influential than any other high-ranking official and therefore probably had more privileges.

Finally, we would like to present a scheme drawn by us. This is a reconstruction attempt where the approximate arrangement of high and low ranking persons in relation to the carriage (in front or behind the carriage, on the right or the left side of the carriage) is given.⁶

---

⁶ This supposed scheme was developed by us and has already been published in the master thesis: N. Charekishvili, *The Hittite Institute of Bodyguards*, 2011. Since then, a number of terms and sections of the text have been reviewed and clarified, thus, we found it necessary to republish the scheme as well as the article with some corrections.

Scheme: King's Cortege

Bibliography

- charekishvili, n. (2011). *mtsvelta inst'it'ut'i khetebtan*. tbilisi. წარეკიშვილი, ნ. (2011). *მცველთა ინსტიტუტი ხეთებთან*. თბილისი.
- Гиоргадзе, Г.Г. (1991). *Вопросы общественного строя Хеттов*.
- Alp, S. (1983). *Beitrage zur erforschung des hethitischen tempels*. Ankara.
- Alp, S. (1940). Untersuchungen zu den Beamtennamen im hethitischen Festzeremoniell, *Sammlung orientalistischer Arbeiten 5*. Leipzig.
- Alp, S. (1991). *Keilschrifttafeln aus Masat-Höyük*. Ankara.
- Alparslan, M. (2017). in press. Die Position und die Bedeutung des GAL.MEŠEDI innerhalb des hethitischen Staates. *Boğazköy-Hattuša Ergebnisse der Ausgrabungen 25*, cilt.1, (Diğer Kurumların Hakemli Dergileri), 287-297.
- Altman, A. (2004). *The Historical Prologue of the Hittite Vassal Treaties*. Ramat-Gan.
- Beal, R. (2001). *Muršili II, previously GAL MEŠEDI*. N.A.B.U. 2001/4: 79–80.
- Beal, R. (1992). *The Organisation of the Hittite Military*, THeth 20. Heidelberg.
- Beckman, G.,(1995). Royal Ideology and State Administration in Hittite Anatolia. in *Civilizations of the Ancient Near East*, edited by J. Sasson. 529–43. New York.
- Bilabel, F.,(1927). *Geschichte Vorderasiens und Ägyptens (16-11 j.v. Chr.)*. Heidelberg.
- Bilgin, T (2018). Officials and Administration in the Hittite World. *Studies in Ancient Near Eastern Records*. Vol. 21. Berlin/Boston. 97-117.
- Bilgin, T., (2015). *Bureaucracy and Bureaucratic Change in Hittite Administration*. Michigan. 102-122.
- Bin-Nun, Sh. R. (1973). „The Offices of GAL MEŠEDI and tuḫkanti in the Hittite Kingdom“. In: *Revue hittite et asianique* 31, 5–25.
- Blasweiler J. (2012). The TARTĒNU, the GAL.MEŠEDI and the Tuhkanti in the Hittite Kingdom.
- Bryce, T.R. (2005). *The kingdom of the Hittites. New Edition*, Oxford, New York.
- Bryce, T.R. (2002). *Life and Society in the Hittite World by Trevor Bryce*. Oxford, New York.
- Bryce, T.R. (1998). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford.
- Bryce, T.R. (1982). *The major historical texts of early Hittite Empire*. Australia.
- Burney, Ch. A. (2004). Historical Dictionary of the Hittites. *Historical Dictionaries of Ancient Ciilizations and Historical Eras*, No 14, Lanham, Maryland-Toronto, Oxford.
- Cornelius, F. (1973). *Die Geschichte der Hethiter*. Darmstadt.
- Friedrich, J. (1952). *Hethitisches Wörterbuch*. Lf. 1, Heidelberg.
- Garstang, J. (1943). Hittite Military Roads in Asia Minor. *American Journal of Archaeology* 47.
- Goetze, A. 1957). *Kleinasien*, München.
- Gurney, O.R. (1962). *The Hittites*. London.
- Gurney, O.R. (1980). *Die Hethite*. Dresden.
- Güterbock, H. G. & van den Hout, T.P.J., (1991). The Hittite Instruction for the Royal Bodyguard. *Assyriological Studies*, #24. Chicago, Illinois.
- Haas, V. (1994). *Geschichte der hethitischen Religion (HdO 1/34)*, Leiden; New York; Köln; Brill.
- Hagenbuchner, A. (1989). *Der Korrespondenz der Hethiter*. THeth 16, Heidelberg.
- Hoffner, H. (1987). *A Hittite Note on mešedi, mešettu(m)*. RA 81. 188–89.
- Houwink Ten Cate, P. H. J. (1970). *The records of The early Hittite empire (c. 1450-1380 B.C.)*. Istanbul-Leiden.
- Hutter, M. (2008). Die Interdependenz von Festen und Gesellschaft bei den Hethitern“. In: Fest und Eid. Instrumente der Herrschaftssicherung im Alten Orient, *Kulturelle und sprachliche Kontakte*. Hrsg. von Doris Prechel. Würzburg.
- Jakob-Rost L. (1965). Beiträge zum hethitischen Hofzeremoniell (IBoT 1 36), in: *MIO* 11 165-225.
- Klengel, H. (1999). *Geschichte des Hethitischen Reiches (= HdO 34)*, Leiden-Boston-Köln.
- McMahon, G. (1989). The Histiry of the Hittites. *Biblical Archaeologist*, Junel Sep, 64.

- McMahon G. (1997). Hittite Canonical Compositions - Instructions: Instructions to the Royal Guard *MEŠEDI*, in: *Context of Scripture* 1. (Nr. 1.85). 225-230
- Miller J.L. (2013). Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts. *Writings from the Ancient World*. Number 31. Atlanta.
- Neve, P. (1992). Hattuša-Stadt der Götter und Tempel: Neue Ausgrabungen in der Hauptstadt der Hethite. *Antike Welt: Zeitschrift für Archäologie und Kulugeschichte* 23/Sondernummer (K. Bittel zum Gedenken).
- Pecchioli D. Fr. (2004). *Palace Servants and their Obligations*. 451–68.
- Pecchioli, D. F. (2002). Testi politico-amministrativi: formazione, tipologia, attribuzione. *SMEA* 44: 330–32.
- Pecchioli, D. Fr. (1982). Mestieri, Professioni e Dignità nell’Anatolia Ittita, *Incunabula Graeca* 79. Rome.
- Rüster, Ch. & Wilhelm G., (2012). Landschenkungsurkunden hethitischer Könige. *Studien zu den Boğazköy-Texten*, Beiheft 4. Wiesbaden.
- Schachner, A. (2015). Zu Hause beim GAL *MEŠEDI* in Ḫattuša, ” in *Saeculum*. Gedenkschrift für Heinrich Otten anlässlich seines 100. Geburtstags, edited by A. Müller-Karpe, E. Rieken, and W. Sommerfeld. *StBoT* 58. Wiesbaden. 189-209
- Sommer, F. (1947). *Hethiter und Hethitisch*. Stuttgart.
- Tischler, j. (2011). *Hethitisches Wörterbuch*. Insburck.
- Torri, J. (2005). Militärische Feldzüge nach Ostanatolien in der mittelhethitischen Zeit, *AoF* 32/2, 386-400.
- Ünal, A. (1999). *The Hittites and Anatolian Civilizations*. Ankara.
- Von Schuler E. (1967). *Hethitische Dienstanweisungen für höhere Hof- und Staatsbeamte*. Beiheft 10. Osnabrück.
- Weidner, E., (1923). Politische Dokumente aus Kleinasien. Die Staatsverträge in akkadischer Sprache aus dem Archiv von Boghazköi, *Boghazköi- Studien* H.8,9, Leipzig.
- Wilhelm, G. (2013). Texts and Royal Seals of the Middle Hittite Period from the »House of the Chief of the Guards« at Ḫattuša. In: *Beyond Hatti*. A Tribute to Gary Beckman. Hrsg. von Billie Jean Collins & Piotr Michalowski. Atlanta: Lockwood Press, 343–54.
- Wilhelm, G. (2017). Die Textfunde aus dem Haus des GAL *MEŠEDI*. Boğazköy-Ḫattusa. Ergebnisse der Ausgrabungen 25. *Ausgrabungen und Forschungen in der westlichen Oberstadt von Ḫattuša II*. Berlin/Boston, 268.

Migrations in the Ancient Mesopotamia: Historical and Linguistic Influence of The Gutians¹

მიგრაციები ძველ შუამდინარეთში: გუთიების ისტორიულ-ენობრივი გავლენები

PANTELEIMON SOKHADZE

PhD Student in History
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
ORCID: 0000-0002-7585-5391
Panteleimon.Sokhadze805@hum.tsu.edu.ge
+995 595424287

Abstract

The article deals with the ancient Near Eastern ethnic groups and tribes that used to occupy a territory of the modern-day Zagros Mountains range (Western Iran) from the 3rd millennium BC until the middle period of the first millennium BC. The main objects of the research are the major ethnic groups (The Gutians and the Kassites,) from the above-mentioned region, who had a visible impact on ancient Mesopotamia and therefore, are frequently referenced in the cuneiform sources.

During the period of two millennia, the populous migrations from the east were a frequent occurrence in ancient Mesopotamia. In most cases, the migrations from the Iranian Plateau were caused by starvation and eventually had a violent nature, which is evidently represented in the ancient Sumerian and Babylonian texts. Presenting those examples could give us subjectively, but still, important information regarding the traits of the migrated tribes and ethnic groups.

The origin of the above-mentioned ethnic groups and tribes is still unknown. Most of the languages do not show resemblance to any known language family. The Specific metaphors and adjectives, which were used to describe the Gutians in the Sumerian texts have been translated and analyzed to gather additional data regarding the lifestyle, cultural traits, and migrational patterns of the above-mentioned people.

After reviewing the onomastic data, several assumptions have emerged, regarding the possible links between the Gutian and other, neighboring languages. According to the suggested theories, the largest ethnic groups from the ancient Iranian Plateau could have spoken the languages from different language families.

Keywords: Gutians, Sumerians, Kassites, Migration, Assyriology.

პანტელიმონ სოხაძე

ისტორიის სადოქტორო პროგრამის სტუდენტი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ORCID: 0000-0002-7585-5391
Panteleimon.Sokhadze805@hum.tsu.edu.ge
+995 595424287

აბსტრაქტი

სტატია ეხება თანამედროვე ზაგროსის მთიანეთის ტერიტორიაზე (დასავლეთი ირანი) ძვ.წ. III-I ათასწლეულებში მცხოვრებ ძველადმოსავლურ ტომებს. კვლევის მთავარ ობიექტს ხსენებულ ტერიტორიაზე მცხოვრები ის დიდი ეთნიკური ჯგუფები (გუთიები, კასიტები)

¹ This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation (SRNSF) PHDF-19-1113: *The Peoples from the Iranian Plateau According to the Cuneiform Sources*

წარმოადგენენ, რომელთაც შესაძინევი გავლენა ჰქონდათ ძველ შუამდინარულ ცივილიზაციებზე და შესაბამისად, ხშირად არიან მოხსენიებულნი ლურსმულ წყაროებში.

იდეალური საცხოვრებელი პირობების მქონე ნოყიერი ნახევარმთვარის ტერიტორია ათასწლეულების მანძილზე არაერთი მასიური მიგრაციის მომსწრე გამხდარა. აღმოსავლეთით მდებარე ზაგროსის მთიანეთის რეგიონიდან ჩამოსახლებული ტომების შემთხვევაში, როგორც წესი, მიგრაციებს ძალადობრივი ხასიათი გააჩნდათ, რაც თვალსაჩინოდ არის აღწერილი ძველ შუმერულ და ბაბილონურ ტექსტებში. ხსენებული წყაროების გაანალიზება ერთის მხრივ სუბიექტურ, თუმცა, ამავდროულად მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის ჩამოსახლებული ხალხების და ეთნოსების კულტურული მახასიათებლების შესახებ.

გუთიებისა თუ სხვა ზაგროსელი ხალხების წარმომავლობა დღემდე ბურუსით არის მოცული. ძალზედ მწირი ინფორმაცია მოიპოვება მათი ენების სტრუქტურისა და გენეტიკური კლასიფიკაციის შესახებ, თუმცა, დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ირანის ზეგნის უძველესი მოსახლეობის ენები განსხვავდებოდა როგორც შუმერული, ასევე აქადური ენებისგან, რაც მიგრაციის ლინგვისტური ასპექტის შესწავლას საკმაოდ საინტერესო საკითხად აქცევს.

ძირითადად შუმერულ და აქადურენოვან ტექსტებში მოყვანილი ცნობების თარგმნისა და ანალიზის საფუძველზე გამოთქმულია რამდენიმე მოსაზრება გუთიების ტომის შუამდინარეთის ტერიტორიაზე მიგრაციის ტიპის, მათი კულტურული მახასიათებლებისა და გუთიური ენის შესახებ.

ნაშრომში პრაქტიკულად სრულყოფილად არის განხილული ის შედარებები და მეტაფორები, რომლებიც შუმერმა მწერლებმა ირანის ზეგანიდან ემიგრირებული დამპყრობლების აღსაწერად გამოიყენეს. ამასთან, რამდენიმე საკუთარი სახელის შესწავლის და შედარებითი ანალიზის შედეგად გამოთქმულია მოსაზრებები გუთიების წარმომავლობისა და მეზობელ ხალხებთან არსებული სავარაუდო კავშირების შესახებ.

საკვანძო სიტყვები: გუთიები, შუმერები, კასიტები, მიგრაცია, ასირიოლოგია.

Introduction

The research regarding the ethnicities from the Zagros mountains has a history of several centuries, but, unfortunately, the process is not developing with the necessary speed. The main reason for this problem could be a relatively small amount of scientific data. At a glance, the study of the isolated languages with unknown origin can seem to be an unpopular sphere, but, on the other hand, in the case of the peoples from the Iranian plateau, this puzzling nature generates the interest of the deeper, further research. Theories, emerged during the investigation process can demonstrate the importance and the perspective of future interdisciplinary research.

The initial part of the paper deals with ancient sources and the scientific literature regarding the subject. A brief overview of the migrations on the territory of Mesopotamia will be given. The subsequent part provides information, which was gathered from the Sumerian, Akkadian, and Hittite cuneiform texts, with the translation of the principal parts of the ancient sources.

During the period of the III-II millenniums BC several relatively large tribes used to migrate to Mesopotamia, having contacts with the local civilizations such as the Sumerians and lately, the Akkadians (Babylon). The main focus will be on the tribes of the Gutians and the Kassites. In the case of the Gutians, the migration mostly had the nature of the raids, but at some point, they managed to establish their dynasty in Sumer for a short period. As for the Kassites, much like the Gutians, they also started to migrate to Mesopotamia to find better living conditions, but after several geopolitical events, they also ended up as a ruling dynasty of Babylon.

Several scholars have attempted to work on this subject, but it must be noted that for the last decades, the amount of research regarding the ancient people from the Iranian Plateau has been evidently decreasing. Most of the fundamental works concerning this topic were written in the late 19th and early 20th centuries. Relatively new material has emerged during the 1970s, but according to the modern linguistic standards, those works can be also qualified as obsolete. The incalculable value of the previous research must be acknowledged and therefore we will try to strengthen several old hypotheses with relatively new conclusions.

As for the relationships between the Zagros mountain ethnic groups, the work by Igor Diakonov can provide us with some interesting data (Дьяконов, 1979). One of the quintessential works for this paper is an article by Walter Henning "The first Indo-Europeans in history" (Henning, 1978), where the author proposes a theory of the Indo-European origin of the Gutians. The possible connection between the Gutians and the Tokharian people was discussed in the work and for this matter, an article by T. Gamkrelidze and V. Ivanov "Первые индоевропейцы на арене истории: прототохары в Передней Азии" became useful (Gamkrelidze, Ivanov, 1989). Additional information regarding the above-mentioned subject was provided by another research from Gamkrelidze and Ivanov "Индоевропейская прародина и расселение индоевропейцев: полвека исследований и обсуждений." (Gamkrelidze, Ivanov, 2013) The possible link between the Tokharians and the Gutians can map out the path of the Gutian migration after their defeat in Mesopotamia.

After the detailed description of the language, culture, and historical development of the above-mentioned ethnic groups, the paper will end with a comparative analysis and a conclusion regarding the role of the eastern migrations on the territory of Mesopotamia.

Methodology

During the process of writing the paper, we tried to analyze the complex historical and linguistic data regarding the peoples from the Iranian Plateau, from the point of view of Assyriology. An extensive amount of scientific literature written in Georgian, English, Russian and German language has been processed during the research. It must be noted, that access to this specific type of literature is still limited, but, enough amount of cuneiform sources is available. The analysis of the source material, alongside the scientific literature, has generated several new hypotheses regarding the origin of the peoples from the Zagros mountains.

During the research, reading the ancient cuneiform sources became the salient process. Texts written in Sumerian, Akkadian, and Hittite were used to gather information about the migrating tribes from the eastern part of the Zagros mountains.

In order to read some Sumerian cuneiform texts, the Electronic Text Corpus of Sumerian Language (ETCSL)² was used, alongside with the Cuneiform Digital Library Initiative (CDLI)³. During the translation and transliteration process, some English language translations were used to clarify some complicated metaphorical meanings (Black, Cunningham, Robson, Zolyomi, 2004), but it must be noted, that the vast majority of the materials have been translated from the Sumerian language. For the topic of the Gutian onomastics, the crucial text is the Sumerian King List. For this source, a work by T. Jacobsen was used (Jacobsen, 1939), where the author represents additional data concerning the Gutian dynasty of Sumer.

Important information was gathered from the work *The Literature of Ancient Sumer* edited by Jeremy Black (Black, Cunningham, Robson, Zolyomi, 2004). The collective of authors has reviewed several texts about the Gutian migrations and raids from the Sumerian perspective. The ancient texts represent the foreign migrants as the antagonists and they use specific negative metaphors to describe the people who came to Mesopotamia from the east. The reevaluation of those metaphors and epithets allows us to understand the nature of the relationships between these ethnic groups.

During the translation process, *Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary* was used (EPSD)⁴, alongside the *Akkadian Dictionary* edited by J. Black, N. Postgate and A. George (Black, Postgate, George, 1999).

---

² <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>

³ <https://cdli.ucla.edu/>

⁴ <http://psd.museum.upenn.edu/nepsd-frame.html>

Analyzing the lexical and onomastic data provides us with interesting information regarding several tribes and ethnic groups, who used to migrate on the territory of ancient Mesopotamia. In the case of the Gutians, only onomastic data is present, as for the Kassites, alongside the personal names of the kings and the theonyms, some other lexical data can be recovered, such as the names of the colors, adjectives, and some titles of nobility.

After analyzing the above-mentioned scientific literature and several museum exhibits, new theories have emerged regarding the origins and the migration patterns of the Gutians. The fact, that additional literature is available in other languages, such as German, French, and Spanish gives us the hope of further research.

Results

Sumerian historical texts have shown us the main characteristics of the Gutian people. The specific metaphors and adjectives, given in the cuneiform sources have confirmed that the above-mentioned tribes were considered as invaders from the Mesopotamian perspective. After the revision of several Sumerian verbs and adjectives, it can be proposed that the Gutians were noticeably overpopulated in their homeland, which led to hunger and initiated the migration process.

During the translation process, a number of new or more precise definitions of specific Sumerian words were proposed. Onomastic data, such as the personal names and ethnonyms have strengthened the theory regarding the possible Indo-European origins of the Gutians.

Combining and comparing the data from cuneiform sources and the most recent researches could locate the possible descendants of the Gutians in Central Asia. Limited linguistic materials tend to reinforce the theory regarding the similarities between the Gutians and the Tocharians.

Discussion

Ancient Mesopotamia and the Timeline of Migrations

When we are speaking about prehistoric Mesopotamia, we must consider this territory as a part of a much larger region, which is known as the Fertile Crescent. During the 9th millennium BC, several cultures were present in the above-mentioned region, but if we want to discuss the first migrations and populations of the land of Sumer, we must start from the period, which is known as the Ubaid period. Named after the modern-day settlement in Iraq, Ubaid culture can be considered as the prehistoric and pre-Sumerian stage of the history of ancient Mesopotamia. The dating of this culture is still a matter of discussion, but the most common timeframe would be the 7th-4th millennium BC. The importance of Ubaid culture is represented by the fact, that the mentioned period can be considered as the direct predecessor of the first massive migration on the territory of southern Mesopotamia. According to the archeological chronology, the Uruk period, which can be considered as the first undoubtedly Sumerian culture. The transition period between Ubaid and Uruk cultures marks the first Sumerian migration to Mesopotamia.

Unquestionably, before the chalcolithic period, there was a population in the region of the fertile crescent, but since the paper mostly focuses on the later migrations, especially during the 2nd millennium BC, we are going to skip these cultures and discuss the history of Mesopotamia since the historic era.

It is believed, that the Sumerians migrated to Mesopotamia sometime between the 5th and 4th millennia BC, by the time, most of the southern Mesopotamia was under the influence of Ubaid culture (Carter, Phillip, 2006). The arrival of people who were speaking a different language had a tremendous impact on the region. Before the arrival of the Semitic people, the Sumerian culture stepped into several different periods. The beginning of the massive Semitic migration can be dated just before the Akkadian period (24th-22nd Centuries BC). The nomadic people of Semitic origins used to wander around central Mesopotamia for centuries. At some point, where the Sumerian cities gained power and morphed into the states, the Semitic people were still on the lower level of development.

It must be mentioned that the Semitic emigration on the territory of Sumer and lately Akkad happened in different waves. During the centuries, the mutual dislike between the townspeople and the dwellers of the steppe was a common thing (Edzard, 1981: 2). Already in the Akkadian period, the second wave of Semitic migration happened. These tribes are referred to in the sources as mar-tu (in Sumerian) and Amurru (in Akkadian) (Edzard, 1981). At the end of the third millennium BC, the territory of the fertile crescent was populated by several Semitic languages-speaking people. The later migrants spoke a

language, which could be classified as a distant relative of Akkadian itself. The close relations between local Sumerians and Akkadians have caused the existence of a Sprachbund on the territory of central Mesopotamia, but the later migrants – the Semite Martus spoke similar, but not identical language. Judging by the patterns of Martu migrations, D. O. Edzard proposes, that in prehistoric times, the ancestors of Akkadians emigrated to Mesopotamia using similar patterns and the proto-Akkadian pantheon may have a nomadic history (Edzard, 1981). The main difference between the Mesopotamians and the Martus seems to be the development of the lifestyle level, some sources describe their dwellings as Kustaratum – a tent, contrary to the developed Mesopotamian architecture.

From the eastern part, the migration of several specific tribes was a frequent occasion for the fertile crescent. Three of the largest ethnic groups from the east – the Gutians, the Elamites, and the Kassites were rather unrelated to the Sumerians or Semites. They brought seemingly different languages to central Mesopotamia, alongside some local deities and traditions, which Babylonians have adopted. It must be mentioned, that the influence was not reciprocal. In most of the cases, the migrated people were under the influence of locals, which can be attested in the adoption of the cuneiform script, local pantheon, and massive amount of Sumerian and Akkadian loanwords. Mesopotamians referred to the Elamites or Gutians as Lu-Kur – Strangers, enemies, it is also interesting, that at some point, the Martu were also classified as Lu-Kur.

Out of those ‘Strangers’ or ‘Enemies’, the oldest ethnic groups could be the Elamites and the Gutians. Elam was an independent state which used to exist almost simultaneously during the whole span of Mesopotamian civilization. The Gutians started to migrate to the territory of Sumer at the beginning of the 3rd millennium BC and in the 22nd century, they have even managed to have their short-spanned dynasty. As for the Kassites, they started as the nomads, who came from the Zagros Mountains during the 3rd dynasty of Ur, but they ended up settling down in Babylon with their leaders from the 16th century BC. Several little ethnic groups and tribes have also managed to migrate to Mesopotamia during the 2nd millennium BC, but, unfortunately, the information regarding those tribes is almost unavailable. It seems that in the case of the peoples from the Iranian Plateau, the main reason for migration was a lack of grain and fertile lands.

The later Assyrian expansion could be also classified as the migration and to be exact as another wave of the Semitic migration, which was followed by the later Hurrian and Urartean raids and military campaigns, but everything after the 2nd millennium BC is a matter for another paper.

The Gutians according to the Cuneiform sources

During the years, the multiethnic region of the Zagros Mountains used to sparkle the interest of the Assyriologists and Orientalists. During the 3rd millennium BC, near the eastern border of the Sumerian lands, a new tribe has appeared, referred to as the Gutians, or the Kutians. In contrast with their neighbors such as the Elamites and the Kassites, the Gutians have not left any type of the written resources. This fact brings us to the problematic side of the research. The aggressive nature of the Gutian migration had a visible impact on the Sumerian and Babylonian writers, who frequently mention this tribe in a negative context.

Even though the sources regarding the Gutians are strictly limited, we still can gather some vital information, which can help us to describe the above-mentioned people and represent the timeline of their migrations. Salient text concerning the Gutians is the Sumerian King List, which mentions several Gutian leaders who used to occupy the throne of Sumer and are known as the leaders of the Gutian Dynasty (Jacobsen, 1939).

It can be proposed, that the onomastic data, which is inscribed on the Sumerian tablets is a single source, by which we can review the Gutian language. The texts, written in the Gutian language do not exist or have not been discovered at the moment. Onomastic data can provide several names with similar roots.

From the oldest Sumerian, Babylonian, and Assyrian texts, we can gather an impression that the Gutians are pronounced as the occupants and the aggressors, most of the texts emphasize their low quality of life and their underdevelopment. The negative contexts can be seen after the analysis of the metaphors and the comparisons.

In the text, which was dedicated to the Sumerian victorious king Utuhegal, we can read the sentence, given below:

gu\-[ti-um^{ki}] *muš-ġiri₂ ħur-saġ-[ġa₂]* [ETCSL, t.2.1.6]⁵

Gutium — the land of Gutians + ki – Postdeterminative with the meaning of a place, land, country.

muš-ġiri₂ – Venomous snake, mythological snake.

ħur-saġ – Mountain, mountainous range.

The translation of the sentence will look like this:

Gutium – the venomous, fanged snake which is in the mountains.

In this case, the symbol of snake is definitely connected with the filth and the negative context. In the word *ħur-saġ-ġa*, the last syllable *ga* can be interpreted as the locative case sign *-a*, with the *g* being the possible link to the previous syllable. That is why, we think that in this sentence, the author does not speak about the specific breed of the venomous snake, he just implies, that these snake lives on the mountain, from where he frequently attacks the holy lands of Sumer.

In the same tablet, one of the most famous Gutian kings – Tirikan is mentioned, author blames him for “kidnapping the kingship” from the land of Sumer, alongside with the destroying of the irrigation system. It can be proposed, that this particular episode describes the long period siege of the city of Uruk. The Gutian leader blocks the roads and cuts off the irrigation in order to weaken the city:

kaskal kalam-ma-ke₄ u₂ gid₂-da bi₂-in-mu₂

Kaskal – road, way; *kalam* – land; *ma-ke₄* - in this postposition *ma* can be divided in two parts, where *m* is a continuation of the root *kalam*, and *a* is a locative case ending. As for the *Ke₄* – it combines the endings of the genitive and ergative cases. *u₂* - plant, grass or moss;

gid₂-da – in this case, the root is a verb *Gid* – to lengthen, make it longer. After the root the nominalizer is added. The sentence ends with the verb *Mu₂* – to grow, which has several positional prefixes added before the root.

On the road, the tall grass grew (on) the land.

The meaning behind the sentence must be the fact that the roads became so unfunctional that the grass started to grow there. This episode represents the fact, that Tirikans raids were not spontaneous, unplanned attacks and we are dealing with the organized military campaign, which was planned to be a long siege of the city of Uruk.

When we want to discuss the visual and personal traits of the Gutians, we must also use several Sumerian texts (Such as “The Curse of Agade”) (Black, Cunningham, Robson, Zolyomi, 2004). According to the texts, the gods frequently used the Gutians for punishing Mesopotamia. After a king destroyed the temple of the god Enlil, he decides to punish the whole region and unleashes the “curse from the mountains”. This episode properly describes the contrast between the civilized Sumer and savage Gutium. In the translation, provided by Jeremy Black, we can read: “Enlil brought out of the mountains those who do not resemble other people, who are not reckoned as part of the Land, the Gutians, an unbridled people, with human intelligence but canine instincts (some mss. have instead: feelings) and monkeys' features” [Black, Cunningham, Robson, Zolyomi, 2004: 121-122].

It is a fact that we are dealing with the non-Mesopotamian, foreign people, who attack Sumerian lands from the east. The words - “those who do not resemble other people” can be interpreted as an allusion to their visual traits. During the years, some of the scholars considered Gutians to be radically different from the local Mesopotamians, such as the Sumerians (with the bald, or shaved head, dark-colored large eyes) and Akkadians (Darker skin, frequent dark beard and hair), they proposed, that the Gutians were light-skinned, blonde-haired and had blue or green eyes. This theory, which emerged at the beginning of the 20th century, derives from one slight lexical mistake. To describe Gutians and Subartu⁶ people several texts use the word *Namrum* which could be translated from Akkadian as a light, light-coloured, or maybe, even blonde. Famous Assyriologist Ignas Gelb used this word in his paper (Gelb, 1944) to describe the Gutians as blonde, light-skinned people. Ephraim Speiser countered this theory in his work, by translating the term *Namrum* as smart, good (Speiser, 1948: 12). Attaching this type of visual features to the Gutians lead some scholars to the rather unconvincing theory of the connection between the Gutians and the early Germanic people – the Goths, who have phonetically similar ethnonym. Several theories emerged regarding the migration of Gutians to northern Europe and the origin of the Goths. This theory was heavily criticized by later researchers. As for the translation of the term *Namrum* (*Nawrum*), J. Black

⁵ <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>

⁶ Territory to the north from Mesopotamia.

agrees with Speiser and thinks that the correct meaning should be *good, godly, perfect, or happy*. (Black, Postgate, George, 1999: 247)

In the same text, Black provides a relatively loose translation of some sentences and describes the Gutians as “the people who do not belong to the land”. After the analysis of the positional affixes from the verbs from those sentences, we reckon, that a more accurate translation would be “the people, who could not stand on the land/ground”. Black uses this sentence to describe Gutians as foreigners, our translation implies, that they were outnumbering Sumerians and their population was so high, that they could not stay in their homeland, and because of that demographic problem, they started to migrate to the west. This theory is justified by the patterns of the migrations during the 3rd-2nd millenias BC.

In general, the adjectives which are used to describe the Gutians are strictly negative, the words such as: *Doglike, Monkey faced people, uncountable, unboundable, who can not be tamed*, all indicate, that the Gutian migration was rather populous, aggressive and they were seemingly underdeveloped people compared to the local Mesopotamians. Similar to other peoples from the Zagros Mountains and Iranian Plateau in general, the Gutians are frequently compared with the deluge (George, 2003), which can also indicate their large population. Likewise, in the text “The curse of Agade”, the Gutians are known as the deluge of Enlil (Black, Cunningham, Robson, Zolyomi, 2004). It is also possible, that the information in Sumerian and Akkadian sources is hyperbolized and is a result of an anti-Gutian campaign, but to this day, those tablets can serve as the only sources to describe the nature of the Gutian migration.

In the text known as “The lamentation of Ur” we can read out the line mentioned below:

146. gu-ti-um^{ki} šag₄ ba-ni-ib-bal-bal numun ba-ni-ib-i-i (ETCSL: c.2.2.3)

The land of Gutians, šag₄ - heart; ba-ni-ib-bal-bal – The root of the verb – bal is reduplicated as balbal with the affix of socially active and passive persons and **ba** – the second positional affix marking the direction. In this particular case the compound verb is created with the combination of the verb *balbal* and the noun heart, which usually can be translated as procreation, birth, leaving the descendants (Michailowski, 1989). Numun – seed; ba-ni-ib-i-i – the root **I** is reduplicated to show plural and with several positional affixes it can be translated as *left*.

As for the translation of the whole sentence, it will look like this:

Gutium [people] have procreated and multiplied [and] left the seed.

Judging from this episode, we are dealing with the description of the permanent Gutian migration on the territory of Mesopotamia. In other texts, most authors characterize Gutian invasions as constant raids or military campaigns. It must not be surprising, that after several centuries of constant raids, the rich lands of Sumer have finally lured the larger population of the Zagros mountains to finally settle down there. Location-wise, the lands discussed in the text must be placed in central Mesopotamia, such as the city of Adab. The same text mentions the sentence, where an interesting detail is given:

228. X X-gin₇ igi gun₃-gun₃-me-eš i₃-[sag₃]-/ge\-de₃-en-de₃-en (ETCSL: c.2.2.3)

igi gun₃-gun₃-me-eš - can be translated as „*the eyes, which have the different colour*” but after the detailed analysis of the context, this comparison must not be perceived as the visual trait of the Gutians. It is more likely, that this word describes the noun which can not be recovered because of the damaged clay tablet. To characterize the Gutians, author uses the adjective *ha-lam* with the meaning of “bad, evil”. English translations are mostly accurate, but it must be mentioned that in some cases, Georgian language and precisely the verb can represent more accurate meaning of the Sumerian agglutinative verb. For example, in the same sentence, J. Black translates the verb *me-ze-er-ze-re-ne* as Wipe out. The root of the verb is Sumerian word ZIR with the meaning of *break, cut*. We think that the Georgian verb *ა-მ-ა-წყვეტ-ს* /*a-mo- ts'q'vet-a/* or *გა-წყვეტ-ს* /*ga- ts'q'vet-a/* has the exact semantics with the similar agglutinative positional affixes.

As for the onomastics, a relatively small amount of historical data is available. Perhaps, it should be mentioned that the greater part of this data is written in the “Sumerian Kings List”. The examination of the source has shown, that nineteen kings were considered as the Gutian dynasty rulers. Out of those names, one common root could be found in several of them, which is Yarla or Iarla. Several Mesopotamian name roots are also attested. The original Gutian names are noticeably different from local Sumerian and Akkadian onomastics. Some Gutian names are mentioned in Elamite sources, but

they contain information about relatively later periods and we can not be sure about the origin of this lexical data. Since we have mentioned the Elamite sources, we should note, that one rather interesting verb was used in the above-mentioned language. the verb *kuti* or *kutiray* which can be translated as kidnap, take away, David McAlpin compares this word to the Dravidian verb Kuti – jump, escape (McAlpin, 1974: 98). For sure, the semantic connection is visible, but we would also like to add the fact, that in some texts, the ethnonym GUTI or Gutium can be read as Kuti (Frequently interchangeable velar consonants). It is possible, that the etymology of the Elamite word is connected with the ethnonym of the Gutians or vice versa. When we analyzed the lifestyle and the nature of the Gutian migrations, we have mentioned that they used to organize frequent raids and military campaigns, which could have led the Elamite writers to associate their name with the verb with the semantic meaning of kidnapping. It is possible, that the Gutian raids were such frequent occasions on the territory of the Elamites, that they received this concrete nickname.

Theories Regarding the Origin and the Possible Descendants of the Gutians

In his paper, Walter Henning has reviewed -(e)š ending, where he discusses the possible link between the Gutians and one of the Indo-European ethnic groups – Tocharians. Henning accepts Jacobsen's theory regarding the possible morphological value of the -(e)š ending and links it with the IE nominative case ending (Henning, 1978:226-227). In the King List, the name Sarlagab is also mentioned, according to Henning and Jacobsen, the root must be Sarlag, and the ending -ab can be another case ending, most likely the genitive case (Henning, 1978: 227). As for the Tocharian theory, the paper by T. Gamkrelidze and V. Ivanov also suggests this possible link. Linguistic analysis of the Tocharian language is one of the most popular subjects of Indo-European linguistics. It is definite, that Tocharian was an Indo-European language, but the territorial origin of this ethnic group is still unidentified. It is possible, that the key to this problem lays in the Zagros mountains. The stele which was discovered during the excavations of the city Ur, describes the military campaigns of king Hamurabbi when he defeated enemies such as Elam, Gutium, Subartu, and Tukris (Van de Mirepop, 2005:126). The last ethnonym – Tukriš seems rather interesting. The fact that they are mentioned with the Gutians and Elamites, allows us to speculate that they used to live near Iranian Plateau. W. Henning proposed that the word Tukriš and Tohar are phonetically similar. In the case of the neighbors of the Gutians, Henning thinks that the -š is the nominative case ending (Henning, 1978:220), which leaves the root Tukri.

The historical trace of the Gutian migrations does not disappear after the end of the Gutian dynasty of Sumer. Supposedly they returned to the north-eastern lands after their defeat. In the cuneiform sources from the 1st millennium BC, the Gutian people are still mentioned to live near the Zagros mountains, but the historians must be extremely careful when they are interpreting those texts. It is possible, that those, later Gutians are not the same people who used to occupy the region of southern Mesopotamia. The ethnonym itself had such negative connotations, that It is possible, that Mesopotamian authors could have assimilated the term with any type of nomad who came to their lands. In Assyrian royal texts, the people of Gutu are mentioned, which are definitely Indo-European Manaeans, or Medes (Parpola, 1970: 138). The ethnonym of the Gutians (But not necessarily the same people) is mentioned in several Greek sources, such as Xenophon's writings, which mentioned Gobriyas, the Gutian person (Briant, 1996: 51-52).

After the detailed analysis of the sources, we reckon, that it is possible to represent the migration direction of the Gutians, unfortunately, the lack of information does not allow us to speak decisively. The Gutians who are mentioned in ancient Persian sources (who lived in the northern part of Elam) could not be identified as the same Gutians from the early 3rd millennium.

It must be mentioned, that when we are trying to differentiate the Gutians from the Sumerian sources and the Gutians from the Persian texts, we do not mean that those people represent different language families, on contrary, after the research, we slightly lean to the Indo-European origin of the original Gutians. The Tocharian theory provides additional arguments for this matter.

Henning's theory regarding the ethnonym Tukri is rather realistic, in addition, the article by Gamkrelidze and Ivanov proposes the first Indo-European migrations to be happening on the same territory. Gamkrelidze and Ivanov have worked on the subject of the origin of Indo-Europeans for years and they have located their homeland somewhere near the Urmia lake (Гамкрелидзе, Иванов, 2013). According to this theory, the migration of Indo-Europeans should have started from the northern parts

of Mesopotamia to the different directions, the main area of their habitat became Anatolia and Zagros Mountains (or Iranian Plateau in general), lately India and modern-day Afganistan (Гамкрелидзе, Иванов, 2013: 119). The critics of this theory have brought out the chronological and territorial gap between the ethnic groups of the Gutians and Tocharians. To fill this gap, we can mention the case of the Yuezhi tribe, which used to occupy the territory of Tarim Basin in the 2nd millennium BC.

After the Tocharian migration to the north, they encountered several Chinese tribes. Local, Chinese sources from the province of Gansu refer to them as 禺氏 – Yúzhī, with the old Chinese pronunciation *ŋ^wjo-kje or Niúzhī 牛氏, - *ŋ^wjə-kje (Thierry, 2005). Those versions of the ethnonym can be understood as the variants of the name Yuezhi.

After analyzing the different periods of Chinese language and their phonological traits, it can be mentioned, that in Middle Chinese the name of YueZhi was pronounced as *ngiwot-tsie (Henning, 1978), which shows some resemblance with the ethnonym of the Gutians. In Middle Chinese, the other names of this tribe Gwar and Gur had another phonetical form Gwat or Gut (Henning, 1978:222). Phonological similarities allowed Henning to come up with a theory, regarding the relations between the Gutians, Tocharians, and the YueZhi tribes. After analyzing the above-mentioned theories, we reckon that the Gutians and Tukri-s are related ethnic groups, who emerged in the near east (Zagros Mountains) and migrated to central Asia, where they became known as Tocharians. If the word Guti existed in the Tocharian language, it changed the form in other dialects, to be precise the velar G in front of the vowel u morphed into the consonant K, and t before the vowel I became č. This leads us to the word Kuči – the name of a Tocharian dialect. (Henning, 1978:225).

To summarize, the two main dialects of the Tocharian language represent Tukri and Kuči tribes' languages. The Gutians and Tukris, who are mentioned in the cuneiform sources migrated to the east and eventually ended up on the territory of western China, after inner migrations the Tocharian language was formed, which split up into two main dialects. The hypothetical descendants of the Gutians had the Kuči dialect, and Tukri people spoke the tukri dialect (Henning, 1978: 226). On the paper this theory looks rather likely, but, unfortunately, the scientific data which is available at the moment is not sufficient for the conclusions.

The specific sphere of Assyriology has not been popular lately, but with the joint effort of Assyriologists, Orientalists, linguists, and Sinologists the problem can be solved. The investigations which were carried out by T. Gamkrelidze, V. Ivanov, G. Starostin, etc. give us the reason for the optimistic attitude regarding the subject. Further interdisciplinary research can lead us to new results, which can change the course of the history of the ancient Near Eastern migrations and linguistics.

Conclusion

The frequent migrations from the relatively small region of the Zagros mountains changed the course of history in ancient Mesopotamia. During the 3rd-2nd millennia BC, Iranian plateau was a common ground for the ethnic groups which were used to the different lifestyle. For the duration of almost three millennia, Elam functioned as the classic ancient Near Eastern state. On the other hand, their neighbors the nomadic Gutians used to raid the territory of Mesopotamia and Elam as well. The main reason for their aggressive behavior and migration was the lack of food in their homeland, which caused their military campaigns to the west. If we exclude the Gutian dynasty of Sumer, they have never tried to establish their own state and used to wander on a vast territory from western Mesopotamia to modern-day Afganistan. It is even possible, that their ethnonym became associated with all other small nomadic tribes who used to inhabit the territory of the Iranian Plateau. It is possible, that after the migration to the north, the Gutians, or their descendants became known as Kuci, Tukris, and later as Tocharians.

As for the linguistic picture in the ancient near east, the frequent migrations have caused some interesting shifts in Mesopotamia. According to the research, the three largest ethnic groups from the Zagros Mountains could represent different language families. In the case of the Gutians, it seems that they might have been one of the oldest representatives of the Indo-European language family. As it has been mentioned, the onomastic data provide some links with other IE languages. If the Tocharian theory can be strengthened by additional factual data, it can solve the problem of the Gutian origins.

We reckon, that the solving of such complicated problems is not possible for scholars from only one scientific sphere. Assyriological research can benefit the process, but the results will be only visible after the interdisciplinary investigation, which, in this case, requires the combined effort from the linguists, historians, and orientalists.

References:

- Bellwood, P. S. & Renfrew, C. (2002). *Examining the farming/language dispersal hypothesis*. McDonald Institute for Archaeological Research. 135–50.
- Black J, George A, Postgate N. (1999). *A Concise Dictionary of Akkadian*. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden. p. 68
- Black J, Cunningham G., Robson E and Zólyomi G. (2004). *The literature of ancient Sumer*. Oxford University Press, London,.
- Briant P. (1996). *Histoire de l'empire perse de Cyrus à Alexandre*. Fayard, Paris.
- Cameron G. G. (1936). *History of Early Iran*. Chicago University Press, Chicago.
- Carter, R. A. & Philip, G. (2010). Beyond the Ubaid. *Transformation and Integration in the Late Prehistoric Societies of the Middle East*. The University of Chicago.
- Charpin D & Durand J.-M. (1991). *La suzeraineté de l'empereur (sukkalmaḥ) d'Elam sur la Mésopotamie, et le "nationalisme" Amorrite*, MHEOP. 59–66.
- Edwards I. E. S. (1973). *The Cambridge Ancient History – II part 1*, Cambridge University Press. UK.
- Edzard D.O. (1981). Mesopotamian Nomads in the Third Millennium B.C." *In Nomads and Sedentary Peoples*, edited by Castillo Jorge Silva. México, D. F.: Colegio De Mexico. p. 37-46
- Fournet A. (2011). The Kassite Language In a Comparative Perspective with Hurrian and Urartean. *The Macro-Comparative Journal Vol.2 No.1*.
- Gadd, C. J., & Legrain, L. (1928). *Ur excavations: Texts*. Ur excavations. London: The Trustees of the two museums.
- Gadd C. J. (1965). *Hammurabi and the end of his Dynasty, Volume 2*. Cambridge University Press. 48–49.
- Gamkrelidze T.V. & Ivanov V.V. (1989). Первые индоевропейцы на арене истории: протохары в Передней Азии [The first Indo-Europeans in history: the proto-Tocharians in Asia Minor]. *Journal of Ancient History* (1). 14–39.
- Gelb, I. J. (1944). *Hurrians and Subarians*. Chicago, Illinois: The University of Chicago Press. 88.
- George A. 2003. *The Babylonian Gilgamesh epic: introduction, critical edition and cuneiform texts*, Oxford University Press, New York. 506, 875-876.
- Hallo W. W. (1957). "Gutium," in *Reallexikon der Assyriologie* III, Berlin and New York. 708-720.
- Henning W.B. (1978). "The first Indo-Europeans in history". (In Ulmen, G.L. *Society and History, Essays in Honour of Karl August Wittfogel*. Mouton, Hague.). 215–230.
- Jacobsen T. 1939. The Sumerian King List. Oriental Institute, Assyriological Studies 11, University of Chicago Press.
- Jacobsen T. (1987). *The Harps that Once .. Sumerian Poetry in Translation*. Yale University Press New Haven/London. 151-166.
- Thierry F. (2005). "Yuezhi et Kouchans, Pièges et dangers des sources chinoises". In Boppearachchi, Osmund; Boussac, Marie-Françoise. *Afghanistan, Ancien carrefour entre l'est et l'ouest*. Turnhout: Brepols. 421–539.
- McAlpin D. W. (1974). Toward Proto-Elamite-Dravidian – *Language, Vol. 50. No. 1*, Linguistic Society of America.
- Michalowski P. (1989). Lamentation over Sumer and Ur. *Mesopotamian Civilizations Vol. 1*, Eisenbraun. 83.
- Oppenheim L. (1969). "Babylonian and Assyrian Historical Texts," in J. B. Pritchard, ed., *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, 3rd edition, Princeton. 265-317.
- Oppenheim L. (1971). *The Assyrian Dictionary*. Oriental Institute, Chicago, Illinois, U.S.A. 30.
- Parpola S. (1970). *Neo-Assyrian Toponyms*, Alter Orient und Altes Testament 6, Kevelaer.
- Reiner E. (1984). *The Assyrian Dictionary*, vol. S, Chicago. 80.
- Speiser E. A. (1948). Hurrians and Subarians, *Journal of the American Oriental Society, Vol. 68, No. 1*. 12.
- Van De Mieroop M. (2004). *A History of the Ancient Near East*. Blackwell. United Kingdom. 41.

- Van De Mieroop M. (2005). *King Hammurabi of Babylon A Biography* Blackwell Publishing, United Kingdom.
- Zadok R. (1987). Peoples from the Iranian Plateau in Babylonia during the Second Millennium B.C. *Iran*. 1-26.
- Гамкрелидзе Т.В. & Иванов В.В. (2013). Индоевропейская прародина и расселение индоевропейцев: полвека исследований и обсуждений. *Вопросы языкового родства*. - № 9. - М. 110-136
- Дьяконов И. М. (1979). - Эламский язык. *Языки Азии и Африки*. — М., Т. III. 37—49.

PAROCHIAL SCHOOLS IN THE PROVINCE OF SHKODRA (1867-1912)

İŞKODRA VİLAYETİNDE ÖZEL OKULLAR (1867-1912)

შკოდრას ვილაეთის სამრევლო სკოლები (1867-1912)

İlkay ERKEN

Doktor of History, Asst. Prof. of 19 Mayıs University

ORCID: (0000-0002-7049-1058)

ilkay.erken@omu.edu.tr

Abstract

Mass education became widespread in the 19th century when nation states became evident. The initiatives put forward by the Ottoman State following the edict of Tanzimat have similar features. Schools were important in the system designed by the Ottoman Empire in order to create citizenship consciousness. However, this was not possible because each sect received education in its own tongue in the first level education. Moreover, parochial schools that provide more conscious and comprehensive education was opened before the public schools became widespread. The number and qualifications of these schools have increased in process of time. In addition, the quality of education of both non-muslims and schools opened by foreign states was ahead of official schools. This situation in the province of Shkodra forced the administrators to spread the official schools. Efforts were also made to improve qualifications such as the number of schools opened to compete with parochial schools. However, the official school with the required number and quality could not be established. In addition, the Ottoman State failed to supervise private schools operating within its borders. The schools that continued their activities without a license could not be closed even though they were detected. The failure to inspect parochial schools also brought the problem of school classification. As a matter of fact, even in official sources, non-Muslim schools are often cited as foreign schools. This made it difficult to identify and inspect parochial schools in Shkodra. In this study, the problems experienced in the inspection processes were addressed with the determination of parochial schools in Shkodra.

Keywords: Albania, Foreign Schools, Non-Muslim Schools, Supervision.

İlkay ERKEN

Tarih, 19 Mayıs Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi

ORCID: (0000-0002-7049-1058)

ilkay.erken@omu.edu.tr

Özet

Ulus devletlerin belirginleştiği 19. yüzyılda kitlesel eğitim yaygınlaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı ardından ortaya koyduğu girişimler buna benzer özellikleri barındırır. Osmanlı Devleti'nin toplumda vatandaşlık bilincinin oluşturulması amacıyla tasarladığı

sistemde okullar önemliydi. Ancak her cemaatin ilk kademe eğitimde kendi lisanında eğitim alması nedeniyle bu mümkün olmamıştır. Üstelik resmi okulların yaygınlaşmasından evvel daha bilinçli ve geniş kapsamlı eğitim veren özel okullar açılmıştır. Bu okulların zamanla sayı ve nitelikleri artmıştır. Ayrıca hem Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerin hem de yabancı devletlerin açtığı okulların eğitim kalitesi resmi okulların ilerisindeydi. İşkodra vilayetindeki bu durum resmi okulların yaygınlaşması açısından idarecileri zorlamıştır. Özel okullarla rekabet etmek amacıyla açılan okulların sayıları gibi niteliklerinin de geliştirilmesine çalışılmıştır. Ancak istenilen sayı ve nitelikte resmi okul tesis edilememiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti, sınırlarındaki özel okulları denetlemekte başarısızdı. Faaliyetlerini ruhsatsız olarak sürdürdüğü tespit edilen okullar bile kapatılamamıştı. Özel okulların denetimindeki başarısızlık ayrıca okulların tasnifi sorununu beraberinde getirmiştir. Nitekim resmi kaynaklarda dahi gayrimüslim okulları sıklıkla ecnebi okulu olarak gösterilmiştir. Bu ise İşkodra'da özel okulların tespitini ve denetimini zorlaştırmıştır. Bu çalışmada İşkodra'daki özel okulların tespitiyle denetim süreçlerinde yaşanan sorunlara temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, Ecnebi Okulları, Gayrimüslim Okulları, Denetim.

ილქაი ერქენი

ისტორიის დოქტორი, 19 მაისის უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი

ORCID: (0000-0002-7049-1058)

Ilkay.erken@omu.edu.tr

აბსტრაქტი

მე -19 საუკუნეში ეროვნული სახელმწიფოების შექმნამ მასობრივი განათლების ფართოდ გავრცელებას სათავე დაუდო. თანზიმათის რეფორმების დაწყების შესახებ სულთნის ბრძანებულებამ გზა გაუხსნა მასობრივი განათლების ინიციატივას ოსმალეთის სახელმწიფოში. ოსმალეთის იმპერიის მიერ შემუშავებულ სისტემაში საზოგადოებაში მოქალაქეობის განცდის შესაქმნელად დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა სკოლებს, თუმცა, ეს შეუძლებელი გახდა თითოეული თემის მიერ პირველდაწყებითი განათლების საკუთარ ენაზე მიღების გამო. უფრო მეტიც, საჯარო სკოლების მასობრივ გახსნამდე, გაიხსნა სამრევლო სკოლები, სადაც უფრო მეტად იყო შესაძლებელი მიზნობრივი და ზოგადი განათლების მიღება. დროთა განმავლობაში ასეთი სკოლების რაოდენობა და ხარისხი გაიზარდა. არამუსლიმი ოსმალეთის მოქალაქეების და უცხო ქვეყნების მიერ გახსნილი სკოლების განათლების ხარისხი ოფიციალური სკოლების განათლების ხარისხზე უფრო მაღალი იყო. ამგვარმა მდგომარეობამ შკოდრას პროვინციაში მხარის ადმინისტრაცია აიძულა გაეზარდათ ოფიციალური სკოლების რაოდენობა. ძალისხმევა ჩაიდო კერძო სკოლებთან როგორც ხარისხის გაუმჯობესების, ასევე რაოდენობის გაზრდის მხრივ კონკურენციის თვალსაზრისით. თუმცა, სასურველი ხარისხის და რაოდენობის ოფიციალური სკოლები ვერ გაიხსნა. ამას გარდა, ოსმალეთის სახელმწიფომ ვერ განახორციელა მის საზღვრებში არსებული კერძო სკოლების მონიტორინგი. ვერც ის სკოლები დახურეს, რომლებიც ლიცენზიის გარეშე მუშაობდნენ. კერძო სკოლებზე არასაკმარისმა მონიტორინგმა სკოლების კლასიფიკაციის პრობლემაც გააჩინა. აღსანიშნავია, რომ ოფიციალურ წყაროებშიც კი, არამუსლიმური სკოლები ხშირად არის ნაჩვენები, როგორც უცხოური სკოლები. ასეთმა სიტუაციამ გაართულა შკოდრას კერძო

სკოლების დადგენის და მონიტორინგის საქმე. წინამდებარე კვლევაში შევხვებით შკოდრას კერძო სკოლების იდენტიფიცირების და მონიტორინგის პროცესებში არსებულ პრობლემებს.

საკვანძო სიტყვები: ალბანეთი, უცხოური სკოლები, არამუსლიმური სკოლები, მონიტორინგი.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Dönemi ardından resmi eğitim kurumları yaygınlaşmıştır. Benzer gelişme Tanzimat'tan önce de mevcut bulunan¹ özel eğitim kurumlarında yaşanmıştır. Bunda ülke genelindeki ıslahat ve yenilikler etkiliydi. Ancak Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili hususi bir madde yoktu. (Somel, 2010:20) ıslahat Fermanı'nda ise cemaatlerin okul açabileceği belirtilmişti.² Yani her iki fermanında da ecnebi/yabancı okullarla alakalı hüküm yoktu. (Koçak, 1985:485) Yabancı devletlerin³ Osmanlı ülkesindeki okullarının statüsü⁴ 1869 Maarif Nizamnamesinin birinci maddesinde belirtilmiştir. Burada Osmanlı Devleti'nin sadece denetleme işlevini yerine getirdiği okullar tanımlanmıştır. (Koçak, 1985:486) Yani eğitim, ilki Maarif Nezareti'nin denetimi ve idaresindeki resmi okullar, diğeri nezaretin denetimine rağmen idaresi cemaatlere/kişilere ait özel okullar şeklinde tasnif edilmiştir. Nizamnamenin birinci ve 129. maddelerinde Müslim ve gayrimüslim tebaanın açtığı okullar yabancı okullarla birlikte sayılarak *özel okullar* tanımlanarak resmi okullardan ayrılmıştır. (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 1289:184,204)

Tanzimat Devri'nde Osmanlı ülkesindeki özel okullar, devletin ıslahat ve yenilik kapsamında giriştiği modern okulların tesisi çalışmalarına öncülük etmiştir. Bu okullar, özellikle taşrada açılacak resmi okulların arzulandıkları seviyeyi belirlemiştir. Ayrıca özel okullar vasıtasıyla yürütülen dini ve siyasi çalışmalar da Osmanlı bürokratlarını önlem almaya itmiştir. (Fortna, 2005:74-76) Yani özel okullar Bâb-ı Âlî'nin eğitime bakışını etkilemiştir. Maarif Nezareti, yabancı okulların eğitimdeki başarısı nedeniyle Müslüman çocukların buralara devamını önlemek istediye de başaramamıştır. (Somel, 2010:256) Bu ise bahsedilen okullarla mukayese edildiklerinde onlardan aşağı kalmayacak derecede yeni resmi okulların inşasına çalışılması düşüncesini doğurmuştur. (Fortna, 2005:76-77) İdareciler buldukları bölgelerde açmak istedikleri okullara özel okulları örnek göstermiştir. Öyle ki ahalinin, özel okullar seviyesinde resmi okul bulunmamasından tercihini onlardan yana yaptığından yakınmışlardır.⁵ İşte bu şekilde II. Abdülhamid Devri'nde eğitimde çitayı belirleyen özel okulların seviyesine gelmek arzusu belirginleşmiştir. Bu esnada Osmanlı Devleti savaşlardan, yaşanan göçlerden muzdarip halde ekonomik imkansızlıklarla mücadele etmekteydi. Ecnebi ve

¹ Fatih Sultan Mehmed din adamı ihtiyacı için kiliselerde sınıf açılmasına izin vermiştir. Bu iznin ardından gayrimüslimler özel okulların ilk örneklerini açmıştır. (Haydaroglu, 2006:150) 1454'te açılan Fener Rum okulu ilk gayrimüslim okuluydu. İlk ecnebi okulunu Amerikalılar 1824'te Beyrut'ta açmıştır. Genelde dini kurumlar içindeki bu okullar sıbyan derecesindeydi. Sonradan diğerkademelerde okullar açılmıştır. (Ertugrul, 1998:98, 101)

² Okul, hastane ve kilise gibi yapıların inşasında ruhsat gerekliydi. (Vahapoğlu, 1997:105) Ardından bu kurumların inşası ve vakıfların tesisi hızlanmıştır. Kimsenin din değiştirmesine mâni olunmayacağı hükmü bu faaliyetleri genişletmiştir. (Tozlu, 1991:29-30)

³ Özellikle yabancı devletlerin önce Osmanlı ülkesinde ve ardından Türkiye Cumhuriyeti'ndeki faaliyetleri Şark Meselesi'nin bir parçası olarak misyonerlikle birlikte değerlendirilmiştir. (Tozlu, 1991:11,48-49) Okullarla *Hristiyanlığı yaymak ve Hristiyan'ca düşünen insan yetiştirmek* amaçlanmaktaydı. Osmanlı toplumunda kimi cemaat ve milletleri Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmak diğerkamaçtı. (Doğan, 2008:14,24)

⁴ Bunda, Tanzimat aydınlarının 1869 Maarif Nizamnamesi öncesinde ve sonrasında ilk derece okullara gerekli önemi vermemeleri, ortaokulları yaygınlaştıramamaları ve azınlıkların çok sayıda okul açacağını öngörememeleri etkiliydi. (Ergin, 1977:508)

⁵ İtalya'nın açmak istediği dârüssanayinin bir an önce vilayet tarafından açılması gerektiğini düşünen İşkodra vilayeti durumu nezarete iletmiştir. Bk. BOA, *BEO*. 2585/193826, 9 Zilkade 1322 (15 Ocak 1905).

ecnebi devletlerin desteklediği gayrimüslim okullarının ise ekonomik ve siyasi problemleri yoktu. (Fortna, 2005:113,117)

Bu çalışmada İškodra vilayetinde açılmış ve faaliyetleriyle maarif idaresini zorlayan özel okullar konu edinilmiştir.⁶ Vilayette özel okullar içerisinde tespit edilebilen gayrimüslim ve ecnebi okulları olduğu halde Müslümanlara ait özel okul yoktur. Bu gerekçeyle vilayetteki özel okulların gayrimüslim ve ecnebi şeklindeki tasnifine dikkat çekilmiştir. Ayrıca bazı hallerde birbiri yerine kullanılan bu okulların tanımlanmaları ihtiyacına temas edilmiştir. Bir bütün olarak özel okulların sıralandığı bir kaynak tespit edilemediği gibi benzer yıllardaki kaynaklarda dahi farklı bilgilere tesadüf edilmesi nedeniyle bu okullara ilişkin kaynaklar tartışılmış-tenkit edilmiştir. Çalışmada sayılan kısıtlılıklarla birlikte İškodra vilayetinde özel okulların buldukları yerler, işleyişleri ve yapılan denetimler incelenmiştir. Bu yapılırken karşılaşılan zorluklar nakledilmiş, okulların faaliyetlerini yürüttükleri dönemde Osmanlı bürokrasisinin bu okullara yaklaşımları arşiv vesikalari ve istatistikler marifetiyle incelenmiştir.

Vilayette Özel Okullar

Özel okullar genellikle kiliselerle cemaat ruhani meclislerinin idaresindeydi. Bu açıdan vakıf okulları oldukları söylenebilir. (Vahapoğlu, 1997:88-89) Ancak İškodra vilayetindeki özel okulların ruhsatsız faaliyetleri dikkat çekmekteydi. Osmanlı bürokrasisi İškodra'daki ecnebi okullarının ruhsat edinmesine çalışmıştır. Böylece ecnebi okullarının denetiminin ilk aşaması gerçekleşecek, İtalya ve Avusturya gibi devletlerin ruhsatsız okullar tesisi önlenecekti.⁷ Benzer durum gayrimüslim okulları için de geçerliydi. Bu okulların da ruhsatsız bulunmaları devlet denetimi dışında hareketlerine imkân tanımaktaydı. Bunun önlenmesi amacıyla ecnebi okulları gibi ruhsat almaları istenmekteydi.⁸

Vilayette faaliyetlerini ruhsatsız olarak sürdüren özel okullara resmi ruhsat verilerek denetimlerinin yapılması amaçlandığı halde bu uzunca bir süre başarılammıştır. Bunun için merkez idare vilayetten ibtidai, rüşdiye ve idadi derecesinde kaç *ecnebi* okulunun bulunduğunu sormuştur. Okullardaki öğrenci mevcudunu, ne kadarının ücretli ve ne kadarının ücretsiz eğitim aldığını öğrenmek istemiştir.⁹ Merkez idarenin suallerinin altında resmi okulların eğitimde istenilen düzeyde olmadığını farkındalığı yatmaktaydı. Nitekim taşradaki resmi okulların yetersizliği ahalinin özel okullar vasıtasıyla yabancı propagandalarına açık hale gelmesinin nedeniydi. Bu nedenle mali güçlüklerle rağmen İškodra gibi vilayetlerde resmi okulların tesisine çalışılmaktaydı.¹⁰

Verdikleri eğitimle hem Müslüman hem de gayrimüslim ahali nezdinde itibar gören özel okullar vilayet idarecileri kadar merkez idare tarafından da takip edilmiştir. Öyle ki İškodra'da bir idadi tesisinin gerekçesi bu okullar olmuştur.¹¹ Fakat süreç uzadığından Müslüman ahali çocuklarını özel okullara göndermiş, bunu önlemek üzere yapılan tembihler fayda etmemiştir. Mekâtib-i Ecnebiyye ve Gayr-i Müslime Müfettişliği'nin konuyu değerlendirmesinde Müslüman çocukların bu okullara devamının önlenmesinde vilayete bildirilen irâdenin tatbikinin zorluğuna değinilmiştir. Vilayette *iptidailerden farklı olmayan* derecedeki rüşdiyelerle durumun düzeltilemeyeceğini

⁶ Vilayette İtalya, Fransa, Avusturya-Macaristan gibi devletlerin özel okullar üzerindeki tesirine ve ecnebi devletlerin faaliyetlerine bazı çalışmalarda değinilmiştir. (Olgun, 2017)

⁷ BOA, *DH.MKT*, 2566/111, 27 Şaban 1319 (9 Aralık 1901).

⁸ Buna rağmen özel okullara verilecek ruhsatnamelerin dahi vilayet matbaasının yetersizliğinden merkezden gönderilmesi vilayeti idaresince istenmekteydi. Bk. BOA, *MF.MKT*. 139/64, 26 Şaban 1309 (26 Mart 1892).

⁹ BOA, *MF.MKT*, 422/46, 27 Cemaziyelahir 1316 (12 Kasım 1898).

¹⁰ Vergi ve maarif hisse-i ianesi ödenmediğinden mali sıkıntıdaki Arnavutluk'ta okulların yaygınlaştırılması çabalarının bir nedeni de asayişin teminiydi. Bk. BOA, *DH. TMIK.S*. 28/54, 8 Şaban 1317 (12 Aralık 1889).

¹¹ Özel okullarda İtalyanca ve Fransızca öğretimi bu okullara rağbetin nedeniydi. Müslüman ahalinin de çocuklarını bu okullara göndermesinin önlenmesi için rüşdiyelerde sayılan lisanların öğretimi düşünülmüştür. Lakin bu da yeterli olmayacağından idadi tesisi istenmiştir. Bk. BOA, *MF.MKT*, 186/71, 29 Temmuz 1309 (10 Ağustos 1893).

belirten müfettişlik resmi idadi gerekliliğini vurgulamıştır. Vilayetteki özel okullarıyla nüfuzlarını arttıran İtalya ve Avusturya'nın faaliyetleri ancak bu okullardan daha üstün idadi ve rüşdiye derecesindeki resmi okulların tesisleriyle engellenebilirdi.¹²

Vilayetteki özel okulların eğitim düzeyleriyle ilgili değerlendirmelerin yanında sayılarının tespiti çeşitli zorluklar barındırmaktadır. Vilayet salnamelerinde sadece gayrimüslim okulları hakkında malumat vardır. Buna göre 1892-1899'da İškodra'da bir Rum, beş Katolik; Leş'te bir Katolik; Draç'ta iki Rum, bir Katolik; Tiran'da iki Rum, bir Katolik ve Kavaye'de bir Rum gayrimüslim okulu mevcuttu. Yani vilayette altısı Rum, sekizi Katolik 14 gayrimüslim okulu vardı. Ait oldukları cemaatin belirtildiği okulların isimleri, öğrenci mevcutları, dereceleriyle kız/erkek okulu oldukları teferruatı bu verilerde yoktur.¹³ Vilayet salnamelerindeki eksiklikler Maarif Nezareti'nce hazırlanmış cetvelle giderilmiştir. 1894-1895 eğitim öğretim yılında vilayetteki gayrimüslim okul sayısı 15'tir. Bunların beşi rüşdiye kalanı ibtidaiydi. Rüşdiye derecesindekiler erkek çocuklarına mahsustu. 1251 öğrencinin bulunduğu okullardaki kız öğrenci sayısı bunun yarısına yakındı. Bu istatistiklerden istifadeyle hazırlanan Tablo 1'deki okulların hepsi ruhsatlıdır. İşlerinde yatılı ve idadi derecesinde okul yoktur. Sekiz Rum okulu vilayetin nüfus yapısı dikkate alındığında önemlidir. Zira Rumlar, vilayetteki gayrimüslim nüfusunun yüze onu kadardı.¹⁴

Tablo 1: İškodra Vilayetinde *Gayrimüslim* Okulları (1894-1895).

Derece	Sayı	Öğrenci		Toplam Öğrenci	Öğretmen		Toplam Öğretmen	Cemaat	
		E	K		E	K		Rum	Katolik
Rüşdiye	5	388	80	468	20	-	20	3	2
İbtidai	10	262	571	783	7	9	16	5	5
Toplam	15	650	601	1251	27	9	36	8	7

Kaynak: (1310-1311 Sene-i Dersiy-e Maliyesine Mahsustur, ty.:51)

Vilayet salnamelerinde bahsedilmeyen ecnebi okullarına dair bilgiler yine aynı istatistik cetvellerindedir. Buna göre vilayette rüşdiye ve ibtidai derecesindeki altı ecnebi okulda 67'si kız 363 öğrenci vardı. Okulların yarısı Fransa yarısı da İtalya Devletleri'nin idaresindeydi. Bu durum vilayette İtalya ve Fransa'nın açtıkları okullarla nüfuzunu arttırdığını düşündürür. Ancak metinde yeri geldikçe nakledilen Avusturya'ya ait ecnebi okullarından burada bahsedilmemiştir.

Tablo 2: İškodra Vilayetinde *Ecnebi* Okulları (1894-1895).

Derece	Sayı	Öğrenci		Toplam Öğrenci	Öğretmen		Toplam Öğretmen	Sahibi	
		E	K		E	K		Fransız	İtalyan
Rüşdiye	2	101	-	101	11	-	11	1	1
İbtidai	4	195	67	262	7	6	13	2	2
Toplam	6	296	67	363	18	6	24	3	3

¹² Ticaretle ilgileneceklerin İtalyanca, Mekâtib-i Âli'ye devam edeceklerin Fransızca öğrenmek talebi karşılanmalıydı. Bk. BOA, *MF.MKT*, 186/85, 25 Safer 1311 (7 Eylül 1893).

¹³ Tiran'daki ikinci Rum okulu 1898-1899 verilerindedir. Öncesinde bir Rum bir Katolik okulu vardır. Diğer kazalardaki okullar birbirinin tekrarıdır. Bk. *İ.V.S.* 2. Defa', Vilayet Matbaası, H. 1310 (1892-1893), s. 63, 85, 110, 119, 159; *İ.V.S.* 3. Defa', Vilayet Matbaası, H. 1312 (1894-1895), s. 68, 90, 115, 124, 130; *İ.V.S.* 4. Defa', Vilayet Matbaası, H. 1315 (1897-1898), s. 91, 113, 141, 153, 159; *İ.V.S.* 5. Defa', Vilayet Matbaası, H. 1316 (1898-1899), s. 143, 150, 151, 152.

¹⁴ 1894'te İškodra vilayetinde yaklaşık 83.000 Katolik, 7500 Ortodoks bulunmaktaydı. 240.000 civarındaki nüfusun 140.000'i Müslümandı. Draç sancağında 1000 kadar Katolik, 6000 kadar da Ortodoks mevcuttu. Draç sancağının nüfusu 72.000 kadar olduğundan durum daha açıktır. İškodra sancağındaki Ortodoks sayısı 1500 civarındaydı. Katoliklerin hemen tamamı bu sancaktaydı. Bazı kaynaklarda 1910'da toplam nüfus 349.000'dir. Bunun 11.000'i Ortodoks, 120.000'i Katolik'tir. Genel bir değerlendirmeyle vilayette 7500'ü Ortodoks 90.000 Hristiyan vardır ve toplam nüfus 250.000 civarındadır. (Erken, 2010:96-99, 101-102)

Kaynak: (1310-1311 Sene-i Dersiyе-i Maliyesine Mahsustur), ty.:55)

Tablo 1 ve Tablo 2’de görüldüğü üzere 1894-1895 eğitim öğretim yılında vilayette 15’i gayrimüslim altısı ecnebi 21 özel okul bulunmaktaydı. Ancak bunların sadece şehir/kasaba merkezlerindeki okullardan ibaret olması muhtemeldir. Öyle ki bu verilerle aynı dönemde İşkodra’ya bir saat uzaklıkta ahalisi Ortodoks olan Vreka köyündeki okul bu görüşü doğrular. Vreka köyünde Ortodoks milleti çocuklarına mahsus bir okul 24 yıl evvel açılmıştır. 1870’te açılan okul sonradan kapanmıştır. İşkodra’da Rum Metropolidi Bop Nikola 1894’te okulun Prizren’den getirilecek öğretmenle yeniden eğitime başlamasını istemiştir. Ayrıca ders programı gösterilerek müfredat ve içerik hakkında vilayet idaresi vasıtasıyla Maarif Nezareti bilgilendirilmiştir. Ardından buradaki okulda eğitime müsaade edilmiştir.¹⁵

Tablo 3: Vreka Köyü Ortodoks Okulu Ders Programı.

Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf
İlm-i Akaid	İlm-i Akaid	Ta’lim-i Esası Akaid-i İlm	Tevsi’ İlm-i Akaid Ta’limi İlm-i Huruf
Ta’lim-i Lisan-ı Mader (Ana dil)	Lisan-ı Mader Etmek Üzere İlm- i Kırıt	Biraz Hurufat Kırıt Ta’lim-i Hat	İlm-i Hesab-ı Muhata İlm-i Hayvanat
Ta’lim-i Hat	Talim-i Hat	Birden Bine İlm-i Hesap	Ta’lim-i İmla ve Hat Tahriri
Birden Yirmiyе İlm-i Hesap	Birden Yüze İlm-i Hesap	Ta’lim-i Hesap	Kilise Ta’miyat-ı Ta’limi
Hesap Talimi	Kilise Nağmeyatı	Kilise Nağmeyatı	Mukaddes Nağmeyat Yani Hazreti Padişahiye Mahsus Dua Ta’limi

Kaynak: BOA, *MF.MKT*, 239/62, 17 Eylül 1310 (29 Eylül 1894).

Vreka köyündeki okulun açılmasıyla durum Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliği’ne iletilmiştir. Müfettişlik, okula dair bazı meselelere dikkat çekmiştir. Daha evvel açıldığı halde okulun neden kapandığı ve şimdi vilayetçe burada böyle bir okula ihtiyaç duyulup duyulmadığı sorulmuştur. Ayrıca açılmasında bir mahsur görülme de bu okulla alakalı bir *maksad-ı ecnebî* olup olmadığının gizlice araştırılmasını istemiştir. Okuldaki öğretmenin Osmanlı vatandaşlığı ve devlete sadakati vilayetten özellikle sorulmuştur. Bütün bunların yanında okulun açılmasında gerekli tahsisatın nasıl ve nereden temin edildiği de öğrenilmek istenmiştir.¹⁶ Vreka köyündeki okul, özel okulların açılması sürecindeki resmi tahkikat ve muamelelere açık bir örnektir. Ayrıca buradan Tablo 1 ve Tablo 2’deki okulların dışında özellikle köylerde özel okulların bulunduğu anlaşılmaktadır. Cemaatlerin mensubu oldukları kiliselerde eğitim ihtiyaçlarını gidermeleri zaten beklenen bir durumdur.

Vreka köyündeki gayrimüslim okuluyla aynı dönemde Draç sancağında benzer girişim bulunmaktaydı. Draç kasabasında Ulah çocuklarına mahsus açılmak istenen okulun işlemleri 1894 yılına tesadüf etmektedir. Ulahları temsilen nezarete iletilen arzuhalde, okullarına vilayetçe hala

¹⁵ Tahkikat neticesinde herhangi bir kayda tesadüf edilmeyen okulun Vreka köyündeki kilisenin vakfıyla bina edildiği anlaşılmıştır. Nezarete sunulan ders programında siyasi açıdan bir mahzur görülmemiştir. 20 öğrencisi mevcuttur. Bk. BOA, *MF.MKT*, 239/62, 22 Rabiulahir 1312 (23 Ekim 1894).

¹⁶ BOA, *MF.MKT*, 239/62, 27 Cemaziyevvel 1312 (26 Kasım 1894).

ruhsat verilmediğinden bahsedilmekteydi.¹⁷ Buradan hareketle bu okul açılmış ve fakat ruhsat talebi sonuçlanmamış, yukarıdaki tablolarda yer almamıştır.

1896'da, teferruatı ileride açıklanan, öğretmen atama işleminde vilayetteki gayrimüslim okul sayısının cemaatler nezdindeki dağılımı verilmiştir. Vilayetin 23 Ocak 1896 tarihli malumatında vilayette üçü Rum olmak üzere rüşdiye derecesinde altı *gayrimüslim okulu* vardır.¹⁸ Ancak bu sayı Tablo 1'de beştir. 1894-1895 eğitim öğretim yılı sonunda bir gayrimüslim rüşdiyesinin daha açıldığı düşünülebilir. Ancak vilayetteki gayrimüslim rüşdiyeleri daha sonraki yıllarda dahi bu sayıya ulaşmamıştır. Ecnebi rüşdiyeleriyle birlikte rüşdiye derecesindeki özel okul sayısı ise altıdır. Bu durum ecnebi ve gayrimüslim okullarının tanımlanmasında hataların yapıldığını düşündürmektedir.

Bir özel okulun gayrimüslim ya da ecnebi okulu olması uygulamada farklı hususiyetleri barındırmaktaydı. Okulların bazı giderleriyle bina inşa ve tamir masraflarının vilayet maarif bütçesinden veya hazineden karşılanmasında gayrimüslim okulları lehine farklılıklar vardı. Bu nedenle özel okulların nevi önemliydi. Diğer yandan gayrimüslimlere ait özel okulların çeşitli ihtiyaçlarının yabancı devletlerce giderilmesi de hoş karşılanmamaktaydı. Bunu önlemek üzere hükümet bizzat gayrimüslimlere mahsus resmi okulların inşasına çalışmıştır. Bu çabalardan birisi İşkodra'ya civar köylerde tespit edilmektedir. İşkodra valisi tarafından Sâdaret'e iletilen bilgilendirmede İşkodra Piskoposluğu *ashında Avusturya tarafından tesis ve idare edilecek* yeni okullar açmak istemekteydi. Buna mahal vermemek amacıyla *dört* köyde birer resmi gayrimüslim ibtidai açılmalıydı.¹⁹ Böylelikle Piskopos Efendi'nin Dayiç ve Barbölüş'te açmak istediği okullara önce müsaade edilmemiştir. Piskopos Efendi'nin yinelenen talebi ve konu Avusturya konsolosu marifetiyle Hariciye Nezareti'ne iletilmiştir. Nitekim bu, okulların asıl idaresinin Avusturya'da olacağı düşüncesini doğrulamıştır. Ayrıca ilgili köylerin muhtar ve ihtiyar heyetleri bu okullardan habersizdi. Bunun üzerine okulların giderlerinin de ahalice karşılanmasının güçlüğünden hareketle mesele vilayetten Piskopos Efendi'ye iletilmiştir. Piskopos Efendi 21 Ekim 1899 tarihli cevabında giderlerin piskoposhaneden karşılanacağı beyanına ders programını ekleyerek yeniden müsaade istemiştir. Ancak idarenin yaklaşımı yine olumsuzdu. Bu okulların tesisine izin verilmesi halinde civar köylerde piskoposhaneye açılması düşünülen 20 kadar gayrimüslim ibtidaisinin zamanla tıpkı şehir merkezindeki gibi rüşdiye ve idadi derecesine çıkarılacağı vilayetçe *hissedilmekteydi*. Ayrıca ahali gibi piskoposhanenin de karşılayamayacağı okul giderlerinin ecnebi devletlerden temin edilmesi muhtemeldi. Ecnebilerin ilgisinin eksik olmadığı vilayette bu gibi okulların tesisi istenmemiştir. Bunun için açılması istenen gayrimüslim okullarının ve fazlasının yerine şimdilik *üç-dördünün* bizzat devlet tarafından tesisi İşkodra vilayetince belirtilmiştir.²⁰

Dayiç ve Barbölüş köylerinde tesisi istenen Katolik gayrimüslim okullarına müsaade edilmeden hükümet eliyle birer resmi ibtidai açılması isteğine nezaretten yanıt gelmediğinden vilayet durumu yeniden açıklamıştır. Dayiç ve Barbölüş'te ecnebi yardımlarıyla açılacak Katolik okullarına izin vermeden ayrıca açılacakların da önünü almak üzere *üç dört* resmi ibtidainin tesisi vurgulanmıştır. Okullar, Latin Piskoposun talep ettiği şekliyle açılırsa öğretmenler de ecnebi devletlere hizmet edecek kişilerden olabilecekti. Bunun önlenmesi için açılacak resmi okulların her birisinin yıllık 6000 kuruş tahsisatı piskoposhaneye ve fakir olan ahaliye müracaat edilmeden

¹⁷ BOA, *DH.MKT*, 309/65, 22 Cemaziyevvel 1312 (21 Kasım 1894).

¹⁸ BOA, *MF.MKT*, 307/25, 10 Şubat 1311 (22 Şubat 1896).

¹⁹ Açılmak istenen resmi gayrimüslim okullarının sayıları farklı belgelerde *dört*, *üç*, *üç-dört* şeklindedir. Ancak sadece iki köy ismi verilmiştir. Buna dikkat çekmek amacıyla belgedeki sayılar italik verilmiştir. Bk. BOA, *MF.MKT*, 478/31, 16 Teşrinievvel 1315 (28 Ekim 1899).

²⁰ Dayiç, İşkodra'nın güneyinde tamamı Katolik, 43 hane 250 nüfustu. Barbölüş de İşkodra'nın güneyinde ve 160'ı Müslüman 280 haneden ibaretti ki bunların 700'ü Katolik'ti. Mevkien önemli bu köylerdeki Katolik mevcudiyeti ve okul olmaması okul inşası için makuldü. Bk. BOA, *MF.MKT*, 478/31, 25 Recep 1317 (29 Kasım 1899).

nezaretten karşılanmalıydı.²¹ Ancak bu girişim neticesinde teşkili istenen resmi gayrimüslim okulları değil Katolik gayrimüslim okulları açılmıştır. Bunu Piskopos Efendi'nin Dayiç'e Ağusto Grakoli'yi, Barbölüş'e Nikol Dode'yi öğretmen atama girişimlerinde görmekteyiz. Piskopos Efendi belirttiği öğretmenler dışındakilerin tayini nedeniyle gayrimüslim okullarında öğretmenleri atama hakkına sahip bulunduğunu ifade etmiştir. Kendisi, okulların açılmasını ilk talep ettiğinde bahsettiği öğretmenleri de atayacağını ahaliye bildirdiğinden aksi durumda sahip olduğu yetkinin hiçe sayılarak ahali nezdindeki dini nüfuzunu ve ruhani itibarını kaybedeceğini anlatmıştır. Bu nedenle vilayetin atadığı öğretmenleri kabul etmemiştir. Ayrıca bu okulların *hükümete tabi olmadığını* vurgulayarak kilisenin *idare-i ruhaniyesi* altındaki okullara yine kilisenin öğretmen atayabileceğini izaha çalışmıştır. Burada, kilise tarafından atanması düşünülen öğretmenlerin şهادetnâmelerini Maarif idaresinin tasdik dışında müdahalesinin bulunamayacağını ekleyerek talebini sunmuştur. Piskopos Efendi, atamak istediği öğretmenlerin Türkçe bilmedikleri gerekçesini *ilk kademe okullarda öğrencilere ana dillerinde biraz okuma biraz hesap öğretmenin fazlasıyla yeteceğini* belirterek cevaplamıştır. Hatta ona göre Türkçe öğretimi vilayette ilk kademedeki *Franceskan (فرانسيسكان)*²² ve *Cizvit (جزويت)*²³ okullarında da yoktu. Nitekim çocuklar kendi milli lisanları dışında bir lisan²⁴ öğrenebilecekleri yaşa geldiklerinde bir veya iki lisan birden öğrenebileceklerdi. Piskoposluğun itirazı nezaretçe incelenmiş ve haklı bulunmuştur.²⁵

İşkodra vilayetindeki özel okullar bahsinde özellikle gayrimüslim okulları açısından bu örnek önemlidir. Vilayet idaresinin aslında sakıncalarını dile getirdiği ve ne gibi önlemlere ihtiyaç duyulduğunu belirtmesine rağmen durum istenilen şekilde sonuçlanmamıştır. Vilayet maarif bütçesinin yetersizliği düşünülen icraatı önlemiştir. Dayiç ve Barbölüş'te okul teşkili talebinin geldiği andaki değerlendirmelerde bu okulların ecnebilerin idaresinde olacağı vurgulanmıştır. Bölgede ahalinin eğitim ihtiyacı dikkate alındığında sadece adı geçen köylerde değil başkaca da köylerde resmi okullar açılmalıydı. Lakin bu kararın tatbikinden evvel gayrimüslim okulları piskoposluk tarafından açılmıştır. Bunda vilayet maarif bütçesinin nezaretten yapılacak katkılara muhtaç olması belirleyiciydi.²⁶

²¹ BOA, *MF.MKT*, 504/23, 4 Zilhicce 1317 (5 Nisan 1900).

²² Geçimlerini halktan topladıkları sadakalarla temin eden *dilenci vaiz tarikatı*'tır. Kurucusu *Aziz Francis* 1181'de İtalya'nın *Assisi* şehrinde doğmuştur. Annesi Fransız asıllı olduğundan *Francesko-Francis* adı verilmiştir. Haçlı Seferleri'ne katılmıştır. (Tarakçı, 2009:829-830) *Fransiscain, Franciscaine* rahip ve rahibelere mahsus Katolik okulu. (Haydaroglu İ. P., 1993:105, 183) Fransa menşeli *Cezvitler ve Fransiskanlar* Fransa Kralının talebiyle Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıldan itibaren mevcuttur. (Vahapoğlu, 1997:35,103) *Fransiskanların* Arnavutluk'taki faaliyetleri ise Avusturya'nın teşvikiyledir. (Olgun, 2016:138)

²³ Katolik İsa Cemiyeti olarak anılırlar. Kurucusu İspanya'nın Bask bölgesinde 1491'de doğdu. Paris'te 1534'te tarikatın ilk çekirdeği oluştu. Muhafızları tarafından *entrikacı düzenbaz* manasında *Jesuita* olarak anıldılar. Hedefleri bütün insanlığı Hristiyanlaştırmaktı. (Tümer, 1993:40) Dini taassub nedeniyle Portekiz, İspanya, Almanya, Hollanda ve kendi ülkeleri Fransa'dan kovulmuşlardı. (Tozlu, 1991:15) İçinden çıktıkları ülkelerin aksine hareket imkânını Osmanlı'da bulmuşlar, ibadethaneler ve okullar inşa etmişlerdi. (Ertuğrul, 1998:64-65, 68)

²⁴ Maarif Nizamnamesine göre ilk kademe okullarda cemaatler ana dillerinde eğitim yapabilecekti. Bu okullarda son sınıfta İngilizce, Almanca, Fransızca gibi lisanları öğrenebileceklerdi. (Özcan, 2017:46)

²⁵ Vilayet maarif idaresi Cizvit Katolik okullarından mezun Lisân-ı Osmânî'ye vakıf Covani Kastani Efendi'yi Dayiç ve Mark Kon Kapudan Efendi'yi Barbölüş'teki okula atamıştı. Ayrıca Türkçe öğretimi Cizvit okullarının sadece âli kısımlarındaydı. Bk. BOA, *MF.MKT*, 588/5, 15 Ağustos 1900, 6 Cemaziyelevvel 1319 (21 Ağustos 1901), 11 Eylül 1317 (24 Eylül 1901), 27 Eylül 1317 (10 Ekim 1901).

²⁶ Her bir okul için gerekli 6.000 kuruşun civar vilayetlerden teminine çalışılmıştır. Böylece Dayiç ve Barbölüş dahil üç köyde tesis edilecek okullara yıllık 14.400 kuruş tahsisat gerçekleştirilmiş, öğretmenlerin isimleriyle işe başlama tarihlerinin bildirilmesi vilayetten istenmiştir. Latin Piskoposun atadığı öğretmenlerle ilgili anlaşmazlıkların yaşandığı sırada vilayetin girişimleriyle mali kaynak yaratılmıştır. Bu sürede kaynak bulunduğu halde neden resmi okulların açılmadığı düşünülür. Tahsisat, Aydın ve Selanik vilayetlerinden gönderileceği halde bir cevap alınmadığına ilişkin İşkodra valisinin nezaretle muhaberesi durumu açıklar. Selanik vilayeti, İşkodra'ya aydan aya gönderecekleri paranın müşkülata neden olacağından bunu yıllık yapmak istemiştir. Nezaret, Selanik'ten aldığı görüşle İşkodra'ya okulların durumunu sormuş, açıldılar ise

Dayiç ve Barbölüş gayrimüslim okullarının açılmasına müsaade edilmiş ve piskoposluk talebiyle öğretmen atamaları da gerçekleşmişken neden İškodra idaresince buralarda resmi okulların açılması işlemlerinin yürütüldüğü sorulabilir. Nitekim Maarif Nezareti, Latin Piskoposun ecnebilere hizmetinin önlenmesi amacıyla buralarda resmi okulların açılmasının istendiğini 1903'te vilayete hatırlatmıştır. Teşkilî düşünülen resmi okullardaki öğretmenlerin 400'er kuruş maaşı Selanik'ten nakledilecekti. Ancak bu sürede resmi okulların açıldığı ve öğretmenlerin işe başladığı İškodra'dan Selanik vilayeti idaresine bildirilmediğinden tahsisat İškodra'ya gönderilmemiştir.²⁷ Böylelikle Latin Piskoposun açmak istediği okullara müsaade edilmeyerek resmi okulların açılması yerine farklı bir yol izlenmiştir. Buralarda gayrimüslim okullarının yanında resmi gayrimüslim okulları açılacaktı. Lakin resmi okulların tesisinde maddi yetersizlik kadar İškodra ve Selanik vilayetleriyle nezaret nezdindeki haberleşme sıkıntısı etkiliydi.²⁸

Tablo 1 ve Tablo 2'de gayrimüslim ve ecnebi okullarının toplamı 21'dir. Bunun ardından açıklanan Vreka, Draç, Dayiç ve Barbölüş'teki gayrimüslim okullarının ilavesiyle sayı 25'e yükselir. Ancak 1899 ve sonrasındaki istatistiklerde okul sayısı bundan farklıdır. Hatta 1894 öncesinde teşkil edildiği bilinen bazı okullar da kayıtlara yansımamıştır. Nitekim 1899-1900 eğitim öğretim yılına ait istatistikte dört gayrimüslim ve yedi ecnebi okulu vardır. Hepsi Rumlara ait dört gayrimüslim okulu İškodra, Draç, Tiran ve Kavaye'dedir. Bu okulların en eskisi 1860'ta Tiran'da, en yenisi 1880'de İškodra'da açılmıştır. İškodra'daki okul ibtidai diğerleri rüşdiye derecesindedir. Aynı yıl hepsi Katoliklere mahsus ecnebi okullarından beşi İškodra'dayken Leş ve Draç'ta birer okul mevcuttur. İškodra'daki Cizvit idadesinin yanında üç rüşdiye ve bir ibtidai vardı. Ecnebi okulların idaresi ise Avusturya ve İtalya elindeydi. Oysaki Tablo 2'deki ecnebi okulları Fransız ve İtalyan idaresindeydi. 1899-1900 tarihli kayıtlarda Fransız menşeli Cizvitlerden sebeple Cizvit idadesi için ayrıca Fransa kaydı düşülmemiş olmalıdır. İdadi derecesindeki *Cizvit* okulu diğer bir açıdan da dikkat çekmektedir. Bu okulun açıldığı yıl *Françesko* (فرانچسکو) rüşdiyesiyle birlikte 1858'dir. İškodra'da rüşdiye derecesindeki diğer ecnebi okulu *Franceskan* (فرانچسكان) 1861 ve diğer dördü 1888'de açılmıştır. Bu kaynakta gayrimüslim okullarına kayıtlı 240 öğrencinin 37'si kız çocuğudur. Ecnebi okullarındaki sayı 550'si kız çocuğu olarak 1828'dir.²⁹

Burada dikkat çeken husus vilayette Katolik gayrimüslim okulu bulunmaması ve ecnebi okullarının ise hepsinin Katoliklere ait olmasıdır. Ancak vilayet salnamelerine göre vilayette 1892-1899'da altı Rum ve sekiz Katolik gayrimüslim okulu vardı. Aslında Draç sancağında Draç, Kavaye, Tiran ve Şiyak kazalarındaki gayrimüslim okullarının vilayetin demografik yapısı dikkate alındığında Rumlara ait olması normaldir.³⁰ Yine İškodra merkez ve bazı köylerinde az sayıdaki Rum ahalinin çocuklarına mahsus okulların bulunması anlaşılabilir. Ancak gayrimüslim okullarının tamamının Rumlara ait olması kaydı gariptir. 1900-1901 eğitim öğretim yılı verilerinde bu durum

öğretmenlerinin tayinini istemiştir. Resmi okulların açılmadığını, tahsis edilen paradan da haber alınmadığını İškodra valisi belirtmiştir. Resmi okulların tahsisat miktarı bazı belgelerde aylık 400'er ve yıllık 9.600 kuruştur. Sadece iki okul için gerekli miktar budur. Bk. BOA, *MF.MKT*, 488/8, 11 Cemaziyelevvel 1318 (6 Eylül 1900), 7 Şevval 1318 (28 Ocak 1901), 1 Muharrem 1319 (20 Nisan 1901), 11 Haziran 1317 (24 Haziran 1901), 9 Ağustos 1317 (22 Ağustos 1901).

²⁷ BOA, *MF.MKT*, 488/8, 11 Kanunusani 1318 (24 Ocak 1903).

²⁸ 1906'da Dayiç ve Barbölüş'le civarlarında açılacak *üç-dört* resmi gayrimüslim okulu için bulunan tahsisatın kullanımı düşünülmüştür. Vilayet idaresi kullanılmayan parayı yine dağlık alanlardaki okulların inşasında harcamak istemiştir. Nezaret ise ileride Dayiç ve Barbölüş'te gayrimüslim okulları açılması halinde *çaresine bakılmak üzere* buna müsaade etmiştir. Puka kazası ve Klemend cibali, Dağkenarı nahiyesi ile Selita ve Some ciballerinde okullar açılacaktı. Bu okullar Müslümanlara mahsuslu. Nitekim adı geçen birimlerde Müslüman nüfus mevcuttu. Bk. BOA, *MF.MKT*, 488/8, 24 Mayıs 1322 (6 Haziran 1906), 13 Haziran 1322 (26 Haziran 1906), 5 Eylül 1322 (18 Eylül 1906), 488/8, 14 Şaban 1324 (2 Ekim 1906), 25 Eylül 1322 (8 Ekim 1906).

²⁹ Draç Rum okulu 1869, Kavaye Rum okulu 1873'te açılmıştır. Bk. *M.S.*, 2. Defa', Matbaayı Amire, H. 1317 (1899-1900), s. 922-923.

³⁰ Tiran'da Katolik gayrimüslim okulu bulunduğu kaydı açıktır. Bk. *İ.V.S.*, 5. Defa', H. 1316 (1898-1899), s. ay.

sürmüştür. Hepsi Rumlara ait dördü İşkodra, ikisi Draç, ikisi Tiran, ikisi Kavaye ve birisi Şiyak'taki gayrimüslim okullarının toplamı onbirdir. Bunlardan sadece kız çocuklarının mevcudunun verildiği ibtidai derecesindeki okul sayısı dördttür. Üç okulda sadece erkek, üç okulda kız ve erkek öğrenci birlikte. Kavaye'deki ibtidainin öğrenci sayısı belirtilmemiştir. Okulların tamamı 24 Ocak 1894'te resmi ruhsat almıştır. Yani Tablo 1'in verildiği yıl bu okullar ruhsata bağlanmıştır. Ancak İşkodra'daki dört gayrimüslim okulunun neden Rum okulu olarak gösterildiği belirsizdir. Zira Rumların demografik açıdan İşkodra'da hiç Katolik okulu yok iken bu sayıda okul açması normal değildir.³¹

1900-1901 döneminde İşkodra vilayetinde tamamı ruhsatsız sekiz ecnebi okulu vardır. Hepsi Katoliklere ait okullara önceki verilerden farklı olarak İtalyan rüşdiyesi eklenmiştir. Bu rüşdiyenin açılış tarihi 1899-1900 istatistiğindeki diğer İtalyan rüşdiyesiyle aynıdır. Gözden kaçan ya da verileri temin edilemediğinden önceki listeye eklenemeyen bu okul 1900-1901 verisine ilave edilmiştir. Bu yıl İtalya ve Avusturya idaresindeki ecnebi okullara tekrar idadi derecesindeki Cizvit okuluyla alakalandırılarak Fransa dahil edilmiştir. Buradan bir kez daha vilayetteki Cizvit okullarının Fransa idaresinde olduğu anlaşılmaktadır. İstatistiklerde *Françesko* ve *Franceskan* okulları Avusturya idaresindeyken, İtalya idaresindeki okullar doğrudan İtalyan okulu olarak kaydedilmiştir.³²

1901-1902 istatistiklerinde 1900-1901'e benzer şekilde 11 gayrimüslim ve sekiz ecnebi okulu verilmiştir. Teferruatındaysa öğrenci mevcudu ve teşkil tarihlerine dair değişiklikler vardır. Örneğin Draç'taki Katolik ecnebi okulu 1900-1901 verilerinde 1868'de; 1901-1902 verilerinde 1852'de açılmıştır. Gayrimüslim okullarının bilgileri değişmemiştir. Burada Draç sancağındaki okulların 1861, 1868, 1874 ve 1878'de teşkil edildiği görülürken en geç tesis edilen okul 1884'te Şiyak'taydı. Ancak veriler, İşkodra kazasındaki okullar bahsinde birbirinden farklıdır. 1900-1901 tarihli istatistikte İşkodra'daki gayrimüslim okullarının açılış tarihleri verilmemiştir. 1901-1902'de ise hepsi ibtidai derecesindeki İşkodra gayrimüslim okulları 1858, 1862, 1886 ve 1897'de teşkil edilmiştir. Ecnebi okullarına dair bilgilerdeyse Cizvit idadisi için *Fransa milleti* yerine yeniden sadece *Cizvit* denilmiştir. Daha önce İtalya idaresindeki *Sovre* (صوره) *İstimatne* (استیماطنه) ibtidaisi artık Avusturya idaresinde kaydedilmiştir. *Françesko* ve *Franceskan* okullarının Avusturya idaresinde bulunduğu kaydı yerine *Katolik* ifadesi kullanılmıştır.³³ Ecnebi okullarının idaresindeki değişiklikler denetim başlığında açıklanacağı üzere bazı gayrimüslim okullarının ecnebi okulu sayılmasıyla ilgilidir.

1894-1902 yılları arasında İşkodra vilayetindeki gayrimüslim ve ecnebi okullarına ait resmi istatistikler dikkate alındığında farklı bilgiler nakledilmiştir. Hem okul sayılarında hem de okulların hangi cemaat-devlet idaresinde olduğu hususunda farklılıklar bulunmaktadır. Buna dair teferruatlı bir değerlendirme 1903-1904 tarihli maarif istatistiklerindedir. Tablo 4'te vilayetteki gayrimüslim okulları öncekiler gibi sadece şehir ve kasaba merkezlerindeki okullarla sınırlıdır. Ancak burada vilayetin demografik yapısıyla uyumlu okul-cemaat ilişkisi görülmektedir. Vilayet merkezi İşkodra sancağında az sayıda bulunmalarına rağmen Ortodokslara ait okul sayısının önceki kaynaklarda yüksek gösterilmesi ve Katoliklere ait okulların bulunmayışı yaklaşımı düzeltilmiştir. İşkodra kazası dahilindeki Katolik okulları aynı isimlerle önceki istatistiklerde açıkça Rum okulu olarak gösterilmiştir. Tablo 4'te bunların ufak imla değişiklikleriyle Katolik okulu oldukları açıklanmıştır.

Tablo 4: İşkodra Vilayetinde *Gayrimüslim* Okulları 1903-1904.

Kaza	Okul İsmi	Cemaat	Mesul Müdür	Derece	Öğrenci		Açılış Yılı
					E.	K.	

³¹ M.S, 3. Defa', Matbaayı Amire, H. 1318 (1900-1901), s. 1022-1023.

³² M.S, H. 1318 (1900-1901), s. 1024-1025.

³³ M.S, 4. Defa', Matbaayı Amire, H. 1319 (1901-1902), s. 352.

İşkodra	Ortodoks	Devlet-i Aliyye	Filib Brovik	İbtidai	25	20	1879
İşkodra	Kuşemiçe (قوشه میچه) Katolik	"	Kuşemiçe	İbtidai	-	-	1858
İşkodra	Tenaneq (طنه نق) Gergi Katolik	"	Tenaneq Gergi	İbtidai	-	53	1886
İşkodra	Şiroke Katolik	"	Şiroke	İbtidai	47	-	1863
Draç	Rum	"	Metropolid	Rüşdiye	113	-	1286/1870
Draç	Rum	"	Metropolid	İbtidai	-	65	1284/1868
Draç	Ulah	"	Kostantin İkonom	İbtidai	-	-	1 Mart 1317/ 14 Mart 1901
Tiran	Rum	"	Metropolid	Rüşdiye	42	-	1277/1861
Tiran	Rum	"	Metropolid	İbtidai	-	22	1294/1878
Kavaye	Rum	"	Metropolid	Rüşdiye	105	-	1290/1874
Kavaye	Rum	"	Metropolid	İbtidai	-	30	1290/1874
Şiyak	Rum	"	Metropolid	İbtidai	19	1	1300/1884

Kaynak: *M.S*, 6. Defa', Asır Matbaası, H. 1321 (1903-1904), s. 319.

Draç'taki Ulah okulu tabloya eklenmiş, gayrimüslim okul sayısı 12'ye çıkmıştır. Bunlar, yedisi Draç sancağında birisi İşkodra'daki sekiz Rum; Draç'taki Ulah ve İşkodra'daki üç Katolik okullarıydı. Okullar İşkodra'da sadece ibtidai, Draç sancağında ise Draç, Tiran ve Kavaye kazalarında birer rüşdiye dışında ibtidai derecesindeydi. Öğrenci mevcutları önceki istatistiklerden farklı ve bazılarında ilişkin veri yoktur. Bu, vilayet maarif idaresine sunulmayan bilgilerden kaynaklanmaktadır. Okulların mensubu oldukları cemaat sütununda Katolik-Rum ayrımı yapılmamıştır. Buna dair teferruat okul adıyla mesul müdürlerden anlaşılmaktadır. Okulların açılış tarihlerinde değişiklikler yaşansa da 1858 ve ardından sayıları artmıştır.

1894'teki açıklamalar hatırlandığında Draç'taki Ulah okulunda eğitime 1901'de başlanmıştır. Tablo 4'teki okul sayısı yine vilayet salnamelerindeki altısı Rum 14 gayrimüslim okulundan azdır. Vilayet salnamelerinde sayıları³⁴ verilen gayrimüslim okullarının maarif istatistiklerinin aksine sınırlı da olsa kırsal alandaki okulları içerdiği düşünülebilir. Bir diğer husus okulların açıldıkları halde sonradan çeşitli nedenlerle kapanmasıdır. Lakin bunun kasabalardaki özel okullarda yaşanması güçtür. Tablo 4'te İşkodra kazasındaki okullar ve Draç Ulah okulu dışındakiler 13 Ocak 1894'te ruhsat almışlardı. Bu bilgi Ulah okulu bir kenarda bırakıldığında diğerleri için çelişkilidir. Nitekim burada İşkodra'daki dört okul ruhsatsızdır. Halbuki önceki istatistiklerde hepsi Rumlara ait 11 gayrimüslim okulu 24 Ocak 1894'te ruhsat almıştır.

Tablo 4'teki bilgiler öğrenci mevcutları açısından da değerlendirmelidir. Burada birisi rüşdiye diğeri ibtidai derecesinde iki Rum okulunun bulunduğu Tiran'daki rüşdiyede 42 erkek, ibtidaideyse 22 kız öğrenci mevcuttur. Bu haliyle ibtidainin kızlara, rüşdiyenin erkeklere mahsus olduğu düşünülebilir. Nitekim bu dağılım 1900-1901, 1901-1902 yıllarına ait istatistiklerde aynıdır. Ayrıca Tiran'daki okullarla ilgili bilgilerin düzenli olarak merkeze iletilmediği düşünülebilir. Bunu destekleyen bilgi ise bu okullarla ilgili işlemlerden anlaşılmaktadır. Tabloda açılış yılları da dikkate alındığında kız ve erkek çocuklarına mahsus okulların *köhneliğinden* bahisle yenilenmeleri Tiran

³⁴ Kaynaklarda okul sayılarının farklılığı şaşırtıcıdır. Öyle ki bazılarında vilayette ortaöğretim kademesinde hiçbir özel okul yoktur. (Haydaroglu İ. P., 1993:102)

Rum Patrikliğince istenmiştir. Buna dair işlemlerde Tiran'daki okulların aslında sadece erkek ve kız çocuklarına mahsus olmadığı görülmektedir.³⁵

Vilayet salnamelerinde açık bir şekilde ifade edildiği halde Tiran *Katolik gayrimüslim okulunun* Tablo 4'te gösterilmemesi de dikkate değerdir. Benzer şekilde Tablo 4'te tamamı ruhsatlı okullar incelendiğinde Draç'taki Katolik *gayrimüslim* okulu yoktur. Fakat Tablo 4'le aynı yıllarda Draç'ta Katolik okulu bulunduğu dair kayıt mevcuttur. Buna göre Draç'ta, kilise içerisinde iki odada ve rahibelerin idaresinde bir okul teşkil edilmiştir. Okulun 1900'de kilise içinde açıldığı ve önce 1902 ardından 1904'te iki ayrı haneye taşınarak genişlediği, yatılı kısmının da eklendiği merkez polis komiserliğinin tahkikatıyla anlaşılmıştır. Bahsedilen tahkikat Draç mutasarrıflığının, Avusturya'nın binasını da hazır ettiği Draç'ta leyli idadi açmak girişiminden vilayeti haberdar etmesiyle yapılmıştır. Konuya ilişkin bilgisine başvuru Avusturya sefaretine *böyle bir konuda zaten Osmanlı Devleti'nden izin talep etmek ihtiyacı hissetmeyeceklerini* bildirmiştir. Avusturya sefaretine göre Katolik çocuklarının eğitimi gayet normaldi. Civar köylerdeki Katolik çocuklarının okulda kalmalarına müsait bina ihtiyacından sebeple yatılı bir okul açılmıştır. Bunun üzerine Hariciye Nezareti konuya dahil olarak okulun Avusturya tarafından açılıp açılmadığını incelemiştir. Polis komiserliğince yapılan ve meselenin aslını ortaya koyan değerlendirmeler burada önemliydi. Aslında durum Kale Mahallesi'nde bulunan kilisedeki ibtidainin ruhsatsız tesisıyla başka hanelere taşınarak rüşdiye ve idadi derecesinde yatılı hale getirilmesinden ibaretti. Vilayetin nezarete ilettiği görüşlerinde okulun Avusturya tarafından inşa edilmediği açıklanmıştır. Okulda Osmanlı tebaası çocuklar bulunmakta, Avusturya'nın müdahalesi görülmemektedir. Maarif meclisinin ifadesinde bu gibi okulların ruhsatsız faaliyetlerine mahal vermemek üzere yetkililerin tembihi istenmiştir. Okuldaki idadi eğitimi kararını Draç idaresi, öğretmenlerin maaşlarıyla okulun diğer giderlerin nasıl temin edildiğini vilayet idaresi değerlendirecekti. Ayrıca okul İslam mahallesinde ve cami gibi mukaddes yerlerin civarında açılmayacak, vilayetin değerlendirmelerinden sonra ruhsat verilecekti. İncelemelerde aksi bir durum çıkar ve okul *ecnebi okulu* olarak değerlendirilirse işlemler ona göre düzenlenecekti.³⁶ Fakat 1900 yılı öncesinde açılan *Draç Katolik ibtidai gayrimüslim* okulu Tiran'daki gayrimüslim okulu gibi gayrimüslim okullarının gösterildiği istatistiklerde yoktur.³⁷ Sadece ruhsatsız olduklarından istatistiklerde bulunmadıkları önermesi diğer özel okullarda aksi görüldüğünden makul olmayacaktır. Ayrıca Tablo 5'te Draç'ta 1868'de açılmış Katolik okulu bulunmaktadır. Bu kayıttan ecnebi ve gayrimüslim okullarının bazen karıştırıldığı söylenebilir.

İstatistiklerdeki bilgilerden ayrı olarak tespit edilebilen diğer örnek Kavaye kazasındadır. Tablo 4'te Kavaye'deki okullarından birisi rüşdiye derecesinde erkek diğeri ibtidai derecesinde kız çocuklarına mahsustur. Bu veriler 1899-1900, 1900-1901 ve 1901-1902 yıllarında tekrar edilirken iptidaideki öğrenci sayısı Tablo 4'te verilmiştir. 1905'te Kavaye Rum erkek okuluna bitişik ve Rum cemaatine ait arsada gelir etmek üzere hane inşasına önceden başlandığı öğrenilmiştir. Bu hanenin

³⁵ Tiran Rum Kilisesi bahçesinde daha önceden inşa edilmiş kız ve erkek çocuklarına mahsus okulun yenilenmesi talebinde gayrimüslim ve ecnebi okullarının inşasına dair hususlar dikkate alınmıştır. Buna göre eni ve boyu 15'er, yüksekliği 10 m olacak bina Rum Kilisesi bahçesindeydi. İnşasında 300 lira kiliseden karşılanacaktı. Tiran'daki Rum cemaati 205 hane, kadın ve erkek 948 kişiden ibaretti ki bu okulun inşa gerekçesiydi. Böylece okulun nerede ve hangi ölçülerde inşa edileceği, masraflarının nasıl karşılanacağı ve okula demografik açıdan duyulan ihtiyaca dikkatle inşasına müsaade edilmiştir. Bk. BOA, *BEO*, 590/44237, 8 Ramazan 1312 (5 Mart 1895), 30 Ramazan 1312 (27 Mart 1895); BOA, *MF.MKT*, 260/10, 8 Ramazan 1312 (5 Mart 1895), 3 Zilkade 1312 (28 Nisan 1895).

³⁶ İlgili evrakın düzenlendiği 1904'ten dört yıl evvel bu okul kiliseden dört odalı başka bir eve taşınmıştır. 1902'ye değin burada eğitime devam edildikten sonra sekiz odalı ayrı bir haneye geçilmiştir. Bu hane Draç hükümet konağıyla Kaya Hanım Camii'ne yakındı. İşkodralı Moranj ile Avusturyalı Jozef öğretmendi. 25'i Draç, üçü civar köylerden 28 öğrencinin bulunduğu okul faaliyetlerini ruhsatsız olarak yürütmekteydi. Bk. BOA, *MF.MKT*, 770/25, 6 Kanunusani 1319 (19 Ocak 1904), 27 Zilkade 1321 (14 Şubat 1904), 3 Muharrem 1322 (20 Mart 1904).

³⁷ Draç'ta Katolik erkek okulundan başka *Soeur de Charite Kız Okulu* vardı. (Bardhi, 2009:152)

sonradan kız çocuklarına mahsus okul yapılmasını Rum Patriği istemiştir.³⁸ Netice itibariyle Tablo 4'te gösterilen Kavaye Rum ibtidasinin yanına ayrı bir okul eklenmiştir. Rüşdiye bünyesinde ibtidai öğrencilerin bulunması ihtimalinden yeni ve büyük bir binaya taşındığı ya da ibtidainin kız çocuklarına mahsus rüşdiyeye tahvil edildiği söylenebilir. Böylelikle vilayetteki okul sayısı artmamış, dereceleri değişmiştir.

Tablo 5: İşkodra Vilayetinde *Ecnebi* Okulları 1903-1904.

Kaza	Okul İsmi	Millet	Mesul Müdür	Derece	Öğrenci		Açılış Yılı
					E	K	
İşkodra	San (سان) Françesko ³⁹ (فرانچسکو)	Cizvit	Parderovalo	İdadi	60	-	1858
İşkodra	Françesko ⁴⁰ (فرانچسکو)	Katolik	Parderovalo	Rüşdiye	200	-	1858
İşkodra	Franceskan (فرانچسكان)	Katolik	Padre Gerk Fišta	Rüşdiye	150	-	1861
İşkodra	İtalya	Katolik	Cakomio Hof Yandini	Rüşdiye	120	-	1888
İşkodra	İtalya	Katolik	Cakomio Hof Yandini	İbtidai	60	-	1888
İşkodra	İtalya	Katolik	Müdürevin Çayni	İbtidai Sanâyi	60	-	1888
İşkodra	İtalya	Katolik	Cezzare Baluci	Sanâyi-i Zikur	-	23	8 K.sani 1318/ 21 Ocak 1903
İşkodra	Sovre (صوره) İştimatne (استيماتنه)	Katolik	Mader Soperiyore	İbtidai Sanâyi	200		1861
Leş	Cizvit	Cizvit	-	-	-		Bilinmiyor
Draç	Katolik	Katolik	Piskopos	İbtidai	8		1868
Draç	İtalya	Katolik	İtalya Konsolosu	İbtidai	-	-	12 Şubat 1318/ 25 Şubat 1903

Kaynak: *M.S.*, H. 1321 (1903-1904), s. 319-320.

Tablo 4'te gayrimüslim okullarının ruhsat tarihlerindeki değişikliğe rağmen ecnebi okullarının ruhsatsız olduğu kaydı 1903-1904 eğitim öğretim yılı verilerinde tekrarlanmıştır. Bu dönemde vilayette sekizi İşkodra, ikisi Draç ve birisi de Leş'te toplam 11 ecnebi okulu vardır. Tablo 2'de bu sayı İtalya ve Fransa idaresindeki okullar şeklindeki kayıtlı altıydı. Vilayet salnamelerinde ecnebi okullara dair bilgiler verilmezken maarif istatistiklerinde düzenli olarak sıralanmışlardı. 1899-1900 verilerinde beşi İşkodra ve birer tanesi Draç ile Leş'teki yedi ecnebi okulu 1900-1901'de İşkodra'ya

³⁸ Kavaye'de, kiliseye ait arsa üzerinde inşa edilecek okula devam etmesi muhtemel Ortodoks nüfus mevcuttu. Öyle ki Kavaye'de 325 hanede kadın ve erkek 510 Ortodoks bulunmaktaydı. Maarif Nezareti Müfettişliğince konu değerlendirilmiş ve İşkodra vilayeti bilgilendirilmiştir. Rum Patrikhanesinin ruhsat talebinin Maarif Nizamnamesininin 129. maddesince değerlendirilerek sonuçlandırılması ve okula ruhsat verilmesi vilayetten istenmiştir. Binanın uzunluğu 16, eni 5 ve yüksekliği 8 m 63 cm olacaktı. Bina, kiliseye ait 7.000 ve buna ilave edilecek 3.000 kuruşla yapılacaktı. Nezaret, inşa masrafı için beyan edilen miktarın aşılmasını, ahaliden zorla para toplanmamasını vurgulamıştır. Bk. BOA, *MF.MKT*, 956/30, 25 Muharrem 1323 (1 Nisan 1905); BOA, *MF.MKT*, 858/52, 26 Nisan 1321 (9 Mayıs 1905), 14 Mayıs 1321 (27 Mayıs 1905).

³⁹ *Saint François Xavier Koleji* olabilir. Ancak burada teşkili 1877'dir. (Clayer, 2013:53) Diğer bir kayıta ise teşkili 1878'dir. Okula 1888'de Avusturya yardımları başlamıştır. (Bardhi, 2009:151)

⁴⁰ *San Françesko, Françesko* her defasında ayrı imlalarla verilmiştir. Bunun, yazım hatasından kaynaklanmadığı, aralarındaki farklılığa ya da ayrı okullar olduklarına vurgu yapıldığı düşünülmektedir. Ancak her üç okul da *Fransiskan* tarikatı idaresindedir. Bk. *M.S.*, H. 1321 (1903-1904), s. 319-320.

ilave edilen bir okulla sekize çıkmıştır. Bu bilgi sonraki yıl da korunmuştur. Tablo 5'te İtalya tarafından Draç'ta bir ibtidai ve İşkodra'da iki sanâyi ibtidai okullarının açılmasıyla bu sayı 11'e yükselmiştir. Burada okulların idaresini yürüten devletlerin isimleri İtalya açısından açıktır. Ancak diğer okulların Avusturya ve Fransa idaresinde buldukları önceki istatistiklerden hareketle söylenebilir.

İşkodra'daki ecnebi okullarında Avusturya, Fransa ve İtalya'nın faaliyetlerine dikkat çekilebilir. Böylece istatistiklerde 1894-1904 arasında vilayetteki özel okul sayısı 11'i ecnebi 12'si gayrimüslim olmak üzere 23'tür. Bu sayı köylerde/kiliseler bünyesindeki okullarla artacaktır. Ancak bunlara ve kasaba merkezlerindeki bazı okullara istatistiklerde neden değinilmediği açık değildir. Öyle ki bu okullardan Vreka, Dayiç ve Barbölüş köyleri ile Draç'taki Ulah ve Katolik, Tiran'daki Katolik okulları resmi işlemlerden tespit edilmektedir.

Gayrimüslim ve Ecnebi Okullarının Ayrımı ve Denetimi

Osmanlı Devleti, idaresi dışındaki özel okulları denetlemek istemekteydi. Bununla alakalı ilk girişim 1868 Gümrük Nizamnamesi'dir. Burada dolaylı da olsa ecnebi okullarıyla ilgili maddeler bulunmaktaydı. Osmanlı ülkesine Avrupa'dan gelecek, eğitimle alakalı ve dini bilgiler içeren kitaplar, ruhban okulu öğrencileriyle yetimhanelerdeki çocukların her birisi için ve kiliselere ait yıllık 1800 kuruş değerindeki eşyalar gümrük vergisinden muaftı. Böylelikle ecnebi okullar dolaylı olarak denetlenmekteydi. (Halis, 2005:35-36) 1869 Maarif Nizamnamesi özel okulların denetlenmesinde ikinci teşebbüstür. Bunun ardından Kanun-i Esasi zikredilebilir. Ancak burada yabancı okullarla alakalı özel bir hüküm yoktur. 15. maddede kanuna uymak şartıyla her Osmanlı vatandaşı genel ya da özel eğitime devam edebilir yani tedris serbesttir ifadesi vardı. (Karal, 2011:379) Nihayetinde özel okulların faaliyetlerini sınırlandıran hususi bir düzenleme bulunmamaktaydı. Bu okulların müfredatında dahi Maarif Nezareti'nin onayı aranmamaktaydı. Ancak Abdülhamid Devri'ndeki nizamnamelerle özel okulların denetimine olanak sağlanmıştır. Maarif müdürleri vilayette özel okulların ruhsatlarını, öğretmenlerin diploma yeterliliklerini ve okuldaki ders saatlerini denetleyebiliyordu. Ayrıca 1869 Nizamnamesinde planlanan müfettişlikler ancak 1886'da Maârif Nezareti teşkilatına eklenmiştir. Özel okulların denetimine mahsus bu birimin adı *Milel-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Okulları Müfettişliği*'ydi. (Akyıldız, 2003:274) Böylece buraya kadar denetimle karşılaşmayarak *zararlı faaliyetlerini* sürdüren okulların denetlenmesi iradesi açıkça gösterilmiştir.⁴¹ Zamanla denetleme işinde müfettişler⁴² görevlendirilmiş ve sayıları arttırılmıştır. Bu girişimlere rağmen istisnasız bir şekilde özel okulların denetlendiğini ve yaptırımlara maruz bırakıldıklarını söylemek güçtür. (Fortna, 2005:119,123)

Özel okulların denetiminde esas unsur ruhsattı. Özel okullar belirlenen şartları sağlayarak resmi ruhsat⁴³ edinecek, faaliyetleri de böylece denetlenecekti. Temelde bir özel okul faaliyetlerine başlamadan evvel ruhsat almalıydı. Ruhsatnamede okulun açılacağı yer, arsanın durumu incelenmekteydi. Okul yapılacak yer kimden satın alınmış, kiralanmıştı? Okulun maddi ihtiyaçları nasıl giderilecekti? Arsanın ve üzerinde yapılacak binanın ölçüleri nelerdi? Binanın o civardaki diğer İslam mahallesi, cami, vakıf ve resmi binalara yakınlığı neydi? Okulun kaç dersliğinin bulunacağı ve kaç kat inşa olunacağı, hangi derslerin takip edileceği, hangi kitapların kullanılacağı

⁴¹ Medreseler gibi özel eğitim kurumları da resmi denetim dışındaydı. (Karal, 2011:377)

⁴² Başlangıçta müfettişlerin yetkileri İstanbul'la sınırlıydı. Sonradan taşra maarif müdürlerinin talebiyle yetki alanları genişlemiştir. Özel okulların müfettişlerle denetimi girişimi II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında sürmüştür. Özel okullardan etraflıca bahseden Maarif Kanunu tasarısı 1909'da hazırlansa da Meclis-i Mebûsan'da yasalasmamıştır. (Koçak, 1985:488) 1915'te özel okulların denetimi yeniden ele alınmak istenmiş ve özel okullara mahsus talimatname hazırlanmıştır. Ancak Cihan Harbi'yle bu da neticelendirilememiştir. (Ertuğrul, 1998:99)

⁴³ Rum okulları ayrıcalıklıydı. Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı okulların ruhani heyetlerinin okulların tesis edildiği yerle derecesini belirtmesi yeterliydi. (Özcan, 2017:38-39)

incelenmekteydi. Bunların yanında öğretmenlerin diploma denklikleri bulunmalıydı. Ayrıca okul açılması istenilen yerde ilgili cemaate ait nüfus yoğunluğuna bakılmaktaydı.⁴⁴ Ruhsat temininde gerekli şartların sağlanmasının yanında okulun gelenek ve göreneklere, devletin siyasetine ve ideolojisine aykırı dersleri müfredatında bulundurmaması istenmekteydi. Bu şartları yerine getiren özel okullara mahalli maarif müdürüyle validen aldıkları izinle ruhsat verilecekti. (Kodaman, 1999:25) Ecnebi okullarının ruhsat alması süreci gayrimüslim okullarından kısmen farklıydı. Sıralanan şartlara ilaveten ecnebi okullarının teşkilinde irâde-i seniyye gerekliydi. (Vahapoğlu, 1997:124,133,161)

Özel okulların denetiminde bu okullardaki öğretmenlerin şهادetnâmeleri Maarif Nezareti'nce onaylanmaktaydı. Buna benzer şekilde öğrencilere verilecek diplomalar da onaylanmalıydı. Böylelikle ruhsatsız okulların faaliyetleri önlenmek istenmekteydi. Ancak denetimdeki eksiklikler sürmüş, ruhsatsız oldukları halde bu okullar *onaylı diplomalarını* öğrencilere vermiştir. (Haydaroğlu İ. P., 1993:70-71) Bu nedenle bilhassa ecnebi okullarında resmi denetimin layıkıyla icra edilmediği söylenebilir. Hatta bu okullarda denetim sadece okulların kurucu ve yöneticileri tarafından yapılmıştır. (Vahapoğlu, 1997:116)

İşkodra vilayetindeki gayrimüslim okullarının ruhsatlı ve ecnebi okullarının ruhsatsız bulunduğu vilayet ve merkez idarenin bilgisi dahilindeydi. Bunun zamanla değiştirilmesi ve okulların mevcut nizama dâhil edilmesi istenmiştir. Sâdaret'ten bu konuda Hariciye Nezareti'ne iletilen bilgilendirmede buna dair girişimler mevcuttur. 1902'de vilayetteki özel okullara ruhsat verilmesinde izlenecek yol izah edilmiştir.⁴⁵ Ruhsatsız olarak faaliyetlerini sürdüren okullardan tespit edilenlerin ruhsat altına alınması girişimleri gibi henüz tespit edilemeyen okulların da bulunmasına çalışılmıştır. Bunun için vilayette bu okulları bulacak ve mevcutları da denetleyecek müfettişlere ihtiyaç vardı.⁴⁶ Draç sancağında bu anlamda çalışmak üzere bir maarif müfettişinin görevlendirilmesi nezaretten istenmiştir.⁴⁷ Bu talep sonraki yıllarda vilayet geneli için iki müfettiş şeklinde yinelenmiştir.⁴⁸

Vilayetteki ruhsatsız okulların tespiti genellikle okullar inşa edildikten ve faaliyete geçtikten sonra yapılmıştır. Bu ise ya bizzat okulun idarecileri ya da o mahallin yerel idaresince ortaya çıkarılmıştır. 1910 yılı içindeki işlemlerden anlaşıldığı üzere Mirdita'nın Kaşkef mahallinde 500-600 lira masrafla iki sene kadar önce açılmış, 20 kadar Latin öğrencisi bulunan gayrimüslim okulundan bu şekilde haberdar olunmuştur. Okulda Mirditalı Rahip Dom Petronti'nin öğretmenliğinde Latince eğitim verilmekteydi. Okula ruhsat talebi kilise tarafından kaymakamlığa yapılmıştır. İncelemelerde okulun inşasında resmi izin alınmadığı Mirdita kaymakamlığı tarafından İşkodra vilayet merkezine iletilmiş ve ne yapılması gerektiği sorulmuştur. Vilayetin nezarete ilettiği telgrafnamesinde ruhanilerin müsaade almadan okullar açmasına izin verilemeyeceği bildirilerek nasıl bir karar alınacağı sorulmuştur. Dahiliye Nezareti'nin Sâdaret'e yaptığı değerlendirmede okulun gerekli denetimler ardından açılmasına ve ruhsat verilmesinde mâni yoktu.⁴⁹ Böylece Mirdita'daki

⁴⁴ Uygulamada diğer hususlar gibi nüfus şartına riayet edilmemekteydi. Bulgar cemaatinin olmadığı Kesriye'de açılan Bulgar okulu gibi. (Haydaroğlu, 2006:152-153)

⁴⁵ Maarif Nizamnamesinin 129. maddesine göre okulların program ve ders kitapları incelenecek, öğretmenlerin şهادetnâmeleri maarif idaresince onaylanacak, yıllık öğrenci bilgileri maarif idaresine bildirilecekti. Bk. BOA, Hariciye Nezareti İstişare Odası (*HR.HMŞ.İŞO*), Dosya No: 189, Gömlek No: 67, 9 Şevval 1319 (19 Ocak 1902).

⁴⁶ Maarif Nizamnamesinin 140. maddesinde sancaklardaki müfettişler üç ayda bir sancak sınırlarındaki okulları denetleyecekti. Tespit edilen eksiklikler altı aylık sürede yeniden incelenecekti. Eksiklikleri nedeniyle okul çalışamaz hale getirilmeden ıslahı düşünülmekteydi. Bu denetimler aynı zamanda maarif müdürlerince de yapılmaktaydı. (Vahapoğlu, 1997:182)

⁴⁷ BOA, *MF.MKT*, 1099/30, 21 Kanunuevvel 1323 (3 Ocak 1908).

⁴⁸ BOA, *MF.MKT*, 1152/1, 14 Rabiulahir 1328 (25 Nisan 1910).

⁴⁹ BOA, *DH.MKT*, 777/35, 24 Şevval 1319 (3 Şubat 1902), 21 Recep 1321 (13 Ekim 1903).

gayrimüslim okulunun ruhsatsız şekilde eğitime devamı yerine ruhsat verilerek denetlenmesi sağlanmıştı.

Vilayetteki ruhsatsız okulların tespiti bazı karışıklıkların hallini gerekli kılmıştır. Nitekim Tablo 5'te Draç'ta bulunan ve ecnebi okulu olarak verilen Katolik okulu aslında gayrimüslim okuluymuştu. Buna benzer şekilde bazı gayrimüslim okulları çeşitli nedenlerle ecnebi okulu olarak verilmiştir. Bunun özellikle Katolik okullar açısından sıklıkla yaşanmasından sebeple olsa gerek İşkodra vilayeti Dahiliye Nezareti'ne açıklama yapmak ihtiyacı hissetmiştir. Vilayetteki *Katolik okulları* iki kısma ayrılmaktaydı. İlki doğrudan İtalya konsolosu idaresindeki *ecnebi okullarıydı*. Bu okulların açılması işlemlerini yapan ve ruhsat alan kişi doğrudan konsolostu. Diğerleri İşkodra Serpiskoposluğu'nun talebiyle Latin cemaati adına açılan gayrimüslim okullarıydı. Yani İtalyan ecnebi okulları dışında vilayette Katolik ecnebi okulu yoktu. Ancak Latin cemaatine ait *gayrimüslim okullarının* masrafları kısmen Avusturya konsolosu tarafından karşılanmaktaydı. Bu okullardaki öğretmenlerden bazıları Osmanlı, bazıları ecnebi tabiiyetindeki ruhban sınıfındandı. Avusturya konsolosu Katolik papazlar üzerindeki hak iddialarından hareketle ruhbanların idaresindeki gayrimüslim okullarında da hak iddiasında bulunmaktaydı. İşte bu nedenle Avusturya konsolosunun *sırf Osmanlı* olan *gayrimüslim okullarına* müdahalesi önlenmeliydi. Zamanında İşkodra Katolik Serpiskoposluğu'nun talebiyle Ferman-ı Alî üzere teşkil edilen okullarda Avusturya'nın hak iddiasından bahseden vilayetin açıklamalarının ayrıntılı olarak izahı Dahiliye Nazareti'nden istenmiştir.⁵⁰

Vilayetin yaptığı açıklamada masrafları tamamen İtalyan konsolosluğunca karşılanan ve konsolosluk idaresindeki ruhsatlı okullar sıralanmıştır. İşkodra'da rüşdiye derecesinde bir *ticaret*, bir *kız*, ibtidai derecesinde *kız* ve *erkek* çocuklarına mahsus dârülceze okulları vardı. İtalyan milli cemiyetlerince teşkil edilmiş ve masrafları karşılanan *eytamhane* ile birlikte toplam *beş* İtalyan okulu mevcuttu. İşkodra Serpiskoposu'nun talebiyle *Latin cemaati adına* açılmış diğer Katolik gayrimüslim okulları bulunmaktaydı. Bunlardan *Cizvitlerin* idaresindeki ruhban okuluna yıllık 600 ve *Franceskan* ruhban manastırındaki erkek ibtidaisinin hepsi Osmanlı tabiiyetindeki *beş* öğretmene aylık 60 lirayı Avusturya konsolosu ödemekteydi. Benzer şekilde *Cizvitlerin* idaresindeki kolej ile rahibe okullarıyla *eytamhane* masrafları merkezi Avusturya'daki cemiyetlerce karşılanmaktaydı. İşte bu şekilde Latin cemaati namına tesis edilmiş *gayrimüslim okullarının* büyük kısmında yardımlarından ve öğretmenlerin çoğunluğunun ecnebi ruhbanlarla rahibelerden teşkilinden hareketle Avusturya hak iddiasında bulunmaktaydı.⁵¹ Tablo 5 yeniden incelendiğinde bir ayrıntı görülmektedir. Ecnebi okullarında mensup olunan millet sütununda Cizvit kaydıyla *San Françesko*, Katolik kaydıyla *Françesko* ve *Franceskan* okulları vardır. Metin içinde ise çeşitli defalar Cizvitlerin Fransız, *Françesko* ve *Franceskan* okullarının Avusturya idaresinde bulunduğu açıklanmıştır. *Cizvitlere* Fransa'nın yanında Avusturya'nın da yardımları Katolik olmaları açısından anlaşılabilir. Ayrıca Draç'taki Katolik okulu Tablo 5'te ecnebi okulu olarak sayılmıştı. Bu ise gayrimüslim okullarının nezaret istatistiklerinde dahi ecnebi okulu olarak gösterilmesine örnektir.

Bu açıklamalar ardından Maarif Nezareti vilayetten Osmanlı tebaası kişiler ya da cemaatlerce idare olunan özel okullarda ecnebi öğretmen var ise hangilerinde buldukları ve isimleriyle tabiiyetlerini içeren cetvel istemiştir. Serpiskoposluğun hazırladığı cetveldeki Katolik okullarının bir kısmı *sırf ecnebi okulları* olarak doğrudan İtalyan konsolosu marifetiyle idare olunmaktaydı. Diğerleri ise Latin cemaatine ait *gayrimüslim* okullarıydı. Bunun dışında listedeki okulların büyük kısmı Avusturya'nın hayır kurumlarındandı. Yani İşkodra'daki ecnebi okullar İtalya idaresindeki *beş* okuldan ibaretti. Aslında o güne değin serpiskoposluğun talebiyle açılan *altı okul* ile Şiroke, Barbölüş,

⁵⁰ BOA, *DH.SYS*, 68/2, 2 Safer 1328 (13 Şubat 1910), 7 Rabiulevvel 1328 (19 Mart 1910).

⁵¹ BOA, *DH.SYS*, 68/2, 10 Rabiulahir 1328 (21 Nisan 1910).

Dayıç ve Selçe⁵² köylerindeki okullar birer gayrimüslim okuluydu. Ancak bunlara bahsedilen cetvelde Avusturya hükümetinin hayır kurumları yani *ecnebi okulları* denmiştir. Lakin buna dair ne vilayet ne de merkez idarede herhangi bir kayıt bulunmamaktaydı. Zira bahsedilen okulların teşkili fermanlarında da Avusturya'dan değil Latin cemaatinden bahsedilmekteydi. Hatta bu okulların teşkilinde⁵³ 18 Eylül 1857 tarihli Fermân-ı Alî gereğince okulların inşasına hazineden 80.000 kuruş ödenmişti.⁵⁴

Rumeli vilayetlerinde gayrimüslim okullarına yapılan nakdi yardımlar gibi İşkodra'da Avusturya hükümeti Katolik cemaati okullarına yardımlar yapmaktaydı. Bu yardımlar ve öğretmenlerden bir kısmının ecnebi olması nedeniyle öğrencilerin tamamının Osmanlı vatandaşı bulunduğu bu okulların Avusturya'nın himayesinde olacağı anlamına gelmemekteydi. Üstelik bu okullara Mart 1910 başında merkez idareden 900 kúsur kuruş yardım yapılmıştı. İşkodra vilayetinden Maarif Nezareti'ne yapılan açıklamalarla ve detaylı incelemelerle *gayrimüslim ve ecnebi okulları* birbirlerinden ayrılmıştır. Avusturya'nın Katolik gayrimüslim okulları üzerinde ileri sürdüğü, bölgede İtalya'yla olan mücadelesinin parçası olan, himaye (Clayer, 2013:52) talepleri kabul edilmemiştir. Bahsedilen okulların Osmanlı Devleti'nin yardımlarıyla açılması ve yakın zamanda dahi yardımların sürmesi buna delildi. Konu Dahiliye, Hariciye ve Maarif Nezaretleri ile İşkodra vilayeti arasındaki muhabere neticesinde açıklanmıştır.⁵⁵

Özel okulların denetiminde okulların tespiti gibi bu okullara yapılan masraflar da vilayet maarif idaresinin dikkatinden kaçmamıştır. İtalya'nın İşkodra'daki *beş okuluna* yıllık harcaması 5.000 liraydı. Bu okullarda *hepsi* Osmanlı tebaası gayrimüslim 400'e yakın öğrenci vardı. Vilayette İtalya gibi eğitim faaliyetlerinde etkisi görülen devlet Avusturya'ydı. Ancak Avusturya açıklandığı üzere faaliyetlerini daha çok Latin Serpiskoposluğu vasıtasıyla yürütmekteydi. Buna ilişkin denetimlerde Latin Serpiskoposluğu'nun talepleriyle rahip ve rahibelere mahsus henüz ruhsat verilmemiş *iki idadi* ile *Franceskan* ve *eytamhane* namlarında iki erkek ibtidainin açıldığı görülmüştür. Yani iki idadi, iki ibtidai derecesindeki ruhsatsız okullar Latin cemaati namına faaliyet gösteren *gayrimüslim* okullarıydı. Bu okullara Avusturya yıllık 1200 lira harcamaktaydı. Vilayet maarif idaresi bu harcamaları kendi maarif bütçesiyle mukayese ederek ecnebilerin yüklü harcamalarla vilayette etkili okullar açtığını vurgulamıştır. İki devletin sarf ettiği paranın karşısında vilayet maarif bütçesi 498.000 kuruştur. Ayrıca resmi okulların bahsedilen özel okulların seviyesinden oldukça geride olması da esefle karşılanmıştır. Bir anlamda vilayet maarif idaresi kendisini sorgulamıştır. Çünkü iki devletin gayrimüslim okullarına yıllık harcaması İşkodra'da 6-7 bin ve bütün vilayette 30.000 lira olarak tahmin edilmekteydi.⁵⁶ Bu miktar ise vilayet maarif bütçesinin beş katından fazlaydı.⁵⁷

Vilayet idaresi sayılan mali gerekçeleri de ilave ederek vilayette özel okullarla mukayese edilecek okulların inşasını talep etmiştir. Türkçe okuyup yazmakta sıkıntı çeken çocukların vilayette leyliye ifrağ edilecek idadiye kabulleri için okula hazırlık sınıfı eklenmesi düşünülmüştür. Böylece gayrimüslim ahali çocuklarını resmi okullara gönderecekti. Burada ecnebi okullarının binalarının azametine yakın okulların inşası gereğine ahalinin bu gibi şeylere öneminden sebeple dikkat

⁵² Buralardaki okullar *Pravas* Mektebiydi. Bunların dışındaki altı okul *Milot, Reşeni, Oroş, Troşan, Spaç ve Kalmeti* köylerinde olmalıdır. (Bardhi, 2009:152)

⁵³ Okula Avusturya ve Papalık tarafından yardımlar yapılacağına Sultan Abdülaziz'e bildirilmesiyle bahsedilen karar alınarak masraflar hazineden karşılanmıştır. (Olgun, 2016:143)

⁵⁴ BOA, *DH.SYS*, 68/2, 22 Şaban 1328 (29 Ağustos 1910).

⁵⁵ BOA, *DH.SYS*, 68/2, 26 Ağustos 1326 (8 Eylül 1910).

⁵⁶ İşkodra vilayeti maarif müdürünün Maarif Nezareti'ne arızasında bu detaylar verilmektedir. Bk. BOA, *MF.MKT*, 1152/1, 14 Rabiulahir 1328 (25 Nisan 1910).

⁵⁷ 1 lira 100 kuruşluk altına denkti. Yani harcanan miktar 120.000 kuruştur. (Sahillioğlu, 1993:504)

çekilmiştir. Bunun yanında öğretmenlerin hem temini hem de vilayette kalmaları için maaşlar arttırılmalı, her kademede kaliteli eğitim verecek okullar inşa edilmeliydi. Böylelikle denetimlerde gayrimüslim ve ecnebi okullarının mali ve siyasi taraflarına dikkat edilerek ne gibi önlemler alınması gerektiği açıklanmıştır. Vilayetteki hususi okulların, resmi okulların nitelik ve nicelik bakımından gelişmesine bu şekilde tesirinin bulunduğu söylenebilir. Ancak düşünülen önlemlerin hayata geçirildiğini önceki örneklerde görüldüğü üzere söylemek güçtür.⁵⁸

Vilayetteki özel okulların nevi ve kimlerin idaresinde bulunduğunun tespiti gibi bu okullarda kullanılacak eğitim öğretim gereçleri de incelenmekteydi. Bu hususta başta metinde zaman zaman değinilen lisan meselesi ile kitap-risale ve içerikleri gelmekteydi. Özel okulların resmi faaliyetlerine devamı için gerekli şartlardan birisi müfredatla birlikte ders kitaplarının muhtevasıydı. Bu yayınlarda Osmanlı Devleti'nin resmi politikasına ve siyasi meşruiyetine hanel getirecek ifadeler bulunmamalıydı. Ancak özel okullar eğitim öğretim faaliyetlerini ruhsatsız sürdürmek yanında izinsiz yayınlara kullanmış ve ruhsatsız matbaalar açmıştır. Üstelik İşkodra'da Cizvit okulundaki matbaada neşredilen Arnavutça kitaplar sadece vilayet dahilindeki okullara değil Venedik'e dahi gönderilmiştir. Burada bulunarak İşkodra rüsumat dairesine gönderilen 28 kitaptan 27'sinde herhangi bir olumsuz içerik tespit edilmemiştir. Kitaplardan birisinin *evrak-ı muzıradan* olup olmadığı ise anlaşılmamıştır. Nihayetinde hem okulun hem de matbaanın ruhsatsız faaliyetleriyle ilgili bir yaptırım uygulanmamıştır.⁵⁹ Bu ise vilayet dahilinde özel okullar ve matbaalar üzerinde resmî kurumların etkili kararlar alamadığını göstermektedir.

İşkodra'da Cizvitler tarafından Venedik'e gönderilmek üzere hazırlanan Arnavutça kitapların tartışıldığı yıl içerisinde Triyeste'den İşkodra'ya Cizvit rahipleri namına kitapların geldiği İşkodra vilayetinden nezarete bildirilmiştir. Bu kitapların İşkodra rüsumat dairesinde incelenmesiyle kitaplardan bazı kişilerin isimleriyle tercüme-i hâllerinin bulunduğu 17. cildinin 8., 9. ve 27. sayfalarının zararlı ifadeler barındırdığı anlaşılmıştır. İmha edilmek üzere kitapların bu ciltlerine vilayet maarif idaresince el konulmuştur. Nezaretin duruma cevabında zararlı içerikleri tespit edilen kitapların imhası ardından bu gibi kitapların vilayete tekrar sokulmamasına çalışılması istenmiştir.⁶⁰

Venedik ve Triyeste ile İşkodra arasında cereyan eden kitap trafiğinin benzeri İstanbul'la yaşanmıştır. 1868'de İngiliz İncil Cemiyeti tarafından İstanbul'da basıldığı halde nüshası kalmayan Arnavutça risalenin yeniden basılması istenmiştir. Bahsedilen cemaatin başvurusuyla risale Kuzey Arnavutluk-Gegalık için Latin; Güney Arnavutluk-Toskalık için Rum alfabesiyle *Arnavutça*

⁵⁸ BOA, *MF.MKT*, 1152/1, 14 Rabiulahir 1328 (25 Nisan 1910).

⁵⁹ 1893'te İşkodra'da Cizvit okulu direktörü rahip Mazon izinsiz açtığı matbaadan sebeple mahkemeye çağırılmıştır. Avusturya sefreti duruma müdahil olarak konuyu Sâdaret'e iletmıştır. Bu gibi okullarla matbaalar hakkında nasıl hareket edileceğine dair kararın Maarif Nezareti'ne bildirileceği ve o vakte kadar beklenmesi istenmiştir. Vilayet ise Osmanlı ülkesinde ruhsatsız okul inşa edenlerle ruhsatsız kitap hazırlayıp çoğaltanlara müsaade edilmeyeceğini belirtmiştir. Vilayetin Matbaa Nizamnamesinin 30. maddesi gereğince rahibe muamele edilmesi talebine rağmen bu gibi okul ve matbaalarla ilgili yakında vilayete iletilecek karara göre hareket edilmesi tekrarlanmıştır. Bunun için o vakte kadar rahibin mahkemeye çağırılmaması, okul ile matbaanın inşa tarihlerinin öğrenilmesi vilayetten istenmiştir. Ancak sonradan vilayete herhangi bir emir gelmemiştir. Sonraki yıllarda vilayet idaresi bu okulla matbaanın ruhsatsız bulunmasının mevcut usullere uygun olmadığını Dahiliye Nezaretine hatırlatmıştır. İşkodra vilayeti ve Maarif Nezareti'nin ifadelerini Dahiliye Nezareti cevaplamıştır. Buna göre vilayetin ruhsatsız okul ve matbaanın faaliyetlerini sürdürmesinin uygun olmadığına dair yaklaşımıyla Matbaa Nizamnamesinin ilgili hükümlerinin tatbiki talebi ecnebi sefaretlerle görüşülmüştür. Ayrıca Hariciye Nezareti'nin 22 Mart 1899'de verdiği cevapta Matbaa Nizamnamesinin ecnebi tabiiyetindeki kişilere tatbiki meselesini ecnebi devletlerin henüz yanıtlanmadığı belirtilmiştir. Bu nedenle durumun bir müddet daha geçiştirilmesi Maarif Nezareti'ne iletilmiştir. Bk. BOA, *MF.MKT*, 398/1, 31 Temmuz 1309 (12 Ağustos 1893), 28 Zilkade 1316 (9 Nisan 1899), 24 Zilhicce 1315 (15 Mayıs 1898).

⁶⁰ Ayrıca farklı yollarla ve zamanlarda vilayete sokulmaları teşebbüsüne karşı kitapların müellifleri, basım yeri ve zamanlarıyla lisanları bilgilerinin de beyanı talep edilmiştir. Bk. BOA, *MF.MKT*, 166/109, 17 Şaban 1310 (6 Mart 1893), 31 Mart 1309 (12 Nisan 1893).

neşredilecekti. Risalenin sadece giriş kısmında yenilik yapılacak, içeriği aynen muhafaza edilecekti. İngiltere sefaretinin Sadrazam vasıtasıyla Maarif Nezareti'ne ilettiği bu talep Bâb-ı Âlî'nin de görüşüyle uygun bulunmuştur. Böylece Latin ve Rum cemaatlerine mahsus Arnavutça risalenin neşrine müsaade edilmiştir.⁶¹

Tablo 6: Draç Rum Okulu Müfredatındaki Rumca Kitaplar.

Kitap Adı	Yazarı	Matbaa Adı	Yayın Yılı	Maarif Nezareti'nin İzni
Coğrafya-yı Tabii Politigi	P. Paporos	Dersaadet'te Ane Logon Matbaası	1895	20 Zilhicce 1311
Eski Türk Milletlerinin Tarihi	Kastantin Zahorizon	Patrikhane Matbaası	1887	13 Ağustos 1304
İbrani Lisanından Rumca Din Tarihi	Fotivoke Mirozaki	Ayka Estanos (?) Mahmudiye Cad.	1900	2 Eylül 1316
Hurûf-ı Kavâid-i Grametikasi	Kostantin Loliyos	V...(?)	1897	17 Muharrem 1309
Hesap Aritmetik (?)	K. Papa Kostantiya Ton	Aya Krarzos Dersaadet	1892	11 Mart 1306

Kaynak: BOA, *MF.MKT*, 656/11, 28 Rabiulevvel 1320 (27 Haziran 1902).

Vilayet genelinde gayrimüslimlerin istifade edeceği dini neşriyatın okullarda okutulacak kitap ve risalelerle birlikte denetlenmesi, okullarda görevli öğretmenlerin çoğunlukla ruhban sınıfından olmasıyla alakalıydı. Ayrıca bu okulların idaresi gayrimüslim okulu olmaları halinde zaten doğrudan ruhanilerdeydi. Yine de icra edilen denetimlerden okullara mahsus olanları bulunmaktaydı. Draç Rum okulunda kullanılacak kitap ve risalelerin denetimi buna detaylı bir misaldir. Draç mutasarrıflığı Maarif Nezareti'ne bu okulda okunacak kitaplarla ilgili yaptığı denetimini Tablo 6'da gösterildiği şekliyle izah etmiştir. Buna göre Draç Rum okulunda öğrencilere dağıtılacak kitapların isimleri, yazarlarıyla basıldıkları matbaa ve yıl bilgileri sıralanmıştır. Denetim neticesinde kitaplardan dördü sakıncasız, biri sakıncalı bulunmuştur. Ayrıca denetimde Draç Rum okulu kitaplarının doğrudan temin edilmediği anlaşılmıştır. Bu kitaplar, *geçen iki senede* Draç tüccarlarından *Dimitri Johardi* ve *Kozmiyakis* isimlerine Selanik ve Dersaadet'ten gönderilmiştir. İsimleri verilen tüccarlar da kitapları herhangi bir muayeneye tabi tutmadan okula vermiştir. Ayrıca beş kitap için gümrük resmi de alınmamıştır. Coğrafya kitabının 1895'te P. Paporos tarafından Dersaadet'te Anadolugos Matbaası'nda neşredildiği ve birden otuzuncu sayfasına kadar *Kozmografli Coğrafya* bahsinde sorun olmadığı görülmüştür. Ancak özellikle Balkanlar ve Yunanistan hakkındaki ifadeleri *içerik ve siyaseten kabul edilebilecek şeyler olmadığından* Draç Rum okulunda tedrisine müsaade edilmemiştir.⁶²

Özel Okullarda Türkçe Öğretimi Çalışmaları

Vilayette özellikle gayrimüslimler içerisinde Türkçe bilenlerin sayısı azdı. Aslında bu durum imparatorluğun çeşitli bölgeleri için de ifade edilebilir. Nitekim Islahat Fermanı ile Osmanlı tebaası her bir kişinin Osmanlılık idealiyle birleştirilmesi amaçlansa da özellikle ibtidailerde ayrı eğitimin icrası, diğer kademedeki eğitim kurumlarının yeterince yaygınlaştırılmaması bunu mümkün kılmamıştır. (Vahapoğlu, 1997:159) Osmanlı Devleti gayrimüslimlerin memur yapılması çalışmalarıyla gayrimüslimlerden istifade etmek istemiştir. Fakat anayasadaki açık hükümler

⁶¹ Risalenin neşri ardından dağıtımı hususunda açıklama yapılmamıştır. Fakat alınan izinle bunun gerçekleşmesi muhtemeldir. Bk. BOA, *MF.MKT*, 254/18, 29 Kanunuevvel 1310 (10 Ocak 1895), 11 Şubat 1310 (23 Şubat 1895).

⁶² BOA, *MF.MKT*, 656/11, 28 Rabiulevvel 1320 (27 Haziran 1902), 18 Temmuz 1318 (31 Temmuz 1902).

uyarınca memur olmak için Türkçe bilmek şarttı.⁶³ Gayrimüslimlerin bütün gereklilikleri sağlamaları ve işe uygunluklarının yanında Türkçe bilmeleri gerekliydi. Üstelik bunun eğitim vasıtasıyla uygulanabileceği açıktı. Gayrimüslim öğrencilerin resmi idadilere devamları önündeki engellerden birisi lisandı. Bu açıdan Osmanlı bürokrasisi gayrimüslimlerin resmi okullara devamı için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardı. Bunlardan yaygın olarak önerilen ancak başarılı olunamayan tedbirlerin başında gayrimüslimlerin özel okullara devamının önlenmesiydi. Bunun uygulanması bir yana Müslüman ahalinin çocuklarının da bu okullara devamı yeni tedbirleri zorunlu kılmıştı. Nitekim halk kendince gerekli nedenlerle bu okullara rağbet etmekteydi. İşte gayrimüslim okullarına devam eden öğrencilerin de Türkçe⁶⁴ öğrenmeleri amacıyla *gayrimüslim* okullarının müfredatlarında *Lisân-ı Osmânî* zorunlu tutulmuştur. Bu dersin öğretmeni maarif idaresince tayin olduğu gibi maaşı da vilayet maarif bütçesinden karşılanmaktaydı. Böylece cemaatlerin bütçelerinin yetersizliğini ileri sürerek bu dersin ifasının önlenmesi ihtimali ortadan kaldırılmıştı.

Vilayette gayrimüslim okullarında Türkçe öğretmeni görevlendirilmesi birkaç okulla sınırlı değildi. Ancak İşkodra vilayetindeki resmi okullar için dahi öğretmen teminindeki güçlükler dikkate alındığında durum önemiyle birlikte çeşitli zorluklara neden olmuştur. Bunu aşmak üzere genellikle resmi okullardaki öğretmenler ayrıca gayrimüslim okullarında Türkçe öğretmeni olarak görevlendirilmiştir. Vilayette daha 1876'da Tiran, Kavaye ve Draç gibi kazalardaki Rum okullarına maaşı⁶⁵ hazineden ödenmek üzere birer Türkçe öğretmeni tayin edilmiştir.⁶⁶ Aynı yıl içerisinde Tiran'daki Rum gayrimüslim okuluna Türkçe öğretmeniyle *Rumi lisanına* vakıf Dimitri Anastasyani atanarak maaşlarının maarif bütçesinden ödenmesi vilayet tarafından istenmiştir. Sayılan Rum okullarına yapılan atamalar sırasında zaten Tiran Rum rüşdiyesine Türkçe öğretmeni atandığından ikinci defa yapılan bu talep reddedilmiştir. Vilayet dahilindeki idari birimler arasında bu meseleye dair iletişim sıkıntısının yaşanması muhtemeldir ki aynı okula aynı yıl içerisinde iki Türkçe öğretmeni tayini istenmiştir. Burada dikkat çeken husus ise Rumî lisanı öğretmenin maaşının vilayet maarif tahsisatından ödenmesiydi.⁶⁷ Maarif Nizamnamesinin özel okulların giderlerinin cemaatlerce karşılanacağı hükmüne rağmen Rumi lisanı öğretmen maaşının vilayetçe ödenmesi, bu okulların denetlenmesinde değinilen inşalarında ve sonrasında yapılan devlet yardımlarına bir örnektir.⁶⁸ Gayrimüslim rüşdiyelerinde Türkçe öğretmenlerinin görevlendirilmesi ve maaşlarının da vilayet maarif bütçesinden ödenmesinin temel nedeni gayrimüslim çocukların mezuniyetleri

⁶³ Müslüman jandarma, polis ve idari kadrolardaki memurların yüzde onu kadarı gayrimüslimlerden istihdam edilecekti. Rumeli'deki bu islahatta gayrimüslim memur oranı İşkodra'da yüzde 30'dur. İşkodra'daki gayrimüslimler civar vilayetlerle mukayese edildiğinde daha yüksek oranda Türkçe bilmektedir. (Erken, 2019:96-97)

⁶⁴ 1896'da vilayet maarif müdürlerine mahsus talimatnamenin 34. maddesinde gayrimüslim okullarında Türkçe dersleri zorunluydu. 35. maddede bunun ibtidai derecesinde tatbiki mümkün olmayacağından rüşdiyelere konulduğu söylenmişti. Ayrıca ibtidailerle ecnebi okullarına da uygun bir şekilde Türkçe dersinin konulması için müdürlere girişimlerde bulunmaları beyan edilmişti. (Vahapoğlu, 1997:131-132)

⁶⁵ Miktar vilayetlere göre değişmekteydi. Rüşdiye olan yerlerde 70-80, olmayan yerlerde 100-150 kuruştı. Bazı hallerde 400 kuruşa çıkmıştır. (Özcan, 2017:137-139)

⁶⁶ Talep vilayetten Maarif Nezareti'ne iletilmiştir. Her bir öğretmene aylık 225'er kuruş ödenecekti. Tiran'a Murtezi Efendi, Kavaye'ye İsmail Efendi, Draç'a ise İbrahim Efendi vilayet idare meclisince düzenlenen mazbatayla atanmıştır. Ancak civar vilayetlerde benzer işe aylık 150 kuruş verildiğinden maaş miktarının gözden geçirilmesi şartıyla talep uygun bulunmuştur. Bk. BOA, *MF.MKT*, 42/66, 7 Şaban 1293 (28 Ağustos 1876).

⁶⁷ Dimitri Efendi'ye Rumi öğretmenliği karşılığında yıllık 60 lira ki aylık 500 kuruş ödenecekti. Lakin bu miktar Maarif Nezareti tarafından Türkçe öğretmenlerine verilen miktarın oldukça üzerindeydi. Bk. BOA, *MF.MKT*, 38/26, 27 Cemaziyellevvel 1293/20 Haziran 1876.

⁶⁸ İlk kademe resmi okulların giderleri ahalice karşılanacaktı. Ancak İşkodra vilayetinin mevki ve önemi sebebiyle okulların inşası ve giderleri devlet tarafından karşılanmıştır. Bunun nezaret bütçesini zorlamasıyla sınırlı bir süre tatbik edildiği söylenebilir. (Erken, 2018:73-74)

ardından resmi idadilere devamlarının teminiydi. Bu yaklaşım Rumeli vilayetlerindeki tedbirlerle alakalıydı.⁶⁹

Maarif Nezareti ile İşkodra vilayeti arasındaki görüşmelerde vilayetteki gayrimüslim ve ecnebi okullarının ayırımına ilişkin yeniden anlaşmazlık doğmuştur. Çünkü Şubat ve Mart 1896 içerisindeki görüşmelerin ardından Eylül 1896'da Maarif Nezareti açık bir şekilde *Lisân-ı Osmânî* öğretmenlerinin *gayrimüslim okullarına* atanacağını vilayete hatırlatmıştır. Yani ecnebi okullar bu kararın açık bir şekilde dışındaydı. Bunun için vilayet maarif müdüriyetince nezarete bildirilen ve Türkçe öğretmeni atanmak istenen İtalyan okulunun durumu sorulmuştur. İtalyan okulunun ecnebilere mi yoksa gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına mı ait olduğu anlaşılacak istenmiştir.⁷⁰ İşkodra maarif müdürlüğünün ifadesinde İşkodra kasabasının Paruçe Mahallesi'nde 1888'de İtalya Devleti tarafından açılan okul ruhsat almak üzereydi. Müdürlüğe göre bu okulda *Lisân-ı Osmânî* eğitimi mecburiydi. Okula devam edenler gayrimüslim evladyken Müslüman çocukların devamına *müsaade edilmemektedir*. Sadece müdür ve öğretmenleri ecnebi olan okulda öğrencilerin Osmanlı tebaası olması ve okulun da rüşdiye derecesinde bulunmasından hareketle Türkçe öğretmeni istihdamı zorunlu görülmekteydi. Nitekim İtalyan ecnebi okuluna Ali Rıza Efendi aylık 150 kuruş maaşla vilayet maarif müdürlüğüne Türkçe öğretmeni tayin edilmiştir. Vilayetin, bu memuriyetin tasdiki talebi nezaret tarafından incelenmiştir. Nezaretin değerlendirmesinde bu okulun öncelikle resmi ruhsat altına alınması süreci tamamlanmalıydı. Ayrıca öğrencileri Osmanlı tebaasından olsa bile *müdür ve kurucularının ecnebi olmasından* sebeple ecnebi okulu sayılan İtalyan rüşdiyesine Türkçe öğretmeni tayini uygun bulunmamıştır.⁷¹

1876 ve 1896 yıllarındaki işlemlerde vilayetteki özel okulların gayrimüslim ve ecnebi şeklindeki ayırımı kısmen açıklığa kavuşturulmuştur. Fakat sonraki yıllarda vilayetteki ecnebi ve gayrimüslim okullarının birbiri yerine kullanımı sürmüştür. Yukarıdaki örnekte ecnebi okullarına Türkçe öğretmeni tayin edilememiştir. Ancak 1900 yılında İşkodra'daki Cizvit okulu Türkçe

⁶⁹ İşkodra vilayetine bununla ilgili tedbirlerin alınmasına dair gönderilen 3 Aralık 1895 tarihli tezkireye Ocak 1896'da cevap verilmiştir. Vilayet maarif müdüriyetinin telgrafında vilayetteki gayrimüslim okulları sıralanmıştır. Buna göre 1896'da vilayette Katolik ve Rum cemaatlerine mahsus üçer *gayrimüslim rüşdiyesi* vardı. Katolik cemaati okullarından birisinde 160 kuruş maaşla görevlendirilmiş Türkçe öğretmeni mevcuttu. Bu sebeple diğer iki Katolik ve üç Rum rüşdiyesinin Türkçe öğretmeni ihtiyacı bulunmaktaydı. Öğretmenlerin maaşları aylık 150'şer kuruştan yıllık 9.000 kuruştı. Bunun vilayet maarif bütçesine ilavesi gerekmekteydi. Nezaretin vilayete cevabında Türkçe öğretmenlerinin tayinleriyle imtihan ve tercüme-i hâl evraklarının merkeze ulaştırılarak Mart 1896 itibarıyla işe başlatılmaları istenilmiştir. [Bk. BOA, *MF.MKT*, 307/25, 10 Şubat 1311 (22 Şubat 1896), 5 Şevval 1313 (20 Mart 1896).] 1876 yılında vilayette Tiran, Kavaye ve Draç'taki Rum okullarına Türkçe öğretmeni atanması işlemlerinden hareketle bu yıl itibarıyla Rumların rüşdiye derecesinde özel okulları vardır. Hatta 1896 tarihli işlemde vilayetteki Rum rüşdiyelerinin sayısı yine üçtür. Katolik rüşdiyelerinin sayısı ise 1894-1895 eğitim öğretim yılında Tablo 1 incelendiğinde ikidir. Bu yıl ardından bir diğeri buna eklenmiş olabilir. Gayrimüslim ve ecnebi okullarının resmi makamlar nezdinde karıştırıldığı, Avusturya'nın yardımlarıyla Osmanlı Devleti'nin inşa masraflarını dahi karşıladığı ve çeşitli dönemlerde yardımlarını sürdürdüğü gayrimüslim okulları üzerinde hak iddiasında bulunduğu görülmekteydi. Böylece gayrimüslim okullarından bazıları ecnebi okulu olarak kaydedilmişti. Nitekim Tablo 4 incelendiğinde 1903-1904 yılında rüşdiye derecesindeki *gayrimüslim okullarının* sayısı *hepsi Rumlara ait olmak üzere üçtür*. Aynı yıl verilerini gösteren Tablo 5'teki *ecnebi okullarından* Katoliklere ait rüşdiye derecesindeki okul sayısı ise *üçtür*. Bunların teşkil edildikleri tarihler ise 1858, 1861 ve 1888'dir. Bu açıdan 1896 tarihli işlemde vilayetteki *Katolik ecnebi okullarının* nezarete doğru olarak *gayrimüslim okulu* şeklinde iletilmesi muhtemeldir. Bu, Tablo 4 ile uyumuna da denetim bahsindeki açıklamalarla uyumludur.

⁷⁰ BOA, *MF.MKT*, 332/63, 2 Rabiulahir 1314 (10 Eylül 1896).

⁷¹ Burada işaret edilen unsur ise *okula devam eden öğrenciler içerisindeki Müslüman çocuklardı*. Vilayetin bu okulda Müslüman öğrenci bulunmadığı ifadesine rağmen buna dikkat çekilmesi önemlidir. Müslümanların irâde-i seniyye gereğince bu okullara devamı uygun değildi. Böylece müdür ve müessesleri ecnebi ve öğrencileri Osmanlı tebaası gayrimüslim çocukları olan İşkodra'nın Paruçe Mahallesi'ndeki İtalyan ecnebi okuluna gayrimüslim rüşdiyelerindeki gibi Türkçe öğretmeni atanarak maaşının da vilayet maarif bütçesinden karşılanmasına izin verilmemiştir. Bk. BOA, *MF.MKT*, 332/63, 5 Cemaziyevvel 1314 (12 Ekim 1896), 26 Cemaziyevvel 1314 (2 Kasım 1896), 14 Cemazeyilahir 1314 (20 Kasım 1896).

öğretmenliğindeki değişiklikte bunun aksi görülmektedir.⁷² 1900 yılı içindeki bu işlem gayrimüslim ve ecnebi okulları verilerinin sıralandığı Maarif Nezaretine ait istatistiklerle açıklanabilmektedir. 1900 yılı öncesinde ve sonrasındaki kayıtlarda vilayette rüşdiye derecesinde *gayrimüslim* okulu yoktur. Cizvit okulu, 1899-1900, 1900-1901, 1901-1902, 1903-1904 tarihli Maarif Nezareti istatistikleriyle Tablo 1, Tablo 4 ve Tablo 5 incelendiğinde Cizvitlerin ve bazı yıllarda açıkça Fransa'nın idaresinde idadi derecesindeki *ecnebi okuludur*. Hatta okulun İşkodra Cizvit idadisi olması muhtemeldir ki teşkili 1858'dir.⁷³ Bu bilgilerden Katolik ecnebi okulundaki Türkçe öğretmenliğine gayrimüslim okullarındaki gibi atama yapıldığı düşünülür. 1896'da İtalyan ecnebi okuluna müsaade edilmeyen uygulamanın her nasılsa Cizvit okulu için uygulandığı akla gelir. Ancak denetim bahsinde açıklandığı üzere vilayette bazı gayrimüslim okulları Avusturya'ya ait ecnebi okulu olarak kaydedilmiştir. Bu durum burada düzeltilmiş, Cizvitlere ait *gayrimüslim okulu* olmasından sebeple ilgili tayine müsaade edilmiştir. 1900'deki işleme ve teferruatına sonraki istatistiklerde neden dikkat edilmediği ise açık değildir ki Tablo 5'te Cizvit okulu yine ecnebi okulu olarak gösterilmiştir.

Maaşlarının vilayet maarif bütçesinden ödendiği gayrimüslim okullarındaki Türkçe öğretmenleri çeşitli mali sıkıntılar yaşamaktaydı. Draç sancağı merkezindeki Rum okulunda Türkçe öğretmenliği yapan Mahmud Efendi çeşitli yıllardan toplam 30 ay maaşını alamadığından şikâyet etmiştir. Maarif Nezareti'ne ilettiği arzualinde açıkladığı hususlar nezaret tarafından muhasebeye ve ardından İşkodra vilayetine iletilmiştir. Buna göre şikâyete mahal vermeden maaşların düzenli ödenmesine dikkat çekilmiştir.⁷⁴ Bu durum gayrimüslim okullarındaki Türkçe öğretmenlerinin yaptıkları iş dolayısıyla önemsendiklerine ve işlerine devamlarının sağlanmasına dikkat edildiği anlamına gelir. Ancak vilayet maarif bütçesinin yaşadığı zorluklar diğer öğretmenler gibi gayrimüslim okullarındaki Türkçe öğretmenlerini de olumsuz etkilemekteydi.⁷⁵

Gayrimüslim okullarına tayin edilen Türkçe öğretmenleri farklı kaynaklardan temin edilmişlerdi. Nitekim atamalarda ihtiyaç doğrultusunda kararlar alınmaktaydı. Bu nedenle resmi okullardaki öğretmenler gayrimüslim okullarında Türkçe öğretmeni atanabilmişlerdir. 1907'de Draç Rum okulu Türkçe öğretmenliği açığının kapatılması amacıyla Draç idadisi öğretmenlerinden İbrahim Efendi mutasarrıflık vasıtasıyla bu işe görevlendirilmek istenmiştir. Ancak İbrahim Efendi'nin Draç idadisindeki haftalık ders yükü 24 saate ulaştığından bu işi ifa edemeyeceği anlaşılmıştır. Öyle ki Türkçe öğretmenliğiyle yüküne altı saat ilave olacaktı. Böylece *asıl vazifesi* olarak görülen idadideki sorumlulukları aksayacaktı. Bunun değerlendirilebilmesi için öncelikle İbrahim Efendi'nin idadideki derslerinin kaç gün olduğuna bakılarak ders programı üzerinde çalışılacaktı.⁷⁶ Yapılması düşünülen atamada öncelikle asli vazife olarak görülen okuldaki görevlerin aksamaması istenmiştir. Diğer yandan gayrimüslim okulundaki Türkçe öğretmenliğinin de boş kalmamasına çalışılmıştır. Draç Rum okulunda 1907 yılı içerisindeki Türkçe öğretmeni eksikliğinin giderilmesi çalışmalarıyla aynı yıl Kavaye Rum rüşdiyesi için benzer işlemler yürütülmüştür. Kavaye

⁷² Cizvit Katolik okulu Türkçe öğretmeni Eshat Efendi hapsedildiğinden yerine başkasının tayini gerekmiştir. Durumun nezarete ve müfettişliğe iletilmesiyle maarif müdürlüğü katiplerinden Feyzi Efendi tayin edilmiştir. Buna dair kayıt Rumeli muhasebesine havale edilmiş ve İşkodra Cizvit okulu Türkçe öğretmenliğine Feyzi Efendi'nin kayıt işlemi tamamlanmak üzere sicil-i ahval şubesine havale edilmiştir. Bk. BOA, *MF.MKT*, 505/20, 15 Şevval 1317 (16 Şubat 1900), 29 Şubat 1315 (13 Mart 1900), 3 Nisan 1316 (16 Nisan 1900), 29 Nisan 1316 (12 Mayıs 1900), 22 Muharrem 1317 (22 Mayıs 1900).

⁷³ *M.S.*, H. 1319 (1901-1902), s. 352.

⁷⁴ BOA, *MF.MKT*, 753/69, 21 Teşrinievvel 1319 (3 Kasım 1903), 6 Teşrinisani 1319 (19 Kasım 1903), 16 Teşrinisani 1319 (29 Kasım 1903).

⁷⁵ Vilayette, resmi okullardaki öğretmen maaşları da düzensiz ödenmekteydi. (Erken, 2018:75,79)

⁷⁶ Konu Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliği'ne havale edilmiştir. Buradaki değerlendirmede İbrahim Efendi'nin idadideki dersleri beş güne sıkıştırılacak, Rum okulundaki görevini de ifa edebilecekti. Eğer bu mümkün olmazsa bu iş başkasına verilecekti. Bk. BOA, *MF.MKT*, 973/59, 1 Zilhicce 1324 (16 Ocak 1907).

Rum rüşdiyesi Türkçe öğretmenliğine Kavayeli Ethem Efendi tayin edilmiştir. Ethem Efendi, vilayet idare meclisinin tahkikatı ve Kavaye merkez rüşdiye mualliminin Lisân-ı Osmânî, Kavaid-i Osmanî, imlâ ve hat derslerinden yaptığı imtihandaki başarısıyla işe uygun görülmüştür.⁷⁷

Osmanlı Devleti gayrimüslim rüşdiyelerinde Türkçe derslerinin işlerliğini sağlamak amacıyla da girişimlerde bulunmuştur. Bu amaçla rüşdiye derecesindeki *gayrimüslim* okullarında Türkçe derslerinde *başarılı olan öğretmenlerle ehliyetlerini ispatlamış öğrenciler* mükafatlandırılacaktı. Sâdaret'ten Maarif Nezareti'ne bildirilen bu taleple alakalı olarak vilayet bütçelerine tahsisat eklenecekti. Vilayetin Maarif Nezareti'ne yaptığı bilgilendirmede İşkodra, Draç, Tiran ve Kavaye kazalarında dört gayrimüslim okulunda Türkçe öğretmeni bulunmaktaydı. Bunlardan Türkçe lisanında ehliyetini ispat eden talebelerden birincisine 1894/1895 eğitim öğretim yılı sonunda iki mecdiye değerinde saat hediye edilmiştir. İşkodra Katolik okulundaki öğrencinin taltifi amacıyla verilen bu hediyeden başka diğer okullardaki talebelere herhangi bir hediye o güne değin (1903) verilmemiştir. Bu nedenle yapılacak yeni mükafatlandırmalarda uygun görülen kitap ve risalelerin vilayete gönderilmesi istenmiştir.⁷⁸ Bu bilgilerde dikkat çeken husus 1903 tarihli Maarif Nezareti istatistiklerinde hepsi Draç sancağında ve Rumlara mahsus gayrimüslim okulları içerisinde rüşdiye derecesindeki okul sayısının üç olmasıdır. Katoliklere ait rüşdiyelerin ecnebi okullarını gösteren Tablo 5'te bulunması metin içinde değinilen ecnebi ve gayrimüslim okullarının istatistiklerde karıştırılmasına ve bazı kayıtlarda durumun düzeltilmesine örnektir. Nitekim burada bahsedilen Katolik gayrimüslim okulu Tablo 5'te ecnebi okulu olarak verilmiştir.

Vilayetlerde gayrimüslim okullarında Türkçe derslerine bir kat daha önem verilmesine Manastır eski valisi dikkat çekmiştir. Öncelikle buralarda görevlendirilen öğretmenler ehliyetli kişilerden seçilmeliydi. Böylece öğrenciler layıkıyla Türkçe konuşabilecekti. Bu amaçla okullara her sene gönderilecek 6.192 kuruşun Bâb-ı Âlî tarafından sarfına müsaade edilmiştir. Ardından başarılı öğrencilerin taltifinin Gayrimüslim ve Ecnebiyye Müfettişliği'nce değerlendirilmesinin daha münasip olacağı belirtilmiştir. Türkçe dersinde *ispat-ı ehliyet* edecek talebeye *mükâfat-ı münasibe* tahsisi için istenilen ödenek Manastır vilayetine mahsus değildi. Ayrıca bu derste gayretli ve başarılı öğretmenler rütbe ve nişan gibi mükâfatlardan istifade edebilecekti. Bunun için her ders yılı sonunda bu öğretmenlerin taltiflerinin nezarete bildirilmesi vilayetlerden ve maarif müdüriyetlerinden istenmiştir. Ayrıca ne kadar öğrencinin mükafatlandırılacağı vilayetlerden sorulmuştur.⁷⁹ Rumeli vilayetlerinden alınan cevaplarla⁸⁰ hangi kitaptan *mükâfat* olarak dağıtılmak üzere vilayetlere kaç adet gönderileceği listelenmiştir. Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliğince hazırlanan cetvelde mükâfat olarak dağıtılmak üzere dört farklı kitaptan 169 adet gönderilecekti. İşkodra'ya ise her kitaptan birer adet yollanacaktı.

Tablo 7: Rumeli Vilayetleri Gayrimüslim Okullarında Başarılı Öğrencilere Verilecek Hediyeler ve Dağılımı.

Vilayet	Kâmûs-ı Türkî	Memalik-i Şahenenin Tarih ve Coğrafya Lugatı	Hâce-i Lisân-ı Osmânî	Mükemmel Osmanlı Lugatı	Toplam
Selanik	17	8	35	23	83
Manastır	3	4	22	7	36
Edirne	5	4	16	7	32
İşkodra	1	1	1	1	4

⁷⁷ 30 Eylül 1907'de açıktan işe başlatılan Ethem Efendi'nin memuriyeti nezarete tasdik olunacaktı. Bk. BOA, *MF.MKT*, 1029/34, 2 Eylül 1323 (15 Eylül 1907), 4 Eylül 1323 (17 Eylül 1907), 12 Şevval 1325 (18 Kasım 1907).

⁷⁸ BOA, *MF.MKT*, 721/49, 12 Zilkade 1320 (10 Şubat 1903), 2 Recep 1321 (24 Eylül 1903).

⁷⁹ BOA, *MF.MKT*, 721/49, 7 Cemaziyelahir 1326 (6 Temmuz 1908).

⁸⁰ BOA, *MF.MKT*, 816/56, 21 Şaban 1904 (30 Ekim 1904).

Kosova	-	2	5	2	9
Yanya	3	1	1	-	5
Toplam	29 (30 Kuruş/adet)	20 (18 Kuruş/adet)	80 (18 Kuruş/adet)	40 (12Kuruş/adet)	169 (6.192 Kuruş)

Kaynak: BOA, *MF.MKT*, 721/49, 7 Cemaziyelahir 1326 (6 Temmuz 1908).

Burada gayrimüslim okullarında Türkçenin öğretilmesinin neden önemsendiğine dair değerlendirme dikkat çeker. Buna göre rüşdiye mezunu gayrimüslim çocuklarının resmi idadilere devamları gibi memur olabilmeleri için de Türkçe bilmeleri lazımdı. Zaten anayasada devletin dilinin Türkçe olduğu ve memurların da buna vakıf olması gerektiğinden bu normaldi. Türkçeye vakıf olmayan gayrimüslimlerin memur olamamaları durumu bunun yabancı devletlerce suistimalini doğuracaktı. Bu gerekçenin de eklenmesiyle yukarıda detaylıca açıklanan ıslahat çerçevesinde gayrimüslim okullarındaki öğrencilerin Türkçe öğrenerek memur olabilmelerinin önü açılmak istenmiştir. Mükafatlandırmayla dersin öğrenciler ve öğretmenler nazarında daha ciddiye alınması düşünülmüştür. Bunun için Tablo 7'deki listeyle sınırlı olmayan mükafatlandırma usulünün izlenebileceği vilayetlere bildirilmiştir.⁸¹

Vilayette gayrimüslim okullarında Türkçe'nin öğretilmesine dair 1876'da başlanan girişimler zamanla netice vermiştir. Bu anlamda 1899'da Kavaye Rum okulundan şهادetnâmeli gayrimüslim öğrencinin Mekteb-i Âlî'ye ücretsiz kayıtlanma müracaatı söz konusuydu. Osmanlı tebaası olduğu yapılan tahkikatla doğrulanan öğrenci, Draç mutasarrıfı vasıtasıyla vilayet merkezine başvurmuştur. Vilayetin durumu nezarete havalesiyle konu muhasebeye iletilmiştir. Ancak başvurunun yapıldığı yıl Mekteb-i Âlî'den birisine ücretsiz kaydını isteyen öğrencinin başvurusu özellikle Dersaadet'ten gerçekleşen talebin artmasıyla mümkün olmamıştır. Ayrıca öğrencinin idadi değil rüşdiye mezunu olması sebebiyle bu zaten mümkün değildi. Burada vilayet idaresinin bu ayrıntıya dikkat etmeden öğrencinin talebini iletmesi bir tarafa bırakılır ise önemli nokta öğrencinin Türkçeye vakıf olmasıydı. Nitekim başvurusunun uygun görülmemesi nedenleri arasında bu yoktur.⁸² Dersaadet'te eğitim görmek maksadıyla başvuran diğer gayrimüslim öğrenciyle alakalı işlem 1903'tedir. Bu yıl Mekteb-i Sultanî'de yatılı ve ücretsiz olarak tahsiline devam etmek isteyen İşkodra'nın Latin cemaatinden Peter isimli öğrencinin talebi vilayetten nezarete bildirilmiştir. Yatılı ve ücretsiz olarak kaydına onay verilen Peter'in durumu okul müdürüne nezaret tarafından iletilmiştir. İşlemlerde öğrencinin Türkçe ile alakalı zorluk yaşayacağına dair ifade görülmediği gibi okula kayıt işlemleri de hemen başlamıştır.⁸³

Resmi Gayrimüslim Okullarının Açılması Çalışmaları

Buraya kadarki ifadeler Osmanlı bürokratlarının, özel okulların faaliyetlerini eğitimle alakalı resmi icraatlarda zorlayıcı ve belirleyici birer etken olarak gördükleri önermesini haklı çıkarmaktadır. Bu okullardaki ecnebi propagandaları sebebiyle vilayet idaresi resmi okulların sayılarının ve niteliklerinin arttırılmasını istemiştir. Diğer bir husus bu okulların eğitimdeki başarısıyla Müslüman ahalinin de ilgisini çekmesiydi.⁸⁴ Yetkililer zararlı faaliyetlerini gördükleri ancak kapatamadıkları ve tam anlamıyla denetleyemedikleri özel okullar gerçeği bir yanda dururken buna çözüm üretmek istemiştir. Ahalinin temelde özel okullara gitme gerekçeleri dikkate alınarak resmi gayrimüslim okullarının inşasına çalışılmıştır. Ancak bu girişimlerde diğer resmi okulların

⁸¹ BOA, *MF.MKT*, 721/49, 1 Cemazeyilahir 1326 (1 Temmuz 1908).

⁸² BOA, *MF.MKT*, 474/66, 17 Rabiulevvel 1317 (25 Temmuz 1899), 9 Rabiulahir 1317 (15 Ağustos 1899), 7 Cemazeyilahir 1317 (13 Ekim 1899).

⁸³ BOA, *MF.MKT*, 688/26, 8 Şubat 1318 (21 Şubat 1903), 22 Nisan 1319 (6 Mart 1904).

⁸⁴ BOA, *MF.MKT*, 1048/39, 6 Muharrem 1326 (9 Şubat 1908).

inşasındaki güçlükler yaşanmıştır. Maddi kaynak teminindeki zorluklar özel okullara karşı sayı ve nitelik bakımından çoğaltılması düşünülen resmi okulların inşasını geciktirmiştir.

Tablo 4'te bulunan ve 1901'de açılan Draç Ulah okulunun inşasına aslında 1894'te başlanmıştı. Yine Draç'ta Kıptî çocuklarına mahsus farklı bir okulun resmi açılışı Ocak 1903'te yapılmış ve Şahin Efendi öğretmen atanmıştır. Ancak kendisine maaş tahsisi yapılmamıştır. Bu bize Tablo 4'teki gayrimüslim Ulah okulu dışında resmi bir okulun mevcudiyetini düşündürmektedir. Nitekim gayrimüslim ve ecnebi okullarının öğretmen maaşları bizzat bu okulları açan kişiler ya da cemaatler tarafından ödenmekteydi. Maarif Nizamnamesinin 129. maddesinde bu açıktır. (Muzaffer & Kevser, 2014:116) Buradaki Kıpti okulunda görevlendirilen öğretmenin maaşı vilayet maarif bütçesinden ödenecekti. Talep edilen aylık maaş 150 kuruştur. Yapılan incelemelerden anlaşıldığı kadarıyla okula zaten maaş tahsisi yapılmıştır. Fakat bu tahsisat maaş karşılığı bulunmayan başka bir resmi ibtidai için harcandığından Kıpti okuluna Maarif Nezareti'nin ayrıca tahsisat ilavesi mümkün olmamıştır.⁸⁵ Buradan, vilayette gayrimüslimler için okulların açılması girişimlerinin yeterince önemsenmediği düşünülebilir. Öyle ki bu okullara şehir ve kasaba merkezleriyle kırsalda ecnebilerin yıkıcı faaliyetleriyle mücadelede ihtiyaç duyulduğunun sıklıkla belirtilmesine rağmen neticede gayrimüslimlere mahsus resmi okulların inşasında Dayiç ve Barbölüş örneklerindeki gibi nihai hamleler yapılmamış, malî sıkıntıların aşılması halinde dahi durum değişmemiştir.

Gayrimüslim ahalinin resmi okullara devamında lisan meselesi belirleyiciydi. Gayrimüslimlerin resmi idadilere devamında Lisân-ı Osmânîyi⁸⁶ bilmek ihtiyacı ve rüşdiye ile idadi gibi resmi okullardaki yabancı lisan eğitiminin eksikliği öne çıkmaktaydı. Vilayet idaresi de buna çözüm aramaktaydı. 1903'te vilayetteki okulların çoğunda yeni usulde eğitim verilmediğine, öğretmenlerin *sarıklı ve eski usulde eğitime* vakıf olmalarına işaretle özel okullara değinilmiştir. Bu nedenle Latin ahalinin çocuklarını resmi ibtidailere göndermedikleri vurgulanmıştır. Ancak, bu çocuklar mevcut irâde-i seniyye icabınca idadilere kabul edilebileceklerdi. Latin çocuklarına mahsus olarak teşkil edilecek iptidailere Hristiyan öğretmenler tayin edilirse bu sağlanabilecekti. Yani açılacak gayrimüslim ibtidailerinin eğitim dili Türkçe, öğretmenleri Hristiyan olacaktı. Böylece gayrimüslim çocukları rüşdiye eğitimleri ardından resmi idadilere girebilecek, ahali de Türkçe öğrenmiş olacaktı. İşkodra vilayetinin değerlendirmeleri Sâdaret'ten Maarif Nezareti'ne iletilerek buna ilişkin müsaade ve bütçe istenmiştir. Maarif Nezareti'nin cevabı zaten Dayiç ve Barbölüş'te üç okulun inşasına müsaade edildiği ve gerekli bütçenin de sağlandığı şeklindeydi.⁸⁷ Ancak açıklandığı üzere buradaki okullar inşa edilmemiştir.

Vilayetin gayrimüslim çocuklara mahsus okul inşası girişimleri bunlarla sınırlı değildi. 1905'te İşkodra'da Müslüman ve gayrimüslim çocukların birlikte istifade edebilecekleri dârülsanayi açılacaktı. Bina için gereken 100.000 kuruş İşkodra fırka-yı askeriyesiyle Yanya vilayeti bütçelerinden ayrılmıştı. Sâdaret'ten Dahiliye ve Maliye Nezaretlerinin bilgilendirilmesi ardından vilayetin Maarif Nezareti'nden talepleri olmuştur. Buna göre dârülsanayi için gereken para İşkodra'nın Buyana ve Bahçelik Köprüleri hasılatından, aslında Drin ve Kir Nehirlerinde yapılacak bentlerin tamirine harcanacak miktardan, diğer bazı gelirlerle İşkodra fırka-yı askeriyesinin bütçesinden temin edilecekti. Nitekim vilayette bu okula duyulan ihtiyaç gayet açıktı. Bahsedilen

⁸⁵ BOA, *MF.MKT*, 756/40, 6 Rabiulevvel 1321 (2 Haziran 1903), 3 Ramazan 1321 (23 Kasım 1903), 24 Kanunuevvel 1319 (6 Ocak 1904).

⁸⁶ 1867'ye kadar rüşdiyeler Müslümanlara mahsustu. Vatandaşlar arasında ayırım yapıldığı baskılarıyla Türkçe bilmek şartıyla gayrimüslimler de devam edebilecekleri. 1869 Nizamnamesinde her 100 haneden ibaret cemaate rüşdiye açılacaktı. İdadilere, Müslüman ve gayrimüslimler birlikte devam edebileceklerdi. (Kodaman, 1999:93,115)

⁸⁷ BOA, *BEO*, 1983/148699, 23 Şevval 1318 (23 Ocak 1903); BOA, *BEO*, 2004/150259, 18 Şevval 1320 (18 Ocak 1903), 21 Zilkade 1320 (19 Şubat 1903).

meblağın okulun tesisinde kullanılmasına nezaretten izin istenmiştir.⁸⁸ Lakin bahsedilen okulun tesisin Dayiç ve Barbölüş gibi sadece teşebbüste kalmıştır.

Dayiç ve Barbölüş köylerinde Latin Piskoposun okul açmak talebi üzerine vilayet maarif idaresinin resmi gayrimüslim okulları açmak girişimine benzer durum Akçahisar kazasındadır. Draç polis komiserliğinin yaptığı inceleme neticesinde 1908'de Akçahisar'a bağlı Milot köyü ile Kışla nahiyesinde Katolik papazların ikamet ettikleri yerde üç-dört seneden beri ruhsatsız şekilde açılmış iki okul bulunmaktaydı. Buradaki eğitim İtalyanca ve Arnavutçaydı. Öğrencilerin kullandığı kitaplar ücretsiz dağıtılmakta ve her birisine ayda ya da iki ayda bir yarımşar Napolyon hediye⁸⁹ verilmekteydi. Bahsedilen köylerde ve civarında resmi okul yoktu. Ahalinin defalarca maarif komisyonlarına şikayetlerine rağmen bu eksiklik giderilmemişti. Diğer yandan Kışla nahiyesi merkezi Kurbin köyü kilisesindeki Katolik rahipleri Müslüman ve Katolik çocuklarına aynı anda eğitim vermekteydi.⁹⁰ Bu nedenle buralarda bir an evvel resmi ibtidailer açılmalıydı.⁹¹ Draç Polis komiseri İbrahim Efendi'nin önerileri Draç mutasarrıflığından vilayet vasıtasıyla nezarete iletilmiştir. Ruhsatsız Katolik okullarının teftişiyle bu gibi durumlara mahal verilmemesi ve resmi okulların inşasına nezaretten müsaade istenmiştir. Ancak resmi okul açılmak istenen köylerde öncelikle binaların inşası gerektiğinden, öğretmenler de temin edilmeden vilayetin maaş tahsisi talebi reddedilmiştir.⁹²

Maarif Nezareti yukarıda bahsedilen Katolik papazların ruhsatsız şekilde açtıkları okulu ayrıca değerlendirilmiştir. Buna göre İškodra vilayetinden 30 Aralık 1907'de vilayetteki özel okullara dair gönderilen raporda ruhsatsız olmalarından dolayı bu okullar yoktu. Ancak ruhsatsız şekilde okul açılması ve faaliyetlerini sürdürmesi uygun değildi. Eğer bu okullar gerekliyse mevcut nizamnamelerle değerlendirilerek sorumluluklarını yerine getirmeleri halinde ruhsat verilecekti. Ancak kesin bir ifadeyle okulların sorumlularından teminat alınarak okullarda Arnavutça tadrise müsaade edilmeyecekti. Vilayet idaresinin buna aykırı hareketlere tesadüf etmesi halinde hızlıca nezareti bilgilendirmesi ve buna müsaade edilmemesi gerektiği bildirilmiştir. Nezaret ve müfettişliğin ifadesinde okullara ruhsata verilmesi ve ruhsatlarında Arnavutça eğitim veremeyeceklerinin *kesin ve açık* bir şekilde belirtilmesi vurgulanmıştır.⁹³

Sonuç

Avusturya, İtalya ve Fransa Devletleri'nin İškodra vilayetinin Katolik ahali üzerinde himaye tesisi amacıyla eğitim faaliyetleri bulunmaktaydı. Benzer şekilde kiliseler ve okullar vasıtasıyla erken dönemlerden itibaren eğitim faaliyetlerini yaygınlaştırmış ve gelişmiş okulları bulunan Rumların da etkinlikleri görülmekteydi. Aslında vilayet nüfusu değerlendirildiğinde Ortodoksların hem gayrimüslim hem de toplam nüfus içerisindeki oranlarına nazaran okul sayıları dikkat çekmektedir. Ortodoksların okullaşma oranlarındaki başarıdan olsa gerek vilayetteki ecnebi okullarının tamamı Katoliklere mahsustu. Ayrıca vilayetteki Katolik nüfusun ihtiyaç duyduğu okulların vilayetin kuzeyindeki Ortodoks baskıya karşı bir hat oluşturması düşüncesiyle ecnebi devletler tarafından desteklendiği söylenebilir. Böylelikle Fransa ve bilhassa İtalya ile Avusturya'nın Katoliklere mahsus

⁸⁸ BOA, *BEO*, 2585/193826, 9 Zilkade 1322 (15 Ocak 1905), 23 Rabiulevvel 1323 (28 Mayıs 1905).

⁸⁹ Öğrencileri teşvik amacıyla Avusturya'nın açtığı okullarda uygulanmaktaydı. (Olgun, 2016:142)

⁹⁰ BOA, *MF.MKT*, 1048/39, 6 Muharrem 1326 (9 Şubat 1908).

⁹¹ Vilayette resmi okullardaki öğretmenler yılda beş altı ay ki aylık 40-50 kuruşa denk maaş alabilmekteydi. Gayrimüslimler gibi resmi okulların yokluğunda Bektaşılık de yaygınlaşmaktaydı. Buna mahal vermemek için bölgede resmi okullar açılmalıydı. Bk. BOA, *MF.MKT*, 1099/30, 21 Kanunuevvel 1323 (3 Ocak 1908).

⁹² Nezaretin değerlendirmesinde Katoliklerin faaliyetlerine karşı okul açılmak istenen köyler ve hane sayıları Bulçuş 51, Doşe 38, Cezit 48, Borizane 61, Çukt ve Majan 43 ve Kitam 75 olarak sıralanmıştır. Bk. BOA, *MF.MKT*, 1099/30, 24 Zilhicce 1325/28 Ocak 1908, 17 Muharrem 1326 (20 Şubat 1908).

⁹³ BOA, *MF.MKT*, 1040/44, 8 Muharrem 1326 (11 Şubat 1908), 17 Muharrem 1326 (20 Şubat 1908).

ecnebi okullarını tesise ve Katolik gayrimüslim okullarını yaygınlaştırmaya çalıştığı düşünülebilir. Nitekim bu yaklaşım vilayetin demografik yapısına bakıldığında ecnebi devletler açısından daha anlaşılır bir hamleydi.

Vilayette özel okulların ya doğrudan ya da dolaylı olarak ecnebi devletler tarafından tesis edildiği, eğitim öğretim kadrolarının büyük kısmının ecnebi öğretmenlerden ve din adamlarından oluştuğu anlaşılmaktadır. Osmanlı eğitim sisteminin düzeltilmeye ve yeni usulde eğitim tekniklerinin tatbikine çalışıldığı dönemde genel bir değerlendirme ile bu özel okullarda resmi okullardan ileri düzeyde eğitim verilmekteydi. Nitekim hem resmi okul sayısındaki yetersizlik hem de bu okulların, çoğu zaman Osmanlı bürokrasisi tarafından ifade edildiği şekliyle, istenilen düzeye gelemeyişi özel okullara olan talebi arttırmaktaydı. Üstelik özel okullarda ahalinin önem atfettiği yabancı lisan öğretimi de mevcuttu. Bu ise özel okulların sadece gayrimüslim değil Müslüman ahali nezdinde de kabul görmesinin nedeniydi. Diğer yandan Osmanlı bürokrasisi sadece Müslüman çocuklarının değil *fesat yuvası* olarak gördükleri ecnebi okullarına gayrimüslim çocuklarının da devamından hoşnut değildi. Vilayet ve merkez idare caydırıcı önlemler almayı düşünmüşse de başarılı olamamıştır. Bunun için hem resmi gayrimüslim okulları açmaya çalışılmış hem de mevcut gayrimüslim okullarına maddi destek verilmiştir. Okullardan bazılarının tesisinde ihtiyaç duyulan paranın büyük kısmı hazineден ödenerek ecnebilerin bu okullarda nüfuz sahibi olmaları önlenmek istenmiştir.

Vilayet ve merkez idarenin özel okullar hakkındaki tedbirlerine ve yerinde tespitlerine rağmen istenilen başarı sağlanamamıştır. Bu da genel olarak Osmanlı eğitim sistemindeki eksikliklerle alakalıydı. Bu konuda özellikle vilayet maarif bütçesinin kısıtlılığı önemliydi. Vilayet maarif giderlerine merkez nezaret bütçesinden yapılan takviye ise genellikle yetersizdi. Bu sebepten vilayet idaresi özel okullar ve daha genel olarak eğitimle ilgili düşüncelerini hayata geçirememiştir. Nitekim Osmanlı yetkililerinin özel okullarla alakalı yaklaşım ve değerlendirmelerindeki haklılığı zamanla ortaya çıkmış, Tanzimat'ın Osmanlılık düşüncesinin vilayette tesisi mümkün olmamıştır. Vilayette, bilhassa şehir ve kasabalarda, gayrimüslimlerin devlete bağlılıkları zamanla azalmıştır. Bunda, özel okulların ve bu okullar vasıtasıyla yaygınlaştırılan düşüncelerin tesiri görmezden gelinemez.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâbîâlî Evrak Odası Evrakı (BEO)

Dahiliye Islahat (DH. TMIK.S)

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH.MKT)

Dahiliye Siyasi Evrakı (DH.SYS)

Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO)

Maarif Mektubi Kalemî (MF.MKT.)

Maarif Salnameleri (M.S)

M.S, 2. Defa', Matbaayı Amire, H. 1317 (1899-1900).

M.S, 3. Defa', Matbaayı Amire, H. 1318 (1900-1901).

M.S, 4. Defa', Matbaayı Amire, H. 1319 (1901-1902).

M.S, 6. Defa', Asır Matbaası, H. 1321 (1903-1904).

İşkodra Vilayet Salnameleri (İ. V. S)

İ. V. S, 2. Defa', Vilayet Matbaası, H. 1310 (1892-1893).

İ. V. S, 3. Defa', Vilayet Matbaası, H. 1312 (1894-1895).

İ.V.S, 4. Defa', Vilayet Matbaası, H. 1315 (1897-1898).

İ.V.S, 5. Defa', Vilayet Matbaası, H. 1316 (1898-1899).

Tetkik Eserler

- (1310-1311Sene-iDersiyeye-iMaliyesineMahsustur). (ty.). Maarif Nezareti Celilesi İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidaiyye, Rüşdiyye, İdadiyye, Aliyye. *ile Mekâtib-i Hususiyeye ve Ecnebiyyenin ve Dersaadet'te Tahriiri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcud Bulunan Kütüphanelerin İstatistiki*. Dersaadet: Matbaa-yı Amire.
- Akyıldız, A. (2003). Maârif-i Umûmiyye Nezâreti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 27, s. 273-274). içinde Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bardhi, A. (2009). *Müfettiş Davut Borıçı'nın Günlüğünde (1870-1877 Eğitim) İşkodra Vilayetinde Eğitim*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Clayer, N. (2013). *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*. (A. Berktaş, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğan, B. (2008). *Osmanlı'nın Son Döneminde Azınlık ve Yabancı Okullarında Eğitim ve Öğretim*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, (Cilt I-II). İstanbul: Eser Matbaası.
- Erken, İ. (2010). *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erken, İ. (2018, Kasım). İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarının Giderlerinin Temini. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, V(13), 69-81.
- Erken, İ. (2019). *Yanya Sancağının İdari Yapısı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ertuğrul, H. (1998). *Azınlık ve Yabancı Okulları Türk Toplumuna Etkisi*. İstanbul: Nesil Yayınevi.
- Fortna, B. C. (2005). *Mekteb-i Hümayûn Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*,. (P. Sıral, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Halis, İ. (2005). *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çabaları*. Konya: Serhat Kitabevi.
- Haydaroğlu, İ. (2006). Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullarda Denetim ve Cumhuriyet Dönemine Yansımaları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV(39), 149-160.
- Haydaroğlu, İ. P. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*. Ankara : Ocak Yayınları.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi; Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907* (Cilt 8). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koçak, C. (1985). Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 485-494). içinde İstanbul.
- Kodaman, B. (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Maarif-i Umumiye Nizamnamesi. (1289). *Düstur, Cilt 2(Tertip 1)*. Matbaa-yı Amire.
- Muzaffer, A., & Kevser, Ş. (2014). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Olgun, S. (2016). *Arnavutluk Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler (1878-1912)*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Olgun, S. (2017). Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Konsoloslarının Arnavutluk Coğrafyasındaki "Muzır Faaliyetlerine" Bazı Örnekler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, X(50), 245-255.
- Özcan, T. (2017). *Merkezi ve Modern Eğitim Kapsamında Osmanlı Gayrimüslim Cemaat ve Yabancı Okulları*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Sahillioğlu, H. (1993). Darphâne. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 8, s. 501-505). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. (O. Yener, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tarakçı, M. (2009). Fransisken ve Dominiken Tarikatları. A. Cevizci (Dü.) içinde, *Felsefe Ansiklopedisi* (Cilt 6, s. 829-833). Ankara: Ebabil Yayınları.
- Tozlu, N. (1991). *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tümer, G. (1993). Cizvitler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 8, s. 40-42). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Vahapoğlu, H. (1997). *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*. İstanbul : Milli Eğitim Bakanlığı.

THE KOSOVO CONFLICT AND NATO MILITARY INTERVENTION IN 1999**კოსოვოს კონფლიქტი და ნატო-ს სამხედრო ინტერვენცია 1999 წელს****LEVAN TARIELADZE**PhD student of History program at Batumi
Shota Rustaveli State University, Batumi, Georgia

ORCID: 0000-0001-8113-3347

l.tarieladze@bsu.edu.ge

+995577177029

Abstract

The end of the Cold War brought significant changes to the political map of the world. The Soviet Union collapsed, Germany was unified, and the ruling regimes in the countries of Eastern Europe changed. These processes were often peaceful, although bloodshed could not be avoided in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, where disintegration processes developed with unprecedented brutality and tragedy after the Second World War. A humanitarian disaster on ethnic and religious grounds in the middle of Europe shook the whole of Europe and the world.

Among Yugoslavia's wars, the Kosovo conflict stands out, which is a special and perhaps the most resonant event in world politics since the end of the Cold War. In 1999, after numerous attempts to resolve the extremely aggravating crisis diplomatically between the central government of Yugoslavia and the Serbian autonomous region of Serbia with a predominantly Albanian population, Kosovo, NATO made an unprecedented decision and, with a humanitarian motives, without a legal basis, waged military actions against the independent state Yugoslavia for 78 days. NATO managed to stop the humanitarian disaster with inhuman methods, while Serbia was unable to suppress Albanian separatism and lost its side within its recognized borders.

This crisis, with its precedents and consequences, had a great impact not only on the parties directly involved in it, but also on the home and foreign policies of completely different countries, including Georgia, therefore it deserves our special interest and attention.

Keywords: Kosovo Conflict, NATO Intervention, 1999

ლევან ტარიელაძე

დოქტორანტი, ისტორიის

სადოქტორო პროგრამა, ბათუმის შოთა რუსთველის

სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ბათუმი, საქართველო

ORCID: 0000-0001-8113-3347

L.tarieladze@bsu.edu.ge

+995577177029

აბსტრაქტი

„ცივი ომის“ დასრულებამ მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეიტანა მსოფლიოს პოლიტიკურ რუკაზე. საბჭოთა კავშირი დაიშალა, გერმანია გაერთიანდა, მმართველი რეჟიმები და პოლიტიკური სისტემები შეიცვალა აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში. აღნიშნული პროცესები ხშირ შემთხვევაში მშვიდობიანად მიმდინარეობდა, თუმცა სისხლისღვრის აცილება შეუძლებელი გახდა იუგოსლავიის სოციალისტურ ფედერაციულ რესპუბლიკაში, სადაც დეზინტეგრაციული პროცესები მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ არნახული სისასტიკითა და ტრაგედიებით განვითარდა. ევროპის შუაგულში ეთნიკურ და რელიგიურ ნიადაგზე განვითარებულმა ჰუმანიტარულმა კატასტროფამ შეძრა მთელი ევროპა და მსოფლიო.

იუგოსლავიის ომებიდან, გამორჩეულია კოსოვოს კონფლიქტი, რომელიც „ცივი ომის“ შემდგომი მსოფლიო პოლიტიკის განსაკუთრებული და შეიძლება ითქვას ყველაზე რეზონანსული მოვლენაა. 1999 წელს, იუგოსლავიის ცენტრალურ ხელისუფლებასა და უმეტესად ალბანელებით დასახლებულ სერბეთის ავტონომიურ მხარეს, კოსოვოს შორის უკიდურესად გამწვავებული კრიზისის დიპლომატიურად მოგვარების მრავალი მცდელობის ჩავარდნის შემდეგ, ნატო¹-მ მიიღო უპრეცედენტო გადაწყვეტილება და ჰუმანური მოტივით, საერთაშორისო სამართლებრივი საფუძვლების გარეშე, 78 დღის განმავლობაში საომარი მოქმედებები აწარმოა დამოუკიდებელი სახელმწიფოს, იუგოსლავიის წინააღმდეგ. საბოლოოდ, ნატო-მ არაჰუმანური მეთოდებით მოახერხა ჰუმანიტარული კატასტროფის შეჩერება, სერბეთმა კი ვერ შეძლო ალბანური სეპარატიზმის აღკვეთა და დაკარგა თავის საყოველთაოდ აღიარებულ საზღვრებში მოქცეული მხარე.

თავისი პრეცედენტებით და შედეგებით, ამ კრიზისმა დიდი გავლენა მოახდინა არა მარტო მასში უშუალოდ ჩართულ მხარეებზე, არამედ სრულიად სხვა ქვეყნების, მათ შორის საქართველოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკაზე, რის გამოც იმსახურებს ჩვენს განსაკუთრებულ ინტერესსა და ყურადღებას.

საკვანძო სიტყვები: კოსოვოს კონფლიქტი, ნატო-ს ინტერვენცია, 1999 წელი

შესავალი

¹ ნატო - ჩრდილოატლანტიკური ხელშეკრულების ორგანიზაცია

„ცივი ომის“ დასრულებამ მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეიტანა მსოფლიოს პოლიტიკურ რუკაზე. საბჭოთა კავშირი დაიშალა, გერმანია გაერთიანდა, მმართველი რეჟიმები შეიცვალა აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში. იდეოლოგიასთან ერთად აღნიშნულ პროცესებში ფიგურირებდა, და ზოგჯერ დომინირებდა, ნაციონალური კომპონენტი. ცხადია, ეს ყველაფერი ამერიკული პოლიტიკის გავლენის არეალის გაფართოების და რუსეთის უკან დახევის შედეგად იყო. აღნიშნული პროცესები ხშირ შემთხვევაში მშვიდობიანად მიმდინარეობდა, თუმცა, სისხლისღვრის აცილება შეუძლებელი გახდა იუგოსლავიის სოციალისტურ ფედერაციულ რესპუბლიკაში, ექვსი რესპუბლიკისგან (სერბეთი, ხორვატია, სლოვენია, ბოსნია და ჰერცეგოვინა, მონტენეგრო, მაკედონია) შემდგარ ცენტრალურევროპულ სახელმწიფოში, სადაც დეზინტეგრაციული პროცესები მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ არნახული სისასტიკითა და ტრაგედიებით განვითარდა. ევროპის შუაგულში ეთნიკურ და რელიგიურ ნიადაგზე განვითარებულმა ჰუმანიტარულმა კატასტროფამ შეძრა მთელი ევროპა და მსოფლიო.

„ცივი ომის“ პერიოდში იუგოსლავია კომუნისტური სახელმწიფო იყო, მაგრამ ვარშავის პაქტის სხვა ქვეყნებთან შედარებით, იგი საბჭოთა კავშირისგან, უფრო მეტი დამოუკიდებლობით სარგებლობდა. ექვსი რესპუბლიკის და ორი ავტონომიური პროვინციისგან (კოსოვო და ვოევოდინა - სერბეთის შემადგენლობაში) შემდგარ იუგოსლავიის სოციალისტურ ფედერაციულ რესპუბლიკაში არსებული ეთნიკური, ენობრივი და რელიგიური განსხვავებების მიუხედავად, იოსიპ ბროზ ტიტო ახერხებდა ამ სახელმწიფოს ერთიანობის შენარჩუნებას. იგი ქვეყანას გარდაცვალებამდე, 1980 წლამდე ედგა სათავეში. სიტუაცია დაიძაბა სერბი სლობოდან მილოშევიჩის მოსვლის შემდგომ, რომელმაც გადაწყვიტა გაეძლიერებინა სერბთა პოზიციები.

დეზინტეგრაციული პროცესები ყოფილი იუგოსლავიის ტერიტორიაზე თავიდანვე სისხლიანი დაპირისპირებების ფონზე წარიმართა. 1991 წელს დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს სლოვენიამ, ხორვატიამ და მაკედონიამ. 1992 წელს კი ბოსნია და ჰერცეგოვინამ. დამოუკიდებლობის გამოცხადებიდან მეორე დღესვე, სლობოდან მილოშევიჩმა გაგზავნა იუგოსლავიის სახალხო არმია სლოვენიაში, მაგრამ იმის გამო, რომ სლოვენია სერბეთს არ ესაზღვრება, სერბთა თემი სლოვენიაში შედარებით მცირერიცხოვანია და სლოვენის არმიაც კარგად იყო მომზადებული თავდაცვისათვის, ფართო მასშტაბიანი საომარი მოქმედებები არ წარმოებულა და ომმა სულ ათ დღეს გასტანა, რის შემდგომაც მხარეები დაზავდნენ. 1992 წელს კი სლოვენიის დამოუკიდებლობა აღიარეს ევროპულმა სახელმწიფოებმა. შედარებით უფრო მასშტაბური იყო ხორვატიის ომი, სადაც ხორვატები დაუპირისპირდნენ ადგილობრივ სერბებს, რომელთაც ცალკე რესპუბლიკის შექმნა მოისურვეს ხორვატიის ტერიტორიაზე. ამ ბრძოლაში ხორვატებმა თავდაუზოგავი ბრძოლისა და საერთაშორისო მხარდაჭერის ხარჯზე დამაჯერებლად გაიმარჯვეს, მაგრამ დანაკარგი ორივე მხრიდან ათასობით გარდაცვლილს, ათიათასობით დაჭრილსა და დევნილს შეადგენდა. სლოვენიისა და ხორვატიის შემდგომ იყო ბოსნიის ომი, რომელიც ყველაზე ჩახლართული და ხანგრძლივი აღმოჩნდა. ბოსნია და ჰერცეგოვინის რესპუბლიკაში 1991 წლისთვის 4,4 მლნ ადამიანი ცხოვრობდა, მათ შორის წარმოდგენილი იყო სამი დიდი ჯგუფი - ბოსნიელი მუსლიმები (44%), სერბები (31%) და ხორვატები (17%) (მოსახლეობის აღწერა ბოსნია და ჰერცეგოვინაში 1991 წელს - <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1991/pdf/G19914013.pdf>), რომლებმაც ქვეყანაში მიმდინარე დეზინტეგრაციული პროცესების კვალდაკვალ გადაწყვიტეს საკუთარი დამოუკიდებელი რესპუბლიკები შეექმნათ. ტერიტორიული დავების გამო მათ გააჩაღეს სასტიკი ბრძოლა ერთმანეთის წინააღმდეგ. ომი სამ წელიწადნახევრის განმავლობაში მასობრივი ეთნიკური წმენდით

მიმდინარეობდა და მხოლოდ 1995 წელს, ნატო-ს მყისიერი ჩარევის შედეგად დასრულდა დეიტონის შეთანხმებით.

სლოვენის, ხორვატიის და ბოსნიის ომების შემდეგ, საერთაშორისო საზოგადოების ყურადღების მიქცევის შანსი გაუჩნდათ სერბეთის ავტონომიურ მხარეში - კოსოვოში მცხოვრებ ეთნიკურ უმრავლესობას - ალბანელებს, რომლებიც თავიანთი სეპარატისტული მიზნების გამო ხშირად განიცდიდნენ რეპრესიებს იუგოსლავიის მთავრობის მხრიდან, რომელსაც სერბი სლობოდან მილოშევიჩი ედგა სათავეში. ალბანელებსა და სერბებს შორის დაპირისპირებამ კოსოვოში პიკს მიაღწია 1998 წლის თებერვალში და ფართომასშტაბიან შეიარაღებულ დაპირისპირებაში გადაიზარდა. იუგოსლავიის ომებიდან, თავისი სისასტიკით, მასშტაბურობითა და საერთაშორისო ჩართულობით, გამორჩეულია კოსოვოს მოვლენები, რომელიც „ცივი ომის“ შემდგომი მსოფლიო პოლიტიკის განსაკუთრებული და შეიძლება ითქვას ყველაზე რეზონანსული მოვლენაა. თავისი პრეცედენტებით და შედეგებით, ამ კრიზისმა დიდი გავლენა მოახდინა არა მარტო მასში უშუალოდ ჩართულ მხარეებზე, არამედ სრულიად სხვა ქვეყნების, მათ შორის საქართველოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკაზე, რის გამოც ის იმსახურებს ჩვენს ყურადღებას და ვფიქრობთ, საჭიროებს მეტ განხილვასა და შეფასებას, ქართულ სამეცნიერო სივრცეში.

მეთოდები

წინამდებარე ნაშრომში მოცემული საკითხის კვლევისას გამოყენებული იქნა ისტორიული შემეცნების და შედარებითი ანალიზის მეთოდები; კრიტიკულად იქნა გაანალიზებული საკვლევ თემასთან შეხებაში არსებული მონოგრაფიები, სამეცნიერო სტატიები, ანგარიშები და სხვა მნიშვნელოვანი დოკუმენტები, რომელთა შედარება და ანალიზი მნიშვნელოვანია მოვლენათა სიზუსტისა და ობიექტური შეფასებისათვის.

შედეგები

სამეცნიერო ლიტერატურასა და წყაროებზე დაყრდნობით, ნაშრომში დინამიურად არის გაანალიზებული „ცივი ომის“ დასასრულს, ყოფილი იუგოსლავიის ტერიტორიაზე განვითარებული დეზინტეგრაციული პროცესები, რაც საშუალებას იძლევა წარმოდგენა შეგვექმნას იმ დროისათვის იუგოსლავიაში არსებულ ზოგად პოლიტიკურ მდგომარეობაზე, რამაც თავისი გავლენა მოახდინა შემდგომში კოსოვოს კონფლიქტის განვითარებაზე.

სტატიაში ობიექტურადაა განხილული კოსოვოს კონფლიქტის განვითარების წინაპირობები, პროცესი და ჩართული მხარეების პოლიტიკური ინტერესები.

ნაშრომი ასევე საშუალებას იძლევა წარმოდგენა შეგვექმნას ამერიკის შეერთებული შტატების საგარეო პოლიტიკის ზოგიერთ თავისებურებაზე XX საუკუნის 90-ან წლებში.

მსჯელობა

სერბეთის ავტონომიურ მხარეში, კოსოვოში, რომელიც ისტორიულად საუკუნეების განმავლობაში სერბეთის ტერიტორიას წარმოადგენდა, 1998 წლის დასაწყისიდან მკვეთრად გამწვავებულმა კონფლიქტმა სწრაფად შეიძინა საერთაშორისო ხასიათი. მასში პირდაპირ ან ირიბად იქნენ ჩაბმულნი ევროპის და მსოფლიოს წამყვანი სახელმწიფოები, საერთაშორისო ორგანიზაციები, არასამთავრობო ჰუმანიტარული ორგანიზაციები და ა.შ. თუმცა კოსოვოს კრიზისის გადაწყვეტაზე მოქმედი მთავარი გარე ფაქტორი ამერიკის

შეერთებული შტატების პოლიტიკა იყო, რომელიც ნატო-ს მთავარ მამოძრავებელ ძალას წარმოადგენდა და „ცივი ომის“ დასრულების შემდგომ აღმოჩნდა ვითარებაში, სადაც მისი სამხედრო-ეკონომიკური განვითარება მნიშვნელოვნად აღემატებოდა სხვა ქვეყნებისას, რის გამოც ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა მიიღო მნიშვნელოვანი თავისუფლება თავის საგარეო პოლიტიკურ ქმედებებში და პოსტ-ბიპოლარული სამყაროს ლიდერ სახელმწიფოდ იქცა.

80-ანი წლების ბოლოს და 90-ანი წლების დასაწყისში ამერიკის შეერთებული შტატების პოლიტიკა იუგოსლავიის ტერიტორიაზე მიმდინარე კონფლიქტებთან დაკავშირებით ხასიათდებოდა გაურკვევლობით, რაც თავის მხრივ გამოწვეული იყო იმით, რომ „ცივი ომის“ დასრულების შემდეგ, გასარკვევი გახდა ამერიკის შეერთებული შტატების ახალი სამხედრო-პოლიტიკური სტრატეგია. აშშ-ს უნდა მოეხდინა საგარეო პოლიტიკური პრიორიტეტების გადახედვა და განესაზღვრა თავისი ახალი როლი ევროპასა და მსოფლიოში. მიუხედავად იმისა, რომ მსოფლიოში მოვლენები თითქმის აშშ-ის სასარგებლოდ მიმდინარეობდა, საჭირო იყო დიდი სიფრთხილის გამოჩენა საგარეო კურსის ცვლილებასთან დაკავშირებით. 1990-1991 წლებში ჯორჯ ბუშის ადმინისტრაცია იჭერდა ძალიან თავშეკავებულ პოზიციას იუგოსლავიის ფედერაციის შესაძლო დაშლასთან დაკავშირებით და საერთო ჯამში, ქვეყნების ტერიტორიული მთლიანობის შენარჩუნებას უჭერდა მხარს, რითაც ცდილობდა თავიდან აეცილებინა საზღვრების ცვლილებები ევროპაში, რაც საბოლოოდ ნეგატიურ გავლენას იქონიებდა ევროპულ უსაფრთხოებაზე. „ჩვენ ამ ომში არაფერი გვესაქმება“ - განაცხადა სახელმწიფო მდივანმა ჯეიმს ბეიკერმა (Bruce W. Jentleson, 2014:506). 1992 წლის საპრეზიდენტო კამპანიის მიმდინარეობისას პრეზიდენტობის კანდიდატმა ბილ კლინტონმა მწვავედ გააკრიტიკა ბუშის პოლიტიკა და პირობა დადო, რომ იქნებოდა გაცილებით აქტიური და პრინციპული ბალკანეთზე მიმდინარე კონფლიქტების მოგვარების საკითხში. თუმცა, პრეზიდენტის პოსტის დაკავების შემდგომ, უკან დაიხია. „ეს ნამდვილად ტრაგედიაა, მტრობა ეთნიკურ ჯგუფებს - ბოსნიელებს, სერბებსა და ხორვატებს შორის საუკუნეებია გრძელდება. ეს ნამდვილად ჯოჯოხეთური პრობლემაა“ - განაცხადა სახელმწიფო მდივანმა უორენ ქრისტოფერმა 1993 წელს ბოსნიაში მიმდინარე ეთნიკური წმენდის დროს (Bruce W. Jentleson, 2014:506). 1995 წლის შუაში ვითარების სიმწვავის უგულებელყოფა უკვე შეუძლებელი გახდა. გაეროსა და ევროკავშირს აღარ შეეძლოთ ეთნიკური წმენდის შეჩერება, რაც ნათლად გამოჩნდა ქალაქ სრებრენიცაში 7 ათასი ბოსნიელი მუსლიმის მასობრივი ჟლეტისას. კლინტონის ადმინისტრაციამ საბოლოოდ გააცნობიერა, რომ უკვე სხვა არჩევანი აღარ არსებობდა და საბოლოოდ ამერიკამ ლიდერობა იკისრა (Bruce W. Jentleson, 2014:507). ნატო-მ დაიწყო ინტენსიური საჰაერო თავდასხმების განხორციელება ბოსნიელი სერბების წინააღმდეგ. პრეზიდენტ კლინტონისა და მისი ადმინისტრაციის წამყვანი დიპლომატის, ევროპის საკითხებში აშშ-ს სახელმწიფო მდივნის თანაშემწის, რიჩარდ ჰოლბრუკის შუამავლობამ სამშვიდობო მოლაპარაკებების წარმატებით დასრულებას მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი (Bruce W. Jentleson, 2014:507). მეომარ მხარეებს შორის 1995 წლის ნოემბერში აშშ-ს ქალაქ დეიტონში, სამხედრო ბაზაზე მიღწეული იქნა შეთანხმება, რამაც დაასრულა ბოსნიის ხანგრძლივი ომი.

1990-ანი წლების ბოლოს მსოფლიოს ყურადღება მიპყრობილი იყო სერბეთის ერთ-ერთ მხარეზე, კოსოვოზე. კოსოვოს მოსახლეობის 90%-ს შეადგენდნენ ეთნიკურად ალბანელები, რომელთა უკმაყოფილება, სერბეთის ნაციონალისტური მთავრობის მხრიდან დისკრიმინაციული მოპყრობის გამო, სულ უფრო იზრდებოდა. აღსანიშნავია, რომ 1989 წლამდე, კოსოვოს მხარეს გააჩნდა ფართო ავტონომია სერბეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაში. მაგრამ, 1989 წელს, სერბეთის პრეზიდენტმა სლობოდან მილოშევიჩმა, ალბანელების მზარდი სეპარატისტული განწყობის გამო, გააუქმა კოსოვოს ავტონომიური

სტატუსი და დაუქვემდებარა იგი ბელგრადის უშუალო მმართველობას, რამაც ადგილობრივი ალბანელების აღშფოთება გამოიწვია. როდესაც 1997 წელს ალბანეთის ფინანსურ კრახს ეროვნული არმიის დაშლა მოჰყვა, მისი იარაღის დიდი ნაწილი კოსოვოს ეთნიკურ ალბანელთა რადიკალურმა ფრთამ - „კოსოვოს განთავისუფლების არმიამ“ შეიძინა. როგორც კი „კოსოვოს განთავისუფლების არმიამ“ ღიად მოითხოვა კოსოვოს გამოყოფა სერბეთისგან, სლობოდან მილოშევიჩი კოსოვოელთა აჯანყების ჩახშობას სერბული, ნახევრად გასამხედროებული ძალების საშუალებით შეეცადა, რომელთაც, ალბანელების დაშინების გზით, მათ მიერ ქვეყნის დატოვების იძულება ევალებოდათ (უილიამ რ. ქილორი, 2015:696). სიტუაციამ კულმინაციას მიაღწია 1998 წელს, როდესაც სერბ პოლიციელებსა და „კოსოვოს განთავისუფლების არმიის“ მებრძოლებს შორის ღია კონფლიქტის შედეგად, დაიღუპა 1500-მდე ადამიანი, ხოლო 400 ათასამდე ადამიანი იძულებული გახდა დაეტოვებინა თავიანთი მუდმივი საცხოვრებელი (ჩიტაძე, 2008). ამ შემთხვევაში აშშ და ნატო უფრო მყისიერად ჩაებნენ ომში, ვიდრე ეს ბოსნიაში მოხდა. 1998 წლის 7 მარტს აშშ-ს სახელმწიფო მდივანმა მადლენ ოლბრაიტმა განაცხადა: „ჩვენ არ ვაპირებთ დავდგეთ გვერდით და ვუყუროთ, როგორ აკეთებს სერბეთის ხელისუფლება იმას, რასაც დიდი ხანია ვეღარ აკეთებს ბოსნიაში“ (მადლენ ოლბრაიტის განცხადება 07/03/1998). 1998 წლის 12 აგვისტოს გავრცელდა ნატო-ს გენერალური მდივნის, ხავიერ სოლანას განცხადება, სადაც აღნიშნული იყო რომ კოსოვოში სამხედრო დაპირისპირებისა და მშვიდობიანი მოსახლეობის მიმართ ძალადობის გაგრძელების შემთხვევაში ჩრდილოატლანტიკური ალიანსი იძულებული იქნებოდა დაეგეგმა შესაძლო სამხედრო-სამშვიდობო ოპერაციები კრიზისის აღმოფხვრის მიზნით (ხავიერ სოლანას განცხადება). აშშ-ს გამოცდილმა დიპლომატმა, იმ დროისათვის აშშ-ს სპეციალურმა წარმომადგენელმა იუგოსლავიაში რიჩარდ ჰოლბრუკმა 1998 წლის 13 ოქტომბერს მილოშევიჩთან დროებით შეთანხმებას მიაღწია, რომლის მიხედვითაც, კოსოვო სერბეთის რეგულარული არმიის ნაწილებმა დატოვეს, თუმცა კოსოვოელთა დაშინების პოლიტიკის გასაახლებლად, ეთნიკურ სერბთა შეიარაღებული დაჯგუფებები კოსოვოში დარჩნენ (უილიამ რ. ქილორი, 2015:696). ამასთანავე, 24-25 ოქტომბერს ნატო-ს მაღალჩინოსნები, გენერლები უესლი კლარკი და კლაუს ნაუმანი ბელგრადში შეხვდნენ პრეზიდენტ მილოშევიჩს და ცდილობდნენ დაერწმუნებინათ ძალადობის შეჩერების აუცილებლობაში. აღსანიშნავია, რომ აშშ-ს და ნატო-ს დიპლომატიურმა აქტიურობამ დროებითი შედეგი გამოიღო და საბრძოლო მოქმედებები შედარებით შენედა, მაგრამ სიტუაცია კვლავ უკიდურესად დამაბული იყო. 1999 წლის დასაწყისიდანვე დაპირისპირებამ ახალი ძალით იფეთქა. იუგოსლავიის პოლიციაზე „კოსოვოს განთავისუფლების არმიის“ თავდასხმის შედეგად დაიღუპა 4 სერბი პოლიციელი, რის საპასუხოდაც 1999 წლის 15 იანვარს მორიგი ტრაგედია დატრიალდა კოსოვოს ერთ-ერთ სოფელ რაჩაკში, სადაც სერბებმა ალბანელთა მასობრივი მკვლელობა მოაწყვეს, რასაც 45 სამოქალაქო პირი შეეწირა. ობიექტურობისთვის უნდა აღინიშნოს, რომ „კოსოვოს განთავისუფლების არმია“ სერბებზე არანაკლები არაადამიანური მეთოდებით მიმართავდა საპასუხო ზომებს. მასიური მკვლელობები, მასიური გაუპატიურებები და ეთნიკური წმენდა ორივე მხრიდან ყოველდღიურობად იქცა, მაგრამ ძალთა უთანასწორობის გამო, ცხადია ყოველივე ეს ალბანელებზე ბევრად უფრო მძიმედ აისახებოდა. იუგოსლავიის ხელისუფლების არაადამიანური პოლიტიკის გატარების ფონზე ნატო-ში სულ უფრო სერიოზულად განიხილებოდა ძალის გამოყენების ალტერნატივა, რისთვისაც ალიანსის შესაბამის სამხედრო სტრუქტურებში სერიოზული სამხედრო მზადება დაიწყო, მაგრამ სამხედრო სამზადისის მიუხედავად, აქცენტი კვლავ კეთდებოდა კრიზისის პოლიტიკურ მოგვარებაზე. აშშ-ნატო-ს აქტიურობისა და საერთაშორისო ზეწოლის შედეგად, ბელგრადის ხელისუფლება იძულებული გახდა განეხლებინა მოლაპარაკებები კოსოვოელ ალბანელებთან (ჩიტაძე, 2008.) მოლაპარაკებათა პროცესი საფრანგეთის ქალაქ

რამზუიეში გაიმართა 1999 წლის თებერვალში. რამზუიეში მილოშევიჩი დათანხმდა კოსოვოელი ალბანელების მოთხოვნას კოსოვოს პოლიტიკურ მომავალთან დაკავშირებით რეფერენდუმი ჩატარებულიყო 3 წლის შემდეგ, მაგრამ კოსოვოში ალბანელთა დიდი უმრავლესობისა და ბოლო წლებში ალბანელებსა და სერბებს შორის გამძაფრებული ეთნიკური ზიზღის გათვალისწინებით, აღნიშნული რეფერენდუმი უდავოდ კოსოვოს დამოუკიდებლობის მომხრეთა გამარჯვებით დასრულდებოდა. სერბეთის პრეზიდენტმა უარი თქვა შეთანხმების სამხედრო დებულებებზე, რომლის მიხედვითაც შეთანხმების შესრულებაზე ზედამხედველობისათვის კოსოვოში ნატო-ს სამშვიდობო ძალები უნდა განლაგებულიყო, რის გამოც მოლაპარაკებები ჩაიშალა (უილიამ რ. ქილორი, 2015:697). მარტის თვეში ნატო-მ არაერთხელ გააფრთხილა იუგოსლავიის ხელისუფლება, რომ თუკი არ შეწყვეტდა სამხედრო ოპერაციებს კოსოვოში და არ დათანხმდებოდა რამზუიეში შეთავაზებულ წინადადებებს, ნატო იძულებული იქნებოდა დაეწყო სამხედრო ოპერაცია, მაგრამ მილოშევიჩმა ყურად არ იღო ეს მოწოდებები, ნატო-ს მხრიდან შესაძლო თავდასხმასთან დაკავშირებით ქვეყანაში საგანგებო მდგომარეობა გამოაცხადა და დაიწყო სამხედრო რესურსების მობილიზება, რის საპასუხოდ 1999 წლის 24 მარტს ნატო-მ მიიღო გადაწყვეტილება ოპერაცია „გაერთიანებული ძალების“ (Operation „Allied Force“) დაწყების შესახებ და იუგოსლავიის სამხედრო ობიექტების წინააღმდეგ საჰაერო რეიდების განხორციელება სხდომის დამთავრებიდან რამდენიმე საათში დაიწყო. სამხედრო ოპერაციის მთავარ მიზნად დასახელდა იუგოსლავიის სამხედრო პოტენციალის შესუსტება და აქედან გამომდინარე, კოსოვოში ჰუმანიტარული კატასტროფის საშიშროების მასშტაბების შემცირება (ჩიტაძე, 2008). ნატო-ს თვითმფრინავებმა 78 დღის განმავლობაში, მთელი სერბეთის მასშტაბით, სამხედრო სამიზნეებისა და სამოქალაქო ინფრასტრუქტურის წინააღმდეგ ათი ათასამდე დაბომბვითი ოპერაცია განახორციელეს. სწორედ ამ დროს სერბულმა ნახევრადსამხედრო დაჯგუფებებმა კოსოვოს ეთნიკური ალბანელების წინააღმდეგ ეთნიკური წმენდის უღმობელი კამპანია გააქტიურეს. საჰაერო დაბომბვების კამპანია 10 ივნისს დასრულდა, როდესაც მილოშევიჩმა თანხმობა განაცხადა კოსოვოდან იუგოსლავიის სამხედრო ძალების გაყვანაზე, ამასთანავე კოსოვოში ნატო-ს სახმელეთო ძალების განლაგებაზე (უილიამ რ. ქილორი, 2015:697). 1999 წლის 10 ივნისს გაეროს უშიშროების საბჭომ მიიღო 1244-ე რეზოლუცია, სადაც იგი მიესალმა იუგოსლავიის საკავშირო რესპუბლიკის მიერ კოსოვოს კრიზისის დარეგულირების პრინციპების მიღებას, მათ შორის მიმართულს ძალადობის შეწყვეტისა და სამხედრო კონტინგენტის გაყვანისაკენ (გაერო-ს უშიშროების საბჭოს რეზოლუცია 1244).

აღსანიშნავია, რომ ოპერაცია „გაერთიანებული ძალები“ იყო არასანქცირებული და მიმდინარეობდა საერთაშორისო სამართლის ნორმების დარღვევით, გამომდინარე იქედან, რომ მასზე არ იყო მიღებული გაეროს უშიშროების საბჭოს შესაბამისი გადაწყვეტილება და ვერც იქნებოდა მიღებული რუსეთისა და ჩინეთის წინააღმდეგობის გამო. ამგვარი მდგომარეობიდან გამომდინარე აშშ-მ და ნატო-მ მიიღეს გადაწყვეტილება, ევროპის შუაგულში ჰუმანიტარული კატასტროფის თავიდან აცილების მოტივით საერთაშორისო სამართლებრივ ნორმებზე მაღლა ჰუმანური პრინციპები დაეყენებინათ. გაეროს გენერალურმა მდივანმა კოფი ანანმა მკაცრად გააკრიტიკა აშშ-ნატო-ს ერთობლივი ქმედება იმ მიზეზით, რომ „გაეროს უშიშროების საბჭო შეიარაღებული ძალების გამოყენების ლეგიტიმაციის ერთადერთი წყაროა“, თუმცა ამასთანავე აშკარაა, რომ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში გაერომ ვერ მოახერხა ადამიანის უფლებების მასობრივი დარღვევების აღკვეთა, რაც ასევე წარმოადგენს გაეროს არსებობის ერთ-ერთ საფუძველს. კოსოვოს საკითხი რომ წინააღმდეგობრივი იყო, დამოუკიდებელი საერთაშორისო კომისიის დასკვნამაც აჩვენა. კომისიამ აშშ-ნატო-ს ერთობლივი ოპერაცია ერთი მხრივ არალეგალურად მიიჩნია, იმ მიზეზით, რომ იგი არ მიყვებოდა გაეროს ქარტიის მიერ

დადგენილ წესებს, ხოლო, მეორე მხრივ, ეს ინტერვენცია გაამართლა ამავე ქარტიაში განსახიერებული პრინციპებიდან და ნორმებიდან გამომდინარე (THE KOSOVO REPORT).

დასკვნა

კოსოვოს კრიზისი 1998-1999 წლებში იყო ერთ-ერთი ყველაზე სასტიკი და არაპუმანური პროცესი ევროპის ტერიტორიაზე მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ. შედეგებმა გვაჩვენა, რომ სერბეთის ხელისუფლებამ ვერ მოახერხა ადეკვატური, გონივრული პოლიტიკური ნაბიჯების გადადგმა ალბანური სეპარატიზმის აღსაკვეთად და დაკარგა თავის საყოველთაოდ აღიარებულ საზღვრებში მოქცეული მხარე, ნატო-მ კი არაპუმანური მეთოდებით, საერთაშორისო ნორმებისა და პრინციპების უგულვებელყოფით მოახერხა ჰუმანიტარული კატასტროფის შეჩერება და „გაიმარჯვა ულამაზოდ“².

ცივი ომის დასრულებისა და სოციალისტური ბანაკის დაშლის შემდგომ, აშკარა იყო ამერიკული გავლენის არეალის გაფართოების პროცესი ევროპაში, რასაც რუსეთი ვერ უპირისპირდებოდა და იძულებული იყო დაეხია უკან. სერბეთის პრეზიდენტმა სლობოდან მილოშევიჩმა „წინა გაკვეთილებიდან“, განსაკუთრებით ბოსნიაში ნატო-ს ინტერვენციიდან, ვერაფერი ისწავლა და გაიმეორა იგივე შეცდომები. ვფიქრობთ, ქვეყნის ინტერესებიდან გამომდინარე სლობოდან მილოშევიჩს უნდა დაეწყო საგარეო პოლიტიკური პრიორიტეტების შეცვლა და იმ მომენტისათვის ეკონომიკურად და პოლიტიკურად დასუსტებული რუსეთის ნაცვლად, დასავლურ სამყაროსთან თანამშრომლობაზე ეფიქრა, რისი დასაწყისიც მოლაპარაკებების პირობებზე დათანხმება იქნებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ პირობების ნაწილი მიუღებელი იყო, სერბეთის ხელმძღვანელობამ იმ მომენტისათვის ვერ გააცნობიერა, რომ სხვა არჩევანი უბრალოდ არ ქონდათ და „ერთმორწმუნე“ რუსეთი ვერ დაიცავდა. მილოშევიჩი ვერ გათავისუფლდა რუსეთის გავლენისგან, რომელიც ცხადია არასდროს ურჩევდა დათანხმებოდა აშშ-ს რაიმე წინადადებას. დიპლომატიური შეთანხმების შემთხვევაში კი შესაძლოა, პროცესი მინიმალურად მაინც განვითარებულიყო სერბეთის სასარგებლოდ და ქვეყანა არ დამდგარიყო იმ კატასტროფული შედეგის წინაშე, რასაც საკუთარ, საყოველთაოდ აღიარებულ ტერიტორიაზე კონტროლის დაკარგვა წარმოადგენს.

1998-1999 წლებში სერბეთის მხრიდან დაშვებული შეცდომების ყველაზე მძიმე შედეგი კი 2008 წელს დადგა, როდესაც კოსოვოს დამოუკიდებლობა აღიარა ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა და დღეისათვის უკვე სხვა, 100-ზე მეტმა სახელმწიფომ.

„კოსოვოს კრიზისმა“ და კოსოვოს დამოუკიდებლობის აღიარების პრეცედენტმა კატასტროფული გავლენა იქონია საქართველოზეც. 2008 წელს რუსეთ-საქართველოს ომის შემდეგ, რუსეთმა აფხაზეთი და ე.წ. სამხრეთ ოსეთი დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად აღიარა. რიგი ფაქტობრივი გარემოებების გამო კოსოვოს კონფლიქტი მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა აფხაზეთისა და ცხინვალის რეგიონის კონფლიქტებისგან, კერძოდ, კოსოვოში სერბებმა განახორციელეს გენოციდი სეპარატისტულად განწყობილი ალბანელების მიმართ, მაშინ, როდესაც აფხაზეთსა და ცხინვალის რეგიონში რუსეთის სამხედრო მხარდაჭერის შედეგად, აფხაზმა და ოსმა სეპარატისტებმა მოუწყვეს გენოციდი ქართველ ხალხს. სწორედ ამ ფაქტმა მიანიჭა რუსეთის ქმედებას აგრესორის ხასიათი, რის გამოც მას მთელი ცივილიზებული სამყარო გამოეხიზა. მიუხედავად ამ პრინციპული განსხვავებისა, რის გამოც მიუღებელია აღნიშნული კონფლიქტების, როგორც აბსოლუტურად იდენტურ მოვლენებად განხილვა, რუსეთის პრემიერ-მინისტრის, ვლადიმერ პუტინის მთავარი არგუმენტი აფხაზეთისა და ე.წ. სამხრეთ ოსეთის აღიარებასთან დაკავშირებით იყო: „თუკი კოსოვოს დამოუკიდებლობის

² Winning Ugly: NATO's War to Save Kosovo, Ivo H. Daalder, Michael E. O'hanlon. 2000.

ალიარება შეიძლება, რატომ არ შეიძლება აფხაზეთის და ოსეთის ალიარება?” (В. Путин: Почему Косово....). საბოლოოდ აშკარაა, რომ დიდ სახელმწიფოთა ინტერესებს ძალიან დიდი გავლენა აქვს პატარა სახელმწიფოებში ეთნიკურ-რელიგიური კონფლიქტების როგორც განვითარებაზე, ასევე მათ საბოლოო გადაწყვეტაზე, ვინაიდან პატარა ქვეყანაში დაპირისპირებული მხარეები ყოველთვის ცდილობენ მოიპოვონ ძლიერი მხარდამჭერები ქვეყნის გარეთ. ის ქვეყნები კი, რომლებსაც შესწევთ უნარი ჩაერიონ სხვა ქვეყნების შიდა საქმეებში, ვერ უძლებენ ცდუნებას იკისრონ მომრიგებლის თუ არბიტრის როლი მათი სტრატეგიული ინტერესების შესაბამისად.

ბიბლიოგრაფია:

- chit'adze, n. (2008). *nat'o - chrdiloat'lant'ik'uri aliansi msoplioshi mshvidobisa da st'abilurobis mtavari garant'i*. (ჩიტაძე, ნ. (2008). *ნატო - ჩრდილოატლანტიკური ალიანსი მსოფლიოში მშვიდობისა და სტაბილურობის მთავარი გარანტი*). <http://www.nplg.gov.ge/greenstone3/library/collection/civil2/document/HASH0145bbf28998d7ab063f0899?p.s=TextQuery&ed=1> – (წვდომის თარიღი 05.04.2021)
- uiliam r. kilori. (2015). *meotse sauk'unis msoplio : saertashoriso ist'oria 1900 ts'lidan. ivane javakhishvilis sakhelobis tbilisis sakhelmts'ipo universit'et'is gamomtsemloba*, (უილიამ რ. ქილორი. (2015). *მეოცე საუკუნის მსოფლიო: საერთაშორისო ისტორია 1900 წლიდან*. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა).
- Bruce, W. (2014). *Jentleson - American Foreign Policy*, Fifth Edition.
- Ivo H. Daalder, Michael E. O'hanlon. (2000). *Winning Ugly: NATO's War to Save Kosovo*.
- Гуськова, Е.Ю. (2013). *Агрессия НАТО 1999 года против Югославии и процесс мирного урегулирования*. — Москва: Индрик,
- THE KOSOVO REPORT*. (2000). OXFORD UNIVERSITY PRESS. - <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/6D26FF88119644CFC1256989005CD392-thekosovoreport.pdf> - (წვდომის თარიღი 30.03.2021).
- Madeleine Albright's statement 07/03/1998* - <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/kosovo/etc/cron.html> – (წვდომის თარიღი 05.04.2021).
- United Nations Resolution 1244* - <https://unmik.unmissions.org/united-nations-resolution-1244> - (წვდომის თარიღი 30.03.2021).

NATO Secretary General Javier Solana's statement 12/08/1998 -
<https://www.nato.int/docu/update/1998/9808e.htm> - (წვდომის თარიღი 30.03.2021).

Population description in Bosnia and Herzegovina in 1991 -
<https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1991/pdf/G19914013.pdf> (წვდომის
თარიღი 10.03.2021_.

Путин, В.: Почему Косово можно получить независимость, а Абхазию и Осетию нельзя?
<http://www.nedelia.lt/world/4996-v.putin-pochemu-kosovo-mozhno-poluchit.html>
(წვდომის თარიღი 20.03.2021).

NOTES ABOUT THE PAINTERS OF GEORGIAN MANUSCRIPTSქართული ხელნაწერი წიგნის მომხატველთა შესახებ¹**ELENE MACHAVARIANI**

Main Scholar of K. Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts
 Doctor of Art History
 ORCID:0000-0001-7867-8418
elmachavariani9@gmail.com
 +995551567641

IA GACHECHILADZE

Senior Scholar of K. Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts
 Doctor of Philology
 ORCID:0000-0002-0083-107X
iagachechiladze@yahoo.com
 +995599007245

KETEVAN TATISHVILI

Senior Scholar of K. Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts
 Doctor of Philology
 ORCID:0000-0002-8398-9795
ketevantatishvili@hotmail.com
 +995577721070

NATIA KHIZANISHVILI

Scholar of K. Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts
 PhD student, St. Andrew the First-called Georgian University of Patriarchate of Georgia
 ORCID:0000-0002-0612-8182
n.khizanishvili@gmail.com
 +995514997797

Abstract

Following article reviews the work of painters of Georgian manuscripts and the terms related to the manuscript illustrations. Names of painters are rarely mentioned in testaments-writings of Georgian manuscripts due to their humility and modesty. Basically, there are known some testaments of scribes, where narration occurs by the mouth of a commissioner. The commissioner used to be on the foreground, as beautiful writing and manuscript adornment greatly depended on the commissioner's taste and ability.

---

¹კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით პროექტის [NFR-19-9031] „ქართული ხელნაწერი წიგნის მომხატველ ოსტატთა შემოქმედება (X-XIX სს.)“ ფარგლებში

There are only a few names of painters indicated in testaments-writings of manuscripts. The painter of Jruchi I Gospel, Theodore (H-1660, 940) is known from the testaments-writings of manuscripts; Matthew the painter (A-496) is mentioned alongside a culminating head jewellery of the Gospel of Matthew in one of the Gospels of the XIII century; Michael Korreseli (A-1335, XII-XIII CC), who illuminated the Gospel of Vani, ordered by Queen Tamar in the Constantinople; Avgaroz Bandaisdze is named a painter in the testament of the XIV century Gospel etc.

The scribe would also perform illumination of the manuscript. The fact that a scribe-calligrapher was also educated in painting is confirmed by the testament of the scribe-calligrapher Avgaroz Bandaisdze in the XIV century "Paracliton" (A-575).

In later times, the family dynasties of calligraphers (Tumanishvili, Mikadze, Bedismtserlishvili, Gabashvilis, Meskhishvili) were formed, where calligraphic art, artistic illumination of texts and tradition of composing historical documents would pass to generations.

The identification of the scribe and artist is based on the close compositional connection between the text and illumination, in particular when text breaks through the ornamental adornment, when scribe's testament is artistically engaged, relates to the adornment or when capital letter illumination grows into the head jewellery. On the basis of the artistic-stylistic characterization, professional miniaturists and artist-decorators (composing ornaments) are distinguished, whose works associate with folk artifacts.

After the identification of the scribe and the artist, plenty of names of unknown painters were added to the gallery of Georgian masters.

Keywords: Manuscript, Painter, Artist, Family Dynasties

ელენე მაჭავარიანი

კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის მთავარი მეცნიერ
თანამშრომელი

ხელოვნებათმცოდნეობის მეცნიერებათა დოქტორი

ORCID:0000-0001-7867-8418

elmachavariani9@gmail.com

+995551567641

ია გაჩეჩილაძე

კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის უფროსი
მეცნიერ თანამშრომელი

ფილოლოგიის დოქტორი

ORCID:0000-0002-0083-107X

iagachechiladze@yahoo.com

+995599007245

ქეთევან ტატიშვილი

კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის უფროსი
მეცნიერ თანამშრომელი

ფილოლოგიის დოქტორი

ORCID:0000-0002-8398-9795

ketevantatishvili@hotmail.com

+995577721070

ნათია ხიზანიშვილი

კ. კველიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის მეცნიერ თანამშრომელი, საქართველოს საპატრიარქოს წმ. ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის დოქტორანტი,

ORCID:0000-0002-0612-8182

n.khizanishvili@gmail.com

+995514997797

აბსტრაქტი

წინამდებარე ნაშრომში განხილულია ქართული ხელნაწერი წიგნების მომხატველი ოსტატების შემოქმედება და მოხატულობასთან დაკავშირებული ტერმინები. მომხატველთა სახელების მოხსენიება მათი თავმდაბლობისა და მოკრძალების გამო ქართულ ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერებში იშვიათია. ძირითადად, ცნობილია გადამწერთა ანდერძები, სადაც თხრობა ხშირად მიმდინარეობს დამკვეთის პირით. დამკვეთი იყო წამოწეული წინა პლანზე, რადგანაც მის გემოვნებასა და შეძლებაზე იყო დამოკიდებული ხელნაწერის ლამაზად წერა თუ შემკობა.

ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერებში მხოლოდ რამდენიმე მომხატველის სახელია მითითებული. ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერებიდან ცნობილია ჯრუჭი I ოთხთავის მომხატველი თევდორე (H 1660 , 940წ.); XIII საუკუნის ერთ-ერთ ოთხთავში მათეს სახარების დამაგვირგვინებელი თავსამკაულის გასწვრივ მათე მხატვარია მოხსენიებული (A496); თამარ მეფის მიერ კონსტანტინეპოლში დაკვეთილი ვანის სახარების მომხატველი მიქაელ კორესელია (A1335 XII-XIII სს.); XIV საუკუნის ოთხთავის ანდერძში მომხატველად დასახელებულია ავგაროზ ბანდაისძე და ა. შ.

გადამწერი ხელნაწერის მოხატულობასაც ასრულებდა. გადამწერი-კალიგრაფი რომ მხატვრობაშიც განსწავლული იყო, ამას ადასტურებს კალიგრაფისა და მომხატველის ავგაროზ ბანდაისძის ანდერძი XIV საუკუნის „პარაკლიტონში“ A 575.

მოგვიანო ხანაში ჩამოყალიბდა კალიგრაფთა საგვარეულო დინასტიები (ბედისმწერლიშვილების, თუმანიშვილების, გაბაშვილების, მესხიშვილების, მიქაძეების), რომლებშიც შთამომავლობით გადადიოდა კალიგრაფიული ხელოვნება, ტექსტების მხატვრული გაფორმებისა და ასევე ისტორიული საბუთების შედგენისა და შესრულების ტრადიცია.

გადამწერისა და მხატვრის იდენტიფიკაცია ეყრდნობა ტექსტისა და მოხატულობის მჭიდრო კომპოზიციურ კავშირს, კერძოდ, როცა ტექსტი შეჭრილია ორნამენტულ შემკულობაში, როცა გადამწერის ანდერძი მხატვრულად უკავშირდება შემკულობას ან როცა მთავრული ასოს მოხატულობა შეჭრილია თავსამკაულში. მხატვრულ-სტილისტური დახასიათების საფუძველზე გამოირჩევიან პროფესიონალი მინიატიურისტები და მხატვარ-დეკორატორები (ორნამენტების შემსრულებელნი), რომელთა შემოქმედება ხალხურ ნიმუშებს უკავშირდება.

გადამწერისა და მხატვრის იდენტიფიკაციის შედეგად ქართველ ოსტატთა გალერეას შეემატა მრავალი, დღემდე უცნობი მხატვრის სახელი.

საძიებო სიტყვები: ხელნაწერი, მომხატველი, მხატვარი, საგვარეულო დინასტიები.

შესავალი

მომხატველთა სახელების მოხსენიება მათი თავმდაბლობისა და მოკრძალების გამო ქართულ ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერებში იშვიათია. ძირითადად, ცნობილია გადამწერთა ანდერძები, სადაც თხრობა ხშირად მიმდინარეობს დამკვეთის პირით. დამკვეთი იყო წამოწეული წინა პლანზე, რადგანაც მის გემოვნებასა და შეძლებაზე იყო დამოკიდებული ხელნაწერის ლამაზად წერა თუ შემკობა. ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერებში მხოლოდ რამდენიმე მომხატველის სახელია მითითებული.

ქართული ხელნაწერი წიგნის მომხატველ ოსტატთა შემოქმედების საკითხი არაერთხელ წამოჭრილა ქართველი მეცნიერების წინაშე (იხ.: ივ. ჯავახიშვილი, პალეოგრაფია, თბილისი, 1949; რ. შმერლინგი, ქართულ ხელნაწერთა მოხატულობის ნიმუშები, თბილისი, 1940; ვ. ბერიძე, ძველი ქართველი ოსტატები, თბილისი, 1967; ელ. მაჭავარიანი, ძველ ქართულ ხელნაწერ წიგნთა შემკულობის აღმნიშვნელი ზოგიერთი ტერმინის შესახებ, პალეოგრაფიული ძიებანი, II, თბილისი, 1969, გვ.108-116; ელ. მაჭავარიანი, გადამწერსა და მხატვარს შორის შრომის განაწილების საკითხისათვის ხელნაწერი წიგნის მხატვრული კომპოზიციის შექმნის დროს, მრავალთავი IV, თბილისი, 1975, გვ.15-33; ელ. მაჭავარიანი, გადამწერთა როლი შუა საუკუნეების მოხატულ ხელნაწერთა შექმნაში (გერმანულ ენაზე) ჟურნალი „ბიზანტინისტიკა, 1992, N 42, ვენა, გვ. 229-232; ელ. მაჭავარიანი, მხატვრულად გაფორმებული ქართული ხელნაწერი: შრომის ორგანიზაციის ზოგიერთი საკითხისათვის, მრავალთავი XXII; თბილისი, 2007, გვ.352-364; ია გაჩეჩილაძე, ქართულ ხელნაწერთა ამაგდარნი: მწიგნობარ-კალიგრაფი ალექსი მესხიშვილები, 2011).

თუმცა, ერთი მხრივ, ახალი მასალის გამოვლენამ, მეორე მხრივ, მასალის მრავალფეროვნებამ, ახალი ასპექტებით გაანალიზების აუცილებლობამ საჭირო გახადა ახალი კვლევის ჩატარება.

მეთოდები. ჩვენი კვლევა ემყარება ხელოვნებათმცოდნეობით, ფილოლოგიურ, ისტორიულ, ტექსტოლოგიურ-კოდიკოლოგიურ, იკონოგრაფიულ-შედარებით და მხატვრულ-სტილისტურ კვლევის მეთოდებს.

შედეგები. ხელნაწერის მხატვრული და პალეოგრაფიული თავისებურებების შესწავლის საფუძველზე გაირკვა რა შუა საუკუნეების წიგნის შემსრულებელთა -გადამწერსა და მხატვარს- შორის შრომის განაწილების საკითხი, საშუალება მოგვეცა მთელ რიგ შემთხვევაში მხატვარი და გადამწერი ერთ პიროვნებად მიგვეჩნია. გადამწერისა და მხატვრის იდენტიფიკაციის შედეგად კი ქართველ ოსტატთა გალერეას შეემატა მრავალი, დღემდე უცნობი მხატვრის სახელი.

მსჯელობა. შუა საუკუნეების ხელით გადაწერილი წიგნის შექმნაში მრავალი ოსტატი იღებდა მონაწილეობას. ხელნაწერი წიგნის შექმნა ან, როგორც ივ. ჯავახიშვილი მიუთითებდა, „წიგნის შემზადება“ მეტად რთული პროცესი იყო. იგი დახელოვნებულ ოსტატთა ერთობლივი შრომის შედეგი იყო. თითოეული ოსტატი ანდერძ-მინაწერებში შესაბამისი ეპითეტით მოიხსენიება. ეტრატის ანუ საწერი მასალის შემქმნელს „ეტრატა“ ეწოდებოდა, გადამწერს - „მწერალი“, ამკინძავს - „მმოსველი“, ყდის მომჭედელს- „ოქრომქანდაკებელი“ ან „ოქრომჭედელი“, ქაღალდის დამამზადებელს-„მლესავი“.

რაც შეეხება მხატვრის ეპითეტებს, რამდენიმე შეიძლება დავასახელოთ. მხატვრის სახელწოდებები დროთა განმავლობაში იცვლებოდა. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, ხელნაწერი წიგნის გამფორმებელი თავის თავს იშვიათად მოიხსენიებდა. როგორც ჩანს, მოკრძალებისა თუ თავმდაბლობის გამო ისინი თავიანთ სახელებს ხშირად მიფარვით გვამცნობენ: ორნამენტულ ხვეულებში აქსოვდნენ ან საიდუმლო დამწერლობით გამოსახავდნენ. მაგალითად, ჯრუჭის I ოთხთავის (H 1660, 936-940 წწ.) თავფურცელზე ჯვრის გამოსახულების

ზემოთ (1v) მოთავსებულია ასომთავრულით შესრულებული ორი მინაწერი თევდორე „კამარათამწერალისა“, რომელთაგან ერთი (მარჯვენა მხარეს) კრიპტოგრამულად არის დაწერილი და იკითხება სარკეში. „კამარათამწერალი“ მხატვარ თევდორეს ეწოდება იმიტომ, რომ მის მიერ შესრულებული მახარებელთა გამოსახულებანი და განკურნების სცენები კამაროვან ჩარჩოებშია მოთავსებული.

„წერა“ ზმნა ადრეულ ხანაში ფართო ცნების აღმნიშვნელი იყო. ტაძრის მომხატველებსაც „ტაძრის მწერალნი“ ეწოდებოდათ (სვანური მრავალთავი A 19, X ს). საინტერესოა, რომ ფერებით ხატვას დღესაც შემორჩა ტერმინი „ფერწერა“.

ჯრუჭი II ოთხთავში (XII ს. H1667) ერთ-ერთ მინიატიურაზე (180v) ქრისტეს სავარძელზე მხატვრის მიქაელის წარწერა ნუსხურით, ტექსტის მეღნიტ, მცირე ზომის ასოებით შესრულებული, ძნელად გასარჩევია ორნამენტისაგან.

XIII ს. ოთხთავში მათე მახარებლის თავსამკაულის გასწვრივ წარწერაა „მათე მხატვარი“.

თამარ მეფის მიერ კონსტანტინეპოლში დაკვეთილი ოთხთავის (XII-XIII სს. A 1335) ბოლოს ბერძენი მომხატველის მიქაელ კორესელის ანდერძია ბერძნულად, სადაც იგი „ოქროთმწერლად“ მოიხსენიება: „ქ. ოქროთი მოიწერა ეს წიგნი მიქაელ ოქროთმწერლის კორესელის მიერ“.

იენაშის ოთხთავში (XIII ს. დაცულია მესტიის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში) იოანეს სახარების გრეხილ ორნამენტში ფერადი ასოებით ჩაქსოვილ ანდერძში იონა მოიხსენიება, როგორც „მოქმედი“ ანუ, როგორც სულხან-საბა ორბელიანი განმარტავს, „მქმნელი“, „შემქმნელი“ (ორბელიანი, 1991:509) „ქრისტე, ძეო და სიტყუაო ღმრთისაო, შეუნდენ ფრიად ცნობილსა ამისსა მოქმედსა იონას“ (191r),- კვითხულობთ იონას ანდერძში. მოქმედის ტერმინით გადამწერიც და მომქედელიც იწოდებოდა. მაგ., დავით კურაპალატის ჯვრის მომქედველი ოსტატის წარწერაში კვითხულობთ: „ასათ, ამის მოქმედი“.

XIV ს. ოთხთავის (H2125) მომხატველის ავგაროზ ბანდაისძის ანდერძი მოთავსებულია ერთ-ერთი კამარის ქვემოთ (3v): „ესე ოთხნი მახარებელნი და ზემოთ კამარანი დაიხატნეს ჳელითა ავგაროზ ბანდაისძისათა“.

XV ს. ოთხთავის (A 845) მახარებელთა გამოსახულებების შემსრულებელი ანანია მიუთითებს: „ამისა მხატვარსა ანანიას შეუნდვენს ღმერთმან“.

მოგვიანო ხანაში მხატვართან დაკავშირებით იხმარება ტერმინი „ველოანი“, მაგალითად, ალექსი მესხიშვილი- გადამწერი და მომხატავი -თავის თავს უწოდებს „ველოან მხატურის მღვდლის ძედ“ (იგულისხმება გრიგოლ მხატვარი).

XVII-XIX საუკუნეების საქართველოში ჩამოყალიბებულია დახელოვნებულ კალიგრაფთა საგვარეულო დინასტიები (ბერიძე, 1967). ისინი, ძირითადად, სასულიერო პირები იყვნენ. მუშაობდნენ ასევე მდივანმწიგნობრებად ქართველ მეფეთა კარზე, ხელნაწერების გარდა ადგენდნენ და წერდნენ ისტორიულ საბუთებსაც. საგვარეულო დინასტიების წარმომადგენლები ცნობილი მხატვრებიც იყვნენ. მათ მიერ შესრულებული ხელნაწერი ტექსტები გამოირჩეოდნენ არა მარტო დახვეწილი კალიგრაფიული ხელოვნებით, არამედ ხელნაწერი გვერდების მხატვრული გაფორმებით, ტექსტს ამკობდნენ თავსამკაულებით, მთავრული ასოებით, მინიატიურებით, რომლებიც მაღალ მხატვრულ დონეზე იყო შესრულებული.

კალიგრაფ-მომხატველთა საგვარეულოს დინასტიებიდან მრავალი ხელოვანი შეიძლება დავასახელოთ: ბედისმწერლიშვილები: იესე, ნათანაელი; გაბაშვილები: ზაქარია, ოსე, იოანე; თუმანიშვილები: ეგნატი, იესე, დავით; მესხიშვილები: გრიგოლი, ალექსი, დავით, სოლომონი, გიორგი, მიხეილ, ტარასი (გაჩეჩილაძე, 2011; ქუთათელაძე, 1959:17-20); მიქაძეები: გაბრიელ,

ნიკოლოზ, ზაქარია. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მესხიშვილები ანჩისხატის დეკანოზები იყვნენ, ხოლო მიქამეები- სიონის ტაძრისა. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მამიდან შვილზე გადასული ხელოვანება ადრეული ასაკიდან მჟღავნდებოდა. ალექსი მესხიშვილმა 17 წლის ასაკში გადაწერა ჟამნი (S 1096) (კაჭახიძე, 2019:297-310).

ხელნაწერი წიგნის შექმნის რთულ პროცესში ხელოვან-ოსტატთა შორის გადამწერისა და მომხატველის მჭიდრო ურთიერთკავშირი შეიძლება აღინიშნოს. გადამწერი შეიძლება წიგნის მომხატველიც იყოს (მაჭავარიანი, 1975:15-33).

აღსანიშნავია, რომ მოხატული ქართული ხელნაწერი წიგნების შექმნაში დიდი როლი გადამწერს ეკუთვნის. ეს, უპირველეს ყოვლისა, გამოიხატება იმაში, რომ დამკვეთის მოთხოვნილებების შესაბამისად, გადამწერი მოხატული ხელნაწერის არქიტექტონიკას ქმნის. მხატვრული ანსამბლის შემადგენელი ელემენტების ჩამოყალიბებაში, კერძოდ, მათი ფორმატის, ტექსტთან ურთიერთობის, შემადგენელი ელემენტების ადგილის განსაზღვრაში გადამწერს დიდი როლი ენიჭება. გარდა ამისა, იგი განსწავლული იყო იკონოგრაფიული სქემების შერჩევაში. მრავალი მინიატიურით დასურათებულ ხელნაწერებში, კერძოდ, როცა მინიატიურები ტექსტში იყო ჩართული, როცა ისინი შინაარსის შესაბამის ადგილებში იყო განთავსებული, გადამწერს უნდა განესაზღვრა კომპოზიცია განთავსდებოდა სიგანეზე (მაგ., შობის სცენა), თუ ვერტიკალურად (მაგ., ჯვარცმის სცენები).

გადამწერის მხატვრად მიჩნევა მეტად შრომატევადი სამუშაოს შედეგია. გადამწერის იდენტიფიკაცია ხდება მაშინ, როდესაც ტექსტი შემკულობის ელემენტებთან მჭიდრო კომპოზიციურ ურთიერთობაშია. არის შემთხვევები, როცა საზედაო ასოები შეჭრილია ტექსტში, როცა დაწერილი სტრიქონები შემოწერენ საზედაო ასოებს ან თავსამკაული უშუალოდ ტექსტთან არის დაკავშირებული, გადამწერი მომხატველად შეიძლება მივიჩნიოთ. XIV ს. ერთ-ერთ ხელნაწერში ავგაროზ ბანდაისძის ანდერძში მითითებულია, რომ იგი სხვადასხვა ხელობასთან ერთად დაუფლებულია წერასაც და მხატვრობასაც.

შეიძლება ჩამოვყალიბოთ გადამწერისა და მხატვრის იდენტიფიკაციასთან დაკავშირებული ესოდენ რთული პროცესები მრავალ მოხატულ ხელნაწერში. როცა ცნობილია გადამწერის ანდერძი, საჭიროა ორიგინალებზე მუშაობის შედეგად გამოვლინდეს ზემოაღნიშნული ნიშნების საფუძველზე, გადამწერი რომ მხატვარიც არის.

გადამწერ-მომხატველთა შორის გამოირჩევიან მხატვარ-დეკორატორები და მხატვარ-მინიატიურისტები. პირველ შემთხვევაში ისინი ასრულებენ ორნამენტულ შემკულობას, მეორე შემთხვევაში, მინიატიურების შემსრულებლები არიან. როდესაც ხელნაწერში ორი სხვადასხვა სახის ინიციალები გვხვდება, ეს შესაძლებლობას იძლევა გადამწერის ორი სხვადასხვა ხელი განვასხვავოთ. თითოეული ოსტატი თავის მიერ გადაწერილ ტექსტს ამკობს (იხ. A87, S 425, H1669 ხელნაწერები). მაგალითად, მიქაელ მოდრეკილის საგალობელთა კრებულში (S 425) ორი ოსტატის ხელს გამოვარჩევთ: მიქაელის მეტად მტკიცე და ზუსტი კალიგრაფიული ხელით დაწერილ ტექსტს შეესაბამება ასევე დახვეწილი ოსტატობით შესრულებული საზედაო ასოები და თავბოლოსამკაულები, ხოლო მეორე, კერძოდ, ეფრემის გადაწერილ ტექსტს უფრო მდარე შესრულების საზედაო ასოები ამკობს.

გადამწერ-დეკორატორი ანდერძს ასრულებს ტექსტის ხელითა და ტექსტის მელნიით და უკავშირებს ორნამენტულ ნახატს, რომლის კონტურებიც ასევე ტექსტის მელნითვეა შესრულებული. XIII ს. ხელნაწერის (A 136) თავფურცელზე ჯვრის ქვემოთ გრიგოლის ანდერძია გამოხატული: „ლოცვა ყავთ ფრიად ცოდვილისა გლახ გრიგოლისათვის“; მარტვილის ოთხთავის XI ს. ნუსხურით გადაწერილ ტექსტში გადამწერის, არსენის, ანდერძი- „არსენი, უფალო, შეიწყალე“- უკავშირდება პოსტამენტზე შედგმულ მოხატულ საზედაო ასო

„დონს“ (170r), რომელიც მდიდრულად შემოსილ ხელს უჭირავს; იენაშის ხელნაწერში ფსალმუნის ტექსტი (იხ. ფსალ.103), რომელშიც ლაპარაკია ვეშაპზე, ჩაწერილია ვეშაპის გამოსახულებაშივე (125r), რომელიც ლუკას სახარების თავსამკაულში ნახევარწრიულ ზოლს ქმნის. იონა გადამწერმა მოხატვის პროცესში გაიაზრა შინაარსი და ვიზუალურად გამოხატა იგი. ანალოგიურ შემთხვევას ვხვდებით მოქვის ოთხთავში (Q 902, 1300 წ.), რომელშიც ოსტატმა ტექსტის შინაარსის შესაბამისად საზედაო ასოს მოხატულობა ვეშაპის მიერ იონას შთანთქმის სცენით გამოხატა (269v).

რაც შეეხება გადამწერ-მინიატიურისტებს, ე.ი. როცა გადამწერი მინიატიურებს ასრულებს, გამოვარჩევთ 1300 წლით დათარიღებული მოქვის ოთხთავის (Q 902) ოსტატ ეფრემს, ლარგვისის ზატიკის (A 25) ოსტატ ბარნაბას, ჯრუჭი II (H 1667) ხელნაწერის გადამწერს და ერთ-ერთ მომხატველს მიქაელს, XVII საუკუნის ვეფხისტყაოსნის (H 599) გადამწერს და მომხატველს მამუკა თავაქარაშვილს, რომელმაც თავისი პორტრეტი რამდენიმე მინიატიურაზე გამოხატა.

დასკვნა. ჩვენი ძველი ოსტატები შრომობდნენ რუდუნებით, დაუღალავად და თავიანთ ანდერძ-მინაწერებში ყოველთვის დიდ იმედს გამოთქვამდნენ, რომ მათი ნაშრომი დარჩებოდა შთამომავლობას. ხელნაწერის მხატვრული და პალეოგრაფიულ თავისებურებების შესწავლის საფუძველზე გაირკვა რა შუა საუკუნეების წიგნის შემსრულებელთა -გადამწერსა და მხატვარს- შორის შრომის განაწილების საკითხი, საშუალება მოგვეცა მთელ რიგ შემთხვევაში მხატვარი და გადამწერი ერთ პიროვნებად მიგვეჩნია. გადამწერისა და მხატვრის იდენტიფიკაციის შედეგად კი ქართველ ოსტატთა გაღერებას შეემატა მრავალი, დღემდე უცნობი მხატვრის სახელი.

გამოყენებული ლიტერატურა

- beridze, v.(1967). *dzveli kartveli ost'at'ebi*, tb., gamomtsemloba “metsniereba” (ბერიძე, ვ. (1967). *ძველი ქართველი ოსტატები*. თბ., გამომცემლობა „მეცნიერება“).
- gachechiladze, I. (2011). *kartul khelnats'erta amagdarni*, tb., gamomtsemloba “nekeri” (გაჩეჩილაძე, ი. (2011). *ქართულ ხელნაწერთა ამაგდარნი*, თბ., გამომცემლობა „ნეკერი“).
- k'ach'akhidze, r. (2019). *dekanoz aleksi meskhishvilis mokhat'uli khelnats'eri ts'ignebi*, tb., mrvaltavi. N 26. (კაკაჩიძე, რ. (2019). *დეკანოზ ალექსი მესხიშვილის მოხატული ხელნაწერი წიგნები*. თბ., მრავალთავი N 26).
- kutateladze, I.(1959). *sulkhan-saba orbelianis miniat'iuruli p'ort'ret'i da misi shemsrulebeli aleksi meskhishvili*, tb., *sabch'ota khelovneba*, N10 (ქუთათელაძე, ი. (1959). სულხან-საბა ორბელიანის მინიატიურული პორტრეტი და მისი შემსრულებელი ალექსი მესხიშვილი. თბ., *საბჭოთა ხელოვნება*, N10).
- mach'avariani. el. (1975). *gadamt'sersa da mkhat'vars shoris shromis ganats'ilebis sak'itkhisatvis khelnats'eri tsi'gnis mkhat'vruli komp'ozitsiis shekmnis dros*, tb., *mrvaltavi* N 4. (მაჭავარიანი, ელ. (1975). გადამწერსა და მხატვარს შორის შრომის განაწილების საკითხისათვის ხელნაწერი წიგნის მხატვრული კომპოზიციის შექმნის დროს. თბ., *მრავალთავი* N 4).
- orbelian, s.s. (1991), *leksik'oni kartuli, avt'ograpuli nuskhebis mikhedvit moamzada, gamok'vleva da ganmart'ebata leksik'is sadziebeli daurto ilia abuladzem*, tb., gamomtsemloba “merani” (ორბელიანი ს.ს. (1991). *ლექსიკონი ქართული, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ*, თბ., გამომცემლობა „მერანი“).

THE STUDY OF GEORGIAN HISTORICAL COSTUMES BASED ON THE 16TH-CENTURY
OTTOMAN MATERIAL SOURCES¹

მასალები XVI საუკუნის ოსმალური წყაროდან ქართული ისტორიული კოსტიუმის
შესწავლისათვის

Irina Ugrekheldze

PhD degree

N. Berdzenishvili Kutaisi State Historical Museum

Curator of the Embroidery and Textile Fund

Akaki Tsereteli State University

Academic doctor, Associate Professor

ORCID: 0000-0001-7982-9927

iugrekheldze@mail.ru

Nona Kartsidze

PhD in History

N. Berdzenishvili Kutaisi State Historical Museum

Akaki Tsereteli State University

Academic doctor, Assistant Professor

ORCID: 0000-0002-6148-4753

n.kartsidze@gmail.com

Eliso Chubinidze

Master

N. Berdzenishvili Kutaisi State Historical

Museum Science worker

Akaki Tsereteli State University, teacher

eliso-chubinidze@mail.ru

Abstract

The article aims at over-viewing foreign and especially Turkish (Ottoman) written sources to study historic Georgian costume. The article presents Georgian clothes and headwear depicted at the example of miniatures in the manuscript of the historical work "Secaatname" by Asaf Dal-Mehmed Chelebi which dates back to 1586. Mostly analyzed miniatures: "Alexander II of Kakheti in the presence of Osman Pasha – Lala Mustafa Pasha"; "The men of Erzurum attacked by Simon I of Kartli" and "The conquest of Tiflis by Özdemiroğlu Osman Pasha in the late sixteenth century". There are interesting parallels between clothes illustrated in Georgian written source and monumental and miniature painting. Finally, the probable existence of interesting materials in Turkish miniature painting is supposed to contribute to a future research on historic costumes.

Keywords: Historical costume, Ottoman manuscript – "Secaatname", Miniature painting, Sources, Hats.

---

¹ This research was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG) [grant number YS-19-806].

ირინა უგრეხელიძე

აკადემიური დოქტორი

ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის

ნაქარგობისა და ქსოვილების კურატორი;

ქუთაისის აკ. წერეთლის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ORCID: 0000-0001-7982-9927

iugrekhelidze@mail.ru**ნონა ქარციძე**

ისტორიის დოქტორი

ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის ადამიანური რესურსების

მართვისა და საზოგადოებასთან ურთიერთობის მენეჯერი;

ქუთაისის აკ. წერეთლის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ORCID: 0000-0002-6148-4753

n.kartsidze@gmail.com**ელისო ჩუბინიძე**

მაგისტრი

ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის

მეცნიერ თანამშრომელი;

ქუთაისის აკ. წერეთლის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის პედაგოგი

eliso-chubinidze@mail.ru**აბსტრაქტი**

სტატიაში დასმულია საკითხი ქართული ისტორიული კოსტიუმის კვლევისათვის უცხოური, კერძოდ თურქული (ოსმალური) წერილობითი წყაროს მნიშვნელობის შესახებ. განხილულია 1586 წლით დათარიღებული ასაფი დალ-მეჰმედ ჩელების ისტორიული თხზულების „შეჯაათნამე“ ხელნაწერის მინიატურებზე გამოსახული ქართველთა სამოსი და თავსაბურავები. გავლებულია პარალელი ქართულ წერილობით წყაროებსა და მონუმენტურ და მინიატურულ ფერწერაში ასახულ სამოსთან. დასასრულ გამოთქმულია მოსაზრება თურქულ მინიატურულ ფერწერაში ისტორიული კოსტიუმის კვლევისათვის საინტერესო მასალების სავარაუდო არსებობის შესახებ.

საკვანძო სიტყვები: ისტორიული კოსტიუმი, „შეჯაათნამე“, მინიატურა, წყაროები, თავსაბურავი.

Introduction

Historical costume represents one of the most significant monuments of spiritual and artistic heritage of the nation of Georgia. It's the fundamental part of Georgian traditional

clothing introduced today, which got a new image in the mid 18th century as a result of long-term evolution of the historical costume.

In order to study the history of Georgian Costume, it's expedient to get aware of its evolutionary process, the dynamics of its development, which shall undoubtedly be based on various sources. In this respect, the role of foreign written sources composed of real textual and visual information regarding the clothes from the past seems to be of great importance.

Nowadays, European and Russian sources containing this kind of information are thoroughly studied, especially, records and fundamental papers of the famous travelers, missionaries, ambassadors and scholars - Giosafat Barbaro, Arcangelo Lamberti, Don Cristoforo de Castelli, Alexei Yevlev, Nikifor Tolochanov, Jean Chardin, Joseph Pitton de Tournefort, Johann Anton Gldenstdt and others. Unfortunately, Ottoman sources encompassing information about the historical costume isn't familiar to the Georgian scientific sources.

The miniatures of the book of Valor "Secaatname" by Asafi Dal Mehmed elebi that date back to 1586, seem to be of great interest. The manuscript is currently preserved at Istanbul University, while a copy is in Topkapi Palace (Eravci, 2006).

"Secaatname" is an extensive poem depicting the Iran-Ottoman War of 1578-85. The main purpose of this war was to gain influence over the Caucasus, and it resulted in the redistribution of the territories of our country, which was already divided into counties and split between two huge superpowers.

The author of the work, Asafi Dal Mehmed elebi was the historian of the Ottoman Empire and the personal secretary of the great Ottoman commander Osman Pasha. He himself was an eyewitness to the battles and made daily recordings. His work is considered one of the historical sources describing this war and occupies an important place not only in historiography but also from the joint of Geography, Biography, Folklore, Art (miniature art), Strategy, Politics and Sociology's perspective. Thus, the source contains a lot of interesting material for researchers from different fields (Eravci, 2009).

Methods

The main objective is not to discuss the vicissitudes of the war, but to analyze the Georgian dress and headwear through the various scenes presented in the miniatures of the manuscript in pursuit of their relevance to Georgian written and fine art sources.

The miniature paintings have been discussed from a historical point of view through the context since it encompasses significant verbal information, in certain case- an image of a historical costume.

In order to thoroughly investigate the subject of analysis, the following methods have been applied- Historical descriptive method (for the analysis of illustrative materials) Historical-comparative method (for identification of historical figures and comparison with Georgian analogues); Method of artistic-stylistic analysis; e.g. The "traditional" method, which is a synthesis of the researcher's intuition and positive knowledge of the subject; A practical method based on the personal experience of the researcher; Synthesis method - to formulate and report the results of the analysis.

Discussion and Results

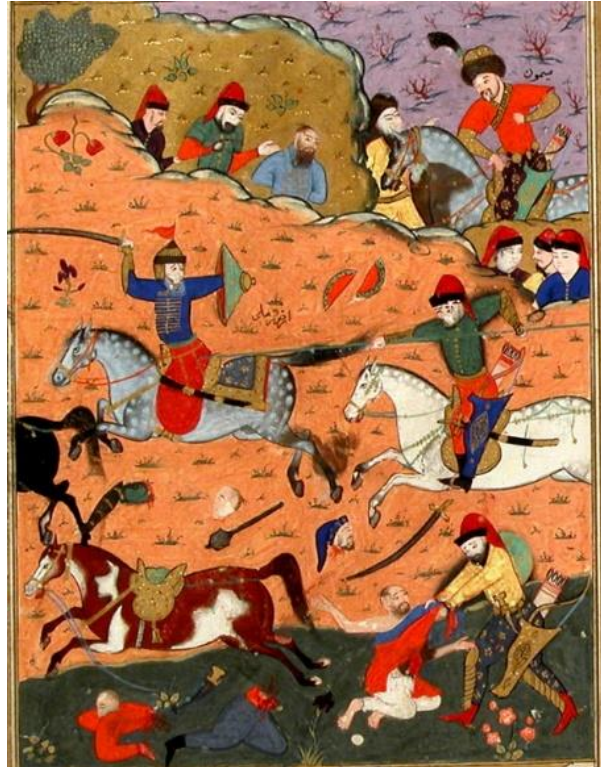
The original version of the work is decorated with 88 miniatures. The dignity of the manuscript is that separate indispensable elements of the story are conveyed in pictorial

miniature. Unfortunately, we do not know exactly the identity of the author (or authors) of the miniatures. According to the Turkish publisher Mehmet Arif, the manuscripts of “Secaatname” are works of Ottoman miniature art, but at the same time an Iranian artist working in the Ottoman court had also taken part in the illustration process.

From this angle, we are mainly interested in the clothing and hats of Georgian historical figures and warriors which are presented in some miniatures: "Alexander II of Kakheti in the presence of Osman Pasha – Lala Mustafa Pasha, the autumn of 1578" (Çelebi, 1586:20); "The men of Erzurum attacked by Simon I of Kartli" (Çelebi, 1586:109) and "The conquest of Tiflis by Özdemiroğlu Osman Pasha in the late sixteenth century" (Çelebi, 1586:19) (Fig. 1).

a

b

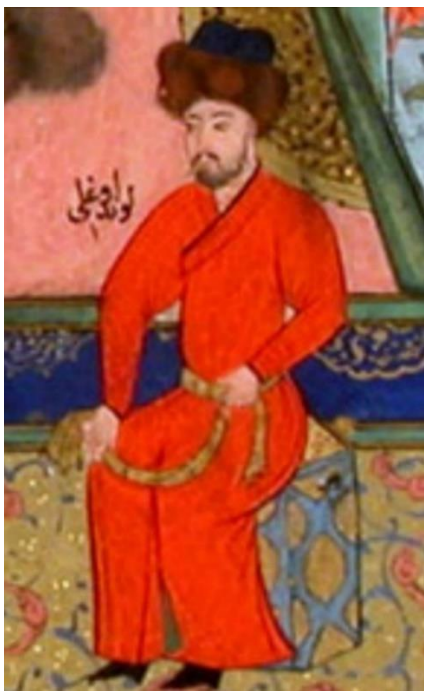

c

Fig. 1. a — Alexander II of Kakheti in the presence of Osman Paşa; b — The men of Erzurum attacked by Simon I of Kartli; c — The conquest of Tiflis by Özdemiroğlu Osman Pasha in the late sixteenth century

Source: Âsafî Dal Mehmed Çelebi, Şecâ'atnâme. <https://ru.scribd.com/document/395129324/secaatname>

The miniature - Alexander II of Kakheti in the presence of Osman Pasha – Lala Mustafa Pasha (the autumn of 1578). The Georgian king is wearing a long red robe with overlapping asymmetrical front panels. He has a golden belt tightly fitted around his waist that has narrow dark stripes. He has an oriental headgear decorated with fur and high boots on (Fig. 2). The king's attire is similar to yellow and coral-colored garments worn by two out of his six bodyguards (Fig. 3).

Fig. 2. Alexander II King of Kakheti
bodyguards

Fig. 3. Georgians – the king's
bodyguards

In the miniature with a battle scene - "The men of Erzurum attacked by Simon I of Kartli". King Simon I of Kartli is depicted in the upper right corner of the picture. His clothes also have overlapped panels, but can be differentiated from the garment Alexander II wore, since its measurements are different as well as its sleeve length, which in its part

Fig. 4. Simon I King of Kartli

ensures freedom on horseback and unrestricted movement during battle (Fig. 4). A short-sleeved, short upper dress is also worn by a Georgian warrior on a white horse (Fig. 1, b).

Fig. 5. fragments from miniatures of Georgian manuscripts
 Source: Georgian manuscript book 5th-19th centuries

Fig. 6. Young Alexander II
 Source: Gagarin's album

Fig. 7. Georgian warriors

Overlapped panels of clothing have been peculiar to Georgian monumental and miniature art since the 13th century. It's ubiquitous on the portraits of donors which prove the fact that it was widely spread in Georgia. It is particularly typical of monuments of the 15-16 centuries. For instance, this kind of garments are worn by Akhaltsikhe donors portrayed on the murals of Zarzma Cathedral of the 15th century, the Charelidzes - XVI century Sori church; on the fresco, Teimuraz Batonishvili, son of Bagrat III, in St. George's Church XVI c, Gelati; other famous, or lesser-known historical figures from the "folk" painting of the late Middle Ages (paintings of Mghvimevi Monastery, Sepieti Church, Chala Church, Elia Church) (Dolidze, Datuashvili, Ugrekhelidze , 2016). From the miniature painting, it is worth mentioning the clothes of the characters of the " The Knight in the Panther's Skin" of the XVI-XVII centuries – especially from the manuscripts of Avalishvili (Fig. 5, a) and Tavakarashvili (Fig. 5, b) (ქართული ხელნაწერი წიგნი V-XIX სს., 2010).

Fig. 8. Residents of tiflis (fragment)

The garment worn by King Alexander II depicted in the Ottoman miniature is identical to the clothing of the young Alexander (Fig. 6), which the artist Gr. Gagarin had painted from the fresco of Old Shuamta Monastery (the mural no longer exists at present).

Georgian headwear from Ottoman miniatures that seems to be outstanding must be given prominence too. The headgear is an element of clothing that identifies the people of different nationalities from each other. The miniatures of “Secaatname” preserve precisely these distinctive features and by means of headdress we can easily single out Ottomans, Persians, Georgians and North Caucasians. In addition, head scarves varied according to their rank and privilege. The hats of Kings Alexander II and Simon I, with a slight difference, are similar to each other (Fig. 2, Fig. 4) and correspond to the headwear peculiar to XVI-XVII centuries described by Niko Alexi-Meskhishvili: “turn up with fur trimming...the upper part of the hat and the dress of the same color and fabric in Kirghiz-Nogai way” (ალექსი-მესხიშვილი, 1904). The upper part of the hat worn by Simon I has the same color as the fabric of the garment.

Vakhushti Bagrationi Description of the Kingdom of Georgia

In all three miniatures, the headgear of safeguards and warriors has a conical, pointed shape (Fig. 3, Fig. 7, Fig. 8), which exactly corresponds to Vakhushti Bagration's /Vakhushti's "Description of Kingdom of Georgia": “The king’s council and household were distinguished according to the way they dressed . They wore a type of peculiar hats, pointed headgear with its bottom part reaching the shoulders” (ვახუშტი ბატონიშვილი, 1941) (უგრეხელიძე, 2011). This description of Vakhushti was often discussed by scientists (დოლიძე, დათუაშვილი, უგრეხელიძე, 2016:34), (უგრეხელიძე, 2011:7), (ციციშვილი, 1954:31) and everyone noted that despite the confirmation of Vakhushti Batonishvili, the image of such kind of headscarf has not survived in Georgian monumental and miniature painting. Thus, the miniatures of Secaatname provide priceless source for determining the shape of such kind of headscarf.

Conclusion

It’s clear that the miniatures of Asafi Dal Mehmed Çelebi’s historical work “Secaatname” entail interesting materials for the study of Georgian historical clothes, since they are contemporaneous with real historical figures and, therefore, can be considered reliable source. Presumably, there are many more similarly interesting materials in Ottoman miniature painting and it would be advisable if further exploratory work takes place.

References

- Çelebi, A. (1586). *Şecaatname. manuscript* //www.scribd.com/books. Retrieved May 4, 2021, from <https://ru.scribd.com/document/395129324/secaatname>
- Dolidze, Datuashvili, Ugrekhelidze . (2016). *Illustrated Reference Book of Georgian National Clothing*. Kutaisi: ATS University Press.
- Eravci, H. M. (2006). *Historians of the Ottoman Empire*. Retrieved from Dal Mehmed Çelebi (Asafi): <https://ottomanhistorians.uchicago.edu/tr/historian/dal-mehmed-celebi-asafi>
- Eravci, H. M. (2009). *Asafi Dal Mehmed Çelebi and Şeca'atname*. Retrieved from <https://www.kitapyurdu.com/>: <https://www.kitapyurdu.com/kitap/asafi-dal-mehmed-celebi-ve-secaatname/131897.html>
- aleksi-meskhishvili. (1904). ist'oriuli p'iesebis ts'armodgenebis gamo. gazeti „iveria“, № 66. (ალექსიმესხიშვილი. (1904). ისტორიული პიესების წარმოდგენების გამო. გაზეთი „ივერია“, № 66).
- dolidze, datuashvili, ugrekhelidze. (2016). kartuli erovnuli samosis k'vleva ts'erilobiti ts'qaroebis, samuzeumo eksp'onat'ebisa da ik'onograpiuli masalebis mikhedvit. kutaisi: ats'su gamomtsemloba. (დოლიძე, დათუაშვილი, უგრეხელიძე. (2016). ქართული ეროვნული სამოსის კვლევა წერილობითი წყაროების, სამუზეუმო ექსპონატებისა და იკონოგრაფიული მასალების მიხედვით. ქუთაისი: აწსუ გამომცემლობა).
- vakhusht'i bat'onishvili. (1941). aghts'era sameposa sakartvelosa (sakartvelos geograpia). tbilisi: tbilisis sakhelmts'ipo universit'et'is gamomtsemloba. (ვახუშტი ბატონიშვილი. (1941). აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია). თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა).
- ugrekhelidze, i. (2011). k'ost'umi shua sauk'uneebis sakartveloshi . kutaisi : ats'su gamomtsemloba da st'amba. (უგრეხელიძე, ი. (2011). კოსტუმი შუა საუკუნეების საქართველოში . ქუთაისი : აწსუ გამომცემლობა და სტამბა).
- kartuli khelnats'eri ts'igni V-XIX ss. (2010). tbilisi : khelnats'erta erovnuli tsent'ri. (ქართულ ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი V - XIX სს. თბილისი: ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი).
- tsitsishvili, i. (1954). masalebi kartuli chatsmulobis ist'oriisatvis. tb., . tbilisi: metsniereba. (ციციშვილი, ი. (1954). მასალები ქართული ჩაცმულობის ისტორიისათვის. თბილისი: მეცნიერება).

CURRENT RELATIONS BETWEEN TURKEY AND AMERICA AND GEORGIA

თურქეთ - აშშ-ის ურთიერთობები თანამედროვე ეტაპზე და საქართველო

Emzar Makaradze

Professor

Department of Oriental Studies,
Batumi Shota Rustaveli State University
Georgia, Batumi, Ninoshvili st. 32/35
ORCID identifier is 0000-0002-8499-9258
emzar.makaradze@bsu.edu.ge
577179745

Beka Makaradze

PhD student

Department of Oriental Studies,
Batumi Shota Rustaveli State University
Georgia, Batumi, Ninoshvili st. 32/35
ORCID identifier is 0000-0002-6276-7819
b.makaradze23@gmail.com
551042395

Abstract

In the 10s of the XXI century, the aggravation of relations between the Turkish Republic and the United States and the beginning of the so-called "Economic Sanctions", imposed by the United States, had a significant impact on Turkey, whose difficult economic situation directly affected the Georgian economy. As it is known, Turkey is one of the largest trade partners of Georgia, so the economic turmoil in Turkey has a direct impact on Georgia. Moreover, the global Covid-19 pandemic, which closed the borders of countries around the world, has been reflected to some extent in the policies of neighboring countries.

When it comes to security and geopolitics, Turkey primarily relies on its own vision. Its highest and fundamental value is the interests of the state, where the government is responsible for the constant pursuit of benefits, which are aimed at protecting national interests. Consequently, the Turkish government believes that strengthening the position of the Kurds could undermine Turkish statehood, so, it acts proactively to manage risks, often using disproportionate force.

It can be said, that the deterioration of the situation between the Republic of Turkey and the United States since the beginning of the 21st century has been on the agenda of the President of Turkey and his ruling Justice and Development Party. The strengthening of the president's power over the past 18 years, legally enshrined in the constitutional referendum on April 16, 2017, the dramatic growth of both internal

and external threats to Turkey, the lack of common goals on a number of issues with Western partners, prompted the Turkish government to desire to strengthen the idea of independence and sovereignty ...

Today, the country's ruling power is trying to pursue an independent domestic and foreign policy that takes into account only the interests of Turkey and does not share the values, goals and spirit of its international partners. Turkey is a member of the North Atlantic Alliance, which enhances its security and stability. The European Union is the country's main trading partner, on which Turkey's economic development largely depends. It is difficult to say how long will Turkey's eastern policy last in this context, which can be hardly called the guarantor of its stability, since the issue of Kurdistan is one of the main problems. The Kurds pose a threat to the great goal that Turkey is fighting for, although broader tasks also exist around it.

Relations with the West are important for Turkey (that is why it is a NATO member), but at the same time, Turkey sees itself as a geopolitical center, which must create a certain reality around itself. Turkey no longer sees herself as part of an alien reality, as it did during the Cold War, when it was part of the Western space. It wants to play the role of an independent player in its region, which has to enter into serious conflicts with other regional leaders.

Maybe Turkey does not have anything directly against the West, it is just that at this stage their interests intersected, therefore, the fact that Turkey sees itself as a regional leader means that it will not give up its regional interests, despite a possible confrontation with the West and other influential players who are trying to pursue their policies in the Middle East, including the United States. The same attitude is felt with regard to the Syrian conflict and the issue of the Syrian Kurds there. Iran and Turkey also have conflicting interests, because they prefer the same region - the Middle East.

The destruction of US-Turkish relations could have detrimental consequences for Georgia's foreign and security policy. In this case, in all likelihood, Turkey will deviate towards Russia, what will lead to an increase in Russia's influence on Turkey, and, consequently, to a proportional increase in Russia's influence on Georgia. Therefore, we believe that improving the Turkey-US and Turkey-NATO relations is very important for Georgia. Turkey is not strategically important for the Middle East policy of the United States and Georgia, but it is possible that with the cooling of relations with Turkey, Washington will view Georgia as a more reliable partner.

Although Georgia does not border Syria, Iraq and Iran, like Turkey, it is an important player against Russia for the United States. In this respect, Turkey is different from Georgia, because Turkey is cooperating to some extent with Russia. "... The United States can view Georgia as a more reliable partner, since it can be said with confidence that Georgia will not turn towards Russia in the near future ".

The question is, to what extent are Russia satisfied with the strained relations between Turkey and the United States? It is obvious that this is beneficial for Russia. V. Putin usually views diplomacy in the context of a zero-sum game. This means that if America loses, it will be beneficial for Russia. 20 years ago, Turkey was a special partner for the United States. Today this is no longer the case, and there is even an active discussion about whether Turkey should be a NATO member. This, of course, is beneficial for V. Putin.

In the face of constant rhetoric and confrontation with the West, Turkey and its President Recep Tayyip Erdogan feel that they are on par with Russia in foreign policy, that they have the same weight in the international arena.

However, in fact, V. Putin has much more power in the world political arena than R. Erdogan, and Russia is a much stronger country than Turkey.

At the same time, the confrontation between the two NATO member states (Turkey and the United States) is not in the interests of another country - Georgia. How does the confrontation between Ankara and Washington affect Georgia? How can our country deal with the current situation?

At the given stage, Turkey has become more aggressive in its demands on neighboring, relatively small countries. Georgia must continue to do what it has done so far with great success. Using its close

relationship with Washington, it must inform Turkey and Russia that due to its partnership with the United States, it will not be able to fulfill some of their demands.

In the future, problems may arise both with NATO's activities in the Black Sea and with the already complex and protracted process of Georgia's accession to NATO. Consequently, this contradiction can have a negative impact on the external security of Georgia.

In light of the tensions between Turkey and the United States, can Georgia act as a buffer for the United States in the Black Sea region, what has been fulfilled by Turkey for years?

It is difficult to determine to what extent the US Congress is ready at this stage to deepen military ties with Georgia and irritate Russia, although the US is expected to increase Georgia's economic and diplomatic involvement. It should also be noted that no country in the Black Sea region has such a reputation and support as Georgia.

Despite tensions in US relations with Turkey, the US is not expected to harm Georgia's bilateral relations. According to Washington, Georgia's rapprochement with Iran is a more serious problem than the issue with Turkey, especially if Georgia violates sanctions against Iran.

If tensions persist between Turkey and the United States, the last one is expected to impose new types of economic and military sanctions against Turkey.

Turkey, which wants to become a country with a "world-class economy" and a liberal democracy, will inevitably have to forge ties with the United States, which in part requires to clearly define and clarify its foreign policy priorities.

We can say that there has been confirmed the hypothesis, which is very important for the American-Turkish political partnership, as well as from the viewpoint of the general security of the Black Sea region. Turkey largely controls the Black and Mediterranean Seas and balances Russian policy in the Caucasus. 1.2 million barrels of oil are transported daily across the Bosphorus. Considering the recent US-Iranian relationship, Turkey's support is significant.

Turkey also has its own interests in relations with the United States. It prioritizes strategic partnership and NATO projects. We are talking about economic projects, the strengthening of military units, the existence of US military bases on its territory, which create security guarantees, and so on. Another important factor is the role of the US mediator in its integration with the European Union.

Thus, we can say that at this stage, Georgia is unlikely to face a threat from Russia and Turkey to the detriment of its interests. However, this does not exclude the emergence of this threat in the future, especially if Turkey does not become a NATO member and if it openly goes against the interests of the United States and the West in general. In this case, much will depend on the international context created for this stage and, above all, on the position of the United States.

If the crisis deepens against Turkey, it is likely that certain types of sanctions will be imposed, what will create even greater problems for Turkey, which is already in a difficult economic situation. This, in turn, will cause difficulties for the Georgian economy, since it is our number one trading partner, and tens of thousands of Georgian citizens work in this country.

Georgia understands that geopolitical realities are strong enough and it will not be easy to change them in the near future. International politics has a historical perspective and depth, and Georgia is viewed in this prism. We can talk about the geographical advantage of any state or region, which lies in the geopolitical advantage and faster accession to NATO. Georgia needs strategic patience until a "window" for opportunity emerges, what means a simultaneous shift in the geopolitical context and harmony of political will. If the diplomatic confrontation between the two NATO member states goes to the battlefield, this will negatively affect not only the Middle East, but also Georgia. According to experts, if Turkey turns away from the United States, the natural result will be a rapprochement between Turkey and Russia.

Keywords: Turkey; USA; Georgia.

ემზარ მაკარაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
 უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის
 დეპარტამენტის პროფესორი
 საქართველო, ბათუმი, ნინოშვილის ქ.32/35
 ORCID identifieris 0000-0002-8499-9258
 emzar.makaradze@bsu.edu.ge
 577179745

ბექა მაკარაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
 უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის
 დეპარტამენტის დოქტორანტი
 საქართველო, ბათუმი, ნინოშვილის ქ.32/35
 ORCID identifieris 0000-0002-6276-7819
 b.makaradze23@gmail.com
 551042395

აბსტრაქტი

XXI საუკუნის დასაწყისში თურქეთ - ამერიკის შეერთებული შტატების ურთიერთობამ საერთაშორისო საზოგადოების სერიოზული ყურადღება მიიპყრო. „ცივი ომის“ დასრულებიდან დღემდე თურქეთის რესპუბლიკასა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს შორის ურთიერთობას, ძირითადად, უსაფრთხოებაზე ზრუნვა განსაზღვრავდა. ორი ქვეყნის საგარეო პოლიტიკაში დროდადრო საერთო, ზოგჯერ კი ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებული, მიზნები იკვეთებოდა. ამის პარალელურად, აღმავლობისა და დაღმავლობის პერიოდები შეინიშნებოდა ეკონომიკურ ურთიერთობებშიც. სწორედ უსაფრთხოების მიღწევის მიზანი წარმართავდა თანამშრომლობას ორ ქვეყანას შორის. ერთ მხარეს იყო „ცივი ომის“ პერიოდში არსებული ორი პოლუსიდან ერთ-ერთის ლიდერი - აშშ, მეორე მხარეს კი - თურქეთი, ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში სერიოზული გავლენის მქონე, მაგრამ მნიშვნელოვნად აშშ-ზე დამოკიდებული ქვეყანა.

XXI საუკუნიდან ნატოს ორ წევრ ქვეყანას, თურქეთსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს, შორის არსებული დაპირისპირება არ შედის საქართველოს ინტერესებში. თურქეთი და აშშ საქართველოს პარტნიორი ქვეყნებია. შეერთებული შტატები საქართველოს სტრატეგიული, ხოლო თურქეთი კი ერთ-ერთი უმსხვილესი სავაჭრო პარტნიორია.

მიუხედავად თურქეთისა და აშშ-ის დაძაბულობისა, არ არის მოსალოდნელი ამერიკის მხრიდან საქართველოს ორმხრივ ურთიერთობას რაიმე ზიანი მიადგეს. ვაშინგტონის შეხვედრებით, საქართველოს ირანთან დაახლოება უფრო სერიოზული საკითხი იქნება, ვიდრე თურქეთთან, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ საქართველო ირანის წინააღმდეგ დაწესებულ სანქციებს დაარღვევს.

საკვანძო სიტყვები: თურქეთი; ამერიკის შეერთებული შტატები; საქართველო.

შესავალი

თურქეთ - აშშ-ის ურთიერთობები და საქართველოს საკითხების შესწავლა თანამედროვე ეტაპზე განაპირობა იმ გარემოებამ, რომ სწორედ XXI საუკუნიდან ნატოს ორ წევრ და საქართველოს სტრატეგიულ, პარტნიორ სახელმწიფოებს დაეძაბათ და გაურთულდათ ურთიერთობები.

როგორც ამერიკის შეერთებულ შტატებს თურქეთთან, ასევე თურქეთსაც გააჩნია საკუთარი ინტერესები აშშ-თან. მისთვის პრიორიტეტულია სტრატეგიული პარტნიორობისა და ნატოს ფარგლებში არსებული პროექტები. მხედველობაში გვაქვს სამხედრო შენაერთების გაძლიერება, აშშ-ის სამხედრო ბაზების არსებობა საკუთარ ტერიტორიაზე, რომელიც უსაფრთხოების გარანტიებს ქმნის და ა.შ. კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია აშშ-ის შუამავლის როლი ევროკავშირთან, რათა მოხდეს მისი ინტეგრაცია.

თურქეთ - აშშ-ის ურთიერთობებისა და საქართველოს საკითხების შესწავლას თანამედროვე ეტაპზე ქართულ ისტორიოგრაფიაში სათანადო ყურადღება არ ეთმობა, არ მოგვეპოვება აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ფუნდამენტური სამეცნიერო შრომები.

წინამდებარე სტატიაში პრობლემას უწყვეტ ჯაჭვში განვიხილავთ, რაც საშუალებას გვაძლევს ნათლად წარმოვადგინოთ როგორც საკითხის ისტორიული ასპექტი, ისე მისი დღევანდელი რეალობა. ჩვენ შევეცადეთ მკვეთრი ზღვარი გაგვევლო იმ პრობლემებზე, რომლებმაც აქტიურად იჩინეს თავი თურქეთ - აშშ-ის ურთიერთობებში თანამედროვე ეტაპზე და გვეჩვენებინა, რა გავლენა მოახდინა მან საქართველოზე. მკითხველის განსასჯელია, თუ რამდენად შევძელით ეს.

მეთოდი

სტატიაში კრიტიკული ანალიზის მეთოდით შესწავლილია თურქეთ - აშშ-ის ურთიერთობები თანამედროვე ეტაპზე და მისი გავლენა საქართველოზე. ნაშრომი დაფუძნებულია საკითხის ირგვლივ არსებულ სამეცნიერო ლიტერატურაზე.

შედეგები

1. თანამედროვე ეტაპზე თურქეთ-აშშ-ის და საქართველოს საკითხების შესწავლამ შესაძლებლობა მოგვცა, ნათლად გაგვეაზრებინა საქართველოსათვის სტრატეგიულ და პარტნიორ სახელმწიფოებთან ურთიერთობების საკვანძო საკითხები და ისტორიული ასპექტები.
2. სტატიაში გამიჯნულია თურქეთ-აშშ-ისა და საქართველოს საკითხები თანამედროვე ეტაპზე და ახლებურადაა წარმოდგენილი XXI საუკუნის დასაწყისის პოლიტიკური მდგომარეობა.

მსჯელობა

XXI საუკუნის დასაწყისში, თურქეთის რესპუბლიკასა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს შორის ურთიერთობების გაუარესებამ და ამერიკის მხრიდან დაწყებულმა ე.წ. „ეკონომიკურმა სანქციებმა“, მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა თურქეთზე, რომლის მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობა პირდაპირ აისახამეზობელ საქართველოზეც. მოგეხსენებათ,

რომ თურქეთი საქართველოს ერთ-ერთი უმსხვილესი სავაჭრო პარტნიორია, შესაბამისად, თურქეთში ეკონომიკურ ბიძგებს, საქართველოზე პირდაპირი გავლენა აქვს. ამას თან ემატება მსოფლიოში მიმდინარე „კოვიდ-19“-ის პანდემია, რომელმაც ჩაკეტა მსოფლიოს საზღვრები, ყოველივე ამან კი გარკვეული ასახვა ჰპოვა სამეზობლო პოლიტიკაზეც (შავრემიანი.,2020:66).

როდესაც საქმე უსაფრთხოებისა და გეოპოლიტიკის საკითხებს ეხება, თურქეთი, უპირველეს ყოვლისა, საკუთარ ხედვას ენდობა. მისთვის უზენაესი და ფუნდამენტალური ფასეულობა არის სახელმწიფო ინტერესები, სადაც მთავრობა პასუხისმგებელია, იყოს იმ უპირატესობის მუდმივ ძიებაში, რომელიც მიმართული იქნება ეროვნული ინტერესების დასაცავად. შესაბამისად, თურქეთის მთავრობა მიიჩნევს, რომ ქურთების მოძლიერებას შესაძლოა მოჰყვეს თურქეთის სახელმწიფოებრიობის ჩამოშლა და პრევენციულად მოქმედებს რისკების სამართავად, ხშირად არაპროპორციული ძალის გამოყენებითაც.

შეიძლება ითქვას, რომ XXI საუკუნის დასაწყისიდან, თურქეთის რესპუბლიკასა და აშშ-ს შორის გაუარესებული მდგომარეობა თურქეთის პრეზიდენტის და მისი მმართველი „სამართლიანობისა და განვითარების“ პარტიის დღის წესრიგის შედეგია. ბოლო 18 წლის მანძილზე ძალაუფლების პრეზიდენტის ხელში მოქცევამ, რომელიც 2017 წლის 16 აპრილის საკონსტიტუციო რეფერენდუმმა სამართლებრივად გაამყარა, თურქეთის როგორც შიდა, ასევე გარე საფრთხეების კარდინალურმა ზრდამ, მისი დასავლელ პარტნიორებთან მთელ რიგ საკითხებში საერთო მიზნების არქონამ, გამოიწვია ის, რომ თურქეთის ხელისუფლებას გაუჩნდა სურვილი გაეძლიერებინა დამოუკიდებლობისა და სუვერენულობის იდეა.

დღეს ქვეყნის მმართველი ძალა ცდილობს დამოუკიდებელი საშინაო და საგარეო პოლიტიკა გაატაროს, რომელიც ითვალისწინებს მხოლოდ თურქეთის ინტერესებს და არ იზიარებს მისი საერთაშორისო პარტნიორების ღირებულებებს, მიზნებსა და სულისკვეთებას. თურქეთის ჩრდილოატლანტიკური ალიანსის წევრი ქვეყანაა, რაც მის უსაფრთხოებასა და სტაბილურობას ამყარებს. ევროკავშირი კი ქვეყნის მთავარი სავაჭრო პარტნიორია, რომელზეც დიდ წილად არის დამოკიდებული თურქეთის ეკონომიკური განვითარება. ამ მოცემულობაში არავინ იცის, რამდენ ხანს გასტანს თურქეთის აღმოსავლური პოლიტიკა, რომელიც მისი სტაბილურობის გარანტიად რთულად პროგნოზირებადია, რადგან ქურთისტანის საკითხი ერთ-ერთი ძირითადი პრობლემაა.

დასავლეთთან ურთიერთობა თურქეთისთვის მნიშვნელოვანია და ამიტომაც არის ის ნატოს წევრი, მაგრამ ამავე დროს თურქეთი საკუთარ თავს გეოპოლიტიკურ ცენტრად განიხილავს, რომელმაც თავის გარშემო გარკვეული რეალობა უნდა ააწყოს. ის საკუთარ თავს აღარ აღიქვამს სხვისი რეალობის ნაწილად როგორც „ცივი ომის“ დროს, როცა ის დასავლური სივრცის შემადგენელი ნაწილი იყო. მას სურს, საკუთარ რეგიონში დამოუკიდებელი მოთამაშის როლი შეითავსოს, რის გამოც ეწინააღმდეგება ევროკავშირსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს.

თურქეთს, შესაძლოა, უშუალოდ დასავლეთის საწინააღმდეგო არაფერი ჰქონდეს, უბრალოდ, ამ ეტაპზე მოხდა ინტერესთა გადაკვეთა, შესაბამისად იმის გათვალისწინებით, რომ თურქეთი საკუთარ თავს რეგიონულ ლიდერად განიხილავს, ეს იმას ნიშნავს, რომ თურქეთი, მიუხედავად შესაძლო დაპირისპირებისა, არ იტყვის უარს საკუთარ რეგიონულ ინტერესებზე დასავლეთთან და სხვა გავლენიან მოთამაშესთან. მათაც, ვინც ახლო აღმოსავლეთში საკუთარი პოლიტიკის გატარებას შეეცდება, მათ შორის შეიძლება აღმოჩნდეს (როგორც უკვე აღმოჩნდა) ამერიკის შეერთებული შტატებიც. იგივე დამოკიდებულება იგრძნობა სირიის კონფლიქტთან მიმართებით და იქაური სირიელი ქურთების საკითხშიც.

ირანს და თურქეთსაც აქვთ ურთიერთსაპირისპირო ინტერესები, რადგან პრიორიტეტს ერთსა და იმავე რეგიონზე, ახლო აღმოსავლეთზე აკეთებენ (მაკარაძე, 2017:145).

თურქეთ - აშშ-ის ურთიერთობის ეროვნულ საკართველოს საგარეო და უსაფრთხოების პოლიტიკისთვის, შესაძლოა, საზიანო შედეგები მოჰყვეს. ამ შემთხვევაში, დიდი ალბათობით, თურქეთის რუსეთის ღერძისკენ გადახრა მოჰყვება, რაც გამოიწვევს რუსეთის გავლენის ზრდას თურქეთზე, პროპორციულად გაიზრდება რუსეთის ბერკეტები საქართველოზეც. ამიტომ, ვფიქრობთ, რომ თურქეთ-ამერიკისა და თურქეთ-ნატოს ურთიერთობების გაუმჯობესება საქართველოსთვის ძალზედ მნიშვნელოვანია. სტრატეგიული თვალსაზრისით საქართველოს საკითხი - ამერიკის ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკაში ისეთი მნიშვნელოვანი არ არის, როგორც თურქეთია. თუმცა შესაძლოა თურქეთთან ურთიერთობების გაართულებამ და დამაბულობამ საქართველო ამერიკის შეერთებული შტატებისთვის უფრო საიმედო პარტნიორი გახადოს.

მართალია, საქართველოს არ აქვს საზღვარი სირიასთან, ერაყთან და ირანთან, როგორც თურქეთს, მაგრამ საქართველო ამერიკისთვის რუსეთის წინააღმდეგ მნიშვნელოვანი მოთამაშეა. ამ ნაწილში თურქეთი საქართველოსგან განსხვავდება, რადგან თურქეთი რუსეთთან გარკვეულწილად თანამშრომლობს... ამერიკამ, შესაძლოა, განიხილოს საქართველო, როგორც უფრო სანდო პარტნიორი, რადგან ვიცით, რომ საქართველო რუსეთისკენ უახლოეს მომავალში არ შეტრიალდება“ (შავრემიანი, 2020:71).

ისმება კითხვა - სარგებლობს თუ არა რუსეთი თურქეთსა და ამერიკას შორის დამაბული ურთიერთობით? ცხადია, რუსეთი ამით სარგებლობს. ვ. პუტინი დიპლომატიას, როგორც წესი, ნულოვანი ჯამის თამაშის ჭრილში ხედავს. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ თუ ამერიკამ წააგო, ეს რუსეთისთვის მოგება იქნება. „ცივი ომის“ პერიოდში თურქეთი ამერიკის განსაკუთრებული პარტნიორი იყო. დღეს ეს ასე აღარ არის და იმაზეც კი მიდის აქტიური დებატები, უნდა იყოს თუ არა თურქეთი ნატოს წევრი. ეს, რათქმაუნდა, ვ.პუტინის ძალიან აძლევს ხელს.

რიტორიკით და დასავლეთთან მუდმივი დაპირისპირების ფონზე, თურქეთს და მის პრეზიდენტს რ. თ. ერდოღანს უჩნდება განცდა, რომ საგარეო პოლიტიკაში ის რუსეთის თანასწორია და, რომ მასაც იგივე წონა აქვს საერთაშორისო არენაზე.

ვ.პუტინს მსოფლიო პოლიტიკურ არენაზე გაცილებით მეტი ძალა აქვს ვიდრე რ. თ. ერდოღანს და რუსეთი გაცილებით ძლიერი ქვეყანაა, ვიდრე- თურქეთი.

ამასთან, ნატოს ორი წევრი ქვეყნის (თურქეთი და აშშ) დაპირისპირება არ შედის კიდევ ერთი სახელმწიფოს - საქართველოს - ინტერესებში. რა მდგომარეობას უქმნის ანკარასა და ვაშინგტონს შორის დაპირისპირება საქართველოს? როგორ უნდა გაართვას თავი ჩვენმა ქვეყანამ შექმნილ ვითარებას?

თანამედროვე ეტაპზე, თურქეთი საკუთარი მოთხოვნებით მეზობელი, შედარებით პატარა ქვეყნების მიმართ, უფრო აგრესიული გახდა. საქართველომ უნდა გააკეთოს ის, რასაც აქამდეც ძალიან დიდი წარმატებით აკეთებდა. ვაშინგტონთან ახლო ურთიერთობის გამოყენებით, თურქეთსა და რუსეთს უნდა აჩვენოს, რომ ამერიკასთან პარტნიორობის გამო, მათ ზოგიერთ მოთხოვნას ვერ დააკმაყოფილებს.

შესაძლოა, მომავალში პრობლემები შეექმნას როგორც ნატოს აქტიურობას შავზ ღვაზე, ისე საქართველოს ნატოში გაწევრიანების ისედაც გაართულებულ და დროში გაწელილ პროცესს. შესაბამისად, ეს დაპირისპირება შეიძლება უარყოფითად აისახოს საქართველოს საგარეო უსაფრთხოებაზე (მაკარაძე, 2019:83).

რამდენად შესაძლებელია საქართველომ, თურქეთ-აშშ-ის ურთიერთობის დაძაბულობის ფონზე, შავი ზღვის რეგიონში აშშ-ისათვის ბუფერული როლი შეასრულოს, რასაც წლების მანძილზე თურქეთი აკეთებდა და აკეთებს.

რთულია იმის განსაზღვრა, რომ ამ ეტაპზე რამდენადაა ამერიკის კონგრესი მზად იმისთვის, რომ საქართველოსთან სამხედრო კავშირები არსებულზე მეტად გააღრმავოს და რუსეთი გააღიზიანოს, თუმცა აშშ-დან მოსალოდნელია საქართველოს ეკონომიკური და დიპლომატიური ჩართულობის გაზრდა. აქვე უნდა ვთქვათ, რომ მთელს რეგიონში არცერთ ქვეყანას არ აქვს ისეთი რეპუტაცია და მხარდაჭერა, როგორც -საქართველოს.

მიუხედავად თურქეთთან აშშ-ის დაძაბულობისა, ამერიკის მხრიდან, არ არის მოსალოდნელი რაიმე ზიანი მიადგეს მათ ორმხრივ ურთიერთობას. ვაშინგტონის შეხვედრებით, საქართველოს ირანთან დაახლოება უფრო სერიოზული საკითხი იქნება, ვიდრე თურქეთთან, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ საქართველო ირანის წინააღმდეგ დაწესებულ სანქციებს დაარღვევს.

თურქეთსა და აშშ-ს შორის, დაძაბულობის გაგრძელების შემთხვევაში, მოსალოდნელია აშშ-ის მხრიდან ახალი სახის ეკონომიკური და სამხედრო სანქციების შემოღება თურქეთის წინააღმდეგ (მაკარაძე, 2018:133).

თურქეთს, რომელსაც სურს იქცეს „უმაღლესი რანგის მსოფლიო ეკონომიკის“ ქვეყნად და გახდეს ლიბერალური დემოკრატიის სახელმწიფო, აუცილებლად მოუხდება აშშ-თან კავშირების გამყარება, რაც მისგან ნაწილობრივ მოითხოვს თავისი საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტების უფრო მკაფიო გამოკვეთასა და დაზუსტება - წარმართვას.

დასკვნა

შეიძლება ითქვას, რომ დადასტურდა ჰიპოთეზა, რაც საკმაოდ მნიშვნელოვანია აშშ-ისა და თურქეთის პოლიტიკური პარტნიორობისთვის. ამასთანავე, შავი ზღვის რეგიონის საერთო უსაფრთხოების განზომილებიდან გამომდინარე, თურქეთი დიდ წილად აკონტროლებს შავ და ხმელთაშუა ზღვებს და აბალანსებს რუსეთს კავკასიაში. როგორც ცნობილია, ბოსფორის გავლით ყოველდღიურად 1.2 მლნ. ბარელი ნავთობის ტრანსპორტირება ხორციელდება. აშშ-ისა და ირანის ბოლოდროინდელი ურთიერთობების გათვალისწინებით, თურქეთის მხარდაჭერას ირანთან უდიდესი მნიშვნელობა აქვს.

თურქეთსაც გააჩნია საკუთარი ინტერესები აშშ-თან. მისთვის პრიორიტეტულია სტრატეგიული პარტნიორობა და ნატოს ფარგლებში არსებული პროექტები. მხედველობაში გვაქვს ეკონომიკური პროექტების, სამხედრო შენაერთების გაძლიერება, აშშ-ის სამხედრო ბაზების არსებობა საკუთარ ტერიტორიაზე, რომელიც უსაფრთხოების გარანტიებს ქმნის და ა.შ. კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია აშშ-ის შუამავლის როლი ევროკავშირთან, რათა მოხდეს მისი ინტეგრაცია.

ამგვარად, შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოსთვის ამ ეტაპზე ნაკლებად მოსალოდნელია იმის საფრთხე, რომ რუსეთი და თურქეთი, აშშ-ის ინტერესების ხარჯზე გარიგდნენ. თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ ასეთი რამ მომავალში არ მოხდება. ასეთი ალბათობა შესაძლოა გაჩნდეს იმ შემთხვევაში, თუ თურქეთი არ იქნება ნატოს წევრი ქვეყანა და იგი ღიად წავა აშშ-ისა და ზოგადად, დასავლეთის ინტერესების წინააღმდეგ. ამ შემთხვევაში ბევრი რამ იქნება დამოკიდებული იმ ეტაპისთვის შექმნილ საერთაშორისო კონექტურაზე და, უპირველეს ყოვლისა, აშშ-ის პოზიციაზე.

კრიზისის გაღრმავების შემთხვევაში, თურქეთის წინააღმდეგ დიდი ალბათობით ამოქმედდება გარკვეული სახის სანქციები, რაც კიდევ უფრო დიდ პრობლემებს შეუქმნის ისედაც მძიმე ეკონომიკურ სიტუაციაში მყოფ თურქეთს.

ეს კი, თავის მხრივ, გართულებებს გამოიწვევს საქართველოს ეკონომიკაზე, რადგან ის ჩვენი ნომერ პირველი სავაჭრო პარტნიორია და საქართველოს ათიათასობით მოქალაქე მუშაობს ამ ქვეყანაში.

საქართველო აცნობიერებს, რომ გეოპოლიტიკური რეალობები საკმაოდ მყარია და მათი ცვლილება მოკლე დროში ადვილად არ მოხდება. საერთაშორისო პოლიტიკას აქვს ისტორიული პერსპექტივა და სიღრმე და საქართველოც ამ პრიზმაში მოიაზრება. შესაძლოა, ვისაუბროთ რომელიმე სახელმწიფოს ან რეგიონის გეოგრაფიულ უპირატესობაზე, რომელიც გეოპოლიტიკურ უპირატესობასა და უფრო სწრაფ გაწევრიანებაში მდგომარეობს. საქართველოს ჰმართებს სტრატეგიული მოთმინება, სანამ შესაძლებლობის ფანჯარა გაჩნდება, რაც ნიშნავს ერთდროულად გეოპოლიტიკური მოცემულობის ცვლილებას და პოლიტიკური ნების ჰარმონიას. თუ ნატოს წევრ ორ ქვეყანას შორის დიპლომატიური დაპირისპირება ბრძოლის ველზე გადაინაცვლებს, ეს არა მხოლოდ ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებზე, არამედ საქართველოზეც იქონიებს უარყოფით გავლენას. რაც, ექსპერტების ვარაუდით, ამერიკასთან დაშორების შემთხვევაში, თურქეთის რუსეთთან დაახლოების ბუნებრივი შედეგი იქნება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- makaradze, b. (2019). „turqet-amerikis sheertebuli shtatebi „civi omis“ shemdgom periodshi (2000-2017)“ : Tbilisi: gamomcemloba „dani“ (monografia qartul enaze). (მაკარაძე, ბ. (2019), „თურქეთ - ამერიკის შეერთებული შტატები „ცივი ომის“ შემდგომ პერიოდში (2000-2017 წწ.)“ : თბილისი: გამომცემლობა „დანი“.
- makaradze, e., makaradze, b. (2018). „turqet-amerikis dziritadi problemebi dges“(inglisur enaze). g.weretlis agmosavletmcdneobis instituti. shromebis krebuli – „axlo agmosavleti da saqartvelo“, T.XI. Tbilisi: gamomcemloba, „ilias saxelmwifo universiteti“. (მაკარაძე, ე. მაკარაძე, ბ. (2018). „თურქეთ-ამერიკის ძირითადი პრობლემები დღეს“ (ინგლისურ ენაზე). გ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი. შრომების კრებული - „ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო“, ტ. XI. თბილისი: გამომცემლობა „ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი“.);
- makaradze, b. makaradze, e. (2017). „turqetis respublikisa da amerikis sheertebuli shtatebis urtiertobebi „civi omis“ Semdgom periodshi“. krebuli agmosavletmcdneoba, T.VI. Tbilisi: ivane javaxishvilis saxelobis tbilisis saxelmwifo universitetis gamomcemloba. (მაკარაძე, ბ. მაკარაძე, ე. (2017). „თურქეთის რესპუბლიკისა და ამერიკის შეერთებული შტატების ურთიერთობები „ცივი ომის“ შემდგომ პერიოდში“. კრებული აღმოსავლეთმცოდნეობა, ტ.VI. თბილისი: ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.);
- Shavreshiani, g. (2020). „amerikis sheertebuli shtatebi – Turqetis politikuri urtiertobebi tanamedrove periodshi“. (შავრეშიანი, გ. (2020). აშშ-თურქეთის პოლიტიკური ურთიერთობები თანამედროვე პერიოდში, თბილისი).

ABOUT THE BOOK BY A. MARSOV "SHORT GEORGIAN HISTORY"

О книге А. Марсова «Краткая грузинская история»

ა. მარსოვის წიგნი „საქართველოს მოკლე ისტორია“

DALI KANDELAKI

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Department of Russian History, Faculty of Humanities

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Tel.: +095577278838

E-mail: dali.kandelaki@tsu.ge

ORCID: 0000-0001-7764-5059

Abstract:

In the first half of the XIX century, Russian historiography devoted much attention to the topic of the Caucasus. This was due to the historical events that took place in the region since the beginning of this century. Russia was gradually conquering the Caucasus, and its actions had to be unconditionally supported by both historical works and materials published in the press, which aroused great interest in the Russian public.

The article encompasses and examines the book of the Russian poet, historian and state councilor Alexei Vasilyevich Marsov „Short Georgian History”, which was published in 1840 in Moscow, in the printing house of the Lazarev Institute of Oriental Languages. Since 1836, while teaching lessons from Georgian history at the Tiflis Theological Seminary, he made a short outline of them. Information provided by the author in his publication is very brief.

In this article, we will try to answer the questions - what is the assessment of the past events in Georgia in the book of A. Marsov? Is this myth-making and are we dealing with the fruits of the author's own imagination, or is there an objective description of the facts in the work?

A. Marsov introduced Georgia to the Russian-speaking readers, but in many cases to distorted facts. In using such material, the researcher must be critical to avoid falsifying history that took place centuries ago.

Keywords: A. Marsov, Georgia, Russia, written sources, historical literature, XIX century.

Дали Канделаки

Доктор исторических наук, профессор,
кафедра истории России факультета гуманитарных наук

Тбилисского государственного университета

им. Иванэ Джавахишвили

Tel.: +095577278838

E-mail: dali.kandelaki@tsu.ge

ORCID: 0000-0001-7764-5059

Аннотация:

В первой половине XIX века в русской историографии большое место было уделено теме Кавказа. Это было связано с историческими событиями, происходившими в регионе с

начала этого столетия. Россия постепенно завоевывала Кавказ, и ее действия должны были быть безоговорочно подкреплены как историческими работами, так и материалами, опубликованными в прессе, которые вызывали большой интерес у российской общественности.

В статье рассмотрена книга русского поэта, историка и статского советника Алексея Васильевича Марсова «Краткая грузинская история», которая была издана в 1840 году в Москве, в типографии Лазаревского института восточных языков. С 1836 года преподавая уроки из истории Грузии в Тифлисской Духовной Семинарии, он составил из них краткое начертание. Все сведения, сообщаемые автором, весьма кратки.

В представленной статье постараемся ответить на вопросы - какова оценка прошлых событий Грузии в книге А. Марсова? Это мифотворчество и мы имеем дело с плодами фантазии самого автора, или в сочинении есть объективное описание фактов? А. Марсов знакомил русскоязычных читателей с Грузией, но во многих случаях с искаженными фактами. При использовании такого материала исследователь должен быть критичным во избежание фальсификации истории, которая имела место столетия назад.

Ключевые слова: А. Марсов, Грузия, Россия, историческая литература, письменные источники, XIX век.

დალი კანდელაკი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის რუსეთის ისტორიის კათედრა
ORCID: 0000-0001-7764-5059

dali.kandelaki@tsu.ge

+095577278838

აბსტრაქტი:

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში რუსულმა ისტორიოგრაფიამ დიდი ადგილი დაუთმო კავკასიის თემას. ეს განპირობებული იყო ამ საუკუნის დასაწყისიდან რეგიონში მომხდარი ისტორიული მოვლენებით. რუსეთი თანდათან იპყრობდა კავკასიას და მისი მოქმედებები უპირობოდ მხარდაჭერილი უნდა ყოფილიყო როგორც ისტორიული ნაშრომებით, ასევე პრესაში გამოქვეყნებული მასალებით, რომლებიც რუსული საზოგადოების დიდ ინტერესს იწვევდა.

სტატიაში განხილულია რუსი პოეტის, ისტორიკოსისა და სახელმწიფო მრჩეველის ალექსეი ვასილის ძე მარსოვის წიგნი „საქართველოს მოკლე ისტორია“, რომელიც გამოიცა 1840 წელს მოსკოვში, ლაზარევის აღმოსავლური ენების ინსტიტუტის სტამბაში. 1836 წლიდან, თბილისის სასულიერო სემინარიაში იგი ასწავლიდა საქართველოს ისტორიას და გაკვეთილებიდან შეადგინა მოკლე ჩანაწერები. ავტორის მიერ მოწოდებული ყველა ცნობა ძალიან მოკლეა.

წარმოდგენილ სტატიაში შევეცდებით ვუპასუხოთ კითხვებს - როგორაა საქართველოს წარსული მოვლენები შეფასებული ა. მარსოვის წიგნში? არის ეს მითები და ჩვენ საქმე გვაქვს ავტორის წარმოსახვის ნაყოფთან თუ ნაწარმოებში ფაქტები ობიექტურად არის

აღწერილი? ა. მარსოვი რუსულენოვან მკითხველს აცნობდა საქართველოს, მაგრამ ხშირ შემთხვევაში დამახინჯებული ფაქტებით. ამგვარი მასალის გამოყენებისას მკვლევარი უნდა იყოს კრიტიკული, რათა აიცილოს საუკუნეების წინ მომხდარი ისტორიის გაყალბება.

საკვანძო სიტყვები: ა. მარსოვი, საქართველო, რუსეთი, ისტორიული ლიტერატურა, წერილობითი წყაროები, XIX საუკუნე.

Введение:

История Грузии много раз фальсифицировалась в прошлом, это дело продолжается и сегодня. История была сфальсифицирована непреднамеренно, по незнанию, или намеренно, по указанию определенных политических сил. Особенно сложно обобщить историю Грузии, что неоднократно делалось зарубежными авторами¹. Демонстрация объективной реальности требует знания не только Грузии, но и многих стран, с которыми она в какой-то момент истории имела отношения. Невежественный читатель истории часто верит в субъективные и необоснованные версии, сфабрикованные разными авторами. Особого внимания заслуживает изучение истории Грузии в произведениях русских или иностранных авторов, которые по заказу властей того или иного государства писали сочинения.

Целью нашего исследования является оценка творчества русского автора XIX века, а именно – книга Алексея Марсова «Краткая история Грузии». В наши задачи не входит оценка каждого факта или исторического события, упомянутого в книге. Мы сосредоточимся на исследовании вопроса отношений Грузии с Российской империей.

Интересно, что побудило выпускника Санкт-Петербургской духовной академии, а затем преподавателя Тбилисской духовной семинарии написать историю Грузии? Было ли это его желание, или он выполнял чей-то приказ?

В данной статье научное сообщество познакомится с книгой А. Марсова – фактически неизвестного для грузинской историографии. В поисках материала по книге А. Марсова, монографии или научной статьи найти не удалось. В единственной опубликованной русскоязычной статье, в которой, помимо других исследовательских вопросов, содержится краткий обзор вышеупомянутой книги – это очерк Р. Ахвердяна «Деяния святой Нино в изложении русского писателя» (Ахвердян, 1990). Р. Ахвердян, в статье представляя читателю книгу «Краткая история Грузии», также указывает на мнение двух авторов: К. Бегичева – «это довольно удачно составленная компиляция», и некоего «А. С.» – «целиком носит компилятивный характер, похвальна цель автора – познакомить русскую публику с историей одного из кавказских народов» (Ахвердян, 1990: 143).

Методы:

Статья основывается на общезначимых для исторической науки принципах – объективность и историзм. В процессе исследования использованы как общенаучные (описание, анализ), так и исторические (нарративный, историко-биографический и историко-сравнительный) методы. Информация извлечена из русских исторических источников XIX века, из грузинско и русскоязычных справочных и научных материалов.

¹ В журнале «Георгика» была опубликована моя статья об ошибках, допущенных в зарубежной научной литературе по вопросам истории Грузии - Kandelaki, Dali (1990/91). Einige Ungenauigkeiten in der neueren Deutschen Fachliteratur. Universität Verlag Konstanz. Georgica (N 13/14). pp. 103-106.

Исследование основывается на принципе критического изучения исторических источников.

Метод исследования – двухступенчатая система:

1. Сравнение с другими первоисточниками и историографической точкой зрения; определение достоверности и точности нового материала посредством критического анализа источников;

2. Оценка значимости материалов.

Обсуждение и результаты:

Сведения о биографии Алексея Васильевича Марсова очень скудны. В приведенной выше статье Р. Ахвердяна кратко описывается биография А. Марсова. Практически неизвестно о его работе в качестве преподавателя в Тбилисской духовной семинарии², где, по всей видимости, он начал работать в 24 года, после окончания Санкт-Петербургской духовной академии.

Алексей Васильевич Марсов (1809–1855) – Статский советник. Член Полевой Провиантской Комиссии Отдельного Кавказского корпуса. Поэт. Автор сочинений на исторические темы. Обучался в Тамбовской Семинарии и в С.-Петербургской Духовной Академии (1829–33); получил степень кандидата богословия и определен в Тифлисскую Семинарию учителем латинского и французского языков 6. 10. 1833; назначен секретарем Осетинской Духовной Семинарии 4. 06. 1835; пожалован в титулярные советники 9. 02. 1839; неоднократно и. д. инспектора Семинарии; пожалован в коллежские асессоры 19. 04. 1845, в надворные советники – 19. 11. 1846; по прошению уволен 19. 11. 1846; определен в Полевую Провиантскую Комиссию Отдельного Кавказского корпуса 27. 06. 1848; пожалован в коллежские советники 4. 09. 1849; получил Знак отличия беспорочной службы за XV лет 22. 08. 1852; пожалован в статские советники 20. 12. 1853. Жалованье получал 891 руб. 78 коп., квартирные – 180 руб. в год (История...).

Р. Ахвердян предоставляет различную информацию: она указывает, что А. Марсов родился около 1812-1815 годов. В 30-50 гг. он жил в Тбилиси, в начале являясь сотрудником газеты «Закавказский вестник», а с 1836 года преподавателем грузинской истории в Тифлисской духовной семинарии. С 1849 года в чине надворного советника он являлся членом Тифлисской полевой провиантской комиссии отдельного Кавказского корпуса (Ахвердян, 1990: 140).

Учитывая эти две версии и вводную часть книги А. Марсова «Краткая история Грузии», мы должны предположить, что в 1833 году он начал работать в Тифлисской семинарии учителем латинского и французского языков, а с 1836 года – учителем истории Грузии.

Информация о представителях семьи Марсовых свидетельствует о том, что А. Марсов назначен секретарем Осетинской Духовной Семинарии 4. 06. 1835 (История...).

² В 1817 году по решению Российского императорского правительства в Тбилиси была открыта Русская Духовная семинария, которая должна была готовить духовенство в соответствии с интересами Русской Церкви и государства. В 1818 году были открыты духовные училища в Гори и Телави. Учебная программа включала обучение богословия, истории, литературы, классических языков и церковнославянского песнопения. В духовных училищах игнорировались грузинский язык, история Грузии, грузинские песнопения. См.: Vardosanidze S. (2009). tbilisis sasuliero seminaria da ak'ademia, tbilisi, gv. 5. (ვარდოსანიძე, ს. (2009). თბილისის სასულიერო სემინარია და აკადემია, თბილისი, გვ. 5);

<https://sangu.ge/templates/Gemini/images/academia.pdf> (09.01.2021).

Наверное, это либо ошибка, либо его назначили секретарем не в Осетинской Духовной Семинарии, а в Осетинской духовной комиссии, которая была восстановлена правительством России в 1815 году и функционировала до 1861 года. Как известно, только «в 1836 г. открылось специальное духовное училище во Владикавказе, из стен которого вышли церковнослужители и учителя, сыгравшие большую роль в просвещении своего народа и распространении христианства» (Цаллагова, 2009: 354). Следовательно, А. Марсов не мог работать во Владикавказе в 1835 году в еще не открывшемся учреждении. Кроме того, ссылка на сведения автора гораздо более достоверна.

Принципиальное значение для статьи не имеет тот факт, когда назначили А. Марсова членом Тифлисской полевой провиантской комиссии отдельного Кавказского корпуса, в 1848 или в 1849 гг. и сколько лет он там проработал.

Как уже упоминалось, информации о работах А. Марсова мало.

В конце 1830-х печатал в газете «Закавказский вестник»³ статьи в пользу неимущих учеников Тифлисской гимназии. Наиболее значительная из них – «Отрывок из грузинской истории. О жизни и деяниях грузинского царя Ираклия II» – посвящена событиям конца XVIII в., предшествовавшим присоединению Грузии к России (посольство царя Ираклия к Екатерине II, вторжение персидского шаха Аги Мохаммед-хана, поход графа П.А. Зубова). В 1840 году в Москве вышла составленная им «Краткая грузинская история» (в числе использованных источников – рукописи «Истории о грузинских царях» католика Антона, «Краткая история Грузии» Д. Багратиони. Важнейший эпизод грузинской истории – принятие христианства – нашел отражение в поэме М. «Святая Нина, просветительница Грузии» (1837). Описанию религиозных празднеств посвящено стихотворение «Праздник во Мцхете» (1845). С 1843 преподает «Ветхий Завет» в низших отделениях Семинарии. В 1850 году представил в Святейший Синод рукопись учебника для Тифлисской Семинарии «Уроки из грузинской истории», которая не получила одобрения Синода (История...).

Статья А. Марсова, «Отрывок из грузинской истории. О жизни и деяниях грузинского царя Ираклия II» действительно была опубликована в неофициальной части газеты «Закавказский вестник» – «Прибавление к Закавказскому вестнику» № 5, 16-го декабря 1839 года.

Отрывки из исторических уроков он печатал в «Закавказском Вестнике», единственно в пользу бедных учеников Тифлисской Семинарии для руководства их на первый раз в изучении ими своей отечественной истории, недавно у них введенной в преподавание (Марсов, 1840: IV). Судя по этой записи, в Тбилисской семинарии до 1840 года не было учебника истории Грузии и бедным ученикам приходилось учиться по газете. Следует отметить, что на первой странице газеты написано, что «годовая цена официальной и неофициальной частей газеты составляет 5 рублей серебром, а стоимость каждой части в отдельности – 3 рубля серебром» (Прибавление..., 1839-1840). Следовательно, для семинариста было не так уж и дешево изучать историю своей страны из газет.

---

³ Закавказский Вестник - Еженедельная газета. Тифлис, 1838-1864. Вторая по времени правительственная газета на русском языке, выходившая в Закавказье... Кроме официальной части, состоящей из правительственных распоряжений и объявлений, имел еще часть неофициальную или «литературную». В сороковых годах XIX ст. редактором «Вестника» был известный грузинский общественный деятель и историк Платон Иосселиани... С 1851 г. неофициальная часть Закавк. Вестника прекращает свое существование, официальная же часть выходит как приложение к газете «Кавказ». В начале шестидесятых годов и эта часть прекращает свое существование, сливаясь окончательно с «Кавказом» - <http://www.nplg.gov.ge/paperge/ka/browse/001498/set/> (08.01.2021).

Интересно также отметить, почему был назначен учителем истории Грузии в Тбилисской семинарии в 1836 году молодой выпускник богословия Духовной академии Санкт-Петербурга А. Марсов, а не грузинский выпускник 1835-го года той же академии, Платон Иоселиани⁴. Естественно, такие действия были частью политики России в Грузии.

Во вступительной части книги А. Марсов отмечает, что «с 1836 года преподавая уроки из Грузинской Истории в Тифлисской Духовной Семинарии, я составил из них краткое начертание Грузинской Истории, которое стоило больших трудов как по недостатку исторических материалов, так и по тому, что и те материалы, которые можно было достать на первый раз для руководства, вообще весьма неполны, и притом неверны во многом, особенно в отношении хронологии» (Марсов, 1840: III).

Во вводной части А. Марсов перечисляет те источники, на основании которых он написал свою книгу: «Краткая история» грузинского царевича Давида, рукописная история о Грузинских Царях Католикоса Антония (на грузинском языке) и некоторые статьи из Энциклопедического Лексикона (Марсов, 1840: IV-V).

Книга А. Марсова представляет собой компиляцию. История Грузии представлена в 14 небольших главах. Повествование начинается с древнейших сведений о Грузии и заканчивается информацией о Георгии XII (автор называет его Георгием XIII – Д.К.), последним Грузинским Царём.

Непонятно выдержка из статьи Р. Ахвердяна: «Начиная свою историю с древнейших времен, автор доводит ее до современных ему событий» (Ахвердян, 1990: 143). Уточним, что книга заканчивается следующей фразой – «с того времени, т.е. с 1801 года, Грузия присоединена на вечные времена к России». История заканчивается сообщением о Манифесте Павла I, автор даже не упоминает о Манифесте Александра I от 12 (24) сентября 1801 года. Рассказ об истории Грузии никоим образом не длится до 1840 года.

В книге приводятся неверные даты исторических событий и правления царей, искажаются собственные имена; некоторые факты не соответствуют действительности.

⁴ П. Иоселиани (1809-1875) – грузинский историк, филолог, общественный деятель. В 1831 г. поступил в СПбДА, которую окончил с отличием и со степенью кандидата богословских наук в 1835 г. К С.-Петербургскому периоду жизни Иоселиани относятся его первые исследования письменных источников по истории Грузии и Грузинской Православной Церкви. В 1835 г. начал работать учителем философии и физики в Тбилисской духовной семинарии; был представителем Синодального отдела Грузии. В 1838 г. закончил монографию «Историческое и географическое описание Древней Грузии». В 1837 г. завершил «Грузинскую грамматику» и приступил к составлению классической грузинской азбуки. В 1842-1844 гг. жил в С.-Петербурге и служил чиновником канцелярии Святейшего Синода РПЦ. Он продолжал научные разыскания, в «Журнале Министерства народного просвещения» и «Журнале Министерства внутренних дел» публиковал статьи, посвященные истории древней Грузии, этнографическому исследованию истории груз. народа, истории отдельных храмов, мон-рей (мцхетского кафедрального собора Светицховели, мон-ря Марткопи и др.) и городов. В июне 1844 г. возвратился в Грузию, 15 дек. был назначен «чиновником за прокурорский стол» в Грузино-Имеретинскую синодальную контору, где прослужил до июля 1857 г., затем по его просьбе был переведен в гражданское ведомство, в канцелярию наместника Кавказа чиновником особых поручений 5-го класса, где проработал вплоть до кончины. Способности и трудолюбие И. были хорошо известны высшим гражданским властям Грузии, и в нач. 1845 г. главноуправляющий Грузией А. И. Нейдгарт назначил И. редактором газеты «Закавказский вестник» (до нач. 1856). См.: Z. Abashidze, Ioseliani Platon Ignat'evich, Pravoslavnaia Jenciklopedija (2011), t. 25, s. 540-542. (З. Абашидзе, Иоселиани Платон Игнатьевич, Православная Энциклопедия (2011), т. 25, с. 540-542). <https://www.pravenc.ru/text/578390.html> (14.01.2021).

Чтобы подтвердить субъективность мнений автора, достаточно обсудить одно из них, когда в первой главе книги речь идет о происхождении названия «Грузия» и читателю предлагаются разные версии. Автор придерживается мнения византийских писателей, которые повествуют: «В XI веке, около 1147 года, царствовал в Абхазии некто Георгий, который воевал с Римлянами. От сего Георгия Грузины получили название Гюрджов или Георгиян, и с него по всем вероятностям должно начинается политическое существование Грузинского народа. Сему мнению благоприятствуют свидетельства Грузинских и лучших Арабских летописцев. Ибо Грузинские летописи I-го своего Георгия также показывают в XI веке, между 1014 и 1127 годами по Р. Х., царствующим в Абхазии» (Марсов, 1840: 11). Любые комментарии здесь излишни; 1147 год – это не XI век; интересно, на какой грузинский источник ссылается автор, где указано, что с этого периода начинается политическое существование Грузинского народа. Ошибочны и годы правления царя единой Грузии Георгия I, которого вместо царя Грузии называет царем Абхазии. Известно, что в результате объединения грузинских княжеств и царств в X веке образовалось единое грузинское государство, просуществовавшее до второй половины XV века.

В IX главе А. Марсов рассказывает о Царице Тамаре, о ее завоеваниях и браке. Ошибочны годы правления царицы (1171, 1178 - 1201) и ее отца царя Георгия III-го (1150-1171 гг.). Марсов также упоминает, что она умерла на двадцатом году своего правления. Автор сравнивает грузинскую царицу с российской императрицей: «Тамара Георгиевна, Екатерина II Российской истории, не смотря на то, что приняла престол Грузии в то время, когда ей было только 12 лет от роду». О браке рассказывает, что «Карамзин в своей Российской Истории повествует, что Грузинская Царица Тамара была обручена и обвенчана с Российским Князем Георгием, сыном Российского Князя Андрея Боголюбского. Основание сему повествованию находим и в Грузинских летописях. Но супружеский союз Российского Князя с Тамарою и самое пребывание его в Грузии были непродолжительны» (Марсов, 1840: 42). А. Марсов не указывает те грузинские источники, в которых находятся сведения о браке Царицы.

В XII главе русский автор ошибается с самого начала в дате, когда сообщает читателю о нашествии османов на Тбилиси в 1578 году. Он указывает на 1508 год и отмечает, что около этого времени в Кахетии царствовал Александр II. А. Марсов рассказывает о первых связях Кахетии с Россией, о Царе Теимуразе I.

Автор указывает о причинах, по которым кахетинский царь Александр II попросил помощи у русского царя и о последствиях отношений этих государств: «Близкое соседство хищных народов, недостаток сил к отражению губительных и внезапных их набегов, опасность со стороны Персии и ее Шахов, слишком изнурительное положение подданных побудили Кахетинского Царя Александра просить Царя Московского Фёдора Иоанновича о принятии в покровительство Кахетии и об оказании защиты единоверным Грузинам против Магометан. Для сего отправлены были послы ко Двору Российскому. Царь Фёдор Иоаннович, приняв посольство с таким мирным предложением, послал Кахетинскому Царю грамоту, в кое он обещал дать войско для защиты Иверии от Горцев, а к Персидскому Шаху было отправлено особое посольство от Российского Двора с известием о принятии Кахетии в покровительство России. С грамотою отправлены были в Грузию двое знатных Русских Бояр и большая часть Духовных лиц. Между тем в то же время Шамхал и многие Горские орды, были укрощены Русским оружием, по примеру Кахетии поддались Российскому Правительству» (Марсов, 1840: 53-54).

Действительно, у Кахети осложнились отношения с Шамхалом, который был вассалом османов и стал совершать набеги на Кахети. Очень сложной была борьба с дагестанскими горцами. Россия тоже не могла смириться с установлением турецкого

господства в Закавказье, которые фактически закрыли торговый путь, связывавший Россию с Ираном и востоком.

В 1585 году в Кахети побывал русский посол, а через год царь Александр отправил своих послов в Москву. Кахети и Россия были заинтересованы во взаимном союзнчестве. Россия, в случае завоевания Сашамхло, становилась непосредственным соседом Кахети и, тем самым, набегам дагестанских горцев мог быть положен конец. В 1587 году царь Кахети Александр II подписал «Крестоцеловальную запись», данную русскому царю. В 1589 году царь Федор прислал Александру «Жалованную грамоту», в которой подтверждались условия, предусмотренные «Крестоцеловальной записью». Россия должна была защищать Кахети от врагов, а Кахети, в свою очередь, обязывалась оказывать поддержку России в северокавказских военных операциях. К сожалению, как и сто лет назад, Россия не могла противостоять ирано-турецкой агрессии и защитить Кахети от агрессора (Вачнадзе, Гурули, Бахтадзе, 2014: 163).

Автор книги также ошибочно называет Теймураза I племянником Грузинского царя Александра III. Он упоминает одним предложением, что Теймураз был в России, но вернулся оттуда.

В XIII главе книги автор рассказывает о Картлийском царе Вахтанге VI: «Мудрый Вахтанг, в конце своих царственных дней испытал такую же горькую участь, как и в начале своего царствования. Лишившись царства, он должен был выехать в Россию, откуда в царствование Императрицы Анны Иоанновны, желая испытать счастья – возратить потерянное царство, решился ехать в Персию. Но на пути занемог и скончался в Астрахани» (Марсов, 1840: 58).

А. Марсов ничего не говорит о связях Вахтанга VI с послом Петра I в Иране Артемием Волынским, о совместно спланированной военной операции, об отправлении Вахтанга VI в 1724 году вместе со своей свитой в Россию.

В октябре 1735 г. астраханский губернатор И.П. Измайлов получил указ Правительствующего Сената о денежном содержании Вахтанга VI и его семьи: предписывалось выплачивать царю и его сыну Бакару жалованье в срок и без всякого задержания, которое было определено им за исполнение дипломатической миссии в 1734 г. По ее завершении, как следует из указа, грузинский царь просил, чтобы его вместе с семьей на постоянное время поселили в Астрахани, выделив для этого дом и охрану... Через два месяца после получения указа Сената Вахтанг VI обратился в астраханскую губернскую канцелярию с требованием ускорить исполнение поручения об его размещении в Астрахани. По приговору губернатора Измайлова для проживания грузинского царя и его семьи в Астрахани был определен дом секретаря Алексея Богданова и двор бывшего полковника Никиты Зажарского. Последние годы жизни Вахтанг VI провел в Астрахани. Он скончался 26 марта 1737 г. и был похоронен в Успенском соборе астраханского Кремля (Кулаков, 2009: 103).

XIV глава книги посвящается царю Кахетии Теймуразу II, царям Картли-Кахетинского царства Ираклию II и Георгию XII: «В 1752 году Цари Ираклий и Теймураз, не имея средств отражать постоянные нападения враждебных Горцев, и истощаясь в последних способах защиты, отправляли послов к Российской Императрице Елизавете Петровне, с просьбою о покровительстве и защите их царства. Но пока происходили переговоры по сему делу при Персидском Дворе, между Ираклием и отцем его Теймуразом возникли неудовольствия, в следствие коих Ираклий сделался полным Царем Карталинии и Кахетии, а Теймураз выехал с супругою в Россию, из коей более уже не возвращался. Между тем при всей неутомимой деятельности, при безпримерной храбрости Царя Ираклия, несчастная Грузинская земля более и более слабела, изнемогая от беспрестанных и гибельных

нападений Горских народов. Почему Ираклий в 1783 году вынужден был повторить от себя посольство к Российской Императрице Екатерине II, о принятии его с наследниками и народом, ему подвластным, навсегда в подданство Ея и Преемников Российского престола. Но сие посольство, к сожалению, ускорило бедственную судьбу Царя Ираклия и его народа» (Марсов, 1840: 61-62)... После поражения Ираклия пришли на помощь Российские войска. Но Тифлис уже был razорен вместе с храмами Божиими, до основания. Граф Зубов с двадцатипяти тысячною армиею, переправясь чрез Каспийское море, взял Дербент, Баку, Шамаху и Ганжу, и проник далеко в Персию. Уже Ага Мухаммед Хан был в опасности, и шел сразиться с войсками Российскими. Но вдруг Граф Зубов с войсками был отозван в Россию, а между тем и Ага Мухаммед Хан на пути потерял жизнь от руки раба своего» (Марсов, 1840: 63).

Как известно, в 1752 году Аджичалаб (Шаки-Ширванский хан) вновь нанес поражение грузинам в битве у Гянджи, которое пошатнуло авторитет Теймураза и Ираклия. Их политическое первенство на юго-востоке Кавказа встало под сомнение. Необходимо было принять срочные меры. В надежде получить от России помощь, было послано посольство во главе с Атанасом Тбилели и Свимоном Макашвили. Вместе с тем, грузинские цари наняли войско черкесов. Россия и на сей раз воздержалась от оказания помощи Грузии (Вачнадзе, Гурули, Бахтадзе, 2014: 206). Раскол между Теймуразом II и Ираклием II и отъезд Теймураза в Россию на этом основании, который указывает А. Марсов, ошибочен. Царству Картли-Кахети нужен был сильный союзник и в 1760 году Теймураз с интересным планом отправился в Россию, но план не был принят во внимание.

Ираклий II в 1782 году принял важное решение. Он официально обратился к России с просьбой о принятии Картли-Кахети под свое покровительство, а не подданство. 24 июля (4 августа) 1783 года в Георгиевске был подписан договор (трактат). В ответ на нашествие Ага Мухаммед Хана, в 1796 году, русские войска предприняли успешный поход в Закавказье, но после смерти Екатерины II они были отозваны. В правление Павла I, в конце 1799 года, они снова вступили в Картли-Кахетинское Царство.

Также важен конец книги: «По кончине Ираклия, Грузинское царство наследовал сын его Георгий XIII. Но царствование его было непродолжительно. Видя внешние и внутренние раздоры, происходившие в его царстве, и не находя возможности сохранить самостоятельность своей страны, Георгий просил Российского Императора Павла I принять в подданство всю Грузию. С того времени, т.е. с 1801 года, Грузия присоединена на вечные времена к России» (Марсов, 1840: 64).

Интересно, что имеет в виду автор, когда упоминает «Георгий просил Российского Императора Павла I принять в подданство всю Грузию». А. Марсов называет только Картли-Кахетинское царство Грузией или действительно подразумевает всю страну?

В официальных российских документах второй половины XVIII и начала XIX века, в научной литературе и публицистике, Картли-Кахетинское царство часто именуется Грузией, а Ираклий II и Георгий XII – царями Грузии. Тем не менее, из содержания документов совершенно ясно, что речь идет не о Грузии, а о царстве Картли-Кахети, не о Царе Грузии, а о Царе Картли-Кахети. При Российском Императорском Дворе, а также в иностранных и военных ведомствах было хорошо известно, что к XVIII веку, помимо Картли-Кахетинского царства, существовало несколько грузинских царств и княжеств: Имеретинское царство, княжество Самегрело, княжество Гурия, княжество Абхазия, княжество Сванети. Россия также знала, что юрисдикция Имеретинского царя распространялась над территориями этих княжеств.

В тексте Высочайшего манифеста 12-го сентября 1801 года упомянуто не Картли-Кахетинское царство, а царство Грузинское: «Объявляем всем обывателям Царства

Грузинского..., покровительство и Верховная власть Российской Империи над Царством Грузинским..., вникая в положение ваше, и видя, что посредство и присутствие войск Российских в Грузии..., учредить в Грузии правление» (Высочайший манифест...).

На момент публикации книги, в 1840 году, Россия упразднила не только Картли-Кახетинское царство, но и Имеретинское царство и несколько княжеств. Последняя фраза книги – с того времени, т.е. с 1801 года, Грузия присоединена на вечные времена к России – убеждала широкий круг русскоязычных читателей в постоянстве сосуществования этих двух стран.

Интересен вопрос об отказе Святейшего Синода издать для Тифлисской духовной семинарии в 1850 году учебник А. Марсова «Уроки из грузинской истории».

Рецензия на рукопись была написана известнейшим грузинским ученым-историком «занимающимся грузинской литературой, бывшим учителем той же семинарии, коллежским советником П. Иоселиани». Отзыв был весьма отрицательным. Перечислив недостатки рукописи, П. Иоселиани заключил: «Вообще книга Марсова написана без плана и критики и чужда тех исторических фактов, без которых не может быть история Грузии и потому не только не может быть классической, но и бесполезна и для простого чтения». А.В. Марсов опротестовал эту рецензию, прося обер-прокурора Святейшего Синода послать его труд для оценки в Академию наук. Просьба была удовлетворена и рукопись передали на рассмотрение в Императорскую Академию наук известному грузиноведу академику М. Броссе. Отзыв большого ученого также оказался отрицательным и второй учебник Марсова так и не увидел света (Ахвердян, 1990: 143-144).

Неизвестно, прошла рецензирование книга А. Марсова, изданная в 1840 г. ученым-грузиноведом или была одобрена только московским цензурным комитетом, цензором и кавалером Иваном Снегиревым (Марсов, 1840: II). Если бы эта книга была рецензирована ученым-грузиноведом, она не была бы опубликована, так же как и следующий учебник А. Марсова «Уроки из грузинской истории».

Русский историк, академик, генерал-лейтенант Русской императорской армии Н.Ф. Дубровин в труде – «История войны и владычества русских на Кавказе» – приводит названия глав, вошедших в книгу Марсова, и отмечает: «Все сведения, сообщаемые автором, весьма кратки» (Дубровин, 1871: 109). Оценка Н.Ф. Дубровиным книги Марсова ограничилась горсткой ссылок, а о фальсификации фактов ничего не было сказано.

Современный исследователь Р. Ахвердян рассказывает о глубокой любви А. Марсова к Грузии, истории которой он посвятил свои произведения (Ахвердян, 1990: 140). Она отмечает, что А. Марсов «много работал над источниками по истории страны... Глубокое увлечение грузинской историей проявляется во всех его трудах» (Ахвердян, 1990: 142). Мы не можем согласиться с этой точкой зрения. Если бы А. Марсов действительно влюбился в эту страну, он бы не написал книгу с такими неверными сведениями, а отнесся бы к изучению истории Грузии более серьезно. Он сознательно игнорирует вопрос о завоевании грузинских царств и княжеств, имевшем место с 1801 года до публикации книги, чтобы не раскрыть суть колониальной политики России.

Русский автор хочет завоевать доверие читателя и произвести впечатление объективного исследователя. Он представил многие важные вопросы истории Грузии с своей собственной неверной интерпретацией. Сведения он дает самые общие. Через свои книги он знакомил русскоязычных читателей с Грузией, но во многих случаях с искаженными фактами. При использовании такого материала исследователь должен быть критичным во избежание фальсификации истории, которая имела место столетия назад и даже сегодня многие авторы используют такие произведения как объективный источник.

Библиографический список:

- Abashidze, Z. (2011). *Ioseliani Platon Ignat'evich*, Pravoslavnaia Jenciklopedija, t. 25, s. 540-542. Moskva. (З. Абашидзе (2011), *Иоселиани Платон Игнатъевич*, Православная Энциклопедия, т. 25, с. 540-542). Москва.
<https://www.pravenc.ru/text/578390.html> (14.01.2021).
- Ahverdjan, R. (1990). № 12, S. 138-144). *Dejanija svjatoj Nino v izlozhenii russkogo pisatelja*. Literaturnaja Gruzija. (Ахвердян Р. (1990), № 12, с. 138-144). *Деяния святой Нино в изложении русского писателя*. Литературная Грузия).
http://217.147.235.82/bitstream/1234/312252/1/Literaturnaia_Gruzia_1990_N12.pdf (15.09.2020).
- Vardosanidze, S. (2009). *tbilisis sasuliero seminaria da ak'ademia*, tbilisi. (ვარდოსანიძე, ს. (2009). *თბილისის სასულიერო სემინარიის და აკადემიის*, თბილისი, გვ. 5);
<https://sangu.ge/templates/Gemini/images/academia.pdf> (09.01.2021).
- Vachnadze, M. Guruli, V. Bahtadze, M. (2014). *Istorija Gruzii s drevnejshih vremen do 1801 goda*. Izdatel'stvo «Intelekti». Tbilisi. (Вачнадзе М., Гурули В., Бахтадзе М. (2014). *История Грузии с древнейших времен до 1801 года*. Издательство «Интеллекти». Тбилиси).
- Vysochajshij manifest 12-go sentjabrja 1801 goda. (Высочайший манифест 12-го сентября 1801 года). <http://www.hrono.ru/dokum/1800dok/18010912gruz.php> (01.10.2021).
- Dubrovin, N. F. (1871). *Istorija vojny i vladychestva russkih na Kavkaze*. Т. I. Книга III. Sankt-Peteburg. (Дубровин Н. Ф. (1871). *История войны и владычества русских на Кавказе*. Т. I. Книга III. Санкт-Петербург).
- http://drevlit.ru/docs/kavkaz/XIX/1800-1820/Dubrovin_N_F/Ist_vojny_kavkaz_1_III/text3.php (06.01.2021).
- Istorija, kul'tura i tradicii Rjazanskogo kraja - *Marsovy* (История, культура и традиции Рязанского края - *Марсовы*) - <https://62info.ru/history/node/11843> (27.08.2020).
- Kandelaki, D. (1990/91). *Einige Ungenauigkeiten in der neueren Deutschen Fachliteratur*. Universität Verlag Konstanz. Georgica (N 13/14). pp. 103-106.
- Kulakov V. O. (2009). *Gruzinskij car' Vahtang VI v Astrahani: stranicy istorii tajnoj diplomatii Rossii (pervaja tret' XVIII v.)*. «Novyj istoricheskij vestnik». Zhurnal Rossijskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta. № 2 (20). S. 99 - 104. (Кулаков В. О. *Грузинский царь Вахтанг VI в Астрахани: страницы истории тайной дипломатии России (первая треть XVIII в.)*. «Новый исторический вестник». Журнал Российского государственного гуманитарного университета. № 2 (20). С. 99 - 104).
http://www.nivestnik.ru/2009_2/20.pdf (10.01.2021).
- Marsov, A. V. (1840). *Kratkaja gruzinskaja istorija*. Tipografija Lazarevskogo instituta vostochnyh jazykov. Moskva. (Марсов, А. В. (1840). *Краткая грузинская история*. Типография Лазаревского института восточных языков. Москва).
- Marsov, A. V. *Otryvok iz gruzinskoj istorii. O zhizni i dejanijah gruzinskogo carja Iraklija II*. «Pribavlenie k Zakavkazskomu vestniku». Neoficial'naja chast' gazety «Zakavkazskij vestnik». 16.12.1839. № 5. (Марсов А. В. *Отрывок из грузинской истории. О жизни и деяниях грузинского царя Ираклия II*. «Прибавление к Закавказскому вестнику». Неофициальная часть газеты «Закавказский вестник». 16.12.1839. № 5).
- Pribavlenie k Zakavkazskomu vestniku (1839-1840). Tbilisi. (Прибавление к Закавказскому вестнику (1839-1840). Тбилиси).

<http://www.nplg.gov.ge/paperge/ka/browse/003625/set/> (08.01.2021)

Callagova, Z. B. (2009). *Pravoslavie i obrazovanie v Osetii: dvuhvekovoy poisk garmonii i dialoga*. Lavrovskiy sbornik: materialy XXXIII Sredneaziatsko-Kavkazskih chteniy 2008-2009 gg.: etnologiya, istoriya, arheologiya, kulturologiya. K stoletiyu so dnya rozhdeniya L.I. Lavrova. SPb. Izdatelstvo: MAE RAN (Цаллагова З. Б. (2009). *Православие и образование в Осетии: двухвековой поиск гармонии и диалога*. Лавровский сборник: материалы XXXIII Среднеазиатско-Кавказских чтений 2008-2009 гг.: этнология, история, археология, культурология. К столетию со дня рождения Л.И. Лаврова. СПб. Издательство: МАЭ РАН).
https://lib.kunstkamera.ru/files/lib/978-5-88431-157-2/978-5-88431-157-2_118.pdf (08.01.2021).

CORONAVIRUS PANDEMIC AND INCREASING POVERTY AND PUPPET GOVERNMENT ROLE IN THE DEVELOPING COUNTRIES

კორონავირუსის პანდემია და სიღარიბისა და მარიონეტული ხელისუფლებების
რიცხვის ზრდა განვითარებად ქვეყნებში

VAZHA SHUBITIDZE

Doctor of Political Science, GTU Professor,
Tbilisi, Georgia
ORCID: 0000-0002-1928-8310
va.shubitidze@gmail.com
Tel: +995599785845

EDISHER JAPHARIDZE

Doctor of Politics, GTU Professor,
Tbilisi, Georgia
ORCID: 0000-0002-9239-4785
jafaridzeedo@yahoo.com
+995555000891

Abstract

The paper addresses the study of how the coronavirus pandemic (COVID 19) accelerated the growth of poverty and the number of puppet governments around the world. This was led by the tendentious and subjective management of globalization by rich countries that selfishly pursued only their own interests. The coronavirus pandemic has exposed this problem and countries. Especially poor countries faced with presence-absence. Increased the likelihood of their vulnerability. The large number of victims (up to 4 million people) forced scientists to start an in-depth study of this phenomenon. Famous foreign and Georgian researchers in such a situation (D. Black, J. Brown, P. A. Aldama, R. Capriano, K. Fitzpatrick, D. Cohan, A. Geller, A. A. Alvis, J. Shapiro, P. Berm, L. Papava, A. Sulaberidze, A. Silagadze, E. Mekvabishvili, M. Djibouti, I. Archvadze, etc.) are increasingly inclined to form a new, integrated scientific discipline of pandemology, which we also agree with. It will study not only the medical field, but also the consequences of economic, geopolitical, psychological, demographic, sociological and other changes caused by the pandemic, both globally and locally (A. Sulaberidze). Accordingly we will have pandemic economics, pandemic sociology, pandemic demographics, pandemic geopolitics, pandemic political science, pandemic international politics, and so on.

Keywords: Covid 19, pandemology and koropolitic, Globalization, Developmental Country and Georgia

ვაჟა შუბითიძე

პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი,
თბილისი, საქართველო
ORCID: 0000-0002-1928-8310
va.shubitidze@gmail.com
Tel: +995599785845

ედიშერ ჯაფარიძე

პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი,
თბილისი, საქართველო
ORCID: 0000-0002-9239-4785
jafaridzeedo@yahoo.com
Tel: +995555000891

აბსტრაქტი

ნაშრომი ეხება საკითხის კვლევას, თუ კორონავირუსის პანდემიამ (COVID 19) როგორ დააჩქარა სიღარიბის და მარიონეტული ხელისუფლებების რიცხვის ზრდა მთელ მსოფლიოში. ამას სათავე დაუდო გლობალიზაციის ტენდენციურად და სუბიექტურად წარმართვამ მდიდარი ქვეყნების მიერ, რომლებიც ეგოისტურად მხოლოდ თავისი ინტერესებიდან გამოდიოდნენ. კორონავირუსის პანდემიამ გააშიშვლა ეს პრობლემა და ქვეყნები, განსაკუთრებით ღარიბი ქვეყნები ყოფნა-არყოფნის წინაშე დააყენა.

გაიზარდა მათი მოწყვლადობის ალბათობა. სხვერპლის დიდმა რაოდენობამ (4 მილიონამდე ადამიანი) აიძულა მეცნიერები ამ მოვლენის ღრმა შესწავლა დაეწყოთ. ასეთ ვითარებაში ცნობილი უცხოელი და ქართველი მკვლევარები (დ. ბლეკი, ჯ. ბრაუნი, პ.კ ალდამა, რ. კაპრიანო, კ. ფიცპატრიკი, დ. კოჰანი, ა. გელლერი, ა.დ. ალვისი, ჯ. შაპირო, პ. ბერმი, ლ. პაპავა, ა. სულაბერიძე, ა. სილაგაძე, ე. მექვაბიშვილი, მ. ჯიბუტი, ი. არჩვაძე და სხვ.) სულ უფრო მეტად იხრებიან იქითკენ, რომ ჩამოყალიბდეს ახალი, ინტეგრირებული სამეცნიერო დისციპლინა პანდემიოლოგია, რასაც ჩვენც ვეთანხმებით. იგი შეისწავლის არა მხოლოდ სამედიცინო სფეროს, არამედ პანდემიით გამოწვეული ეკონომიკური, გეოპოლიტიკური, ფსიქოლოგიური, დემოგრაფიული, სოციოლოგიური და სხვა სახის ცვლილებებით გამოწვეულ შედეგებს, როგორც გლობალური, ისე ლოკალური მასშტაბით (ა. სულაბერიძე). შესაბამისად გვექნება პანდემიის ეკონომიკა, პანდემიის სოციოლოგია, პანდემიის დემოგრაფია, პანდემიის გეოპოლიტიკა, პანდემიის პოლიტოლოგია, პანდემიის საერთაშორისო პოლიტიკა და ა.შ.

საკვანძო სიტყვები: კოვიდ 19, პანდემიოლოგია და კორონოპოლიტიკა გლობალიზაცია, განვითარებადი ქვეყნები და საქართველო.

შესავალი

კოვიდ პანდემიის მეცნიერული შესწავლა 2019 წლის ბოლოდან დაიწყო, მას შემდეგ, რაც კოვიდ 19 მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაციამ მსოფლიო პანდემიად გამოაცხადა, მისი შესწავლა განაპირობა იმ გარემოებამ, რომ ეს თემა კომპლექსურად დღემდე შეუსწავლელია და გამოსაკვლევია. მეორე წელია უკვე, რაც ჩვენი ცხოვრების ერთგვარი თანმდევი პროცესი გახდა და ყოველი ადამიანის ცხოვრებაში ერთობ მნიშვნელოვან როლს თამაშობს, უფრო მეტიც ის რადიკალურად ცვლის ჩვენი ცხოვრების წესს და ხშირად გვკარნახობს ის, თუ როგორ უნდა მოვიქცეთ გარკვეულ დროსა და სივრცეში, ამიტომ ჩვენი მიზანია ამ თემის ყველა შესაძლებელი ასპექტით განხილვა და გაანალიზება.

საკითხის საფუძვლიანად შესწავლის საფუძველზე მოხდება კოვიდ პანდემიის და განვითარებადი ქვეყნების ადგილის განსაზღვრა მსოფლიოს პოლიტიკურ და კულტურულ სივრცეში.

მეთოდი

სტატიაში კრიტიკული ანალიზის მეთოდით შესწავლილია კორონავირუსის პანდემია და სიღარიბისა და მარიონეტული ხელისუფლებების რიცხვის ზრდა განვითარებად ქვეყნებში. ნაშრომი დაფუძნებულია საკითხის ირგვლივ არსებულ უახლეს ქართულ და უცხოურ ლიტერატურაზე.

შედეგები

კოვიდ პანდემიის საკითხების შესწავლამ შესაძლებლობა მოგვცა ნათლად გაგვეაზრებინა კორონავირუსის პანდემია და სიღარიბისა და მარიონეტული ხელისუფლებების რიცხვის ზრდა განვითარებად ქვეყნებში, რომელიც შემდგომ საფუძვლად დაედება ახალი სამეცნიერო მიმართულებების ჩამოყალიბებას. მნიშვნელოვან შედეგს წარმოადგენს ასევე ისიც, რომ ვაჩვენოთ სამეცნიერო საზოგადოებას, რომ როგორი ფონია მსოფლიოში დღეს არსებული პანდემიის ფონზე და საქართველომ რამდენად კარგად გაართვა თავი დღევანდელ კოვიდით პანდემიით გამოწვეულ გამოწვევებს.

სტატიაში განხილულია ასევე გლობალიზაციის პირობებში და დღევანდელ მსოფლიოში არსებული ვითარება და ის საქართველოს ხვალისდელი დღე, რომელიც ესოდენ მნიშვნელოვანია ევროინტეგრაციისაკენ მიმავალ გზაზე.

მსჯელობა

გლობალიზაციის პროცესი და მასშტაბები (თავისი დადებითი და უარყოფითი მხარეებით) მნიშვნელოვნად შეანელა კორონავირუსის, ანუ ჩინური ვირუსის პანდემიამ, რომელმაც მსოფლიოს ყველა რეგიონი და ქვეყანა, 120 მილიონზე მეტი ადამიანი მოიცვა და 4 მილიონზე მეტი ადამიანის მსხვერპლი გამოიწვია უკვე (2021 წლის გაზაფხულისათვის). ამ პროცესს ჯეროვნად ვერ უშველა მასობრივი ვაქცინაციის დაწყებამ 2020 წლის დეკემბრიდან, რომელიც ახლა იღებს ტემპებს და ფართოვდება.

ადრე შავი ჭირის და სხვა პანდემიები ღვთის რისხვად მიაჩნდათ და მათი მეცნიერული ახსნა უჭირდათ. ყველაზე ძველი ინფორმაცია დღემდე შუმერულ ლიტერატურაში, გილგამეშის ეპოსშია მოცემული (რომელიც საკმაოდ დავალებულია მასზე უფრო ძველი ამირანის ქართული ეპოსიდან - ალიკო ცინცაძე). ეს დაახლოებით 43 საუკუნის წინაა შექმნილი, როცა პირველად დაფიქსირდა წერილობით შავი ჭირის ეპიდემია. ცნობილი ბერძენი ისტორიკოსი თუკიდისე წერდა ანალოგიურ ეპიდემიაზე ძველ საბერძნეთში 23

საუკუნის წინ [Урланис, 2007:273]. შავი ჭირის ეპიდემიაზე ცალკეული მინიმუმები და ეპიზოდები დაცულია „ქართლის ცხოვრებაშიც“ (ტ.2,1955).

შავი ჭირი მძვინვარება კრწანისის (1795 წ. 11 სექტემბერი) ბრძოლის შემდეგ, 1812-13 წლების კახეთის აჯანყების და რუსეთ-ირანის, რუსეთ-თურქეთის (1806-12-13) ომების წლებში (არსებობს ზეპირი გადმოცემები, რომ ეს დაავადება რუსმა კოლონიზატორებმა გაავრცელეს სავარაუდოდ მიზანმიმართულად) საქართველოში დიდი მსხვერპლის გამოსაწვევად და მისი ადვილად დასამორჩილებლად (ამ დროს გამოგონილი იყო ყვავილის აცრა და რუს სამხედროებს აქ გამოგზავნამდე წინასწარ ცრიდნენ), თუმცა დოკუმენტურად ამის დადასტურება აღარ ხერხდება კვალის წაშლის გამო]. შავი ჭირი საქართველოში XIX საუკუნის შუა და ბოლო მეოთხედშიცაა დადასტურებული, რასაც საკმაო რაოდენობით მოსახლეობა შეეწირა.

ადრეულ საუკუნეებში ყველა ქვეყანას დამოუკიდებლად უხდებოდა შავ ჭირთან და სხვა ეპიდემიებთან გამკლავება, რასაც უზარმაზარი მსხვერპლი მოჰყვებოდა ხოლმე. გავრცელება ნელა, მაგრამ მაინც ხდებოდა მეზობელ ქვეყნებზე (იგი აისახა მხატვრულ ლიტერატურაშიც - ჯოვანი ბოკაჩოს „დეკამერონი“, კონსტანტინე გამსახურდიას „დიდოსტატის მარჯვენა“ და სხვ.). პირველი მსოფლიო ომის ბოლოს, 1918-1920 წლებში გავრცელებულმა ესპანურმა გრიპმა, ე.წ. „ისპანკამ“, რომლის დროსაც ნახევარ მილიარდზე მეტი ადამიანი დაინფიცირდა (მსოფლიო მოსახლეობის 30%), დაღუპულთა რიცხვი კი 17-დან 50 მილიონ ადამიანამდე მერყეობდა [Brown, 2018].

მსხვერპლის უდიდესმა რაოდენობამ აიძულა მეცნიერები ამ მოვლენის ღრმა შესწავლა დაეწყოთ (მანამდე მხოლოდ დაკვირვებით და ჭვრეტით შემოიფარგლებოდა ყოველივე).

2020 წლის 11 მარტს ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციამ ჩინეთიდან 2019 წელს გავრცელებული კორონავირუსი (COVID19) პანდემიად გამოაცხადა და მის წინააღმდეგ ბრძოლაში თითქმის ყველა ქვეყანა ჩაება (საქართველოში ჩინური კორონავირუსით დაავადებული პირველი პაციენტი, საქართველოს მოქალაქე 2020 წლის 26 თებერვალს გამოვლინდა - იგი ირანიდან, აზერბაიჯანის გავლით შემოვიდა საქართველოში და ორკვირიანი მკურნალობის შემდეგ გაეწერა).

კორონავირუსის წინააღმდეგ ბრძოლაში პირველ რიგში ექიმები (ვირუსოლოგები, ინფექციონისტები, ეპიდემიოლოგები და სხვ.) ჩაებნენ, თუმცა ეს მარტო მათი საქმე არ აღმოჩნდა. ვინაიდან დღეს ადამიანთა მილიონიანი მასების გადაადგილება ტურისტული თუ სხვა მიზნით გაადვილებულია, ამიტომ ვირუსი უსწრაფესად გავრცელდა მსოფლიოში და მასშტაბური ხასიათი მიიღო. სპეციალისტები მიიჩნევენ, რომ თუ ადრე ეპიდემიებთან ბრძოლაში ადამიანი ირიბ როლს თამაშობდა, დღეს იგი მთავარ ფაქტორად გვევლინება და მისი ზემოქმედება ამ მასიურად გავრცელებულ დაავადებაზე არა მხოლოდ სამედიცინო, არამედ მისი მომიჯნავე და მეცნიერების სხვა მიმართულებებითაც მიმდინარეობს.

ვინაიდან გლობალიზაცია, გლობალური საზოგადოება არის გლობალური რისკის საზოგადოება [Giddens, 1999], შესაბამისად მეცნიერების დანიშნულებას პანდემიის იმ გამოწვევების იდენტიფიცირება და პროგნოზირება, რაც წარმოიქმნა მთელ მსოფლიოში.

საქმე იმაშია, რომ ადამიანებში ყალიბდება აზრი, რომ კორონავირუსის პანდემიამ შეცვალა სამყარო და იგი აღარასოდეს იქნება ისეთი, როგორც წინა პერიოდში და წლებში იყო. შესაბამისად უბრალო ადამიანებს გაუჩნდათ ერთი და იგივე კითხვები, რაზედაც მეცნიერებამ დამაჯერებელი პასუხები უნდა გასცეს: რამდენი ხანი გაგრძელდება კორონავირუსის პანდემია და როგორ დასრულდება იგი? იქნება თუ არა ახალი შტამები და ტალღები? რამდენად უსაფრთხოა ასე ნაჩქარევად შექმნილი ვაქცინა? (ასეთების შექმნას ადრე 3-10 წელი

ჭირდება), როგორ განვითარდება ეკონომიკა პანდემიის პირობებში და მას შემდეგ? ხომ არ გვემუქრება შიმშილი? როგორ განვითარდება განათლება, მეცნიერება და ხელოვნება ქვეყნების და ადამიანების შიდა იზოლაციის პირობებში? რამდენად ეფექტური იქნება ონლაინ სწავლება? რა რისკები და საფრთხეებია მოსალოდნელი? და ა.შ.

ასეთ ვითარებაში ცნობილი უცხოელი და ქართველი მკვლევარები (დ. ბლეკი, ჯ. ბრაუნი, პ. კ. ალდამა, რ. კაპრიანო, კ. ფიცპატრიკი, დ. კოჰანი, ა. გელლერი, ვ. ვახშტეინი, ა. დ. ალვისი, ჯ. შაპირო, პ. ბერმი, ვ. დობროვი, ლ. პაპავა, ა. სულაბერიძე, ა. თვალჭრელიძე, ა. სილაგაძე, ე. მექვაბიშვილი, მ. ჯიბუტი, ი. არჩვაძე, ვ. ჭარაია, ს. გელაშვილი და სხვ.) სულ უფრო ხშირად წერენ ახალი, ინტეგრირებული სამეცნიერო დისციპლინის - **პანდემიოლოგიის** ჩამოყალიბების აუცილებლობაზე.

უკვე მიმდინარეობს კვლევები როგორც სამედიცინო დარგში, ასევე ეკონომიკაში (გეოეკონომიკაში), სოციოლოგიაში, გეოპოლიტიკაში, ფსიქოლოგიაში, დემოგრაფიაში, საერთაშორისო ურთიერთობებში და სხვ. ეს ყველა ერთად კი პანდემიოლოგიაში ერთიანდება. ეპიდემიოლოგისაგან განსხვავებით პანდემიოლოგიის კვლევის ობიექტი მნიშვნელოვანადაა გაფართოებული და გამომდინარეობს თანამედროვე პანდემიის გლობალური ხასიათიდან. პანდემიოლოგიამ უნდა შეისწავლოს არა მხოლოდ სამედიცინო სფეროს, არამედ პანდემიით გამოწვეული ეკონომიკური, გეოპოლიტიკური, ფსიქოლოგიური, დემოგრაფიული, სოციოლოგიური და სხვა სახის ქცევათა ცვლილებებით გამოწვეული შედეგები, როგორც გლობალური, ისე ლოკალური მასშტაბით (ა. სულაბერიძე 2021).

ცნობილი მკვლევარის პიტერ ბერმის აზრით ეპიდემიასა და პანდემიას შორის იზოლაცია (კარანტინი, ლოქდაუნი, შეზღუდვები) საკმაოდ განსხვავდება. ეპიდემიის შემთხვევაში იზოლირებულია ერთი ან რამდენიმე სპეციფიკური უბანი, პანდემიის დროს კი მთელი მსოფლიო იზოლაციის სიტუაციაში აღმოჩნდება (ამ ერთი წლის განმავლობაში მრავალ ქვეყანაში, მათ შორის საქართველოში, რამდენიმე თვით შეწყდა ან შეიზღუდა საავიაციო, სარკინიგზო, სატრანსპორტო მიმოსვლა. სწავლის პროცესი ონლაინ პლატფორმაზე გადავიდა, გაჩერდნენ ქარხნები, ბევრი სამსახურის თანამშრომელი სახლში, ოჯახებიდან ასრულებდა სამსახურში დაკისრებულ ფუნქციას, საავადმყოფოები და სასტუმროები გადავსებული იყო ინფიცირებულებით, ბევრ ქვეყანაში მიცვალებულთა დამარხვასაც კი ვერ აუდიოდნენ, გაჩერდნენ საბავშვო ბაღები, სავაჭრო ობიექტები, სასურსათო მაღაზიების, აფთიაქების და ცალკეული ბანკების გარდა, უმრავლეს ქვეყნებში შემოდებულ იქნა კომენდანტის საათი და ა.შ.). ევროპის საბჭოს საგარეო ურთიერთობათა მკვლევარი ჯერემი შაპირო აღნიშნავს, რომ ეპიდემია ადამიანებს ყოფს, პანდემია კი - აერთიანებს [ციტირება - Вахштейн В. 2020]. მეცნიერებმა ჯერ კიდევ XXI საუკუნის დასაწყისში, ე.წ. „ღორის გრიპის“, „ქათმის გრიპის“ და სხვათა საფუძველზე ივარაუდეს, რომ XXI საუკუნე პანდემიების საუკუნე იქნება, რაც კიდევ უფრო აქტუალურს ხდის პანდემიოლოგიის ჩამოყალიბების აუცილებლობას, კვლევებს ამ მიმართულებით და ცოდნის დაგროვებას, რათა მომავალში მსხვერპლი და დანაკარგი უფრო ნაკლები იყოს.

აქედან გამომდინარე, პანდემიოლოგია პროფ. ავთანდილ სულაბერიძის აზრით, უნდა იყოს მეცნიერების ცალკეულ დარგთა სისტემა, რომელშიც შემავალი მეცნიერული დისციპლინების, ქვედარგების როლი ურთიერთგანსხვავებული იქნება. მისი აზრით, პანდემიოლოგიის დარგის სისტემის წარმომქმნელი დარგების შესაბამისად თითოეულს შეიძლება ვუწოდოთ დარგის სახელი. მაგალითად, პანდემიის ეკონომიკა, პანდემიის სოციოლოგია, პანდემიის დემოგრაფია, პანდემიის ფსიქოლოგია და ა.შ. ამას, ჩვენი აზრით,

შეიძლება დავამატოს პანდემიის გეოპოლიტიკა, პანდემიის საერთაშორისო პოლიტიკა, პანდემიის პოლიტოლოგია და სხვ.

საინტერესოა, რომ ეკონომიკური მეცნიერების დარგში გამოჩნდა რამდენიმე საინტერესო ტერმინი - „კორონამიქსი“ (აჯით დე ალვისი, შრილანკა), „კორონანომიკა“ და სხვ. ვლადიმერ პაპავას აზრით, დღემდე ეკონომისტები იკვლევდნენ ეკონომიკური კრიზისის გავლენას ზოგადად ჯანდაცვის სისტემაზე, მსოფლიოში შექმნილმა ვითარებამ კი პირიქით დააყენა პრობლემა, რომ კორონავირუსის გლობალურად გავრცელება თავადაა ფართომასშტაბიანი კრიზისის გამომწვევი [Geller A. 2020], რომ კორონავირუსი პრაქტიკულად „ეკონომიკურ პანდემიად“ გარდაიქმნა [Riley c. 2020]. მას კლასიკური ეკონომიკური კრიზისისაგან განსხვავებით „კორონომიკური კრიზისი“ უწოდეს [Papava v... 2020].

პანდემიის სოციოლოგიის კუთხით საინტერესო სტატია გამოაქვეყნა ესპანელმა სოციოლოგიის პროფესორმა პრინს კენექს ალდამამ („სოციოლოგიის გამოყენება კორონავირუსის პანდემიის გასაგებად“), რომელშიც კორონავირუსის რისკების განხილვისას გამოყოფილია სამი რეაქცია: უარყოფა, აპათია და ტრანსფორმაცია. უარყოფის დროს ადამიანები ისე იქცევიან, რომ თითქოს რისკი არ არსებობს, აპათიის დროს რისკს აღიარებენ, მაგრამ მასზე მაინც არ რეაგირებენ. მკვლევარის აზრით, ვითარების რეალობისა და სიმძიმის გათვალისწინებით, შესაძლოა პირველმა ორმა (უარყოფა, აპათია) ვერ გადაგვარჩინოს (საქართველოში ბევრი მსხვერპლის მიზეზი ესეც იყო - ასეთ ადამიანთა სიმრავლე).

რისკთან ბრძოლაში მეცნიერი უპირატესობას ანიჭებს საზოგადოების გარდაქმნას, ტრანსფორმაციას, კოლექტიურ და გლობალურ ტრანსფორმატიულ მოქმედებას და ესაა ერთადერთი გზა არსებული საფრთხის წინააღმდეგ [P.Aldama, 2020].

ჩვენთვის საინტერესო თემის მიმართულებით საყურადღებო სტატია გამოაქვეყნა აშშ სამხრეთ კაროლინის უნივერსიტეტის სოციოლოგიის პროფესორმა დ.კოჰანმა („კორონავირუსის განვითარების სოციოლოგია“). მასში განხილული და გაანალიზებულია პოსტკორონავირუსული მსოფლიოს უმწვავესი პრობლემები: ეკონომიკური კრიზისის შედეგად გაღრმავებული სიდარბე, უმუშევრობის ზრდა, ეკონომიკური უთანასწორობის გაღრმავება, საკვების ნაკლებობა და ხარისხი, ფსიქიკური ჯანმრთელობის სხვადასხვა სირთულეები, ნაციონალიზმისა და რასიზმის ზრდა, ხანდაზმულთა მკურნალობის და პენსიების პრობლემა [Cohan, 2020].

თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ამიერიდან კაცობრიობის ისტორიის თანამდევნი თითქმის მუდმივად იქნება სხვადასხვა პანდემიები, მაშინ ეს პრობლემა იძენს ზოგადსაკაცობრიო მნიშვნელობას. რა გვაქვს მხედველობაში?

ჯერ კიდევ 10-15 წლის წინ ნათელი გახდა, რომ გლობალიზაცია სულაც არაა ობიექტური, ლამის ღმერთის ნების განმახორციელებელი მოვლენა, რომელშიც ადამიანს პაიკის როლი აქვს მიკუთვნებული და არაფრის შეცვლა არ შეუძლია. ნათელი გახდა ისიც, რომ გლობალიზაციის სუბიექტურად წარმართულმა პროცესმა მხოლოდ 25-30 ქვეყნის ცხოვრება შეცვალა უკეთესობისკენ (200 სახელმწიფოდან). იმის გამო, რომ იგი ტენდენციურად იქნა წარმართული, ათეული მილიონობით ადამიანისათვის მან ვერ მოიტანა დადებითი შედეგი, ასეულ მილიონობით ადამიანისათვის კი ცხოვრება უარესობისკენ შეცვალა.

ცნობილი ეკონომისტის, პროფესორ ჯოზეფ სტიგლიცის აზრით, გლობალიზაცია ამ სახით გარდაუვალი აუცილებლობა სულაც არ არის და მისი შეცვლა შეიძლება, თუ განვითარებული ქვეყნები ამის სურვილს და ნებას გამოამჟღავნებენ [სტიგლიცი, 2012:55]. დღეს, კორონავირუსის პანდემიის ფონზე ამის გაკეთება სასწრაფო და აუცილებელიც კია,

ვინაიდან პანდემიამ ყველაზე მეტად მსახვრალი ხელი სწორედ განვითარებად ქვეყნებს დაატყო.

უნდა მოხდეს მისი იმ ფორმით რეფორმირება (მოდერნიზება), რომ მან სიკეთე მოუტანოს არა მარტო მდიდარ ადამიანებსა და ქვეყნებს, არამედ ღარიბ და პრობლემებით დამძიმებულ განვითარებად ქვეყნებსაც.

არიან კი მდიდარი ქვეყნები ამისთვის მზად? ცნობილი ეკონომისტი ერიკ რეინერტი თავის წიგნში „როგორ გამდიდრდენ მდიდარი ქვეყნები...და რატომ რჩებიან ღარიბი ქვეყნები ღარიბებად“, რომელიც 2004 წელს დაიწერა, მიუთითებდა, რომ მდიდარსა და ღარიბ ქვეყნებს შორის განსხვავებამ კიდევ უფრო იმატა [რეინერტი, 2019:35], ისინი უფრო და უფრო შორდებიან ერთმანეთს დაახლოების ნაცვლად.

კორონავირუსის პანდემიამ განვითარებად ქვეყნები კოლაფსის წინაშე დააყენა. გაჩერებული ეკონომიკის გამო გაიზარდა სიღარიბის მაჩვენებლები ამ ქვეყნებში, რასაც დაერთო თან უმუშევრობის ზრდაც. ჩაკეტილი საზღვრების გამო არ ხდება მუშახელის გადადინება განვითარებადი ქვეყნებიდან, ადგილობრივი მთავრობები კი ვერ აძლევენ მათ უმუშევრობის შესაბამის კომპენსაციას. ადგილი აქვს საკვების ნაკლებობას და შიმშილს ღარიბ ქვეყნებში, გაუარესებულია სურსათის ხარისხი. მდიდარმა ქვეყნებმა დაიწყეს გარკვეული მარაგების შემქნა, რამაც გააძვირა პროდუქცია და ბევრი პროდუქტი მიუწვდომელი გახდა ღარიბთათვის. მილიონობით გარდაცვლილის გარდა, ათეულ მილიონებს შეექმნათ ფსიქიკური ჯანმრთელობის პრობლემები, აღარ აქვთ საკმარისი თანხა მკურნალობისა და ოპერაციებისათვის. ასეთ ქვეყნებში პენსიების ოდენობა(მაგ. საქართველოში 75 \$) არც ადრე იყო მისადაგებული საერთაშორისო სტანდარტებთან (1000-1500 \$) და პანდემიის პირობებში ვეღარ ეწევა ინფლაციას. ყველაფერ ამას მოჰყვა რასიზმისა და ნაციონალიზმის ზრდა მსოფლიოში, განსაკუთრებით განვითარებად ქვეყნებში. მსოფლიოში იმატა საპროტესტო მუხტმა.

ასეთ ვითარებაში განვითარებადი ქვეყნების მთავრობები ვეღარ უმკლავდებიან ამდენ პრობლემას და იძულებულნი არიან ახალი სესხები აიღონ განვითარებული ქვეყნებიდან. მათ უწევთ დაყაბულება კაბალურ პირობებზე, რაც მძიმე ტვირთად აწევა მოსახლეობას. სესხების მიღებას წინ უსწრებს გარკვეულ მოთხოვნებზე დათანხმება და პირობის დადება. ეს კიდევ უფრო უწყობს ხელს ღარიბ ქვეყნებში მარიონეტული მთავრობების რიცხვის ზრდას სიღარიბის ზრდასთან ერთად, რაც მათი ნეოკოლონიალურ მდგომარეობაში ჩაყენების ტოლფასია.

სესხის მისაღებად ღარიბ ქვეყნებს სულ უფრო ხშირად უწევს არა მხოლოდ ეკონომიკური, არამედ პოლიტიკური მოთხოვნების შესრულებაც, რაც ნიშნავს ქვეყნის სუვერენიტეტის კიდევ უფრო დაკნინებას. ამის საუკეთესო მაგალითია საქართველო, რომლის საგარეო ვალი ბოლო 2 წელიწადში გაორმაგდა. ქვეყანა უკან-უკან წავიდა სოციალ-ეკონომიკური თვალსაზრისით, რადგან მთავრობა გარე ფაქტორებზეა მთლიანად დამოკიდებული (სავალუტო ფონდი და განსაკუთრებით რუსეთი, რომელსაც ხელთ უპყრია საქართველოში ყველა შემოსავლიანი ბიზნესი და მარცვავს საქართველოს 30 წელია, ყოველწლიურად 3 მილიარდი დოლარით).

ეს, ცხადია, მარტო საქართველოს არ ეხება, სადაც ეკონომიკურმა სტაგნაციამ პოლიტიკური დაპირისპირება გაზარდა ქვეყნის შიგნით. რუსეთი ცდილობს აქ ისეთი პოლიტიკური და ეკონომიკური ქაოსის და კოლაფსის შექმნას, რომ აშშ-ევროპამ თავად თქვას უარი ამ პრობლემებით დახუნძლული და სხვისი ხელის შემყურე ქვეყნის ევროკავშირსა და ნატოში მიღებაზე. ანალოგიური პერმანენტული სამთავრობო და

პოლიტიკური კრიზისები ყველა განვითარებად ქვეყნებში სახეზეა და ჯერაც გადაწყვეტას ელის.

თუ ასე გაგრძელდა კიდევ და არ მოხდა რადიკალური ცვლილებები განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების ურთიერთობაში, უთანასწორობის მაინც რაღაც დოზით აღმოფხვრაში, მაშინ მოსალოდნელია ახალი ბანკროტი ქვეყნების გაჩენა ან მათი აჯანყება განვითარებული ქვეყნების წინააღმდეგ, რომლებიც არ იჩენენ დიდ სურვილს ღარიბთა დასახმარებლად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Урланис, В.Ц. (2007). *Рост населения земного шара. Народонаселение. Исследования*, публицистика, М.: наука.
- kartlis tskhovreba*, (1955) ტ.2. (*ქართლის ცხოვრება*, (1955) ტ.2).
- İBrown J. Influenca: (2018). *The hundred year hunt to cure the deadliest diseans in history*. New York: atria.
- Giddens, A. (1999). *Risk end responsibility*// Modern Law Reviev,
- Sulaberidze, a. (2012). *p'andemiologia*, tb; (სულაბერიძე, ა. (2012). *პანდემიოლოგია*, თბ.).
- Вахш테인 В. *Как пандемия влияет на нашу рутину и объединяет незнакомых людей* <https://paperpaper.ru/campus>
- Geller, A. (2020). *Wiseman p. Rugaber C. outbreak Starts to Look More Like Woridwide Ecnomic Grisis*,
- Papava, V. (2020). *Coronomik Grisis: When The Economy Is A Hostage To Medicine*. Eurasia Reviev, March 29 <https://www.eurasiareview.com> 29.03.2020
- Cohan D.J. (2020). *Sociology of the virus assignment*,
- Price Kennex R. *Aldama Using sociology to maks sansc oF the coronavirus pandemic* <https://www.rappler.com> I views/imho/255954
- jozep st'iglitsi. (2012). *globalizatsia da misi tanmdevi uk'maqopileba*, tb. (ჯოზეფ სტიგლიცი. (2012). *გლობალიზაცია და მისი თანმდევი უკმაყოფილება*, თბ.).
- erik' reinert'i. (2019). *rogor gamdidrdnen mdidari kveqnebi... da rat'om rchebian gharibi kveqnebi gharibebad*, t.: sazogadoebrivi k'vlevis tsent'ri. (ერიკ რეინერტი. (2019). *როგორ გამდიდრდნენ მდიდარი ქვეყნები... და რატომ რჩებიან ღარიბი ქვეყნები ღარიბებად*, თ.: საზოგადოებრივი კვლევის ცენტრი).
- shubitidze, v. (2014). *globalizatsia da misi repormirebis autsilebloba*. (შუბითიძე, ვ. (2014). *გლობალიზაცია და მისი რეფორმირების აუცილებლობა*) <https://for.ge/view/32489/globalizacia-da-misi-reformirebis-aucilebloba.html> (გადამოწმებულია, 14.03.2021).

EUROPAEN UNION NEIGHBORHOOD POLICY AND COVID PANDEMIC IN GEORGIA

ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკა და კოვიდ პანდემია საქართველოში

EDISHER JAPHARIDZE

Doctor of Political Science, GTU Professor,
Tbilisi, Georgia
ORCID: [0000-0002-9239-4785](https://orcid.org/0000-0002-9239-4785)
jafaridzeedo@yahoo.com
+995555000891

Abstract

This paper presents the concept of Europeanization of Georgia's foreign policy, in particular the new formats of the Neighborhood Policy and the Eastern Partnership between Georgia and the EU, which reflects directly from the period of cooperation between Georgia and the EU to the current political reality.

What do these formats mean for Georgia? What is its purpose? And what prospects and challenges do these two sides actually have today?

The main cornerstone of the relations and cooperation between Georgia and the European Union since 1992 has been the European Neighborhood Policy Platform, which has been implemented at different times with different initiatives and different types of formats. However, one thing is clear that Georgia was more actively involved in bilateral cooperation with other neighboring countries (Ukraine, Belarus, Armenia) than in other countries, and strictly fulfilled the obligations and requirements of the framework programs proposed by the EU. In fact, it made better use of all the opportunities and resources that would significantly prepare it for a eventual return to a single European family, compared to other beneficiary countries. It is no coincidence that today the new democratic government of Georgia expresses its readiness that by 2024 Georgia will apply for full membership in the European Union and Georgia will soon become a full member of the European Union.

Keywords: Covid Pandemic, European Neighborhood Policy, Eastern Partnership, European Integration and Georgi

ედიმერ ჯაფარიძე

პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი,
თბილისი, საქართველო

ORCID: [0000-0002-9239-4785](https://orcid.org/0000-0002-9239-4785)

jafaridzeedo@yahoo.com

+995555000891

აბსტრაქტი

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს საქართველოს საგარეო პოლიტიკის ევროპეიზაციის კონცეფციას, კონკრეტულად კი საქართველოსა და ევროკავშირის შორის სამეზობლო პოლიტიკის და აღმოსავლეთ პარტნიორობის ახალ ფორმატებს, რომელიც ასახავს უშუალოდ საქართველოსა და ევროკავშირის შორის ურთიერთთანამშრომლობის დაწყების პერიოდიდან დღევანდელ პოლიტიკურ რეალობამდე. საინტერესოა თუ რას გულისხმობს აღნიშნული ფორმატები საქართველოსთვის? რას ისახავს მიზნად იგი? და რა პერსპექტივები და გამოწვევები არსებობს ამ ორ მხარეს შორის რეალურად დღეს?

საკვანძო სიტყვები: კოვიდ პანდემია, ევროპული სამეზობლო პოლიტიკა, აღმოსავლეთ პარტნიორობა, ევროინტეგრაცია და საქართველო.

შესავალი

ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკის შესწავლა საქართველოსთან მიმართებაში წარმოადგენს მეტად აქტუალურ თემატიკას, ვინაიდან საქართველო აქტიურად მონაწილეობს აღმოსავლეთ პარტნიორობისა და ევროკავშირის ჩარჩო პროგრამებში და მისი შესწავლა განაპირობა იმ გარემოებამ, რომ ეს თემა კომპლექსურად დღემდე შეუსწავლელია და გამოსაკვლევია. ჩვენი მიზანია ამ თემის ყველა შესაძლებელი ასპექტით განხილვა და გაანალიზება.

საკითხის საფუძვლიანად შესწავლის საფუძველზე მოხდება საქართველოსა და ევროკავშირის შორის თანამშრომლობის ახალი ფორმატების წინ წამოწევა და კოვიდ პანდემიის პირობებში აღმოსავლეთ პარტნიორობის ადგილის განსაზღვრა ევროინტეგრაციულ სივრცეში.

მეთოდი

სტატიაში კრიტიკული ანალიზის მეთოდით შესწავლილია ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკა და კოვიდ პანდემია საქართველოში. ნაშრომი დაფუძნებულია საკითხის ირგვლივ უახლეს მასალებზე და დღემდე უცნობ ქართულ და უცხოურ ლიტერატურაზე.

შედეგები

ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკის საკითხების შესწავლამ შესაძლებლობა მოგვცა ნათლად გაგვეაზრებინა საქართველოში აღმოსავლეთ პარტნიორობის ახალი თანამშრომლობის პროგრამების მუშაობის მზარდი დინამიკა კორონავირუსის პანდემიის პირობებში. მნიშვნელოვან შედეგს წარმოადგენს ასევე ისიც, რომ ვაჩვენოთ სამეცნიერო საზოგადოებას, რომ როგორი ფონია დღეს არსებული პანდემიის ფონზე და საქართველომ

რამდენად კარგად გაართვა თავი აღმოსავლეთ პარტნიორობის ახალ ფორმატებს და დღევანდელ კოვიდით პანდემიით გამოწვეულ გამოწვევებს.

სტატიაში განხილულია ასევე ასოცირების ხელშეკრულების, ვიზა ლიბერალიზაციის ევროპული სამეზობლო პოლიტიკის ინსტიტუციური პროგრამების წარმატებული მუშაობა ქვეყანაში და ის საქართველოს ხვალისდელი დღე, რომელიც საბოლოოდ გზას გაუხსნის ევროკავშირში ინტეგრაციისკენ.

მსჯელობა

საქართველოსა და ევროკავშირის შორის ურთიერთობები პირველად 1991-1992 წლებში დაიწყო, მას შემდეგ, რაც საბჭოთა კავშირი დაიშალა და საქართველო დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ჩამოყალიბდა. საქართველოსა და ევროკავშირის შორის 1996 წელს ლუქსემბურგში ხელი მოეწერა პარტნიორობისა და თანამშრომლობის შეთანხმებას (PCA), რომელიც გულისხმობდა მყარ ინსტიტუციურ ურთიერთობების დაწყებას ახალ დამოუკიდებელ სახელმწიფოებთან ორმხრივი ურთიერთობებისა და პოლიტიკური დიალოგის გაუმჯობესების მიზნით. ევროკავშირის საბჭოს გადაწყვეტილებით 2004 წლის 14 ივნისს საქართველო ევროპის სამეზობლო პოლიტიკაში (ENP) უკვე აქტიურად ჩაერთო.

ევროპული სამეზობლო პოლიტიკა (ENP) ევროკავშირის სამხრეთით მდებარე მეზობელ ქვეყნებთან თანამშრომლობის ძირითად მექანიზმს წარმოადგენს. სამეზობლო პოლიტიკაში 16 ქვეყანაა (ალჟირი, აზერბაიჯანი, ბელარუსი, ეგვიპტე, იორდანია, ისრაელი, ლიბანი, ლიბია, მოლდოვა, მაროკო, პალესტინა, საქართველო, სირია, სომხეთი, ტუნისი და ურკანა) ჩართული. ამათგან 12 სახელმწიფო სრულად მონაწილეობს ევროპის სამეზობლო პოლიტიკაში, ხოლო ალჟირში, ბელარუსიაში, ლიბიაში და სირიაში მონაწილეობა ვრცელდება სამეზობლო პოლიტიკის ცალკეულ მექანიზმებზე [<https://www.smr.gov.ge/uploads/prev/a2dacc8e.pdf>]. ევროპული სამეზობლო პოლიტიკის ფარგლებში თანამშრომლობა ემყარება ისეთ საერთო ფასეულობებს, როგორცაა დემოკრატია და ადამიანის უფლებები, კანონის უზენაისობა, რეგიონალური მმართველობა, საბაზრო ეკონომიკა და მდგრადი განვითარება. სამეზობლო პოლიტიკის ძირითადი მიზანი კი გახლდათ, ევროკავშირისა და მეზობელ ქვეყნებს შორის სტაბილურობის, უსაფრთხოების და განვითარების ხელშეწყობა [<https://bit.ly/33Kenjs>].

ევროკავშირმა სამეზობლო პოლიტიკა 2004 წელს შეიმუშავა, რათა თავიდან აეცილებინა გამყოფი ხაზების წარმოქმნა გაფართოებულ ევროკავშირსა და მის მეზობელ ქვეყნებს შორის. ENP-ის პრინციპები ასახულია ევროკომისიის 2003 წლის მარტის კომუნიკაციაში „უფრო ფართო ევროპა“ და 2004 წლის მაისში გამოქვეყნებულ დოკუმენტში „ევროპის სამეზობლო პოლიტიკა“ [<https://bit.ly/33Kenjs>]. ევროკომისიის მიერ ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკის განხორციელება მის მეზობელ ქვეყნებთან თანამშრომლობით მომზადებული, ქვეყნის ან რეგიონის მიმართ შემუშავებული სტრატეგიული სამოქმედო გეგმის საფუძველზე ხორციელდება. სამოქმედო გეგმებში ევროკომისია იმ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ პარამეტრებს განსაზღვრავს, რომლის საფუძველზეც მოცემული სახელმწიფოს მიერ მიღწეული პროგრესის შეფასება მიმდინარეობს.

ევროპული სამეზობლო პოლიტიკის ფარგლებში თითოეულ სახელმწიფოსთან შემუშავებულია სამოქმედო გეგმა, სადაც დეტალურად გაწერილია თანამშრომლობის

პრიორიტეტული მიმართულებები და გასატარებელი ღონისძიებები. საქართველო-ევროკავშირის ENP-ის სამოქმედო გეგმა მოქმედებდა 2006 წლის ნოემბრიდან 2014 წლის ივნისამდე, რომელიც შემდგომში ასოცირების დღის წესრიგით ჩანაცვლდა. სამოქმედო გეგმა სამეზობლო ინიციატივის ყველა სახელმწიფოსთან ურთიერთობაში საერთო პრინციპს ემყარება, თუმცა მისი შინაარსი მოცემულ სახელმწიფოსთან თანამშრომლობის არსებული ღონის, სახელმწიფოს საჭიროებებისა და საერთო ინტერესების შესაბამისად განსხვავდება.

სამეზობლო პოლიტიკა ზოგადად ეფუძნება რიგი ღონისძიებების განხორციელებასა და მჭიდრო თანამშრომლობას შემდეგი მიმართულებით:

1. ფინანსური დახმარება, რომელიც ევროპული სამეზობლო პოლიტიკის ფარგლებში ცალკეულ ქვეყნებში შესაბამისი პროექტების დასაფინანსებლად 2007-2013 წლებში 12 მილიონი ევრო გამოიყო.
2. ეკონომიკური ინტეგრაცია და ევროკავშირის ბაზარზე დაშვება
3. ევროპასთან სავიზო რეჟიმის გამარტივება
4. სამეზობლო პოლიტიკის მონაწილე ქვეყნების ტექნიკური და საჯარო პოლიტიკის ცალკეულ სფეროებში რეფორმების მხარდაჭერა [<https://www.smr.gov.ge/uploads/prev/a2dacc8e.pdf>].

2014 წელს ევროკავშირთან ასოცირების შეთანხმების ხელმოწერის და ყოვლისმომცველი რეფორმების განხორციელების დაწყების შედეგად მნიშვნელოვანად გაიზარდა ევროკავშირის დახმარების მასშტაბები, გაიზარდა ასევე ევროკავშირის დახმარების ახალი მოდალობები საქართველოშიც, ასოცირების შეთანხმებამ შესაძლებლობა მოგვცა ჩავრთულიყავით ევროკავშირის დახმარების ორმხრივ ფორმატებში, ქვეყნის განვითარებისა და ევროპულ სტანდარტებთან დაახლოების მიზნით [<https://bit.ly/33Kenjs>].

ევროკავშირის დახმარების ძირითად პროგრამებს, რომლებიც ორმხრივ ფორმატში ხორციელდება, წარმოადგენს სექტორული (საბიუჯეტო დახმარების კომპონენტით) და საექსპერტო მხარდაჭერის პროგრამები.

ევროკავშირის ინსტიტუციური პროგრამები მოიცავს საქსპერტო მხარდაჭერის ინსტრუმენტებს, რომლის მიზანია მეზობელი ქვეყნების, სახელმწიფო უწყებების და ადმინისტრაციული შესაძლებლობების განვითარება და ეროვნული კანონმდებლობის ევროკავშირის კანონმდებლობასთან დაახლოება. ამ მხვრივ საქართველოში ერთგვარ მოწინავე პროგრამად ითვლება საჯარო სამსახურების დამშობილების პროგრამა „ტვინინგი“ (Twinning), სადაც საქართველო 2009 წლიდან სარგებლობს და 29 პროექტი განახორციელა, 11 კი ამჟამად მიმდინარეობს. აღნიშნულმა ინიციატივამ დიდი დახმარება გაუწია საქართველოს ევროკავშირთან სამართლებრივი ნორმებისა და სტანდარტების დაახლოების მიზნით, რომელიც კარგი საწინდარია ჩვენი ქვეყნისთვის ევროინტეგრაციისაკენ მიმავალ გზაზე [<https://bit.ly/3e1a3Yk>].

პროგრამა TAIEX-ი წარმოადგენს ევროკომისიის ინსტიტუციონალური განვითარების, ტექნიკური დახმარებისა და ინფორმაციის გაცვლის ინსტრუმენტს. ამ პროგრამით შესაძლებელია სამი ტიპის დახმარებით სარგებლობა:

1. ვორქშოპი -ევროკავშირის წევრი ქვეყნის ექსპერტები დაინტერესებული უწყებების წარმომადგენლებს წარუდგენენ კონკრეტულ ინფორმაციას კონკრეტული სფეროს სამართლებრივი და პრაქტიკული ასპექტების თაობაზე.
2. საექსპერტო დახმარება - ევროკავშირის წევრი ქვეყნის ექსპერტები დაინტერესებული უწყებების წარმომადგენლებს გაუზიარებენ წინასწარ იდენტიფიცირებული სფეროს საკონონმდებლო ჩარჩოს, შემუშავებას და მის შემდგომ აღსრულებას.
3. სასწავლო ვიზიტი - დაინტერესებული უწყების მაქსიმუმ სამი პირი მივლინებით ეწვევა ევროკავშირის წევრ ქვეყნის შესაბამის უწყებას, პრაქტიკული გამოცდილების ადგილზე გაზიარების მიზნით [<https://bit.ly/3e1a3Yk>].

რაც შეეხება ევროკავშირის ჩარჩო პროგრამებს, რომელიც 2013 წლის 12 დეკემბერს მოეწერა ხელი „ჩარჩო პროგრამებში მონაწილეობის ძირითადი პრინციპების შესახებ ჩარჩო შეთანხმებას“ ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკის ინსტრუმენტის ფარგლებში ქვეყანას აძლევს შესაძლებლობას საქართველომ მჭიდროდ ითანამშრომლოს ევროკავშირის წევრ ქვეყნებთან, როგორც სახელმწიფო უწყებების, ასევე არასამთავრობო ორგანიზაციების დონეზე. აღნიშნული ხელშეკრულება მოიცავდა ევროკავშირის 2014-2020 წლების 18 ჩარჩო პროგრამას, რომლის მიზანი იყო თანამშრომლობის გაღრმავება ისეთ სფეროებში როგორცაა: მართმსაჯულება, მიგრაცია და თავშესაფარი, კრიზისების მართვა, ბირთვული კვლევები, მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარება, კორუფციასთან ბრძოლა, განათლება და მეცნიერება, საზღვაო მმართველობა და მეთევზეობა, კულტურა, მედია ჯანდაცვა, გარემოს დაცვა და მათი რაციონალური გამოყენება. დღეს საქართველოში ფუნქციონირებს ამათგან 3 ჩარჩო პროგრამა [<https://bit.ly/2SGk2EF>] :

1. **ERASMUS+** რომლის მიზანია ევროკავშირის სტარტეგიის „ევროპა 2020“ და განათლებისა და ტრენინგების სფეროში თანამშრომლობისთვის ევროკავშირის სტატეგიული ჩარჩოს განხორციელების ხელშეწყობა.
2. **HORIZON** – 2016 წელს საქართველო გახდა ჰორიზონტის ასოცირებული წევრი, რომლის მიზანია, ევროპაში მსოფლიო დონის მეცნიერების განვითარების, ახალი ინოვაციისთვის ხელსაყრელი გარემოს შექმნა, საჯარო და კერძო სექტორების თანამშრომლობის ურთიერთდახმარება.
3. **CREATIVE EUROPE** - საქართველო შეუერთდა 2015 წელს და დღესაც აქტიურად ფუნქციონირებს, რომლის მიზანია კულტურული და შემოქმედებითი პროფილის ორგანიზაციების ტრანსნაციონალურ დონეზე ოპერირებისა და კულტურის სფეროში მოღვაწე პირებისა და ნაშრომების მიღწევების, აუციოვიზიალური ინდუსტრიების საზღვრებს მიღმა პოპულარიზაციისათვის ხელშეწყობა [<https://bit.ly/2SGk2EF>].

ევროკავშირი ახორციელებს ასევე **საზღვრისპირა თანამშრომლობის პროგრამებს** (CBC BLACK SEA BASIN) სამეზობლო პოლიტიკის წევრ ქვეყნებთან, რომელიც მიზნად ისახავს რეგიონალური თანამშრომლობის განვითარებას შავი ზღვის რეგიონში ტურიზმის, გარემოს დაცვის კულტურისა და ბიზნესის სფეროებში. პროგრამაში მონაწილეობს 8 ქვეყანა მათ შორისაა საქართველო, რუმინეთი, ბულგარეთი, თურქეთი საბერძნეთი, უკრაინა მოლოდავა და სომხეთი, რომელთა ბენეფიციერებს ძირითადად არასამთავრობო ორგანიზაციები და ადგილობრივი მუნიციპალიტეტები წარმოადგენენ [<https://bit.ly/3ofTupx>].

2007-2013 წლებში ევროკავშირის დახმარება საქართველოსთვის ძირითადად ევროკავშირის სამეზობლო პარტნიორობის ინტერუმენტის (ENPI) ფარგლებში ხორციელდებოდა, რომელიც 2014 წლიდან ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკის ინსტრუმენტმა (ENI) ჩაანაცვლა. ENI ხელმისაწვდომია ევროპული სამეზობლო პოლიტიკის 16 სახელმწიფოსთვის და მისი საერთო ბიუჯეტი 2014-2020 წლების პერიოდში დაახლოებით 15 მილიარდ ევროს შეადგენს, რომელიც ამის შესახებ ჩვენ უკვე წინა თავებში ვისაუბრეთ, ნათქვამია ევროპის სამეზობლო პოლიტიკის დოკუმენტში.

ევროპული სამეზობლო პოლიტიკა, ასევე მრავალმხრივი თანამშრომლობის შემდეგ ფორმატებში ხორციელდება:

1. აღმოსავლეთ პარტნიორობა
2. ევრო-ხემლთაშუა ზღვის პარტნიორობა და
3. შავი ზღვის სინერგია [<https://www.smr.gov.ge/uploads/prev/a2dacc8e.pdf>].

2006 წელს ევროკავშირის საბჭოს გერმანულმა პრეზიდენტობამ წამოწია „ევროპული სამეზობლო პოლიტიკა პლუს“-ის იდეა, რომელიც ჩამოყალიბებული იყო სადისკუსიო დოკუმენტში „ახალი ევროპული აღმოსავლური პოლიტიკა“. დოკუმენტში წამოწეული იყო აღმოსავლეთ ევროპის ახალი დღის წესრიგი ევროპულ სამეზობლო პოლიტიკის ფარგლებში, რომელიც სთავაზობდა ბენეფიციარ სახელმწიფოებს გაძლიერებულ სექტორულ თანამშრომლობას და ოფიციალური ურთიერთობების ახალ ხარისხში აყვანას. ამ იდეის შემდგომი განვითარება იყო „შავი ზღვის სინერგია“, რომელიც წარმოადგინა ევროპის კომისიის შესაბამისამა კომუნიკაციამ და რომელიც შეიძლება ჩაითვალოს აღმოსავლეთით გაძლიერების მცდელობად, რომლის მიზანი გახლდათ ევროკავშირისა და შავი ზღვის რეგიონის შორის თანამშრომლობის ხელშეწყობა, ისეთი მიმართულებით, როგორცაა: საზღვაო საქმეების, თევზჭერის, საზღვაო ტრანსპორტის მიმოსვლის, ენერგეტიკის, განათლების, საზღვრისპირა და კვლევის სფეროებში ახალი სინერგიისა და თანამშრომლობის განვითარების კუთხით. აღნიშნული ინიციატივა მოიცავდა შავი ზღვის ყველა სახელმწიფოს მათ შორის რუსეთსა და უკრაინასაც. ამჟამად, რომ ასეთ ფორმატს რუსეთის მონაწილეობით ვერ ექნებოდა პრეტენზია დიდ პროგრესზე რეგიონულ დონეზე. ევროკავშირს იმედი ქონდა რომ ბისეკი გახდებოდა შავი ზღვის რეგიონში მშვიდობისა და რეგიონის კონსოლიდაციის ერთგვარი ძლიერი პლატფორმა, თუმცა 2008 წელს საქართველოს ოკუპაცია და 2014 წელს უკრაინის ტერიტორიის ანექსია წარმოადგენდა პირველ განხეთქილებას რეგიონულ ინტერესებსა და საერთო ღირებულებებთან დაკავშირებით, რამაც საბოლოოდ გამოიწვია 2008 წელს კიევში რეგიონალური კონფერენციის ჩატარების შემდეგ შავი ზღვის სინერგიის შეწყვეტა [გოგოლაშვილი, 2013, 5/6].

აღმოსავლეთ პარტნიორობა (EAP) ინიციატივა, როგორც ევროკავშირის აღმოსავლეთ მეზობელ ქვეყნებთან (საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი, მოლდოვა, ბელარუსი, უკრაინა) თანამშრომლობის ახალი ფორმატი, თავდაპირველად შვედეთისა და პოლონეთის მიერ იქნა შემუშავებული, რომლის მიზანიც გახლდათ, ევროპულ პარტნიორობთან მიმართებაში, ევროპული სამეზობლო პოლიტიკის განხორციელების ხელშეწყობა და მისი აღმოსავლეთ განზომილების გაძლიერება. ევროკომისიამ „აღმოსავლეთ პარტნიორობის“ შესახებ კომუნიკაცია 2008 წლის დეკემბერს გამოაქვეყნა, ხოლო 2009 წლის 19 მარტს ევროპული საბჭოს სხდომაზე დამტკიცდა. იგი არ არის ევროკავშირში გაწევრიანების ალტერნატივა,

არამედ ის გახლდათ ორმხრივი და მრავალმხრივი თანამშრომლობის შესაძლებლობა. ორმხრივი ფორმატით ხელს უწყობს პარტნიორი ქვეყნების ევროკავშირში ინტეგრაციის პროცესის გაღრმავებას, და საერთო ფასეულობების გავრცელებას, რეგიონში უსაფრთხოების გაძლიერებას და ეკონომიკურ განვითარებას. მრავალმხრივ ფორმატში კი მონაწილე ქვეყნები, ძირითადად ოთხ თემატურ პლატფორმატში თანამშრომლობენ [კვარაცხელია, 2018, 11,12]:

1. დემოკრატია, ეფექტური მმართველობა და სტაბილურობა
2. ეკონომიკური ინტეგრაცია და ევროკავშირის პოლიტიკასთან დაახლოება
3. ენერგოუსაფრთხოება
4. ხალხთა შორის კონტაქტები.

ზემოაღნიშნულ პლატფორმის ფარგლებში ერთობლივი პროექტების განხორციელება მიზნად ისახავს რეგიონში თანამშრომლობის პროცესების განვითარებას.

დღეის მდგომარეობით ორმხრივი ფორმატის ფარგლებში ჩატარებულია აღმოსავლეთ პარტნიორობის ხუთი სამიტი, რომელიც ორ წელიწადში ერთხელ იმართება ევროკავშირის წევრ ქვეყნებში. ხოლო აღმოსავლეთ პარტნიორობის ფარგლებში ჩატარდა საგარეო საქმეთა მინისტრიალის ცხრა შეხვედრა, სამოქალაქო საზოგადოების ფორუმის ყოველწლიური ათი ასამბლეა და აღმოსავლეთ პარტნიორობის არაფორმალური დიალოგის ათი შეხვედრა.

უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს მთავრობა აქტიურად აგრძელებს მუშაობას ევროკავშირში ეტაპობრივი ინტეგრაციის მიმართულებით „აღმოსავლეთ პარტნიორობით“ გახსნილი ახალი შესაძლებლობების სრულად გამოყენების გზით, რაც ძალიან მნიშვნელოვანი პერსპექტივაა საქართველოს ევროკავშირში საბოლოოდ ინტეგრაციისთვის.

სამეზობლო პოლიტიკის ამოცანების წარმატებულმა შესრულებამ გახადა შესაძლებელი ევროკავშირთან საქართველოს ურთიერთობების გაღრმავება და **ასოცირების ხელშეკრულების** გაფორმება. აღმოსავლეთ პარტნიორობის, როგორც ევროპული სამეზობლო პოლიტიკის განსაკუთრებული მიმართულების ფარგლებში 2014 წლის 27 ივნისს საქართველომ და ევროკავშირმა ხელი მოაწერეს შეთანხმებას ასოცირების შესახებ, რომელიც ძალაში შევიდა 2016 წლის 1 ივლისს. იგი პარტნიორი ქვეყნების ევროკავშირის სტანდარტებსა და ნორმებთან დაახლოების მთავარი ინტრუმენტი გახდა. აღსანიშნავია ის, რომ საქართველოსა და აღმოსავლეთ პარტნიორობის სხვა ქვეყნებთან გაფორმებულ დოკუმენტს სხვა ხელშეკრულებებისაგან გამოარჩევს **ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი სავაჭრო სივრცე (DCFTA)**, რომლითაც ისინი ევროკავშირის სტანდარტების მიღების ვალდებულებას იღებენ ვაჭრობის, მომხმარებლის დაცვისა და გარემოს რეგულირების სფეროებში. ასოცირების შეთანხმება საქართველოს და აღმოსავლეთ პარტნიორობის სხვა ქვეყნებს ცალსახად არ სთავაზობს ევროკავშირში გაწევრიანებას, თუმცა არც გამორიცხავს მას. „მხედველობაში იღებენ რა, რომ წინამდებარე შეთანხმება არ ზღუდავს და ღიად ტოვებს ევროკავშირსა და საქართველოს შორის ურთიერთობის სამომავლო პროგრესული განვითარების გზას...“ ნათქვამია ხელშეკრულების პრეამბულაში.

უნდა აღინიშნოს, რომ ასოცირების შეთანხმება ორ ფორმატად ხორციელდებოდა და სხვადასხვა მიმართულებებს მოიცავდა 2020 წლის ჩათვლით. ევროკომისიამ 2021 წლის 9 თებერვალს გამოაქვეყნა ყოველწლიური ანგარიში, საქართველოს მიერ 2020 წლის განმავლობაში ასოცირების შეთანხმების შესახებ, სადაც ასახულია ქვეყანაში

განხორციელებული მთელი რიგი რეფორმები, კერძოდ: საქართველო კოვიდ პანდემიის მიუხედავად დინამიურად მისდევდა არჩეულ ევროპულ გზას და წარმატებით აგრძელებდა ასოცირების შეთანხმებით ნაკისრ ვალდებულებების შესრულებას, მათ შორის საქართველოს ევროკავშირის კანონმდებლობასთან და ადამიანის უფლებების დაცვის ევროპულ სტანდარტებთან დაახლოებას. ევროკავშირი ღიად ადასტურებს მტკიცე მხარდაჭერას ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობისადმი საერთაშორისოდ აღიარებულ საზღვრებში და საუბრობს თავის აქტიურ ჩართულობაზე კონფლიქტის გადაწყვეტის პროცესში.

ანგარიშში საუბარია პანდემიით გამოწვეული ეკონომიკურ და ფისკალურ გამოწვევებზე, რომელიც ქვეყნის წინაშე დღეს დგას, თუმცა საქართველომ შეინარჩუნა წარმატებული პოზიციები საერთაშორისო რეიტინგებში. თუ მსოფლიო ბანკის მონაცემებს დავეყრდნობით ბიზნესგარემოს მხრივ ქვეყანა მეშვიდე ადგილს იკავებს 190 ქვეყანას შორის და ბიზნესის დაწყების სიმარტივის მხრივ მსოფლიოში მეორე ადგილზეა.

ანგარიშში საქართველო წარმოჩენილია უმსხვილეს სავაჭრო პარტნიორად, რომელიც დღევანდელი შემცირებული ვაჭრობის მიუხედავად ცდილობს ევროკავშირის ბაზარზე ქართული პროდუქციის აღიარება-პოპულარიზაციას. ხაზგასმულია ასევე, რომ საქართველო ყველაზე წარმატებული ქვეყანა საგანმანათლებლო პროგრამებში მონაწილეობის კუთხით ერაზმუს + ის ფარგლებში საქართველო ათ წამყვან ქვეყანას შორისაა.

ანგარიში დადებითად აფასებს ასევე საარჩევნო კანონმდებლობის ცვლილებას, რის შედეგადაც 2020 წლის საპარლამენტო არჩევნები ახალი სისტემით ჩატარდა და ქვეყანა მყარად დააყენა იმ რელსებზე, რომელიც 2024 წლისთვის მთლიანად პროპორციულ სისტემაზე გადასვლას შეუწყობს ხელს.

ანგარიშში დადებითად შეფასებულია მთავრობის მიერ განხორციელებული ყველა ის რეფორმა, რომელიც საქართველოს მთავრობამ განახორციელა შემდეგ სფეროებში: დემოკრატიის კონსოლიდაცია და საარჩევნო კანონმდებლობა, ადამიანის უფლებების დაცვა, მართლმსაჯულება, კორუფციისა და ორგანიზებული დანაშაულის წინააღმდეგ ბრძოლა, პირად მონაცემთა დაცვა, საჯარო მმართველობა, ეკონომიკური განვითარება და ვაჭრობა, რეგიონული განვითარება და დეცენტრალიზაცია, სოფლის მეურნეობა, ფინანსური სექტორი, გარემოს დაცვა, განათლება, ტრანსპორტი და ენერჯეტიკა.

ანგარიშში ასევე საუბარია პოზიტიურ საკანონმდებლო დინამიკაზე, კერძოდ :

არსებით ცვლილებებზე შრომის კოდექსისა და შრომის ინსპექციის სამსახურის შესახებ კანონზე,

ბავშვთა უფლებების დაცვის შესახებ კოდექსის ამოქმედებაზე,

საჯარო მმართველობის რეფორმის ფარგლებში გადადგმულ ნაბიჯებზე,

ცვლილებები კონკურენციის შესახებ კანონზე,

ცვლილებები სახელმწიფო შესყიდვებისა და ინტელექტუალური საკუთრების უფლებების კანონმდებლობაზე,

ტყის ახალი კოდექსის მიღებაზე, რომელიც ტყის მდგრადი მართვის სისტემას აყალიბებს,

და ბოლოს ენერგოეფექტურობის საკანონმდებლო პაკეტზე, რომელიც ქვეყანაში ენერგოეფექტურობის პოლიტიკის გატარებას მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს.

ზემოაღნიშნული წარმატებული რეფორმები ხაზს უსვამს ევროკავშირის დადებით განწყობას საქართველოს მიმართ და გაისად მოასწავებს კვლავ ახალ ფორმატზე გადასვლას.

„ვიზა - ლიბერალიზაცია“ საქართველოსა და ევროკავშირს შორის უვიზო მიმოსვლის პერსპექტივა „აღმოსავლეთ პარტნიორობის“ ერთ-ერთი მთავარი კომპონენტი, ხალხთა შორის კონტაქტების გააქტიურების ძირითადი ინსტრუმენტი და ევროკავშირთან შემდგომი დაახლოების ეფექტური შესაძლებლობაა. აღმოსავლეთ პარტნიორობის ფარგლებში საქართველოსა და ევროკავშირს შორის შედგა ისტორიული აქტი, 2017 წლის 28 მარტიდან საქართველოს მოქალაქეებისთვის ევროკავშირის „შენგენის“ ზონაში უვიზოდ მიმოსვლის რეჟიმი „ვიზალიბერალიზაცია“ ამოქმედდა. ეს იყო კიდევ ერთი წინ გადადგმული ნაბიჯი საქართველოს ევროპაში საბოლოოდ ინტეგრაციისთვის.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე თამამად შეიძლება ითქვას რომ საქართველოსა და ევროკავშირს შორის 1992 წლიდან დღემდე არსებული ურთიერთობების და თანამშრომლობის მთავარი ქვაკუთხედი ევროპის სამეზობლო პოლიტიკის პლატფორმა იყო, რომელიც სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ინიციატივებით და სხვადასხვა ტიპის ფორმატებით ხორციელდებოდა. თუმცა ერთი რამ ცხადია, რომ საქართველო სხვა მეზობელ ქვეყნებთან (უკრაინასთან, ბელარუსთან, სომხეთთან) შედარებით ყველაზე აქტიურად ორმხრივ თანამშრომლობის ფარგლებში სწორედ რომ საქართველო იყო ჩართული და ზედმიწევნით ასრულებდა იმ ვალდებულებებს და მოთხოვნებს, რასაც ევროკავშირის მიერ შემოთავაზებული ჩარჩო პროგრამები ითვალისწინებდა, რეალურად მან სხვა ბენეფიციარ ქვეყნებთან შედარებით უკეთ გამოიყენა ყველა ის შესაძლებლობები და რესურსები, რომელიც მნიშვნელოვნად მოამზადებდა ერთიან ევროპულ ოჯახში საბოლოოდ დასაბრუნებლად. შემთხვევითი არაა რომ, დღეს საქართველოს ახალი დემოკრატიული მთავრობა გამოთქვამს მზახობას, რომ 2024 წლისთვის საქართველო გააკეთებს განაცხადს ევროკავშირში სრულად გაწევრიანების თაობაზე და საქართველო სულ მალე გახდება ევროკავშირის სრულუფლებიანი წევრი ქვეყანა.

თუმცა ძალიან საინტერესო იქნება 2021 წლის მეორე ნახევარში დაგეგმილი სამიტი აღმოსავლეთ პარტნიორობის ფარგლებში, დაგეგმილ სამიტზე სხვა რიგ მთავარ განსახილველ თემებად განიხილავენ პარტნიორობის ფარგლებში დიფერენციაციის პრინციპის უფრო აქტიურად და ეფექტურად გამოყენების საჭიროებას, რაც მოიცავს ევროკავშირთან უფრო მეტად დაახლოების მსურველ და ამისთვის მზადმყოფი ქვეყნებისთვის ინტეგრაციის მეტი შესაძლებლობების მიცემას, ასევე ასოცირებული პარტნიორების ევროპული მისწრაფებებისა და არჩევანის პატივისცემა და ევროკავშირთან სექტორული ინტეგრაციის პროცესში მათთვის შესაბამისი დახმარების გაწევის გაგრძელების შესაძლებლობა, სადაც საფუძველი ჩაეყრება გაისად კვლავ პარტნიორობის ახალ სტრატეგიას და თანამშრომლობის ახალ მიზნებს.

ამრიგად, საქართველოსა და ევროკავშირის შორის თანამშრომლობის ახალი ფორმატები წარმოადგენს ევროპული სამეზობლო პოლიტიკის „პოლიტიკური ქოლგის“ ერთგვარ პირმშოს, რომელიც სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ფორმატით განხორციელდა,

აღნიშნულმა პროგრამებმა საფუძველი დაუდო თანამშრომლობის ახალ ეტაპზე გადასვლას, რაც გამოიხატება 2024 წლის საქართველოს ევროინტეგრაციის განაცხადის გაკეთების მზაობით, თუმცა განაცხადის გაკეთება ერთია და რელურად ევროინტეგრაცია კიდევ სხვა. თუ გავითვალისწინებთ სხვა დანარჩენი ქვეყნების გაწევრიანების გამოცდილებას და თუ საქართველო კიდევ ასე ზედმიწევნით გააგრძელებს დარჩენილი ოთხი წლის განმავლობაში მიღწევად რეფორმების შესრულებას, ბუნებრივია გაწევრიანების რეალური შანსი საქართველოს უფრო მეტი ექნება ვიდრე სხვა აპლიკანტ ქვეყნებს. ეხლა მთავარია, რომ საქართველომ შეინარჩუნოს აღმოსავლეთ პარტნიორობის ფარგლებში აღებული ვალდებულებები, ვიზალიბერალიზაციით გათვალისწინებული მოთხოვნები და დაიჭიროს ერთგვარი ნიშა ღრმა და ყოვლისმომცველ თავისუფალ სავაჭრო სივრცეში, რომელიც დღეის მდგომარეობით ერთგვარ მნიშვნელოვან ბარომეტრს წარმოადგენს ევროკავშირში საბოლოოდ ინტეგრაციისათვის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- „*aghmosavlet p'art'niorobis*“ *samit'is ertoblivi dek'laratsia*. riga. 2015 ts'lis 21-22 maisi. („აღმოსავლეთ პარტნიორობის“ სამიტის ერთობლივი დეკლარაცია. რიგა. 2015 წლის 21-22 მაისი).
- gogolashvili, k'. (2013). *ras gvp'irdeba aghmosavlet p'art'nioroba*. sakartvelos st'rat'egiisa da saertashoriso urtiertobata k'vlevis pondi. gv. 5/6. (გოგოლაშვილი, კ. (2013). *რას გვპირდება აღმოსავლეთ პარტნიორობა*. საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი. გვ. 5/6).
- evrop'is samezoblo p'olit'ik'is dok'ument'i*. (ევროპის სამეზობლო პოლიტიკის დოკუმენტი). <https://www.smr.gov.ge/uploads/prev/a2dacc8e.pdf> (გადამოწმებულია 14.05.2021).
- evrokavshiris instituciuri ganvitarebis programebi*. (ევროკავშირის ინსტიტუციური განვითარების პროგრამები). <https://bit.ly/3eIa3Yk> (გადამოწმებულია 12.05. 2021).

- evrokavshiris charcho programebi. (ევროკავშირის ჩარხო პროგრამები). <https://bit.ly/2SGk2EF> (გადამოწმებულია 12.05.2021)*
- kvaracxelia E. (2018). evrokavshiris samezoblo politika da samxret kavkasiis kveynebi 2018, tsu. (კვარაცხელია, ე. (2018). ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკა და სამხრეთ კავკასიის ქვეყნები. თსუ).*
- evrokavshirisa da saqartvelos shoris asociების 2007-2020 tslebis dris wesrigi. (ევროკავშირისა და საქართველოს შორის ასოციების 2007-2020 წლების დღის წესრიგი). <https://bit.ly/3w6TRWo>*
- saqartvelos evrokavshirshi integraciis sagzaო ruka, 2019. (საქართველოს ევროკავშირში ინტეგრაციის საგზაო რუკა. (2019). საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტრო.*
- sakartvelo-evrokavshiris urtiertobebis mnishvnelovani movlenebis qronologia. (საქართველო-ევროკავშირის ურთიერთობების მნიშვნელოვანი მოვლენების ქრონოლოგია). <https://bit.ly/33Kenjs> (გადამოწმებულია 14.05.2021)*
- sazgvrspirა tanamshromlobis programebi. (საზღვრისპირა თანამშრომლობის პროგრამები). <https://bit.ly/3ofTupx> (გადამოწმებულია 12.05.2021)*